

51
1959

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

შრომები

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ СТАЛИНА

77

ისტორიულ მეცნიერებათა სერია
Серия исторических наук

I

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского государственного университета имени Сталина

თ ბ ი ლ ი ს ი

1959

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

ურობები

Т Р У Д Ы

ТБИЛИССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени С Т А Л И Н А

77

ისტორიულ მეცნიერებათა სერია
Серия исторических наук

I

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
Издательство Тбилисского государственного университета имени Сталина

თ ბ ი ლ ი ს ი

1959

დაიბეჭდა

ი. ბ. სტაღინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის ფაკულტეტის სამეცნიერო საბჭოს დადგენილებით

სარედაქციო კოლეგია:

1. მ. ალექსიშვილი	6. შ. მესხია
2. შ. ამირანაშვილი	7. ი. ტაბალუა (მდივანი)
3. დ. გვრიტიშვილი (რედაქტორი)	8. ზ. შველიძე
4. ლ. გორგილაძე	9. ი. ხუციშვილი
5. ნ. ლომოური	

77. ტომის

შინაარსი

1. ვ. კოპალიანი, ბიზანტია-საქართველოს პოლიტიკური ურთი-
ერთობის ისტორიიდან XI საუკუნის პირველ ნახევარში . . . 1—26
2. ნ. ასათიანი, საადგილმამულო ურთიერთობისა და სათავა-
დოების არსებობის საკითხისათვის XVI—XVII საუკუნის
კახეთის სამეფოში 27—56
3. დავით გვრიტიშვილი, თორნიკე ერისთავის შემოსავლის
დავთარი (1822 წ.). 57—76
4. თ. ჯაფარიძე, დღღმენური კულტურა საქართველოში . . . 77—126
5. ნ. ლომოური, რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ურთი-
ერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში 127—154
6. იასონ ხუციშვილი, ქართველი მეომრები კავკასიის მოქმედ
არმიაში 155—170
7. ვ. კონოვალოვი, ამიერ-კავკასიის სფსრ მუშათა კლასის
შრომითი აღმავლობა პირველ ხუთწლეულში 171—193
8. შ. ქაქუა, საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების
ბრძოლა ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელე-
ბისათვის (1903—1907 წწ.). 195—235
9. მ. აღექსიშვილი, არისტოტელე სახელმწიფოს არსისა და
წარმოშობის შესახებ 237—259
10. გ. კილურაძე, საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუ-
ციის გამოძახილი გერმანიაში 261—282
11. ილია ტაბაღუა, რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნა და
მისი ისტორიული მნიშვნელობა 283—313
12. იოსებ ჩიქავა, საბჭოთა რუსეთის ბრძოლა მშვიდობისა-
თვის სამოქალაქო ომისა და სამხედრო ინტერვენციის პე-
რიოდში 315—333
13. გ. კიკნაძე, ნ. კრუპსკაია მოზარდი თაობის ინტერნაციონა-
ლური აღზრდის შესახებ 335—356
14. აღ. ნამორაძე, პროფესორი გრიგოლ იასონის ძე ნათაძე . . 357—389
15. აბ. კიკვიძე, მცირე შენიშვნა 391

Содержание

77. тома

1. В. Копалиани, Из истории грузино-византийских политических взаимоотношений в первой половине XI века . . . 1—26
2. Н. Асатиани, К вопросу о земельных отношений и существования „сатавало“ в Кахетинском царстве в XVI—XVII вв. 27—56
3. Д. Гвретишвили, Доходная книга 1822 года Торнике Эристави 57—76
4. О. Джапаридзе, Дольменная культура в Грузии . . . 77—126
5. Н. Ломоури, К вопросу о взаимоотношениях Рима и стран Закавказья в I в. н. э. 127—154
6. Я. Хуцишвили, Грузины—воины в Кавказской действующей армии 155—170
7. В. Коновалов, Трудовой подъем рабочего класса ЗСФСР в годы первой пятилетки 171—193
8. Ш. Чачуа, Борьба большевистских организации Грузии за осуществление Ленинской аграрной программы (1903—1907 гг.) 195—235
9. М. Алексишвили, Аристотель о сущности государства и причинах его происхождения 237—259
10. Г. Кигурадзе, Отклики Великой Французской буржуазной революции в германии 261—282
11. И. Табагуа, Создание русско-французского союза и его историческое значение 283—314
12. И. Чикава, Борьба Советской России за мир в период гражданской войны и военной интервенции 315—333
13. Г. Кикинадзе, Н. К. Крупская об интернациональном воспитании подрастающего поколения 335—356
14. Ал. Наморадзе, Профессор Г. Я. Наталзе 357—389
15. Аб. Киквидзе, Некоторые замечания 391

3. ქოქალიანი

ბიზანტია-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის ივობრძილან XI საუკუნის პირველ ნახევარში

წინამდებარე ნაშრომი იმ მიზეზების გარკვევის ცდას წარმოადგენს, რომ-
ლებმაც XI საუკუნის პირველ ნახევარში ბიზანტიასთან საქართველოს ურთი-
ერთობის პირობებში ტაო-კლარჯეთის აზნაურთა ორიენტაცია განაპირობა.

ქვეყნის ბედისათვის გადამწყვეტ ბრძოლაში, რომელსაც ქართველი ხალ-
ხი XI საუკუნეში ბიზანტიის აგრესიის წინააღმდეგ აწარმოებდა, არა ერთი
ქართველი დიდი აზნაური გამოვიდა აგრესორის დამხმარის როლში საკუთარი
ქვეყნის წინააღმდეგ, რაც უდიდეს ზიანს აყენებდა ქართველ ხალხს, მისი
ბრძოლის მიზნებს.

ბიზანტიის მხარეზე ქართველ დიდ აზნაურთა გადასვლის საკითხს, რო-
მელსაც ადგილი ჰქონდა XI საუკუნეში, ბევრი გამოჩენილი მკვლევარი შეხე-
ბია. შეიძლება ითქვას, რომ ბიზანტია-საქართველოს მაშინდელ ურთიერთო-
ბასთან დაკავშირებულ მრავალ საინტერესო საკითხთაგან, ეს საკითხი ყველაზე
უფრო მნიშვნელოვანია. ყველა მკვლევარი, ვინც კი ამ საკითხს შეხებია, ბი-
ზანტიის მხარეზე ქართველ აზნაურთა გადასვლის მიზეზს საკეისროს მიერ
წარმოებულ მოსყიდვა-გადაბირების პოლიტიკაში ხედავს. გამოჩენილი მეცნიე-
რი აკად. ივ. ჯავახიშვილი წერდა, რომ „ბერძნები არავითარ საშუალებას,
ქრთამსა და მოსყიდვასაც არ ზოგავდნენ, რომ ქართველი დიდებულები თა-
ვიანთი მეფის წინააღმდეგ აემხედრებინათ და კეისრის მხარეზე გადმოებირე-
ბინათ“¹. და შემდეგ: „თავიანთი ვერაგულის ქცევით და ცბიერებით ბიზან-
ტიელებმა წადილს ადვილად მიაღწიეს-ო“². ასე ხსნის ამ საკითხს აკად.
კ. კეკელიძეც და ყველა ის მეცნიერი, ვინც კი ამ საკითხს შეხებია.

მეცნიერთა ეს განმარტება სადავო არ არის. ბიზანტიის ვერაგი ხელი-
სუფლება მართლაც ბევრ საქმეს იკეთებდა მოსყიდვა-გადაბირებით. ჯერ ერთი,
ძალის გამოყენება და, შემდეგ, მოსყიდვა-გადაბირება იყო მისი მეთოდი
სხვა ხალხების დასამონებლად. მაგრამ მოვლენის ასახსნელად სწორი არ იქნე-
ბოდა მართა ამ მიზეზის აღმოჩენით დავკმაყოფილებულიყავით და უფრო
ღრმა საფუძვლის მონახვა არ გვეცადა. ყველაფერი ის, რაც XI ს. დასაწყი-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 135.

² იქვე.

სიდანვე ხდებოდა ქართველ აზნაურთა მიერ ბიზანტიის ორიენტაციის მისი თვალსაზრისით, არ შეიძლება მართლაც აზნაურთა მოტყუებით, გადამბრებით ან მათი უბრალო თავმოყვარეობითა და ჟინიანობით ავსნათ, ამ მოვლენას სათანადო სოციალ-ეკონომიური საფუძვლები უნდა ჰქონოდა და მკვლევარი ვალდებულია ეს საფუძვლები დაადგინოს.

VII—VIII საუკუნეების საქართველო და ბიზანტიის ქვეშევრდომი მცირე აზიის ის რაიონები, რომლებიც საქართველოს ემეზობლებოდნენ, განვითარების მხრივ ძირითადად ერთი და იგივე მოვლენებით ხასიათდებოდნენ. მაგრამ ქართველი ფეოდალები, მცირე აზიელ ფეოდალებთან შედარებით, თავს უფრო თავისუფლად გრძნობდნენ, მომდევნო ხანაში კი მდგომარეობა იცვლება.

იმ დროს, როდესაც საქართველოს სოციალური და ეკონომიური განვითარება ქვეყნის გაერთიანების დამთავრებას დაჟინებით მოითხოვდა და სამეფო ხელისუფლება, გარკვეულ ძალებზე დაყრდნობით, პროვინციის მსხვილ ფეოდალებს ძალით იმორჩილებდა, ბიზანტიის მცირე აზიურ თემებში მოვლენები ამ მხრივ საწინააღმდეგო მიმართულებით ვითარდებოდა; პროვინციის მსხვილ მიწათმფლობელთა უპირატესი მდგომარეობა თვალსაჩინოდ იზრდებოდა.

გლახთა ძლიერი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მცირეაზიელმა მსხვილ-მა ფეოდალებმა IX—X საუკუნეებში გლახური თემების უდიდესი ნაწილის დამორჩილება შეძლეს, მიითვისეს თემის უფლებები და მიისაკუთრეს სათემო მიწები. არმიის სათემო წყობის წესმა, იმ არმიისა, რომლის მეთაურები ადგილობრივი მსხვილი მიწათმფლობელი ფეოდალები გახდნენ, სტრატეგთა მასა ამ ფეოდალების პირად დამოკიდებულებაში მოაქცია.

X საუკუნეში ბიზანტიის იმპერიაში თანდათან ჩამოყალიბდა სამხედრო-ფეოდალური არისტოკრატია, რომლის ტიპური წარმომადგენლები აზიურ თემებში იყვნენ დალასანოსი, ფოკა, სკლიაროსი, კომნენი, პალეოლოგი და სხვ.

ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი ხვედრითი წონის მქონე ეს სოციალური ძალა ცენტრალური ხელისუფლებისაგან დიდ დამოებებს მოითხოვდა; იგი მწვავე ბრძოლებში ხშირად გამარჯვებასაც აღწევდა და არა ერთხელ თავისი წარმომადგენელი ბიზანტიის იმპერატორის ტახტზეც კი დასვა.

პროვინციის ფეოდალების ეკონომიურმა სიძლიერემ, ბიზანტიაში ქვეყნის პოლიტიკური მმართველობის მათ ხელში გადასვლა გამოიწვია. თუ წინათ პროვინციის სტრატეგის თანამდებობაზე ადგილობრივი ფეოდალის დანიშვნა აკრძალული იყო, X საუკუნიდან პროვინციის მსხვილი ფეოდალები მხარეთა მართვის უფლებასაც მემკვიდრეობად იხდიან.

ყოველივე ზემოაღნიშნული იმ დროს ხდებოდა, როდესაც საქართველოში სამეფო ხელისუფლება თავისი პროვინციების ფეოდალებს ავიწროებდა და ამის შედეგად ქვეყნის პოლიტიკური ცენტრალიზაციის პროცესი წარმატებით ვითარდებოდა. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ალბათ ბიზანტიის პროვინ-

ციების მსხვილ მიწათმფლობელ ფეოდალთა უპირატესი მდგომარეობის საგალითოდ სათანადო ზეგავლენას ახდენდა ტაო-კლარჯეთის მსხვილ ფეოდალებზე, როდესაც ისინი ბიზანტიისაკენ მიისწრაფოდნენ.

აღნიშნული საკითხის ნათელსაყოფად საჭიროა მკვლევარმა ჯერ ცალკე შეისწავლოს მაშინდელი ბიზანტიისა და საქართველოს მდგომარეობა, ერთმეორეს შეუდაროს ისინი და შემდეგ სათანადო დასკვნები გააკეთოს. ჩვენ ვცადეთ ამის გაკეთება, შევეცადეთ მოკლედ მოგვეცა იმ დროის ბიზანტიისა და საქართველოს სოციალურ ძალთა განწყობილებისა და ამ განწყობილების გამაპირობებელი მიზეზების სურათი. მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ საკითხის ირგვლივ გაკეთებულ მიმოხილვის ამ სტატიაში სრულად მოთავსება; ნაშრომის მოცულობის შეზღუდულობის გამო, არ მოხერხდა. ამიტომ დასმულ საკითხზე ყოველმხრივ ამომწურავი, პასუხის გაცემის პრეტენზია, რა თქმა უნდა, ამ ნაშრომს არ ექნება.

* * *

წყაროების ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ XI საუკუნის ზოგიერთ ქართველ დიდ აზნაურთა მიდრეკილება ბიზანტიისადმი ამ საუკუნის ყველა დროის მონაკვეთში ერთნაირი არ იყო და იგი იცვლებოდა იმის მიხედვით, თუ რამდენად ხელსაყრელი, ან არახელსაყრელი პირობები იქმნებოდა ბიზანტიაში და საქართველოში პროვინციის მმართველი დიდი ფეოდალებისათვის. ამასთან, როდესაც ქართველ დიდ აზნაურთა მიერ ბიზანტიის ორიენტაციის აღების შესახებ არის საუბარი, ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს აზნაურთა უმრავლესობა, ან ყველა დიდი აზნაური ერთნაირად მიისწრაფოდა ბიზანტიისაკენ. ბიზანტიისადმი მიდრეკილებას მხოლოდ ზოგიერთი დიდი აზნაური იჩენდა, რომელიც დამოუკიდებლობისა, შეუვალობისა და პრივილეგიური მდგომარეობის შელახვას ვერ ეგუებოდა, ან კიდევ სხვა ფეოდალთა წინააღმდეგ ბრძოლაში მეფის მიმხრობა-გამოყენებას ვერ ახერხებდა. ამასთან, ისიც დასტურდება, რომ ქართველ აზნაურთა შორის აზრთა სხვადასხვაობა, ბრძოლა და უთანხმოება იყო ბიზანტიასთან დამოკიდებულების საკითხში. ეს გარემოება 1001 წელს ტაოს აზნაურთა მოქმედებაშიც შეიმჩნევა.

* * *

ცნობილია, რომ 1001 წელს იმიერ-ტაოს მმართველი დავით კურაპალატი გარდაიცვალა და, მის მიერ დატოვებული ანდერძის თანახმად, ბიზანტიის კეისარი დავითის სამფლობელოს დასაპყრობად გამოეშურა. ამ ამბავთან დაკავშირებით, ქართველი მემატიანე, სუმბატ დავითის ძე გადმოგვცემს: „გარდაიცვალა დავით დიდი კურაპალატი, ძე ადარნასე კურაპალატისა, ქრონიკონსა სკა (=221, ე. ი. 1001 წელი) და არა ესუა ძე... და აოჯრდა იმიერ-ტაო: და გამოვიდა ბასილი ბერძენთა მეფე და მისცნეს მას ციხენი აზნაურთა

ამა დავითისათა, და დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურაპალატი ტისა¹.

ამ ცნობაში ბიზანტიის მოწინააღმდეგე აზნაურები არ ჩანან, იმიერ-ტაოს აზნაურთაგან ბიზანტიელ დამპყრობლებს წინააღმდეგობას თითქმის არავინ უწევდა. მაგრამ ტაოს აზნაურთა მოქმედების ასეთ ახსნას სომეხი ისტორიკოსის, სტეფანოზ ტარონელის ცნობა ეწინააღმდეგება. იგი მოგვითხრობს, რომ 1001 წელს, როდესაც დავით კურაპალატი გარდაიცვალა და ბასილი კეისარი რუსთა დიდი ლაშქრით იმიერ-ტაოში მივიდა, მას საქართველოდან ბაგრატ III და მისი მამა გურგენი შეეგებნენ, უკანასკნელთათვის არახელსაყრელი, იძულებითი შეთანხმებისა და მათი უკან გამგზავრების დღეს ბერძენთა ბანაკში ძლიერი ბრძოლა მოხდა სულ უბრალო შემთხვევის გამო:

დავით კურაპალატის ვასალები და დიდებულები, რომლებიც იქ იყვნენ მისულნი, ბერძენთა ბანაკის ახლოს იდგნენ. რუსთა ქვევითი ლაშქრიდან ერთ-ერთ ჯარისკაცს საკუთარი ცხენისათვის თივა მიჰქონდა, მივიდა მასთან ერთი იბერიელთაგანი და ეს თივა წაართვა. მაშინ ამ რუსთან მეორე რუსმა მიიბრინა დასახმარებლად. იბერიელმა თავის ამხანაგებს დაუძახა, რომლებმაც, მოიბრინეს რა, მოკლეს პირველი რუსი; მაშინ იქ მყოფი მთელი რუსთა ლაშქარი, რომელიც 6.000 კაცისაგან შედგებოდა და შეიარაღებული იყო შუბებითა და ფარებით, საბრძოლველად აღდგა. ეს ლაშქარი ბასილ კეისარმა მაშინ სთხოვა რუსთა მეფეს, როდესაც მას თავისი საკუთარი და მისცა ცოლად.

...ტაოს ყველა დიდებული და ვასალი მათ წინააღმდეგ გამოვიდნენ და ბრძოლაში დამარცხდნენ. იქ დაიხოცნენ: დიდი მთავართა-მთავარი პატრიარხი (?—ვ. კ.), ოხოპენტრეს ორი შვილი—გაბრიელი და იოანე, აბულ-ხაბრის შვილიშვილი ჩორდვანელი და სხვა მრავალი².

რუსებისა და ქართველების ურთიერთშორის ბრძოლის შესახებ, სტეფანოზ ტარონელის (ასოლიკის) გამგრძელებელი არისტარქეს ლასტივერტელიც მოგვითხრობს. იგი გადმოგვცემს რა დავით კურაპალატის მიწა-წყალზე ბასილ კეისრის მოსვლის ამბავს, წერს, რომ ტაოს პროვინციის კეთილშობილთა ჯგუფის ნებრძოლები ბასილის შესახვედრად გავიდნენ; თვითეული მათგანი დიდად დაასაჩუქრა ბასილმა ტიტულით და ხარისხით, მათი ღირსების მიხედვით. შემდეგ, —განაგრძობს არისტარქესი,—არ ვიცი რა მიზეზების გამო, ბრძოლა დაიწყო რუსებად წოდებულ დასავლეთის ლაშქარსა და კეთილშობილ რაზმს შორის. კეთილშობილთა რაზმიდან ოცდაათი ყველაზე დიდებულთაგანი დაიხოცა³.

1001 წელს რუსებსა და ქართველებს შორის მომხდარი კონფლიქტის საკითხს პროფ. ი. ცინცაძე ეხება თავის ნაშრომში: „ძიებანი რუსეთ-საქართ-

¹ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, 1949, გვ. 68; შდრ. თ. ყორანია, ქრონიკები, I, გვ. 138; ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, 1955, გვ. 278.

² Всеобщая история, стр. 200—201; შდრ. Труды В. Г. Василевского, I, стр. 200—201.

³ არისტარქეს ლასტივერტელი, ისტორია (სომხურ ენაზე), თბილისი, 1912, გვ. 4; შდრ. Труды В. Г. Василевского, I, გვ. 202.

ველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X—XVI სს.)¹. უკეთესს რა ანალიზსა და საკითხზე არსებულ წყაროებს, მკვლევარი წერს: „მოტანილ ტექსტში ხაზგასმით არის საუბარი იმაზე, რომ სისხლისღვრა თვით ბერძნების ბანაკში მყოფ რუსებსა და ქართველებს შორის მოხდა, სახელდობრ, საბერძნეთის მეფის ხელქვეით მყოფ ტაოელ დიდებულთა ამაღლის ქართველი ჯარისკაცის მედიღურობით... ეს კონფლიქტი საქართველოს ბიზანტიასთან დამოკიდებულებაში იმ ხანად არაფერს არ ცვლიდა და იგი არც ამ სახელმწიფოების პოლიტიკური ურთიერთობის ნიადაგზე არ იყო წარმოშობილი“².

მართალია, ასოლიკის ზემოთ დამოწმებული ცნობა მკვლევარს აღნიშნული დასკვნის შესაძლებლობას აძლევს, მაგრამ ჩვენ მაინც საეჭვოდ მიგვაჩნია გადაჭრით თქმა იმისა, რომ ეს კონფლიქტი ბერძენ-ქართველთა „პოლიტიკური ურთიერთობის ნიადაგზე არ იყო წარმოშობილი“. ასოლიკის ცნობა იმის შესახებ, რომ „ბერძენთა ბანაკში ძლიერი ბრძოლა მოხდა“, არ უნდა ნიშნავდეს უცილობლად იმას, რომ ტაოელი ქართველები და ბერძნები ერთ ბანაკს შეადგენდნენ. ასოლიკი იმასაც მოგვითხრობს, რომ დავით კურაპალატის ქვეშევრდომები და დიდებულები, რომლებიც კეისრის შესახვედრად იყვნენ გამოსულნი, ბრძოლის წინ არა ბერძნების ბანაკში, არამედ ამ „ბანაკთან ახლოს იდგნენ“.

მეორე ისტორიკოსის, არისტარქეს ლასტივერტელის ცნობაც არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ტაოელი ქართველები უცილობლად ბერძენთა ბანაკში მყოფად, ტაოს დაპყრობის საქმეში კეისრის განზრახვის მომხრედ ჩაეთვალოთ. უკანასკნელ საკითხს არც პროფ. ი. ცინცაძე ამტკიცებს, მაგრამ ჩვენ მაინც გვინდა ხაზი გავუსვათ იმას, რომ არისტარქეს ლასტივერტელის ცნობა ტაოს პროვინციის კეთილშობილთა ჯგუფის მებრძოლების ბასილის შესახვედრად გასვლის შესახებ არ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ ბიზანტიის კეისარს იმიერ-ტაოს მიწა-წყლის მიტაცებაში ყველა მათგანი უჭერდა მხარს ანდა ბიზანტიის მბრძანებლის ერთგული რჩებოდა. პირიქით, ჩანს, ტაოელ ბევრ აზნაურს კეისრის მოსვლა და მის მიერ ტაოს დაპყრობა მიუღებლად მიაჩნდა და ამიტომ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ტაოდან გასვლისთანავე აჯანყება მოუწყვეს მას.

ჩვენ სადავოდ არ მიგვაჩნია ის, რომ ტაოს აზნაურთა გარკვეული ნაწილი კეისრის მომხრე იყო და სწორედ ამ აზნაურებმა „მისცნეს... ციხენი“ კეისარს. მაგრამ ისე, როგორც ტაოს ყველა აზნაური არ უნდა ყოფილიყო მომხრე კეისრისა, არც მის შესახვედრად გასული ყველა ტაოელი უნდა ყოფილიყო კეისრის ერთგული.

ასეთ შემთხვევაში მოსული კეისრისათვის შეხვედრის მოწყობა უთუოდ როდია გულწრფელი ერთგულებისა და მორჩილების შედეგი ან მაჩვენებელი. ბასილ კეისარს ბაგრატ III და მისი მამა გურგენ მეფე(კი) შეეგებენ, მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავდა იმას, რომ ისინი ბიზანტიის აგრესიულ მოქმედებას თანაუგრძნობდნენ, ან კეისრისადმი მორჩილებას აღიარებდნენ. კეისრის

¹ ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X—XVI სს.), თბილისი, 1956, გვ. 14.

შესახვედრად გასულმა ბევრმა ტაოელმა ალბათ ისევე არ იცოდნენ, როგორც განზრახვა დავითის სამფლობელოს მთლიანად მიტაცების შესახებ, როგორც ეს არ იცოდნენ ბაგრატმა და გურგენმა.

ყოველ შემთხვევაში, სომეხ ისტორიკოსთა ზემოთ დამოწმებული ცნობები ჩვენ არ მიგვაჩნია იმის უდავო საბუთად, რომ 1001 წელს ქართველებსა და ბიზანტიელებს შორის მომხდარი კონფლიქტი „პოლიტიკური ურთიერთობის ნიადაგზე არ იყო წარმოშობილი“. ასეთი ამბავი, მხოლოდ მაშინ იყო მოსალოდნელი, თუ დავით ბაგრატიონის ქვეშევრდომი ყველა ტაოელი და, აგრეთვე, ბაგრატ III და მისი მამა გურგენი ბიზანტიის მიერ იმიერ-ტაოს დაპყრობის მომხრე იქნებოდნენ, მაგრამ ეს რომ ასე არ იყო, ამას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ კეისრის მიერ თავისი განაზრახვის შესრულების შემდეგ, უპირველეს ყოვლისა, დავითის ქვეშევრდომები, ხოლო შემდეგ გურგენ მეფეც აუჯანყდნენ მას.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში კარგად არის ცნობილი დავით კურაპალატის დეაწლი და მიზნები ქართველთა მიწა-წყლის განთავისუფლებისა და საქართველოს გაერთიანების საქმეში. ისიც კარგად არის ცნობილი, რომ ბაგრატ III დავითის შვილობილი იყო, რომ დავითს თავის მემკვიდრედ სწორედ ბაგრāti მიაჩნდა. დავითს თავისი მიზნების განხორციელებისათვის ბრძოლაში ერთგული ქვეშევრდომები ჰყავდა და მოსალოდნელი არ არის, რომ ისინი დავითს გარდაცვალებისთანავე უღალატებდნენ. 989 წელს იძულებით გაცემული ანდერძის გულწრფელი დამცველი თვითონ დავითიც არ იყო და, ცხადია, მისი განხორციელების მომხრენი არც დავითის ერთგული ქვეშევრდომები იქნებოდნენ.

ბასილ კეისარს, როცა იგი დავით კურაპალატის სამფლობელოში მოვიდა, საქართველოდან მამა-შვილი, გურგენ მეფე და ბაგრატ III შეეგებნენ. თუმცა მათაც დიდებული შეხვედრა მოუწყო კეისარმა, მაგრამ როგორც უკვე ნათქვამი იყო, „დაიპყრა ბასილი მეფემან მამული დავით კურაპალატისა“. გასაგებია, ქართველები, პირველ რიგში, გურგენი და ბაგრატი, ძლიერ უკმაყოფილონი უნდა დარჩენილიყვნენ ბიზანტიელთა მოქმედებით. განა იმისათვის შეეგებნენ ისინი ბიზანტიის მბრძანებელს, რომ საკეისროს მიერ იმიერ-ტაოს მიწა-წყლის დაპყრობას დასწრებოდნენ?! — არა, რა თქმა უნდა, შეხვედრას სულ სხვა მიზანი ჰქონდა.

ეხებოდა რა 1001 წ. ბიზანტიელთა მიერ იმიერ-ტაოს მიტაცების ამბებს, ივ. ჯავახიშვილი წერდა, რომ, როდესაც დავითმა 989 წელს კეისარს ანდერძით თავისი სამფლობელო მისცა „როგორც ეტყობა მაინც იმედი ჰქონდა, რომ საკუთარს მამაპაპეულს სამფლობელოს მაინც თავის შვილობილს დაუტოვებდა“¹. სწორედ ამიტომ ტაოში მოსულ ბასილ კეისარს „მეფენი გურგენ და ბაგრატ, ალბათ დავით კურაპალატის სამფლობელოს მიღების იმედით“² შეხვდნენო. მაგრამ, როგორც ცნობილია, ეს არ გამართლდა და კეის-

¹ ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 128.

² იქვე.

რის მოქმედებას ბაგრატისა და გურგენის მხრივ გულისწყრომა უნდა გამოეწვია ბიზანტიის ხელისუფლებისადმი. მით უმეტეს, რომ ისტორიკოსი ბასილის მიერ დავით კურაპალატის მიწა-წყლის მხოლოდ ნაწილის მიტაცებაზე კი არ ლაპარაკობს, არამედ დავითის მთელ სამფლობელოზე. ამას უნდა ნიშნავდეს მისი შემდეგი სიტყვები: „დაიპყრა მეფემან მამული დავით კურაპალატისა“. ყურადღებას იპყრობს ისტორიკოსის ცნობა იმის შესახებ, რომ კონფლიქტი და სისხლისმღვრელი ბრძოლა ატყდა მას შემდეგ, რაც კეისრის ვერაგული მიზნები უკვე გარკვეული იყო; გურგენისა და ბაგრატის უკან გამობრუნების დღეს მომხდარ ბრძოლას დავითის ბევრმა ქვეშევრდომმა თავი შესწირა. ახლა, ბიზანტიიდან დამოკიდებულების საკითხში, ტაოელ აზნაურთა ორ ბანაკთან უნდა გვქონდეს საქმე: ერთი ბანაკი, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ბიზანტიას უჭერს მხარს, ხოლო მეორე ამის წინააღმდეგა და ებრძვის ბიზანტიას.

ასოლიკის გადმოცემით, იმიერ-ტაოს მიტაცებისა და რუს-ქართველთა შორის სისხლისმღვრელი შეტაკების შემდეგ, ბასილ კეისარმა თავისი ლაშქრით სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით განაგრძო გზა. მაგრამ ხალხისა და ბაგრევანდის მოვლის შემდეგ ბიზანტიის ბრძანებელს ისევ იმიერ-ტაოში დასჭირდა დაბრუნება. ჩანს, იქ საქმე ისე არ მოგვარდა, როგორც ეს კეისარს სურდა. იმიერ-ტაოს აზნაურები განუდგნენ მას და კეისარს კიდევ დასჭირდა ლაშქრობის მოწყობა ამ მხარეში. ბაგრევანიდიდან დაბრუნებული კეისარი ოლთისში მოვიდა თავისი ლაშქრით და დიდი ბრძოლის შემდეგ „დაიპყრო“ ყველა სიმაგრე, მიუვალი ადგილები და ჩააბარა ისინი ერთგულ პირებს¹.

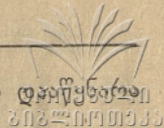
დაშინებულმა კეისარმა ურჩ ტაოელთა წინააღმდეგ სხვა ზომებსაც მიმართა, მან ყველა უნდო აზნაური „თვით წაიყვანა, რათა ბერძენთა მიწაზე დაესახლებინა“². ე. ი. მემატიანის მიერ აქ შედარებით ლმობიერად გამოთქმულ სიტყვებში ის შინაარსია, რომ ბიზანტიის ხელისუფლებამ იძულებით აჰყარა მის წინააღმდეგ მებრძოლი მრავალი ტაოელი, მოაცილა ისინი მშობლიურ მიწა-წყალს და უცხო ქვეყანაში გარეკა. ტაოელ აზნაურთა აჯანყებისა და კეისრის მიერ მკაცრი ზომების მიღების შესახებ არსებული ეს ცნობა გვაფიქრებინებს, რომ ტაოს ბევრი აზნაური ბიზანტიის აგრესიული მოქმედებით უკმაყოფილო უნდა ყოფილიყო და 1001 წლის ბრძოლის მიზეზი შესაძლებელია ეს უკმაყოფილება იყო.

ამის შემდეგ, როგორც ცნობილია, იმიერ-ტაოს მფლობელმა გურგენ ბაგრატის ძე ბაგრატიონმა ცადა იმიერ-ტაოდან ბიზანტიელების განდევნა. ასოლიკის გადმოცემით, იგი „მთელი თავისი ლაშქრით თავს დაესხა ტაოს მხარეს (იგულისხმება იმიერ-ტაო—ვ. კ.) და დაიპყრო იგი“³. მაგრამ ციხეები

¹ Всеобщая история, стр. 201.

² იქვე.

³ იქვე.

ვერ აიღო და შემდეგ ბიზანტიის კეისარმა მცირე დათმობით დაუბრუნა გურგენი.

აკად. ვ. გ. ვასილევსკი ყურადღებას აქცევდა რა იმ გარემოებას, რომ 1001 წელს თივის საბაბით ბრძოლის ატეხას რაღაც მიზეზი უნდა ჰქონოდა, წერდა: 989 წელს „ბარდა ფოკა, როგორც პსელოსისა და თვით ასოლიკისა-გან ვიცით, ბერძენთა ძალებს გარდა, მისდამი ქართველთა თანაგრძნობას ეყრდნობა. ბრძოლაში, რომელშიაც მისი ბელი წყდებოდა, ქართველთა ქვეითი ჯარი შეადგენდა მის საუკეთესო ლაშქარს... ასოლიკი, — განაგრძობს ვასილევსკი, — პირდაპირ ამტკიცებს, რომ ფოკამ, სამეფო ქალაქის, კოსტანტინეპოლის წინააღმდეგ საბერძნეთისა და იბერთა ლაშქრით დაიწყო ბრძოლა“-ო¹. ამასთან, ვასილევსკი აღნიშნავს, რომ ბარდა ფოკას მომხრე ქართველები, 989 წელს, უმთავრესად, ახლადორგანიზებული რუსთა კორპუსის მიერ დაზარალებულნი². რუსებმა დაიკავეს ქართველების ადგილი ბიზანტიის არმიაში და ყოველივე ამით შეურაცხყოფილი იყვნენ ქართველები. ეს უნდა ყოფილიყო 1001 წლის ბრძოლის მიზეზიო.

ჩვენ სრულიად ვეთანხმებით მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ 1001 წლის სისხლისმღვრელ ბრძოლას რაღაც მიზეზი ჰქონდა და, რომ ბრძოლის საბაბად შესაძლებელია უბრალო და უმნიშვნელო რამ გამხდარიყო. მაგრამ როგორც ნათქვამი იყო, უფრო ბუნებრივი იქნება ეს მიზეზი ბიზანტიის აგრესიულ მოქმედებაში ვეძიოთ და არა რუსთა და ქართველთა რაზმების ურთიერთობაში.

ვინც ბარდა ფოკას აჯანყებისა და ამ აჯანყებაში ქართველთა მონაწილეობის ამბავს ღრმად გაეცნობა, მისთვის ნათელი გახდება, რომ 989 წელს რუსებსა და ქართველებს შორის უშუალო საომარ შეხვედრას ადგილი არ ჰქონია და რუსთა მიერ ქართველთა ლაშქარი არ დაზარალებულა. თუ არ ვცდები, არც ერთი წყარო არ გადმოგვცემს იმას, რომ ქართველები 989 წელს რუსებთან უშუალო ბრძოლაში დაზარალებულნი. ამიტომ ვასილევსკის ეს მოსაზრება დამაჯერებლად ვერ გამოიყურება.

ამასთან, უნდა შევნიშნოთ, რომ ბიზანტიაში დაქირავებულ რუს-ვარი-აგთა მოქიშპედ არასდროს არ გვხვდებიან ქართველები, როგორც ეს ვასილევსკის წარმოუდგენია.

ქართველებსა და რუს-ვარი-აგებს, ისევე არ ჰქონდათ თანაბარი ხარისხის მნიშვნელობა ბიზანტიის ლაშქარში, როგორც იმ დროის ბიზანტია-საქართველოსა და ბიზანტია-რუსთა ურთიერთობა არ იყო თანაბარი ხასიათის³. რუსთა ლაშქარი ხან მოკავშირე ქვეყნის ლაშქრის სახით არის წარმოდგენილი ბიზანტიაში, ხანაც კიდევ ტაღმასა თუ პროვინციაში დაქირავებული ლაშქრის სახით გვევლინება; მონაწილეობს აღმოსავლეთის, დასავლეთისა და ჩრდი-

¹ Труды В. Т. Васильевского, I, 203.

² იქვე, გვ. 203; შდრ. ი. ცინცაძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 15—16.

³ ამ საკითხზე იხ. აკად. ნ. ბერძენიშვილის მოსაზრება (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1951, ნაკვ. 29, გვ. 301—302).

ლოეთის ბრძოლებში. ბიზანტიელებისა და რუსების ამ ურთიერთობის საფუძველი სულ სხვა იყო, ვიდრე ბიზანტიელთა და ქართველთა ურთიერთობისა.

ბიზანტიასთან რუსთა კავშირი კიევის რუსეთის თავდაცვითი ინტერესებით ნაკლებად იყო გაპირობებული. ქართველები არც ჩრდილოეთისა (ბოლგართა წინააღმდეგ) და არც დასავლეთის ფრონტებზე არ მონაწილეობდნენ ბიზანტიასთან ერთად ბრძოლებში. თუმცა, ქართველები უფრო ახლოს იდგნენ ბიზანტიასთან ვიდრე რუსები, მაგრამ ისინი მხოლოდ აღმოსავლეთის ფრონტზე წარმოადგენდნენ ბიზანტიის მოკავშირეს საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ორგანიზებული, დაქირავებული ჯარის სახით ამ დროს არსად არ გვხვდება დამოუკიდებელი საქართველოს ლაშქარი ბიზანტიაში. მაგრამ იმდენად, რამდენადაც აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან მოსული მტრების წინააღმდეგ ბრძოლებში საქართველოს სამეფო-სამთავროები, განსაკუთრებით ტაო-კლარჯეთის ქართველები, უფრო ახლოს იყვნენ ბიზანტიასთან, ვიდრე რუსები, მხედართმთავრისა თუ პროვინციის მმართველის თანამდებობაზე ქართველთა ყოფნის ხშირ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე ბიზანტიაში. ზოგიერთ რუს მკვლევარს და მათ შორის ვ. გ. ვასილევსკისაც, რომელიც ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის საკითხით კი არ იყო დაინტერესებული, არამედ სულ სხვა, გარკვეული მიზნით ეხებოდა ამ საკითხს, ყალბად აქვს წარმოდგენილი საქართველოსა და ბიზანტიის ურთიერთობა. ამის მიზეზი, პირველ ყოვლისა, რუსი მკვლევარებისათვის ქართული წყაროების მიუწვდომლობა იყო. ძირითადად ბიზანტიურ წყაროებზე დაყრდნობით, მათ ხშირად საქართველო ბიზანტიის მოხარკედ ჰყავთ წარმოდგენილი, ხოლო ქართველობა გაქირავებას მოწყურებული, ბიზანტიის იმპერიის ლაშქრის შევსებად. თუმცა ამის გაბედულად თქმის უფლებას არც ბიზანტიური წყაროები იძლევა.

ვინც ბიზანტიის ისტორიის საქართველოსთან ურთიერთობაში განიხილავს, მისთვის ძნელი არ იქნება იმის დანახვა, რომ ბიზანტიელთა სამსახურში იბერთა ლაშქარი მხოლოდ იმის შემდეგ იხსენიება, რაც დავით კურაპალატის სამფლობელო ბიზანტიამ დაიპყრო და იბერიის თემი—საკატაბანო შექმნა. ამ შემთხვევაშიც, თუ არ ვცდები, ძირითად წყაროს გლიკას ერთი ცნობა წარმოადგენს, სადაც ნათქვამია: როდესაც იმპერატორი კონსტანტინე მონომახი (1042—1054) მანგანის მონასტერს აგებდა და მან ამ მშენებლობაზე გულუხვად დახარჯა სახელმწიფო თანხები, იგი ისეთ უსასხრობაში ჩავარდა, რომ ყოველგვარი საშუალებების გამონახვა დაიწყო ფულის შესაძენად და სხვადასხვა უმართებულო გადასახადებს მიმართა. ამიტომ მან დაითხოვა 50,000 კაცისაგან შემდგარი იბერთა ლაშქარი და ჯარისკაცების მაგიერ ამ მხარიდან დიდი გადასახადი მოითხოვა¹.

აღნიშნული მონასტერი 1042—1045 წლებში იქნა აგებული. დამოწმებული ცნობაში ნახსენებ იბერთა ლაშქარში არა საქართველოს ლაშქარი, არა-

¹ К. Гаян, Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе, ч. I, 1834, стр. 49.

მედ ბიზანტიის იმპერიაში შემავალი იბერიის საკატაბანოს ხარჯზე, ლაშქარი იგულისხმება. ეს მხარე კი 1001 წლამდე ბიზანტიას არ ეკუთვნოდა და არავითარი ლაშქარი მას იქ არ ჰყავდა. გლიკას ცნობიდან ის ჩანს, რომ იბერიის თემი 50,000 კაცს ინახავდა, რომლის მოვალეობას იმპერიის აღმოსავლეთი საზღვრების დაცვა შეადგენდა. იბერთა ის ლაშქარი, რომელიც ხელმეორედ აჯანყებულ ბარდა სკლიაროსის წინააღმდეგ კეისრის მიერ გაგზავნილად ჩანს და, აგრეთვე, ის ლაშქარი, რომელიც 989 წელს დავით კურაპალატმა აჯანყებულ ბარდა ფოკას დასახმარებლად გაგზავნა, მოქირავე ლაშქარი არ იყო¹. რაც შეეხება დამოუკიდებელი საქართველოს მოქირავე ლაშქარს, თუ არ ვცდები იგი არც 1001 წლამდე და არც მის შემდეგ ბიზანტიაში არ გვხვდება. ამიტომ გაუგებარია, თუ რა წყაროების საფუძველზე გამოჰყავს ვასილევსკის რუსთა ლაშქარი ქართველთა მოქირავე ლაშქრის მოქიშვედ ბიზანტიაში.

იქნებ მკვლევარს ის გარემოება აძლევს ამ არასწორი დასკვნის საფუძველს, რომ მაშინდელ ბიზანტიაში, როგორც ნათქვამი იყო, მრავალ ქართველს ეჭირა მხედართმთავრისა თუ პროვინციის მმართველის დიდი თანამდებობა (ჩორდვანელი, აბუჰაბრი, ვარაზ ვაჩე, თორნიკე II, გრიგოლ ბაკურიანის ძე, მისი ძმა აბაზი და სხვა მრავალი), მაგრამ ისინი ბიზანტიის საიმპერიო ხელისუფლების მოხელეები თუ სარდლები იყვნენ და არა მოქირავე ქართველთა ლაშქრის მეთაურები.

* * *

XI საუკუნის დასაწყისიდან საქართველოს სამეფო ხელისუფლებამ გააძლიერა შეტევა დამოუკიდებლობას ნაჩვენებ ურჩ ფეოდალთა წინააღმდეგ-რეაქციული ძალები, რომლებიც ამ მოვლენას ვერ ეგუებოდნენ, ბიზანტიის სახით ხედავდნენ დამხმარესა და მოკავშირეს. თუმცა, პოლიტიკური მდგომარეობის სირთულის გამო. ახლა ბიზანტია საქართველოს წინააღმდეგ შეტევაზე ვერ გადმოდიოდა, მაგრამ საქართველოდან გაქცეულ რეაქციონერებს თავშესაფარს აძლევდა.

ცნობილია, რომ ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა ერთი შტო, ადარნასე აშოტის ძის შთამომავალნი, კლარჯეთისა და სხვა ზოგიერთი რაიონის მფლობელები იყვნენ. ისინი თავიდანვე დამოუკიდებელი იყვნენ და, ჩანს, ახლა ამ უფლების შელახვას ვერ ეგუებოდნენ. ამიტომ იყო, რომ ბაგრატ მესამეს მკაცრი ღონისძიების ჩატარება დასჭირდა მათ წინააღმდეგ. სუმბატ დავითის ძის გადმოცემით „ამან ბაგრატ კურაპალატმან მოიყვანა კლარჯნი გელმწიფენი სუმბატ და გურგენ, ძენი ბაგრატ არტანუჯელისანი, თჳსნი მამის დისწულისანი, დარბაზობდა მის წინაშე, ციხესა შინა ფანასკერტელისასა, და მუნ შინა შეიპყრნა იგინი. და აღიხუნა ქუეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგი-

¹ იხ. ამ საკითხზე ჩვენი მოსაზრება სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 61, 1956, გვ. 129—134.

ნი პატიმარ ყვნა ციხესა შიგა თმოგვსასა. და მუნ ციხესა შინა ~~გარდაიცვალა~~ გარდაიცვალა სუმბატ არტანუჯელი ქრონიკონსა სლ ა. და ეგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა გარდაიცვალა, ძმა სუმბატისი, ქრონიკონსა სლ ბ, ხოლო შვილნი ამათნი წარვიდეს კონსტანტინეპოლედ, ძე სუმბატისი ბაგრატ და ძე გურგენისი დემეტრე, ბასილი მეფისა წინაშე, და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რომელ დაშთეს ამას ქუეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა პატიმრობასა შინა“¹.

მემკვიდრის ამ ცნობიდან კარგად ჩანს საქართველოს გაერთიანების წინააღმდეგ მიმართული რეაქცია და მის წინააღმდეგ ბრძოლაში გაერთიანების მომხრე ძალების უპირატესობა. ამასთან, ამ ცნობაში ისიც კარგად ჩანს, რომ აღნიშნულ ბრძოლაში დამარცხებულ რეაქციულ ძალებს ბიზანტია მფარველობს.

X—XI საუკუნეთა მიჯნიდან დაწყებული, საქართველოს სამეფო ხელისუფლება და ქვეყნის გაერთიანების მომხრე ძალები, განუწყვეტლივ აწარმოებენ ბრძოლას საქართველოს საბოლოო გაერთიანებისათვის. თუმცა, ბრძოლა ხშირად ცვალებადი შედეგით მთავრდებოდა, მაგრამ რამდენადაც, ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური განვითარების თვალსაზრისით, მოვლენები გაერთიანების მომხრე ძალების სასარგებლოდ ვითარდებოდა, უპირატესობაც თანდათან უკანასკნელთა ხელში გადადიოდა. ამ ხანგრძლივი ბრძოლის დროს ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში გარკვეული უპირატესობის მქონე პირების ინტერესებიც ვლინდებოდა და, ამიტომ, ქვეყნის გაერთიანებისათვის და ამ გაერთიანების წინააღმდეგ მებრძოლ მხარეთა ჭიდილი სოციალური ბრძოლის ხასიათს იღებდა. სწორედ ამ ბრძოლის დროს, ჩვეულებრივ, რეაქციული ძალები საქართველოს გარეშე მტერთან გარბოდნენ და მის გამოყენებას ცდილობდნენ. კერძოდ, ისინი ბიზანტიას უკავშირდებოდნენ და მას საქართველოში ეპატიჟებოდნენ.

საქართველოს გაერთიანებისათვის ხელის შეშლა ბიზანტიის ინტერესებსაც შეესაბამებოდა და ამიტომ იგი საქართველოს რეაქციული ძალების თხოვნას არასოდეს უყურადღებოდ არ ტოვებდა. მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ XI საუკუნის მთელ მანძილზე ქართველი დიდი აზნაურების ბიზანტიისადმი მიდრეკილება ყოველთვის ერთნაირად როდი იყო.

ცნობილია, რომ ბიზანტიის მიერ მიტაცებული იმიერ-ტაოს დაბრუნებისათვის ბრძოლა 1001 წელს იმიერ-ტაოში გურგენ ბაგრატიონის შეჭრით არ დამთავრებულა. ქართველი ხალხი თავისი მიწა-წყლის დაკარგვას ვერ ურიგდებოდა და საქართველოს მმართველი წრეებისაგან სათანადო ღონისძიებების გატარებას მოითხოვდა.

1021 წელს ქართველმა ხალხმა, მოძმე სომეხი ხალხის მხარდაჭერით, ბრძოლა გაუმართა ბიზანტიას უკანასკნელის მიერ მიტაცებული მიწა-წყლის დასაბრუნებლად. ეს მეტად მწვავე და სისხლისმღვრელი ომი დაახლოებით ორ წელიწადს გაგრძელდა და ამ დროს ქართველ დიდ აზნაურთა ბიზანტიის

¹ ქართლის ცხოვრება, დასახელებული გამოცემა, 1955, გვ. 382.

მხარეზე გადასვლის არც ერთ ფაქტს წყაროები არ გადმოგვცემენ. მაგრამ იმავე საუკუნის ოციანი წლების მეორე ნახევრიდან საქართველოს, ქვეყნის, ტაო-კლარჯეთის დიდი აზნაურები ბიზანტიაში გარბიან. როგორ უნდა აეხსნათ ეს გარემოება?

როგორც ცნობილია, X საუკუნის დასასრულს და XI საუკუნის დასაწყისში მცირე აზიის მსხვილი სამხედრო არისტოკრატიის წარმომადგენლებმა არა ერთი მეტად საშიში და ძლიერი აჯანყება მოუწყეს ბასილ II. ისინი საიმპერიო ხელისუფლების მწვერვალებისაკენ მიისწრაფოდნენ და მაკედონელთა დინასტიის დამხობას ცდილობდნენ. რთულ ბრძოლებში გამარჯვებულმა და, ამავე დროს, შეშინებულმა ბასილი კეისარმა მკაცრი ზომები მიიღო მცირე აზიის მსხვილ მიწათმფლობელთა არისტოკრატიის წინააღმდეგ. თუმცა, ამ არისტოკრატიის სიძლიერე მან ვერ გატეხა და მათი ძლიერების საფუძვლებიც ვერ შელახა, მაგრამ ცენტრალური ხელისუფლების დამოკიდებულება პროვინციის მსხვილი ფეოდალების მიმართ ბასილის შეფობის დროს შედარებით მკაცრი გახდა. იქნებ ამ გარემოებამაც ითამაშა გარკვეული როლი იმაში, რომ 1021—1022 წლების ბრძოლებში ტაო-კლარჯეთის აზნაურები ბიზანტიის მხარეზე არ ჩანან.

ბასილ II 1025 წელს გარდაიცვალა და იმპერიის სამეფო ტახტი მისმა ძმამ კონსტანტინე VIII დაიკავა. აკად. ვ. გ. ვასილევსკის სიტყვით რომ ვთქვათ, უმოქმედო კონსტანტინეს (1025—1028) ხელისუფლება „ჰიპოდრომებისა და თეატრებისათვის უფრო იკლიდა“¹, ვიდრე სახელმწიფოს უშიშროებისა და გაძლიერების ღონისძიებებისათვის.

ბიზანტიის საიმპერიო ხელისუფლება აგრძელებდა რა საქართველოსადმი მტრულ დამოკიდებულებას, იგი ერთი წუთითაც არ ხსნიდა დღის წესრიგიდან საქართველოს გაძლიერების წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხს. თავის მხრივ, საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი მმართველი წრეები, რომელთაც ესმოდათ საქართველოსადმი ბიზანტიის მტრული დამოკიდებულება, არ იფიქრებდნენ იმასაც, რომ ბიზანტიამ ვერაგულად მიიტაცა ქართველთა მიწა-წყალი იმიერ-ტაოს სახით, ცდილობდნენ ხელი შეეწყოთ ბიზანტიაში ყოველგვარი მოძრაობისათვის და აქტიურად დახმარებოდნენ მას, თუ ეს მოძრაობა მაკედონელთა დინასტიის დამხობისა და იმპერიის დასუსტებისაკენ იქნებოდა მიმართული.

ბასილ II მოღვაწეობის უკანასკნელ წლებში მისი უმცროსი ძმის კონსტანტინეს გამეფების წინააღმდეგ შეთქმულების სამზადისი დაიწყო ბიზანტიაში. ამ მოძრაობის ცენტრად იმ დროისათვის უკვე ბიზანტიის მიერ დაპყრობილი ვასკურაკანის, ყოფილი სამეფო იქცა, ხოლო შეთქმულების მთავარ ხელმძღვანელად ბასილ II მიერ ვასპურაკანის მმართველად დანიშნული ნიკიტა კომნენი გახდა. მაგრამ ბასილის გარდაცვალებისთანავე, 1025 წლის დამლევს, შეთქმულება გამომჟღავნდა და კონსტანტინეს ხელისუფლებამ შეთქმულთა წინააღმდეგ სასწრაფო ზომები მიიღო.

¹ Труды, т. I, 1908, гл. 212.

სომეხი ისტორიკოსი არისტარქეს ლასტივერტელი გადმოგვცემს შემდეგ როდესაც შეთქმულთა განზრახვა გამოემლავნდა, კონსტანტინემ შეიპყრო კომნენი და მისი ბიზანტიელი თანამზრახველები. ისინი ერთხანს დაუსჯელი დატოვა, მაგრამ შემდეგ „ჯალათი გაგზავნა და მათთვის თვალები დაათხრევინა“¹.

ამასთან, შეთქმულების აღმოჩენისთანავე გამოიჩნდა, რომ ნიკიტა კომნენის მოკავშირე იყო საქართველოს მეფე გიორგი I, რომელზეც, ჩანს, შეთქმულები დიდ იმედებს ამყარებდნენ. ამ გარემოების გამოემლავნებას შედეგად ის მოჰყვა, რომ ტახტზე ახლად ასულმა კონსტანტინე კეისარმა საქართველოს სამეფო ტახტის მემკვიდრის, მძევლობიდან განთავისუფლებული, ბაგრატ IV უკან დასაბრუნებლად სასწრაფო განკარგულება გასცა, მაგრამ როგორც ცნობილია, მდევნელებმა ბაგრატს ვერ დააბრუნეს².

საქართველოს მეფის მოქმედებით განრისხებული კონსტანტინე VIII ჩანს, რევანშისათვის ემზადებოდა და გიორგი I გარდაცვალებისა და ბაგრატ IV გამეფებისთანავე განაზრახის შესრულებას შეუდგა. მან, კონსტანტინემ, ტახტზე ასვლისთანავე ხელი აიღო ბასილის მიერ დაწყებულ დასავლეთის ოპერაციებზე და საქართველოს მიმართ გააძლიერა მტრული დამოკიდებულება.

გიორგი I, როგორც ცნობილია, 1027 წელს გარდაიცვალა და მაშინ საქართველოს სამეფო ტახტზე მცირეწლოვანი ბაგრატ IV ავიდა. ბიზანტიის ხელისუფლებამ აგენტურა აამოქმედა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთა გადასაბირებლად. ამასთან, სუმბატ დავითის ძის გადმოცემით, ბაგრატის გამეფებისთანავე, „აზნაურნი ტაოელნი წარვიდეს საბერძნეთს: ვაჩე კარიჭის ძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოანე, და ამათთან უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხივანნი და რომელნიმე უციხონი განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კონსტანტინეს, ძმასა ბასილი ბერძენთა მეფისასა“³.

ბიზანტიის მხარეზე გადასულ აზნაურთა მიზნებისა და მათი ასეთი ორიენტაციის მიზეზთა გასათვალისწინებლად საჭიროა იმის გარკვევა, თუ, სახელდობრ, ვინ იყო ბიზანტიის ორიენტაციის მომხრე; ვინც კეისარს ფაქტიურად მიემხრო, ყველა თანაბრად იყო დაინტერესებული ამით, თუ მხოლოდ ცალკეული პირების ინტერესებმა განაპირობეს ბიზანტიისადმი მათი ორიენტაცია?

ტაოს აზნაურთა ურთიერთ პატრონყმური დამოკიდებულების შესახებ სწორად წარმოდგენის შესაძლებლობა რომ გვქონდეს, რომ ვიცოდეთ, თუ რა დამოკიდებულებაში იყვნენ დანარჩენი აზნაურები, მაგალითად, ვაჩე კა-

¹ ისტორია, დასახელებული გამოცემა, გვ. 31.

² იხ. ამის შესახებ ვ. კობალაძის, ბიზანტია-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (1025 წლის შეთქმულება ბიზანტიაში და საქართველო) საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XVI, № 5, 1955, გვ. 397—402.

³ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 72; შდრ.: „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორის ცნობა, ანასეული ნუსხა, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, 1942, გვ. 182; ამ საკითხზე იხ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, გვ. 135.

რიჭის ძესთან და მისი რანგის პირებთან, მაშინ საკითხი გასაგები იქნებოდა. მაგრამ ახლა მხოლოდ ის დაგვრჩენია, რომ მემკვიდრის ნაშრომში დაცული, არც ისე ბევრი რაიმეს მოქმედი, ზემოთ დამოწმებული ცნობის მიხედვით ვიმსჯელოთ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ვაჩე კარიჭის ძე და ბანელი ეპისკოპოსი იოანე წარმმართველი პირები არიან, ხოლო ამათთან ერთად წასული მათი ქვეშევრდომები საკუთარი ინტერესების წინააღმდეგ, ვაჩესა და იოანეს ნება-სურვილის მიხედვით მოქმედებენ. სწორედ ამ უკანასკნელთა ინტერესებიდან უნდა გამომდინარეობდეს ყველა მათგანის ბიზანტიის მხარეზე გადასვლა. ისინი ბიზანტიაში ხელავენ მსხვილ მიწათმფლობელ ფეოდალთა, შედარებით, შეუზღუდავ მდგომარეობას, რაც ბასილის გარდაცვალებისთანავე კონსტანტინეს მიერ მსხვილი მიწათმფლობელობის ზრდის შემზღუდველი კანონების გაუქმების შემდეგ ფაქტი გახდა. ამიერიდან უფრო აშკარა ხდება ტაო-კლარჯეთის დიდ აზნაურთა მისწრაფება ბიზანტიისაკენ.

ქართველ მსხვილ ფეოდალთა ბიზანტიის მხარეზე გადასვლის მიზეზის ასახსნელად ზემოაღნიშნულ მოსაზრებას მეზობელი სომხეთის მაგალითიც გვიდასტურებს. ცნობილია, რომ XI საუკუნის 40-იან წლებში, როდესაც ბიზანტიის იმპერიამ საფრთხის წინაშე დააყენა ბაგრატუნიანთა სამფლობელოს — ანისის სამეფოს არსებობის საკითხი, სომეხმა მსხვილმა ნახარარებმა ბიზანტიის იმპერიის ორიენტაცია აიღეს, დაეხმარნენ მას საკუთარი მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლაში იმიტომ, რომ უკანასკნელი სწორედ მსხვილ ნახარართა გაძლიერების წინააღმდეგ იბრძოდა და ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებაზე ზრუნავდა, ჩანს, სომეხი ნახარარებიც ბიზანტიის ხელისუფლებისადმი მორჩილებას ამჯობინებდნენ.

ბიზანტიის საიმპერიო ხელისუფლებამ საქართველოში ლაშქრობისა და ამ ქვეყნის დამორჩილების პირობები შეამზადა, საქართველოსთან 1022 წელს დადებული ზავის პირობები ფეხქვეშ გათელა და ბაგრატის გამეფების მეორე წელს ქვეყნის დასაპყრობად ძლიერი ლაშქარი გამოგზავნა. ამ ლაშქრობის ამბავს „მატიანე ქართლისაჲს“ — ს ავტორი ასე მოგვითხრობს: „კონსტანტი მეფემან, მოქცევასა ოდენ წელიწდისასა¹ გამოგზავნა პარაკიმანოზი ლაშქრითა ურიცხვითა, მოვიდა, ჩამოღდა და აოჯრნა იგივე ქუეყანანი, რომელნი ბასილი მეფესა მოეოჯრნეს“².

ააჰა ანტიოქელის ერთ ცნობას თუ დავეყრდნობით, თითქოს ქართველების მოქმედება ყოფილა იმის მიზეზი, რომ კონსტანტინე კეისარს საქართველოს მოსარბევად ლაშქარი გამოუგზავნია. იგი მოგვითხრობს, რომ, როდესაც მცირეწლოვანი ბაგრāti გამეფებულა, სამეფო კარის მოხელეებს ურჩე-

¹ ივ. ჯავახიშვილი აქ კონსტანტინე კეისრის გამეფების მეორე წელს გულისხმობს (ქართველი ერის ისტორია, II, 1948, გვ. 135). ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ ბაგრატის გამეფების მეორე წელი იგულისხმება. ეს ლაშქრობა 1028 წელს იყო და სწორედ ეს წელი ბაგრატის გამეფების მეორე წელია. კონსტანტინე კი, როგორც ვიცით, 1025 წელს გამეფდა.

² ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, დასახელებული გამოცემა, გვ. 182; შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი II, 1948, გვ. 135.

ვიათ მისთვის გამოეყენებინა ხელსაყრელი დრო და მოეთხოვა კეისრისათვის „იმ ციხეების დაბრუნება, რომლებიც მისმა მამამ ბასილი მეფეს დაუთმო, და დაეკავებინა ისინი“¹. აქ წყვეტს მემკვიდრე ქართველთა მოქმედების შესახებ საუბარს და პირდაპირ განაცხადებს, რომ კონსტანტინე კეისარმა, მეფობის მესამე წელს, ნიკოლოზ პარაკიმომენის (არისტარქეს ლასტივერტელით, ნიკიტა საჭურისის) მეთაურობით დიდი ჯარი გამოგზავნა და საქართველო მოარბიაო².

ქართულ წყაროებში ანალოგიური ცნობა ჩვენ არა გვაქვს. არც ერთი ქართული წყარო არ ასახელებს მიზეზს იმისა, თუ რა საბაბით დაარღვია კონსტანტინე კეისარმა ბასილ II-სა და გიორგი I-ს შორის მიღწეული შეთანხმება. თუმცა, არისტარქეს ლასტივერტელის ცნობებიდან გამომდინარე ეს ჩვენთვის გასაგებია, მაგრამ არაბი ისტორიკოსის ზემოთ დამოწმებული ცნობა მაინც საყურადღებოა და გამორიცხული არ არის იმის შესაძლებლობა, რომ, როგორც ეს გიორგი პირველის მოღვაწეობის დროს მოხდა, ახლაც, საქართველოს მეფის ხელისუფლების ერთგულ პირებს მცირეწლოვანი მეფისათვის აღნიშნული წინადადებებით მიემართათ. ასეთი ნაბიჯი მათ მიერ სრულიად გონივრული იყო. მათი მოთხოვნა, ალბათ, იმ ციხეებისა და რაიონების განთავისუფლებას გულისხმობდა, რომლებიც ამიერ-ტაოში, კოლა-არტანუჯის თუ შავ-შეთ-ჯავახეთში ჰქონდა დავით კურაპალატს და 1021—1022 წლების ომის შედეგად ბიზანტიამ ჩაიგდო ხელში, სწორედ ბიზანტიის აქ შემოჭრა უქმნიდა საქართველოს სამეფოს საფრთხეს იმიტომ, რომ აგრესორს ეს ციხეები საქართველოს ექსპანსიის შემდგომი გაგრძელებისათვის უნდოდა გამოეყენებინა, მაგრამ ააჰა ანტიოქელის ცნობიდან სრულიად არ ჩანს, რომ ქართველებს, წინასწარ, კეისრის მიერ ლაშქრის გამოგზავნამდე, პრაქტიკული ნაბიჯი გადაედგათ ბიზანტიის მიერ მიტაცებული ყმ რაიონებისა და ციხე-სიმაგრეების გასათავისუფლებლად. ამ ცნობიდან მხოლოდ ის ჩანს, რომ ქართველებმა, აზნაურთა გარკვეულმა ნაწილმა, მხოლოდ საკითხი დასვეს მოქმედების შესახებ, მაგრამ ბიზანტიის მთავრობამ, რომლისთვისაც, ალბათ, ქართველთა ეს განაზრახი ცნობილი გახდა და რომელიც ისედაც მტრულად იყო განწყობილი საქართველოსთან, დასწრება ამჯობინა და თავისი აგრესიული გეგმის განხორციელებას შეუდგა.

არისტარქეს ლასტივერტელის გადმოცემით, კონსტანტინე კეისარმა „აღმოსავლეთის (ამ შემთხვევაში იბერიის თემის—ვ. კ.) ზედამხედველად ნიკიტა საჭურისი გაგზავნა, რომელიც მოსვლისთანავე ქართველთა მხარეში გადმოვიდა. მან ამ ქვეყნის მრავალი მთავარი გააძევა თავისი მამულიდან და მეფის (ბიზანტიის კეისრის—ვ. კ.) კარზე გაგზავნა, რისთვისაც მეფემ ნიკიტა დააჯილდოვა“³.

¹ В. Розен. Император Василий болгаробойца, извлечения из летописи Яхи Антиохийского, 1883, стр. 70.

² იხ. იქვე.

³ ისტორია, დასახელებული გამოცემა, გვ. 31.

ამ ცნობიდან ორი რამ არის აღსანიშნავი: პირველი ის, რომ მტრის საჭურისი კონსტანტინეს დავალებით იმ მტრულ მოქმედებას აგრძელებს საქართველოს მიმართ, რომელიც ბიზანტიის ხელისუფლებამ 1025 წელს ბაგრატ IV უკან დაბრუნების ცდის სახით გამოიჩინა. ხოლო მეორე ის, რომ ტაო-კლარჯეთის ფეოდალთაგან ბევრი ნიკიტას ეურჩება. ამიტომ მან ძალით „გააძევა“ მათივე საკუთარი მამულებიდან ისინი და კეისრის კარზე გაგზავნა. მაგრამ თუ 1021—1022 წლების ომში ტაო-კლარჯეთის აზნაურთაგან ბიზანტიის მხარეზე თითქოს არავინ ჩანდა, ახლა მდგომარეობა შეიცვალა და ზოგი დიდი აზნაური ბიზანტიას ემხრობა, მის მხარეზე თავისი სურვილით ვადადის.

სამწუხაროდ, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შემოჭრილმა მტერმა ისე თავისუფლად შეძლო გაენადგურებინა ისედაც ცოტახნის წინათ აოხრებული ეს მხარე, რომ ქართველებმა ძალთა ორგანიზაცია და წინააღმდეგობის გაწევა ვერ შეძლეს. თუმცა ამ დროს ტაო-კლარჯეთის აზნაურთაგან ყველა როდი უჭერდა მხარს ბიზანტიას, მაგრამ ამ მხარეთა მმართველი და გავლენიანი დიდი აზნაურების მტრის მხარეზე გადასვლის გამო ბრძოლისა და წინააღმდეგობის ორგანიზაცია ვერავინ იკისრა. თავისუფლად მოთარეშე ნიკიტა პარაკიმანოსი ახლა საქართველოს სიღრმეში, შიდა ქართლისაკენ გამოეშურა და თრიალეთში კლდეკარის ციხე-სიმაგრემდე ისე მოვიდა, რომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. რაც შეეხება კლდეკარს, აქ, იგი ძლიერ წინააღმდეგობას წააწყდა. ახლა მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის ორგანიზაცია კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავმა ლიპარიტ-ლიპარიტის ძემ იკისრა. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი მოგვითხრობს, რომ, როდესაც ნიკიტა პარაკიმანოსმა მოაღწია „ციხესა ქუეშე კლდე-კართასა“, რომელიც „მას ჟამსა ჰქონდეს ლიპარიტ ერისთავთა ერისთავსა, შემოიკრიბნა სხუანიცა აზნაურნი (ლიპარიტმა—ვ. კ.), დაუდგეს განძთა¹ და შეებნეს ციხესა ქუეშე. რაჟამს იხილა პარაკიმანონმან, რომელ ვერას ავნებდეს, შეიქცა გარე“².

კლდე-კარის ციხესთან ბიზანტიელთა წინააღმდეგ ბრძოლაზე სუმბატ დავითის ძის ნაშრომშიც არის სათანადო ცნობა შემონახული, მაგრამ ის შინაარსობლივად რატომღაც არ თანემთხვევა „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორის ცნობას. იქ გვითხვლობთ: პარაკიმანოსის მიერ ტაო-კლარჯეთის მორბევის შემდეგ, „რამეთუ მიიწია ესე ციხესა ქუეშე კლდეკართასა, სადა იგი იყუნეს მაშინ აზნაურნი ბაგრატიანნი და ბრძოლა ყუეს, გარნა არა დიდად“³.

როგორც დავინახეთ სუმბატ დავითის ძე ლიპარიტ ლიპარიტის ძეს სრულიად არ იხსენიებს და „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორის ცნობასთან შედარებით, მტრის წინააღმდეგ ქართველ აზნაურთა მეთაურობით გაჩაღებულ ამ ბრძოლას მცირე მნიშვნელობას ანიჭებს. ჩვენ გვქონდა შემთხვევა, რომ მემატიანეთა ამ ცნობების სხვაობაზე ყურადღება შეგვეჩერებინა და აღგვენიშნა, რომ უფრო სწორი „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორის ცნობა უნდა იყოს.

¹ ვახტანგისეული რედაქციით „განძათა“.

² ქართლის ცხოვრება, ანასეული ნუსხა, დასაზ. გამოცემა, გვ. 182.

³ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, დასახელებული გამოცემა, გვ. 72.

მართლაც, ნიკიტა პარაკიმანოსი ხომ ქართლის დასაპყრობად მოდიოდა და ბაგრატის მომხრე აზნაურებმა კეისრის სარდალსა და ლაშქარს სუსტი წინააღმდეგობა გაუწიეს... რამ აიძულა ეს უკანასკნელი ხელი აეღო ბრძოლაზე და უკან დაბრუნებულიყო? ნიკიტა პარაკიმანოსმა ხომ ვერც კლდეკარის ციხე-სიმაგრე აიღო და ვერც შიდა ქართლში გადმოსვლა შეძლო ამ დროს¹. როგორც ჩანს, ყველა აზნაური საგარეო მტრის—ბიზანტიის ხელისშემწყობის როლში არ გამოდიოდა, ამ აზნაურთა წინააღმდეგობამ ბიზანტიის ძლიერი ლაშქარი და მისი სარდალი აიძულა უკან გაბრუნებულიყო. წინააღმდეგობის გამწვევ აზნაურთა სათავეში კი მაშინ ბიზანტიის იმპერიის მომავალი მოკავშირე და საქართველოს მეფის ხელისუფლების დაუცხრომელი მტერი, ლიპარიტ ლიპარიტის ძე იდგა.

ეხება რა ბიზანტიის მიერ იმ დროს წარმოებულ აგრესიას საქართველოს მიმართ, აკად. კ. კეკელიძე წერს: „ბერძნები არავითარ საშუალებას, ქრთამსა და მოსყიდვასაც კი, არ ერიდებოდნენ, რომ ქართველი დიდებულები იმპერატორის მხარეზე გადაებირებინათ. იმათ ისინი ბიზანტიაში იწვევდნენ, მიწა-წყალსა და ადგილ-მამულებს ურიგებდნენ იქ, დიდ თანამდებობასა და ჩინ-ორდენებს აძლევდნენ, ხოლო მათ ქვეყანასა და ავლადიდებას საქართველოში თვითონ ეპატრონებოდნენ და ივერიის თემს უერთდებოდნენ“².

რა თქმა უნდა, ბიზანტიის მხარეზე გადაბირებულ აზნაურთაგან ბიზანტიაში ყველა როდი მიდიოდა. იქ მათ საკეისრო ყველას როდი აძლევდა ადგილ-მამულს. ყველა გადაბირებული აზნაურის საქართველოდან წაყვანა არც იყო ხელსაყრელი ბიზანტიისათვის. მას აქაც, საქართველოშიაც, უნდა ჰყოლოდა თავისი აგენტები და ჰყავდა კიდეც. გადასაბირებლად კი ის მართლაც ყოველგვარ საშუალებას იყენებდა, ხოლო ურჩების მიმართ ძალასაც მიმართავდა. ჩვენ არა გვაქვს პირდაპირი ცნობები იმის შესახებ, რომ ვაჩე კარიჰის ძისა ან ბიზანტიის მხარეზე გადასულ სხვა აზნაურთა მამული ივერიის საკატაბანოს შეუერთდა. ამიერ-ტაო და მისი ცენტრი ბანა როგორც ბაგრატ IV, ისე მისი მემკვიდრის გიორგი II დროს საქართველოს მეფის ხელისუფლების განკარგულებაში ჩანს. იოანე ბანელი და ვაჩე კარიჰის ძე რომ ბიზანტიას მიემხრნენ, ამის შედეგად შეუერთდა თუ არა მათი მამულები ივერიის საკატაბანოს, არა ჩანს წყაროებიდან. ყოველ შემთხვევაში, როგორც აღვნიშნეთ ამიერ-ტაო ბანასთან ერთად შემდეგაც ბაგრატიისა და მისი მემკვიდრის განკარგულებაში იმყოფებოდა და იგი ბიზანტიას არ ეკუთვნოდა. ალბათ, ჩვენ ბიზანტიასა და საქართველოს შორის ბრძოლისა თუ შეთანხმების ბევრი მომენტის შესახებ სათანადო ცნობა აღარ შემოგვინახა ისტორიამ, რომელიც საშუალებას მოგვცემდა საკითხი უფრო ნათლად წარმოგვედგინა.

¹ ვ. კოპალიანი, „ბაგრატ მეოთხისა და ლიპარიტ ლიპარიტის ძის ურთიერთობიდან“, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, 1951, გვ. 243.

² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ფ. I, 1951, გვ. 231.

ნიკიტა პარაკიმანოსის ღონისძიებანი საქართველოს მიწა-წყლის მორჩილებისა და აზნაურთა გადაბირების შესახებ ზემოთ აღნიშნულით არ დამთავრებულა. ალბათ, ნიკიტა პარაკიმანოსისა და ბიზანტიის სხვა აგენტების მცდელობამაც როლი ითამაშა და „განდგეს კუალად აზნაურნი და მისცნეს ციხენი (ბიზანტიის კეისარს—ვ. კ.) ჩანჩუხამან ერისთავმან შავშეთისამან, მისცა ციხე წყფეთისა, თვთ წარვიდეს ივინი საბერძნეთს“¹. როგორც ვხედავთ, ბიზანტიის პირველი მომხრე შავშეთიდან ამ მხარის ერისთავი არის, მაგრამ მას, ჩანს, აზნაურთა უმრავლესობა არ მიჰყვება და უკანასკნელი აგრესორის წინააღმდეგ იბრძვის.

იმ დროს, როდესაც ქვეყანა მტრის მიერ მიმძლავრების საშიშროების წინაშე იყო, სამშობლოს დაცვა, რა თქმა უნდა საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ქართული ქრისტიანული ეკლესიის წარმომადგენლებმა იკისრეს. იგივე ხემატიანის გადმოცემით, „ალაშენა სიმაგრე საბა მტბევარ ებისკოპოსმან მახლობელად ტბეთის ეკლესიასა და სახელსდვა მას სვეტი და შეკრიბა მაშინ მან ერი თვისი და შევიდეს მას შინა თვთ მტბევარ-ებისკოპოსი და ეზრა ანჩელ-ებისკოპოსი და შავშეთისა აზნაურნი და განძლიერდა მას შინა“².

ამიერ-ტაოდან საერო და საეკლესიო ორი უმსხვილესი წარმომადგენელი ვაჩე კარიჭის ძე და „ბანელი ეპისკოპოსი იოანე“, როგორც გავეცანით, პირველნი გადავიდნენ ბიზანტიის მხარეზე და, სუმბატის ცნობის თანახმად, თან გაიყოლიეს „უმრავლესნი აზნაურნი ტაოსა“. „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი „უმრავლესნი აზნაურნი“-ს მაგიერ გამოთქმას—„სიმრავლე აზნაურთა“ ხმარობს, რომელშიაც სიტყვა — „სიმრავლე“ არ ნიშნავს იმას, თითქმის ტაოს აზნაურთაგან უმრავლესობა გაჰყოლია ვაჩესა და იოანეს. ხოლო გაყოლილთაგან, როგორც არისტარქეს ლასტივერტელის ცნობას გავეცანით, ვფიქრობთ ბევრს ძალად მოახვიეს თავიანთი სურვილი ნიკიტა საქუროსმა, იოანე ეპისკოპოსმა და ვაჩე კარიჭის ძემ. შავშეთიდანაც პირველად ამ მხარის ადმინისტრაციული მეთაური და უმსხვილესი ფეოდალი, ჩანჩუხა ერისთავი მიემხრო ბიზანტიას, რომლის ორიენტაციას შავშეთის აზნაურთა უმრავლესობა და ძირითადი მასა მხარს არ უჭერდა იმიტომ, რომ უკანასკნელთათვის ბიზანტიის ხელისუფლებისა და მისი კანონების ქვეშ ყოფნა ხელსაყრელი არ უნდა ყოფილიყო. ტაო-კლარჯეთის აზნაურთა უმრავლესობა და ძირითადი მასა რომ ბიზანტიას მხარს არ უჭერდნენ, აზნაურთა უმცირესობა, მისი ზედა ფენის წარმომადგენლები რომ იყვნენ მხოლოდ ბიზანტიის მომხრე და ამ ორ მიმდინარეობას შორის წინააღმდეგობას რომ ჰქონდა ადგილი, ამის შედეგი უნდა იყოს ძირითადად ის, რომ ბიზანტიამ ტაო-კლარჯეთის დამორჩილება ვერ შეძლო. ამ მოსაზრების გარეშე შეუძლებელია ავხსნათ, თუ რატომ ხდება, რომ ვაჩე კარიჭის ძე, იოანე ბანელი, ჩანჩუხა ერისთავი და მისთანა-

¹ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 72.

² იქვე.

ნი ბიზანტიაში გარბიან, მაგრამ ამიერ-ტაო და კლარჯეთი მაინც საქართველოს მეფის ხელისუფლების მფლობელობაში რჩება.

ტაო-კლარჯეთის მსხვილ ფეოდალთა ბიზანტიისაკენ მისწრაფების შესახებ რუსი მკვლევარი ნ. სკაბალანოვიჩი წერდა: მოქმედებდა რა მოხერხებული ბიზანტიის სასარგებლოდ საქურისი ნიკიტა, „он убедил некоторых иверийских магнатов отказываться от своих владений и отправиться в Константинополь; те сдались на убеждения, в Константинополе ласково были встречены, получили чины, подарки, а также деревни и города в наследственную собственность“¹.

მართალია, ტაო-კლარჯეთიდან გაქცეულ ზოგიერთ ფეოდალს, როგორც საქართველოს სამეფო კარის უკმაყოფილოს, ბიზანტიის ხელისუფლება თავშესაფარს აძლევდა და შემდეგ საქართველოს წინააღმდეგ მის გამოყენებას ცდილობდა, მაგრამ ვაჩე კარიჭის ძე, იოანე ბანელი, ჩანჩუხა შავშეთის ერისთავი და მათი მიმდევრები იმიტომ როდი ემხრობოდნენ ბიზანტიას, რომ მამულობითი სამფლობელო, სამშობლო მიეტოვებინათ და ცხოვრება უცხო-ობაში დაემთავრებინათ. ისინი, ჩანს, თავიანთი სამფლობელოებით ცდილობდნენ ბიზანტიასთან შეერთებას, ეს იყო მათთვის ხელსაყრელი. მაგრამ ამას ვერ ახერხებდნენ, ბიზანტია კი ძალის გამოყენებით ტაო-კლარჯეთს ვერ იპყრობდა და იგი აქ მხოლოდ ზოგიერთ ციხეს ეპატრონებოდა. ამიტომ იყო, რომ ბიზანტიის მხარეზე გადასულნი ზოგჯერ უკან ველარ ბრუნდებოდნენ, სამშობლოდან გარიყულნი იძულებული ხდებოდნენ ბიზანტიაში დარჩენილიყვნენ.

საბა მტბევარ ეპისკოპოსის მიერ მოწყობილი ბრძოლისა და წინააღმდეგობის ორგანიზაცია ძნელად დასაძლევია აღმოჩნდა ბიზანტიელთათვის და „ვერ წაუღეს ქვეყანა მტერთა“². სწორედ ახლა გახდა საჭირო ბიზანტიის ხელისუფლებისათვის კლარჯეთის მფლობელ ბაგრატიონთა წარმომადგენლები, რომლებიც შინაგანი ბრძოლის შედეგად იყვნენ გაქცეული კლარჯეთიდან და თავს აფარებდნენ ბიზანტიაში.

იბერიის თემის მმართველმა ნიკიტა პარაკიმანოსმა, რომელსაც კეისრის მიერ მინდობილი ჰქონდა საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა, შემოტევა განაახლა ტაო-კლარჯეთის დასაპყრობად. მან „მოავლინა მუნ... იოანე ხალტურალი... ლაშქრითა დიდძალითა“³.

მიზნის განსახორციელებლად და კლარჯეთის ყოფილ მფლობელ ბაგრატიონთა ქვეშევრდომების გადასაბირებლად, როდესაც ბიზანტიის ხელისუფლებამ იოანე ხალტურალი საქართველოსაკენ ლაშქრით გაგზავნა, „თანა მოსცა მას ძე გურგენ კლარჯისა დემეტრე რეცა შესატყვევნელად ქუეყანისა მკვდრთა“⁴. ამრიგად, კლარჯეთის მკვიდრთა მოტყუებისა და გადა-

¹ Н. Скабаланович, Византийское государство и церковь в XI веке, 1884, стр. 201.

² სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 73.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ბირების მიზნით, ვითომ დემეტრე კლარჯის შელახული უფლებების აღდგენისათვის, საქართველოს წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა ბიზანტიამ. ძალისა და იარაღის გამოყენებასთან ერთად, მან მისთვის ჩვეული მოსყიდვა-გადაბირების მეთოდიც გამოიყენა და საერო და სასულიერო ფეოდალების მიერ შეწუხებულსა და გაჭირვებულ მდგომარეობაში მყოფ დაბალ ფენებზეც ზეგავლენა მოახდინა. მემატეანის გადმოცემით, ბიზანტიის აგენტებმა იმდენი შეძლეს, რომ მათი მცდელობის შედეგად „მიიქცეს ერნი, სოფელნი უგუჟურ-უსუსურნი ცნობითა და გონებითა და გამოადგინეს ლაშქარნი სვეტსა მას ტბეთისასა და ჰბრძოდის ძლიერად მრავალ ღონედ“-ო¹. მაგრამ, ჩანს, ბიზანტიის აგენტებმა ადგილობრივ მკვიდრთა მხოლოდ მცირე ნაწილის გადაბირება შეძლეს. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ბიზანტიის აგრესიის წინააღმდეგ მებრძოლნი, რომლებიც გამაგრდნენ „სვეტსა მას შინა“, მტერმა ვერ დაიმორჩილა. მემატეანე, რომელიც ქართველთა მტკიცე ნებისყოფასა და ბრძოლის უნარს ლოცვა-კურთხევის ძალით ხსნის, აღნიშნავს, რომ „სუ-ეტსა მას შინა“ მყოფნი „ვითარცა ერთგულნი და ჰეშმარიტნი მარტვილნი საღმთონი... თავთა თვსთა განწირვიდეს და სისხლთა დასთხევდეს სიტყვსაებრ მოციქულთასა და გაძლიერდებოდეს“-ო².

ადგილობრივ ფეოდალთაგან შეწუხებულ-შევიწროებულ მწარმოებელ საზოგადოებას არავითარი უკეთესი არ მოელოდა ბიზანტიისაგან. იქ, ე. ი. ტაო-კლარჯეთში, ბიზანტიის გაბატონებით, მხოლოდ ბიზანტიური წესით და, შეიძლება ვიფიქროთ, ექსპლუატაციის უფრო მძიმე ფორმით შეიცვლებოდა მათი მდგომარეობა. ბიზანტიის აგენტების მიერ წარმოებულ მოსყიდვა-გადაბირების ღონისძიებებს და სამშობლოს დაცვისათვის მებრძოლი ძალების მხრივ საპასუხო ზომებს, მოკლედ, მაგრამ მშვენივრად გადმოგვცემს სუმბატ დავითის ძე, იგი წერს, რომ საბა მტბევრი და მისი თანამებრძოლები: „ყოველთავე ეტყოდეს, ვითარმედ, ნუმცა შეგვიტყუებენ ჩუენ ლიქნანი ესე და საფასენი მსწრაფლ წარმავალნი, არამედ მოვიგოთ მაღლი ერთგულებისა და გვირგვინი ახოვნებისა“³, ხოლო „მბრძოლნი იგი გარემოდგომიდნი მათდა ლიქნიდეს აღთქმითა და ქადაგებითა კეთილითა და საფასეთათა“⁴. ე. ი. ბიზანტიის აგენტები ყოველგვარ საშუალებებს ხმარობდნენ ადგილობრივ მკვიდრთა გადასაბირებლად. მტრის ასეთი მეთოდი იმას მოწმობს, რომ ძლიერ წინააღმდეგობას აქვს ადგილი და ძალის გამოყენება ყოველთვის როდი აძლევს სასურველ შედეგს ბიზანტიელებს. არ არსებობდა ამ დროს რაიმე ეკონომიური და პოლიტიკური საფუძველი, რომელიც ტაო-კლარჯეთის დაბალი სოციალური ფენების წარმომადგენლებს ბიზანტიისაკენ მიიზიდავდა. პირიქით, თუ ტაო-კლარჯეთის აზნაურთა მაღალი ფენის წარმომადგენლები მათთვის სასარგებლო მოვლენების განვითარებას ხედავდნენ ბიზანტიაში და,

¹ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 73.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე.

ამიტომ მიიწვედნენ იქით, მწარმოებელი, დაბალი სოციალური ფენების წარმომადგენლებისათვის სრულებით არ იყო ხელსაყრელი იგივე გზა. თუ დიდი აზნაურები შეუფალობისა და ქვეშევრდომების მიმართ განუსაზღვრელი უფლებების სასარგებლო კანონებს ხედავდნენ ბიზანტიის იმპერიაში, ტო-კლარჯეთის მიწა-წყალზე ბიზანტიის გაბატონება და მისი კანონების გატარება კიდევ უფრო ცუდ მდგომარეობასა და დამონებას უქადდა ადგილობრივ მკვიდრ მწარმოებელ საზოგადოებას. ამიტომ, ერთადერთი საშუალება ბიზანტიის მიერ დაბალი ხალხის გადასაბირებლად მოსყიდვის გზა იყო. ამით შეეძლო მხოლოდ მას შეეცდინა დაბეჩავებული მწარმოებელი საზოგადოების წევრები და თავის მხარეზე გადაეყვანა ისინი. აზნაურთა მაღალი ფენის წარმომადგენლები მოსყიდვის გარეშეც შეიძლებოდა ბიზანტიის ორიენტაციის მომხრე გამხდარიყვნენ, მაგრამ დაბალი სოციალური ფენების წარმომადგენლები კი არა. ამიტომ არის, რომ ქართველი მემკვიდრეები ვაჩე კარიჭის ძისა, იოანე ბანელისა, ჩანჩუხა ერისთავისა და მათი რანგის ადამიანების ბიზანტიის მხარეზე გადასვლის ამბების მოთხრობის დროს ერთხელაც არ აღნიშნავენ „საფასესა“ და მოსყიდვას, როგორც მიზეზს მათი გადაბირებისა, მაგრამ, როდესაც დაბალი ხალხის გადაბირებაზედაც საუბარი, აქ „ლიქნანი“ და „საფასენი“ კრიან საკითხს, თუმცა „ლიქნანი“ და „საფასენი“ აზნაურთა დაბალი ფენების წარმომადგენელთა გადასაბირებლადაც უნდა ყოფილიყო საჭირო.

ბიზანტიის მოწინააღმდეგე ქართველ აზნაურთა შორის შემდეგში ბაგრატ IV-სადმი ერთგულებით ცნობილი, იოანე ერისთავი, აბუსური თამაშობს თვალსაჩინო როლს, რომელსაც „ციხე არტანუჯისა ჰქონდა“¹ მაშინ. უნდა ვიფიქროთ, რომ იოანე ერისთავისათვის სრულებით არ იყო ხელსაყრელი დემეტრე გურგენის ძე ბაგრატიონის დაბრუნება და ამიტომ იგი საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, ბაგრატის მხარეზე იბრძოდა.

დემეტრე ბაგრატიონის მოსვლამ და ბიზანტიის ღონისძიებებმა, ჩანს, დიდი არე-დარევა შეიტანა ქართველთა შორის. ამიტომ „მატიანე ქართლისაჲ“-ს ავტორი გადმოგვცემს, რომ „ქუეყანათა ამათ შინა იქმნეს ბრძოლანი და შულლნი და მი-და-მონი მრავალნი“-ო². მაგრამ კონსტანტინე კეისარს არ დასცალდა საქართველოს მიმართ თავისი გეგმის განხორციელება, ბიზანტიელთა ვერაგული მოქმედებით გაჯავრებული სუმბატ დავითის ძე გადმოგვცემს, რომ „ხოლო ესე ვითარად რა ღელვად აღტეხილად იგუემებოდა აღმოსავლეთი. მსწრაფლ ეწია რისხუა უმსჯავროსა მას მეფესა კონსტანტინეს, მსგავსად ივლიანეს უსჯულოსა უწყალობისათჳს ბაგრატ მეფისა ჩუენისა. მოოვრებისათჳს მამულისა მისისა და მოსწრაფედ მოეწერა პარკიმანოს-პროედროსსა თჳსსა, რათა მსწრაფლ შეიქცეს იგი ლაშქრითურთ თჳსით და მოვიდეს კონსტანტინეპოლედ“³.

¹ „მატიანე ქართლისაჲ“, ანასეული ნუსხა, გვ. 183.

² იქვე.

³ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 73.

ბერძენთა ლაშქრის უფროსმა ბრძანება შეასრულა და „მსწრაფლ“¹ კონსტანტინეპოლში. ეს „პარკიმანოს-პროედროსი“ სიმონ საჭურისი უნდა იყოს, რომლის შესახებ არისტარქეს ლასტივერტელი წერდა: „მესამე წელს (კონსტანტინეს გამეფებიდან?—ე. კ.) აღმოსავლეთში სიმონ საჭურისი მოდის მრავალი ჯარით... იგი მოვიდა ქართველთა ქვეყანაში, მაგრამ არაფერი გაუქეთებია, რადგან მეფე მოულოდნელად გარდაიცვალა და ისიც მაშინვე უკან გაბრუნდა“².

კონსტანტინე კეისარმა „დაუტევა შემდგომად მისსა მეფობა რომანოზს ნათესავსა და მიმდგომსავე თვსსა“³. უკანასკნელმა გამეფებისთანავე ალექსანდრე და სხვა საამიროების წინააღმდეგ დაიწყო ბრძოლა. ბიზანტიამ მთელი ყურადღება იქით გადაიტანა და რამდენიმე წლით საქართველოსა და ბიზანტიას შორის მშვიდობიანობა დამყარდა.

* * *

ბიზანტიასთან ურთიერთობაში საქართველოს სოციალური თუ პოლიტიკური ბრძოლის გამოვლინებაზე მსჯელობის დროს არ შეიძლება ყურადღება არ მივუქციოთ თვით ბიზანტიის იმპერიაში მყოფ ქართველ მოღვაწეთა ორიენტაციას. ისე, როგორც ყველა ქართველი დიდი ფეოდალი არ იყო ბიზანტიის ორიენტაციის მომხრე, არც ბიზანტიაში მყოფი ყველა ქართველი მოღვაწე იყო მაკედონელთა დინასტიის ერთგული.

ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველების ორიენტაციას, ძირითადად, საქართველოს სამეფო ხელისუფლებისადმი თვითუღი მათგანის დამოკიდებულება განსაზღვრავდა: ის ვინც საქართველოს მეფის ხელისუფლებასთან მტრობის შედეგად ბიზანტიაში გარბოდა კეისრის ერთგული ხდებოდა და სამშობლოსადმი მტრულ დამოკიდებულებას იჩენდა. ხოლო საქართველოდან ბიზანტიაში თავისი სურვილით წასული, კეისრის მოხელე იყო ის იქ თუ ათონის მთაწმინდის ქართული მონასტრის მოღვაწე, სამშობლოს არ იფიცებდა, საჭირო შემთხვევაში სამშობლოსადმი ერთგულებას იჩენდა და ბევრი მათგანი კეისრის საწინააღმდეგო მოქმედებაში მონაწილეობდა.

ცნობილია, რომ მაკედონელთა დინასტიის წარმომადგენელ კეისრებს დაწყნარებული მდგომარეობა არ ჰქონდათ და მათ წინააღმდეგ ბიზანტიაში ხშირი აჯანყებები ეწყობოდა. არც ერთი დიდი აჯანყება, ან აჯანყებისათვის სამზადისი, რომელიც მაკედონელთა დინასტიის წინააღმდეგ იყო მიმართული ბიზანტიაში, არ მომხდარა ისე, რომ ამ აჯანყებაში ბიზანტიაში მოღვაწე ქართველებისა და, აგრეთვე, ხშირად, საქართველოს მეფის ხელისუფლების მონაწილეობაც არ ჩანდეს. მაგრამ როგორც ნათქვამი იყო, ბიზანტიაში მოღვაწე ყველა ქართველი კეისრისადმი ორგულობას არ იჩენდა და ბევრი მას ერთგულადაც ემსახურებოდა.

¹ „მატიანე ქართლისაჲ“, ანასეული ნუსხა, დასაწვდომი გამოცემა, გვ. 183.

² ისტორია, დასაწვდომი გამოცემა, გვ. 31.

³ სუმბატ დავითის ძის ქრონიკა, გვ. 73.

რომანოზ არგიროსი კონსტანტინე მაკედონელის შუათანა ქალიშვილის¹ ზოიას ქმარი იყო, რომელზედაც იგი კონსტანტინეს სიცოცხლეშივე დაქორწილდა.

რომანოზს გამეფებისთანავე მოწინააღმდეგე პარტია გაუჩნდა ბიზანტიაში და ამ პარტიამ კონსტანტინეს უმცროსი ქალიშვილის თეოდორას პრიორიტეტის საბაბით ბრძოლა დაუწყო არგიროსს. რომანოზის წინააღმდეგ განზრახული შეთქმულება, რომელსაც ეს პარტია ამზადებდა, გამომჟღავნებულ იქნა და მონაწილენი დაისაჯნენ. ბიზანტიელი ისტორიკოსი კედრენე ჩამოთვლის რა შეთქმულთა იმ წევრებს, რომლებმაც მკაცრი სასჯელი მიიღეს, გადმოგვცემს, რომ თეოდოსი პატრიკის ნათესავები გიორგი და ვარაზ-ვაჩე...¹ შეთქმულებისათვის მაგრად გაროზგილნი, სახალხოდ გამოყვანილი და გადასახლებაში გაგზავნილი იქნენ“-ო².

რომანოზ კეისრის წინააღმდეგ მოწყობილ შეთქმულებაში ქართველთაგან მარტო ზემოთ აღნიშნული გიორგი და ვარაზ-ვაჩე როდი იღებდნენ მონაწილეობას. მასში ათონის მთაწმინდის ქართველთა მონასტრის წინამძღვარს გიორგისაც მიუღია მონაწილეობა. ამის შესახებ ათონის ერთ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „ჟამსა რომანოზ მეფისასა დიდად წარჩინებულ იქნა გიორგი წინაშე რომანოზ მეფისა და დიდად საკუთარ და პატივცემულ და მერმე თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის, განდგომილება და ორგულება დასწამეს დიოგენისა ვისთჳსმე, რომლისათჳს თქუეს, თუ მისი უნდაო მეფობა გიორგის და ამის მიზეზისათჳს ექსორია იქმნა გიორგი მონავატს და მუნ აღესრულა ექსორიობისა შინა და მონასტერი და ჩუენ ყოველნი, რომელნი დაშთომილ ვიყვენით, მას ჟამსა დიდსა ღელვასა და მიმოტაცებასა შთავცვენით“³. წყაროებში არაფერი ჩანს იმის შესახებ, ჰქონდათ თუ არა რაიმე კავშირი საქართველოს მმართველ წრეებს ბიზანტიაში მყოფ ამ შეთქმულ ქართველებთან ან საერთოდ შეთქმულებთან.

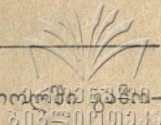
ბიზანტიის სამხედრო თუ სამოქალაქო დაწესებულებებში დიდ თანამდებობაზე მყოფი ყველა ქართველი, როგორც ნათქვამი იყო, როდი იბრძოდა იმპერიის ცენტრის, ბიზანტიის ხელისუფლების გაძლიერების წინააღმდეგ. იმ დროს, როდესაც ბევრი ქართველი რომანოზის წინააღმდეგ მოწყობილ შე-

¹ აქ ნ. სკაბალანოვიჩი შენიშნავს: „Очевидно, родственники монаха Захарии, которому Константин VIII отрезал язык и который приходился сродни феодалу“ (Византийское государство и церковь, 1884, стр. 21).

² К. Ган. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. 1890, стр. 39, შდრ. Н. Скабаланович, стр. 20—21.

გიორგი და ვარაზვაჩე დიდად მიღებული და ცნობილი პირები ყოფილან ბიზანტიაში, რომელთა შესახებ თ. ჟორდანიას წერდა: „ალბად რომანოზის სიკვდილის შემდეგ გიორგის ისევ მიუღია თჳსი პატივი... გიორგის ძმასაც ვარაზვაჩეს დაუბრუნდა წინანდელი პატივი და იქმნა გამგე ედესისა“ (ქრონიკები, I, გვ. 174) თ. ჟორდანიას აზრით ეს ის ვარაზვაჩე არის, რომელმაც 1038 წელს ედესა იხსნა არაბთა მიერ დაპყრობისაგან.

³ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, I, 1892, გვ. 172; ცხოვრება იოანესი და ევთემესი, ივ. ჯავახიშვილის მიერ გამოსაცემად გამზადებული და ა. შანიძის მიერ გამოცემული. 1946, გვ. 50.

თქმულებაში იღებდა მონაწილეობას, ბევრიც მისი ერთგულის რიგში ითვლებოდა და თავდადებით ემსახურებოდა მას.

რომანოზ არგიროსის წინააღმდეგ მოქმედება ზემოაღნიშნულით არ და-
მთავრებულა. როდესაც ბიზანტიის მბრძანებელი იარაღს ისხამდა და საამი-
როების დასასჯელად ემზადებოდა, მოწინააღმდეგენი ენერგიულად ამზადებდ-
ნენ შეთქმულების განხორციელებას და ჯარშიაც კი მოაწყეს კეისრის ღალა-
ტის ორგანიზაცია: შეთქმულთა გეგმით, როდესაც მტრის წინააღმდეგ ბრძო-
ლა გაჩაღდებოდა, უნდა მიეტოვებინათ რომანოზი და იგი მოწინააღმდეგის
მსხვერპლი გაეხადათ¹. მაგრამ იმ დროს, როდესაც ბიზანტიის ლაშქარი
მტერს უნდა შეებოდა, შეთქმულება უკვე გამომჟღავნებულ იქნა. სომეხი ის-
ტორიკოსის მათეოს ედესელის გადმოცემით, რომანოზს ეს საფრთხე მისმა
ერთ-ერთმა სარდალთაგანმა აბუჰაბამა² (აბუჰაბრმა—ვ. კ.) აცნობა³, რომელმაც
კეისარი დიდი საფრთხისაგან გადაარჩინა. იმპერატორმა დაუყოვნებლივ მი-
იღო სათანადო ზომები, მაგრამ ეჭვს გარეშე ამ გარემოებამ უდიდესი როლი
ითამაშა იმ სამარცხვინო დამარცხებაში, რომელიც ამ დროს რომანოზმა გა-
ნიცადა. შეთქმულების შიშით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული აგრეთვე ისიც,
რომ ბრძოლაში დამარცხების შემდეგ „მხოლოდ ერთი ღამე დაჰყო ანტიო-
ქიაში“⁴ კეისარმა და მეორე დღეს კონსტანტინოპოლისაკენ გაეშურა.

ბიზანტიის შინაპოლიტიკურ ბრძოლებში ბიზანტიაში მოღვაწე ქართვე-
ლების მონაწილეობის შესახებ ჩვენ სხვა მრავალი, უფრო საყურადღებო
ცნობაც მოგვეპოვება, მაგრამ მათ შესახებ აქ არ შევჩერდებით, თუმცა ამ
ფაქტს გაკვრით შევვხებით მაინც იმდენად, რამდენადაც იმპერიის დამასუს-
ტებელ მოძრაობაში მონაწილეობის მიმღები ქართველები ობიექტურად სა-
ქართველოს თავდაცვისათვის მებრძოლ პროგრესულ ძალებს ეხმარებოდნენ,
ხოლო ის ვინც საიმპერიო ხელისუფლების დამხმარის როლში გამოდიოდა,
ბიზანტიისა და მისი მოკავშირის, საქართველოს რეაქციული წრეების საქმეს
აკეთებდა.

* * *

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ ჩვენ იმ დასკვნამდე მივდივართ, რომ
ტაო-კლარჯეთის აზნაურთაგან ბიზანტიის მომხრენი მხოლოდ მსხვილი ფეო-
დალები იყვნენ, რომელთა ორიენტაციას, ძირითადად, შემდეგი გარემოება
განსაზღვრავდა:

¹ იხ. Н. Скабаланович, გვ. 21.

² აბუჰაბი დავით III, კურაპალატის ერთ-ერთი ქვეშევრდომის შთამომავალია (M. Brosset, Addit., 1851. 219) და ის თ. ჟორდანიას, სამართლიანად, ქართველად მიაჩნია, ხოლო
6. სკაბალანოვიჩის აზრით „как показывает самое имя, был армянин“ (Византийское го-
сударство и церковь, 1884, стр. 21). აბუჰაბრის, როგორც სახელის მატარებელი ჩვენ რამ-
დენიმე ქართველი მოღვაწე ვიცით და მათ შორის იოანე მთაწმინდელის სიმამრიც, რომელიც
კეისრის კარზე ცნობილი პირი იყო. აბუჰაბი ეჭვს გარეშე ქართველი უნდა იყოს.

³ M. Brosset, Addit., 1851, 219; Н. Скабаланович, стр. 21; თ. ჟორდანიას,
ქრონიკები, I, 1892, გვ. 173.

⁴ Ф. Н. Успенский, т. III, стр. 49.

გადაცემულია
1919 წლის
11 თვისათვის

1. მიზანი იმ უპირატესი მდგომარეობის მოპოვებისა, რომელსაც კლარჯეთის მსხვილი ფეოდალები ბიზანტიის იმპერიის აზიური პროვინციების მსხვილ ფეოდალთა უფლებრივ მდგომარეობაში ხედავდნენ;
2. ფეოდალთა კლასის შინაგანი ბრძოლა, როდესაც დამარცხებული, რეაქციული მხარე, ბიზანტიაში ეძებდა დამხმარესა და თავშესაფარს.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14/X 1958)

В. Копалиани

Из истории грузино-византийских политических взаимоотношении в первой половине XI века

Резюме

Этот труд представляет попытку выяснения тех причин, которые определили ориентацию отдельных социальных слоев Тао-кларджети во взаимоотношениях с Византией первой половине XI века.

В результате социально-экономического развития Грузии в конце X века прогрессивные силы, сторонники объединения страны, перешли в наступление против привыкших к самостоятельности крупных феодалов. Острая борьба складывалась благоприятно в пользу первых. В то же самое время существовавшая между феодалами вражда не утихала. В этой обстановке многие феодалы предпочитали сближение с царской властью, выступали с ней в соглашение и старались использовать ее в борьбе с соседними феодалами, те же, которым это не удавалось, искали иных путей.

В то время, когда царская власть в Грузии с успехом боролась за ограничение правового положения крупных феодалов, представители той же феодальной аристократии Византийской империи, граничащих с феодальной Грузией, чувствовали себя свободными.

Они пользовались большей неприкосновенностью и имели большую возможность захвата земель и безраздельного господства над непосредственными производителями. Этим и должно было быть обусловлено то, что когда агрессивная власть Византии боролась в I-ой половине XI века за

завоевывание Грузии, некоторые крупные феодалы Тао-кларджеты, недовольные действиями царской власти Грузии, бежали в Византию, объявляли себя поданными Византии и при условии сохранения за ними родовых поместий, старались присоединиться к Византии. Но многие из них не достигали цели и оторванные от родины навсегда оставались в Византии.

Мелкие феодалы не поддерживали ориентацию крупных феодалов на Византию. Но если некоторые из них все же оказывались на стороне Византии, то это было результатом насилия и подкупа.

6. ასათიანი

სააღმოსავლეთო უკრაინისა და სთავაღობის არსებობის საკითხისათვის XVI—XVII საუკუნეების კახეთის საქაუროში

ფეოდალურ საზოგადოებაში, სადაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა სოფლის მეურნეობას ენიჭება, ხოლო წარმოების ძირითად საშუალებას მიწა წარმოადგენს, მიწის ფეოდალურ საკუთრებას წამყვანი ადგილი უკავია საზოგადოებრივ ურთიერთობათა სისტემაში. მიწის ფეოდალური საკუთრება ფეოდალური წარმოებითი ურთიერთობის საფუძველია. ამიტომ ფეოდალური საწარმოო ურთიერთობის შესწავლისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მიწაზე ფეოდალური საკუთრების ბუნებისა და ფორმების შესწავლას.

* * *

მიწათმფლობელობის საკითხი ფეოდალურ საქართველოში ჯერ კიდევ შესწავლის პროცესშია. ამ საკითხის ირგვლივ არსებული გამოკვლევები ეხებიან მის ან მხოლოდ ცალკეულ მხარეებს, ანდა ზოგადად იხილავენ მას. ასე რომ, ისინი ჯერჯერობით ვერ ქმნიან საქართველოში ფეოდალური მიწათმფლობელობის ფორმების განვითარების რამდენიმე სრულ სურათს.

განსვენებულმა მეცნიერებმა აკად. ი. ჯავახიშვილმა და აკად. ს. ჯანაშიამ მთელი რიგი ნაშრომებისა მიუძღვნეს ადრეფეოდალური და განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოს მიწათმფლობელობის ფორმების შესწავლას¹.

უკანასკნელ ხანს აღნიშნული საკითხის შესახებ გამოქვეყნდა აკად. ნ. ბერძენიშვილის საინტერესო და მნიშვნელოვანი გამოკვლევა — „მიწათმფლობელობის ფორმებისათვის ფეოდალურ საქართველოში“², რომელშიც შესწავლილია ქართულ ფეოდალურ მიწათმფლობელობასთან დაკავშირებული

¹ ი. ჯავახიშვილი — საქართველოს ეკონომიური ისტორია., ტფ. 1907; ქართული სამართლის ისტორია, ტფ., 1929 წ., II, ნაკ. მეორე და სხვ. ს. ჯანაშია — ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში, შრომები, ტ. I; საქართველო ადრინდელ ფეოდალიზმის გზაზე, იქვე; ბრძოლა მიწის ფეოდალური მითვისებისათვის ძველ საქართველოში, შრომები, ტ. II.

² საქ. მეცნ. აკადემიის ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. II, 1956 წ., გვ. 87—130.

იურიდიული ძეგლები („დაწერილი“, „სიგელი“, „წიგნი“). უფრო ადრეულ სწავლილ იურიდიულ ინსტიტუტთან („ჯელი“) ერთად ეს ნაშრომი წარმოადგენს ნაწილს ავტორის მიერ განზრახული ფუნდამენტალური გამოკვლევისა მიწათმფლობელობის ფორმების შესახებ ფეოდალურ საქართველოში. ავტორისეული მოსაზრებანი ფეოდალური საქართველოს მიწათმფლობელობის ფორმების შესახებ გამოცემულია მის სხვა შრომებში¹, სადაც ზოგადად, რამდენადაც ეს საჭირო იყო სხვა საკითხების შესწავლისათვის, დახასიათებულია მიწათმფლობელობის ფორმების განვითარება ფეოდალურ საქართველოში.

ქართული ფეოდალური მიწათმფლობელობის შესწავლას დიდ ადგილს უთმობს პროფ. ი. დოლიძე თავის სადოქტორო დისერტაციაში—„ძველი ქართული სამართალი“², სადაც ძირითადად იურიდიულ ძეგლებზე (ბეჭადულას კანონები: „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველისავე“ და აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის სამართალი; აგრეთვე ბაგრატ კურაპალატის სამართალი და კანონთა სამართალი) დამყარებით სხვა საკითხებთან ერთად იკვლევს საკუთრების ურთიერთობებსაც, კერძოდ, ქართული ფეოდალური მიწის საკუთრების საკითხებს. მიწის საკუთრების საკითხებს ეხება აგრეთვე პროფ. ი. სურგულაძე თავის შრომაში „საკუთრების უფლების ინსტიტუტი ფეოდალური საქართველოს სამართლის ძეგლების მიხედვით“³.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს უძღვნა დოც. ზ. ანჩაბაძე თავისი მოხსენება, რომელიც წაკითხულ იქნა ისტორიის ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესიაზე 1953 წ.⁴

პროფ. დ. გვრიტიშვილის კაპიტალურ ნაშრომში—„ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები)“⁵ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია გვიანფეოდალურ ქართლში მიწათმფლობელობის საკითხების შესწავლას.

გ. ჯამბურთიას გამოკვლევაში—„ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან“⁶ ქართლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სათავადოს—საყაფლანის-შვილოს მაგალითზე დახასიათებულია XV—XVIII საუკუნეების ქართლში გაბატონებული მიწის საკუთრების თავადური ფორმა.

¹ ი. ბერძენიშვილი, Очерки по истории развития феодальных отношений в Грузии в XIII—XVI вв., Тб., 1938 г.; ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XIII ს-ის საქართველოში. თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. VIII, 1938 წ.; ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, 1937 წ.; საქართველოს ისტორია, მაკეტი ხელნაწერის უფლებით, თბ., 1956 წ.

² თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1953 წ.

³ სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. XXXV-B, 1949 წ., გვ. 221—269.

⁴ ზ. ანჩაბაძე, ფეოდალური მიწისმფლობელობა და გარეშე ეკონომიური იძულება გვიანფეოდალურ საქართველოში, თეზისები, საქ. მეცნ. აკად. ი. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესია, 1953 წ., გვ. 11—12.

⁵ სადოქტორო დისერტაცია. გამომცემლობა სახელგამი, 1955 წ.

⁶ საკანდიდატო დისერტაცია. აკადემიის გამომცემლობა, 1955 წ.

ქართული ფეოდალური მიწათმფლობელობის თავისებურებების შესახებ ლის თვალსაზრისით, საინტერესოა ე. გაბაშვილის გამოკვლევა — „ქართული მიწათმფლობელობის ისტორიიდან (XVI საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი)“¹. აქ შედარებულია მიწის ფეოდალური საკუთრების ქართული და აღმოსავლური ფორმები.

ფეოდალური მიწათმფლობელობის ცალკეული სახეების შესწავლას ემსახურება ბ. ლომინაძის გამოკვლევები („სამწირველო XIII ს-ში“; „საწინამძღვრო. ფეოდალური მიწისმფლობელობის ისტორიიდან“)² და სხვ.

* * *

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანა, რომელმაც X საუკუნის მიწურულისათვის შეცვალა ადრეფეოდალური საზოგადოებრივი ურთიერთობა, ხასიათდება მიწის ფეოდალური საკუთრების ბაზაზე მიწის წვრილმფლობელთა — მდებიორთა მიერ თავისუფლების დაკარგვით და ამდენად, მათი რიცხვობრივი შემცირებით, „გლეხთა“ რიგებში გადასვლით. „ბარის საქართველოში ძმობა“ საბოლოოდ დაიშალა და გაქრა. აზნაურებმა ერთიანად დაიტაცეს სათემო თუ საქვეყნო მიწები და მდებიორებს, ცალ-ცალკე თუ თემობით, უკლებრივ ყველას, ყმობის უღელი დაადგეს“³. მაშასადამე, ის ხანგრძლივი ბრძოლა, რომელსაც ფეოდალური ტიპის მიწათმფლობელობა აწარმოებდა სხვა საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციების გადმონაშთებთან, პირველის საბოლოო გამარჯვებით მთავრდება; ფეოდალური ტიპის მიწის საკუთრება ყოვლისმომცველი და თითქმის ერთადერთი ხდება საქართველოს ძირითად რაიონებში. ფეოდალური საადგილმამულო ურთიერთობა იღებს გარკვეულ ჩამოყალიბებულ სახეს, რომელიც ვლინდება ერთი მხრით, გაბატონებული ფეოდალური კლასის მიერ მიწის მფლობელობის სხვადასხვა ფორმის სახით, ხოლო მეორე მხრით, მისი ანტიპოდის, გლეხური მიწისპერის სხვადასხვა ფორმით, მაგრამ აქ ძირითადი მაინც ის არის, რომ ყველა ამ ფორმის კლასობრივი შინაარსი ერთია: მიწის საკუთრების რეალიზება ხდება ფეოდალური საწარმოო წესის პირობებში.

ფეოდალური ტიპის მიწის საკუთრების არსებული ფორმების მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია ის, რომ საკუთრების უფლება, რომელიც ძირითადად⁴ ფეოდალთა კლასის ხელშია, დანაწევრებულია, საადგილმამულო საკუთრება იერარქიულად არის მოწყობილი. „საკუთრების უფლებამოსილება არ ეკუთვნის ერთ მესაკუთრეს, იგი დანაწილებულია ფეოდალური იერარქიის

¹ საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ი. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. I, 1955 წ., გვ. 187—243.

² მიმომხილველი, I, თბილისი, 1949 წ., გვ. 309—332; მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 31, თბ., 1954 წ.

³ საქართველოს ისტორია. მაკეტი ხელნაწერის უფლებით, 1956 წ., გვ. 131.

⁴ მდებიორ-მოლაშქრეთა საკუთრება, მართალია, მაინც განაგრძობს არსებობას, მაგრამ მათი უფლება მიწაზე ერთობ შეზღუდულია, მასზე უკვე ხელი აქვთ დადებული ფეოდალებს. მწარმოებელთა ეს ფენა გაქრობის გზაზე დამდგარი. იგი მასობრივად გადადის „გლეხობაში“.

წარმომადგენელთა შორის, რომლებსაც მინიჭებული აქვთ საკუთრების უფლების მიმართ განსაზღვრული უფლებამოსილება¹. მაგრამ ფეოდალური კლასის მიუხედავად მიწის საკუთრების უფლების დანაწევრებული, იერარქიული ხასიათისა, გლეხობასთან შეფარდებით გვევლინება როგორც წარმოების ამ ძირითადი საშუალების—მიწის ერთადერთი, შეუზღუდველი, უპირობო მესაკუთრე. აქედან გამომდინარეობს მათი საკუთრების კერძო მესაკუთრული ხასიათი. ფეოდალები უპირისპირდებიან გლეხებს, რომლებსაც არა აქვთ საკუთარი მიწა და ეს უკანასკნელი (მიწის ნაკვეთი) ამა თუ იმ პირობით მიღებული აქვთ მიწის მესაკუთრეთაგან (ე. ი. ფეოდალებისაგან). ამაში ვლინდება წარმოების ძირითად საშუალებაზე ფეოდალური საკუთრების კერძომესაკუთრული, კლასობრივი ბუნება².

* * *

განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის საქართველოში დოკუმენტალურად დამოწმებული გვაქვს იერარქიული ფეოდალური მიწათმფლობელობის ორი ძირითადი სახე: „მამული“ და „საკარგავი“, რომლებშიც ვლინდება საადგილმამულო ურთიერთობა ფეოდალური კლასის შიგნით.

მამული—უძრავი ქონებაა, უპირატესად კი მიწა-ადგილი, რომელიც მიღებული აქვთ მემკვიდრეობით და მემკვიდრეობითვე გადაეცემა შთამომავლობას. მიწის სამამულო ჭერის აუცილებელი პირობაა უშუალო პატრონისადმი ერთგული სამსახური. მამულში შედის აგრეთვე სხვა სახით შეძენილი მიწა-ადგილიც, მაგალითად, მზითვად მიღებული. ან ნაშვილებობის ნიადაგზე და სხვ., მაგრამ მამულის გადაცემით და მეორე მხრისაგან შეძენით გადაეცემა და შეიძინება აგრეთვე ყველა ის მოვალეობა და უფლება, რომელიც ამ მამულის მფლობელს ჰქონდა. ამ პირობების დაცვით მამულის გასხვისება დასაშვებია და საკმაოდ ხშირი ფაქტია. მამული შეიძლება მფლობელობაში გადაეცეს სხვა უფრო წვრილ აზნაურებს გარკვეული პირობით (ესეც სამამულოდ ან საკარგავად). ამ შემთხვევაში ეს უკანასკნელნი გამოდიან შუალედ როგორად მიწის უშუალო მწარმოებელთა და მათზე მაღლა მდგომ ფეოდალთა შორის და ამდენად ესენიც იღებენ მონაწილეობას მიწის ფეოდალურ ათვისებაში, მიწის ფეოდალურ საკუთრებაში. ქართული მამული კარგად უდგება შუასაუკუნეების დასავლეთ ევროპის ფეოდს (feodum), თუმცა იგი როგორც აღმოცენების, ისე განვითარების განსხვავებული გზებით ხასიათდება.

საკარგავი—ეს მეფის ან პატრონისაგან თავისი ყმა-ვასალისადმი პირობითა და გარკვეული ვადით ან მთელ სიცოცხლეში სამფლობელოდ მიცემული მიწა-ადგილია (აგრეთვე უძრავი ქონების ყოველგვარი ობიექტი). „საკარგავის“ ფლობის უფლება მეფის ან პატრონის სამსახურში მყოფ პირებს, უმთავრესად

¹ ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, გვ. 128—129, თბ., 1953 წ., საკუთრების უფლებამოსილების დანაწევრებულობის შესახებ, გვ. 148.

² Б. Ф. Поршнев, Очерк политической экономии феодализма, М., 1956 г., гл. 34—35.

აზნაურთა ქვედა ფენას—მსახურ-აზნაურებს აქვთ. «საკარგავი» მეფისა და მთავრის საკუთარი ქონებიდან გამოყოფილ მამულს შეადგენდა. საკუთრების უფლების სუბიექტი მეფე ან პატრონი იყო, მფლობელი კი მსახურ-აზნაური, რომელსაც «საკარგავით» სარგებლობის უფლება ეკუთვნოდა. საკარგავის ოდენობა განისაზღვრებოდა სამსახურის მოცულობით. სამსახურის შეწყვეტა იწვევს «საკარგავის» ჩამორთმევას. «საკარგავი» პირადი და პირობითი მფლობელობაა, ამიტომ მისი გასხვისება არ შეიძლება¹.

ქართული „საკარგავი“ მსგავსია დასავლეთ ევროპის beneficium-ისა, თუმცა სრული ანალოგია არც აქ შეიძლება იქნეს გატარებული. ევროპის სინამდვილეში beneficium-ი აღმოცენდა წინაფეოდალურ ხანაში და წინ უსწრებდა ფეოდალური დაქუცმაცებულობის ხანას. ამ უკანასკნელის დროს კი იგი უკვე ფეოდალ არის გადაქცეული და ამ დაქუცმაცებულობის მიზეზს და საფუძვლებს წარმოადგენს. ბენეფიციური მიწათმფლობელობა არსებობდა აგრეთვე მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული მიწათმოქმედ-მწარმოებელთა დაყმევება². „საკარგავი“ კი საქართველოში განსაკუთრებით გავრცელებულია განვითარებული ფეოდალიზმის ხანის პირველ ეტაპზე, როდესაც ფეოდალურმა დაქუცმაცებულობამ ადგილი დაუთმო ერთიან, ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს. განსხვავებული ხასიათისაა კლასობრივ ძალთა დაჯგუფება: „საკარგავების“ სისტემის განმტკიცებას ხელს უწყობს მეფის ხელისუფლების ბრძოლა ფეოდალთა განცალკევებისაგან მისწრაფების წინააღმდეგ. ამ მხრივ იგი უფრო ემსგავსება რუსულ поместье-ს.

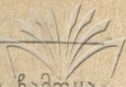
ქვეყნის საწარმოო ძალთა სწრაფი ტემპით განვითარება მოითხოვდა შესაბამისი პოლიტიკური ფორმის შექმნას, კერძოდ, ახალი სოციალ-ეკონომიური ვითარების შესაბამისი იყო გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო. ცენტრალიზებული ფეოდალური სახელმწიფო გულისხმობს ძლიერი სამეფო ხელისუფლების არსებობას. ამ უკანასკნელის სოციალური და პოლიტიკური ძლიერების საფუძველია მიწა. XI—XII სს-ში იზრდება საკუთრად სამეფო-სახასო ქვეყნების სიდიდე. უკვე დავით აღმაშენებლის დროს „მეფის განკარგულებაში აღმოჩნდა [მიწის—ნ. ა.] უზარმაზარი ფონდი, რომელსაც დავით მეფე სამეგვიდროდ კი არა, არამედ საკარგავად (ე. ი. სამოსახლოდ, დროებით) უწყალობებდა ხოლმე თავის ერთგულსა და მორჩილ მოხელე-მოლაშქრეებს“³. (მაგ. თითქმის მთლიანად სამეფო-სახასოს წარმოადგენდა ყოფილი კახეთ-ჰერეთის სამთავრო).

გაერთიანებული ფეოდალური სახელმწიფოს შიგნით ფეოდალთა კლასის წარმომადგენლები თავიანთი კლასობრივი მდგომარეობის განსამტკიცებლად და შემდგომ უფრო გასაფართოებლად კლასის შიგნით, საადგილმამულო ურთიერთობაზე დამყარებით შესაბამისად არიან ორგანიზებულნი. ამ ორგა-

¹ ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, გვ. 155—156.

² Л. И. Дембо, Земельные правоотношения в классово-антагонистическом обществе, Л., 1954 г., გვ. 198.

³ საქართველოს ისტორია. მაკეტი ხელნაწერის უფლებით, გვ. 156, იხ. აგრეთვე გვ. 147.

ნიზაციის პოლიტიკური გამოხატულებაა „პატრონყმობა“, რომელიც ღრმად ჩაღრმავებული სახეს იღებს X—XII საუკუნეების საქართველოში. „პატრონყმობა“ არ ფარავს მთელს საზოგადოებრივ ურთიერთობას, კერძოდ—ფეოდალური საზოგადოების ძირითადი ანტაგონისტური კლასების ურთიერთობას, რომელიც დამყარებულია მწარმოებელი კლასის ზედმეტი შრომის მითვისებაზე შემამუღეთა მიერ, პირველთა საადგილმამულო დამოკიდებულების (ამ შემთხვევაში—მესაკუთრეთა არამესაკუთრეთადმი, ნ. ა.) პირობებში უკანასკნელთაგან. ამ ხასიათის დამოკიდებულება, ე. ი. ფეოდალური ექსპლუატაცია, თვით შეადგენს აუცილებელ საძირკველს განვითარებული პატრონყმური ურთიერთობისათვის.

თავისი საზოგადოებრივი ფუნქციის თვალსაზრისით, პატრონყმობა არის შემამუღეთა შინაგანი ორგანიზაციის განსაზღვრული ფორმა¹.

ფეოდალთა ასეთი ორგანიზაციის („პატრონყმობის“) მთავარი ფუნქციაა მიწაზე ფეოდალური საკუთრების განმტკიცება, ძირითადი მწარმოებელი კლასის (გლეხობის) მორჩილებაში ყოლა.

მე-13 საუკუნიდან განსაკუთრებით ძლიერდება წინააღმდეგობა მწარმოებელ საზოგადოებასა და მიწის მესაკუთრე ფეოდალთა კლასს შორის (პატრონყმობის პერიოდი). ფეოდალური კლასის შიგნით, საადგილმამულო ურთიერთობის თვალსაზრისით, ამ ეტაპისათვის დამახასიათებელია სამეფო ხელისუფლებასთან „დიდებულთა“ ბრძოლის გაძლიერება მათ ხელში მყოფი მიწების სამამულოდ დაუფლებისა და სრული „შეუვალობის“ მოპოვებისათვის. მეფის ხელისუფლებამ დამარცხება განიცადა. ეს აქტი აუცილებელი იყო ქვეყნის საწარმოო ძალებისა, და საწარმოო ურთიერთობის განვითარებისათვის².

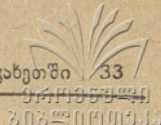
XIII საუკუნისათვის საქართველოში მიწათმფლობელობის გაბატონებული ფორმაა „მამული“; ფეოდალთა ხელში მყოფი მიწა-ადგილი ძირითადად დასაკუთრებულია ამ უკანასკნელთა მიერ „სამამულოდ“, ე. ი. სამემკვიდროდ. „საკარგავები“ უკვე „მამულშია“ გადაზრდილი: XIV საუკუნის საკანონმდებლო ძეგლში „საკარგავი“ და „მამული“ ერთნაირი მნიშვნელობითაა ნახმარში³. დიდებული ფეოდალები იქვემდებარებენ წვრილ აზნაურებსაც.

დიდებულ-აზნაურთა მფლობელობაში მყოფ მიწებზე მეფის უფლების შესუსტებას ხელი შეუწყო დიდგვარიანთა გამარჯვებამ სამეფო ხელისუფლებაზე თამარის მეფობის დასაწყისში („ერთნებობის და თანადგომის“ პრინციპი), ხოლო XIII საუკუნიდან ქვეყნის საგარეო-პოლიტიკური ვითარება ისე განვითარდა, რომ გარეშე მტერთაგან დაძალებულ სამეფო ხელისუფლებას აღარ ძალუძს განახორციელოს მტკიცე პოლიტიკა თავის ქვეშევრდომთა მიმართ.

¹ ს. ჯანაშია. ქართული პატრონყმობის ბუნებისა და წარმოშობის საკითხისათვის, შრომები, ტ. II, გვ. 434—435.

² Н. Бердзенишвили, Очерки по истории развития феодальных отношений в Грузии, гл. 2.

³ ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალი, § 45.

მეფე-ფეოდალთა შორის საადგილმამულო ურთიერთობის ასეთი ცვლილება კარგად შეუნიშნავთ სწავლულ კაცთა კომისიის წევრებს:

„...არლარა იცვლებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი: ყოველნივე ჯეგსა დასახანებსა და თემთა და ადგილთა მკუიდრ ქმნილიყვნენ, და, ვისცა მამულს მისცემდა, მკვიდრად მიეცემოდა და ყოველნივე ძლიერ იყუნეს: მთავარნი, ერისთავნი და თავადნი“¹.

საინტერესო დაკვირვება მოგვცა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა მიწათმფლობელური ობიექტების გადაცემა-დამტკიცების გამომხატველი იურიდიულ ტერმინებზე. თუ XIII საუკუნემდე კერძო პირთა მიერ გაცემულ ასეთ დოკუმენტებს „სიგელი“ არასოდეს არ ეწოდებოდა (სიგელს იძლევა მხოლოდ მეფე როგორც ამ მიწათმფლობელობის ობიექტის უმაღლესი მესაკუთრე), ამ პერიოდიდან „სიგელი“ ჩვეულებრივი ხდება (განსაკუთრებით XVI საუკუნიდან) ფეოდალთა მიერ გაცემული საადგილმამულო დოკუმენტების აღსანიშნავადაც. აქედანაც კარგად ჩანს მეფის უფლების შემცირება და ფეოდალთა უფლებების ზრდა. თავიანთ მფლობელობაში მყოფ მიწებზე².

შესუსტებული, ხოლო უფრო გვიან, დაქუცმაცებული ცენტრალური ხელისუფლება ვეღარ ასრულებს თავის ძირითად ფუნქციას, იყოს იარაღი ექსპლოატირებულთა უმრავლესობის (გლეხობის) მორჩილებაში ყოლისა (კლასობრივი წინააღმდეგობა გლეხებსა და ფეოდალებს შორის კი ამ დროს უფრო გაზრდილია). ეკონომიურად დაქინებული მეურნეობა აღარ მოითხოვს ფართო სამეურნეო კავშირებს, იგი შედარებით ვიწრო რაიონებით იფარგლება, შესუსტებულია ერთიანობის მოთხოვნილება³.

მაშასადამე, „პატრონყმური“ სისტემის შენარჩუნებისათვის აღარ არსებობს არც პოლიტიკური, არც სოციალური და აღარც ეკონომიური საფუძვლები. ისტორიული განვითარების კარგად ცნობილი გზების შედეგად ძალზე შესუსტდა ის რგოლი, რომელიც უმაღლეს სენიორს, პატრონს, მეფეს აკავშირებდა მის ყმა-ვასალებთან, დიდებულ აზნაურებთან.

ასეთ ვითარებაში, როდესაც განსაკუთრებით საჭიროა ყმა-გლეხთა მიმართ ფეოდალთა უფლებების რეალიზაციისათვის მტკიცე ორგანიზაცია, ხოლო ასეთ ფუნქციას პატრონყმური ორგანიზაცია და მის სათავეში მდგომი სამეფო ხელისუფლება ვეღარ ასრულებს (ეს არც არის სასურველი „დიდებულისათვის“), აუცილებლობა მოითხოვს შეიქმნას ფეოდალთა გარკვეული ორგანიზაცია, პირველ რიგში, გლეხობასთან დასაპირისპირებლად, რომელიც არსებული პოლიტიკური და ეკონომიური მდგომარეობის შესაფერისი ფორმა იქნება. ამ დროიდან იწყება ფეოდალთა „შეყრილობის“, „ძმად შეფიცულობის“, „გაუყრელობისა“ და სხვა მსგავს ინსტიტუტთან წარმოქმნა. „სათავადო“

¹ ბ. გენატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ივ. ჯავახიშვილის გამოცემა, 1940 წ., გვ. 46.

² ნ. ბერძენიშვილი, მიწათმფლობელობის ფორმებისათვის ფეოდალურ საქართველოში, ისტ. ინსტ. შრომები, ტ. II.

³ ამ პერიოდის ეკონომიურ ვითარებაზე ჩვენ მხოლოდ ასე მოკლედ შეგვიგრძებით, რადგან ამის შესახებ ბევრია ნათქვამი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

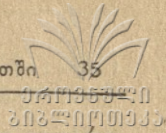
ასეთი მდგომარეობის აუცილებელი შედეგია. სათავადოთა სისტემის შექმნისას ველოში საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს XV საუკუნისათვის, ხოლო მისი წარმოქმნა XIII საუკუნიდან იწყება.

როგორია ვითარება XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან კახეთის სამეფოში, როდესაც ფეოდალური ურთიერთობა საქართველოს უდიდეს ნაწილში ზემოაღნიშნულ სახეს იღებს, როდესაც კახეთის სამეფო გამოყოფილია საქართველოს სხვა ნაწილებისაგან და თავისი განსაკუთრებული გზით ვითარდება?

* * *

XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და განსაკუთრებით XVI საუკუნეში, სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროთაგან განსხვავებით, კახეთის სამეფო შედარებით ხელსაყრელ საგარეო-პოლიტიკურ ვითარებაში მოექცა. მას თითქმის მთელი საუკუნე-ნახევრის განმავლობაში მტრის სერიოზული შემოსევა არ განუცდია; მართალია, XVI საუკუნის ბოლოდან ხშირდება შამხალის ქვეშევრდომ მთიელთა წვრილ-წვრილი შემოსევები, მაგრამ მათ ჯერ კიდევ არ შეეძლოთ ქვეყნის ეკონომიკასა და შინაგან განვითარებაზე მნიშვნელოვანი კვალი დაეჩინათ. ქვეყანა შინაგან ძალებზე დამყარებით მშვიდობიანად ვითარდებოდა. ამ მხრივ კახეთის სამეფო თითქოს საექსპერიმენტო მაგალითია იმისათვის, თუ როგორ განვითარდებოდა ქართული ფეოდალური საზოგადოება, სხვადასხვა დამაბრკოლებელი მიზეზები რომ არ გადაღობებოდა წინ.

სათავადოების წარმოქმნის პერიოდში ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში ეკონომიური გაპარტახებისა და დაკნინების შედეგად უკიდურესი ნატურალური მეურნეობა ბატონობდა. ნატურალური მეურნეობის საყოველთაო ბატონობის პირობებში კი ქალაქებისა და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარება ერთობ შეზღუდულია. ამიტომ აქ ქალაქების უმრავლესობა ან სავსებით გამქრალი იყო, ან ვაჭრობის გზას ადგა; მოსახლეობის მწარმოებელი ნაწილი მასობრივად მცირდებოდა, ხოლო დარჩენილი ნაწილის ექსპლოატაცია უმაღალითოდ იზრდებოდა; სამეფო ხელისუფლება თავს ვერ ართმევდა საგარეო და საშინაო სიძნელებს და იძულებული ხდებოდა ფეოდალების ნებას დამორჩილებოდა. კახეთში კი ამივე პერიოდში და, განსაკუთრებით XVI საუკუნეში, აყვავებას განიცდის საგარეო და საშინაო ვაჭრობა, ხელოსნობა; წარმოიქმნებიან და ვითარდებიან ახალი ქალაქები, მოსახლეობა მატულობს და ქვეყანა მოშენებასა და ეკონომიურ აღმავლობას განიცდის. ასეთ ვითარებაში, ზემოაღნიშნული სოციალური და ეკონომიური საფუძველი, რამაც ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში სათავადოების წარმოქმნა განაპირობა, კახეთის სინამდვილეში, რა თქმა უნდა, არ არსებობდა. მართალია XVII საუკუნის დასაწყისში პოლიტიკური ამბები კახეთშიც ისე განვითარდა, რომ იგი რამდენჯერმე სრული მოსპობის წინაშეც კი იდგა, მაგრამ კახეთის ფეოდალურმა საზოგადოებამ დიდი მსხვერპლის ფასად შეძლო თავისი არსებობის შენარჩუნება. ამის შედეგად დიდად დაზიანდა მისი ეკონომიკა (მოსახლეობის დიდი ნაწილი ფიზიკურად მოიშპო, განადგურდნენ კახეთის ეკონომიური

ცენტრები, მეურნეობა გაპარტახდა და დაეკარგა ძველი სახე). ასეთ ვითარებაში თითქმის აქაც უნდა განვითარებულიყო ქართლისა და დასავლეთ საქართველოს ანალოგიური მოვლენები, მაგრამ XVII საუკუნის ბოლომდე კახეთის ფეოდალურმა საზოგადოებამ ძირითადად შეინარჩუნა თავისი ძველი სახე. ამაში დიდი როლი ითამაშა XVI საუკუნის კახეთის შინაპოლიტიკურმა მდგომარეობამ და სახელმწიფო წყობილების სფეროში მომხდარმა იმ ცვლილებებმა, რასაც აქ ადგილი ჰქონდა XV საუკუნის ბოლოსათვის. ცნობილია, რომ მაშინ, როდესაც ქართლსა და დასავლეთ საქართველოში საერისთავების უმეტესობა სათავადოებად გადაიხარდნენ, ანდა ეს პროცესი ინტენსიურად მიმდინარეობდა, კახეთის მეფეებმა გააუქმეს საერისთავოები და მათ მაგიერ უფრო წვრილი. ერთეულები—სამოურავოები შექმნეს. მსხვილი ფეოდალების პოლიტიკური ძლიერების შესუსტების მიზნით სადროშოების სარდლობა ეპისკოპოსებს გადაეცათ; ჩატარდა მთელი რიგი ღონისძიებანი მეფის ხელისუფლების გასაძლიერებლად; ყოველივე ამის შედეგადაც მეფის ცენტრალური ხელისუფლება ფეოდალების მიმართ კახეთში უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე საქართველოს სხვა ნაწილებში. ამ ფაქტებს ჩვენ სხვა ადგილას განვიხილავთ სპეციალურად, ჩვენი საკითხისათვის კი ასეთი ზოგადი მონახაზი საკმარისი უნდა იყოს. აღნიშნული სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება კარგად ხსნის საადგილმამულო ურთიერთობის ხასიათს და თავისებურებებს XVI—XVII საუკუნეების კახეთში.

სამეფო-სახასო მამულების რაოდენობა XVI—XVII საუკუნეებისათვის აქ საკმაოდ დიდია. იმის გარდა, რომ კახეთის მეფეს უშუალოდ თითქმის მთლიანად ექვემდებარება კახეთის მთიანეთი (თუშ-ფშავე-ხევისურეთი), სამეფო სახასოს წარმოადგენს ქიზიყი და გაღმა ნზრის კახეთის დიდი ნაწილი (შემდეგდროინდელი საინგილო და სხვ.). მეფის კუთვნილი ყმა-მამული გაფანტულია აგრეთვე კახეთის თითქმის ყველა ნაწილში. ჩვენ საამისოდ საკმაოდ ნათელი დადასტურება გვაქვს. იმ არასრული სიით, რომელსაც XVIII საუკუნის დასაწყისის კახეთის აღწერილობის დავთარი¹ იძლევა, ამასთან, სხვა დოკუმენტების² ჩვენებითაც ირკვევა, რომ კახეთში სამეფო მფლობელობაში³ იყო მთლიანად ან ნაწილობრივ შემდეგი სოფლები:

¹ იხ. საქ. სახ. მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილება ფ. Hd № № 1603, 1605, 1607, 1608, 1609, 1925, 6110.

² იხ. საქ. სახ. მუზეუმის (ქვემოთ სსმ) ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № № 6486, 8453, 2243, 4163, 5351, 8287, 14686. აგრეთვე ცსსა ფ. 1448 № 1472. გქ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. III, გვ. 191.

რუსთაველის სადროშოში შემავალი სამეფო-სახასო სოფლების სია მოცემულია რუსთაველის სადროშოს აღწერაში. იხ. ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, წ. I, გვ. 44.

³ ამ დროისათვის განსხვავება სამეფო და სახასო-სახელმწიფო მიწებს შორის მხოლოდ ფორმალურია. ეს აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში. იხ. Г. Антелава, Государственные крестьяне Грузии в I-пол. XIX в. ამდენად ჩვენ ამათ ერთად ვიხილავთ, თუმცა შემდეგისათვის შევეცდებით დავადგინოთ მფლობელობის რეჟიმი ამ ხასიათის მამულებშიც.

გარეკახეთისა და საერთოდ ივერიის ხეობაში

1. გიორგიწმინდა	10. ალისხევი	19. ლიშო
2. პატარძელი	11. ჯერველანი	20. ჩეკურა
3. ბერთუბანი	12. ჭოტორი	21. ერწო
4. თვალი	13. ბორტაძეები	22. ნოდოკრა
5. კაკაბეთი	14. ძაგნაკორა	23. ოდიშელიძენი
6. სართიჭალა	15. აჯაგვი	24. ლაფანაშვილნი
7. წორიო	16. თიანეთი	25. ბიწმენი
8. ჯიჯეთი	17. არხალი	26. მარტყოფი
9. თანგათკარი	18. სახასო	27. ჯიმიოთი

არაგვის მარცხენა სანაპიროზე

1. ტუშური
2. ბოდავი და სხვ.

გალმა კახეთში

1. მალრანი	8. ბახტრიონი
2. პანკისი	9. ფშაველი
3. ლალისყური	10. ღუმასური
4. კუჭატანი	11. ქისტაურები
5. ქიაური	12. ნაპანკისევი
6. გავაზი	13. ქორეთი
7. ალვანი	14. ენისელი

შიდა კახეთში

1. ხოდაშენი	4. შაშიანი
2. ახაშანი	5. კალაური
3. კისისხევი	6. კახისუბანი და სხვ.

ძნელდება იმისი დადგენა, თუ სულ რა რაოდენობის ყმა-მამული უნდა ყოფილიყო ამ სოფლებში. ყოველ შემთხვევაში, აქ ათასზე მეტი საკომლო აღრიცხული ჩვენამდე მოღწეული ამ არასრული სიით XVIII საუკუნის დასაწყისისათვის. ამავე ადგილებშია გაბნეული სამეფო-სახასო ზვარ-ხოდაბუნები. აქ მოყვანილ სიაში არ შედის კახეთის მთიანეთი, ქიზიყი და გალმა-კახეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, რომელიც XVI—XVII საუკუნეებში ძირითადად სამეფო-სახასო მამულს წარმოადგენდა.

ასეთი ზოგადი მონახაზითაც ნათელი ხდება, რომ კახეთის მეფე XVI—XVII საუკუნეებში საკმაოდ დიდი მიწათმფლობელია.

როგორია მეფის საადგილმამულო დამოკიდებულების ხასიათი საერო ფეოდალებთან?

„მამული“ — მიწის ფეოდალური ფლობის ძირითადი ფორმა XVI—XVII სს. საუკუნეების კახეთის სამეფოში. „მამული“ ეწოდება მეფის (ბატონის) მიერ სამეგვიდროდ გადაცემულ-დამტკიცებულ ფლობის ობიექტს, ძირითადად მიწას, რომლის მფლობელობითაც მემამულე, როგორც წარმოების ამ ძირითადი საშუალების ერთ-ერთი მესაკუთრე, მონაწილეობას იღებს მიწის არამესაკუთრე მწარმოებელი კლასის (გლეხობის) ექსპლუატაციაში (ამდენად სამამულო საკუთრების სუბიექტები მხოლოდ ფეოდალური კლასის წარმომადგენლები არიან).

მეფის უზენაესი უფლება ფეოდალთა „მამულებზე“ შეზღუდულია, თუმცა იგი მაინც განაგრძობს არსებობას როგორც მიწის ფეოდალ-მესაკუთრეთა იერარქიის აუცილებელი ელემენტი. ეს უფლება ვლინდება მთელი რიგი ფაქტებით. ჯერ ერთი, ფეოდალი ხშირად იძულებულია მამულის მტკიცედ ჰქრისათვის მეფისაგან სათანადო „დამტკიცება“ მიიღოს; შემდეგ, მამულის მფლობელის მიერ მეფისადმი არაერთგული სამსახურის შემთხვევაში მეფის უფლება აქვს ჩამოართვას მამული და იგი მას გადასცეს, ვისაც უნდა. მეფეს შეუძლია ხელი დასდოს ან სხვას გადასცეს „უმკვიდროდ“ დარჩენილი მამული (ბეითალმანი); ე. ი. როდესაც მამულის მფლობელს უშუალო მემკვიდრე არა ჰყავს, მის მემკვიდრედ მეფე გამოდის. სხვა შემთხვევაში ფეოდალის უფლება სამკვიდრო მამულის მფლობელობაზე საკმაოდ მტკიცე და ხელშეუვალია. მამული გადადის მამიდან შვილზე ან სხვა უშუალო მემკვიდრეზე და მეფეც მოვალეა დაამტკიცოს ეს აქტი.

მემკვიდრეობა ყველაზე მტკიცე არგუმენტია მიწაზე უფლების დამტკიცებაში. მეფეს არა აქვს უფლება ჩამოართვას მამული თავის ყმა-ფეოდალს, თუ მას სათანადო დანაშაული არ მიუძღვის („უბრალოდ წართმევა“). „უმკვიდრობის“ შემთხვევაში ფეოდალს შეუძლია იშვილოს ვინმე და მას გადასცეს თავისი მამული. მამულის მფლობელს მამულის გასხვისების (გაყიდვა, ნა-სისხლად მიცემა, შეწირვა და სხვ.) უფლება აქვს, თუმცა საამისოდ საჭიროა დარბაზისა და სამეფო კარის სათანადო დამტკიცება.

მამულის „საიმედოდ“ ჰქრისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მიწის მფლობელობის ახალ დამტკიცებას. ამიტომ, ბუნებრივია, ფეოდალები ცდილობდნენ მამულის მემკვიდრეობით მიღების ან ახალი მეფის ტახტზე ასვლის დროს მიეღოთ ასეთი „მამულის საიმედოვნოს წიგნი“¹. ეს, რა თქმა უნდა, აძლიერებდა მეფის როგორც რეალურ, ისე მორალურ უფლებას თავისი ყმა-ფეოდალის მამულზე. მეფე ერეკლე I (ნაზარალიხან) ქიზიყის ასისტავს შერმაზენს აძლევს მამულის დამტკიცების ასეთ წიგნს: „...მას ჟამსა, როდესაცა მოგვადექით კართა დარბაზისა ჩვენისასა და თქვენის სახელოებისა, გლეხისა და მამულების დამტკიცებას და დამკვიდრებას დაგვეაჯენით,

¹ სსმ ზელნაწერთა განყოფილება, ფ. Ad № 944.

„ვემზარით და სამართლიანი საქმეა“ „ველმწიფეთ მამა-პაპათა“¹ მიხედვით მამულის დამტკიცება.

ჩვენ გვაქვს ცნობა, რომ ამ „მამულს“ უმტკიცებდა როსტომ მეფეც და უმტკიცებდნენ ხანებიც, მაგრამ „მამა-პაპანში“² ესენი არ იგულისხმებიან. იმამყულიხანის ცნობილი „ღვთაების გუჯარი“-დან³ კარგად ჩანს თუ რა შინაარსს სდებდნენ ან ვის გულისხმობდნენ „მამა-პაპანში“ ამ გუჯრით იმამყული ხანი რუსთველს უმტკიცებს იმ მამულებს, რომელნიც მიებოძა „მამათა [და] პაპათა ჩვენთა და სახლისა ჩვენისა გამოსრულთა დიდთა მეფეთა, მპყრობელთა რანთა და კახნა საქართველოსათა, დიდსა ალექსანდრეს, ანუ თუ ლეონს, ძეთა და ძის ძეთა და მომავალთა მათთა, ვიდრე ყოვლად ძლიერისა და ქებისა უმეტესად გამოჩენილისა პატრონისა და მეფეთა შორის წარჩინებულისა თვით ძლიერისა... მეფეთ მეფისა თეიმურაზამდისი“⁴. სხვა შემთხვევაში კონსტანტინე მეფეც აღნიშნავს: „ჩვენი სახლის ველმწიფეთ“ ერთგულად ემსახურეთ და ამიტომ გიბოძებთო მამულს⁵; და სხვა:

ჩვენ ეს მსჯელობა იმისთვის დაგვჭირდა, რათა ნათელგვეყო, რომ მეფე ფეოდალებთან სამამულო ურთიერთობაში პირველ რიგში გამოდის როგორც ყმა—ფეოდალების მამულებზე მემკვიდრეობით მიღებული უზენაესი უფლების მქონე პირი და არა როგორც მხოლოდ სახელმწიფოს მეთაური.

ფეოდალის მიერ მეფისადმი არაერთგული სამსახურის (ორგულობა, ღალატი, მიუდგომლობა) შემთხვევაში მეფის მიერ მამულის ჩამორთმევისა და სხვისთვის გადაცემის მრავალი შემთხვევა გვაქვს დამოწმებული. თეიმურაზ I-ს თამაზ ვაჩნაძისათვის ჩამოურთმევია მამული და სუფრაჯისთვის (ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი?) გადაუცია, მაგრამ შემდეგ ამ უკანასკნელის შთამომავლის ფარმუზისათვის, ორგულობის გამო, ერეკლე I-ს კვლავ უკან ჩამოურთმევია ეს მამული და ვაჩნაძეებისათვისვე დაუბრუნებია: „შევიწყალეთ და გიბოძეთ... ესე წყალობის წიგნი და ნიშანი თქვენ ვაჩნაძეს ბებურიშვილს რამაზს და შვილთა თქუენთა ბებურის და მომავალთა თქუენისათა ყოველთავე; მას ეამსა ოდეს თქუენის ბიძის თამაზ მოურავისეული მამული ველმწიფეს, მეფეს, პატრონს თეიმურაზს სუფრაჩისა და მისის შვილებისათვის ებოძებინათ და ოდეს ფარემუზ ჩუენ გვიორგულა და წაგვივიდა, მაშინ თქვენი მამული თქვენვე გიბოძეთ...“⁶.

ერეკლე I წყალობის წიგნს აძლევს ზაალ ანდრონიკაშვილს და მის სახლისკაცებს; „გიბოძეთ თქვენ ჩვენსა ერთგულთა და წესისამებრ თავდადებით მრავალფერად ნამსახურსა, ჩვენის მორკმა დიდების დიდად მდომთა ანდრო-

¹ სსმ ხელნაწერთა განყოფილება, ფ. № 2632, ცსს ფ. 1448 № 616. ერეკლე I თავის ტიტულატურაში განსაკუთრებით ხაზს უსვამს იმას, რომ იგი არის „მეფეთ-მეფისა პატრონისა თეიმურაზისა პირმშოსი და სასურველისა პატრონისა დავითის ძე, თვით მეფე, პატრონი ერეკლე“.

² ს. კაკაბაძე, ისტორიული საბუთები, ტფ., 1913 წ., 1.

³ იქვე, გვ. 17.

⁴ საქ. სახელმწიფო მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება ფ. Ad № 1073.

⁵ სსმ, ხელნაწერთა განყოფილება, ფ. Hd № 1925.

ნიკაშვილს ყოჩიბაშ ზაალსა, ძმათა თქვენსა იასონს, ზურაბს და ქაენაშვილს¹ შვილთა თქვენსა რევას და შერმაზანს და სახლისა მომავალთა ყოველთავე. მას ჟამსა, როდესაც ქართველნი რომ ბედნიერს ყაენს უკუ[უ]დგნენ, თქვენი ბიძაშვილი ლუარსაბ და ერასტის შვილებიც ქართველ[ე]ბთან მივიდნენ და ჩვენი ორგულობა ხანის ორგულობაც შეიდეგს და ქართველნი კახეთის დასაჭერად ჩამოიყვანეს. ვინცა ვინ კახნი ბედნიერის ყაენის და ჩვენი ერთგულნი იყვნენ თქვენცა შეიყარენით და ნინოწმინდას შე[ე]ბენით და ქართველნიც გააქციეთ და კარგადაც გავემარჯვათ. რადგანაც ის თქვენი განაყოფი ჩვენზე ასე ორგულად დარჩა იმისი მამული“ თქვენ გიბოძეთო¹.

ერეკლე I ზალდასტანიშვილის მამულს უმტკიცებს ქიზიყის ასისტავს შერმაზანს და მის სახლიკაცებს: „მამულის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ... ასე რომ მოხვედით კარსა დარბაზისა ჩვენისასა და მაჩხა[ა]ნში კვინიაშვილის და ბეჟანიშვილის ნაქონს მამულებს დაგვეაჯენით, რაც რომ ან თქვენ ჯეჭიროს ან ზალდასტანიშვილს, ასე რომ ზალდასტანიშვილი ჩვენზედა დამნაშავედ შეიქნა და თორღას ციხიდან გამოგვებარა და ჩვენც ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი და გიბოძეთ მაჩხა[ა]ნში კვინიაშვილისა და ბეჟანიშვილის ნაქონი მამულები, რაც რომ ან თქვენ გიჭირავს და ან ზალდასტანიშვილს [ეჭირა]...“² და სხვ.

ფარსადან გორგიჯანიძე მოგვითხრობს, რომ, როდესაც ზაალ არაგვის ერისთავი როსტომ მეფეს მიუდგა, „რაც ზაალ ერისთავს კახეთში მამული ჰქონდა ბატონმან თეიმურაზ წაართვა... ზაალ ერისთავი ჯალაბობრივ ქალაქს ჩამოვიდა და კახეთში მამულების წართმევა მეფეს უჩივლა და მეფემ უბრძანა „მე მაგაზედანო ბატონს თეიმურაზი ვერას შევეუღლო, რომ თავისი სამკვიდრო მამული თქვენ არ მოგცესო, მაგიერი მე მამიციემიაო“³.

ფეოდალის მფლობელობაში გადაცემული მიწა-მამული მეფის სამკვიდრო მამულად ითვლება და მეფეს სრული უფლება აქვს ჩამოართვას იგი თავის ყმა-ფეოდალს მეფის წინაშე დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში.

მეფის უფლება თავისი ყმა-ფეოდალის მამულზე გამოვლინდება იმ შემთხვევაშიც, როდესაც მამულის მფლობელს უშუალო მემკვიდრე არა ჰყავს. ასეთი „ამოვარდნილის კაცის მამული“ მეფეს შეუძლია, ვისაც უნდა, იმას გადასცეს.

დავით კახთა მეფის ლუარსაბ ვაჩნაძისადმი ბოძებულ წყალობის წიგნში აღნიშნულია, რომ „...ჟამთა ვითარებისაგან შენი განაყოფი თეიმურ ყუთნი ამოვარდნილიყო და იმისი წილი მამული სულკურთხეულს მეფეს, პაპაჩვენს (ვერ იკითხება „ოლთის“? ნ. ა.), პაპაშენისათვის და ხოსია ბარათაშვილისათვის ებოძებინა და მას უკან ჩამოსულიყვნენ და ოცი კვამლი ყოფილიყო

¹ სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 2632 (საბუთი 1662 წლისაა).

² ცსსა. ფ. 1448, № 52 ანალოგიური ფაქტები იხ. ცსსა ფ. 1448, № 1505, № 2066 სსმ ხელნაწ. განყ. ფ. Ad № 605, № 593 და სხვ.

³ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ. 1926 წ. გვ. 40.

ნაოკარს გარდაის (სოფ. ჩალაუბანში, ნ. ა.), პაპაშენი და ხოსია დასახლებულნი ყვნენ და შუა გაეყოთ...¹ და სხვ. მაშასადამე უმემკვიდრეოდ ამოვარდნილი თემურ ყუთნის მამულის ნახევარს აძლევს გარეშე პირს—ხოსია ბარათაშვილს, თუმცა მამულის ყოფილი პატრონების განაყოფები იქვე არიან. მართალია, განაყოფებს მისცა მეორე ნაწილი, მაგრამ, როგორც ჩანს, შეეძლო, რომ არც მიეცა.

1644 წელს მეფე თეიმურაზი აძლევს წყალობის სიგელს ვახუშტი ვახვახიშვილს და მის შვილებს: „...გიბოძეთ ენისეულში ტილუხს (?) თურამეტი საკუთამლო მამული და რაც ძამსას პიროქრუაშვილის ნაქონი მამული აქუს რასაც ალაგსა ჩაღმა და აღმა, შენი და უშენი—ყუელგან; როდესაც ძამსა მოკუდეს თქუენს მეტი კაცს არ მიეცეს მისის ყოვლისფერთთ სა-მართლიანის საქმითა სასახლითა, სასაფლაოთა, ეკლესიათა, მითთა, ბართა, თავითა, ბოლოთა...“ და ა. შ.² მეფე მამულის უშვილო (უშუალო მემკვიდრის არ მყოფი) მფლობელის (ძამსას) სიცოცხლეშივე ხელს სდებს მის მემკვიდრეობას და ამ მემკვიდრეობაზე უფლებას გადასცემს სხვას (ვახუშტი ვახვახიშვილს).

უმკვიდრო მამულზე მეფის უფლების საკითხს კარგად გვჩვენებენ 1675 წელს ერეკლე I-ის მიერ გაცემული წყალობის წიგნი გორჯასპი ბოქაულთ-უხუცესისადმი. ერეკლე I-ს თხოვნით ეახლა მისი ბოქაულთუხუცესი ზაალი-შვილი გორჯასპი და იმის გამო, რომ მას-მემკვიდრე არა ჰყავდა, მეფეს სთხოვა მისი მამული შეეწირა ალავერდის ეკლესიისათვის. მეფე, იმის სამუქფოთ, რომ გორჯასპი მისი ნამსახური და ერთგული ყმაა, ასრულებს ამ უკანასკნელის თხოვნას და სწირავს მის მამულს ალავერდის ეკლესიას და ამ შეწირვის აქტში შემწირველად გამოდის არა გორჯასპი, არამედ ერეკლე მეფე: „...კახ-მინს გვეახლა ჩუენი ბოქაულთუხუცესი და ნათესავი ბატონი გორჯასპი და მრავალგვარად ჩუენს სამსახურსა და სიამოვნეს ეცადა. აწე სოფელი მრავალ-გვარად მორთავს კაცის საქმესა. არცა ძმა და სახლის კაცი ჰყუნდა და არც შვილი ეყოლა. მოგვიდგა კარსა დარბაზისა ჩუენისასა თავისის თავისა და სულ თავისის მამულითა და ალაგითა... წმიდაო გიორგი ალავერდისაო, პატი-ოსანთა ტაძრისა და საყოფელისა თქუენისა შემოწირვას დაგვეაჯა. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება მისი, ვიგულებთ და ვიგულისმოდგინეთ და ეგრეთ არა და-ვიწყალობეთ, გკადრეთ და მოგახსენეთ მცირე და კნინი ესე შემოსაწირავი სასოებით მოძღუანებული შენდა მიერ, თქუენ ჩვენსა მცუელსა და მფარველსა სასოებით მოძღუანებული შენდა მიერ, თქუენ ჩვენსა მცუელსა და მფარველსა და წარმმართველსა მეფობისა ჩუენისასა, მოწამეთა მთავარსა გიორგის და პატიოსანსა და ცათა მობაძავსა ტაძარსა თქუენსა და სამარხოსა ჩუენსა ალა-ვერდსა, უკეთუ ყოველი სოფელი კელმწიფობასა ჩუენსა ქუეშე შენდა მოძღუა-ნებულ იყო ჩუენ მიერ კნინდა და საკადრებელ შენდა იყო, არამედ გულითა

¹ ცსსა ფ. 1448, № 98.

² ცსსა ფ. 1448, № 502.

მკურვალთა და სულითა შემუსრვილთა და დამდაბლებულითა და შემოგწირე...“¹.

ფეოდალ-მესაკუთრეთა იერარქიულ სისტემაში მიწის საკუთრების ძირითად ობიექტზე — „მამულზე“ ყველაზე მეტი უფლება მის უშუალო მფლობელს მემამულე-ფეოდალს აქვს. მამული მფლობელობაში აქვს მას და მის შთამომავლობას, ხელშეუვალად. ეს გარემოება აქცევს მას „მამულის“ ფაქტიურ პატრონად. მამულის გადაცემის მტკიცე მემკვიდრეობითი წესის დაცვა პატრონის (მეფის) პირველი მოვალეობაა და, ყმა-ფეოდალის ერთგულად სამსახურის შემთხვევაში, მეფე მოვალეა აღკვეთოს ყოველგვარი დარღვევა, რასაც შეიძლება ამ ხაზით ჰქონდეს ადგილი.

დავით III (იმამყულიხანი) ბებურ ვაჩნაძეს და მის შვილებს აძლევს ბიძამისის თამაზ მოურავის ნაქონებ მამულს გავაზში და გავაზის მოურაობის სახელოსაც. ამ ბოძების მთავარი საფუძველია, ის, რომ „ძველადაც თქვენი (ე. ი. ვაჩნაძეების ნ. ა.) სამკვიდრო მამული და სახელო ყოფილიყო და ჟამთა ვითარებისაგან უბრალოდ წართმეოდათ... გიბოძეთ თქვენი სამკვიდრო გავაზს ძველად თქვენი ნაქონი მამული საყმოთ, რაც გქონიყოსთ, და ახლა სუფრაჯს გიორგის და დემეტრეს სვერიყოს“². ეს მეტად საინტერესო საბუთია მიწის საკუთრებაზე ფეოდალურ-იერარქიული უფლების დასახასიათებლად. ვაჩნაძეებისათვის ჩამორთმეული („უბრალოდ წართმეული“) მამული გადაუციათ სხვისთვის (ჩოლოყაშვილისათვის). ამით ერთ-ერთ წარმომადგენელთაგანს ფარემუზ სუფრაჯს ამ მიღებული მამულიდან ხუთი კომლი ნასისხლად მიუცია ზურაბ ენდრონიკაშვილისათვის, მაგრამ, იმის გამო, რომ ეს ჩამორთმევის აქტი არასწორად იქნა ცნობილი, თვით ნასისხლად გაცემული მამულიც კი დაუბრუნდა ამ მანულის ძველი მფლობელების მემკვიდრეებს: „ამ წენის (ე. ი. ვაჩნაძეების, ნ. ა.) მამულისაგან, ხუთი კომლი ზურაბ ენდრონიკაშვილისათვის ნასისხლათ რომ სუფრა[ა]ჯს ფარემუზს მიეცა და ერთი კიდეც ამ[ა]თი განაყ[ა]რი ტალიაშვილი ერასტისათვის მიეცა, ეს, რა ერთიც იყოს კომლი ან საკომლო, როგორც ძველათ ყმათ გქონიყოსთ, ჩვენც იმ წესით დღეს რისაც მამულის მქონებელი იყვნენი (sic) თავის მართლის სამართლიანის სამძღვრით გვიბოძებია თქვენთვის საყმოთ, როგორათაც ბიძაშენს მოურავს თამაზ ჰქონია...“³.

ჩვენ შეგვიძლია კიდევ მრავლად მოვიყვანოთ საბუთები, საიდანაც ჩანს, რომ მეფეს, მიწის უზენაესს მესაკუთრეს, უფლება არა აქვს უდანაშაულოდ ჩამოართვას მამული თავის ყმა ფეოდალს.

¹ ცსსა, ფ. 1448 № 599-ა. გამოქვეყნებულია შემოკლებით თ. ქორდანიას მიერ „ქრონიკებში...“ ტ. II, გვ. 492—493.

² ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ტ. I, გვ. 376—377.

³ ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, გვ. 177.

მემამულეს შეუძლია გაასხვისოს თავისი მამული (ნასისხლად¹ წიგნი გაყიდვა, შეწირვა და სხვ.). თუმცა საამისოდ მეფის სათანადო ნებართვა და დამტკიცება საჭირო.

„ქ... ესე... ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩუენ, ვაჩნაძეს რამაზის შვილმან ქაიხოსროვ... თქუენ, ჯანდიერის-შვილს მდივანბეგს პა[ა]ტ[ა]ს... ასე და ამას პირს[ა] ზედან, მას ჟამს[ა] ოდეს დაგუქირდა და გასყიდუა მოვინდომეთ, მოვედით ჩუენ ჩუენის ნებაყოფლობით, მოგყიდეთ ჩუენი [მ]კუთირი მამული კალაურში ყმა ბიკიკის-შვილი ჯანო, ბიკიკის-შვილი შერმაზან, ლაშქარის-შვილი გიორგი ამ[ა]თის ძმით და შვილით და სახლის კაცით ჩუენის წილობითა, რითაც მკონებელი თამაზ მოურავი, პაპა ჩუენი ბებურ, მამა ჩემი რამაზ და რომლისაც მამული გუქეროდეს ან დღეს გუეჭიროს, ჩემი წილი მესამეტი (sic) სახლით, სასაფლაოთი, ზურით, ხოდა-ბინით, მთით, ბარით, წყლით და წისკვილით, შესავალ-გამოსავალით, ნაშენობით, უშენობით, საძებრით და უძებრით მისის სამართლიანის საქმით მოგყიდეთ და გამოგართვით ფასი სრული ერთ პირათ, რითაც რომე ჩუენი გული შეჯერდებოდა... გქონდეს გიბედნიეროს ღმერთმან, როგორც მრავალს ალაღს მონასყიდეს მართებდეს, გასყიდვათ და გამზითუად, რათაც მოსახმარათ გინდოდეს, გვრავინ შემოგესარჩლოს...“¹.

ამ ნასყიდობის წიგნს ემოწმება ექვსი ეპისკოპოსი და თვრამეტი დარბაისელი, ხოლო ამტკიცებს დედოფალი ანა და კახეთის განმგებელი თეიმურაზ ბატონიშვილი: „ქ. როგორათაც პა[ა]ტა მდივანბეგს კალაურში ვაჩნაძის ქაიხოსროს წილი მამული და კაცები ეყიდნოს, ჩვენ, დედოფალს ბატონს ანანას და ძესა ჩვენსა კახეთის განმგებელს ბატონის-შვილს თეიმურაზსაც ამ წესით დაგვიმტკიცებია. დაიწერა ღვინობისთვის თოთხმეტს, ქორონიკონს ტეთ“. უფრო გვიან (ts¹ უს) ამტკიცებს დავით მეფეც (იმაყულებანი).

„[ქ. ესე]... ნასყიდობის წიგნი და ნიშანი მოგეც[ით] მე ჩოლოყაშვილმა პაპუამა თქუენ ოსია ყორჩის როსებს, შვილთა თქუენთა პა[ა]ტასა მანუჩარსა ნიკოლოზს, ჯაზდანს მომავალთა სახლისა თქუენისათა; ოდეს დამეჭირა და ჩემის ნება-წადილით მოგყიდე და გუქუაური მამული მისის შესავლითა და გასავლითა, მისის... სამართლიანის სამძღურითა [გ]ქონდეს და გიბედნიეროს ღ¹თნ“² და სხვ.

ამ წიგნს მეფის დამტკიცება არ ახლავს. მაგრამ ეს ფაქტი მაინც არ გამორიცხავს გაყიდვის ფაქტის მეფისეული დამტკიცების სავალდებულებას, რადგან ამ წიგნის შედგენის დროს (1670 წ.) კახეთის სათავეში საკუთარი მეფე არა დგას.

როგორც ჩანს, პრინციპი, რომ „თუ კაცმა სოფელი ან გლეხი თავადისაგან ან აზნაურისაგან სასყიდლად მოინდომოს, ჯელმწიფესაც უნდა დაკითხვა“—კახეთში უფრო მტკიცედ ტარდება, ვიდრე ქართლში, სადაც მამული „უკითხავადაც სყიდულა და არც ჯელმწიფე გამოჰყიდებია“³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, დოკ. I, ტ. გვ. 381.

² სსმ, ხელნაწერთა განყოფილება თ. Ad № 1280.

³ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, § 162. თ. ენუქიძის გამოცემა, თბ., 1955 წ.

„უმკვიდრობის“ შემთხვევაში მემამულე-ფეოდალი ცდილობს მემამულის მფლობელის თავისთვის სასურველ პირს, ასეთ შემთხვევაში აუცილებელია მამულის მფლობელმა იშვილოს მისი მომავალი „მემკვიდრე“, უამისოდ მის მამულზე ხელს დასდებს მეფე. „ნაშვილებობის წიგნით“ გადაცემული მემკვიდრეობა კი „სამართლით დამართებული“ იყო და სავსებით შეფუთვად და სამამულო ურთიერთობის კანონიერების ფარგლებს¹.

ასეთი საადგილმამულო ურთიერთობა მეფე-ფეოდალებს შორის კახეთის სამეფოში XVI—XVII საუკუნეების მანძილზე, ეს არის ერთი ნაწილი შინაკლასობრივი ურთიერთობისა, ერთი რგოლი მიწის ფეოდალ-მესაკუთრეთა იერარქიაში. მაგრამ მიწის ფეოდალური საკუთრების ამ მხარის, მიწის ფეოდალური ურთიერთობის სრულყოფილი დახასიათებისათვის აუცილებელია შევისწავლოთ ამ იერარქიის შემდეგი რგოლიც—მიწის ფლობის ფორმები და სახეები თვით მიწის მფლობელ-მემამულეთა ფეოდალური ფენის შიგნით.

ცნობილია, რომ ამ პერიოდის ქართლის სამეფოში (ასევე დასავლეთ საქართველოში) გაბატონებულია სათავადოთა სისტემა, რომელიც, როგორც ფეოდალური კლასის გარკვეული ორგანიზაცია, ემყარება ამ კლასის სხვადასხვა წარმომადგენლების საადგილმამულო ურთიერთობას. თავადური მიწათმფლობელობის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია მიწა-მამულის საერთო-საგვარეულო მემკვიდრეობითი მფლობელობა. თვითეთლი სათავადო რამდენიმე ფეოდალური ოჯახისაგან შემდგარი ერთეული იყო. ახლობელი თუ შორეული ნათესავები გარკვეული პირობით გაერთიანებულნი („შეყრილობა“, „ძმაღ შეყრილობა“, „გაუყრელობა“ და სხვ.) ერთს საერთო მამულზე ისხდნენ. ეს მამული ყველა ამით კუთვნილებას წარმოადგენდა, ოღონდ არათანაბარი პრინციპით. ამ ფეოდალური გაერთიანების ზოგი წევრი, კერძოდ, უფროსი, ძირითადი შტოს წარმომადგენელი, უფრო პრივილეგიურ მდგომარეობაში იყო, ვიდრე გვერდითი, უმცროსი შტოს წევრები, რომლებიც გაცილებით ნაკლები უფლებით სარგებლობდნენ. ასეთი არათანაბარი მდგომარეობა, ე. ი. მოცემული სათავადოს წევრების ადგილი საერთო მამულის ფეოდალური ექსპლოატაციის საქმეში, საბოლოო ანგარიშით, ამ სათავადოს წევრების ურთიერთობის ფორმებს განსაზღვრავდა².

სათავადოს შიგნით საადგილმამულო ურთიერთობა და მფლობელობა შემდეგნაირად იყო განაწილებული: „სახასო“ მამული, მფლობელობის სხვა სახის ობიექტებთან ერთად „სათავადოს ძირითად ქონებას წარმოადგენდა“. აქ შედიოდა როგორც ზეარ-ხოდაბუნები, ისევე საგლეხო მფლობელობაში გადაცემული საკომლოებიც. ამის შემოსავალი ნაწილდებოდა სათავადოს წევრებს შორის არათანაბარი პრინციპით—სახლის უფროსი აიღებდა საუფროსოს, სხვა თავადიშვილები („სახლისკაცები“) „საშუალოს“, „საუმცროსოს“ და სხვ.

¹ სმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 14.681 და სხვ. შდრ. Д. Пурцеладзе, Грузинские крестьянские грамоты... (материалы для истории Грузии). Тиф., 1882 г., стр. 1.

² დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ., 1955 წ., გვ. 270.

ამ „სახასო“ ქონების მოვლა-პატრონობას განაგებდა სათავადოს მდგარი ამ ფეოდალური სახლის უფროსი—თავადი¹. საერთო მამულიდანვე აძლევდნენ „სახელმწიფო ხარჯს“ მეფეს (მეფესთან ურთიერთობაში სათავადოს წარმომადგენლად თავადი გამოდიოდა).

სათავადოში შემავალ თვითეულ ოჯახს საერთო მფლობელობაში მყოფი მამულიდან გადაცემული ჰქონდა „საუფლისწულო“ მამულიც. ეს საუფლისწულოები დაახლოებით თანაბარი სიდიდისა იყო (მაგ. საყაფლანიშვილში). „საუფლისწულოს“ მფლობელს ამ მამულის შიგნით მოქმედების თავისუფლება ჰქონდა. მთელი „საუფლისწულოს“ შემოსავალი ხმარდებოდა მის მფლობელ თავადიშვილს. ამ შემთხვევაში იგი თავადისაგან დამოუკიდებელი იყო; მას შეეძლო ყმა ამა თუ იმ გადასახადისაგან გაეთავისუფლებინა (გაეთარხნებინა), მოხელე დაენიშნა, სარგო განესაზღვრა და სხვა, მაგრამ „საუფლისწულოს“ გაყიდვა ან სხვა სახით გასხვისება მას არ შეეძლო, რადგან „საუფლისწულო“ იყო სათავადო-საერთო ქონების ნაწილი და მას იგი გადაცემული ჰქონდა მხოლოდ დროებით მფლობელობაში, სარჩოდ და საცხოვრებლად.

საერთო მფლობელობის ამ ორი ფორმის გარდა, სათავადოში არსებობდა მიწის თუ სხვა ობიექტის საკუთრების „სათავისთავო“ ფორმაც. „იგი თავადიშვილის ოჯახის წევრების პირად საკუთრებას წარმოადგენდა; მზითვი, ნასყიდი, ნაწყალობევი და სხვ“². მისი სრული ბატონ-პატრონი იყო ის, ვინც ამ ქონებას შეიძენდა. ამ სახის ქონებაზე თვით მეფესაც ნაკლებად მიუწევდებოდა ხელი: „ბატონსაც ეს მართებს,—აღნიშნულია ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნში,—სხვა რიგად რომ კაცმან კაცს გარდაახდევინოს, ნასყიდი მაინც არ უნდა მოუშალოს“. მაგრამ ასეთი სახის მამული („სათავისთავო“) არ თავისუფლდებოდა სამეფო გადასახადისაგან.

ასეთია სათავადოს ორგანიზაცია მიწის ფლობის რეჟიმის მხრივ.

სხვა ხასიათის ნიშნების გათვალისწინებითაც პროფ. დ. გვრიტიშვილი შემდეგნაირად ახასიათებს სათავადოს: „სათავადო უპირველეს ყოვლისა თავისებური ორგანიზაციაა, რომელსაც თავისი დამახასიათებელი ნიშნები გააჩნდა. ეს ნიშნებია:

1. ტერიტორიის ერთობა, ე. ი. ის ყმა-მამული, რომელიც თავადს გააჩნია, უნდა იყოს ერთ ტერიტორიულ სივრცეზე. უამისოდ სათავადო არ იქნება. გვიანფეოდალურ საქართველოში არიან ისეთი თავადები, რომელთაც ყმა-მამული აქვთ, მაგრამ ეს ყმა-მამული ერთიან ტერიტორიაზე არ იმყოფება და ამიტომ მათ არა აქვთ სათავადო. ასეთ თავადებად ჩანან, მაგ., თუმანიშვილები.

2. სათავადოში უნდა იყოს ციხე-დარბაზები, ეკლესია-მონასტრები, საგვარეულო საძვლეები. უამისოდ სათავადო ვერ წარმოიდგინება.

¹ იქვე, გვ. 271. აგრეთვე გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955 წ., გვ. 137.

² დ. გვრიტიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 273.

3. სათავადო ამავე დროს უნდა წარმოადგენდეს გარკვეულ ტერიტორიულ ერთეულსაც.

4. სათავადოს გარკვეული ყმა-მამული უნდა გააჩნდეს¹. თავადის ძალა მისი ყმების რიცხვზე არის დამოკიდებული.

5. სათავადო სამეურნეო ერთეულიც არის. თვითოეული სათავადო ძირითადად თვითონ იკმაყოფილებს თავს.

თითოეულ სათავადოში მხოლოდ ერთი თავადია. დანარჩენი ამ სათავადო სახლის შვილი თავადის შვილად ითვლება. უფლებრივად თავადი და თავადის შვილი დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. თვით თავადებიც გვიანფეოდალურ საქართველოში ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. ვახტანგის სამართლით თავადები სამ ჯგუფად იყოფოდნენ...

თვითეულ სათავადოს თავისი სათავადო ნიშანი გააჩნდა. როცა თავადი გარდაიცვლებოდა ამ ნიშნებს წარუდგენდა სათავადოს სახლის წევრი მეფეს და მეფე ახალ თავადს—გარდაცვალებულის ადგილზე დანიშნავდა².

აკად. ნ. ბერძენიშვილი შემდეგნაირად განსაზღვრავს სათავადოს: „Каждое сатавадо есть отдельная организация на определенной территории. Члены феодальной фамилии живут в пределах этой территории отдельно друг от друга, могут иметь личную (домашнюю, семейную) собственность, движимую и недвижимую („сакутари“, „сатавистაო“), но все члены данной феодальной фамилии имеют и общую фамильную собственность („сахасо“): пахотные земли, пастбища, леса, фруктовые и виноградные сады, крестьян, стада, маслобойни, красильню, давяльную, мельницы, мыто, замок, монастырь, усыпальницу... всеми общими делами сеньории ведает тавади, он же выступает от лица сеньории перед царем и перед другими сеньориями. Сатавадо вместе с этим и военная единица; оно выводит на войну совершенно определенное количество воинов, непосредственным начальником над которым на поле брани является тот же тавади“³.

როგორ არის საქმის ვითარება ამ მხრივ კახეთის სამეფოში?

არავითარი პირდაპირი ცნობა, არც ერთი საბუთი იმის შესახებ, რომ კახეთის ფეოდალური საზოგადოებისათვის XVI—XVII საუკუნეებში მიწათმფლობელობისა და ფეოდალთა ორგანიზაციის თავადური ფორმა იყოს დამახასიათებელი, ჩვენ არა გვაქვს, მაგრამ მხოლოდ ასეთი მდგომარეობა არ შეიძლება იმის საბუთად გამოდგეს, რომ დავასკვნათ ქართლისათვის დამახასიათებელ სათავადოების ინსტიტუტის არარსებობა კახეთში, რადგან ამ

¹ ქსნის ერისთავები ფლობდნენ დაახლოებით 2600 კომლ ყმა-გლეხებს, არაგვის ერისთავები—3.300, ამილახვრები—901, ციციშვილები—64 სოფელს 700-მდე კომლი ყმა-გლეხით და ა. შ. (იხ. ამის შესახებ დ. გვრიტიშვილის დასახ. ნაშრომი, გვერდები: 83—84, 102, 109, 120, 128—129 და სხვ.).

² დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, გვ. 256—258.

³ Н. Бердаенишвили, Очерки по истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI вв.) Тб., 1938 г., гл. 36—37.

პერიოდის კახეთის სამეფოს საბუთებმა ჩვენამდე ძალზე ნაკლები მასალა აღწია. გვიანფეოდალური ქართლის სინამდვილიდან კი მოიპოვება საკმაოდ მრავალრიცხოვანი დოკუმენტები, რომელთაგანაც კარგად ჩანს ქართლის სათავადოების შინაგანი ორგანიზაციის, სათავადო მამულის საერთო მფლობელობის და მართვის თუ ამ მამულის მიმართ სათავადოში შემავალი ოჯახების უფლება-მოვალეობის ფაქტები. ასეთ ფაქტებზე დაყრდნობით აკად. ნ. ბერძენიშვილმა, პროფ. დ. გვრიტიშვილმა და სხვებმა საფუძვლიანად შეისწავლეს და დაადგინეს ამ სათავადოების ბუნება¹. ჩვენ დავყრდნობით რა ამ მკვლევართა დასკვნებს, ზოგიერთი პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ცნობის ჩვენებით შევეცდებით დავადგინოთ კახეთის სამეფოში შინაფეოდალური ორგანიზაციის ხასიათი.

როგორც დავინახეთ, საფუძველი, რომელსაც ემყარება ქართლის სათავადო, მამულის საერთო-საგვარეულო მფლობელობაა. ასეთი მდგომარეობა კი შეიძლება წარმოქმნილიყო ფეოდალური სახლის გაუყრელობის შენარჩუნებით ან გაყრის შემდეგ—კვლავ ძველი ერთობის აღდგენის გზით („შეყრილობა“, „ძმათა შეფიცულობა“ და სხვ.). ვახტანგის სამართალში პირდაპირაა აღნიშნული: დიდებული თავადი ეს არის: ერთი თავი თვითონ არაგვის ერისთავი, გაუყრელი; გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ქსნის ერისთავი; გაუყრელი ერთი თავი თვითონ ამილახორი, გაუყრელი ერთი თავი ორბელიშვილი; როცა გაუყრელი ყოფილა—ციციშვილი“². თავადის მიერ სოციალური და პოლიტიკური სიძლიერის შენარჩუნებისათვის გაუყრელობა აუცილებელი ატრიბუტია, ასეთ ფეოდალს „გაყრითა და მამულის მოკლებით სისხლიც მოაკლდების“³.

სათავადოების წარმოქმნა-განვითარებისათვის ასევე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სხვა წვრილი საფეოდალოების შემოერთებას სხვადასხვა საშუალებით (ნებაყოფლობით, ძალდატანებით, სამეფო ბოძებით და სხვ.).

აკად. ნ. ბერძენიშვილი საამილახვროს მაგალითზე დაწვრილებით შეისწავლის იმ გრძელ გზას, რომლის გავლითაც ხდებოდა სათავადო-სამამულო სისტემის ჩამოყალიბება, მიწის თავადური საკუთრების დამკვიდრება-ორგანიზაცია⁴. ამავე გზებს კარგად გვიჩვენებს პროფ. დ. გვრიტიშვილი არაგვისა და ქსნის საერისთავოების, სამუხრანბატონოს, საციციანოს, საამილახვროს და ქვემო ქართლის სათავადოების ჩამოყალიბებაზე მსჯელობისას⁵.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, 1937 წ. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ. 1955 წ.

² ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი, § 35. თ. ენუქიძის გამოცემა, თბ. 1955 წ გვ. 59.

³ იქვე, § 23. გვ. 56.

⁴ ნ. ბერძენიშვილი, ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში. მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I, 1937 წ.

⁵ დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ., 1965 წ.

აღნიშნული მკვლევრები ემყარებიან ფართო დოკუმენტურ მასალას, რომლებიც კარგად ასაბუთებენ მათ მსჯელობებს და მოსაზრებებს.

ჩვენ საშუალება გვაქვს თვალი გავადევნოთ კახეთის მსხვილი ფეოდალური სახლების სამამულო მიწათმფლობელობის განვითარების გზას. ეს უსათუოდ დაგვეხმარება სათანადო დასკვნის გამოტანაში. განვიხილოთ, მაგალითად, კახეთის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ძლიერი ფეოდალური საგვარეულოს—ჩოლოყაშვილთა სამამულო მფლობელობის განვითარება XV საუკუნის ბოლოდან XVIII საუკუნის დასაწყისამდე. გასულ საუკუნეში პლ. იოსელიანმა სპეციალურად შეისწავლა და ცალკე წიგნად გამოსცა ჩოლოყაშვილთა გვარის ისტორია¹; მაგრამ შრომის ნაკლია, პირველ რიგში, ის რომ, იგი ემყარება შედარებით მცირე მასალას, იქ წამოყენებული მოსაზრებები არ არის სათანადოდ დასაბუთებული და ზოგიერთი დასკვნა აშკარად წინასწარდასახულ, ტენდენციურ ხასიათს ატარებს. ეს გასაგებიცაა: წიგნი დაწერილი იყო ნიკოლოზ თადეოსის-ძე ჩოლოყაშვილის დაკვეთით და მისივე ხარჯით იქნა გამოცემული. ამან, უსათუოდ, დაღი დაასვა გამოკვლევის შინაარსს და ძირითადად მოემსახურა ჩოლოყაშვილთა გვარის განდიდებასა და მისი ისტორიული დამსახურების აღწერას.

პლ. იოსელიანი, მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის არაფერია საბუთი არა აქვს, ცდილობს დაამტკიცოს ჩოლოყაშვილთა ჩამომავლობა ალბანელ მთავართაგან. მას ჰგონია, რომ ამის საბუთად გამოადგება „ჩოლოყ“-ის მსგავსება სომხურ წყაროებში (მოსე კალანკატუელი) მოხსენებულ ალბანურ გეოგრაფიულ სახელთან—„ჩლაკიან—გოვათ“-თან². მათი გადმოსახლება, პლ. იოსელიანის აზრით, ალბანეთის შიდა რაიონებიდან ალაზნის ზემო წელზე უნდა მომხდარიყო თითქოს 590—940 წლებში. მაგრამ იგი მაინც დასძენს: „Истории неизвестен ход этого рода от начала древняго, но предание родовое сообщает, что время и смуты царства, забросили его в горы Хевсурския и что из Муца, Хевсурской местности, перешли опять в Матанское ущелье в Кахетии, где существует икона и церковь Богоматери с названием о 9 дверях (ცხრაკრა). Здесь, с умножением членов дома, род разделился и разбился на многие части“³.

მაშასადამე ავტორი იძულებულია ჩოლოყაშვილთა წარმომავლობა დაუკავშიროს მთას, რაც უფრო რეალურია და სხვა საბუთებითაც მტკიცდება.

XVIII საუკუნის მიწურულის ერთ დოკუმენტში, რომელიც შედგენილი ყოფილა იოანე ბატონიშვილის მიერ და რომელსაც ეწოდება „შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარები-

¹ Пл. Иоселиани, Род князей Чолокаевых и мученик Бидзине Чолокаев, Тиф. 1866 г. პართული თარგმანი დაიბეჭდა ჟურ. „ცისკრის“ 1866 წ. მესამე ნომერში (გვ. 60—73).

² Пл. Иоселиани, დასახ. ნაშრ., გვ. 6.

³ იქვე, გვ. 8—9; ჩვენ არ გამოვუდგებით ჩოლოყაშვილთა ძველ ალბანელებთან დამაკავშირებელი იოსელიანისეული საბუთიანობის სისუსტის დამტკიცებას, რადგან, ვფიქრობთ, ეს ისედაც ცხადია. „ჩოლოყაშვილი“—თავისი ფორმით არ შეიძლება ისე ძველი დროიდან მომდინარეობდეს. ამას გარდა, როგორც კვეთით დავინახავთ, „ჩოლოყაშვილს“ წინ უსწრებდა „ირუბაქისძე“.

სა¹, შემდეგი ცნობებია მოცემული ჩოლოყაშვილთა საგვარეულოს შესახებ: თავდაპირველად ჩოლოყაშვილების წინაპრები გენუელი კოლონისტები იყვნენ ყირიმში, იქიდან ისინი გადმოსახლდნენ დაღისტანში. ადგილობრივ მოსახლეობას ისინი თითქოს დაურბევია და გაუძარცვავს და ამიტომ იძულებულნი გამხდარან გადმოსახლებულიყვნენ საქართველოში მეფე გიორგისთან. „მეფემან შეიწყნარა და მიიღო თავადად ჩოლადადვე გუარად (ჩოლადა ამ საგვარეულოს მეთაურს დაღისტანში შეარქვეს. ნ. ა.) და უბოძა კახეთსა შინა მამულნი ბეთალმანი თავადის ირუბაქის ძისა, (რომელიცა იყო ირუბაქ კახოსის შთამომავლობათაგანი ძველადვე ადგილსა სტორისა ხეობასა მდგომარე) და უბოძა ბუნ სოფლები და აგრეთვე ახმეტას და თიანეთს ნაწილნი მამულნი და არიან მუნიდგან თავადნი პირველნი თითქმის კახეთსა შინა. ესენი აწ არიან განყოფილნი მოსახლენი...“² ამ გადმოცემაში, ისევე როგორც სხვა თავადთა გვარების ისტორიის მოთხრობაში, საკმაოდ სქლადია ლეგენდარული დანაშრევი, მაგრამ მასში მაინც მოიპოვება სინამდვილის მარცვალი, რომელიც სხვა ცნობებთან შეჯერებით შეიძლება საბუთადაც გამოგვადგეს. აღსანიშნავია, რომ აქ ჩოლოყაშვილები წარმომავლობით დაკავშირებულნი არიან მთასთან და მათი კახეთში ჩამოსვლა და დაწინაურება გიორგის მეფობის პერიოდს ემთხვევა. ასეთივე ცნობაა, როგორც დავინახეთ, ჩოლოყაშვილთა საგვარეულო გადმოცემაში და მათი ჩამოსვლა კახეთის ბაგრატიონთა პირველი მეფობის დროს არის ნაგულისხმევი. ჩოლოყაშვილები ისტორიულ წყაროებში და დოკუმენტებში ჩნდებიან სწორედ ამ პერიოდიდან (XV საუკუნის ბოლო და XVI საუკუნის დასაწყისი). ისტორიული პირობებიც ჩოლოყაშვილთა გვარის დასაწინაურებლად საკმაოდ ხელსაყრელი ჩანს სწორედ XV საუკუნის ბოლოსათვის. გიორგი VIII-მ გააუქმა კახეთში საერისთავოები და მათ მაგივრად თავისი დასაყრდენი სამოურავოები შექმნა. გიორგი მეფე ამ ღონისძიებების გატარებისას და თავისი ძალაუფლების განმტკიცებისას ემყარება მთას. მას, რა თქმა უნდა, მხარს არ დაუჭერდნენ ძველი დიდგვარიანი დიდებულები, ყოფილი ერისთავები თუ სხვა დიდი მოხელეები. მეფე, ბუნებრივია, მათ დაუპირისპირებდა ახალ პირებს, რომელთაც სათანადო სამამულო წყალობას უბოძებდა. ირუბაქიძეების მამული რომ ბეთალმანი შექმნილიყო, ამაში მოულოდნელი არაფერია—ძველი დიდებული საგვარეულოს ადგილას მეფე თავის უფრო ერთგულ გვარს დააწინაურებდა. ასეთ ვითარებაში ჩოლოყაშვილები ხელთ იგდებდნენ ირუბაქიძეების მამულებს (მთიდან ამ დროსვე ჩამოსული და სოციალურად დაწინაურებული ჩანს ზოგიერთი სხვა ფეოდალური გვარიც)³ აქ ყურადღებას იპყრობს ერთი გარემოება: ირუბაქის ძე უფრო გვიანაც იხსენება, კერძოდ კახთა მეფე—გიორგი II-ის საბუთში⁴: სახლთხუცესი ბენეა ირუბაქის ძე. ეს ბენეა სხვაგან მოხსენებულია ორი გვარით: ირუბაქიძე ჩო-

¹ სსმ, ხელნაწერთა განყოფილების S ფონდი № 550.

² დასახ. დოკ., გვ. 29.

³ კახეთის მეფე გიორგი უმტკიცებს მეცხეთის საკათალიკოსო ეკლესიას მისთვის ადრე შეწირულ მამულებს კახეთში და სხვა წყალობასაც. სიგელი შედგენილია „ქკს: რეთ: (1511 წ.), ველითა ირუბაქიძისა სახლის—უხუცესისა ბენესითა“. იხ. თ. ჟორდანი, ქრონიკები..., II, გვ. 328.

ლოყაშვილი¹. შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ჩოლოყაშვილს მეფემ ზემოთაღნიშნულ ერთად ამოვარდნილი ფეოდალის გვარიც უწყალობა. ასეთი მაგალითი სხვაც გვაქვს: „ონანაშვილი იყვნენ პირველ სომეხთა გვარნი, გარნა მეფემან ერეკლე პირველმან... უბოძა ვაჩნაძეობა წელსა ქე აქეთ 1695-სა და მამული ამოწყვეტილი ვაჩნაძისა და გვარიც მისივე და ესრეთვე მეფემან თეიმურაზმანცა და მეორემან ერეკლემანცა მიიღეს რიცხვთა შინა თავად ვაჩნაძეთ...“².

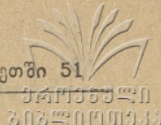
ამ ორი გვარის ერთად მოხსენება უნდა მიგვითითებდეს იმ გარემოებაზე, რომ ჩოლოყაშვილ-ირუბაქის ძეთა გვარების გაიგივება იმდროისათვის ახლად მომხდარი ფაქტი უნდა იყოს, არა უადრეს XV საუკუნის ნახევრისა. ორი გვარის პარალელურად მოხსენებას შეეძლო გაეძლო ორი-სამი თაობის მანძილზე და არავითარ შემთხვევაში სამი საუკუნის განმავლობაში (ჩოლოყაშვილთა ირუბაქიძეების მამულზე დამკვიდრებას იოვანე ბატონიშვილი ათარიღებს—1320 წლით, რაც ანაქრონისტული შეცდომა უნდა იყოს).

ჩოლოყაშვილთა სამამულო მფლობელობის შესახებ პლ. იოსელიანი აღნიშნავს, რომ ამ ფეოდალური გვარის ძირითად სამკვიდრო სამფლობელოს გარდა, როგორიც იყო ლალისყური, ქორეთი, სატრედო, მარილისი და მდ. შტორის ხეობა, მათ მიუღიათ მეფეთაგან მამულები ალაზნის მარჯვენა სანაპიროზე: მატანში, ახმეტაში, ბუშიტში, ილტვანში, მარტყოფ-საცხენისთან, უჯარმასა და სამგორში. ამას გარდა ივრის ნაპირზე—ყარაბულახი, პალდო, სართიჭალა, ბაკტრიანი (?), ქოდალა (ХОДАЛА), თიანეთი—ჩაბანო³. პლ. იოსელიანს ასეთი სურათი უნდა წარმოედგინა უფრო გვიანდელი მდგომარეობის გათვალისწინებით, რადგან გვეჩვენება, რომ მას ხელთ ჰქონდა რაიმე საბუთი, რომელიც ჩოლოყაშვილთა უძველეს სამამულო მდგომარეობას ასახავდა. დღეისათვისაც არც ჩვენ მოგვეპოვება ხელშესახები ცნობები ჩოლოყაშვილთა მფლობელობის შესახებ XV საუკუნის ბოლოსათვის, როდესაც ისინი დაწინაურდნენ კახეთის სამეფოს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. შეგვიძლია ვივარაუდოთ, მხოლოდ რომ რადგან მათ ამ დროისათვის ხელთ ეპყრათ უმაღლესი თანამდებობა—სახლთხუცესის კელი და, ამავე დროს, უმსხვილეს ფეოდალთა—ირუბაქისძეთა მემკვიდრენი იყვნენ, მათი ფეოდალური მფლობელობა ამ პერიოდში საკმაოდ მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო. XVII—XVIII ს. ს. ჩოლოყაშვილთა თუ მის განაყოფთა ხელში მყოფი მიწა-მამული უფრო ძველ მფლობელობაზე უნდა იყოს დაფუძნებული, ვიდრე ახლად შემატებული (ჩვენ ძალზე ცოტა გვაქვს მამულის ბოძების წიგნები, რომლებიც ჩოლოყაშვილებს შეეხება, მათი წიგნები უფრო ძველი სამამულო მფლობელობის დამტკიცებისადმი მიძღვნილი). ასეთი ვარაუდით ჩოლოყაშვილთა სამფლობელო დასაწყისში მოიცავდა საკმაოდ დიდ ტერიტორიას, კერძოდ: ილტოს, პანკისის და სტორის ხეობებს; ამას გარდა, შიდა კახეთის მნიშვნელოვან ნაწილს

¹ ჯვრის მონასტრის № 71 ზადიკზე წარწერა ყოფილა: „ქ... ღო აცხოვნი მეფეთა მეფე გიორგი და მაცხოვრე მე ცოდვილი იერუბაქის ძე ჩოლოყაშვილი ბენა. აქა იერუსალიმს მოვიწიე ქკს: ს“ (1512 წ.). სხვა შემთხვევაში ბენა მოხსენებულია მარტო ჩოლოყაშვილობით. იხ. იქვე, გვ. 328—329

² სსმ, ხელნ. განყ. ფ. S, № 550.

³ პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 8.

(ახმეტეიდან თურდოს ხეობამდე)¹. მათი სხვა სამფლობელოები (გარე კახეთსა და თიანეთში) უფრო გვიან შეძენილი უნდა იყოს.

მართალია, შიდა კახეთის საჩოლოყნო (სამაყაანოსთან ერთად) ტერიტორიაზე სხვა მემამულეების (მეფის, ალავერდელის, რამდენიმე წვრილი ჭეოდალის) სამფლობელოც იყო, მაგრამ ასეთ გარემოებას ქართლის სინამდვილეში არ დაუბრკოლებია სათავადოების ჩამოყალიბება. პირიქით, თავადებმა მიიტაცეს ასეთი საფეოდალოები და თავიანთ სათავადოებში გააერთიანეს. მაშასადამე, XV საუკუნის ბოლოსა და XVI საუკუნის დასაწყისისათვის როგორც მამულის სიდიდის, ისე მათი განლაგების („ტერიტორიის ერთობა“) მიხედვით-ჩოლოყაშვილებს შეეძლოთ დამოუკიდებელი, ქართლის სათავადოების მსგავსი, სათავადო შეექმნათ.

როგორღა განვითარდა აქ სამამულო მფლობელობა და ურთიერთობა სახლის წევრებს შორის?

1492 წლისათვის, ჩვენ ვიცით, რომ კახეთში მოღვაწეობს ზაალ ჩოლოყაშვილი². XVI საუკუნის დასაწყისში კახეთის მეფის სახლბუთცესია ბენა ჩოლოყაშვილი³, რომელიც ცნობილია, აგრეთვე, როგორც გიორგი მეფის მიერ იერუსალიმში გაგზავნილი მლოცველი⁴. „ქართლის ცხოვრებიდან ვიცით, რომ ამ ბენას შემდეგ კახეთის სახლბუთცესია გარსევან ჩოლოყაშვილი, ხოლო 1568 წლისათვის უკვე სიგელის მიხედვით ვიცნობთ ჩოლოყაშვილთა სახლის წევრებს. ესენი არიან: ანდერმანი, რომაქი, გოშფარი და ჯიმშერი⁵. ამ დროისათვის ჩოლოყაშვილებს უკვე გამოჰყოფიან და ცალკე საფეოდალო შეუქმნიათ მაყაშვილებს⁶.

ჩოლოყაშვილთა სახლის განვითარებისათვის თვალის გადევნება ნათელს ხდის, რომ „გაუყრელობა“—ძირითადი პირობა სათავადო მიწათმფლობელობისა და საერთოდ სათავადოს ორგანიზაციისათვის—აქ არა გვაქვს დაცული.

¹ ჩვენ ჩოლოყაშვილებთან ერთად ვიღებთ მაყაშვილების სამფლობელოებსაც, რადგან ამ დროს ისინი ჯერ კიდევ გამოყოფილნი არ უნდა იყვნენ (ამის შესახებ ქვევით).

² ქურ. „ცისკარი“, 1786 წ. № 3, გვ. 63.

³ თ. ჟორდანი, ქრონიკები..., წ. II, გვ. 328.

⁴ იქვე.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, დოკუმენტები..., ტ. I, გვ. 357.

⁶ მაყაშვილების შესახებ „შემოკლებით აღწერა...“-ში აღნიშნულია, რომ „ესენი არიან მეორისა ზარისხისა თავადნი მისივე ჩოლოღას გვარისანი და ამათაც აქეთ მამული ნაწილი იერუბაქიძისავე...“ იხ. დასახ. დოკუმენტი. ჩოლოყაშვილთა და მაყაშვილთა საერთო ჩამომაგლობას მიუთითებს ვახუშტიც. იხ. „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1941 წ., გვ. 25. ჩვენ ხელთა გვაქვს საბუთი, სადაც 1589 წ. მეფე ალექსანდრე მაყაშვილს უმტიცებს ბიძა მისის, გივის წილ მამულის იყალთოსა და მამარხში. ეს მაყა აღბათ შეილიშვილია იმ უფროსი მაყასი, რომელმაც საფუძველი დაუდო მაყაშვილების გვარს და გამოეყო ჩოლოყაშვილებს. ეს უნდა მომხდარიყო მე-16 საუკუნის პირველ ნახევარში. მაგრამ ამაზე არ შეჩერებულა ამ გამოყოფილი სახლის დაშლა. პირველი მაყას შვილები ან უშუალო ჩამომავლები უკვე გათიშულნი ჩანან. ამას გვაფიქრებინებს საბუთში ნახმარი გამოთქმა „თქვენის ბიძის გივის კერძი მამული“. ე. ი. გივის ცალკე აქვს მამული სხვა მაყაშვილებისაგან. სსმ, ხელნ. განყ. ფ. Hd № 14423. მაყაშვილები მე-17 საუკუნეში კიდევ უფრო გათიშულები არიან და მათი სახლიდან მე-18 საუკუნის დასაწყისისათვის უკვე რამდენიმე დამოუკიდებელი გვარია (გამოცალკევებულ სამფლობელოთი) წარმოქმნილი.

ეროვნული

ჩოლოყაშვილთა ერთიანი მფლობელობა და ერთიანი სახლი იშლება შემგვირბეობის გადაცემის დროს, სამამულო მფლობელობის ერთიანობა შენარჩუნებულია მხოლოდ ერთი-ორი თაობის მანძილზე, შემდეგ კი გაყოფა აუცილებლად ხდება. იმის გარდა, რომ ჩოლოყაშვილთა გვარს XVI საუკუნის I ნახევარში მაყაშვილთა გვარი გამოეყო (მაყაშვილები თავის მხრივ იშლებიან მთელ რიგ დამოუკიდებელ სახლებად), XVII საუკუნის პირველი ნახევრისათვის იგი უკვე სამ (შეიძლება უფრო მეტადაც) შტოდ არის დაყოფილი, რომელთაგანაც თვითოეული დამოუკიდებელ საფეოდალოს წარმოადგენს. როსტომ მეფე შემდეგი შინაარსის წყალობის წიგნს აძლევს შანშე ჩოლოყაშვილს (ჭიაურის მიურავს) და მის შვილებს—პაპუსს, რომაქს და ანდერმანს: „...მოკითხულ ვქენით და ჩეკურაში რაც სახლის უხუცეს რევაზს მამული ჰქონებოდა თქვენი სამკვიდრო და მამა-პაპათ წილად ნარგები ყოფილყო და ნაძალადევად დაეჭირა. აწე დაგიმკვიდრეთ და გიბოძეთ ჩეკურაში, რისაც მამულისა და საჯელოს მქონებელი თქვენი განაყოფი რევაზ ყოფილიყოს...“¹ და სხვ. (საბუთი 1648 წლისა).

ამ ორ შტოს გვერდით ჩანან სხვა დამოუკიდებელი სახლებიც, კერძოდ, სუფრაჯთა სახლი, რომელიც საკმაოდ ადრე უნდა იყოს გამოყოფილი საერთო გვარიდან. თეიმურაზ I წყალობის წიგნს აძლევს სუფრაჯს ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილს იორამის ძეს და უბოძებს მამულს უჯარმაში². იგივე თეიმურაზი როდესაც ჩოლოყაშვილს შანშეს და მის ძმას გიორგის აძლევს წყალობის წიგნს, მათ შორის ქაიხოსროს არ ასახელებს. ამავე ქაიხოსრო სუფრაჯის შვილი (ან სახლის წევრი) უნდა იყოს ცნობილი ბიძინა ჩოლოყაშვილი. XVII საუკუნის ბოლოსათვის ჩოლოყაშვილთა გვარი ასევეა დანაწილებული და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ფეოდალურ გვარებადაა დაყოფილი. მართალია, სხვადასხვა გარემოებათა გამო ზოგი შტო მთლიანად ამოწყდა და მათს მამულებზე პრეტენზიებს მათივე განაყოფები აცხადებენ, მაგრამ ძველი საგვარეულო ერთიანი მფლობელობის აღდგენა მაინც ვერ ხერხდება.

XVIII საუკუნის დასაწყისში შედგენილი კახეთის აღწერის დავთარი³ გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა ჩოლოყაშვილთა ცალკეული გვარების მამულების რაოდენობასა და განლაგებაზე. ოთარ ჩოლოყაშვილი, რომელიც სახლთხუცესთა შტოს წარმომადგენელია (იგი შვილია რევაზ სახლთხუცესისა), ჩოლოყაშვილებს შორის ყველაზე დიდი რაოდენობით ფლობს ყმა-მამულს. მას ეკუთვნის მარილისში 30 კომლი ყმა-გლეხი, მატაანში—9 კომლი, ქორდში—6 კომლი, უტოს—6 კომლი, კისის ხევში—10 კომლი, კონდოლში—5, უჯარმას—28, სართიქალას—5, თანგანთკარში—20 კომლი, ე. ი. სულ 119 კომლი. საინტერესოა რომ ოთარ ჩოლოყაშვილი სახლთხუცესობით არ იხსენება, არამედ სახლთხუცესი საზვერელია, რომლის მფლობელობაშიცაა მატაანში—13 კომლი ყმა-გლეხი, ქორეთში—10, ქაშოს—6, უტოს—7, უჯარმას—15 და საცხენისში 7 კომლი, სულ—58 კომლი. გარსევან მეთიარის ყმა-მამული სხვადასხვა სოფ-

¹ სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 14428.

² სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 14674.

³ სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № № 1603, 1605, 1608, 1609, 1625, 6110.

ლებშია გაფანტული: წიბეთში—12 კომლი, ახატანში—19, საცხენისში—2, უჯარმას—27, სართიქალას—3, შიბლიანში—1 და სხვ. ამათ გარდა ჩოლოყა-შვილთა გვარის წარმომადგენლები არიან და ასევე დამოუკიდებელი საფეო-დალო აქვთ შექმნილი: ბაიდურს, როშაქიშვილებს, სუფრაჯებს და სხვ. ასეთი მდგომარეობის გათვალისწინება ნათელს ხდის, რომ აქ არავითარ სათავადო-ზე ლაპარაკი არ შეიძლება. იმის გარდა, რომ თვითეულ საფეოდალოში ყმა-მამულის ასეთი რაოდენობა ვერ იქნებოდა სათავადოსთვის შესაფერისი, მა-მულების განლაგებაც ვერ ეთანხმება სათავადოს ერთ-ერთ ძირითად პირო-ბას—„ტერიტორიის ერთობას“: ყმა-მამული გაფანტულია სულ სხვადასხვა ადგილას და ერთი სოფელიც კი იშვიათად ეკუთვნის მხოლოდ ერთ რომე-ლიმე ფეოდალს.

მეორე, ასევე მსხვილი ფეოდალური საგვარეულოა ვაჩნაძეებისა, რომელ-თა სამამულო მფლობელობის განვითარებისათვის თვალის გადევნება შემდეგ სურათს იძლევა.

XV საუკუნეში ჯერ კიდევ ერთიანი საქართველოს სამეფო კარზე ასათ ვაჩნაძე დიდებული ფეოდალი ჩანს—იგი გიორგი მეფის მეღვინეთუხუცესია. 1455 წელს გიორგი მეფე ვაჩნაძეებს აძლევს სისხლის გაჩენისა და მამულის დამტკიცების სიგელს: „...მოვიდეს წინაშე ჩუშნსა ჩუშნი დიდად ერთგულნი და თავდადებით ნამსახურნი და ჩუშნისა მორკმისა და ამოდ ყოფისათვის გაურჯელად ნამეტნავად ჭირნანახნი ვაჩნასძე მეღვინეთუხუცესი ჩუშნსა თანა აღზრდილ-შეზრდილთ ასათ და შვილნი მათნი...“¹.

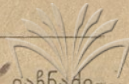
მეფესთან ასეთი დაახლოებული მდგომარეობა ფეოდალურ ქვეყანაში, ჩვეულებრივად ხელს უწყობს ფეოდალის აღზევებას და ამაზე დაყრდნობით მის ეკონომიურ და პოლიტიკურ გაძლიერებასაც. ასათ ვაჩნაძეს გიორგის მეფობაში დაწინაურების დიდი შესაძლებლობა ჰქონებია და, როგორც ჩანს, ასათს მეფისათვის სათანადო თხოვნით ხლებისათვის არ დაუყოვნებია. გიორგი მეფე უმტკიცებს ასათს მის მამათა და პაპათაღმი ნაბოძებ სოფლებს, სასახლესა და მამულს და გაუჩენს საპატიო სისხლს². ...დაგვაჯერა ღ'თნ და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება მათი და ადრიდგანნი აწ ახლად მტკიცითა და უქცეველითა სიგლითა ჩუშნცა გაუახლეთ და დაუმტკიცეთ, მიუბოძეთ ვეჯინს და ვეჯინის პირთა სოფელი კარდანახი, ვარდანუცი, ბაკურციხე, ჩალამოტ³, კოლაგი, კეკა, კალაურნი, ალექსიშვილნი და ევთიმის შვილი, ვანას შვილი და ხუცის შვილი მათითა სამძღვრითა, მითითა და ბარითა...“ და ა. შ.

მაშასადამე, დღევანდელი გურჯაანის რაიონის მნიშვნელოვანი ნაწილი ვაჩნაძეების სამფლობელო იყო და მაშინ ჯერ კიდევ ერთ სახლს ექვემდებარებოდა. ვაჩნაძეების სახლის ასეთი უფლებრივი და ეკონომიური მდგომარეო-ბა საკმაო უნდა ყოფილიყო იმისათვის, რომ სათანადო პირობების შექმნისას იგი გადაზრდილიყო ისეთ სამამულო ორგანიზაციად, რამაც ქართლში სათა-ვადოები მოგვცა. წავიდა თუ არა ასეთი ხაზით ამ საფეოდალოს განვითარე-

¹ სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 7588. შემორჩენილია მხოლოდ ასლი.

² ამ საუბუთის სინამდვილის დამტკიცება ჩვენ მოცემული გვაქვს სხვა ადგილას.

³ უნდა იყოს „ჩალაუბანი“.

ბა? XVI საუკუნიდან ჩვენ არც ერთი საბუთი არა გვაქვს, რომელიც ვაჩვენებდეს ების სახლის მდგომარეობაზე მიგვითითებდეს. მაგრამ XVII საუკუნეში ვაჩვენებდნენ ნაძეების სახლის მდგომარეობის გარკვევით შეგვიძლია დაახლოებით წარმოვიდგინოთ ამ საფეოდალოს განვითარების ხაზი XVI საუკუნეშიც. როგორც ჩანს, ვაჩნაძეების სამფლობელო მაინცაღამაინც არც გაზრდილა და ვერც გაუყრელა შეუნარჩუნებია. სახელოდ ვაჩნაძეების ერთ შტოს გავაზის მოურავობა მიუღია და, ამასთან დაკავშირებით, მცირე მამული შემატებით გავაზშივე, თავისთავად კი ვაჩნაძეები უკვე გაყრილები არიან და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ რამდენიმე სახლად ცხოვრობენ¹. XVII საუკუნის შუა წლებისათვის სამი საფეოდალოა სავაჩნაძოში და სავგარეულოს ერთიანობის დარღვევა დიდი ხნის მომხდარ ფაქტად ჩანს.

ასეთივე ხაზით მიდიოდა სამამულო მფლობელობის განვითარება კახეთის სხვა (ენდრონიკაშვილების, ჯანდიერების და სხვ.) მსხვილ საფეოდალოებშიც.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კახეთის სამეფოში სათავადო ორგანიზაციისათვის, ე. ი. სათავადოსათვის დამახასიათებელი მიწის ფლობის წარმოქმნა-ჩამოყალიბებისათვის არ არსებობდა არც სოციალური, არც ეკონომიური და არც სხვა რამ საფუძველი. სამეფო ხელისუფლება აქ საკმაოდ ძლიერი იყო და კარგად ასრულებდა როგორც თავის სოციალურ ფუნქციებს (ყმაღლეების მორჩილებაში ყოლა), ისე საპოლიციო (წესრიგის დაცვა) ფუნქციებსაც.

ამდენად კახეთის სამეფო კარის მტკიცე პოლიტიკა, ეკონომიურ, სოციალურ და სხვა პოლიტიკურ მიზეზებთან ერთად, ერთ-ერთი პირობათაგანი იყო სათავადოების წარმოუქმნელობისა კახეთის სამეფოში. როცა XVII საუკუნის მეორე ნახევრისათვის კახეთშიც ჩნდება სათავადოების წარმოქმნის სიმპტომები (ქვეყანა ამ დროს, კარგად ცნობილი მიზეზების გამო ეკონომიურად დაქვეითებული და დაკნინებულია, სამეფო ხელისუფლებაც შესუსტებულია და ძალიან დაშორებულია თავის ძველ ძლიერებას), კახეთის უკანასკნელი მეფეები სასტიკ ბრძოლას უცხადებენ ფეოდალთა „შეყრის“, სხვა ფეოდალების ხარჯზე გაძლიერების თუ სხვა მსგავს ტენდენციებს, რაც საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ XVIII საუკუნემდე მაინც არ აღმოცენებულყო აქ სათავადოთა სისტემა.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
(საქართველოს ისტორიის კათედრა)

შემოვიდა რედაქციაში 15. X. 1958 წ.

¹ იხ. საბუთები: ცსსა ფ. 1448, № № 98, 102 სსმ, ხელნაწ. განყ. ფ. Hd № 14.026 № 8453.

Н. Асатиани

К вопросу о земельных отношений и существования „сатавадо“ в Кахетинском царстве в XVI—XVII вв

Резюме

В статье рассматриваются общие черты развития основных форм землевладения и земельных отношений в Грузии с X-го по XV столетия и особенности дальнейшего их развития в различных частях Грузии. В частности, автор статьи интересуется формами землевладения и земельными отношениями внутри феодального класса в Кахетинском царстве в XVI—XVII вв.

К XV веку в значительной части Грузии окончательно оформляется основанная на земельных отношениях феодально-классовая организация — „сатавадо“ (сеньория, поместье — основанное на общем владении землей несколькими, большей частью, родственными феодальными домами), которое являлось обязательным следствием сложившихся социальных, экономических и политических условий. С конца XV века Кахетинское царство, в отличие от Картли и зап. Грузии, оказалось в особых политических условиях, в результате чего здесь хозяйственная жизнь и экономика интенсивно развивается, а социальные отношения не принимают таких уродливых форм, как это имело место в других частях Грузии. В XVI веке в Кахети не имеется ни одного из тех условий (социальных, экономических, политических), которые в других частях Грузии обусловили появление и утверждение системы „сатавадо“, а в XVII в. инерция предыдущих столетий оказалась достаточной помехой, чтобы не допустить развития симптомов указанной системы.

Изучение феодальных землевладений в течении XVI—XVII вв. наглядно показывает отсутствие „сатавадо“ в Кахетии, так как ни один признак, который характеризует „сатавадо“ в Картли и зап. Грузии, здесь не наблюдается.

დავით გვრიტიშვილი

თორნიკე ერისთავის შემოსავლის დავთარი (1822 წ.)

სათავადოების შემოსავლის დავთრების შესწავლა-გამოცემის სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ქვეყნის მდიდარმოვლენიანი ისტორიის ყოველმხრივ დამუშავებისათვის. ეს მით უფრო საჭიროა, რომ ისტორიული მატერიალები და სხვა ნარატიული წყაროები ძალიან ნაკლებ ცნობებს შეიცავენ ჩვენი ხალხის ეკონომიური ცხოვრებისა თუ სოციალური ურთიერთობის შესახებ.

სამწუხაროდ, სათავადოების შემოსავლის დავთრებმა ჩვენამდის ძალიან მცირე რაოდენობით მოაღწია. ნაწილი ისტორიულ ჟამთა სივრცისა და ძნელბედობის მსხვერპლი გახდა, ნაწილი დაუდევრობისა და სხვა ხასიათის ქართველებს შეეწირა, ხოლო რაც გადარჩა, ისიც უმეტესწილად, ჯერ ხნობით, არქივებში ინახება და სპეციალისტების საკვლეო ობიექტად არ გამხდარა.

ასეთი დავთრების გამოცემას კი, ვიმეორებთ, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ასეთ დავთრებში საჭირო ცნობებს ნახავენ არა მარტო საქართველოს ისტორიის სპეციალისტები, არამედ ეკონომისტებიცა და ქართველთმცოდნეობის სხვა სპეციალისტებიც.

მართალია, თორნიკე ერისთავის დავთარი 1822 წლით თარიღდება, მაგრამ ამ დავთარში დაცული ცნობები წინასაუკუნეების ისტორიისათვის ისევე გამოდგება, როგორც მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრისათვის. ამიტომ ვისაც სურს ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ზოგად საკითხებზე იმუშაოს, იგი ასეთი დავთრების გამოყენების გარეშე სასურველ შედეგს ვერ მიიღებს. ასეთი მოსაზრებიდან გამოვდიოდით, როცა ჩვენ 1951 წლის საკვლეო მუშაობის გეგმაში შეგვქონდა თორნიკე ერისთავის 1822 წლის შემოსავლის დავთრის შესწავლა და მისი გამოსაცემად გამზადება.

დავთარი შედგება ოცდაექვსი ფურცლისაგან (52 გვერდი). გვერდებს ნომერი არა აქვს. პირველი ფურცელი შეიცავს თორნიკე ერისთავის განმარტებას დავთრის მიზანდასახულობის შესახებ. უკანასკნელი ოთხი ფურცელი დასაწერია.

ეს დავთარი, რა თქმა უნდა, ქსნის საერისთავოს საერთო ყმათა აღრიცხვას კი არ წარმოადგენს, დავთრის დაწერის დროს ქსნის საერისთავო, რო-

გორც ერთიანი მთელი, აღარც არსებობდა, არამედ იგი მხოლოდ თორნიკე ერისთავის წილხდომილ ყმების შესახებ გვაწვდის ცნობებს; ისიც არა მხოლოდ ნად, არამედ თვით თორნიკე ერისთავის განმარტებით: „გაკეთდა დავთარი ოსებისათვის, ჩვენი წილი ოსებისა, რამდენი საკომლოა, ანუ რამდენი კომი კაცი სახლობს ზედა და ანუ ბეითალმანი რამდენია, ამას ქვემოთ აღიწერება თითოეულად ქსანსა და გვერდისძირის მხრისაკენ“. თუმცა დავთარში ქართველი გლეხებიცაა აღწერილი, მაგრამ უმრავლესობა ოსებია და ალბათ ამიტომ უწოდებს თორნიკე ოსების დავთარს.

დავთარის შინაარსი

დავთარში აღრიცხულია 26 სოფელი; აქედან მცხოვრებთა რაოდენობა რიც სოფლებში ერთადაა მოხსენებული (წყლებსა და ქუჯოიანთ სოფელში 12 კომლი, არდისსა და ელტურაში 18 კომლი), ხოლო ზოგ სოფელში რამდენი კომლია, არ ჩანს (ატენი, მარანა, ჯებირი, ზედა ქსოვრისი). დავთარში აღრიცხულ კომლთა საერთო ჯამი 273 კომლს უდრის. ცალკე სოფლების მიხედვით კომლთა რაოდენობის შესახებ შემდეგი სურათი წარმოგვიდგება:

1. აშატურში	29 კომლი
2. არდისსა და ბერძენთ კარში . . .	11 "
3. წყლებსა და ქუჯოიანთ სოფელში .	12 "
4. ნაქალაქევს	46 "
5. ქელოვთს	45 "
6. ლამისყანას	21 "
7. ხვითს	3 "
8. ძეგლევს	12 "
9. ახალგორს	15 "
10. ნახიდს	9 "
11. საძეგურს	16 "
12. საქორეთს	3 "
13. ქურთას	4 "
14. ხარბალს	4 "
15. მონასტერს	4 "
16. ბელოთსა და ელტურას	18 "
17. საცხენეთს	18 "
18. იკორთას	3 "

ჩამოთვლილ სოფლებში კომლთა რაოდენობა, რა თქმა უნდა, გაცილებით მეტია; აქ ნაჩვენები რიცხვი მხოლოდ თორნიკე ერისთავის წილ ყმებს აღნიშნავს.

26 სოფლიდან თორნიკე ერისთავს 1822 წელს უნდა მიეღო 509 კოდი და 2 ჩანახი პური და ქერი, 657 მანეთი და 52 კაპ. ფული. აგრეთვე საკმაოდ დიდი რაოდენობის ქათამი, ვარია, კვერცხი, ერბო, სანთელი და სხვ.

დავთარში მოხსენებული სოფლების გადასახადის სახეობანი ერისთავის განსხვავებულია. რიგი სოფლების მცხოვრებნი ფულადი გადასახადით არიან ერისთავის წინაშე ვალდებულნი, სხვანი კი ფულითაც და სულადი გადასახადითაც. ჩვენი აზრით, გადასახადის სახეობათა სხვაობა აიხსნება მოცემული სოფლის მეურნეობის ხასიათის განსხვავებით. მაგ. ბელოთი მთის სოფელია. ბელოთელების ბეგარა შემდეგი სახით წარმოგვიდგება: „ლუთისო ტეროშვილსა სძევს ორკოდნახევარი პური და ქერი, საკლავის ათი შაური, ათი შაური საზრო, ხუთი აბაზი ძულნის, შობა-აღდგომისა ხუთი აბაზი, თივა-ქერის ორი აბაზი, და მთის ჩარეკნახევარი ერბო, ერთი ქათამი“.

„ნინიკა ტეროშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი და ათი შაური ფული, ნახევარი ლიტრა ერბო და ქათამი“.

მსგავს გადასახადებს იხდიან ელტურელებიც. სოფელ საცხენეთში მცხოვრებთა ბეგარა ძირითადად ბელოთელებისას ჰგავს, განსხვავება აქ ისაა, რომ საცხენეთში ზოგიერთი გლეხი ხარის ფულსაც იხდის. „სოსო ხაღურზედ რვა-კოდნახევარი პური და ქერი, სამი აბაზი ხარის ფული, ორი ქათამი“.

იკორთაში მემინდგრობასთან ერთად მევენახეობაც არის, ამიტომ აქაურები კულუხსაც იხდიან. „სიმონა რჩეულაშვილზედ თორმეტი კოდი პური და ქერი, თორმეტაბაზუხალთუნი ფული, კულუხი ხუთი კოკა ტკბილი, ორი დედალი“. რიგ სოფლებს მუშაობითი ბეგარაც ევალებათ. „ბელოთმა, საცხენეთმა, ხოშურმა, ელტურმა, იკორთელებმა, ამათა სძევს ხუნა სამი დღე, სამი დღე მკა, სამი დღე ლეწვა, ზვარში ბარვა, სარის მოჭრა. სამ წელიწადში ერთხელ ფულის შეწერა, ვის როგორ შეეძლება; შეშის ზიდვა, ყოველ მუშაობაზედ ბეგარაზედ გამოსვლა“. „მარანას დებულება: კარგის მოსავლის დროს შესწერდება ორმოცი კოკა კულუხი, ამასთანავე ღალა ორმოცი კოდი პური და ქერი და ყოველს საქმეში ბეგარაზედ გამოსვლა ხარითა და კაცითა, ყოველს წელიწადს კომლზედ ქათამი, ხუნა, სოფელში რამდენიც გუთანი შეებმის, ამასთანავე მკა და ლეწვა“. ასევე „ატენელებს, როდესაც კარგი მოსავალი ექმნება, შესწერდებათ ასი კოკა კულუხი, შესწერდებათ სურსათი სამოცდაორი კოდი, ორი წილი პური და ერთი წილი ქერი. ამათვე სძევს ყოველი ბეგარა ხარით თუ კაცით“.

რა თქმა უნდა, ჩვენ იმას არ ვამტკიცებთ, რომ თორნიკე ერისთავის შემოსავლის დავთარში მოხსენებული გადასახადების რაოდენობა დამახასიათებელი იყო საქართველოს ყველა კუთხისათვის და, თუ გნებავთ, თუნდაც ქსნის საერისთავოს ყველა კუთხისათვის. გადასახადების ნორმები და სახეები ზოგან გაცილებით მეტი იყო, ხოლო ზოგ საფეოდალოში შეიძლება აქ მოხსენებული გადასახადის რომელიმე სახე სულაც არ იყო, მაგრამ იქ მის მაგიერ ყმა სხვა სახის გადასახადს უხდიდა თავის ბატონს. ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ სამეგრელოს, საბუთებმა ღომის გადასახადი იცის. ქსნის ერისთავი კი თავის ყმას, ბუნებრივია, ღომს ვერ მოსთხოვდა.

თორნიკე ერისთავის შემოსავლის დავთარში მოხსენებული გადასახადები შეიძლება სამ მთავარ ჯგუფად დაგვყოთ:

I ჯგუფი—სულადი გადასახადი

II „ — ფულადი „

III მუშაობითი ბეგარა

სულად გადასახადებში ჩვენ ვაქცევთ: ღალას—პური, ქერი, ღვინო, ერბო, ქათამი, საკლავი, კვერცხი, სანთელი. ფულად გადასახადებში თავსდება: მახტა, კომის ფული, ყალანი, საშობაო, სააღდგომო და სხვა. მუშაობითი ბეგარა: ხენა, თესვა, მკა, ლეწვა, ზვარში მუშაობა, სარის მოჭრა, ქვევრების რეცხვა, შეშის ზიდვა, ცხენის ბეგარა და „ყოველ მუშაობაზედ ბეგარაზედ გამოსვლა ხართა და კაციტა“.

როგორც ამ ზოგადი მიმოხილვიდანაც ჩანს, ასეთი დავთრები ძვირფას ცნობებს შეიცავენ და ამიტომ ამ დავთრების გამოცემა სპეციალისტების გადაუდებელ ამოცანად უნდა ჩაითვალოს.

ეს დავთარი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. ს. ჯანაშიას სახ. მუზეუმში ინახება ფონდი—A 1134.

1822, წელსა, იანვრის 2 სა დღესა, გაკეთდა
დავთარი ოსებისათვის, ჩვენი წილი ოსებისა
რამდენი საკომოა, ანუ რამდენი კომი კაცი სახ-
ლობს ზედ, და ანუ ბეთალმანი რამდენია, ამას
ქვემოთ აღიწერება, თითოეულად, ქსანსა და
გვერდის ძირის მხრისაკენ,
მაიორი თავადი თორნიკე
ერისთავი (ხელრთვა).

სოფელს აშატურს ვის რა მამული უჭირავს		მანე- თი	კაპე- იკი
1	ჯაზო ¹ ხუბულურს უჭირავს მამის მამულისა. ოთხაბაზუხალთუნისა და ერთი შაურისა;		95
2	ბარჯინაშვილს ჭოჭო უჭირავს თერთმეტი შაურის მამული; ამასვე უჭირავს ქიტესას მამულისა ოთხი აბაზისა და ერთი შაურისა; ამასვე უჭირავს ბიას მამულისა სამაბაზუხალთუნისა; ამასვე უჭირავს თავის სახლისკაცების მამულისა სამაბაზუხალთუნისა და ერთი შაურისა;	აფრილია დვას ძეგლევს	
3	ფინი ხუბულურს უჭირავს თერთმეტ შაურის მამული; ამასვე უჭირავს ცხრა შაურის მამული; ამასვე უჭირავს ვარყანის მამულისა თხუთმეტი შაურისა;	2	95
4	ანდრია ჯიჭურას ბიჭს უჭირავს ერთი აბაზის მამული; ამასვე უჭირავს ვარყანის მამული შვიდი შაურისა და ნახევრისა.	1	75
5	ხოსრო ლოლაშვილს ² უჭირავს ორი აბაზის მამული. ამასვე უჭირავს ვარიყანას თხუთმეტი შაურისა, ამასვე უჭირავს ქიტესას მამულისა ცხრა შაურისა;		57
		1	60

¹ ფანჭრით, სხვა ხელით, ჩამატებულია: ამისი შვილი გაბო

² მიწერილია სხვა ხელით—ფანჭრით: აყრილია, დვას ძეგლევს.

³ ფანჭრით, სხვა ხელით ჩამატებულია: ამისი შვილის შვილი გაბიდა

1822 წლის
შემოსავლის

სოფელს აშატურს ვის რა მამული უჭირავს

მან.

კაპ.

6	მამუჩა ხუბულურს ¹ უჭირავს ექუსი აბაზის მამული. ამასვე უჭირავს ვარიყანას სამი აბაზისა და სამი შაურისა;	1	95
7	ყანჩავა ² ბელიშვილს უჭირავს თერთმეტი აბაზის მამული; ამასვე უჭირავს კიტესას მამულისა ექუსი შაურისა მამული;	2	50
8	რუხი ბელიშვილს ³ უჭირავს თავისი მამულისა ორი აბაზისა; ამასვე უჭირავს კიტესას მამულისა ორშაურნახევარისა;		57
9	სოლო ხუბულურს ⁴ უჭირავს ერთი აბაზის მამული, ამასვე უჭირავს ვარიყანას შვიდშაურნახევრის მამული;		57
10	მალხაზა ჩითაშვილს უჭირავს ოთხი აბაზისა და ნახევარ შაურის მამული;		82
11	ბეძა ჩითაშვილს უჭირავს სამი აბაზისა და ნახევარშაურის მამული;		62
12	ჩინო ხუბულურს ⁵ უჭირავს სამი აბაზისა და ერთიშაურისა მამული, ამასვე უჭირავს ბიაშვილის მამულისა სამი აბაზისა და ერთი შაურისა;	1	30
13	გარსა ხუბულურს უჭირავს სამი აბაზისა და ერთი შაურის მამული;		65
14	ყარაჯასშვილს ყარამანას უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
15	ბეგა ⁶ ხუბულურს უჭირავს ნახევარსაკომო მამული; ამასვე უჭირავს ყანბეგაშვილის მამულისა თხუთმეტიშაურისა; ეს მამული არდის უჭირავს;	4	70
არდ-ისში დგას	16		
16	თითა ⁷ ხუბულურს უჭირავს ნახევარსაკომო მამული; ამასვე უჭირავს წოდდისის მხრივ ნატეხობისა ექუსი შაურის მამული. ეს მამული არდის უჭირავს;	1	80 ⁸
არდ-ისში დგას	17		
17	ხაკის შვილს ⁹ უჭირავს ერთი მანეთის მამული;	1	
18	ბიაშვილს უჭირავს ¹⁰ თხუთმეტი შაურის მამული;		75
19	ბოლა ხუბულურს ¹¹ უჭირავს სამი მანეთის მამული;	3	
20	შიო ¹² ხუბულურს უჭირავს ¹³ სამი მანეთის მამული;	3	

* მიწერილია ფანქრით.

¹ ფანქრით, სხვა ხელით ჩამატებულია:—ამისი შვილი თოდა (?)

² ეს სიტყვა გადაშლილია ფანქრით, მის მაგიერათ ფანქრითვე თავზე წერია:—დათო.

³ ამ სიტყვას თავზე ფანქრით აწერია:—ამისი შვილი სეფე.

⁴ ამ სიტყვას ოდნავ ფანქარი აქვს გადასმული, მის შემდეგ კი ფანქრითვე ჩამატებულია:—ამისი შვილი ბაჯო.

⁵ ფანქრით ჩამატებულია:—ამისი შვილი ტატო.

⁶ წინათ ეწერა:—უფაზა—იგი ეხლა გადაშლილია მეღნით, მეღნითვე მის მაგიერად წერია:—ბეგა.

⁷ წინათ ეწერა:—ფარი. ეხლა გადაშლილია მეღნით და ზედ წერია:—თითა.

⁸ წინათ ეწერა 4—30 ეხლა გადაშლილია მეღნით. მის მაგიერად ზევით წერია 1—80.

⁹ ჩამატებულია ფანქრით:—ომახას.

¹⁰ ფანქრით ზედ აწერია:—ამოწყვეტილია.

¹¹ ზედ ფანქრით აწერია:—ამისი შვილი ივანე.

¹² გადაშლილია ფანქრით. ფანქრითვე აწერია:—ბავლე.

¹³ ამ სიტყვის წინ წერია:—შეხუდა და გადაშლილია მეღნითვე.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

	სოფელს ამატურს ვის რა მამული უჭირავს	მან.	კაპ.
21	ხაზას ხუბულურს უჭირავს მანეთისა და თერთმეტი შაურის მა- მული;	1	75
22 არდი* სა დგას	ყარაჯა ხუბულურს ¹ უჭირავს ერთი მანეთისა და ცხრაშაურის მა- მული;	1	45
23	რევაზა ხუბულურს უჭირავს სამი მანეთის მამული;	3	
24	ხაზა ტუჩიშვილს ² უჭირავს მანეთისა და ცხრა შაურის მამული;	1	45
25	ლაქი ხუბულურს ³ უჭირავს ⁴ ათი შაურის მამული;		50
26	სოსე ⁵ ძიძის შვილს უჭირავს ერთი მანეთის მამული;	1	
27	ჩალი ხუბულურს უჭირავს რვა აბაზისა მამული;	1	60
28	ქუჯონას ⁶ ხუბულურს ⁷ უჭირავს მანეთისა და ცხრაშაურის მა- მული ⁸ .	1	45
სოფელს წყლებსა და ქუჯონაიანთ სოფელში			
1	ჯიჯო ქუჯოშვილს უჭირავს ოთხი აბაზისა და ერთიშაურის მა- მული ⁹ ;	1	510
2	არჯევანა ქუჯოშვილს ¹¹ უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
3	ლუა ქუჯოშვილს ¹² უჭირავს ერთი მანეთისა და სამიშაურის მამუ- ლი; ამასვე უჭირავს კაჩას მამულისა სამიბაზისა და ერთი- შაურისა; ამასვე უჭირავს ზირის ნაქონი მამულის სამიბაზისა და ერთიშაურისა;	2	45
4	გრიგოლა ვალიშვილს ¹³ უჭირავს რვააბაზუხალთუნის მამული;	1	70
5	თადი ვალიშვილს უჭირავს თერთმეტი აბაზის მამული; ¹⁴	2	20
6	რევაზა ვადიშვილს ¹⁵ უჭირავს თერთმეტის შაურის მამული; და ერთი მანეთისა ციდევე;	1	55

* მიწერილია ფანქრით.

¹ ზემოდან აწერია ფანქრით:—ამისი შვილი ბიძი.

² ჩამატებულია ფანქრით:—ამისი შვილი ყავდიზა.

³ ზემოდან აწერია ფანქრით:—ამისი შვილი ნანე.

⁴ ამ სიტყვის წინ წერია: შეხუდა და მელნითვე გადაშლილია.

⁵ ფანქრით გადაშლილია, მის მაგივრად ზედ წერია ფანქრით:—ნაოგა.

⁶ ამ სიტყვაში ფანქრით „ო“ გადასწორებულია „ა“-თ.

⁷ სტრიქონს ზვედნად ზედ წერია ფანქრით:—ამისი შვილი გაბრიელ.

⁸ ფანქრით მოსდევს კიდევ ერთი სტრიქონი: 29—თეგო ხუბულური.

⁹ ამის შემდეგ ფანქრით მიწერილია:—„ამოწ.“—შემდეგ გადაშლილია ფანქრით და წე-
რია: პატარა ბიჭი გივანა.

¹⁰ ეწერა 85. ეხლა მელნით 8 წაშლილია, დარჩა 5.

¹¹ ფანქრით ჩამატებულია:—აბისი შვილი სესე.

¹² სტრიქონზე წერია:—ამისი შვილი სოსე.

¹³ —„— ამისი შვილი სესე

¹⁴ ამის შემდეგ ფანქრით წერია:—ამოწყვეტილია.

¹⁵ სტრიქონზე წერია—ამისი შვილი ელიკო.

7	გიორგი ვალიშვილს უჭირავს თხუთმეტი შაურის მამული;		75
8	ჯამა ვალიშვილს უჭირავს შვიდი შაურის მამული. ამასვე უჭირავს ნატეხობისა შვიდი შაურის მამული.		70
9	ლუა ვალიშვილს ¹ უჭირავს თერთმეტი შაურის მამული, ამასვე უჭირავს ერთი მანეთის მამული;	1.	55
10	გაბო ვალიშვილს უჭირავს თერთმეტი შაურის მამული;		55
11	დავითა ვალიშვილს უჭირავს თერთმეტი შაურის მამული;		55
12	გაბო ² ქუჯოშვილს უჭირავს მანეთისა და ერთი შაურისა;	1	5

სოფელს არდის და ბერძენთა კარსა;

1	სოსე ვანიშვილს უჭირავს პეტრე დოტოშვილის ნაქონი მამული შვიდაბაზუხალთუნის მამული;	1	50
2	სოლო დოტოშვილს უჭირავს შვიდაბაზუხალთუნის მამული;	1	50
3	ნოგას დოტოშვილს უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული; ეს ბეი-თალმათ არის;		70
4	ბოთოზას უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
5	ყავდინა ტოტოშვილს უჭირავს რვაბაზუხალთუნის მამული ³ ;	1	70
6	ჯანა ⁴ ხუბულურს უჭირავს ორი მანეთის მამული და ხუთიშაურისა;	2	25
7	შავექუჯა ხუბულურს უჭირავს მანეთისა და ორიშაურის მამული;	1	10
8	გიგო ხუბულურს უჭირავს რვაბაზის მამული;	1	60
9	ჯიბრეილას ⁵ უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
10	ყარაჯას ⁷ უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
11	ნოგა ხუბულურს ⁸ უჭირავს შვიდაბაზუხალთუნის მამული;	1	50

¹ ფანქრით ზევით აწერია:—ამოწყვეტილია.

² ფანქრით გადაშლილია, ზემოთ ფანქრითვე აწერია: ბადილა

³ ფანქრითაა მიწერილი მკრთალად: ამოწყვეტი.

⁴ ამის შემდეგ ფანქრით წერია: ბატარა ჰყავს.

⁵ გადაშლილია ფანქრით, ფანქრითვე აწერია: ჯუგა.

⁶ ფანქრით სტრიქონის ზევით აწერია: ამისი შვილი სესე.

⁷ ფანქრით აწერია:—ამისი შვილი ბიძი ხუბულური.

⁸ ფანქრით აწერია: ამისი შვილი ფიგო (?)

სოფელს ნაქალაქებს;

1	ხალა ჩანდიშვილს უჭირავს ოთხაბაზუხალთუნის მამული;	90
2	ქეჩო ჩანდიშვილს უჭირავს ექუსიშაურის მამული;	30
3	ყაზი ჩანდიშვილს უჭირავს ექუსიშაურის მამული;	30
4	ბებე ჩანდიშვილს უჭირავს ექუსიშაურის მამული;	30
5	ბარო ჯიბილაშვილს უჭირავს სამი აბაზის მამული;	60
6	მამსირა ჩანდიშვილს უჭირავს სამიაბაზის მამული;	60
7	ანდრია ბესთავაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული; ამასვე უჭირავს ლოდიანთ მამულისა ცხვარნახევრისა; ამასვე უჭირავს ბიზიანთ სოფელში ცხვარნახევრის მამული; ამასვე უჭირავს კოკოს ახოდან ექუსი შაურისა; ამასვე უჭირავს კინჭარას მამულისა ერთი აბაზისა;	5
8	გიორგი ბესთავაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული; ამასვე უჭირავს ბიზიანთ სოფელში თხუთმეტი შაურისა; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთიაბაზის; ამასვე უჭირავს კოკოს ახოდან ექუსიშაურის; ამასვე უჭირავს ლოდიანთ მამულის ცხვარნახევრის;	4 25
9	ომანა ბესთავაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთიაბაზის; ამასვე უჭირავს კოკოს ახოდან ოთხი აბაზის მამული;	2 50
10	გიუნა ბესთავაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრისა; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის; ამასვე უჭირავს კოკოს მამულის ერთი მანეთის;	2 70
11	ანდრია ბესთავაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრისა მამული;	1 50
12	ალექსა ბესთავაშვილს უჭირავს თხუთმეტიშაურისა; ამასვე უჭირავს კოკოს ახოსი ორიაბაზისა; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის;	1 35
13	ქუჩი ბესთავაშვილს უჭირავს თხუთმეტი შაურის მამული; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის მამული;	95
14	ჩალი ბესთავაშვილს უჭირავს თხუთმეტი შაურის მამული;	75
15	ხალა ბესთავაშვილს უჭირავს თხუთმეტი შაურის მამული; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის მამული;	95
16	მეორე ქუჩის უჭირავს თხუთმეტიშაურის მამული. ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის მამული;	95
17	როსტომა ბესთავაშვილს უჭირავს ექუსი შაურის მამული;	30
18	ბენა ბესთავაშვილს უჭირავს ხუთიშაურის მამული;	25
19	გიგო ბესთავაშვილს უჭირავს ხუთიშაურის მამული;	25
20	ნარგა ბესთავაშვილს უჭირავს თხუთმეტიშაურის მამული; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის მამული;	95
21	ჯივა ბითარაშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული;	1 05
22	ბება ხინაგაშვილს უჭირავს ორი ცხვრის მამული;	2
23	ალექსა ბოლათაშვილს უჭირავს თხუთმეტიშაურის მამული;	75

ერისთავის
შემოსავლის

24	ბასილა ბზიკიშვილს უჭირავს ერთი საკომო მამული;	3	
25	მოსე მედიშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული;	1	50
26	ზაზა მედიშვილს უჭირავს ცხვარნახევრის მამული;	1	50
27	ზური (?) ქუჯოშვილს უჭირავს ორი ცხვარის ნახევრის მამული ¹ ; ამასვე უჭირავს ნატეხობის ოთხაბაზუხალთუნისა;	2	90
28	რევაზა ქუჯოშვილს უჭირავს ორი ცხვრის მამული; ამასვე უჭირავს ნატეხობის ოთხაბაზუხალთუნის მამული;	2	90
29	ბიჭი ქუჯოშვილს უჭირავს ორი ცხვრის მამული; ამასვე უჭირავს ნატეხობის ოთხაბაზუხალთუნის;	2	90
30	მოსე ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრის მამული; ამასვე უჭირავს ნატეხობიდან ოთხაბაზუხალთუნის;	1	90
31	ლუა ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრის მამული; ამასვე უჭირავს ნატეხობიდან ოთხაბაზუხალთუნისა;	1	90
32	ქურმი ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრის მამული; ამასვე უჭირავს ნატეხობიდან ოთხაბაზუხალთუნისა;	1	90
33	მუშუ ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრისა; ამასვე უჭირავს ნატეხო- ბიდან ოთხაბაზუხალთუნის მამული;	1	90
34	ლევანა ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრის მამული; ამასვე უჭი- რავს ნატეხობის ოთხაბაზუხალთუნის მამული;	1	90
35	ელიზო ქუჯოშვილს უჭირავს ერთი ცხვრისა; ამასვე უჭირავს ნატე- ხობიდან ოთხაბაზუხალთუნის მამული;	1	90
36	სოლო ბესთავაშვილს უჭირავს ექუსი აბაზის მამული; ამასვე უჭირავს ბიზიანთ სოფელში ხუთი აბაზის მამული ² ; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ერთი აბაზის მამული;	2	40 ³
37	თაგი ბესთავაშვილს უჭირავს დიდველაში, ჯინჭარაში და ბიზიანთ სოფელში სამაბაზუხალთუნის.		70
38	ამის შვილს რევაზას უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
39	მეორეს შვილს ბადილას უჭირავს სამაბაზუხალთუნის მამული;		70
40	თომა ბესთავაშვილს უჭირავს ექუსიაბაზის მამული; ამასვე უჭირავს კინჭარაში ორი აბაზის;	1	60
41	გორგა ლოლოშვილს უჭირავს დიდველაში, ექუსიაბაზის მამული;	1	20
42	ყავდინა ლოლოშვილს უჭირავს დიდველაში ექუსიაბაზის მამული;	1	20
43	ბასილა ⁴ ქურმაშვილს უჭირავს კინჭარაში ორი აბაზის;		40
ხ ე გ რ უ ა შ ი მ ც ხ ო ვ რ ე ბ ნ ი			
44	ივანე ვალიშვილი;		
45	არჯევანა ვალიშვილი;		
46	ყიბილა ვალიშვილი;		

¹ აქამდის მთელი სტრიქონი გადაჩაპნილია მეღწით.

² ფრაზა—ამასვე უჭირავს ბიზიანთ სოფელში ხუთი აბაზის მამული-გადაშლილია მეღწით.

³ ეწერა 2—40, შემდეგ გადაკეთებულია 1—40.

⁴ ეს სიტყვა ჩამატებულია წინ.

სოფელს ქელიებს;

1	მილოს მაყიშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
2	დავითა მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
3	ახლო მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
4	ნაოგა ნოლაიშვილს ¹ უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
5	აგო მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
6	გაგო მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
7	ყულადაზ მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
8	ბეგა მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
9	გოჩოს მენეშვილს ² უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
10	ქოაკას მაყიშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
11	ბიზი ³ მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
12	ნაოგა მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
13	სოსე ⁴ მაყიშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
14	ბათიზა ⁵ მაყიშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
15	თოთას მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
16	ნინო მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
17	დიდო მაყიშვილს უჭირავს ნახევარ საკომო;	1	50
18	თოთრი ბეგა მაყიშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
19	ქემი რიყო ⁶ ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
20	თამში ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
21	გიჩო თოთიშვილს ⁷ უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
22	ასტარხანა ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
23	ქოაზა ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
24	შალვა ⁸ სლანაშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
25	ყანიმათა ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო ⁹ ;	1	50
26	ზუფი ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
27	ბადილას უჭირავს ნახევარსაკომო ¹⁰ ;	1	50
28	ქელე ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
29	გაბისა ¹¹ ჯუკოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50

¹ ფანქრით ჩამატებულია სტრიქონს ზევით—მაყიშვილი.

² ფანქრით ჩამატებულია სტრიქონს ზევით—ამისი მამული მილოს.

³ წინ ფანქრით ჩამატებულია სტრიქონს ზევით მამასახლისია.

⁴ ფანქრით აწერია სტრიქონს ზევით:—აყრილია.

⁵ ფანქრით გადაშლილია და გასწორებულია ზედვე თოთრი.

⁶ ზედ ფანქრით აწერია სტრიქონს ზევით:—აყრილია.

⁷ ზედ ფანქრით წერია:—აყრილია.

⁸ აყრილია.

⁹ მთელი სტრიქონი ფანქრით გადაშლილია და სტრიქონს ზევით წერია: ამოწყვეტილია.

¹⁰ ამას შემდეგ ფანქრით წერია: ორმოთში 10.

¹¹ სტრიქონი ზევიდან ჩამატებულია—მამასახლისია.

თორნიკე
ერისთავის

30	სოსო ჯუჯოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო ¹ ;	1	50
31	მირმა ჯუჯოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
32	უჩი ჯუჯოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
33	გინო ფარნაშვილს ² უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
34	ბარათა ³ ჯათაშვილს უჭირავს ერთი ცხვრის;	1	
35	კაბისა ჯუჯოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
36	ბაბე ჯუჯოშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
37	მუჯას ⁴ ჩარაშვილს უჭირავს ნახევარსაკომო;	1	50
38	თაზარა ჯუჯოშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
39	ბასი ჯუჯოშვილს ⁵ უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
40	ფარსადან ჯუჯოშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
41	გუჯი ჯუჯოშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
42	ბარათა ჯუჯოშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
43	გარჩი ჯუჯოშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
44	გაქუ ქოზაშვილს ⁶ უჭირავს საკომოს მეოთხედი;		75
45	გისო მაყიშვილს უჭირავს საკომოს მეოთხედი ⁷ ;		75

ლამისყანის ბეგარა ვის როგორ სძევს

კოდი ჩანაზი

1	სოსია მერიტიშვილზედ პური და ქერი; ამასთანავე ორი მანეთი ფული;	6 2 2	
2	ხაქარა ტიზინაშვილზედ პური და ქერი; და ორი მანეთი;	2 2 2	
3	ელისბარა ნაზარაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2 2	
4	გიორგი რამინაშვილზედ ერთი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	1 2 2	
5	სოსო რამინაშვილზედ ერთი კოდი პური და ქერი, ორ მანეთი ფული;	1 2 2	
6	სოსია ბეგანაშვილს სამი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	3 2 2	

¹ მთელი სტრიქონი ფანქრით გადაშლილია. სტრიქონზედ ფანქრითვე აწერია:—ამოწყვეტილია.

² სტრიქონს ზემოდან აწერია:—ამოწყვეტილია ბოგანო.

³ ჩამატებულია (სტრიქონს ზევით აწერია): ჯუჯოშვილს.

⁴ ჩამატებულია (ზედა აწერია): ჯოჯოშვილი.

⁵ ზედ ამ სიტყვაზე ფანქრით წერია: აყრილია.

⁶ სტრიქონს ზევით ამ სიტყვაზე ზევიდან ფანქრით აწერია: აყრილია.

⁷ ამ სტრიქონს ქვემოთ, ცარიელ ადგილას ფანქრით წერია:

ბეგარა შეხვდება საკომლოზედ—88

საქუჩარი —13 (?)

ქართული
ენების
საქართველოს
ლიბრე

ლამისყანის ბეგარა ვის როგორ სძევს		კოდი	ჩანაწი
7	სოლომონა ბეჟანიშვილს სამი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	3 2	
8	შოა ძამაშვილს ერთი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	1 2	
9	გლახა ძამაშვილზედ ნახევარკოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2	4
10	დათუა ძამაშვილსზედ ნახევარ კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2	4
11	ნინკა ძამაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
12	პაპალაშვილს ზურაბზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
13	პაპალაშვილს კიკოლაზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
14	ბესარიონ ბიძიონაშვილზედ ექუსი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	6 2	
15	ზაქარა ილურიძეს ოთხი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	4 2	
16	სოსია ფავლენიშვილზედ ოთხი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	4 2	
17	გაბრიელ ფავლენიშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
18	გიორგი ოსიშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	3 2	
19	ნინიკა ძეგლევეზედ ერთი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	1 2	
20	ქენქაძე გაბრიელზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
21	ზაქარა იმელიშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული;	2 2	
პური და ქერი 50 კოდი. ყოველ კომლზედ ორ ორი მანეთი.			
სოფელს ზვითში;			
1	სოსია ხალიშვილზედ ექუსი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთი ფული;	6 2	
2	გოგია ხალიშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთი ფული.	3 2	
3	იაგორა არჩუაძეზედ სამი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთი ფული;	3 2	
კოდი 12 პური და ქერი ¹			

¹ ქვემო გვერდზე მიწერილია უფრო პატარა შრიფტით.

სოფელს ძეგლეს დებულება		კოდი და მანეთი	ჩანაზი კაპეიკი
1	დავითა ღუთისავრიშვილზედ ზუთი კოდი პური ზუთი კოდი ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური ფული;	10 2	50
2	გიორგი ღუთისავრიშვილზედ ექუსი კოდი და ექუსი ჩანახი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	6 2	6 50
3	გაბრა ღუთისავრიშვილზედ სამი კოდი და სამი ჩანახი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	3 2	3 50
4	ნინიკა მაწიაშვილზედ ათი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	10 2	50
5	გიგოლა მაწიაშვილზედ ათი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	10 2	50
6	გიგო ჭოხტრზედ ათი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	10 2	50
7	გიორგი წიბტაურზედ ათი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	10 2	50
8	ზაქარია მაწიაშვილზედ ზუთი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	5 2	50
9	ნიკო მაწიაშვილზედ ზუთი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	5 2	50
10	აბრამა იმერლიშვილზედ ზუთი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	5 2	50
11	დავითა ოსიშვილზედ ათი ჩანახი პური და ათი ჩანახი ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური.	2 2	4 50
12	ზაქარია ოსიშვილზედ ათი ჩანახი პური და ათი ჩანახი ქერი; ორი მანეთი და ათი შაური;	2 2	4 50
ამათა სძევს საკომოზედ ნახევარ ჩარეკი ერბო, კომლზედ ერთი დუდალი და ზუთი კვერცხი.			
სოფელს ახალგორს; დებულება და მანტა როგორც შეუძლიათ ყოველწლივ მოემატება.		მანეთი	კაპეი- კი

1	არუთინა სირუნაშვილზედ მანტა; ტიკისა; კომის ფული და ტომ- რისა;	16	50
2	გაბრა მოსესაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა;	16	50
3	სოსუა ¹ მელუაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა; ლიტრა ნახევარი სანთელი;	16	50
4	აღა დურგლიშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა;	16	50
5	მიქუა კონუაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა; ორი ლიტრა სანთელი.	16	50
6	ბეჟანა დურგლიშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა; ერთი ლიტრა სანთელი.	11	50
7	კაკოლა სირუნაშვილზედ მანტა; ტიკისა კომის ფული და ტომრისა;	11	50

¹ უფრო მუჭი მელნით ჩამატებულია სოსუა [ს შვილი ზაქარა] მელუაშვილზედ.

სოფელს ახალგორს; დებულება და მანტა როგორც შეუძლიათ ყოველწლივ მოემატება		მანეთი	კი
8	ზურაბა სირუნაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა;	7	75 ¹
9	დარჩია მოსესაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა;	7	75
10	თათუსა გრემელზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრის; ორი ლიტრა სანთელი ქონისა;	7	75
11	იასე წიპტაურზედ მანტა; ტიკის, კომის ფული და ტომრისა; ერთი ლიტრა სანთელი;	7	75
12	ივანე კიკოლაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომრისა; ორი ლიტრა სანთელი;	7	75
13	გიორგი ფილიაშვილზედ მანტა; ტიკის, ტომარისა და კომის ფული; ლიტრა ნახევარი სანთელი;	5	
14	მარქარა მოსესაშვილზედ მანტა; ტიკის, ტომრის და კომლის ფული;	7	75
15	თანდილა სირუნაშვილზედ მანტა; ტიკისა, კომის ფული და ტომარა; ამ ახალგორელებსა სძევს ზურების მუშაობა და ქუვევრების რეცხა, ამასთანავე ცხენის ბეგარა მანტა უნდა თუჯზედ გაიწეოს ამათი;	11	50
სოფელს ქურთას;		კოდი	ჩანახი
1	გოგილა ჯაბაურზედ და იასონაზედ სამი ჩანახი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული; ყალანი ერთი აბაზი;	2	3 20
2	ნინიკა ჯაბაურზედ ჩანახნახევარი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული; ყალანი ერთი შაური;	2	1 $\frac{2}{4}$ 5
3	იაკობ ჯაბაურზედ ჩანახ ნახევარი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული და ერთი შაური ყალანი;	10	1 $\frac{2}{4}$
4	ხოსრო ლაზარაშვილზედ მანტა ერთი თუმანი;		
სოფელს ნანიდას		კოდი მან.	ჩანახი კაბ.
1	გაბიდა ფსუტურზედ ექუსი კოდი პური და ქერი; თორმეტი აბაზი ფული;	6 2	40
2	იაკობ ფსუტურზედ ორი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული, ყალანი ორშაურ ნახევარი;	2 2	12
3	გიორგი ფსუტურზედ ორი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული, ორშაურნახევარი ყალანი;	2 2	12
4	ზუზუ ბასილაშვილზედ ერთი კოდი პური ნახევარ კოდი ქერი, ორი მანეთი ფული, ყალანი ერთაბაზი;	1 2	4 20

¹ ჯერ ეწერა 60, მერე გადაშლილია მეღნით და აწერია 75.

საქართველო
ერისთავის

სოფელ ნახიდას		კოდი მან.	ჯამი
5	ფრი (sic) თანდილაშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული; ყალანი ორი აბაზი; ნახიდს სძევს კომლზედ დედალი ერთი და ხუთი კვერცხი;	3 2	40
6	რევაზა თანდილაშვილის მამული საღალათა სძევს;	10	75
7	ხამუჯს ¹ მელაძეზედ ერთი თუმანი მახტა;		
8	ნაოგა ხუბულურს უჭირავს იქედს მამული თხუთმეტი შაურის;		
9	ხურაბა ხუბულურს უჭირავს იქედს მამული თხუთმეტი შაურის;		75
სოფელს საძეგურს ბეგარა			
1	² წითური წითურაულზედ სამი კოდი პური და ქერი; ცამეტი აბაზი ფული კომის და ყალანის და ძროხის, ერთი დედალი და ხუთი კვერცხი;	3 2	90
2	შალიკა კაიშაურზედ ოთხი ჩანახი და ნახევარი; ორი მანეთი და ათი შაური ფული კომის და ყალანის;	2	50
3	ნინია კაიშაურზედ ერთი კოდი და ხუთ ჩანახ ნახევარი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული, კომის და ყალანი;	1 2	60
4	ხაქარა ოსიშვილზედ ორი მანეთი ფული. ექუსი შაური, ერთი კოდი პური და ქერი;	2 1	30
5	გლახა ოსიშვილზედ ერთი კოდი პური და ქერი; და ორი მანეთი ფული, ძროხის ექუსი შაური;	1 2	30
6	თევდორე ილურიძეზედ სამი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი კომის ყალანი ათი შაური საშობაოდ, ძროხის ექუსი შაური;	3 2	80
7	ბერუა კაჭიურზედ სამი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთის, კომის, ყალანი, ათი შაური საშობაოდ, ძროხის ექუსი შაური;	3 2	80
8	ბასილა კობაურზედ ³ ექუსი ჩანახი პური და ქერი, ყალანი, ორი შაური საშობაოდ და ძროხის ფული ექუსი შაური, ორი მანეთი კომისა;	2	40
9	ანდრია კობაურზედ ექუსი ჩანახი პური და ქერი, ორი მანეთი კომისა, ყალანი, ორი შაური საშობაოდ და ძროხის ექუსი შაური.	2	40
10	გოგოლა სულაშვილზედ ხუთი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი კომის, ყალანი, ათიშაური საშობაოდ და ძროხისა.	5 2	80
11	შალვა სულაშვილზედ ერთი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი კომისა, ყალანი, საშობაოდ და ძროხის ათიშაურა.	1 2	50
12	გარსევანა სულაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთი კომისა, ათი შაური ყალანი; საშობაოდ, ძროხის ფული ექუსი შაური;	2 2	80
13	დავითა ნავროზაშვილზედ ჩანახნახევარი პური და ქერი; ორი მანეთი კომისა, ყალანი, შაურნახევარი საშობაოდ და ძროხის;	1 2	40

¹ კარგად არ ირკვევა წერია: მამუჯს თუ ხამუჯას. ისეც იკითხება და ასეც. უფრო უნდა იყოს ხამუჯს; „ა“—თითქოს გადაბეჭდილია.

² თავდაპირველად სტრიქონი იწყებოდა ასე:—სოლომონა წითურაულზედ: შემდეგ ეს სიტყვები გადაშლილია მელნით და ქვევით იწყება აწ პირველი სტრიქონი...

³ თავდაპირველად ეწერა:—ილურიძეზედ შემდეგ გადაშლილია მელნით და ხედ აწერია: კობაურზედ.

სოფელს საძეგურს ბეგარა		კოდი მან.	ჩანაზი კოპი- კი
14	შიო ნავროზაშვილზედ ჩანაზნაწევარი პური და ქერი, ორი მანეთი კომის, ყალანი, შაურნაწევარი საშობაო და ძროხისა;	2	1 2 40
15	გაბრიელ ნავროზაშვილზედ ორი მანეთი კომისა, საშობაო და ძროხის ფული ექუსი შაური;	2	30
16	იაკობ ნავროზაშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი, საშობაო და ძროხის ფული ექუსი შაური;	3	30
	შერმადინი გიორგის მამული ნავროზაშვილებს უჭირავსთ, ამის ბეგარა კოდნაწევარი პური და ქერი.	1	4
	ამათ ყოველს კომლზედ ერთი დედალი და ხუთი კვერცხი. დებულება სძევთ. თივისა და ქერისა კომლზედ მანეთი;		
სოფელს საქორეთსა			
1	გაბრიელ ტუზიაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი კომის, ყალანი, სამშაურნაწევარი, საშობაო და ძროხის ფული 30 კოპიკი.	2 2	47
2	შარმადინს ტუზიაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული; ყალანი, სამშაურნაწევარი, საშობაო და ძროხის;	2 2	47
3	პეტრე ტუზიაშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული, ყალანი, სამშაურნაწევარი საშობაოდ ძროხის;	2 2	47
	ამათა სძევს კომლზედ დედალი და ხუთი კვერცხი.		
სოფელს ხარბალს			
1	გლანა ქენჭაძეზედ ხუთი ჩანაზი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული; ყალანი ხუთი შაური საკომლოზედ გაიყოფა.	5	
2	გაბრო ქენჭაძეზედ ორი მანეთი.	2	
3	ხაქარა ქენჭაძეზედ ოთხი ჩანაზი პური და ქერი; ორი მანეთი ფული;	2	4
4	თევდორე ქენჭაძეზედ ცხრა ჩანაზი პური და ქერი, ორი მანეთი ფული, ყალანი ხუთი შაური;	1 2	1 25
	კომლზედ დედალი და ხუთი კვერცხი;		
სოფელს მონასტერს;			
1	ქიტესა ზარიძეზედ ორი მანეთი;	2	
2	ხაქარა ზარიძეზედ ორი მანეთი; ფინდიზაშვილის შვილის სამი კოდი პური და ქერი;	2 3	
3	გიორგი ზარიძეზედ ორი მანეთი;	2	
4	გიორგი ზარიძეზედ ორი მანეთი;	2	

16035740
ჩანაზი 100335

სოფელს ბელაოს ბეგარა

კოდი
მანეთი

კოპი-
კი

1	ლუთისო ტერაშვილსა სძევს ორკოდნახევარი პური და ქერი; საკლავის ათიშაური, ათიშაური სახრო, ხუთი აბაზი მგელუ- ნის, შობა აღდგომისა ხუთი აბაზი, თივა ქერის ორი აბაზი; და მთისა ჩარეკნახევარი ერბო. ერთი ქათამი;	2 3	4 40
2	ნინიკა ტერაშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი; სამი მანეთი და ათი შაური ფული; ნახევ () ლიტრა ერბო და ქათამი;	3 3	50
3	ანდრია ტერაშვილზედ ერთი კოდი პური, ორი მანეთი და სამ- აბაზუხალთუნი ფული,—ნახევარ ჩარეკი ერბო და ქათამი;	1 2	70
4	იასე დემეტრაშვილზედ ოთხი კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი და ათი შაური ფული, ნახევლიტრა () ერბო და ერთი ქათამი, ერთი ვარია.	4 3	50
5	ფისაძე სოსიაზედ ხუთი კოდი პური და ქერი; სამი მანეთი და სამი აბაზი ფული, ნახევლიტრა () ერბო, დედალი და ვარია;	5 3	60
6	ბენიამენის შვილი ჭიტოზედ ნახევარ კოდი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული და დედალი;	2	4 60
7	ბენიამენის შვილი ზაქარაზედ ნახევარ კოდი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული;	2	4 60
8	ბენიამენის შვილი ზოსურუვაზედ ერთი კოდი პური და ქერი, თო- თხმეტი აბაზი ფული;	1 2	80
9	ამ სამთ ძმათ უნდა გაიღონ ერთი ჩარეკი ერბო და დედალი;		
9	ბეცია წიქარიძეზედ ორი კოდი და ექუსი ჩანაზი პური და ქერი, სამი მანეთი ერთი აბაზი ფული, სამი ჩარეკი ერბო, დედა- ლი და ვარია;	2 3	6 20
10	გაბრიელ წიქარიძეზედ სამი კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი და ათი შაური ფული; ნახევარლიტრა ერბო, დედალი და ვარია;	3 3	50
11	გოგია წიქარიძეზედ სამი კოდი და ორი ჩანაზი პური და ქერი, სამი მანეთი და ორი აბაზი ფული, სამი ჩარეკი ერბო, დე- დალი და ვარია;	3 3	2 40
12	ნინიკა წიქარიძეზედ კოდნახევარი პური და ქერი; თოთხმეტი აბაზი ფული; ჩარეკი ერბო, დედალი;	1 2	4 80
13	სოსიკა არჩუაძემ სამი კოდი პური და ქერი; სამი მანეთი და ერთი აბაზი; ჩარეკნახევარო ერბო, დედალი და ვარია;	3 3	20
14	შიო არჩუაძეზედ ოთხი კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი და ათი შაური ფული, ნახევარლიტრა ერბო, დედალი და ვარია;	4 3	50

სოფელს ელტერს

15	საბა ჯირკვლიშვილზედ ხუთკოდნახევარი პური და ქერი; ოთხი მანეთი და ხუთი შაური ფული; ერთი ლიტრა ერბო, სამი ქათამი;	5 4	4 25
16	გლანა ჯირკვლიშვილზედ კოდნახევარი პური და ქერი, სამი მანეთი ფული, ერთი ჩარეკი ერბო და დედალი;	1 3	4

სოფელს ელტერს		კოდი მანეთი	ჩანაწი ჭი
17	ნასყიდა სიღამონიძეზედ ორკოდნახევარი პური და ქერი, სამი მანეთი და ერთი აბაზი ფული, ერთი ჩარეკი ერბო და დედალი;	2 3 3	4 20 20
18	ხალა ქერდიყოშვილზედ სამი ¹ კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი და ათი შაური; ნახევლიტრა () ერბო, ორი დედალი; ერბო 7 ლიტრი 1 1/8 ჩარეკნახევარი, პური და ქერი 46 კოდი და 6 ჩანაზი; ფული 59 მანეთი 25 კაპეკი, ქათამი 28.	3 3	50

სოფელს საცხენთს			
1	ნინიკა ზადურზედ ოთხკოდნახევარი პური და ქერი, შვიდი შაური ფული, დედალი;	4	4 35
2	სოლომონა ზადურზედ ორი კოდი და ორი ჩანაზი პური და ქერი, სამშაურნახევარი ფული, დედალი;	2	2 17
3	სოსია ზადურზედ ორი კოდი და ორი ჩანაზი პური და ქერი, სამ- შაურნახევარი ფული, დედალი;	2	2 17
4	რამაზა ტოლიაშვილზედ ოთხი კოდი პური და ქერი, თორმეტი აბაზი ფული; დედალი;	4 2	40 ²
5	გლაზა ტოლიაშვილზედ ოთხი კოდი პური და ქერი, თორმეტი აბაზი ფული, დედალი;	4 2	80
6	გაბრიელ ტოლიაშვილზედ სამი კოდი და ექუსი ჩანაზი პური და ქერი; თორმეტი აბაზი ოთხგროშაკლები; დედალი;	3 2	6 73
7	მიქელა ტოლიაშვილზედ შვიდი კოდი პური და ქერი, სამი მანეთი ფული; დედალი.	7 3	
8	ტეტომ () მაშუკაშვილმა ოთხი კოდი პური და ქერი, თორმეტი აბაზი ფული, დედალი;	4 2	80
9	გაბო კობალაძეზედ თექუსმეტი კოდი პური და ქერი, ჩვიდმეტი აბაზი ფული, ორი დედალი;	16 3	40
10	სვიმონა კობალაძეზედ შვიდკოდნახევარი პური და ქერი, სამი მანეთი ფული, დედალი ორი;	7 3	4
11	სოსია ზადურზედ რვაკოდნახევარი პური და ქერი სამი აბაზი ხა- რის ფული, ორი ქათამი;	8	4 60
12	ქიტო ზადურზედ შვიდი კოდი და სამი ჩანაზი პური და ქერი, ცამეტაბაზუხალთუნი ფული, დედალი;	7 2	3 70
13	გიგო ზადურზედ ოთხი კოდი და ექუსი ჩანაზი პური და ქერი, სამი მანეთი ფული; დედალი;	4 3	6
14	გლაზა ზადურზედ ოცი კოდი და ნახევარი პური და ქერი, ექუსი აბაზი ფული;	20 1	4 20
15	ნასყიდა ბიძიონაშვილზედ კოდნახევარი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული; დედალი;	1 2	4 60
16	ანდრია ბიძიონაშვილზედ კოდნახევარი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული და დედალი;	1 2	4 60
17	ნინიკა ბიძიონაშვილზედ სამი კოდი პური და ქერი, თორმეტი აბაზი ფული; დედალი;	3 2	80

¹ წერია:—სამიმი კოდი.

² იყო 80 გადასწორებულია—40-ზე.

სოფელს საცხენეთს		კოდი მანეთი	ჩანაზი კოპი- კი
18	ზადურა ზადურზედ ცხრაკოდნახევარი პური და ქერი, ცამეტი აბაზი ფული, დედალი; პური და ქერი 111 ¹ კოდი და 3 ¹ ჩანახი. ფული 39 მანეთი და 14 ¹ კაპეიკი; დედალი 20.	9 2	4 60
სოფელს იკორთას			
1	სვიმონა რჩეულაშვილზედ თორმეტი კოდი პური და ქერი, თორმეტაბაზულთუნი ფული, კულუხი ხუთი კოკა ტკბილი, ორი დედალი;	12 2	50
2	სოლომონ ბეთლემიშვილზედ ორი კოდი პური და ქერი ორი მანეთი და ათიშაური ფული, დედალი;	2 2	50
3	ბათლომე ბეთლემიშვილმა ორი კოდი პური და ქერი. ორი მანეთი და ათი შაური ფული; დედალი; ბეთლემიშვილებს ხუთი კოკა ტკბილი კულუხი; ბელოთმა, საცხენეთმა, ხოშურმა, ელტურამა, იკორთელებმა ² ამათა სძევს ხუნა სამი დღე. სამი დღე მკა, სამი დღე ლეწვა ზუარში ბარვა, სარის მოჭრა, სამწელიწადში ერთხელ ფულის შეწერა ვის როგორ ზედლებმა, () შეშის ზიდვა, ყოველ მუშაობაზედ ბეგარაზედ გამოსვლა.	2 2	50
მარანის დებულება ³ , კარგის მოსავლის დროს შესწერდება ორმოცი კოკა კულუხი; ამასთანავე ღალა ორმოცი კოდი პური და ქერი და ყოველ საქმეში ბეგარაზედ გამოსვლა ხარითა და კაციითა, ყოველს წელიწადს კომლზედ ქათამი, ხუნა სოფელში რამთელიც გუთანისებების (sic) ამასთანავე მკა და ლეწვა. ატენსა, ჯგბირსა და ზედქსოვრისა; ატენელებს, როდესაც კარგი მოსავალი იქმნება შესწერდებათ ასი კოკა კულუხი; შესწერდებათ სურსათი სამოცდარი კოდი, ორი წილი პური და ერთი წილი ქერი., ამათვე სძევს ყოველი ბეგარა ხარით თუ კაციითა; ჯგბირს სძევს ღალა თხუთმეტი კოდი. ამათა სძევს სურსათი ოცდარეთი კოდი; ორი წილი პური ერთი წილი ქერი; და ყოველი ბეგარა როგორთაც ატენელები (sic). ზედა ქსოვრის სძევს სურსათი რადგან ახალი მოსახლენი არიან; და ბეგარაზედ გამოსვლა ყოველ თეინ როგორთაც სხუვა სოფელი. ორმოც (sic) შესწერდება ვის როგორ შეუძლიან პური და ქერი.			

სტალინის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველოს ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14. X. 1958 წ.)

¹ რიცხვები (111, 3, 14) ყველგან გადასწორებულია მეღწივით ეწაა არსებულზე.

² ამის შემდეგ წერია:—მარნელებმა—და გადაშლილია მეღწივით.

³ წერია:—დედუღება.

Д. Гвритишвили

Доходная книга 1822 года Торникэ Эристави

Резюме

Для исследования вопросов социальной и экономической истории древней Грузии особое значение имеет изучение дошедших до нас доходных книг некоторых „сатавадо“. В вышепубликуемой доходной книге 1822 г. ксанского Эристава Торникэ исследователь найдет интересные данные о 26 деревнях ксанского ущелья. В этом документе много сведений об экономическом состоянии крепостных крестьян и их социальных повинностях, об отраслях хозяйства и др. В вступительной части автор дает общую характеристику публикуемого документа.

მ. ჯაფარიძე

დოლმენური კულტურა საქართველოში

(1955 — 1956 წწ. აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები)

კავკასიაში უკანასკნელ ხანებამდე დოლმენები ცნობილი იყო მხოლოდ ჩრდილო კავკასიიდან, რომელთა შესწავლას კარგა ხნის ისტორია აქვს. პირველი ცნობა კავკასიის დოლმენების შესახებ უკვე გვხვდება დიუბუა დე მონპერეს ნაშრომში¹. აფხაზეთის დოლმენების აღმოჩენამდე, დასავლეთ-კავკასიის დოლმენების გავრცელების სამხრეთი საზღვარი სხვადასხვა მეცნიერს სხვადასხვაგვარად ჰქონდა წარმოდგენილი. ე. ფელიცინი აღნიშნავდა, რომ მდ. პსეზუასეს იქით შავი ზღვის სანაპიროზე დოლმენები აღარა გვხვდება². პ. უვაროვას აზრით, შავი ზღვის სანაპიროზე დოლმენების სამხრეთით გავრცელების უკიდურესი პუნქტია მდ. კოდოში და შახე. იგი პირდაპირ აღნიშნავდა, რომ აფხაზეთში ადგილობრივ მოსახლეობას დოლმენების შესახებ არავითარი წარმოდგენა არა აქვს, რაც უთუოდ იმის მოწმობა უნდა იყოს, რომ დოლმენები ამ მხარეში არ გავრცელებულა³. მაგრამ უკვე ა. მილერმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ დოლმენები გაგრასთან და, ეგებ, მის სამხრეთითაცაა საძებარიო⁴. ა. მილერის მიერ ვარაუდით გამოთქმული ეს მოსაზრება სავსებით დადასტურდა და დღეს აფხაზეთის ტერიტორიაზე დოლმენები უკვე რამდენსამე აღილასაა ცნობილი. პირველი ცნობა აფხაზეთში აღმოჩენილი დოლმენების შესახებ გამოაქვეყნა ვ. სტრაევემა, რომელმაც სოფ. აზანტის მახლობლად ნახა რამდენიმე დოლმენი⁵. შემდეგში დოლმენები აღმოჩნდა აგრეთვე სოფ. აქანდარაში, ოთხარაში და ეშერში (ადგილი კუჩუ-დერე). ეშერში ერთი ჯგუფი დოლმენებისა შედარებით კარგადაა შემო-

¹ Фелицын Е. Д., Западно-Кавказские дольмены, МАК, IX, Москва, 1904, стр. 4.

² იქვე, 83. 12.

³ Уварова П. С., Несколько дополнительных сведений по вопросу о Кавказских дольменах, МАК, IX, Москва, 1904, стр. 175.

⁴ Милер. А. А., Разведки на Черноморском побережье Кавказа в 1907 г., Изв. Арх. Ком., вып. 35, СПб. 1909; стр. 83.

⁵ Стражев В. Н., К Азиатскому дольмену, Изв. Абх. Научн. общ., вып. IV, Сухум, 1926, стр. 125 — 127.

ნახული. პირველად ეს დოლმენები ნახა არქეოლოგმა მ. ივაშენკომ 1930 წელს¹. მან აქ გარკვეული სამუშაოებიც ჩაატარა, ოღონდ, როგორც ჩანს, არც ერთი დოლმენი მას ბოლომდე არ გაუთხრია². 1934 წ. ეშერში მუშაობას აწარმოებდა საკავშირო მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიცია, რომელმაც რამდენიმე დოლმენი შეისწავლა³. 1937 წ. აქ ბ. კუფტინმა კიდევ რამდენიმე დოლმენი გათხარა, ოღონდ, სამწუხაროდ, მან ამ მეტად საყურადღებო და საინტერესო მასალის დამუშავება და გამოქვეყნება ვეღარ მოასწრო. 1946 წ. ბ. კუფტინმა კვლავ ინახულა ეს ადგილი და კიდევაც წამოიწყო ერთ-ერთი დოლმენის გათხრა, მაგრამ ბოლომდე აღარ მიუყვანია სამუშაო. სამაგიეროდ მან იმავე წელს შეისწავლა დოლმენები სოფ. აზანტაში, ოღონდ სამწუხაროდ არც ამ მასალის დამუშავება და გამოქვეყნება დასცალდა⁴.

ამრიგად, როგორც დავინახეთ, აფხაზეთის დოლმენთაგან სადღეისოდ მხოლოდ ეშერისა და აზანტის ჯგუფის დოლმენებია გათხრილი. ეშერის დოლმენებში მოპოვებული მასალის ერთი ნაწილი შესწავლილია და გამოქვეყნებულიცაა. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზეთის დოლმენების შესახებ ერთი გარკვეული წარმოდგენის შემუშავება ჯერ კიდევ ჭირს და ამის ერთ-ერთი მიზეზი უთუოდ ისიც უნდა იყოს, რომ, ეტყობა, მათი შესწავლა ყოველთვის სათანადო სიმაღლეზე ვერ იდგა.

საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის 1955 წ. აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიზანი იყო შეესწავლა აფხაზეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დოლმენები⁵. მუზეუმი ვარაუდობდა აგრეთვე ერთი დოლმენის საექსპოზიციოდ წამოღებას. ექსპედიციამ თავისი მუშაობა იმით დაიწყო, რომ დაათვალიერა ის ადგილები, სადაც ცნობილი იყო დოლმენები. პირველად ინახულა სოფ. ოთხარის დოლმენები. აქ სოფლის შუაგულში შერჩენილია რამდენიმე ნადოლმენარი ადგილი. დოლმენები სრულიად დანგრეულია, მოჩანს ზოგან მხოლოდ იატაკის ქვები, რომლებსაც იქ, სადაც წინა კედელი უნდა მდგარიყო, ფართო ნარიზანდი აქვს. რა თქმა უნდა, ასეთ ვითარებაში აქ გათხრების დაწყება ნაკლებად მიზანშეწონილი ჩანდა.

¹ Ивашенко М. М., Исследование архайческих памятников материальной культуры в Абхазии, Тбилиси, 1935, стр. 14.

² იქვე, გვ. 16.

³ Куфтин Б. А., К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, КСИМК, вып. VIII, стр. 8.

⁴ Куфтин Б. А., К вопросу о древнейших корнях груз. культ. на Кавказе по данным археологии, საქ. მუზ. მოამბე, XII, თბილისი, 1944, გვ. 306 სქოლიო — 2.

⁵ Куфтин Б. А., Материалы к археологии Колхиды т. I, Тбилиси, 1949, გვ. 259, სქოლიო 2.

⁶ ექსპედიცია მოაწყო საქართველოს ხელოვნების მუზეუმმა. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: ო. ჯაფარიძე, ე. ხოშტარია, ო. ტყეშელაშვილი, ო. დაშავსკაია, ლ. დლოტი და გ. მასხარაშვილი.

სოფ. ოთხარიდან გავემგზავრეთ სოფ. აჯანდარაში (გუდაუთის რაიონში) აქ კოლმეურნე ჩიმაგუას კარმიდამოზე სამი დოლმენი დგას. იმის გამო, რომ ეს დოლმენები თითქმის მთლიანად ბარდებით იყო დაფარული, ძნელდება მათი დაცულობის შესახებ რისამე დაბეჯითებით თქმა. მაგრამ ერთი კია, რომ მიწის ზემოთ მოჩანს ამ სამივე დოლმენის გვერდითი სიგრძივი კედლები. სახურავი კი, ისე ჩანს, თითქოს არცერთს არ შემორჩენია. შესაძლოა გათხრებმა აქ გარკვეული შედეგი მაინც მოგვცეს.

გარდა ამისა, დაზვერვები ჩავატარეთ მდ. მჩიშის (Чёрная речка) შესართავთან, ზღვის სანაპიროსთან. საქმე იმაშია, რომ მ. ივაშჩენკოს ერთ-ერთ თავის ნაშრომში აღნიშნული აქვს, რომ შეუმოწმებელი ცნობით ამ რაიონში თითქოს უნდა იყოს დოლმენები¹. ჩვენ საკმაოდ ბეჯითად დავზვერეთ ეს რაიონი, მაგრამ ვერავითარ შედეგს ვერ მივაღწიეთ. ვფიქრობთ, რომ აქ ნაკლებად მოსალოდნელი უნდა იყოს დოლმენის აღმოჩენა.

დასასრულ, ვინახულეთ ეშერის დოლმენები და გადავწყვიტეთ, რომ ისევ ამ ჯგუფიდან შეგვესწავლა რამდენიმე მათგანი. ზემო ეშერში (აღვნიშნული კურუ-დერე, თურქულად — გამშრალი ხეობა) ძირითადად დოლმენები გვხვდება კარაპეტ და მარტიროს აკოპიანების კარმიდამოზე, მთა აბაჩაგდარის კალთაზე. ეს დოლმენები დაახლოებით ერთ ხაზზეა განლაგებული. უნდა აღინიშნოს, რომ ჩრდ. კავკასიაშიც ძირითადად დოლმენები ჯგუფებად გვხვდება ერთ ხაზზე განლაგებული². ჯერჯერობით ძნელია მეტნაკლებად ზუსტად თქმა, თუ რამდენი დოლმენისაგან შედგება ჯგუფი (ეს იმის გამო, რომ შესაძლოა ნაწილი დოლმენებისა მიწით დაიფარა)³. სადღეისოდ თითქოს შეიძლება ითქვას, რომ აქ დაახლოებით 15 დოლმენი ჩანს. ყველაზე მეტი დოლმენი გვხვდება კარაპეტ აკოპიანის კარმიდამოზე და ეს დოლმენები თითქმის მთლიანად მიწით იყო ამოვსილი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კ. აკოპიანის სამოსახლოზე რამდენიმე დოლმენი ჩანს (სურ. 1).

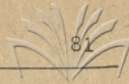
ეშერში ექსპედიციამ გათხარა სამი დოლმენი. № 1 დოლმენი მდებარეობდა კარაპეტ აკოპიანის კარმიდამოს ტერიტორიაზე. ეზოს უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში, ადრევე გათხრილი უახლოესი დოლმენიდან (დოლმენი № 1 — მ. ივაშჩენკოსა და ბ. კუფტინის მიხედვით) დაახლოებით ათიოდ მეტრის დაშორებით. ამ დოლმენის გათხრამდე მოჩანდა მხოლოდ ორი სიგრძივი გვერდის ქვა. სახურავის ქვა კი მთლიანად დამტვრეულია და ამიტომ დოლმენი თითქმის მთლიანად მიწით იყო ამოვსილი. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კ. აკოპიანის სამოსახლოზე რამდენიმე დოლმენი ჩანს.

იმის გამო, რომ, როგორც აღნიშნული გვქონდა, დოლმენი № 1 თითქმის მთლიანად მიწით იყო ამოვსილი, ამიტომ დოლმენის კონტურების გამოსავლინებად ერთდროულად დავიწყეთ გათხრა როგორც დოლმენის გარეთ, ისე მის შიგნით. დოლმენის სამხრეთ ნაწილში გამოჩნდა სახურავის დამტვრე-

¹ Иващенко М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

² Фелицын Е. Д., დასახ. ნაშრ., გვ. 32.

³ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 261.

მსგავსი შემთხვევები გვხვდება ჩრდილო-კავკასიის დოლმენებშიც¹. ალბათ იმის გამო, რომ დოლმენის წინა და უკანა კედელი უკეთ ჩამჯდარიყო, გაკეთებული ჰქონდა საკმაოდ ფართო „ნარიბანდი“. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამგვარივე „ნარიბანდი“ მოჩანს ოთხარის ერთ-ერთი დანგრეული დოლმენის იატაკის ქვაზე.

აფხაზეთში დღემდე აღმოჩენილ ყველა დოლმენს წინა კედელში დატანებული აქვს მრგვალი ნახვრეტი. კავკასიის დოლმენების უმრავლესობა ხვრელიანია², თუმცა, როგორც ე. ფელიცინი აღნიშნავს, გვხვდება ისეთი დოლმენებიც, რომელთა წინა კედელში მრგვალი ნახვრეტი არა აქვთ³. ჩვეულებრივად ეს ნახვრეტი მოთავსებულია კედლის ქვედა ნაწილში, დაახლოებით შუა ადგილას⁴. ხვრელი უპირატესად წრისებური ფორმისაა, რომლის დიამეტრიც დამოკიდებული არ არის დოლმენის ზომაზე⁵. კ. აკოპიანის ეზოში № 1 დოლმენის მახლობლად ჩვენ გავწმინდეთ ერთი შედარებით პატარა დოლმენი, რომელიც სრულიად დაშლილი იყო და მისი ხვრელის დიამეტრი უდრიდა — 0,40 მ X 0,35 მ, ე. ი. დაახლოებით იმავე ზომისა იყო, როგორც, ჩვეულებრივად, მოზრდილ დოლმენს ახასიათებს.

№ 1 დოლმენის წინა კედელში დატანებული ხვრელი ოდნავ ოვალური მოყვანილობისაა. მისი შიდა პირი, როგორც ჩანს, გარეთაზე უფრო განიერი უნდა იყოს. გარეთა პირის დიამეტრია 0,35 მ X 0,43 მ; შიდა პირისა კი 0,41 მ X 0,48 მ. ხვრელი აქაც, ჩვეულებრივ, კედლის ქვედა ნაწილში, შუა ადგილასაა მოთავსებული.

ხვრელს გარედან, როგორც ეს ჩრდილო-კავკასიაში აღმოჩენილ ზოგიერთ დოლმენს ახასიათებს, ქვის საცობი უკეთდებოდა⁶. ეშერის ჯგუფის დოლმენებში მხოლოდ ერთ შემთხვევაში (დოლმენი № 3) აღმოჩნდა ხვრელში ჩადგმული საცობი. კ. აკოპიანის გადმოცემით, მას ერთი საცობი უპოვნია; იგი საკმაოდ მოზრდილი და კონუსისებური მოყვანილობისაა.

ეშერის ჯგუფის დოლმენებში ისევე, როგორც საერთოდ კავკასიის დოლმენებში, გვხვდება როგორც მოზრდილი, ისე შედარებით მომცრო ზომის დოლმენები. ე. ფელიცინს ჩრდილო კავკასიის დოლმენთა მაგალითზე გამოყვანილი აქვს საშუალო ზომები პატარა, საშუალო და დიდი დოლმენებისათვის⁷.

¹ Сысоев В. М., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 136.

² Уварова П. С., „ „ „ გვ. 173.

³ Фелицын Е. Д., „ „ „ გვ. 26.

⁴ Сысоев В. М., „ „ „ გვ. 131,

Фелицын Е. Д., „ „ „ გვ. 27.

⁵ იქვე.

⁶ Фелицын Е. Д., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 28,

Сысоев В. М., „ „ „ გვ. 132,

Миллер А. А., *Записки о дольменах*, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ. III, თბილისი, 1925, გვ. 25.

⁷ Фелицын, Е. Д., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 19.

ჩვენი დოღმენი № 1 უთუოდ მოზრდილ დოღმენთა ჯგუფს მიეკუთვნება (სურ. 3). მისი ზომებია: აღმოსავლეთის კედელი: სიგრძე — 3,75 მ; სიმაღლე — 1,60 მ; სისქე — 0,35 მ. კედლის შიდა ზომები: სიგრძე ნარიბანდიდან ნარიბანდამდე — 2,60 მ; ნარიბანდის სიგანე სამხრეთ კედელთან 0,13 მ, ჩრდ. კედელთან — 0,12 მ.

დასავლეთის კედელი: სიგრძე — 3,65 მ; სიმაღლე — 1,50 მ; სისქე — 0,35; შიდა ზომები: სიგრძე ნარიბანდიდან ნარიბანდამდე — 2,50 მ; ნარიბანდის სიგანე სამხრეთ კუთხეში — 0,12 მ; ჩრდ. კუთხეში — 0,10 მ.

სამხრეთის კედელი: სიგრძე — 2,90 მ; სიმაღლე — 1,80 მ; სისქე — 0,32 მ; ხერელის დიამეტრი — 0,41 მ X 0,48 მ; ხერელი ქვედა კიდიდან მოთავსებულია 0,35 მ დაშორებით, ზედადან კი — 0,95 მ დაშორებით, აღმოსავლეთის კიდიდან — 1,20 მ და დასავლეთის კიდიდან — 1 — 30 მ დაშორებით.

ჩრდილოეთის კედელი: სიგრძე — 2,30 მ; სიმაღლე — 1,60 მ; სისქე — 0,25 მ.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ დოღმენის კედლის ქვები გაუთულები ან ოდნავ გათლილი იყო, ამიტომ ეს კედლები ყველა ნაწილში თანაბარი სისქისა არ იყვნენ.

დოღმენი სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ თანდათანობით ვიწროვდება. მისი სიგანე არის სამხრეთის კედელთან — 3,10 მ, შუაში — 2,70 მ, ჩრდილო კედელთან კი — 2,35 მ.

დოღმენის სიგრძივ კედლებს ორივე კუთხეში დაახლოებით 0,12 მ სიგანის ნარიბანდი ჰქონდა გაკეთებული, ალბათ იმ დანიშნულებით, რომ განივი კედლის ქვები უკვე ჩამჯდარიყვნენ მასში. როგორც აღნიშნული გვქონდა, ამგვარივე ნარიბანდი, ოღონდ უფრო განიერი, შეინიშნებოდა აგრეთვე სამხრეთ და ჩრდილოეთ კედლის ქვეშ ჰორიზონტალურად მოთავსებულ ქვებზეც. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ნარიბანდები აფხაზეთის თითქმის ყველა დოღმენზე შეინიშნება სხვადასხვა სიგანისა¹. დამახასიათებელია ისინი აგრეთვე ჩრდილო კავკასიის დოღმენებისათვისაც².

თუ ჩვენი დოღმენისა და ეშერის სხვა დოღმენების ზომებს ერთმანეთს შევადარებთ, დავინახავთ, რომ ეს დოღმენი ყველაზე გრძელია. სიგანითაც ფასადთან ჩვენი დოღმენი თითქმის ყველაზე მეტია. რაც შეეხება სიმაღლეს, იგი შედარებით უფრო დაბალი ჩანს³. საერთოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეშერის ჯგუფის დოღმენები, კავკასიის დოღმენებთან შედარებით, თითქმის ყველაზე მოზრდილნი არიან⁴.

როგორც აღნიშნული გვქონდა, № 1 დოღმენი თითქმის მთლიანად მიწაში იყო ჩაფლული, გარდა წინა მხარისა, რომელიც დაახლოებით ნახევ-

¹ Иващенко М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 41.

² Сысоев В. М., „ „ „ 83. 137.

³ Иващенко М. М., „ „ „ 83. 43.

⁴ Куфтин Б. А., „ „ „ 83. 257.

რად იყო მიწაში. დოლმენის გარედან გაწმენდისას გამოირკვა, რომ მისი კედლები შედგება ნაწილიდან უკანა კედლისაკენ საყრდენად მოზრდილი ქვები აქვს ჩაწყობილი. უკანა კედელს კი ქვები თითქმის მთელ სიმაღლეზე ჰქონდა შემოწყობილი. თავდაპირველად, ვიდრე არ გაირკვა, რომ ჩრდილოეთის (უკანა) კედელი დოლმენშია ჩაწოლილი, ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, თითქოს აქ მთლიანი კედლის ნაცვლად ამ ქვებით ამოშენებული კედელი უნდა ყოფილიყო. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ჯგუფის სხვა უკვე გათხრილი დოლმენების ირგვლივ გარედან ქვებია ჩაყრილი. ასეთ შემთხვევებს ჩრდილო კავკასიის ზოგიერთ დოლმენებშიც ვხვდებით¹.

№ 1 დოლმენში აშკარად გამოირჩევა ორი ფენა. პირველი ფენა აღმოჩნდა 0,30 — 1,0 მ სიღრმეზე. კოლექტიური სამარხი დაახლოებით დოლმენის ცენტრში იყო. მიცვალებულის ძვლები აღმოსავლეთ კედლიდან — დასავლეთ კედლამდე დაახლოებით ერთ სწორ ხაზზე იყო ჩალაგებული. სამარხის სიგრძე, ე. ი. დოლმენის სიგანე უდრის — 2,58 მ-ს, სიგანე კი — 1,20 მ-ს. მიცვალებულთა პოზის დადგენა შეუძლებელი გახდა. ჩონჩხის ძვლებისაგან ძირითადად ჩანდა კიდურების ძვლები და თავის ქალები. სხვა ძვლებიდან აქა-იქ აღმოჩნდა ფალანგები და რამდენიმე ნეკნის ძვალი. დოლმენის აღმოსავლეთ ნაწილში ერთი-მეორის გვერდით დაახლოებით ერთ დონეზე რვა თავის ქალა იყო მოთავსებული. გარდა ამისა, სამხრეთ დასავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა ერთი თავის ქალა, ასევე დოლმენის დასავლეთ კედელთანაც ჩანდა ერთი თავის ქალა და თითქმის მის გვერდით კიდევ მეორე თავის ქალაც უნდა ყოფილიყო. თავის ქალებს შორის ყოველგვარი წესრიგის გარეშე კიდურების ძვლები იყო. დასავლეთ ნაწილში აღმოჩენილი თავის ქალა კიდურების ძვლების ქვეშაა მოქცეული. ცენტრალურ ნაწილში ძვლების ქვეშ მოზრდილი რიყის ქვები ეყარა. მიცვალებულებს თან ახლდათ (სურ. 4) ბრინჯაოს მასრა გახსნილი შუბის პირი (სურ. 5). იგი დოლმენის ცენტრში იყო ოდნავ ჩრდილოეთით. აქვე, ოღონდ ოდნავ უფრო აღმოსავლეთით, აღმოჩნდა ძლიერ დაზიანებული ბრინჯაოს სარტყელი, ბოლოში ბალთით, რომლის შუა ნაწილში ცხოველის თავია გამოსახული (სურ. 5). მეორე ამგვარივე სარტყელი აღმოჩნდა ერთ-ერთი თავის ქალას ქვეშ (სურ. 5). ამ სარტყლის გვერდით აღმოჩნდა ბრინჯაოს ბიკონუსური ფორმის მძივების ასხმულა (სურ. 5). გარდა ამისა სამარხის სხვადასხვა ადგილას აღმოჩნდა 1,5 ხვია სასაფეთქლე საკიდები (სურ. 5).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ № 1 დოლმენში კარგად ჩანდა ფენათა სტრატиграფია. პირველი ძირითადი ფენა ზედა ფენიდან დაახლოებით 0,50 მეტრზე დაბალი იყო (სურ. 6). როგორც ჩანს, ზედა ფენის მიცვალებულთა დასაფლავების დროს ეს დოლმენი ნაწილობრივ მაინც დაზიანებული უნდა ყოფილიყო. ამას გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ, როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, დოლმენის კედელი შიგ დოლმენში იყო ჩაწოლილი.

¹ Сысоев В. М., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 116, 121.

ჩანს, რომ ზედა ფენის მიცვალებულები აქ ამ კედლის ჩაწოლის შემდეგ იმარხნენ. პირველი ფენის სამარხები ამ ქვიდან დაახლოებით 0,30 — 0,40 მეტრზე უფრო მაღლა იყო.

აფხაზეთის დოლმენებში მოპოვებული მასალის შესწავლის შედეგად შესაძლებელი გახდა ამ დოლმენებში რამდენიმე ფენის გამოჩენვა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სადღეისოდ ფენების მიხედვით, ეს მასალა სათანადოდ შესწავლილი მაინც არ არის. ჯერ კიდევ ამ ფენების შესახებ ძნელია მეტნაკლები სიზუსტით რისამე თქმა. ასევე ჯერჯერობით ძნელია რისამე გარკვევით თქმა ჩვენში დოლმენტა აგების დროის შესახებ და არც მერმინდელი ფენების გამოყოფა ხერხდება მთლად დამაჯერებლად. ამ გარემოებას უთუოდ ართულებს ისიც, რომ აფხაზეთისა და, საერთოდ კავკასიის დოლმენტა პირველმა შემსწავლელებმა არ მოგვეცეს დოლმენებში მოპოვებული მასალის სწორი ანალიზი, ხოლო უკანასკნელის მიზეზი იყო ის, რომ უკანასკნელ ხანამდე კავკასიის დოლმენების დათარიღების შესახებ გარკვეული აზრი არ იყო შემუშავებული. კარგა ხანს გავრცელებული იყო ე. ფელიცინის მიერ გამოთქმული მოსაზრება დასავლეთ-კავკასიის დოლმენების თარიღის შესახებ. იგი ამ დოლმენებს მიაკუთვნებდა საკმაოდ გვიანდელ ხანას. ამგვარი დასკვნა მას გამოჰყავდა იქიდან, რომ დოლმენებში აღმოჩენილი იყო რომაული ხანის მახვილი და აგრეთვე, ერთ-ერთ დოლმენში ნაპოვნი იყო II საუკ. (ახ. წ.) ბოსფორული მონეტა¹. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩრდილო კავკასიის დოლმენების ინვენტარი, მიუხედავად იმისა, რომ აქ შედარებით ბევრი დოლმენტია შესწავლილი, მაინც მეტისმეტად ღარიბულია. ეგებ, ესეც იყო მიზეზი იმისა, რომ ამთავითვე არასწორი აზრი არსებობდა კავკასიის დოლმენტური კულტურის შესახებ². თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი კომპლექსი მართალია, მეტად მცირე, აშკარად უფრო ადრინდელი იყო (მაგალითად, აბაძეხსკაის დოლმენიდან).

აფხაზეთის დოლმენების შესწავლამ უთუოდ ბევრი რამ ახალი შეიტანა კავკასიის დოლმენტური კულტურის შესწავლის საქმეში. აქ მოპოვებული მეტად მდიდარი ინვენტარის წინასწარი ანალიზის გზით, მართალია, არასავსებით ზუსტად და სრულად, მაგრამ მაინც შესაძლო გახდა, დოლმენებში რამდენიმე ფენის დადგენა. ამან უთუოდ გარკვეული როლი შეასრულა აგრეთვე დასავლეთ-კავკასიის დოლმენტური კულტურის შესწავლის საქმეშიც. ჩრდილო კავკასიის დოლმენებში ადრევე მოპოვებული მასალის აფხაზეთის დოლმენტურ ინვენტართან შედარება-შეჯერების გზით შესაძლებელი გახდა აქაც რამდენიმე ფენის გამოყოფა. ბ. კუფტინი აღნიშნავს, რომ ახლა დასავლეთ-კავკასიის დოლმენებში სულ ცოტა ორი ფენის გამოჩენვა მაინც შეიძლება³.

¹ Фелицын Е. Д., დასახ. ნაშრომი, გვ. 36, 38, 56, 61.

² Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 299.

³ იქვე.

უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზეთის დოლმენების პირველმა შემსწავლელმა ლეონი ალბათ იმის გამო, რომ აღნიშნული დოლმენის გათხრის საქმე სათანადოდ სიმაღლეზე არ იდგა, ვერ შენიშნეს მათში სხვადასხვა ფენები, თუმცა მ. ივაშჩენკომ მიაქცია ყურადღება იმას, რომ ეშერის დოლმენში ისეთი ნივთებიც გვხვდება, რომლებიც უფრო მოგვიანო ხანის სამარხეული ინვენტარისთვისაა დამახასიათებელი. ამიტომ მან ეშერის დოლმენები II ათასწლეულს მიაკუთვნა ძველი წელთაღრიცხვით¹.

ბ. კუფტინის მიერ 1934 წ. და განსაკუთრებით კი 1937 წ. ჩატარებულმა სამუშაოებმა ეშერში გარკვეული სინათლე შეიტანა ამ საკითში. გაირკვა, რომ დოლმენები მერმინდელ ხანაშიც ყოფილა გამოყენებული. ბ. კუფტინი აქ ძირითადად სამ ფენას გამოყოფს. ქვედა, ძირითად ფენას იგი მიაკუთვნებს ბრინჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურს; მეორე ფენას წინაყობანურ პერიოდს, შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულს, ხოლო მესამე, ზედა ფენას კოლხური მონეტებით ათარიღებს². რამდენად სწორადაა ბ. კუფტინის მიერ დადგენილი ეს ფენები, ამაზე ჯერჯერობით პასუხის გაცემა ძნელია. დოლმენური მასალის პერიოდიზაციას, როგორც ჩანს, იგი ძირითადად 1937 წ. მოპოვებული მასალის მიხედვით იძლევა. ეს მასალა კი მას, როგორც ზემოთ აღვნიშნავთ, არ გამოუქვეყნებია. იმ მასალების მიხედვით კი, რომელიც სადღეისოდაა ცნობილი ეშერის დოლმენებიდან (კერძოდ მ. ივაშჩენკოსა და ბ. კუფტინის მიერ 1934 წ. გათხრების დროს მოპოვებული), მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ზოგიერთ დოლმენში აშკარად რამდენიმე ფენა ჩანს.

აღსანიშნავია, რომ 1955 — 1956 წლებში აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ეშერში ჩატარებული გათხრების შედეგად უთუოდ მეტად საყურადღებო მასალა აღმოჩნდა. როგორც აღნიშნული გვექონდა, განსაკუთრებით საინტერესო ის არის, რომ კარგად გამოირჩევა ფენების სტრატиграფია № 1 დოლმენში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის, რომ საკმაოდ კარგად ხერხდებოდა ამ ფენების დათარიღება.

ზედა ფენის სამარხთა ინვენტარი, მიუხედავად სიმცირისა, მეტად საყურადღებოა. საინტერესოა იგი იმიტ, რომ მას ბევრი საერთო აქვს აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოპოვებულ მასალებთან. განსაკუთრებით აღსანიშნავია აქ მოპოვებული ბრინჯაოს შუბის პირი (სურ. 5), რომელიც თითქმის სავსებით ისეთივეა, როგორც მ. ივაშჩენკოს მიერ ეშერის სამაროვანზე მოპოვებული შუბის პირები³. მსგავსი იარაღი ცნობილია აფხაზეთში სხვა ადგილებიდანაც. ერთი შუბის პირი აღმოჩნდა პრიმორსკოეში ორ, სხვა ტიპის შუბის

¹ Иващенко М. М., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 50.

² Куфтин Б. А., *Археологические раскопки в Триалети*, стр. 15.

Куфтин Б. А., *К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии*, საქ. მუზ. მთაბმე, XII — В, თბილისი, 1944, გვ. 305.

Куфтин Б. А., *К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии*, КСИИМК, вып. VIII, стр. 8.

³ Иващенко М. М., *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 61, სურ. XVI.

ქართული

პირთან ერთად¹. ერთი ამგვარი შუბის პირი, შემთხვევით ნაპოვნია² ში, ინახება საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში³. შედარებით პატარა ზომის მსგავსი ორი შუბის პირი სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა ახალ ათონში⁴. ეს შუბის პირები თავისებური ფორმისანი არიან, მათ შედარებით მოკლე ფოთლისებრი პირი აქვთ; მასრა გახსნილი, ვიწრო და გრძელია. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ტიპის შუბის პირები სადღეისოდ დამახასიათებელია აფხაზეთისათვის. მასრაგახსნილი შუბის პირი საერთოდ კარგადაა ცნობილი ჩვენში გვიანი ბრინჯაოს ხანაში, ოღონდ ფორმით ეს შუბის პირები სრულიად განსხვავდებიან ზემოთ აღწერილი შუბის პირებისაგან⁵. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აფხაზეთში ამ ტიპის შუბის პირებიცაა ცნობილი. მაგ.: ეშერიდან, ახალი ათონიდან და სხვ.⁶ სპეციალური ლიტერატურაში უკვე არაერთგზის გამოთქმულა მოსაზრება, რომ აფხაზეთი გვიან ბრინჯაოს ხანაში ერთგვარი სპეციფიკურობით ხასიათდება, სადღეისოდ უკვე შესაძლებელი ხდება საკუთრივ აფხაზეთისათვის დამახასიათებელი ზოგიერთი ფორმების გამოყოფა⁷. ერთ-ერთი ასეთი დამახასიათებელი სწორედ ზემოთ აღწერილი შუბისპირებიც უნდა იყოს.

თავისებურია აგრეთვე ამავე ფენაში აღმოჩენილი ორი ბრინჯაოს თხელი ფირფიტის ვიწრო სარტყელი, რომელიც მთავრდება ბალთით; ბალთის შუაზე გამოსახულია ცხოველის თავი, საკმაოდ მაღალკისრიანი, აცქვეტილი ყურებით და გრძელი სახით (სურ. 5). საესებით ამგვარივე სარტყლები (ბალთითურთ) ცნობილია აფხაზეთში ეშერის სამაროვნიდან⁸, ააქსტის ცნობილი სამარხიდან⁹ და აგრეთვე კულანურხვას სამაროვნის II სამარხიდან¹⁰. აფხაზეთის გარეთ ასეთი ბალტები ჩვენთვის უცნობია. ერთგვარად ეს ბალტები თითქოს, როგორც ბ. კუფტინი აღნიშნავს, უახლოვდება ყოზანის სამაროვნის ერთი რიგის ბალტებს¹¹, მაგრამ ამ ბალტებზე სრულიად განსხვავებული ცხოველია გამოსახული. უთუოდ აღსანიშნავია, რომ ეშერის სამაროვანიდან

¹ Куфтин Б. А., Материалы к археологии Колхиды, т. I, стр. 140.

² Лукин А. Л., Материалы по археологии Бзыбской Абхазии. Труды Отдела истории первобытной культуры Гос. Эрмитажа т. I, Ленинград, 1941, стр. 43, таб. VIII, 2, 4.

³ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 152.

ლლონტი ლ., არქეოლოგიური ძეგლები სოფ. ეშერიდან; საქ. მუზ. მოამბე, ტ. XVIII — В თბილისი, 1953, გვ. 239.

⁴ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 139, 213.

⁵ იქვე, ტაბ. XIV, 6, 7.

Лукин А. Л., გვ. 43, ტაბ. VIII, 1.

⁶ ო. ჯაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღი დასავლურ-ქართულ კულტურაში, თსუ შრომები, ტ. 49, თბილისი, 1953, გვ. 188.

⁷ Ивашенко М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

⁸ Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

Куфтин Б. А., „ „ „ გვ. 150, ტაბ. XI-ე.

⁹ Трапш М. М., Кунарулхвинский древний могильник, автореферат, Сухум, 1951, стр. 11.

¹⁰ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

მოპოვებულ კონუსისებურ სამკაულზე თითქმის სავსებით ისეთივე ნიშანდობილობის სახეა გამოსახული, როგორიც სარტყლის ბალთებზეა. ნიშანდობილობა, რომ ამგვარი კონუსისებრი სამკაული სადღეისოდ მხოლოდ აფხაზეთიდანაა ცნობილი¹. როგორც ჩანს, ეს ბალთიანი სარტყელიც საკუთრივ აფხაზეთის გვიანი ბრინჯაოს ხანისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს².

ზედა ფენის კოლექტიურ სამარხში აღმოჩნდა სამი სასაფეთქლე რგოლი 1,5 ზეისაა. ერთი მათგანი მრგვალია, მსხვილი მავთულისა, ორი კი — ოვალურია (სურ. 5). აღსანიშნავია, რომ ამ ტიპის რგოლები კავკასიაში და კერძოდ კი საქართველოში ბრინჯაოს კულტურის საკმაოდ ადრეულ საფეხურზე გვხვდება³. მსხვილი მავთულის მრგვალი ზეიები, მაგ., კარგადაა ცნობილი საჩხერის სამარხებიდან, ვერცხლის ამგვარი ზვია ნაპოვნი იყო თრიალეთის ერთ-ერთ ადრეული ბრინჯაოს ხანის ყორღანში; მსგავსი ზეიები ცნობილია აგრეთვე ეშერის დოლმენების უფრო ადრეულ ფენებში. ვხვდებით მათ შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხებში ქვასათლიდან და სხვ. ამ ტიპის რგოლები კარგადაა ცნობილი საერთოდ აფხაზეთიდან⁴. უფრო მოგვიანო ხანაში გავრცელებულია უპირატესად ამ ტიპის ოვალური საკიდები და, როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ე. კრუპნოვი, ისინი საკმაოდ მოგვიანო ხანამდე გვხვდება.⁵

დასასრულ, ზედა ფენის სამარხში აღმოჩნდა ბრინჯაოს მძივების ერთი ასხმულა, წაკვეთილი ბიკონუსური ფორმისა, დაახლოებით, ერთი ზომისა (სურ. 8). ეს მძივები გახსნილია და პირები ერთმანეთთანაა მიტანილი. ამგვარივე გახსნილი მძივები აღმოჩნდა კულანურხვას სამაროვნის ერთ-ერთ სამარხშიც.⁶ რამდენადმე განსხვავებული ფორმის აგრეთვე გახსნილი ბრინჯაოს მძივები ცნობილია ჩრდილო კავკასიიდანაც⁷.

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, ზედა ფენაში მოპოვებული მასალა კარგადაა ცნობილი აფხაზეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ძეგლებიდან. ეს მასალები მეტად დამახასიათებელი ჩანს აფხაზეთის გვიანი ბრინჯაოს ხანის კულტურისათვის. განსაკუთრებით ახლო დვას ჩვენი მასალა ეშერის სამაროვანზე მოპოვებულ ინვენტართან. ეს სამაროვანი მიეკუთვნება გაცილებით უფრო ადრეულ ხანას, ვიდრე ამას მისი შემსწავლელი მ. ივაშჩენკო ფიქრობდა. იგი აშკარად გვიანი ბრინჯაოს ხანისა უნდა იყოს⁸. ამავე პერიოდისა უნდა იყოს აგრეთვე კულანურხვას სამაროვნის რიგი სამარხები, თუმცა მისი გამ-

¹ დლონტი ლ., დასახ. ნაშრ., გვ. 223.

² Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 168.

³ Крупнов Е. И., Материалы по археологии Северной Осетии, докобанского периода, МИА 23 М. — Л., 1951, стр. 48. დასახ. ნაშრ., გვ. 48.

⁴ Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

⁵ Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 28.

⁶ Трапш М. М., „ „ „ გვ. 13.

⁷ Деген Б. Е., Курганы в Кабардинском парке г. Нальчика, МИА, № 3, М.-Л., 1941; გვ. 260, სურ. 28, 4, 39, გვ.

⁸ ჯაფარიძე ო., კოლხური ცული, საქ. მუხ. მოამბე, ტ. XVI-B, თბილისი, 1950, გვ. 81.

თხრელი მ. ტრაპში მას სკვეთური ხანით ათარიღებს¹. მაგრამ, ვფიქრობთ, რომ ეს მოსაზრება მთლად მართებული არ უნდა იყოს. აქ აშკარად უფრო ადრეული ფენაც გამოირჩევა, რომელიც გვიანი ბრინჯაოს ხანას უნდა მიეკუთვნებოდეს. უთუოდ საყურადღებოა ის, რომ № 1 დოლმენში აღმოჩენილ მასალაში ძირითადად გვხვდება ისეთი ნივთები, რომლებიც სადღეისოდ დამახასიათებელია აფხაზეთის გვიანი ბრინჯაოს ხანისათვის. აქ, როგორც ჩანს, ამ პერიოდში დასავლურ-ქართული, კოლხური კულტურის თავისებური, ლოკალური ვარიანტი უნდა გვქონებოდა.

ამრიგად, № 1 დოლმენის ზედა ფენის სამარხში აღმოჩენილი მასალა გვიანი ბრინჯაოს ხანისა უნდა იყოს. უთუოდ აღსანიშნავია, რომ დღემდე გვიანი ბრინჯაოს ხანის მასალა აფხაზეთის დოლმენებიდან არ იყო ცნობილი.

№ 1 დოლმენში ძირა ფენა უშუალოდ ზედა ფენის ქვეშ იდო დაახლოებით 0,50 მეტრით უფრო ღრმად. მიცვალებულის ძვლები ძირითადად შეჯგუფებული იყო უწესრიგოდ დოლმენის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში. აქ დაახლოებით 10-მდე თავის ქალა მოჩანს. გარდა თავის ქალებისა აქვე ელავა ძირითადად კიდურების ძვლები. აქა-იქ ნეკნისა და ზოგან ფალანგის ძვლებიც ჩანდა. ერთი შეხედვით, აქ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ძვლები ყოველგვარი წესრიგის გარეშე კუთხეში მიუყრიათ. ზოგან თავის ქალები ერთმანეთზე ძვეს. ძვლები საშუალოდ 1,50 მეტრის სიღრმეზე აწყვია.

გარდა ამისა, რამდენიმე ძვალი მოჩანს აგრეთვე დასავლეთის კედელთან დაახლოებით მის შუა ნაწილში 1,60 მეტრის სიღრმეზე. იატაკიდან ძვლები დაახლოებით 0,30 მეტრის სიმაღლეზე აწყვია. ნიცვალებულის დასაფლავების წესის შესახებ რისამე თქმა თითქმის შეუძლებელია. შეიძლება ითქვას მხოლოდ, რომ აქაც, ისევე როგორც ჩრდილო-კავკასიის დოლმენებში, ნიცვალებულები ძირითადად კუთხეებში დაუსაფლავებიათ².

ნივთები ძირითადად აღმოჩნდა იმ ნაწილში, სადაც ყველაზე მეტად იყო შეჯგუფებული ძვლები. თითქმის მთელ ფართობზე გვხვდებოდა დიდი ზომის ბირთვისებური მძივები, ნახევრად-ბირთვისებრი ფორმის დაფანჯრული მძივსაკიდები, სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ბრინჯაოს მძივები. თავის ქალებთან აღმოჩნდა სამი საკინძი, ნახევრადსფეროსებრი მოყვანილობის დაფანჯრული თავით (სურ. 7). დოლმენის სხვადასხვა ადგილას ნაპოვნი იყო სასაფეთქლე რგოლები 1,5 ხვიისა. დოლმენის ცენტრალურ ნაწილში უფრო სამხრეთით აღმოჩნდა რამდენიმე საკიდი სოკოსებრი მოყვანილობის მაღალი ყუნწით (სურ. 7).

დოლმენის დასავლეთ კედელთან აღმოჩნდა ბრტყელი სატევრის პირი (სურ. 7). აქვეა ნაპოვნი ნახევრადსფეროსებრი დაფანჯრული მძივსაკიდები, მოგრძო ფორმის სამი მილაკი. ძვლების ქვეშ თითქმის ზედ იატაკთან აღმოჩნდა ძროხის თუ ხარის გახვრეტილი წინა კბილი. აქვე იდო ბრტყელი, რალაც დანისმაგვარი ბრინჯაოს ფირფიტა. დოლმენის სამხრეთ-დასავლეთ კუთ-

¹ Трапш М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

² Фелицын Е. Д., დასახ. ნაშრ., გვ. 33.

³ Куфтин Б. А., „ „ 83. 275.

ზეში თითქმის ზედა იატაკზე იყო ქინძისთავი ბრტყელი მოგრძო თავით, რომელიც ბოლოში ორადაა განტოტებული და ჩახვეული. გარდა ამისა, პირველ ფენაში აღმოჩნდა ძლიერ დაზიანებული რამდენიმე თიხის ჭურჭელი (სურ. 7).

№ 1 დოლმენის პირველი ფენის სამარხეული ინვენტარი ბევრ საერთოს პოულობს ეშერის ადრევე გათხრილი დოლმენების მასალასთან. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მსგავსება შეინიშნება ეშერის დოლმენების გარკვეული ფენის მასალასთან, და თუ ბ. კუფტინის მიერ შემუშავებულ პერიოდიზაციას გავყევით, მსგავსება ჩანს ეშერის დოლმენების მეორე ფენასთან. ასეთივე საკინძები ნახევრადსფეროსებრი დაფანჯრული თავით ნაპოვნი იყო ჯერ კიდევ მ. ივაშენკოს მიერ მის პირველ დოლმენში¹. ამგვარი საკინძი ცნობილია აგრეთვე ბ. კუფტინის მიერ 1937 წელს გათხრილი ერთ-ერთი დოლმენიდან. მსგავსი საკინძი აღმოჩენილი იყო შემთხვევით სოფ. აჯანდარაში, ეგების, ერთ-ერთ დოლმენში². უთუოდ აღსანიშნავია, რომ ასეთი საკინძები ჩვენთვის სხვა ადგილებიდან სადღეისოდ სრულიად უცნობია.

№ 1 დოლმენში ნაპოვნი მეორე ტიპის საკინძის (ბრტყელი მოგრძო თავით ბოლოებჩახვეული) მსგავსი აღმოჩენილია ბ. კუფტინის მიერ აზანტის № 2 დოლმენში. ეს საკინძი სავსებით ისეთივეა, როგორიც ჩვენი. მასაც ორივე მხარეზე ფხური ორნამენტი ამკობს. სხვა ზუსტად ამგვარი საკინძი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. გარკვეული მსგავსება თითქმის შეინიშნება ფ. ჰან-ჩარის მიერ გამოქვეყნებულსა და ვენის მუზეუმში დაცულ ერთ ქინძისთავთან „რახტი — გოლიათ“ (დიგორიიდან)³. თავის ზედა ნაწილი აქაც მთავრდება აქეთიქით დახვეული ხვეულით. ერთგვარი მსგავსება ჩანს მოსკოვის ისტორიის მუზეუმში ფილიმონოვის კოლექციაში დაცულ ერთ ქინძისთავთან, ოღონდ ამ უკანასკნელის თავის ზედა ნაწილში გამოყვანილი ხვეული ორნამენტის საშუალებითაა ნაჩვენები⁴. რამდენიმე უახლოვდება მათ აგრეთვე ლურისტანში აღმოჩენილი ქინძისთავი⁵. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ქინძისთავი უთუოდ გარკვეულ ურთიერთობაშია საქართველოში და, საერთოდ, ჩრდილო კავკასიაში კარგად ცნობილ ქინძისთავთან, რომელსაც ახასიათებს „ცხვრის რქისებრი“ დახვეული თავი⁶. საქართველოში ასეთი ქინძისთავები მოპოვებულია საჩხერიდან, ქვასათალიდან, ერთი ცალიც აფხაზეთშია აღმოჩენილი ბამბორის მინდორზე. ნაპოვნია აგრეთვე ასეთი ქინძისთავის ოქროს

¹ Ивашенко М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 18, სურ. VII, 1,2. Куфтин Б. А., Материалы по археологии Колхиды, გვ. 268, ტაბლ. XXVIII.

² Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 26, ტაბ. III. Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 268, სურ. 57.

³ Hančar F., Die Nadelformen des prähistorischen Kaukasusgebietes, ESA VII, 1932; გვ. 162, სურ. 26. Иессен А. А., Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века, МИА, 23, М. — Л., 1951, стр. 115.

⁴ Иессен А. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 116, სურ. 53.

⁵ Andre Godard, Les Bronzes du Luristan, Paris, 1931; გვ. 72, Pl XXXIII, 128, — 141.

⁶ Деген Б. Е., დასახ. ნაშრ., გვ. 249.

ეგზემპლარი თრიალეთის ერთ-ერთი ყორღანიდან და სხვა. ჩვენში აღმოჩენილია ქინძისთავი ძირითადად შუა ბრინჯაოს ხანაში გვხვდება.

იარაღთაგან პირველ ფენაში აღმოჩნდა მხოლოდ ერთი ბრტყელი სატევრის პირი (სურ. 7). მსგავსი სატევრის პირი ნაპოვნი იყო ბ. კუფტინის მიერ 1937 წელს გათხრილი ერთ-ერთი დოლმენის მეორე ფენაში¹. პირის მოყვანილობით ჩვენი სატევრის პირს უახლოვდება ბ. კუფტინის მიერ იმავე წელს ერთ-ერთ დოლმენში ნაპოვნი სატევრის პირი, ოღონდ ამ უკანასკნელს სატარე ნაწილი რამდენადმე განსხვავებული აქვს. სატევრის ეს პირები საგრძნობლად განსხვავდებიან № 4, № 5 და სხვა დოლმენებში აღმოჩენილი სატევრის პირებისაგან, რომლებსაც ბ. კუფტინი დოლმენების პირველ ფენას მიაკუთვნებს.

№ 1 დოლმენის პირველ ფენაში ნაპოვნი იყო რამდენიმე სასაფეთქლე რგოლი 1,5 ხეიისა როგორც მრგვალი, ისე ოვალური მოყვანილობისა. მათ შესახებ ახლა სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. ზედა ფენის განხილვისას ჩვენ უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ ამ ტიპის რგოლები ჩვენში დროის საკმაოდ დიდ მანძილზე გვხვდება.

ამავე ფენაში მრავლად აღმოჩნდა მძივები და საკიდები (სურ. 7). აღსანიშნავია აქ ნაპოვნი ერთი ნაკლული საკიდი, რომელიც, როგორც ჩანს, ხელის მტევნის გამოსახულება უნდა ყოფილიყო. ადამიანის ხელის მტევნის გამოსახულებიანი საკიდი ცნობილია ყობანის სამაროვნიდან². ბ. კუფტინი აღნიშნავს, რომ ყუბანის მასალასთან გარკვეულ ურთიერთობას იჩენს დოლმენის მეორე ფენის მასალა. აქაც აღმოჩნდა რამდენიმე ყულფიანი საკიდი, კონუსისებრი მოყვანილობისა. მსგავსი საკიდები კარგადაა ცნობილი ბ. კუფტინის მიერ ეშერის ადრე გათხრილი დოლმენიდან. სხვაგან ამგვარი საკიდი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. გარდა ამისა ამავე ფენიდან ცნობილია სოკოსებრი მოყვანილობის საკიდები, ყუნწით. ამ ტიპის საკიდებსაც ვხვდებით ეშერის სხვა დოლმენებში.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მოზრდილი ზომის მძივები თუ მძივსაკიდები — ნახევრადსფეროსებრი მოყვანილობისა. ზოგიერთს ფუძეზე ორი ერთმანეთის პირდაპირ მიმართული სამკუთხა ფანჯარა აქვს, ზოგს კი — ოთხი (სურ. 7). ერთ-ერთს, გარდა ფუძისა, ამგვარივე სამკუთხა ფანჯარა აქვს გვერდებზე, აქეთ-იქით. ამ ტიპის მძივსაკიდები კარგადაა ცნობილი ეშერის დოლმენებიდან. მათ ვხვდებით ივაშჩენკოს მიერ გათხრილ № 1 და № 3³ დოლმენებსა და ბ. კუფტინის მიერ 1937 წ. გათხრილ დოლმენებში. ბ. კუფტინი მათ მეორე ფენას მიაკუთვნებს⁴. უნდა აღვნიშნოთ, რომ მსგავსი ნივთები,

¹ Куфтин Б. А., К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии; გვ. 9, სურ. 2.

² МАК, VIII, ტაბ. XXIII, 9, 10.

³ Иващенко М. М., დასახ. ნაშრომი, გვ. 18, 27. Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრომი, გვ. 268, 270.

⁴ Куфтин Б. А., К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, გვ. 11, სურ. 3.

გარდა ეშერის დოლმენებისა, სხვაგან ჩვენთვის უცნობია. ეს ერთ-ერთი ნივთთაგანი უნდა იყოს, რომელიც, აფხაზეთის დოლმენური კულტურისათვისაა დამახასიათებელი. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამკუთხა ფანჯრებით ნივთების შემკობის წესი, საერთოდ, უცხოა დასავლურ-ქართული ბრინჯაოს კულტურისათვის. ამას მხოლოდ აფხაზეთის დოლმენებში აღმოჩენილ ზემოაღწერილ მიმდებარეობებზე და საკინძის თავებზე ვხვდებით. შემკობის ეს წესი მეტად დამახასიათებელი ჩანს, გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან მოკიდებული, აღმოსავლურ-ქართული კულტურისა და აგრეთვე მისი მომიჯნავე კულტურისათვის (სატევრის და მახვილის ტარის ქუდები, დაფანჯრული საკიდები და სხვა).

ჩვენი დოლმენის პირველ ფენაში მრავლად აღმოჩნდა სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ბრინჯაოს მძივები. გვხვდება ბირთვისებრი ფორმის მოზრდილი მძივები (სურ. 7). საინტერესოა, რომ, როგორც ჩანს, ეს მძივები შიგნით ამოვსებული არის მოწითალო — აგურისფერი მასით. მსგავსი რომ შეუნიშნავს ა. ლუკინს ააქსტის სამარხში აღმოჩენილ მძივებზე. იგი აღნიშნავს, რომ ამგვარივე მასით უნდა იყოს ამოვსებული აგრეთვე აქვე აღმოჩენილი საწვივე ფუტურა რგოლები¹. ამ ტიპის ბირთვისებრი მძივები დამახასიათებელია აფხაზეთის დოლმენებისათვის.

ამავე ფენაში ნაპოვნი იყო ბიკონუსური ფორმის მოზრდილი მძივები. ზოგიერთს შუა ადგილას ოთხი მეკეკი ახის. ამ ტიპის მძივებს ვხვდებით ეშერში ადრევე გათხრილ დოლმენებსა და, აგრეთვე, აზანტის დოლმენებში დაახლოებით ამგვარივე ბიკონუსური მძივები აფხაზეთში გვხვდება უფრო, მოგვიანო ხანაშიაც. ამ ტიპის მძივები ნაპოვნი იყო ეშერის სამაროვანზე² ააქსტის სამარხში³ და სხვ. გარდა აფხაზეთისა, ეს მძივები თითქმის გარკვეულ ანალოგიას პოულობს პროფ. ვინოგრადოვ-ნიკიტინის მიერ ნაპოვნსა და ბორჯომის კოლექციაში დაცულ ბიკონუსურ მძივებთან⁴. საერთოდ კი, როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ბ. კუფტინი, ეს მძივები აფხაზეთის ბრინჯაოს კულტურისათვის დამახასიათებელი ჩანს⁵.

გარდა ამ მძივებისა, ამავე ფენაში ნაპოვნი იყო ბრინჯაოს წვრილი კასრისებრი მოყვანილობის მძივებიც, აგრეთვე ისეთივე შეკეცილი მძივები, როგორიც ზედა ფენაში აღმოჩნდა (სურ. 7). აღსანიშნავია ერთი მძივი, მკვეთრად გამოსახული ოთხი წახნავით. სავსებით ასეთივე მძივი ნაპოვნი იყო აზანტის ერთ-ერთ დოლმენში.

აქვე ნაპოვნი იყო ერთი გახვრეტილი წინა საქრელი კბილი ძროხისა. (სურ. 7). ცხოველის გახვრეტილი კბილები, საკიდად გამოყენებული, საერ-

¹ Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

² Куфтин Б. А., Материалы к археологии Колхиды, т. 1, стр. 168. Ивашенко М. М., დასახ. ნაშრ., გვ. 61.

³ Лукин А. Л., დასახ. ნაშრ., გვ. 35.

Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

⁴ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

⁵ იქვე, გვ. 168.

ქართული
ენების
მეცნიერება

თოდ, კარგად არის ცნობილი კავკასიაში. ისინი დროის საკმაოდ ნაკვეთში გვხვდება¹.

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ № 1 დოლმენის პირველ ფენაში აღმოჩენილი იყო ორი თიხის ჭურჭელი, სამწუხაროდ, ძლიერ დაზიანებული. ამ ჭურჭლებიდან მხოლოდ ერთი ჭურჭლის აღდგენა მოხერხდა, — ესაა მოყვანისფრო ფერის ქილა. მას მხარზე ირგვლივ შემოუყვება ერთი ზოლი ღრმა ქდეებისა. ქილა ყელდაბალია. პირი გადაშლილი აქვს და თხელკედლიანია, ხელით ნაძერწი (სურ. 6). ამგვარი ფორმის ჭურჭელი ეშერისა და, საერთოდ, კავკასიის დოლმენებიდან ჩვენთვის ცნობილი არ არის. დამზადების ტექნიკის, თიხის და სხვათა მიხედვით ეს ჭურჭელიც სავსებით ისეთივეა, როგორიცაა, საერთოდ, დოლმენური კერამიკა. მსგავსი ორნამენტაცია გვხვდება აზანტის დოლმენებში ნაპოვნ კერამიკაზე.

რაც შეეხება ჩვენი დოლმენის პირველი ფენის დათარიღების საკითხს როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იგი შეესაბამება ბ. კუფტინის მიერ აფხაზეთის დოლმენებში გამოყოფილ მეორე ფენას, რომელსაც იგი მიაკუთვნებს შუა ბრინჯაოს ხანას, უკეთ — ამ ხანის დასასრულს. ვფიქრობთ, რომ ბ. კუფტინის ეს მოსაზრება ძირითადად მართებული უნდა იყოს². მის მიერ აფხაზეთის დოლმენებში გამოყოფილ მეორე ფენაში აღმოჩენილი მასალა მსგავსებას პოულობს კავკასიის მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევრის ძეგლებთან³. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამულეტი ყუამილიანი ცულისა. მსგავსი საკიდი ცნობილია ბრილის უძველესი ორმოსამარხებიდან, თლიდან; ჩრდილო კავკასიაში მათ ვხვდებით „ზემო რუთხას“ სამაროვნის № 16 სამარხში, რომელსაც ე. კრუპნოვი მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევარს მიაკუთვნებს⁴. ამრიგად, ჩვენი დოლმენის პირველი ფენა ამავე პერიოდს უნდა მიეკუთვნებოდეს.

გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სადღეისოდ ჩვენში გავრცელებული იყო მოსაზრება, რომ აფხაზეთში დოლმენების აგების დროს III და II ათასწლეულის მიჯნაზე მოდიოდა. მაგრამ, ჩვენ მიერ ახლად მოპოვებული მასალების მიხედვით, უყოყმანოდ შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენში მეორე ათასწლეულის მეორე ნახევარში, როგორც ჩანს, ჯერ კიდევ მიცვალებულის დაკრძალვის მიზნით აგებდნენ დოლმენებს.

ჩვენს მიერ გათხრილ № 2 დოლმენი მდებარეობს მარტიროს აკოპიანის კარმიდამოს ტერიტორიაზე. ეს დოლმენიც თითქმის მთლიანად მიწით იყო დაფარული და მოჩანდა მხოლოდ ორი სიგრძივი გვერდის ქვა. აქაც დოლმენის ირგვლივ მოზრდილი ქვები ეყარა. სიგრძივ კედლებს აქეთ-იქით საკმაოდ მოზრდილი ორ-ორი საყრდენი ქვა ჰქონდათ მიბჯენილი (სურ. 7).

¹ Круглов А. П., Пиотровский Б. Б. и Подгаевский Г. В., Монгилик в Нальчике, МИА, З. М. — Л. 1941, стр. 117.

² Куфтин Б. А., К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии, стр. 12.

³ იქვე, გვ. 11.

Крупнов Е. И., დასახ. ნაშრომი, გვ. 58.

უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ № 2 დოლმენის გაწმენდის დროს სახურავის ქვის ნაშთი სრულიად არ აღმოჩენილა. შესაძლებელია, ამ დოლმენის სახურავის მთლიანი ქვა თავის დროზე არცაა ჰქონია. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ დოლმენის შიგნით მთელ ზედაპირზე დაახლოებით 0,50 მეტრის სიღრმეზე ქვები ეყარა, შემდეგ კი მიწა იწყებოდა, და ეგებ სწორედ ეს ქვის ყრილი ასრულებდა სახურავის მაგივრობას. უნდა აღინიშნოს, რომ არც ეშერში და არც აფხაზეთის სხვა დოლმენებში ამგვარი რამ შეიმჩნეული არაა. ჩრდილო კავკასიის დოლმენებში ცნობილია შემთხვევები, როდესაც დოლმენი მთლიანად ამოვსებული ყოფილა ქვით¹.

№ 2 დოლმენი ზომით უფრო მოგრძოა. მისი ზომებია:

დასავლეთის კედელი: სიგრძე — 2,26 მ; სიმაღლე — 1,2 მ; სისქე — 0,22 მ; (კედელი ორბადა გატეხილი).

აღმოსავლეთი კედელი: სიგრძე — 2,25 მ; სიმაღლე — 1,25 მ; სისქე — 0,22 მ.

სამხრეთის კედელი დამტვრეულია. სიგრძე კედლისა დაახლოებით ორ მეტრამდე აღწევდა. სისქე — 0,40 მ; ამ კედელში დატანებული იყო ნახვრეტი, რომლის დიამეტრი 0,40 მ-მდე აღწევდა.

ჩრდილოეთის კედელი: სიგრძე — 1,80 მ; სიმაღლე — 1,20 მ; სისქე 0,16 მ (სურ. 9).

იატაკად ამ დოლმენს არაფერი არ ჰქონდა დაგებული. იგი პირდაპირ მუწაზე იდგა. დოლმენის შიდა ზომები: 2,10 მ × 1,97 მ. ნარბანდები დოლმენის სიგრძეზე კედლებს ოდნავ ეტყობოდა. დოლმენი მიმართულია ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთით (ოდნავ უფრო დამხრობილია ჩრდილოეთით). ასევე იყო დამხრობილი, როგორც აღნიშნული გვექონდა, ივაშენკოსეული № 4 დოლმენი².

დოლმენი ჩრდილო-აღმოსავლეთით თანდათან ვიწროვდება. იგიც ისევე, როგორც ეშერის სხვა დოლმენები, ტრაპეციის მოყვანილობისაა. საერთოდ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს დოლმენები ეშერის სხვა დოლმენებთან შედარებით, მეტად ცუდად ნაკეთებია. როგორც ჩანს, იგი აფხაზეთში სადღეისოდ გათხრილ დოლმენტა შორის ყველაზე პატარა უნდა იყოს, თუმცა ზომებით, ჩანს, მას რამდენადმე უახლოვდება აგრეთვე კუფტინის მიერ 1934 წ. გათხრილი № 2 დოლმენი³.

მიცვალბულის ძვლები დოლმენში აღმოჩნდა დაახლოებით 0,70 — 0,80 მ სიღრმეზე. დასაფლავების წესში რისამე დადგენა შეუძლებელი გახდა. ძვლები თითქმის დოლმენის მთელ ფართობზე ეყარა ყოველგვარი წესრიგის გარეშე. აქაც, უპირატესად, გვხვდება თავის ქალები და კიდურების ძვლები. ყველაზე მეტად ძვლები დაჯგუფებული იყო დოლმენის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში. აქ, გარდა სხვა ძვლებისა, 12 თავის ქალა ეწყა. ძვლები ერთმანეთზე

¹ Фелицын Е. Д., დასახ. ნაშრ., გვ. 39, 41.

² კუფტინი ბ. ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 266.

³ იქვე, გვ. 298.

იყო დაყრილი. დოლმენის ცენტრში ერთმანეთის გვერდით სამი ადმოჩნდა, ჩრდილო კედელთან — ორი, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში კი — ოთხი თავის ქალა. ამრიგად, დოლმენში ოცზე მეტი თავის ქალა აღმოჩნდა.

№ 2 დოლმენში მეტად ღარიბული ინვენტარი აღმოჩნდა. დოლმენის ჩრდილო დასავლეთ კუთხეში თავის ქალებთან ნაპოვნი იყო ორი ერთმანეთზე გადადებული ოვალური 1,5 ხვია სასაფეთქლე რგოლი (სურ. 10). ეს რგოლები სავსებით ისეთივეა, როგორც № 1 დოლმენის სასაფეთქლე რგოლები. ლითონის ნივთებიდან შიგ დოლმენში სხვა არაფერი აღმოჩენილა. მხოლოდ დოლმენის გარეთ სამხრეთ-დასავლეთით კუთხეში 0,80 მ სიღრმეზე ვიპოვეთ ბრტყელი ყუნწიანი ისრის პირი (სურ. 10).

დოლმენში აღმოჩნდა შვიდი თიხის ჭურჭელი. ეს ჭურჭელი დოლმენის სხვადასხვა ადგილას იდო. ყველა ჭურჭელი ძლიერ დაზიანებული იყო და მხოლოდ სამის აღდგენა მოხერხდა მეტნაკლებად. ჭურჭელი მეტად ტლანქადაა ხელით ნაძერწი, თხელკედლიანია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მოწითალო ფერის ცალყურა ქოთანის, რომელიც შედარებით უკეთაა ნაკეთები, პატარა მოწითალო ფერის თიხის სასმისი და მოშავო — ფერის ქილა, პირგადმოწეული, რომელსაც მხართან ფხური ორნამენტი შემოუყვება (სურ. 10, სურ. 11).

აქ აღმოჩენილი ქოთნის მსგავსი სხვა ქოთანის ეშერის დოლმენურ კერამიკაში დღემდე უცნობია. რამდენადმე უახლოვდება თითქოს ამ ქოთანს ერთი ცალყურა ქოთანის ჩრდილო კავკასიის ერთ-ერთი დოლმენიდან¹. ჩვენს დოლმენში აღმოჩენილი ქილისმაგვარი ჭურჭლის მსგავსი ცნობილია ბ. კუფტინის მიერ გათხრილი II და IV დოლმენებიდან². განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს პატარა მოწითალო სასმისი. როგორც ჩანს, ამ ტიპის სასმისი დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ეშერის ჯგუფის დოლმენური კერამიკისათვის. სავსებით ამგვარივე სასმისებს ვხვდებით კუფტინისეულ II და IV დოლმენში³. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, სხვათა შორის, რომ ეს სასმისები ფორმით საკმაოდ ახლოსაა თრიალეთის შუა ბრინჯაოს ხანის ერთ-ერთ ყორღანში აღმოჩენილ ოქროს სასმისთან⁴.

სადღეისოდ ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით, სამწუხაროდ, ბევრის არაფრის თქმა შეგვიძლია კავკასიის დოლმენური კერამიკის შესახებ. თითქმის ვერაფერს ვიტყვით ჩრდილო კავკასიის დოლმენებში მოპოვებულ კერამიკაზეც იმის გამო, რომ ჩვენამდე თითქმის სრულად ვერ მოაღწია ე. ფელიცინის მიერ აღმოჩენილმა კერამიკამ, რომელიც მან, როგორც თვითონ აღნიშნავს, იპოვნა ყუბანის დოლმენებში⁵. ამ კერამიკის მხოლოდ ორი თუ სამი სურათია გამოქვეყნებული ა. უვაროვას და ე. ფელიცინის ნაშრომში⁶. რაც შეეხება აფხაზეთის დოლმენებში მოპოვებულ კერამიკას, იგი იმდენად

¹ Фелицын Е. Д., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 26, სურ. 78.

² Куфтин В. А., „ „ „ გვ. 292, ტაბ. XXXI, XXXIII.

³ Куфтин В. А., „ „ „ გვ. 294, ტაბ. XXXI³; XXXIII, ³.

⁴ Куфтин В. А., *Археологические раскопки в Триалети*, т. I, ტაბ. LI.

⁵ Куфтин В. А., *Материалы к археологии Колхиды*, т. I, стр. 291.

⁶ Фелицын Е. Д., *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 26, სურ. 7, 8 და 20.

ცუდადაა დაცული, რომ უთუოდ ქირს მის შესახებ რისამე გარკვევითი ინფორმაცია აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთის დოლმენური კერამიკა გამოირჩევა თავისი პატარა ზომით. ბ. კუფტინმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ შესაძლოა ეს კერამიკა სპეციალურად მიცვალებულის ჩასატანებლად იყო დამზადებული და მოზრდილი ქურჭლის იმიტაციას წარმოადგენდა. ავტორს თავისი ამ დებულების გასამაგებლად სათანადო ეთნოგრაფიული მასალებიც მოჰყავს¹. რამდენად სწორია ბ. კუფტინის ეს მოსაზრება, ახლა ძნელი სათქმელია, მაგრამ ერთი კია, რომ ეს კერამიკა მეტად ტლანქია, უხეიროდ ნაკეთები. მეტად პატარა ზომისა და, ეგებ, პრაქტიკული დანიშნულებისათვის მართლაც ნაკლებ გამოსადეგი ყოფილიყო². ჯერჯერობით ვერ ხერხდება ამ კერამიკის დაკავშირება დღემდე ცნობილ ვერც წინამორბედ, ვერც თანადროულ და ვერც მერმინდელ კერამიკულ ჯგუფებთან. სადღეისოდ თითქოს ისე ჩანს, რომ აფხაზეთის დოლმენური კერამიკა ერთგვარად განმარტოებით დგას. თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ როგორც ე. ფელიცინის მიერ მოცემული აღწერილობიდან ჩანს, ერთი ნაწილი ჩრდილო-კავკასიის დოლმენური კერამიკისა ისევე ტლანქი და მინიატურულია, როგორც აფხაზური დოლმენების კერამიკა.³

რაც შეეხება № 2 დოლმენის გარეთ აღმოჩენილ ბრტყელყუნწიან ისრის პირს, მის შესახებ ახლა ბევრს ვერაფერს ვიტყვით. თითქოს იგი რამდენადმე უნდა უახლოვდებოდეს სტანიცა ნოვოსვობოდნაიას მანქანობლად მრავალწახნაგა დოლმენში აღმოჩენილ ისრისპირებს⁴. სხვა მსგავსი ისრისპირები ჩვენთვის უცნობია.

დოლმენი № 3 (გათხარა 1956 წლის კამპანიის დროს)⁵ მდებარეობდა დაახლოებით 10-დე მეტრის დაშორებით მეორე დოლმენიდან. ამ დოლმენის გათხრებამდე მოჩანდა მხოლოდ მისი აღმოსავლეთი კედელი. დოლმენის კონტურის გამოსარკვევად გათხრა დავიწყეთ მის შიგნით, რის შედეგადაც, მართლაც, გამოჩნდა დოლმენის ჩრდილო და დასავლეთის კედლები. სამხრეთის კედელი, ჩანს, ჩამტვრეულია.

გარედან ჩრდილო კედლის მთელ სიღრმეზე ჩაყრილი იყო ნამტვრევები. ასეთივე ყრილია აღმოსავლეთის კედელთან (სურ. 12). აღსანიშნავია, რომ ქვაყრილი სრულიად არ შეინიშნებოდა სამხრეთის კედლის გასწვრივ

¹ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 235.

² იქვე, გვ. 236.

³ იქვე, გვ. 300.

⁴ Фелицын Е. Д., დასახ. ნაშრ., გვ. 36, სურ. 23.

⁵ ექსპედიცია მოაწყო სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა და საქართველოს ზეოლოგების მუზეუმმა. ექსპედიციის შემადგენლობა: ო. ჯაფარიძე, გ. ფუთუარიძე, ვ. თოლორდავა, ო. სანებლიძე, ნ. იაკობაშვილი, ნ. ხოსიტაშვილი, ლ. წერეთელი; არქიტექტორი ი. ტარასაშვილი; ფოტოგრაფი ლ. ჭილაშვილი. ექსპედიციაში მონაწილეობდა ისტორიის ფაკულტეტის 10 სტუდენტი. გარდა არქეოლოგიურ სამუშაოებისა, ექსპედიციამ ეშვრის ერთერთი დოლმენი მთლიანად გადმოიტანა და დღეს იგი ზეოლოგების მუზეუმში დგას.

და, ეგებ ეს იყო სწორედ მიზეზი იმისა, რომ ეს კედელი ჩაწვა და დაიწყო ტერა (სურ. 13).

№ 3 დოლმენი დამზოვილია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. წინა ხერელიანი კედელი მას დასავლეთით ჰქონდა მიქცეული.

№ 3 დოლმენის წინა, დასავლეთის კედელი⁹ დამტვრეული აღმოჩნდა დაახლოებით ხერელის შუა ნაწილამდე. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ხერელში შემორჩენილი იყო ქვის საცობი (სურ. 14). იგი დოლმენის შიგნიდან ოდნავ შოგ ნახერეტში იყო ჩადგმული. საცობი ოდნავ სოლი-სებრი მოყვანილობისაა (სურ. 15). როგორც ჩანს, ხერელის დიამეტრი უფრო დიდია საცობისაზე (ხერელის დიამეტრი 0,40 მ; საცობის დიამეტრი—0,23 მ სიგრძე — 0,38 მ). აღსანიშნავია, რომ ეშერის ჯგუფის დოლმენებიდან უშუალოდ დოლმენში ჩადგმული საცობი დღემდე ცნობილი არ იყო.

სახურავის ქვა დოლმენისა ჩამტვრეული უნდა ყოფილიყო და ალბათ მისი ნამტვრევები ეყარა დოლმენის შიგნით მთელ ფართობზე.

№ 3 დოლმენის ზომები:

ჩრდ. კედელი: სიგრძე — 4,14 მ, სიმაღლე (დარჩენილი ნაწილისა) — 1,0 მ, სისქე — 0,30 მ.

აღმოსავლეთის კედელი: 1,82 მ; სიმაღლე — 1,40 მ; სისქე — 0,21 მ.

სამხრეთის კედლის სისქე — 0,15 მ.

№ 3 დოლმენის შიდა ზომები:

ჩრდილოეთის კედელთან სიგრძე — 2,34 მ, სიგანე — 2,62 მ.

ჩრდილოეთის კედლის წინა მხარის გამოწვევრის სიგანე — 0,63 მ.

იმავე კედლის უკანა მხარის გამოწვევრის სიგრძე — 0,72 მ.

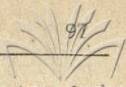
ჩრდილოეთის კედლის ნარიბანდების სიგანე — 0,20 მ.

იატაკის ქვის სიგანე — 3,89, სისქე — 0,30 მ.

იატაკის ქვის ნარიბანდის სიგანე — დასავლეთ კედელთან — 0,15 მ.

№ 3 დოლმენს მთლიანი ქვა ედო იატაკად. აქაც ისევე, როგორც სხვა დოლმენებში, სიგრძივ კედლებს ორივე კუთხეში ნარიბანდები ჰქონიათ. ასეთივე ნარიბანდია აგრეთვე იატაკის ქვაზე (სურ. 16).

დოლმენის შიგნით მუშაობას აფერხებდა ის, რომ დაახლოებით შუა ნაწილში მოზრდილი ხე იყო ამოსული. ხის ფესვებს საგრძნობლად დაუზიანებია დოლმენი. ქვების აყრის შემდეგ თითქმის მთელ ფართობზე გამოჩნდა ძალზე ცუდად ყოველგვარი წესრიგის გარეშე დაყრილი ადამიანის ძვლები, უპირატესად კიდურებისა. ძვლები უმთავრესად შეჯგუფებული იყო დოლმენის ცენტრალურ ნაწილში და აგრეთვე აღმოსავლეთის კედლის გასწვრივ, ე. ი. მიცვალებულები უპირატესად დოლმენის უკანა ნაწილში ყოფილან მოთავსებული. როგორც ჩანს, ამ დოლმენში საკმაოდ ბევრი მიცვალებული უნდა ყოფილიყო; დოლმენში ადამიანის ძვლების რამდენიმე ფენა ჩანდა. ერთი ნაწილი მიცვალებულებისა უშუალოდ დოლმენის იატაკზე დაუსაფლავებიათ. ამას

ერთგვარად მოწმობს ის, რომ თიხის ჭურჭელი აღმოჩნდა იატაკზე ქვეშ. ძვლები იატაკიდან დაახლოებით 0,18 მეტრის სიმაღლეზე ეყუო.

ნივთები დოლმენში სხვადასხვა დონეზე აღმოჩნდა. სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში 0,93 მეტრის სიღრმეზე აღმოჩნდა რამდენიმე თიხის ჭურჭელი. ერთი ჭურჭელი პირქვე იყო დადებული. ხოლო მის გვერდით მსხვილფეხა საქონლის ძვალი აღმოჩნდა. აქვე იდო მოზრდილი ქვაბისმაგვარი ჭურჭელი და მის გვერდით — მოშავო ფერის ჭურჭელი. დოლმენის ცენტრისაკენ, უფრო სამხრეთით, კიდევ მოწითალო ჭურჭელი ჩანდა. საყურადღებოა, რომ ეს ჭურჭლები იატაკის ქვისაგან დაახლოებით 0,70 მეტრის სიმაღლეზე აღმოჩნდნენ.

დოლმენის ქვედა ფენაში, იატაკთან, ნაპოვნია კიდევ რამდენიმე თიხის ჭურჭელი. ჩრდილო კედელთან პირქვე დამხობილი მოწითალო ჭურჭელი იყო. აღმოსავლეთის კედლის ძირზე კუთხესთან აღმოჩნდა მოშავო ფერის დამტვრეული ჭურჭელი. აქვე ნაპოვნი იყო ძლიერ დაშლილი ბრინჯაოს პატარა სატევრის პირი (?) და კაჟის ისრისპირი. ერთი კაჟის ისრისპირი აღმოჩნდა ჩრდილოეთის კედელთან. აქვე იყო თიხის კვირისტავე (სურ. 17). გარდა ამისა, წინა კედელთან ხვრელის ძირთან ნაპოვნი იყო ბრინჯაოს რაღაც ფირფიტა (სურ. 18).

აქ კიდევ ხუთი თიხის ჭურჭელი აღმოჩნდა, მაგრამ მათი აღდგენა ვერ მოხერხდა. ერთი პატარა შავი ფერის თხელკედლიანი სასმისის ნატეხებია. მთელი ზედაპირი დასერილია არამკვეთრი ამოღარული ხაზებით. დანარჩენი ოთხი ჭურჭელი მოწითალო ფერისაა. ზოგიერთს ეტყობა ამოღარული ხაზებისაგან შემდგარი ორნამენტი (სურ. 18) ¹.

არც № 3 დოლმენის ინვენტარი იყო მაინცადამაინც მდიდარი. ისიც უმთავრესად თიხის ჭურჭლისაგან შედგებოდა. სამწუხაროდ კერამიკა ამ დოლმენში ძლიერ დაზიანებული აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, ტიპობრივად იგი ახლო დგას № 2 დოლმენის, და, საერთოდ, ეშერის დოლმენურ კერამიკასთან.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ დოლმენში აღმოჩენილი კაჟის ორი ისრისპირი. კაჟის ისრისპირები საერთოდ იშვიათად გვხვდება კავკასიის დოლმენებში. ეშერში, გარდა აღნიშნული ისრისპირებისა, ცნობილია მხოლოდ ერთი ისრისპირი, აღმოჩენილი ბ. კუფტინის მიერ 1937 წ. № 2 დოლმენში ². ეს ისრისპირი ყუნწიანია, მოგრძო ფრთებით. ჩვენი ისრისპირები განსხვავებული ტიპისაა — ფუძეამოღარული. ორივე ისრისპირი გამოირჩევა მოხდენილი ფორმით და დამუშავების მაღალი ტექნიკით. ამათგან აღსანიშნავია ერთი, რომელსაც ორივე კიდე დაკბილული აქვს. მსგავსი ისრისპირი

¹ 1956 წ. არქეოლოგიური კომპანიის დროს კ. აკოპიანმა გადმოგვცა თავის ეზოში შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთები, რომლებიც, როგორც ჩანს, დოლმენიდან უნდა იყოს (სურ. 33).

² თ. ჯაფარიძე, ლითონის წარმოების ადრინდელი საფეხური საქართველოში, თბილისი, 1955, გვ. 73. ტაბ. X, 3.

დაკბილული პირით სხვა ამ პერიოდის მასალებში ჩვენთვის უცნობია. თოდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფუძემოლარული ისრისპირები ჩვენში საკმაოდ ადრინდელი პერიოდიდანაა ცნობილი. ასიმეტრიულად ფუძემოლარული ისრისპირები გვხვდება უკვე ენეოლითურ ხანაში¹. უფრო მოგვიანო ხანებში კაეის ისრისპირებს ფუძე თითქოს უფრო სიმეტრიულად ამოლარული აქვთ. ამ ტიპის ისრისპირები გვხვდება საჩხერის ყორღანებში², ნაოხვამუსა და დიხაგუძებას ფენებში³. როგორც ჩანს, ეს ისრისპირები ჩვენში უკვე ბრინჯაოს. კულტურის ადრინდელი საფეხურიდან ვრცელდება. როგორც ცნობილია, სიმეტრიულად ამოლარული ობსიდიანის ისრისპირები ფართოდაა გავრცელებული ამიერკავკასიაში შუა ბრინჯაოს ხანაში, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ერთი სიმეტრიულად ამოლარული ისრისპირი ცნობილია ოჩამჩირის ენეოლითური ფენიდანაც⁴.

№ 3 დოლმენში ლითონის ორი ნივთი აღმოჩნდა. ერთი მათგანი, ბრინჯაოს თხელი ფირფიტისა, იმდენად იყო დაზიანებული, რომ მის შესახებ არაფრის თქმა არ შეიძლება. ძლიერ დაშლილი იყო აგრეთვე სატევრის პირი. იგი თხელი უნდა ყოფილიყო, უნწიანი, მოკლე, როგორც ჩანს, საკმაოდ არქაული ტიპისა.

ამრიგად, № 3 დოლმენში ისევე, როგორც № 2 დოლმენში შედარებით ღარიბი ინვენტარი აღმოჩნდა. ეს დოლმენები როგორც დოლმენის აგების ტექნიკის მხრივ, ისე სამარხეული ინვენტარის მიხედვით, ჩანს, საკმაოდ ახლო უნდა იდგნენ ერთმანეთთან. მათი ინვენტარი ერთგვარად განსხვავდება ეშერის დოლმენებში მანამდე ცნობილი სამარხეულ ინვენტარისაგან. განსხვავდებიან ეს დოლმენები ეშერის სხვა დოლმენებისაგან აგრეთვე აგების ტექნიკითაც. გარდა იმისა, რომ ეს დოლმენები ზომით შედარებით უფრო პატარებია, უფრო უხეშადაცაა ნაგები. ზომით ისინი უფრო უახლოვდებიან ეშერის იმ დოლმენტა ჯგუფს, სადაც შედარებით უფრო არქაული ინვენტარი გვხვდება: კაეები, ცულები, სატევრის პირები და სხვ. (მაგ., დოლმენი IV), და რომელსაც ბ. კუფტინი დოლმენების პირველ ფენას მიაკუთვნებს. მაინც ეს დოლმენები გაცილებით უფრო უკეთაა ნაგები, ვიდრე ჩვენი მეორე და მესამე დოლმენია. შესაძლოა ეს უკანასკნელი რამდენადმე უფრო ადრეულიც იყოს. ამას თითქოს უნდა მოწმობდეს ამ დოლმენებში აღმოჩენილი მასალა. როგორც ცნობილია, ბ. კუფტინი დოლმენების ძირა ფენას ძირითადად მიაკუთვნებდა ადრეული ბრინჯაოს ხანას. შესაძლოა უფრო მართებული იქნება, თუ კუფტინისეული პირველი ფენის შემცველ დოლმენებს ბრინჯაოს კულტურის ადრეული ხანის მიწურულს მიაკუთვნებთ⁵.

¹ Б. А. Куфтин, К проблеме энеолита Внутренней Картли и Юго-Осетии, საქ. მუზეუმის მოამბე, ტ. XIV — V, თბილისი, 1947, გვ. 77.

² ო. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 91, ტაბ. XIII, 5.

³ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, ტ. II, გვ. 184, 243; სურ. 45, 95.

⁴ Б. А. Куфтин, Материалы по археологии Колхиды, т. II, стр. 268.

⁵ ო. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 75.

სადღეისოდ არსებული მასალებით თითქოს ის ირკვევა, რომ აფხაზეთში პატარა ზომის, შედარებით უხეშად ნაგები დოლმენები უფრო ადრინდელი პერიოდის, ადრეული ბრინჯაოს ხანისაა, ამ პერიოდის ბოლოს დოლმენთა აგების წესში უთუოდ გარკვეული წინსვლა შეინიშნება. ახლა დოლმენები უკეთაა ნაგები და შედარებით უფრო მოზრდილებიც არიან. სამარხეული ინვენტარიც საგრძნობლად განსხვავებულია. გვხვდება ცულები, კავები, სატევრის პირები და სხვ. დოლმენური კულტურა თავის განვითარების უმაღლეს საფეხურს აღწევს შუა ბრინჯაოს ხანაში. ამ პერიოდის დოლმენები გაცილებით უფრო დიდი ზომისაა და სრულიად განსხვავებულ ინვენტარს იძლევა. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არაფრის თქმა არ შეიძლება ეშერში კ. აკოპიანის კარმიდამოზე აღმოჩენილი ორი მეტად პატარა ზომის დოლმენის შესახებ იმის გამო, რომ ისინი სრულიად დაშლილი აღმოჩნდნენ (სურ. 20). სავსებით ამგვარივე დოლმენები იპოვნა ბ. კუფტინმა აზანტაში 1946 წ. იმგვარადვე ჩაშლილი, როგორც ეშერისა.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჯერ კიდევ ბ. კუფტინს მიუქცევია ყურადღება იმისათვის, რომ ეშერის დიდი და უფრო მომცრო ზომის დოლმენურ ინვენტარს შორის გარკვეული განსხვავება შეინიშნება. იგი აღნიშნავდა, რომ თითქოს პატარა ზომის დოლმენებში მოპოვებული ინვენტარი რამდენადმე უფრო არქაული ჩანს, თუმცა ვიდრე ეშერში სათანადოდ შესწავლილი არ იქნება დიდი ზომის დოლმენებიც, მანამდე ამ მხრივ გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია¹. № 1 დოლმენი, რომელიც მოზრდილ დოლმენთა რიგს ეკუთვნის, როგორც აღნიშნული გვქონდა, უთუოდ საყურადღებო მასალას გვაწვდის დოლმენების აგების დროს დადგენის შესახებ. ჩვენი მასალის მიხედვით აშკარად ჩანს, რომ შუა ბრინჯაოს ხანის მიწურულისათვის აფხაზეთში უშენებიათ დიდი ზომის დოლმენები. სამწუხაროდ, ბ. კუფტინის მიერ შესწავლილი დიდი ზომის დოლმენების შესახებ, როგორც თვითონვე აღნიშნავს, გარკვევით რისამე თქმა ძნელია იმის გამო, რომ ეს დოლმენები ადრევე უკვე ნათხარი ჩანდა². მაგრამ ჩვენს მასალასთან შედარებისას აშკარად ჩანს, რომ ბ. კუფტინის № 1 დოლმენში მოპოვებული მასალა ძალიან ახლოს დგას ჩვენი დოლმენის ძირა ფენის ინვენტართან. ჩანს, ეს დოლმენიც იმავე დროისა უნდა იყოს. რაც შეეხება ბ. კუფტინისეულ № 5 დოლმენს, რომელიც აგრეთვე მოზრდილ დოლმენთა ჯგუფს ეკუთვნის, მისი ინვენტარის ერთი ნაწილი, კერძოდ იარაღი — ცული და სატევარი პირები, უფრო არქაულ იერს ატარებს. იმავე დოლმენში აღმოჩენილი სამკაული იმავე ტიპისაა, როგორიც ჩვენი № 1 დოლმენის ძირა ფენისა. სამწუხაროდ, ვერაფერს ვიტყვით, აქ ერთი ფენის მასალასთან გვაქვს საქმე თუ ორ სხვადასხვა ფენასთან. არ არის გამორიცხული, რომ აქ ერთი ფენა გვქონდეს იმის გამო, რომ, როგორც ბ. კუფტინი აღნიშნავს, № 5 დოლმენში აღმოჩენილი იარაღი უფრო სრულყოფილი ტექნიკითაა დამზადებული, ვიდრე უფრო მომცრო ზომის დოლმენებში ნაპოვნი იარაღი³.

¹ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 297.

² იქვე, გვ. 297.

³ Куфтин Б. А., დასახ. ნაშრ., გვ. 297.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი გარემოება, კერძოდ ის, რომ ხალხის დიდმა ნაწილმა შესწავლილი დოღმენებიდან თითქმის ისე ჩანს, რომ მომცრო ზომის დოღმენებში ძირითადად ერთი ფენა გამოირჩევა. როგორც ერთობა, ეს დოღმენები მერმინდელ ხანაში უკვე აღარ გამოუყენებიათ. მხოლოდ დიდ დოღმენებში შეიმჩნევა რამდენიმე ფენა. რა თქმა უნდა, ეს გარემოება ერთგვარად ართულებს ამ დოღმენთა დათარიღების საკითხს და ფენათა მეტად ფრთხილ შესწავლას მოითხოვს.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ, როგორც ჩანს, აფხაზეთში დოღმენების აგების დროისა და აგრეთვე ფენათა შესახებ ბ. კუფტინის მიერ გამოთქმული მოსაზრება მთლად მართებული არ უნდა იყოს. იგი აფხაზეთის დოღმენებში რამდენიმე ფენას გამოყოფდა და ფიქრობდა, რომ ქვედა ძირითადი ფენა ბრინჯაოს კულტურის ადრინდელ პერიოდზე მოდიოდა¹. მისი აზრით, დოღმენების აგების დრო ჩვენში ადრეულ ბრინჯაოს ხანაზე მოდიოდა.² მაგრამ ეს მოსაზრება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მთლად სწორი არ უნდა იყოს. როგორც ჩანს, დოღმენების გამოჩენა ჩვენში იწყება ბრინჯაოს კულტურის ადრინდელ საფეხურზე. ამ პერიოდში დოღმენები ჯერ კიდევ შედარებით მომცრო ზომისა იყო. ამ დოღმენებში, სადღესოდ არსებული მასალის მიხედვით, მხოლოდ ერთი ფენა შეინიშნება. მერმინდელ ხანაში დოღმენები უფრო დიდი ზომისაა და უკეთადაა დამუშავებული. ეს დოღმენები, ჩანს, უფრო მოგვიანო ხანაშიც ყოფილა გამოყენებული და სწორედ ამ დოღმენებში ზოგჯერ ხერხდება რამდენიმე ფენის გამოყოფა.

1956 წ. არქეოლოგიური კამპანიის დროს შევისწავლეთ აგრეთვე სოფ. აჯანდარას დოღმენები. აქ ნიკოლოზ და თემრაზე ჩიმაგუების კარმიდამოზე სამი დოღმენი დგას. პირველი დოღმენი თითქმის მთლიანად მიწის ზემოთაა, მესამე კი ნახევარზე მეტად მიწაში იყო ჩაფლული. სამივე დოღმენი საკმაოდ დაზიანებულია.

№ 1 დოღმენს სახურავისა და წინა კედლის ქვა არ ჰქონდა. მიწის ზემოთ მხოლოდ სამი კედელი იდგა (სურ. 20). გვერდით ქვებს კიდეებზე კარგად ემჩნევათ ნარიზანდები. წინა და უკანა კედლის ძირზე აგრეთვე ნარიზანდებიანი მთლიანი ქვა იყო (სურ. 21).

№ 2 დოღმენს შერჩენილი აქვს მხოლოდ ორი სიგრძივი კედელი (სურ. 22). იგი პირველ დოღმენთან შედარებით უფრო პატარა ზომისაა. ეს დოღმენი პირველისაგან დასავლეთითაა დაახლოებით 7,0 მ დაშორებით (სურ. 23).

№ 3 დოღმენი მეორე დოღმენის დასავლეთით დგას, მისგან ოციოდ მეტრის დაშორებით. ამ დოღმენსაც შემორჩენილი აქვს მხოლოდ ორი სიგრძივი კედლის ქვა (სურ. 24). დასავლეთის კედლის ქვა სქელია (0,75 მ). ამ კედელს გარედან ორი საბჯენი ქვა ჰქონია (სურ. 25).

¹ Куфтин Б. А., К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии, стр. 305.

² Куфтин Б. А., Материалы к археологии Колхиды, т. I, стр. 270.

Куфтин Б. А., Археологические раскопки в Триалети, стр. 15.

სამივე დოლმენი დამხრობილია სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ და წინა კედლები — სამხრეთ-აღმოსავლეთითა აქვთ. მენები შედარებით უფრო უხეშად ნაკეთები ჩანან და ტრაპეციის ფორმით ხასიათდებიან. აქაც, როგორც ჩანს, დოლმენებს უკანა ნაწილში გარედან ქვების კრილი უნდა ჰქონოდა.

სამივე დოლმენი მთლიანად ამოწმენდილი იყო. შიგ არაფერი არ აღმოჩენილა. როგორც გადმოგვცეს, ეს დოლმენები ამ ორმოციოდე წლის წინათ თავადმა ანჩაბაძემ გათხარა და შიგ ვერაფერი უპოვნია.

ვინახულეთ აგრეთვე აზანტის ჯგუფის დოლმენები. როგორც ცნობილია, აფხაზეთში პირველად დოლმენები სწორედ აზანტში იქნა აღმოჩენილი. აზანტაში სადღეისოდ სამი დოლმენია ცნობილი. ერთი მათგანი, რომელიც ჯერ კიდევ ვ. სტრაჟევემა შეისწავლა, დიდი ზომისაა (სურ. 26) და მთლიანად მიწის ზემოთ დგას. კარგადაა დაცული მხოლოდ მისი წინა მხარე. უკანა ნაწილი მთლიანად მორღვეულია (სურ. 27, დოლმენი № 2, სურ. 28, სურ. 29).

1946 წ. სოფ. აზანტაში ბ. კუფტინმა ორი დოლმენი გათხარა, ერთი ნახევრად დანგრეული დოლმენი აზანტის სკოლის მახლობლად აღმოჩნდა, რომელსაც წინა ზერელიანი კედელი აკლდა. სახურავის ქვა დამტვრეული დოლმენის შიგნით იყო ჩაწოლილი (სახურავის ქვის სისქე — 0,40 მ).

დოლმენის ზომები: გვერდითი კედლის ქვის სიგრძე — 3,60 მ; უკანა კედლის სიმაღლე — 2,00 მ.

დოლმენის შიდა ზომები: სიგრძე — 2,60 მ; სიგანე — 2,30 მ.

დოლმენის შიგნით აღმოჩნდა ქვის საცობი (სიგრძე — 0,42 მ). წინა, ზერელიანი კედელი აღმოჩნდა შიგ დოლმენში ჩაწოლილი (ზერელის დიამეტრი 0,40 მ).

დოლმენის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში დაახლოებით ათამდე თავის ქალა ჩანდა. უთუოდ საყურადღებოა, რომ ერთი სამარხი. დოლმენში აღმოჩნდა ჩაწოლილი კედლის თავზე. ამ დოლმენში აღმოჩნდა მეტად საყურადღებო ინვენტარი. გარდა სასაფეთქლე რგოლებისა და სხვადასხვა ტიპის ბრინჯაოს მძივებსა, აქ ნაპოვნი იყო მოზრდილი ქინძისთავი, ბრტყელი, ბოლოებ დახვეული, ეს ქინძისთავი სავსებით ისეთივე ტიპისაა, როგორიც აღმოჩნდა ეშერში 1955 წ. (სურ. 30) № 1 დოლმენში. აქვე ნაპოვნი იყო ქინძისთავი „ცხერისრქისებრი“, დახვეული თავით, და სხვ. (სურ. 31). განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ დოლმენში აღმოჩენილი ბრინჯაოს პატარა ქანდაკება დათვისა. კერამიკა აქაც ძლიერ დაღწეული აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, ჭურჭელი უპირატესად პატარა ზომისა იყო. ერთ-ერთ ჭურჭელს, ეტყობა, ყელის ძირზე ქდებული ხაზები ამკობდა (სურ. 32).

აზანტის მახლობლად სოფ. სულში ბ. კუფტინმა შეისწავლა ერთი, მეტად საინტერესო, დოლმენი, რომელიც აზანტის დიდი დოლმენისაგან დაახლოებით 2 კმ-ითაა დაშორებული. დოლმენი ნახევარზე მეტად მიწაში იყო ჩაფლული (სურ. 33). სახურავის ქვა შუაზე გატეხილი იყო და შემორჩენილი იყო მისი მხოლოდ დასავლეთი ნაწილი, რომელიც შიგ დოლმენში იყო ჩაწოლილი (სის-

ქე — 0,60 მ). დოლმენის ამოწმენდის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ორივე ჯგუფის დიოს კედელს ნახევრეტი ჰქონდა (სურ. 27; დოლმენი № 1).

დოლმენში აღმოჩენილი მიცვალებულის ძვლები მეტად არეული იყო. დოლმენის მთელ ფართობზე ჩნდებოდა მინიატურული ჭურჭლების ფრაგმენტები (სურ. 35). გარდა კერამიკისა, დოლმენში აღმოჩნდა კავი, თავზეთა საკინძი, სპირალის ნატეხი, საკიდი, ლურსმნები, სოკოსებრი თავით, ისრისპირისებრი მოყვანილობის საკიდი, ღორის გახვრეტილი ეშვი და სხვ. (სურ. 36).

ამრიგად, 1955 — 1956 წწ. აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებულმა მასალებმა უთუოდ მეტად მნიშვნელოვანი შედეგები მოგვცა. ახალმა მასალებმა გარკვეულ სინათლე შეიტანა დოლმენების აგების დროისა და გამოყენების საკითხებში. სამწუხაროდ, დღემდე დოლმენებში აღმოჩენილ მასალების მხოლოდ ერთი ნაწილია შესწავლილი და გამოქვეყნებული. დიდი ნაწილი კი, კერძოდ ბ. კუფტინის მიერ 1937 წელს ეშერში აღმოჩენილი დოლმენებსა და აგრეთვე აზანტის ჯგუფის დოლმენებში მოპოვებული მასალები ჯერჯერობით შეუსწავლელია. რა თქმა უნდა, აფხაზეთის დოლმენებში მოპოვებული მთელი მასალის ჯეროვანი ანალიზი უთუოდ ბევრ მნიშვნელოვან შედეგს მოგვცემს დოლმენური კულტურის შესწავლის საქმეში და გარკვეულ სინათლეს შეიტანს ბრინჯაოს კულტურის კვლევაში.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არქეოლოგიის, ხელოვნებათმცოდნეობისა
და ეთნოგრაფიის კათედრა.

(შემოვიდა რედაქციაში 15. X 58.)

О. Джапаридзе

Дольменная культура в Грузии

(результаты Абхазской археологической экспедиции за 1955—1956 гг.)

Резюме

1. В дореволюционный период дольмены на Кавказе были известны лишь на Северном Кавказе. Авторы, изучавшие в то время дольмены, высказывали различные мнения о южной границе распространения дольменов на Кавказе.

2. За последнее время в Грузии, в частности, на территории Абхазии, дольмены стали известны в нескольких пунктах. Из них изучены наиболее лучше сохранившиеся эшерская и азантская группы дольменов.

3. Изучение Кавказских дольменов не стояло на должном научном уровне. В частности, не было определённого мнения о времени бытования

дольменной культуры на Кавказе. Исследование абхазских дольменов, несомненно, сыграло значительную роль в деле дальнейшего изучения дольменной культуры Кавказа.

4. В результате работы абхазской археологической экспедиции АН СССР 1934 г., а также исследования Б. А. Куфтиным в 1937 и 1946 гг. абхазских дольменов, был добыт значительный фактический материал но, к сожалению, до сих пор издана лишь одна часть, сравнительно незначительная, этого материала. Поэтому целый ряд важнейших вопросов всё ещё остаётся не совсем ясным. С целью дальнейшего изучения дольменной культуры Абхазии в 1955—1956 гг. здесь работала археологическая экспедиция Тбилисского государственного университета имени И. В. Сталина и Грузинского Музея искусств. Ею было обследовано несколько дольменов и добыт интересный материал, который проливает некоторый свет на ряд важных вопросов.

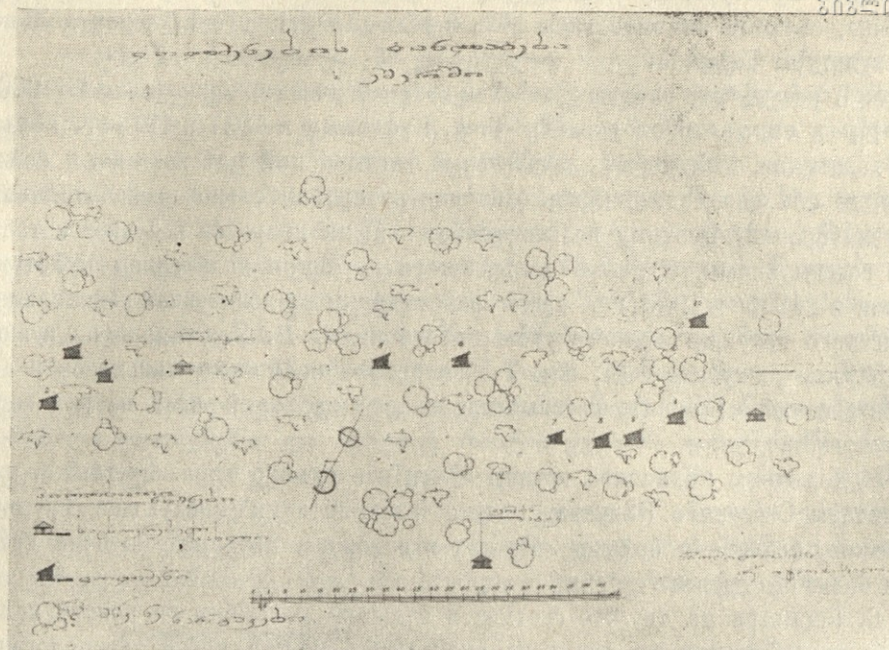
5. Дольмены абхазской группы почти все одного типа. Их также, как и дольмены Северного Кавказа, можно разделить на следующие группы: маленькие, средние и большие. Из них в основном изучены дольмены средней и большой группы.

6. Несмотря на то, что средние и большие дольмены по конструкции, способу погребения и др. почти не отличаются между собой, хронологически всё-же они несколько разновременны. Инвентарь дольменов средней группы более архаичен и несколько отличается от материалов больших дольменов. Найденный в средних дольменах материал тесно связывается с культурой „больших кубанских курганов“, дольменов Северо-Западного Кавказа, а также с памятниками эпохи ранней бронзы Грузии и др. Эти дольмены относятся, повидимому, к концу периода ранней бронзы. Но, видимо, дольмены в Абхазию проникают раньше. Раскопанные нами дольмены № № 2, 3 всё-же несколько более архаичны.

Большие дольмены относятся к более поздней эпохе. Инвентарь несколько своеобразный, почти не проявляющий связь с памятниками эпохи ранней бронзы. Материал этот более близок с материалами периода конца средней бронзы.

7. На основании анализа, имеющихся на сегодняшний день материалов можно сделать выводы, что дольменная культура Грузии была распространена в Северо-западной её части с эпохи ранней бронзы вплоть до конца периода средней бронзы. На раннем этапе развития она проявляет явную связь с памятниками ранней бронзы Кавказа. В период средней бронзы она приобретает несколько своеобразный характер, находит некоторые аналогии в памятниках средней бронзы, а также связывается с памятниками поздней бронзы Абхазии.

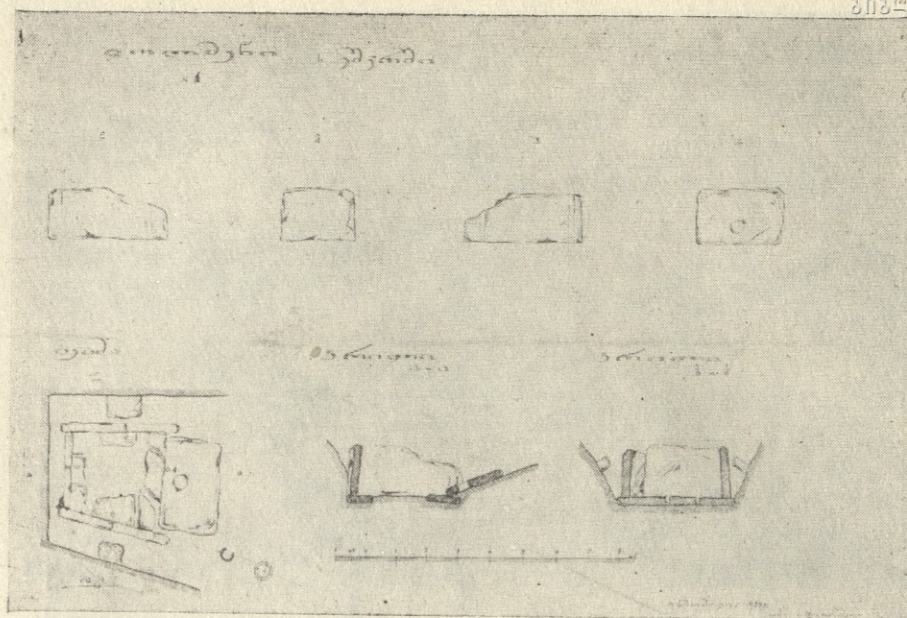
8. Некоторые большие дольмены были использованы также и в последующие эпохи вплоть до середины первого тысячелетия до н. э.

სურ. 1

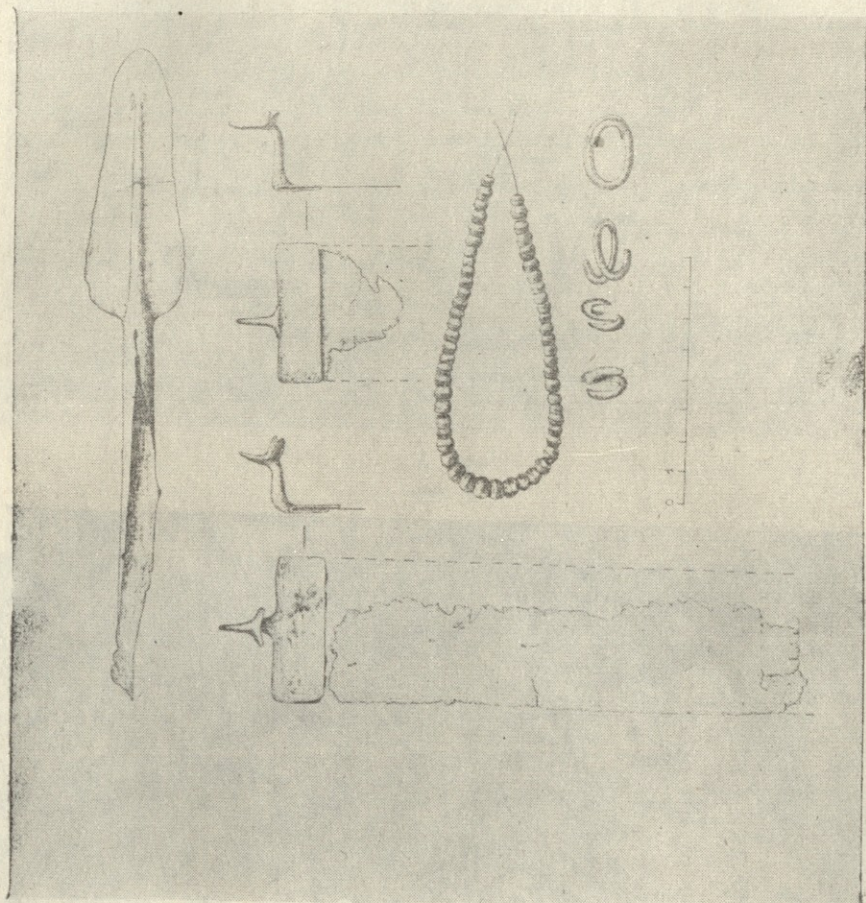
სურ. 2

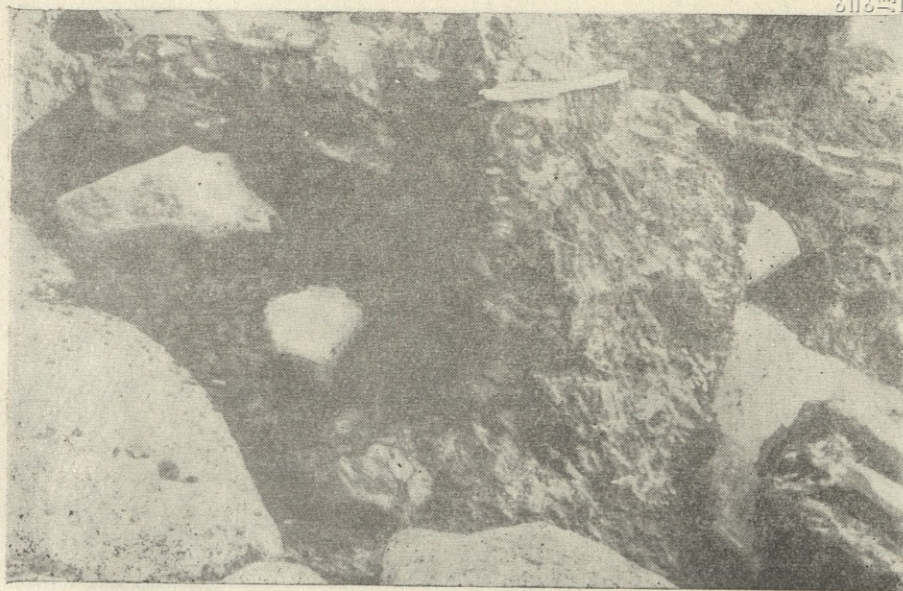
სურ. 3

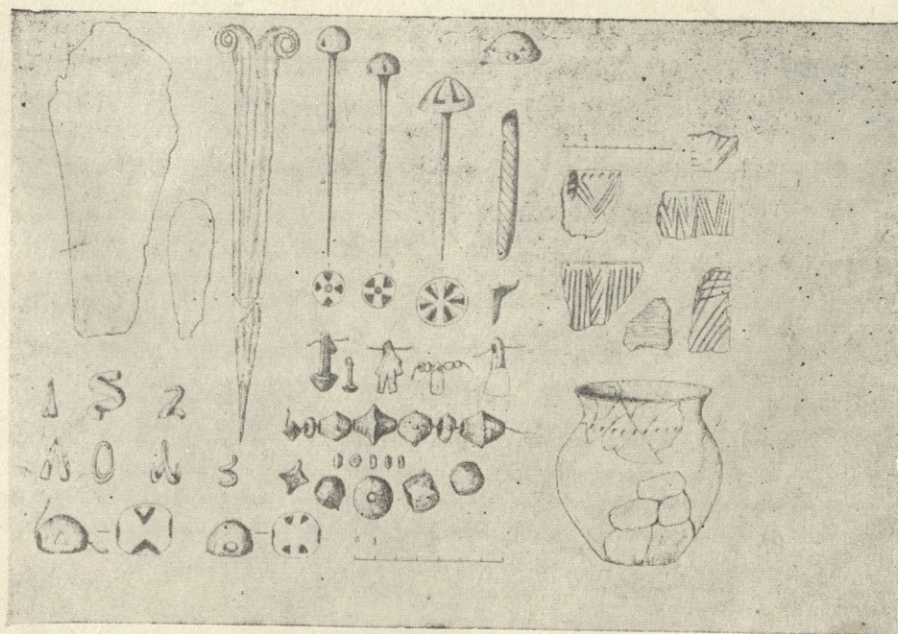
სურ. 4

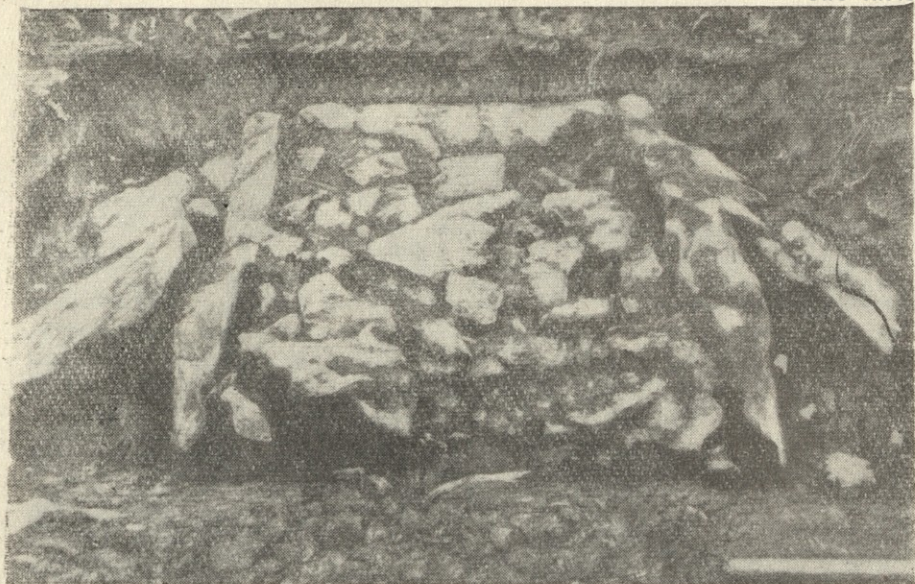
სურ. 5

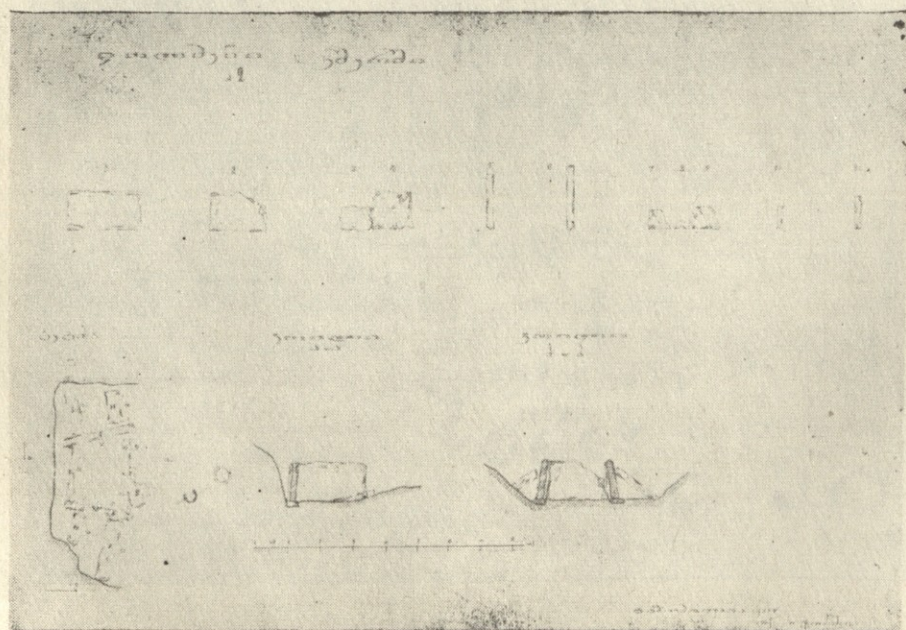
სურ. 6

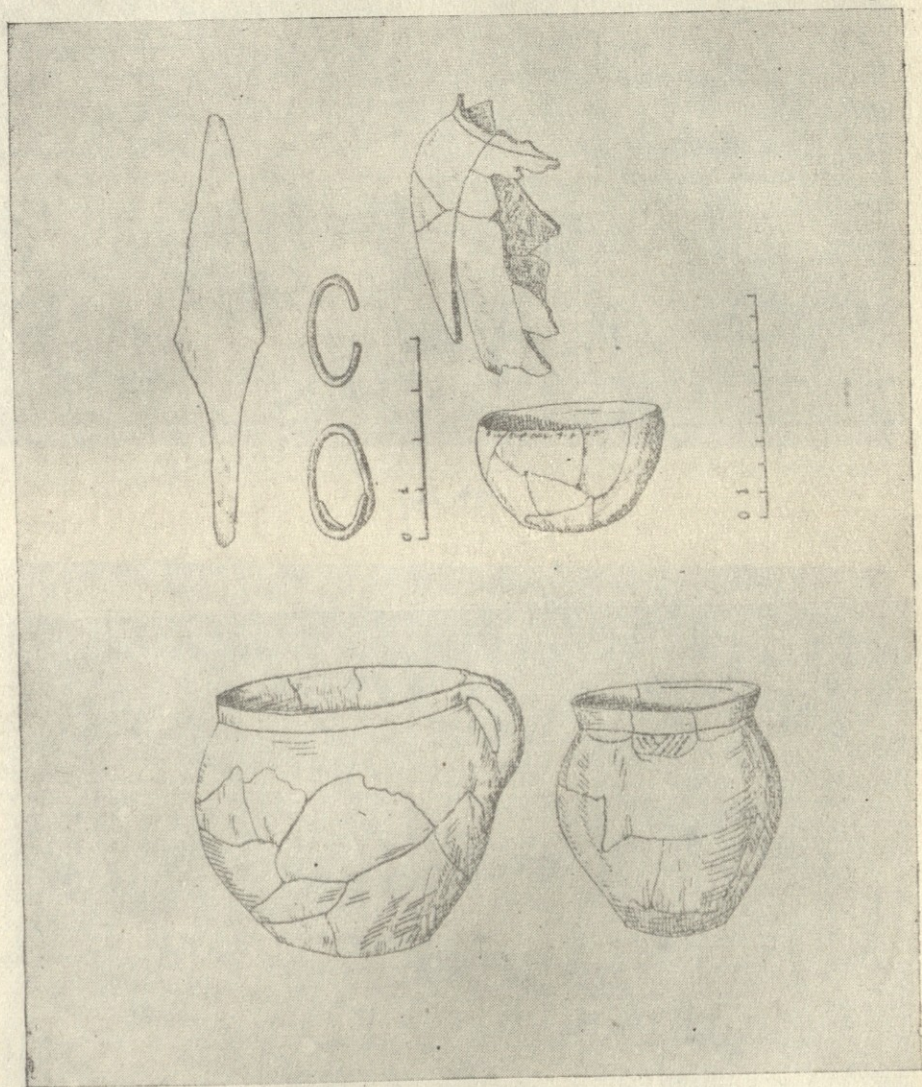
სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

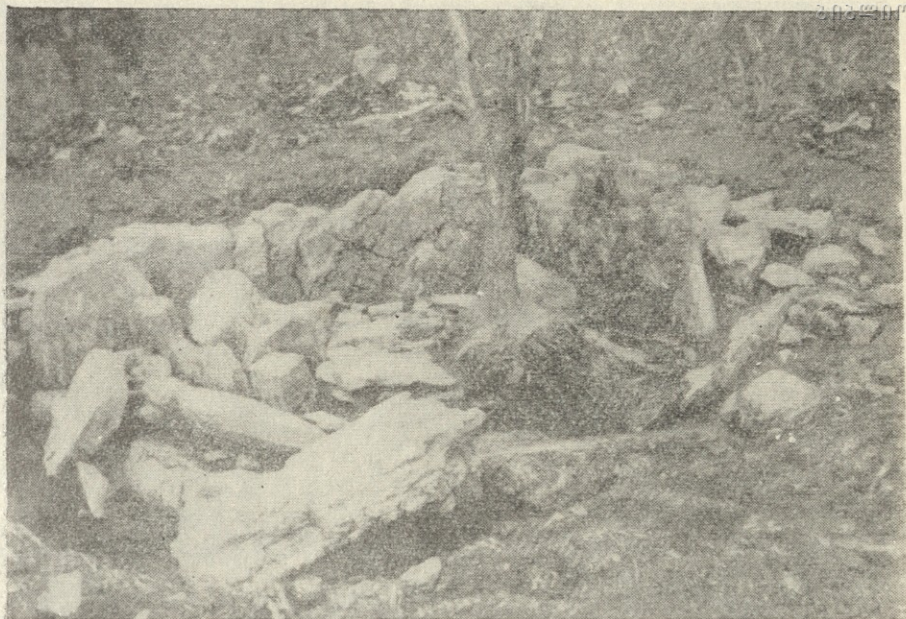
სურ. 10

სურ. 11

სურ. 12

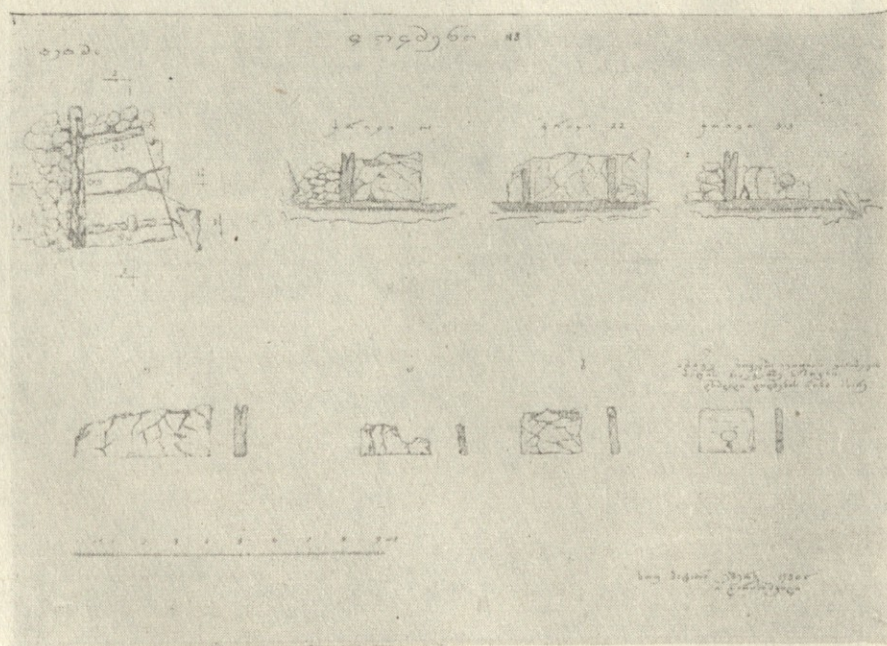
სურ 13

სურ. 14

სურ. 15

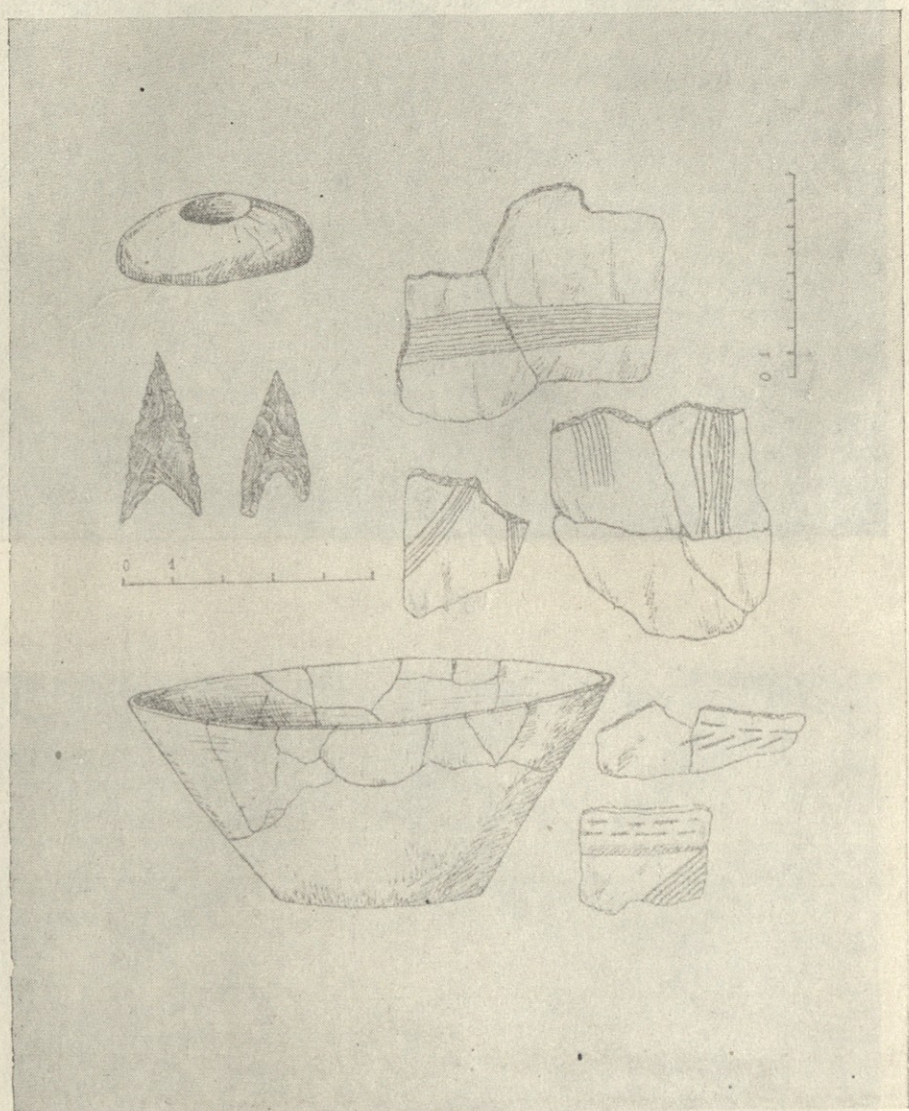
სურ. 16

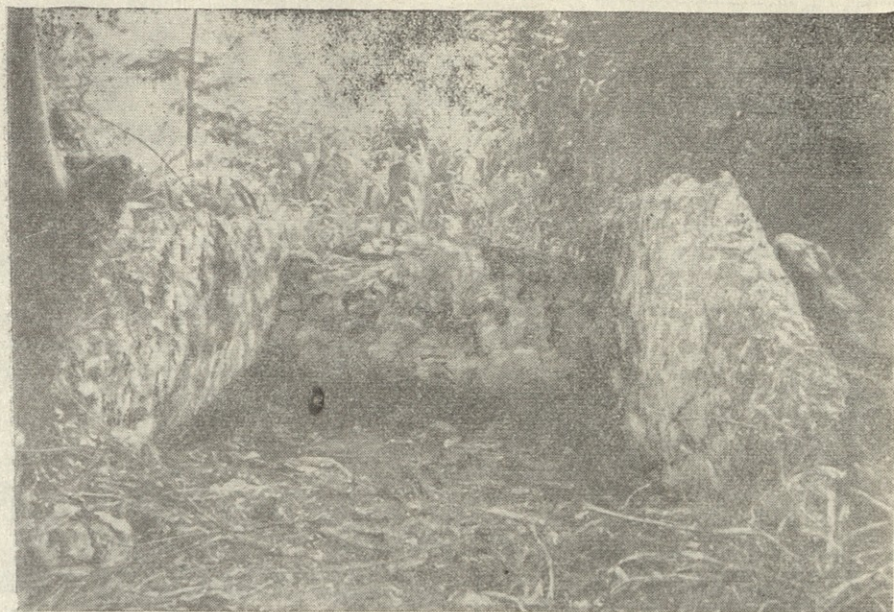
სურ. 17

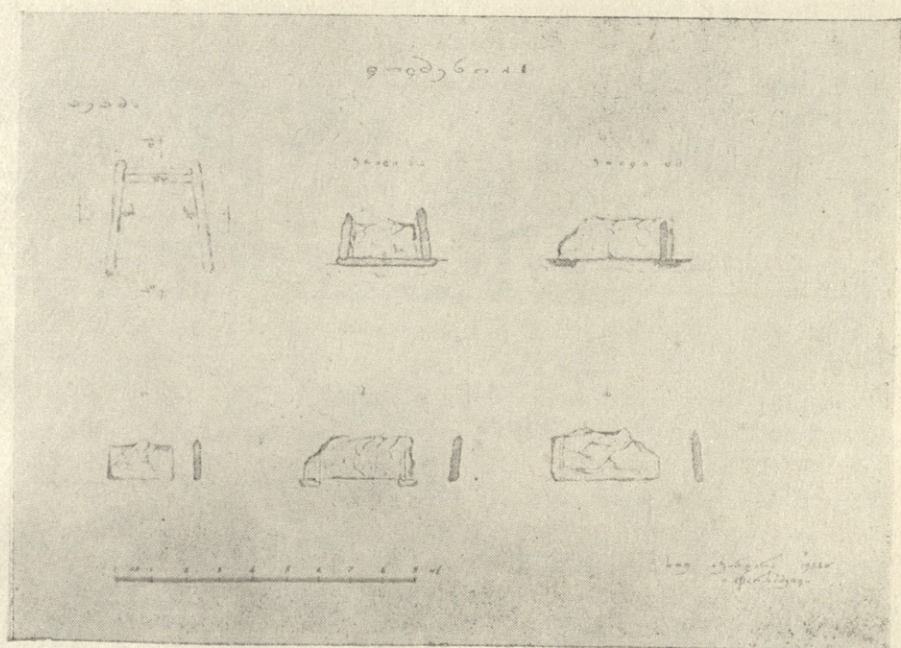
სურ. 19

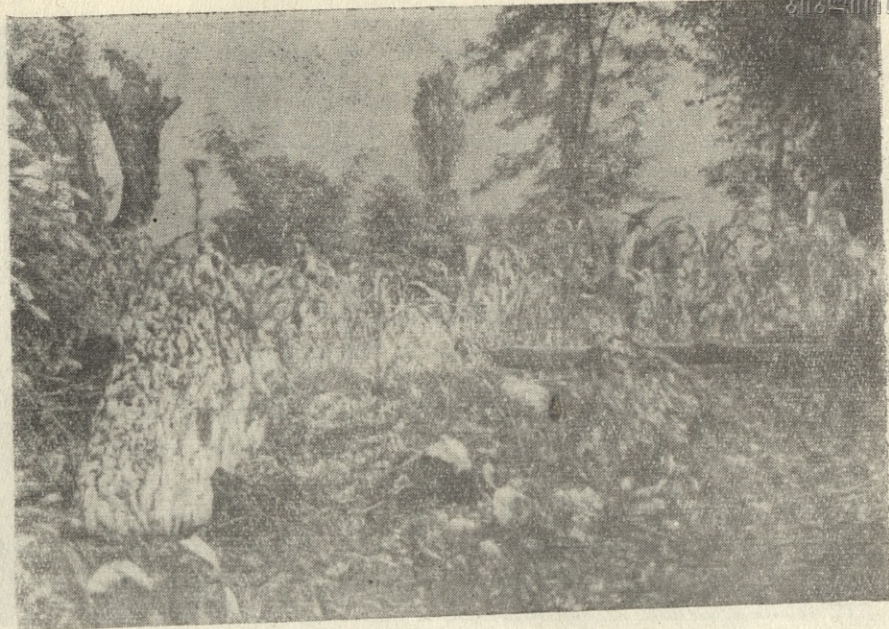
სურ. 18

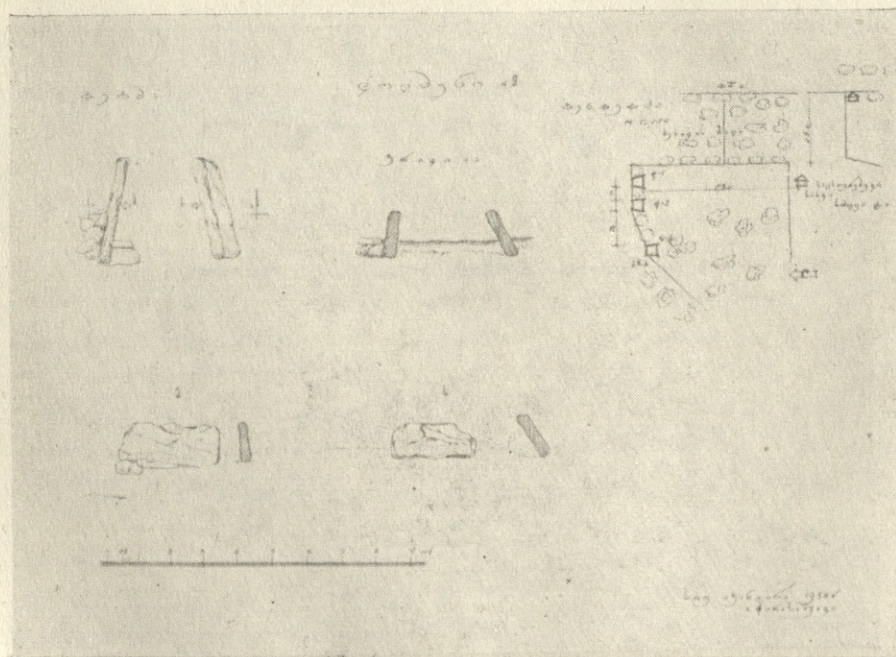
სურ. 20

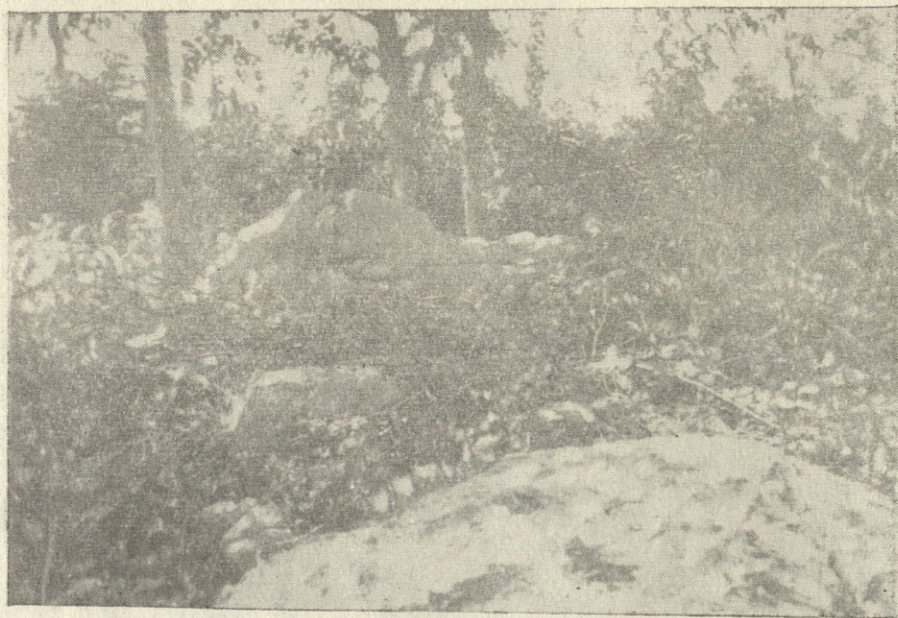
სურ. 21

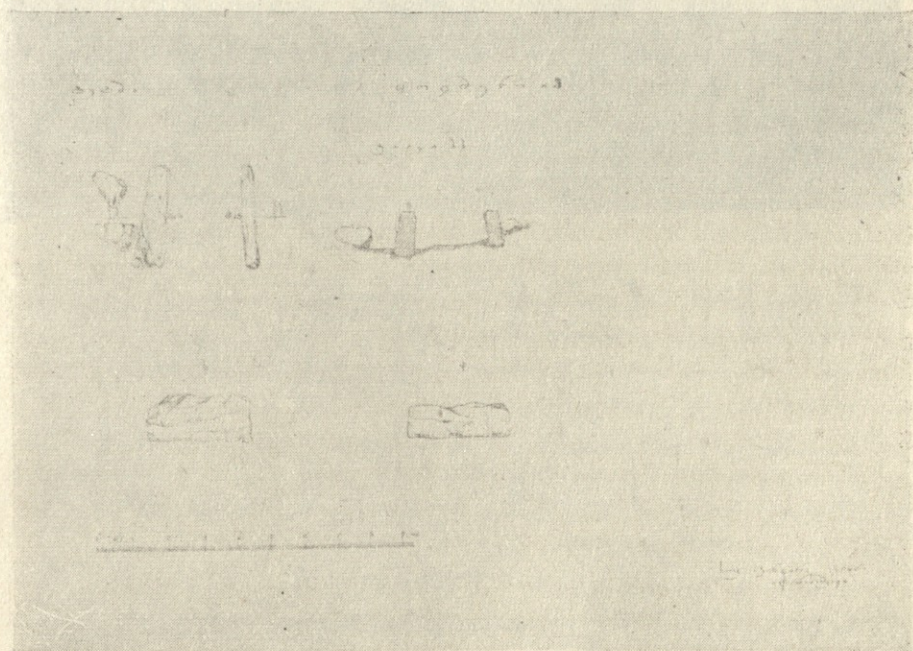
სურ. 22

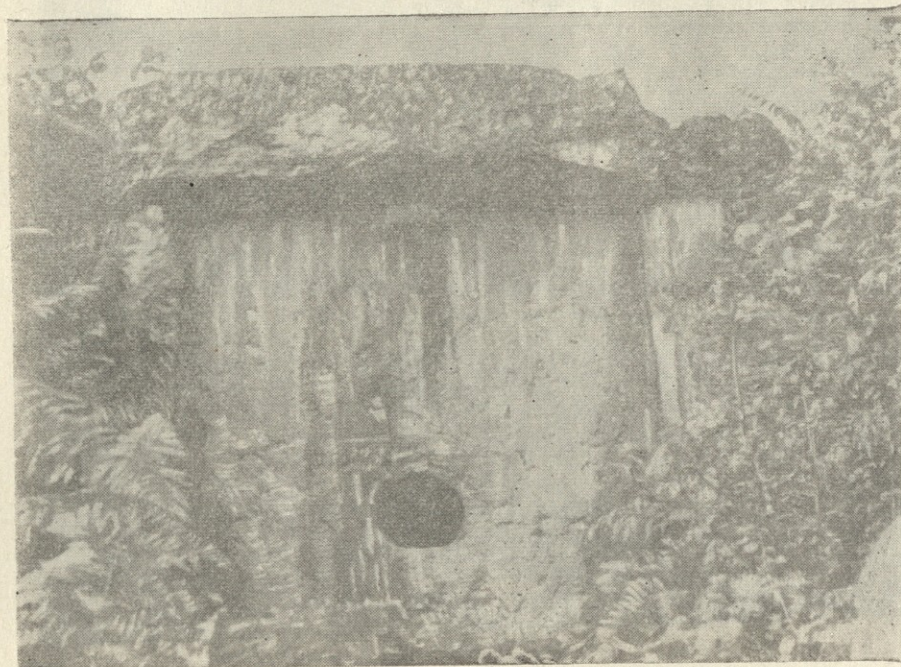
სურ. 23

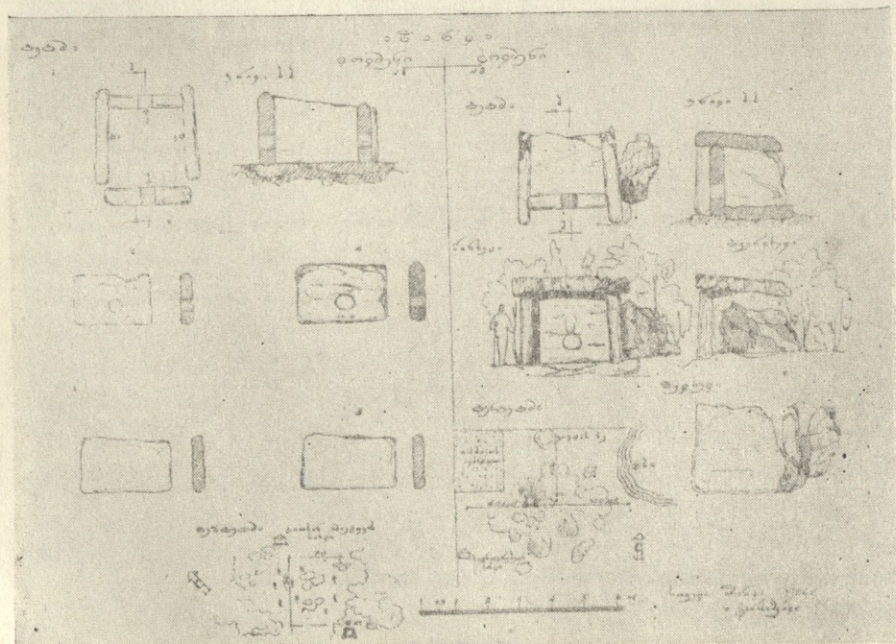
სურ. 24

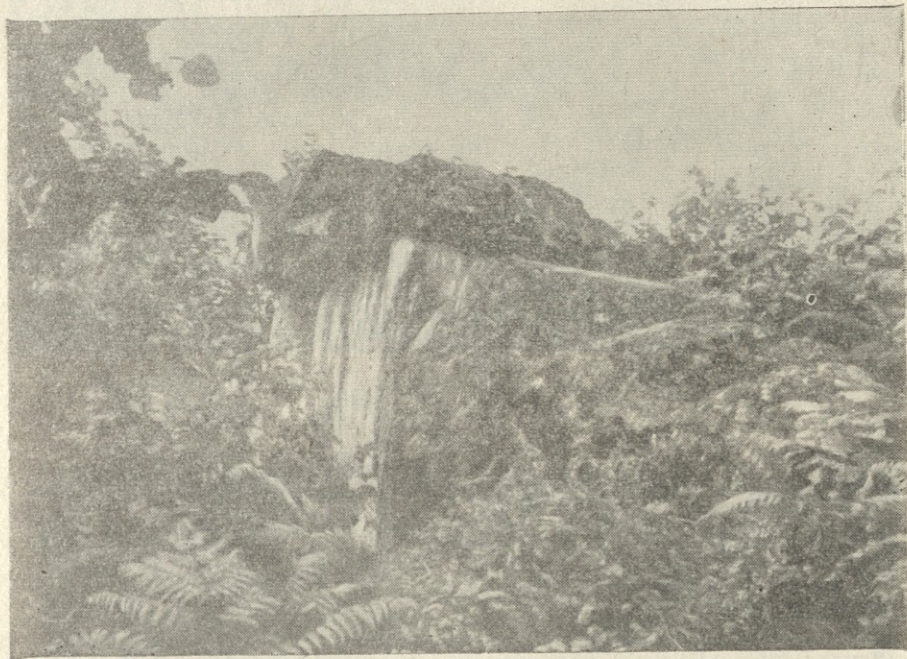
სურ. 25

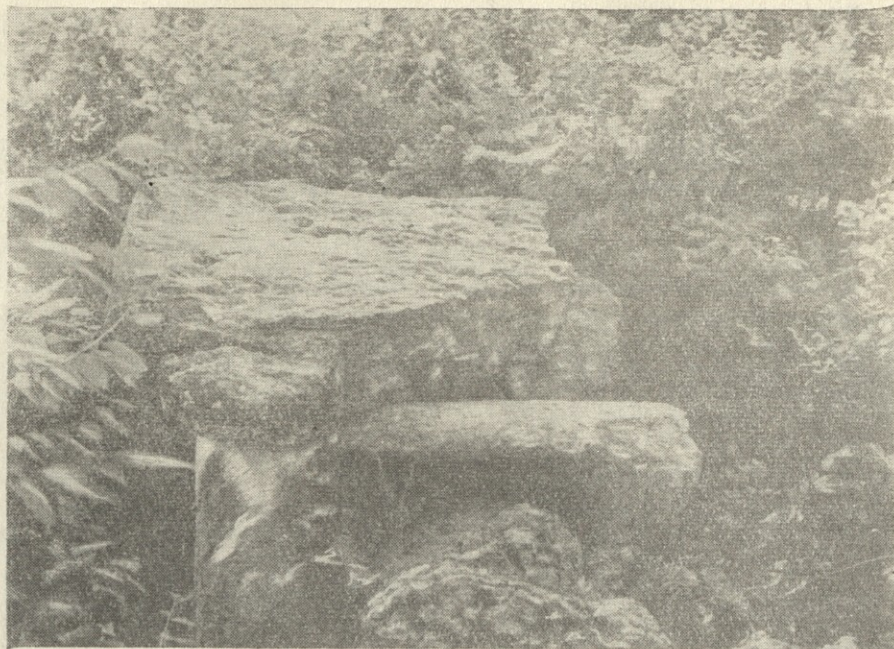
სურ. 26

სურ 27

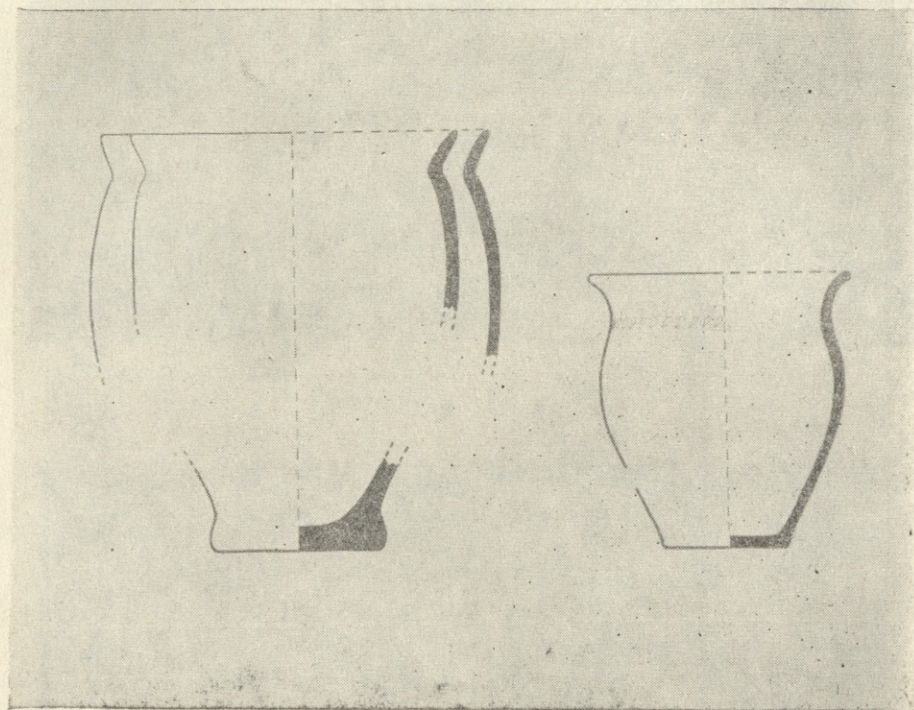
სურ. 28

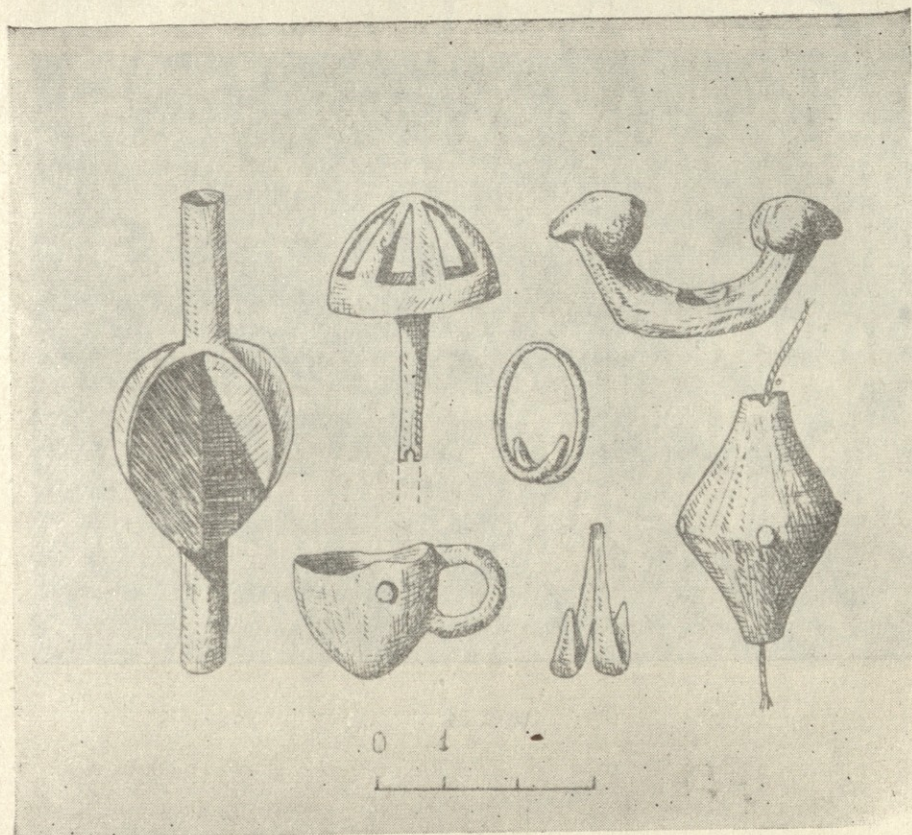
სურ. 29

სურ. 30

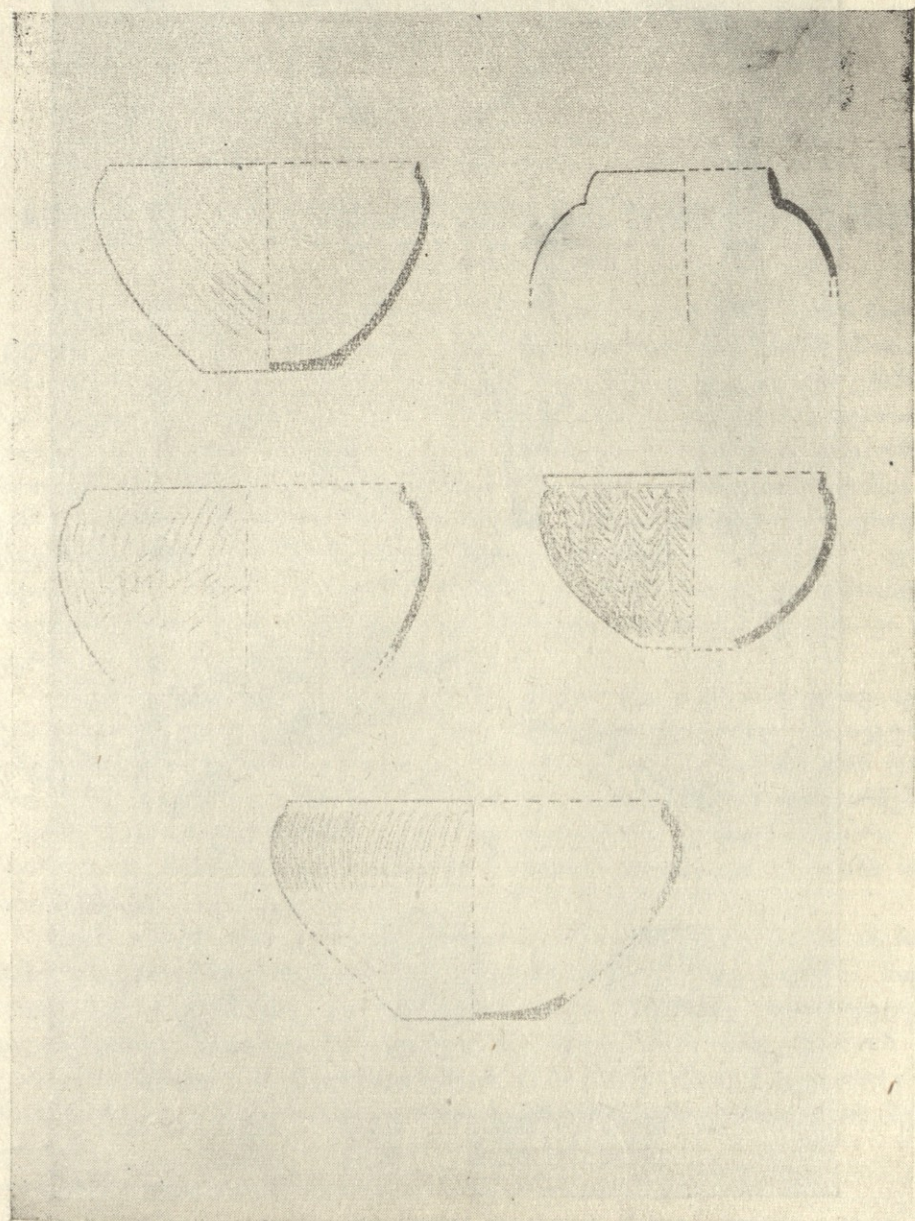
სურ. 32

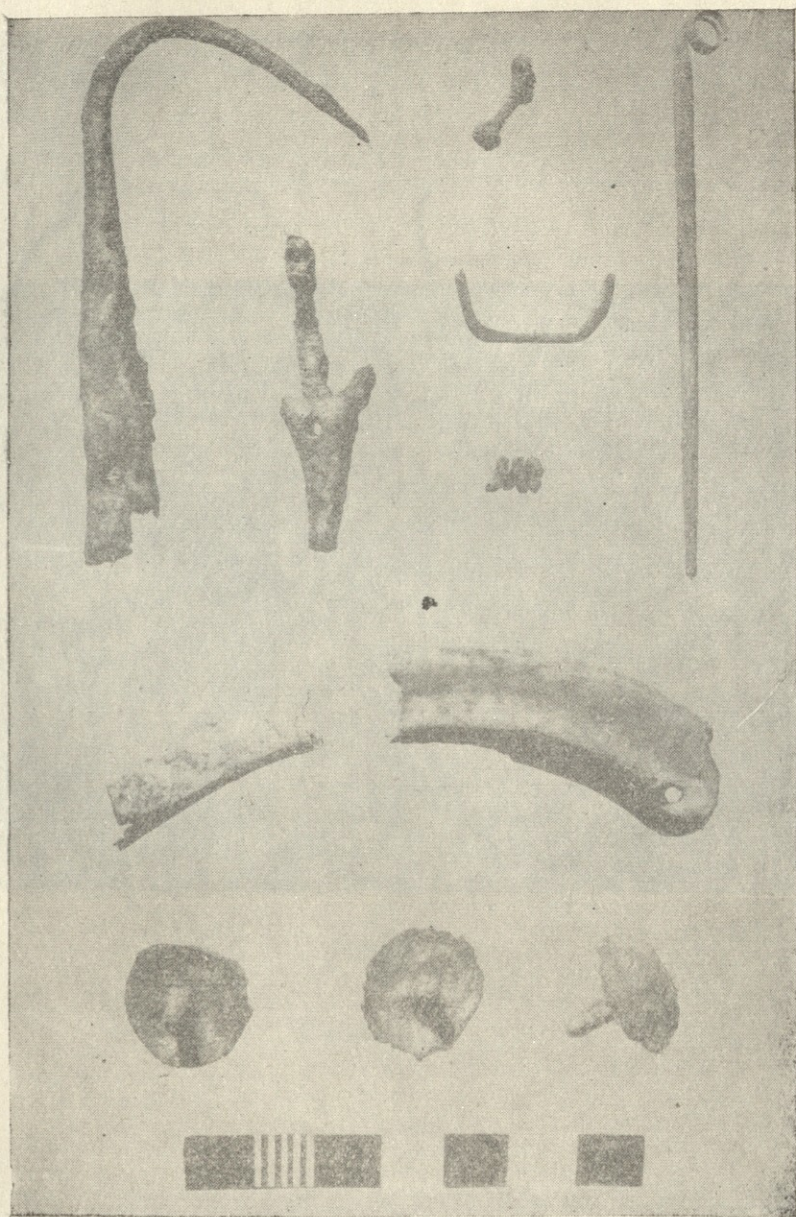
სურ. 33

სურ. 34

სურ. 35

სურ. 35

6. ღომოური

რომისა და ანტიკავკასიის ქვეყნების ურთიერთობისათვის ახ. წ. I საუკუნეში

ახ. წ. დასაწყისისთვის რომის საგარეო პოლიტიკაში კარდინალური ცვლილება შეიმჩნევა: სამოქალაქო ომებით, სოციალური ბრძოლებითა და მონათა აჯანყებებით დასუსტებული სახელმწიფო აქტიური საგარეო ექსპანსიიდან თავდაცვით ომებზე გადადის. მსხვილი მიწათმფლობელობის განვითარება ანადგურებს წვრილ მიწათმოქმედებს, რომლებიც რომაული ლეგიონების ძირითად კონტინენტს წარმოადგენდნენ. რომის არმიაში იზრდება პროვინციებიდან გამოყვანილი დამხმარე რაზმების რიცხვი. „ასეთი ჯარით,—წერს ფრიდრიხ ენგელსი,—ახლა უკვე შეიძლებოდა შეტევითი ომების წარმოება... ჯარის გადაგვარებამ აიძულა სახელმწიფო შეზღუდულიყო თავდაცვით, რომელიც თავდაპირველად ჯერ კიდევ ატარებდა შეტევითს ხასიათს, შემდეგ—კი სულ უფრო და უფრო პასიური ხდებოდა“¹.

თავდაცვით საგარეო პოლიტიკაზე გადასვლა თავდაპირველად ავგუსტის მმართველობიდან იწყება. ასეთივე მდგომარეობა გრძელდება ავგუსტის მემკვიდრის ტიბერიუსის დროსაც (14—37 წწ. ახ. წ.). პართიასთან ურთიერთობაში ძველებურად მნიშვნელოვან როლს თამაშობს სომხეთის (არმენიის) საკითხი. მაგრამ ტიბერიუსიც, მსგავსად ავგუსტისა, ერიდება აშკარა სამხედრო მოქმედებას და დიპლომატიური გზით ცდილობს ამ საკითხის თავის სასარგებლოდ გადაწყვეტას.

რომი ამ ხანებში ჯერ კიდევ პართიაზე ძლიერია, ამიტომ იგი ახერხებს რამდენიმეგზის აიყვანოს სომხეთის ტახტზე თავისი კანდიდატები. მაგრამ სომეხი ხალხი, რომელიც ვერ ეგუებოდა თავზე მოხვეულ ხელისუფლებას, დაუყოვნებლივ აგდებდა მათ ტახტიდან, მხოლოდ ერთმა — ზენონ-არტაშესმა შესძლო 16 წელიწადს ემეფა (18—34 წ. წ. ახ. წ.) და ისიც იმიტომ, რომ ყოველი ძალით ცდილობდა სომხეთის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას².

¹ Ф. Энгельс, К истории древних германцев, Маркс и Энгельс, соч., т. XVI, часть I, стр. 362.

² История армянского народа, ч. I, под ред. Б. Н. Аракеяна и А. Р. Иоганнесяна, Ереван, 1951, стр. 50.

სწორედ ამ ხანებიდან მნიშვნელოვან როლს თამაშობს რომისა და სომხეთის ურთიერთობაში იბერიის ანუ ქართლის სამეფო.

ახ. წ. I საუკუნისათვის იბერიის სამეფო, როგორც ჩანს, საგრძნობლად ძლიერდება. მისი ტერიტორია იზრდება სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით. ახ. წ. პირველ საუკუნეებში, როგორც ეს სტრაბონისა და პლინიუსის ცნობებით ირკვევა, იბერიის ტერიტორია მდ. კოროხის აუზს შეიცავს და, ამრიგად, მას კვლავ უკან დაუბრუნებია ძვ. წ. II ს-ში სომხების მიერ წართმეული ხორძენე, ანუ კლარჯეთი¹. მის შემადგენლობაში ვხედავთ კვლავ იმავე ძვ. წ. II ს-ში დაკარგულ გუგარეთ—გოგარენესაც, თუ მთლიანად არა, ყოველ შემთხვევაში, მის ორ ოლქს—თეზსა და თრიალეთს მაინც².

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ იბერიის ტერიტორიაზე მდებარეობდა ჩრდ. კავკასიის „ზეკარები“, რომელთა მეშვეობით იბერიის მეფეებს საშუალება ეძლეოდათ ჩრდილოეთ კავკასიის მომთაბარე ტომები გადმოეყვანათ მაშველი რაზმების სახით და ამით კიდევ უფრო გაეზარდათ თავისი ძალები³.

იმპერატორი ტიბერიუსი ყოველმხრივ ცდილობდა გამოეყენებინა იბერია თავის პოლიტიკურ მისწრაფებათა მისაღწევად. როგორც სამართლიანად აღნიშნავს მ. ინაძე, „იგი (ტიბერიუსი,—ნ. ლ.) მოხერხებულად იყენებს გაძლიერებული იბერიის მისწრაფებებს, მიმართულს თავის სამხრეთ მეზობელ არმენიაზე გავლენის გავრცელებისა და ტერიტორიული გაფართოებისაკენ“⁴.

სწორედ ამის შედეგი იყო სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილი აქტი—იბერიის მეფის ფარსმან I-ის მიერ ახ. წ. 35 წელს სომხეთში თავის ძმის მითრიდატეს გამეფებისა.

ეს ეპიზოდი დაწვრილებით აქვს მოთხრობილი ტაციტუსსა და დიონ კასიუსს⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაშიაც იგი არაერთხელ ყოფილა განხილვისა და ანალიზის საგანი⁶. ამიტომ ამჯერად ჩვენ მის მოთხრობასა და გარ-

¹ ს. ჯანაშია, ქართლის (იბერიის) სამეფოს პოლიტიკური გეოგრაფიისათვის უძველეს პერიოდში, შრომები, ტ. II, გვ. 259; ნ. ლომოური, იბერიის (ქართლის) სამეფოს პოლიტიკური საზღვრების ისტორიისათვის, „გორკის სახ. სოხუმის პედაგოგიკური ინსტიტუტის შრომები“, VII (1955), გვ. 3—4.

² ს. ჯანაშია, (იბერიის) ქართლის „სამეფოს პოლიტ. გეოგრაფ.“ გვ. 257—259; ნ. ლომოური, კლავდიოს პტოლემეოსის, „გეოგრაფიული სახელმძღვანელო“, „ცნობები საქართველოს შესახებ“, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 32, (1955), გვ. 61.

³ ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, ტ. I, გვ. 183—184.

⁴ მ. ინაძე, იბერიის და რომის ურთიერთობა II ს-ის პირველ ნახევარში, „ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, ტ. I, 1955 წ., გვ. 314.

⁵ Tacitus, Annales, VI, 33; Cassius Dio, LVIII, 26.

⁶ ი. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. I, გვ. 155—158; საქართველოს ისტორია აკად. ს. ჯანაშიას რედ. გვ. 80—81.

ჩვენს ალარ შევუდგებით. ყურადღება გვინდა მივაქციოთ მხოლოდ ერთ საზრებას, რომელიც ამ ფაქტთან დაკავშირებით იქნა უკანასკნელად გამოთქმული ჩვენს ისტორიოგრაფიაში. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს პროფ. ვ. დონდუას რეცენზია სომხეთის ისტორიის სახელმძღვანელოზე, რომელშიც პატივცემული მკვლევარი სხვათა შორის ამ საკითხსაც შეეხო¹.

პროფ. ვ. დონდუა ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტს, რომ სარეცენზიო ნაშრომში მეტად ყრუდ არის ნახსენები მითრიდატე იბერიელის სომხეთში გამეფება და იგი (ისევე როგორც მისი ძმისწული რადამისტი) გამოცხადებული არიან „რომის მიერ ტახტზე აყვანილ (ставленники Рима) და „რომაელების მიერ დანიშნულ მეფეებად“².

პროფ. ვ. დონდუა აკეთებს იბერიის იმდროინდელი ძლიერების მოკლე მიმოხილვას და ასკვნის:

„Обращаясь соответственно к этим историческим сведениям об означенной выше борьбе за Армению, мы убеждаемся, что в рассматриваемой нами книге иберийские цари так некстати названы до презренного ранга „ставленников“ Рима“³.

შემდეგ, იძლევა რა ტაციტუსის ცნობების ანალიზს, ვ. დონდუა ამტკიცებს, რომ რომს ამ ამბებში სრულიად პასიური როლი ეჭირა, რომ ფარსმანი და მისი ძმა ახორციელებდნენ სავსებით დამოუკიდებელსა და ზოგჯერ რომისათვის აშკარად არახელსაყრელ პოლიტიკას და რომ, თუკი მითრიდატე და რადამისტი ვინმეს დაყენებულნი იყვნენ სომხეთის ტახტზე, რომისა—კი არა, არამედ იბერიისა (...если и являлись „ставленниками“, то не „римскими“, а (по всему ходу событий)—иберийскими, ставленниками иберийского царя Фарсмана“)⁴.

პროფ. ვ. დონდუა უფრო შორსაც მიდის. იგი წერს:

„...В борьбе держав за Армению Иберия выступает как значительная военно-политическая сила, как государство, на протяжении десятков лет крепко державшая в своих руках инициативу, вырванную им у могущественных Рима и Парфии“⁵.

ვფიქრობთ, რომ პატივცემული მკვლევარი აქ აპარბებს. ვ. დონდუა უდავოდ მართალია, როდესაც აღნიშნავს, რომ იბერიის ხელისუფალთ აღნიშნულ ბრძოლებში საკუთარი ინტერესებიც გააჩნდათ, რომ ფარსმანი ყოველთვის არ უწყევდა ანგარიშს რომის სურვილებს და ზოგჯერ პირდაპირ ურჩობასაც—კი იჩენდა (როგორც მაგ. მითრიდატეს მოკვლისა და თავისი ვაჟის

¹ В. Дондуа, Некоторые замечания на коллективный труд—Истории армянского народа, „მიმოხილველი“, ტ. III, 1953 წ.

² История армянского народа, стр. 51.

³ В. Дондуа, Некоторые замечания... გვ. 311.

⁴ იქვე, გვ. 312.

⁵ იქვე, გვ. 310—311 (ხაზი ჩვენი, 5. ლ.).

რადამისტის გამეფების შემთხვევაში), მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ სასესიო უგულვებელყოფით რომის როლი ამ მოვლენებში.

თავისთავადაც ძნელი დასაშვებია, რომ ფარსმანს რომის ხელისუფლების ნებართვისა და წაქეზების გარეშე გაეხედა სომხეთის დაკავება და აქ სრულიად დამოუკიდებელი, რომის პოლიტიკისთვის შეუფერებელი პოლიტიკა ეწარმოებინა. ისტორიოგრაფიაში კარგად არის ცნობილი, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა რომი სომხეთს და მის თავის გაგლენის ქვეშ ყოფნას. ცხადია, იგი ვერ შეუურიგდებოდა სომხეთის ტახტზე ისეთ ხელმწიფეს, რომელიც არ იქნებოდა მისი პოლიტიკის გამტარებელი და უარს იტყოდა მისი გაგლენის ქვეშ ყოფნაზე. რაც უნდა ძლიერი ყოფილიყო ფარსმანი, რომის მხარდაჭერის (თუნდაც ფორმალური) გარეშე იგიც ვერ გაბედავდა ასეთი ნაბიჯის გადადგმას.

ამას გარდა, ტაციტუსი პირდაპირ მოგვითხრობს, რომ მითრიდატე ტიბერიუსის მიერ იქნა არჩეული და მისი ინიციატივით მოხდა მითრიდატესა და ფარსმანის მორიგება¹.

ასევე აქვს ეს ამბავი აღწერილი დიონ კასიუსსაც: „ტიბერიუსმა გაუგზავნა მითრიდატე იბერიელს წერილობითი ბრძანება, რომ იგი არმენიაში შექრილიყო“².

რომ ფარსმანი და მითრიდატე დამოუკიდებელნი არ იყვნენ თავის მოქმედებაში, სომხეთის მიმართ ეს იქიდანაც კარგად ჩანს, რომ ტიბერიუსის მემკვიდრემ გაიოზ კალიგულამ რაღაც დანაშაულისათვის მითრიდატე რომში დაიბარა და აქ ბორკილდადებული პატიმარყო³. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში კალიგულამ არ მოინდომა მითრიდატეს სეპარატისტული ტენდენციების ატანა-შერიგება; ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა, აღნიშნული ცნობა მიუთითებს იმაზე, რომ რომის იმპერატორებს ხელიც მიუწვდებოდათ სომხეთის მეფეზე და ძალაც შესწევდათ მისი დასჯისათვის.

გამეფების შემდეგ იმპერატორმა კლავდიუსმა (41—54 წ. წ.) გაათავისუფლა მითრიდატე და სამშობლოში (resp. სომხეთში) გამოგზავნა. ამასთან, როგორც ტაციტუსი მოგვითხრობს, სომხეთის პართელთაგან გაწმენდისას მითრიდატეს რომაელი ჯარებიც ეხმარებოდნენ, რომელნიც ძირითადად გამაგრებული ადგილების დასაპყრობად მოქმედებდნენ⁴. ამრიგად, მითრიდატეს სომხეთში ხელმეორედ გამეფებაც რომის სურვილითა და დახმარებით ხდება. უფრო მეტიც, როგორც ტაციტუსის შემდგომი მოთხრობიდან ჩანს, სომხეთში, კერძოდ გარნის ციხეში, რომაული გარნიზონი მდგარა, პრეფექტისა და ცენტურიონის სარდლობით⁵. ეს კიდევ ახალი მოწმობაა, რომელიც მიუთითებს სომხეთის მეფის—მითრიდატეს რომის ზედამხედველობის ქვეშ ყოფ-

¹ Tacitus, Annales, VI, 36.

² Cassius Dio, LVIII, 26,3.

³ Tacitus, Annales XI, 8; Cassius Dio, LX, 8,1.

⁴ Tacitus, Annales, XI, 9.

⁵ Tacitus, Annales, XI, 9.

ნაზე. მართალია, უფრო გვიან ფარსმან I-მა საკუთარი მიზნების მისაღწევად და რომის ნებართვის გარეშე ხელი შეუწყო მითრიდატეს დამხობას და სომხეთის ტახტზე თავისი ვაჟი—რადამისტის აიყვანა, მაგრამ მალე მას თვითონვე მოუხდა რადამისტის სიკვდილით დასჯა.

ტაციტუსი ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: „ფარსმანმა მოჰკლა თავისი ვაჟი რადამისტი, თითქოს და იგი მოღალატე ყოფილიყოს, რათა ამით დაედასტურებინა თავისი ერთგულება ჩვენდამი“¹.

ცხადია, ფარსმანი იძულებული შეიქნა რომის ზეგავლენით უკან დაეხია და მის მიერ აღრე გამოჩენილი ურჩობის გამოსასყიდად სომხეთის ტახტის უზურპატორი (როგორადაც რადამისტს რომში სთვლიდნენ) თავისი ვაჟი სიკვდილითაც-კი დაესაჯა.

ყველა ზემომოყვანილი ცნობა უდავოს ხდის, რომ პროფ. დონდუას შეხედულება, თითქოს ფარსმანი, მისი ძმა და ვაჟი დამოუკიდებლად მოქმედებდნენ, თითქოს რომი ამ ამბავში ჩარეული არ ყოფილიყოს, მართებული არ არის. მითრიდატე უდავოდ რომის მიერ დაყენებული პირია და მხოლოდ რომაელთა დახმარებით ახერხებს სომხეთში მეფობას. რომ რომის მხარდაჭერის გარეშე იბერიის კანდიდატი სომხეთში დიდხანს ვერ იბოგინებდა, ამის საუკეთესო მოწმობაა თუნდაც იგივე რადამისტის მარცხიანი ცდა, რომელიც ფაქტიურად უშედეგო ავანტიურას წარმოადგენდა.

ასევე სრულიად დაუსაბუთებელია ვ. დონდუას მტკიცება იმის შესახებ, რომ იბერიამ რომსა და პართიას ხელიდან გამოგლიჯა ინიციატივა აღმოსავლეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე. მართალია, იბერიის ზვედრითი წონა ახ. წ. I ს-დან მატულობს, მოქიშპე მხარეებს უხდებათ მისთვის ანგარიშის გაწევა, იბერიის მესვეურები ცდილობენ დამოუკიდებელი, მათთვის სასარგებლო პოლიტიკა აწარმოონ, მაგრამ ლაპარაკი რომისა და პართიისათვის ინიციატივის გამოგლეჯაზე ყოველ შემთხვევაში I ს-ში, უდავოდ გადაჭარბებულია.

ამ მხრივ ჩვენ სრულიად დამაჯერებლად მიგვაჩნია ა. ი. ბოლტუხოვას შეხედულება, რომ იბერიის შინაგანი განვითარებისა და გაძლიერების გამო, რომი მასში ხედავდა მნიშვნელოვან დამხმარე ძალას და ცდილობდა ჩაება იგი პართიის საწინააღმდეგო და სომხეთში გავლენის მოსაპოვებლად შექმნილ, ნახევრადდამოკიდებულ სამეფოთა ერთიან სისტემაში, გამოეყენებინა იგი თავისი პოზიციების განსამტკიცებლად აღმოსავლეთში².

რადამისტის ავანტიურისტულმა ცდამ გამეფებულიყო სომხეთში და ამ განზრახვის ჩაშლამ ის შედეგი გამოიღო, რომ, როდესაც პართიაში ვოლოგეზ I გამეფდა, მან შეძლო რადამისტის სასტიკი მეფობით გამწარებული სომხეთის დაპყრობა და აქ თავისი ძმის ტირიდატის ტახტზე აყვანა. კლავდიუსი

¹ Tacitus, Annales, XIII, 37.

² А. И. Амиранашвили (Болтунова), Иберия и римская экспансия в Азии, ВДИ, (1939), № 4, стр. 167—168.

თავისი მეფობის უკანასკნელ წლებში შინაური საქმეებით იყო გარკვეულწილად ყურადღებას ვერ აქცევდა ამ აქტს.

მაგრამ რომი ასე ადვილად ვერ შეურიგდებოდა შექმნილ მდგომარეობას. ამიტომ იმპერატორ ნერონის (54—68) გამეფების მეორე წელსვე სომხეთში გაგზავნილ იქნა რომაული არმია დომიციუს კორბულონის მეთაურობით. უნდა ვფიქროთ, რომ სწორედ ამ ახალი ლაშქრობის საშიშროების წინაშე მოუხდა, ფარსმან I-ს თავისი ვაჟის დასჯა და, როგორც დავინახავთ, რომაელებისათვის აქტიური დახმარების გაწევა სამხრეთისათვის ბრძოლაში.

ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკისა და კორბულონის სომხეთში ლაშქრობის მიზეზების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა მნიშვნელოვანი სხვადასხვაობა არსებობს.

პირველად მომზენმა მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ნერონის მეფობის პირველ წლებში რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში გარკვეული ცვლილებები შეიმჩნევა წინა ხანასთან შედარებით. თ. მომზენი გამოდის თავისი ზოგადი დებულებიდან იმის შესახებ, თითქოს იმპერიის ხანაში რომი საერთოდ არ მიისწრაფოდა ახალი მიწების დაპყრობისაკენ¹. მისი აზრით, ასეთ-სავე პოლიტიკას ატარებდა, მაგალითად, კლავდიუსიც და ნერონის პოლიტიკა წარმოადგენდა მისი წინამორბედი იმპერატორის პოლიტიკის უშუალო გაგრძელებას². ამიტომ, მომზენის აზრით, ნერონის მეფობის პირველ წლებში ხელისუფლების სათავეში მდგომი სენეკა და ბუროსი მიისწრაფვიან უარი თქვან სომხეთზე, როგორც მათთვის არასაქირო ქვეყანაზე, ხოლო პართიასთან ომებს მომზენი ხსნის რომაელების მისწრაფებით—არ დაეშვათ მსოფლიოში სხვა დიდი სახელმწიფოს არსებობა³.

ამრიგად, მომზენი სრულიად უგულვებელყოფს, ჯერ ერთი, რომის იმპერიაში გაბატონებული კლასის შიგნით მიმდინარე ბრძოლას, რომელიც საგარეო პოლიტიკის მერყევობასა და ცვალებადობას იწვევდა და ამრიგად ეძებს რაღაც ერთიან, უცვლელ გარეპოლიტიკურ პრინციპს იქ, სადაც ასეთი არ არსებობს⁴.

გარდა ამისა, მომზენის შეხედულებაში ასევე უგულვებელყოფილია ის დიდი მნიშვნელობა, რომელიც იმპერიის ხანაში სომხეთს ენიჭებოდა რომის აღმოსავლურ პოლიტიკაში. მიუხედავად ბრძოლის ფორმებისა და საშუალებებისა, (აშკარა ექსპანსია თუ დიპლომატიური გზა), პართიასთან ურთიერთობა, მასთან კონკურენცია წარმოადგენდა რომის აღმოსავლური პოლიტიკის საკვანძო საკითხს და ამ ურთიერთობაში კი ძირითადი როლი სომხეთს ენიჭებოდა, ენიჭებოდა საკითხს იმის შესახებ, რომ სომხეთი რაც შეიძლება მეტად ყოფილიყო მოქცეული რომის გავლენის ქვეშ. ცხადია, ასეთ პირობებში

¹ Т. Моммзен, Римская история, т. V. М., 1949, стр. 348.

² იქვე გვ. 369—371.

³ იქვე გვ. 348.

⁴ О. В. Кудрявцев, Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона (Критич. обзор историографии вопроса) ВДИ, (1948), № 2, стр. 85—86.

სრულიად გაუმართლებელია მომზენის შეხედულება იმის შესახებ, თითქოს სომხეთი არ წარმოადგენდა რომისათვის საჭირო ქვეყანას და თითქოს იმპერიის ზღლისუფლებას, ბუროსისა და სენეკას სახით, მოესურვებინოთ უარი ეთქვათ სომხეთზე. ამრიგად, მომზენი ცდება, როდესაც მოვლენების ობიექტური მსვლელობით გაპირობებულ შედეგს მიიჩნევს რაღაც წინასწარი გეგმის, სისტემის შედეგად.

ძირითადად იზიარებს მომზენის შეხედულებას ინგლისელი მეცნიერი ჰენდერსონი¹, რომელიც ეყრდნობოდა რა მომზენის ძირითად შეხედულებას—ნერონის მთავრობის მიერ სომხეთზე უარის თქმის შესახებ მისი არასაჭიროების გამო, სახავს იმ საშუალებებს, რომლითაც რომს შეეძლო სომხეთის საკითხის გადაწყვეტა. ჰენდერსონის აზრით, თუ ავგუსტისათვის დამახასიათებელი იყო სომხეთის ფაქტიური ვასალიტეტის ძიება, ნერონმა აიჩიოა ნომინალური „სიუზერენიტეტის“ გზა².

ჰენდერსონიც, მსგავსად მომზენისა, სრულიად უგულვებელყოფს ნერონის აღმოსავლურ პოლიტიკაზე ცალკეულ სოციალურ დაჯგუფებათა ურთიერთ ბრძოლის გავლენას და, გარდა ამისა, ყურადღების გარეშე ტოვებს აღმოსავლეთის ქვეყნების შინაგანი განვითარებისა და პოლიტიკურ მიზნებს³.

ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის შესახებ ერთგვარ განმაზოგადებელ შეხედულებას იძლევა თავის ნაშრომებში გერმანელი მეცნიერი ვ. შური⁴.

შურის კონცეფცია ძირითადად იმის მტკიცებაში გამოიხატება, რომ კორბულონის საქმიანობაც სომხეთში და, საერთოდ, ნერონის მთელი პოლიტიკა აღმოსავლეთში თავიდან ბოლომდე ერთ მიზანს ემსახურებოდა: წინააღმდეგ პართიასთან წინააღმდეგობის მტრული ურთიერთობისა, უნდა მიღწეულიყო პოლიტიკური შეთანხმება და კეთილი ურთიერთდამოკიდებულება. ამ მიზნით სომხეთის სამეფო ტახტზე უნდა ასულიყო პართელი უფლისწული, რომელიც ფაქტიურად რომის ვასალიტეტში იქნებოდა. ამრიგად, პართიასა და რომს შორის სომხეთში გავლენის სფეროთა ერთგვარი განაწილება უნდა მომხდარიყო; რომისა და პართიის გავლენა აქ ურთიერთთან უნდა შეთანხმებულიყო⁵. ამასთან, პართიასთან კეთილმეზობლური დამოკიდებულება ათავისუფლებდა სომხეთის ტახტზე მჯდომ არშაკიდს იმ წინააღმდეგობისაგან, რომელიც არსებობდა თავისი მამეული ქვეყნის ინტერესებსა და სიუზერენის ინტერესებს შორის⁶.

¹ B. W. Henderson, The Life and principate of the emperor Nero, 1903.

² იქვე, გვ. 83-84, 75—76, 157—161.

³ O. B. Кудрявцев, დასახ. ნაშრ., გვ. 87.

⁴ W. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, „Klio“, XIX, 79—96; მისივე, Zur neronischen Orientpolitik, „Klio“, XX, 215—222; მისივე, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, „Klio“, Beiheft XV.

⁵ W. Schur, Die Orientpolitik des Kaisers Nero, „Klio“, Beiheft XV, 4.

⁶ იქვე, გვ. 4.

თავისი კონცეფციის დასაბუთებისათვის შური ხშირად იმართებოდა ნაძალადევად განმარტოს წყაროთა მონაცემები, უგულვებელყოს აშკარა ფაქტები, როგორცაა, მაგალითად, თვალსაჩინო განსხვავება ნერონის პირველი წლების საგარეო პოლიტიკასა და მისი მეფობის უკანასკნელი ხანების ლონისძიებათა და მისწრაფებათა შორის¹. დაწვრილებით იხილავს რა კორბულონისა და პეტის ლაშქრობებს სომხეთში, შური ცდილობს აქაც საერთო პრინციპისათვის ბრძოლა დაინახოს: კორბულონი მხოლოდ იმისათვის იბრძვის, რომ დაინახოს პართელებს, თუ რამდენად ძნელია რომთან ბრძოლა და დაიყოლიოს ისინი რომის წინააღმდეგაზე—გაინაწილონ სომხეთში გავლენა. ბოლოს, შურის აზრით, მიღწეულ იქნა დიდი მიზანი, რომელსაც მრავალი შრომა შეეღია: „პართელთა მეფემ დაინახა, რომ მშვიდობიანი ურთიერთობა რომაელ მეზობელთან და სომხეთზე გავლენის გაყოფა მისი სამეფოსთვის ძირითადი პოლიტიკური პრობლემის საუკეთესო გადაწყვეტა იქნებოდა².

ამ შემთხვევაში აშკარად ჩანს შურის ტენდენციურობა აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტაში.

62 წ. რომაული არმია პეტის მეთაურობით სასტიკად იქნა განადგურებული სომეხ-პართელთა გაერთიანებული ლაშქრის მიერ და რომაელებიც იძულებული გახდნენ ზავი დაედოთ იმ პირობით რომ სომხეთის სამეფო ტახტზე პართიის უფლისწული ავიდოდა, მხოლოდ იგი გვირგვინს რომში ნერონისაგან მიიღებდა³. ცხადი იყო, რომ ეს ზავი, რომისათვის პირველ რიგში, კომპრომისული ზავი იყო: რომი ათეული წლების მანძილზე იბრძოდა სომხეთის ტახტზე თავისი კანდიდატის დასმისათვის, ახლა კი იძულებულია ამაზე უარი თქვას და დაკმაყოფილდეს მხოლოდ ფორმალური ვასალიტეტით, რომელიც ფაქტიურად მეფედ დასმის წესის შესრულებაში გამოიხატა. როგორც ო. გ. კუდრიავეცვი აღნიშნავს, „...объективное положение сложившееся на Востоке, было таково, что Армения не могла быть удержана Римом: во второй половине правления Нерона Риму пришлось отказаться от Армении, которая осталась лишь в номинальной зависимости от него⁴“.

ასეთ პირობებში, ცხადია, არავითარ წინასწარდასახულ მიზანზე და მის მიღწევაზე არ შეიძლება ლაპარაკი. შური მსგავსად მომზენისა, ობიექტური მიზეზებით გამოწვეულ რომაელთა აშკარა დათმობას და მათ მიერ ძველი, ტრადიციული მისწრაფებებიდან უკან დახევას წინასწარ შემუშავებული პოლიტიკური მიზნის განხორციელებად სთვლის.

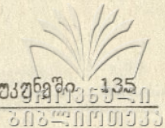
ნერონის ერთიანი და მიზანდასახული აღმოსავლური პოლიტიკის საფუძვლად შურს მიაჩნია რომის იმპერიის ასევე ერთიანი, ცენტრალიზებული საგარეო ინტერესები. ყველა აღმოსავლური ლაშქრობები და საერთოდ აღმო-

¹ Н. Машкин, История древнего Рима, М., 1948, стр. 413.

² W. Schur, „klio“, Beiheft XV, 83. 26.

³ История Армянского народа, стр. 51—52.

⁴ О. В. Кудрявцев, Римская политика в Армении и Парфии в первой половине правления Нерона, ВДИ, (1940), № 3, стр. 65.

სავლური პოლიტიკის ძირითადი პრობლემები შურს ახსნილი აქვს სწორედ სავაჭრო ინტერესთა საფუძველზე¹.

აქ ჩანს შურის მოდერნიზატორული მიდრეკილება წარმოაჩინოს ძველი რომის იმპერია ისეთსავე ეკონომიურად ერთიან, ცენტრალიზებულ ქვეყნად, როგორებიც დღევანდელი კაპიტალისტური ქვეყნები არიან.

ო. ვ. კუდრიავეცევი წერს: „...Шур, вместо того, чтобы показать социально-политические основания внешней политики Рима, выдвигает, с одной стороны, торговые цели, а с другой—борьбу западного и восточного начала внутри империи. Переноса центр тяжести экономических отношений из сферы производства в сферу обмена, Шур приходит к неправильному заключению о значительном влиянии международной торговли на политику императорского правительства“².

შური სპეციალურ ყურადღებას აქცევს ნერონის ჩრდილო-აღმოსავლურ პოლიტიკას და ასთვლის, რომ ნერონის მიერ ჰირკანებთან ხელშეკრულების დადება, ისევე როგორც ბოსფორის სამეფოს დამოუკიდებლობის მოსპობა და ალბანეთის წინააღმდეგ ლაშქრობის მომზადება³ ისევე და ისევე რომის საერთო პოლიტიკური ხაზის შემადგენელი ნაწილები იყო: რომი მიზნად ისახავდა ჩრდილოეთიდან შემორტყმოდა პართიას და ჰირკანიასა და ალბანეთს კი პართიის ჩრდილოეთით უნდა დაეცვათ რომის ინტერესები⁴.

აქ აშკარა წინააღმდეგობაა. თუ ნერონის მთელი პოლიტიკა მისი მეფობის მთელ მანძილზე მიმართული იყო პართიასთან კეთილმეზობლური ურთიერთობის დაცვისაკენ და სომხეთში დადებული ზავი ამ საკითხის წარმატებით გადაჭრას წარმოადგენდა, მაშინ რატომღა დასჭირდა ნერონს ასეთი დიდი ლაშქრობის ჩატარება ალბანეთში და საერთოდ პართიის ჩრდილოეთით თავისი პოზიციების განმტკიცება. გარდა ამისა, რა კავშირშია ერთმანეთთან პართიის ჩრდილოეთ საზღვრებზე—კასპიისპირეთში გარკვეული ღონისძიებების ჩატარება და ბოსფორში მეფობის მოსპობა ან ბოსფორის ქალაქებში გარნიზონების ჩაყენება. უდავოა, რომ ჩრდილო აღმოსავლური პოლიტიკა ნერონის პართულ პოლიტიკასთან უშუალოდ დაკავშირებული არ ჩანს და აქ ერთიანი, სისტემატური პოლიტიკური ხაზის დანახვა მეტად ძნელი ხდება.

უკანასკნელად ნერონის აღმოსავლურ პოლიტიკას (მისი იმპერატორობის პირველ ნახევარში) შეეხო ო. ვ. კუდრიავეცევი. 1948 წ. ჟურნალ „Вестник древней истории“ ს № 2-ში მან გამოაქვეყნა ნერონის აღმოსავლური პოლი-

¹ W. Schur, Die Orientpolitik... „Klio“, XIX, გვ. 5,51—54, 114.

² О. В. Кудрявцев, ВДИ, (1948) № 2 стр. 92.

³ შური ემხრობა ტაციტუსის ცნობას ნერონის განზრახვის შესახებ ილაშქროს ალბანელების წინააღმდეგ და კასპიის კარგად მიიჩნევს დარუბანდს („Klio“, XIX, 62, 67) ამ საკითხზე იხილე ქვემოთ, სპეციალური ქვეთავი.

⁴ Schur, „Klio“, XIX, 35—36, + 40, 66; „Klio“, XX, 217.

ტიკის შესახებ არსებული ძირითადი ლიტერატურის კრიტიკული მიმოხილვა ხოლო იმავე ჟურნალის 1948 წლის № 3-ში ამ საკითხზე დაბეჭდა სპეციალური სტატია. „Римская политика в Армении и Парфии в первой половине правления Нерона“.

უკანასკნელ სტატიაში ო. ვ. კუდრიავეცემა მოგვცა ნერონის აღმოსავლური პოლიტიკის დამაჯერებელი ანალიზი მისი მეფობის პირველ წლებში — ე. წ. „ნერონის ბედნიერ ხუთწლეულში“.

ო. კუდრიავეცი თავდაპირველად გვაძლევს რომის იმპერიის შინაგანი მდგომარეობის დახასიათებას, აღნიშნავს იტალიის წვრილი მიწისმფლობელების გაღატაკებისა და მსხვილი ლათინური მიწისმფლობელობის გაჩენის ზეგავლენას რომაული არმიის რიცხოვრივ შემცირებასა და დასუსტებაზე, რის გამოც შეუძლებელი შეიქნა ახ. წ. დამდეგიდან ფართო დაპყრობითი ომების წარმოება¹.

რომის საგარეო ექსპანსიის შესუსტების მეორე მიზეზს, როგორც ამას ო. კუდრიავეცი არკვევს, წარმოადგენდა უკვე დაპყრობილი ოლქების რეორგანიზაცია ძირითადი ბერძნულ-რომაული ოლქების მსგავსად. საჭირო იყო აქ ანტიკური საქალაქო ცხოვრების დამკვიდრება-განვითარება და სხვ. სანამ ეს პროცესი დამთავრებული არ იყო, ახალი ოლქების დაპყრობა არ შეიძლებოდა².

აღნიშნული მოვლენის საგარეო პირობებიდან აღსანიშნავია „ბარბაროსთა“ მზარდი წინააღმდეგობა და აღმოსავლეთის ხალხებში რომისაგან განსხვავებული სოციალ-ეკონომიური და პოლიტიკური წყობილება, რომელიც ხელს უშლიდა რომაული ხელისუფლების აქ დამკვიდრებას³.

გარდა აღნიშნული ობიექტური გარემოებებისა, რომის საგარეო პოლიტიკა განისაზღვრებოდა აგრეთვე გაბატონებული კლასის სხვადასხვა დაჯგუფებათა ინტერესებითა და მისწრაფებებით. ძველი არისტოკრატია, რომელიც კონსერვატულად იყო განწყობილი, თვდაცვით პოლიტიკას თვლიდა სახელმწიფოსათვის სასიკეთოდ, ამავე დროს ისინი ძველი რესპუბლიკური წესწყობილების მოტრუხილენი, ჯარის გადიდების წინააღმდეგიც არიან, რადგან იმპერატორის ხელისუფლების გაძლიერებისა ეშინიათ. იტალიური არისტოკრატის ინტერესებს არ შეეფერებოდა დაპყრობებიც აღმოსავლეთში, რადგან ეს მათი აზრით გაპოიწვევდა აღმოსავლური გავლენის გავრცელებისა და იმპერატორის ხელისუფლების აღმოსავლურ მონარქიად გადაზრდის საფრთხეს⁴.

¹ О. В. Кудрявцев, Восточная политика Римской империи в начале правления Нерона, стр. 83—95.

² О. В. Кудрявцев, Римская политика в Армении и Парфии... стр. 52—53.

³ О. В. Кудрявцев, იქვე, გვ. 54.

⁴ იქვე.

⁵ იქვე, გვ. 55—56.

მაგრამ რომში სხვა დაჯგუფებაც არსებობდა. ეს იყო ახალი არისტოკრატია, ბევრად შეესებოდა პოლიტიკური ზედაფენით, ბიუროკრატით, მხედრებითა და აზატებით. ყველა ისინი ახალი რეჟიმის მომხრე და დამცველი იყვნენ, ახალ ლაშქრობებში თავის განდიდებისა და გამდიდრების საშუალებას, ხოლო იმპერიის გაფართოებაში და მისი სოციალური ბაზის ზრდაში იმპერიის განმტკიცებას ხედავდნენ. ისინი, როცა საშუალება ჰქონდათ, ახორციელებდნენ რა რომის მოქალაქეობის გავრცელებას პროვინციებში, ამით შესაძლებლობას ჰქმნიდნენ მოქალაქეობა მიღებულ პროვინციელთა ხარჯზე არმიის განდიდებისა¹.

ამრიგად, როგორც ო. კუდრიავეცი აღნიშნავს, რომის პოლიტიკის, კერძოდ აღმოსავლური პოლიტიკის მიმართულება გაპირობებული იყო, ერთი მხრით, ობიექტური მიზეზების სხვადასხვაგვარი შეფარდებით, ხოლო მეორე მხრით, გაბატონებული კლასის შიგნით არსებულ დაჯგუფებათა ურთიერთბრძოლით.

ნერონის გამეფების პერიოდისათვის მდგომარეობა აღმოსავლეთში მეტად არასაიმედო იყო. სომხეთი, რომლისთვისაც, შეიძლება ითქვას, პომპეუსის დროიდან განუწყვეტელი ბრძოლა მიმდინარეობდა, დაკარგული იყო და იქ პართია მომტკიცებულყო.

ნერონის მეფობის პირველ წლებში ხელისუფლების სათავეში ექცევა ახალი არისტოკრატია სენეკასა და ბუროსის სახით, რომელიც ცდილობს რიგი ახალი წამოწყებები განახორციელოს. ამასთან, ამ ახალი არისტოკრატის წარმომადგენლები და მათი მომხრეები სენეკასა და ბუროსისაგან ელიან უფრო აქტიურ საგარეო პოლიტიკას, კერძოდ, სომხეთში გავლენის აღდგენას. ამ მიზნით აღმოსავლეთში გაიგზავნა იმ დროისათვის უკვე სახელმწიფო-ქილი მხედართმთავარი გნეუს ღომიციუს კორბულონი. კორბულონი თვითონაც ახალი ადამიანების წრეს ეკუთვნოდა და მათ ზრახვებს იზიარებდა. ო. კუდრიავეცი იძლევა კორბულონის სომხეთში მოქმედების მიმოხილვას და სამართლიანად ასკვნის, რომ კორბულონისა და ფაქტიურად რომის ხელისუფალთა მიზანს წარმოადგენდა სომხეთში კვლავ რომელიმე კანდიდატის დასმა და ამდენად ავგუსტისეული პოლიტიკის გაგრძელება². ეს მიზანი ბრძოლის პირველ წლებში მიღწეულიც იყო: კორბულონმა 59 წ. დაიპყრო სომხეთი და მის ტახტზე რომის კანდიდატი ტიგრანი დასვა. ეს უდავოდ სენეკასა და ბუროსის გამარჯვება იყო და მათი მიზანი მიღწეულიც ჩანდა. მაგრამ სომხეთისათვის ომი დამთავრებული მაინც არ იყო.

61 წ. პართიის მეფემ ვალარშ I-მა ჯარები დაძრა თავისი ძმის ტირიდატის დასახმარებლად და შეუერთდა სომხეთში დაწყებულ აჯანყებას. კორბულონმა სომხეთიდან უკან დაიხია და ვალარშის ძმამ ტირიდატმა კვლავ დაიკავა სომხეთის ტახტი. ვალარშმა რომს დაზავება შესთავაზა მხოლოდ იმ პირობით, რომ რომს ეცნო ტირიდატი, რომელიც თავის მხრივ კავ-

¹ О. В. Кудрявцев, 83. 56.

² იქვე, 83. 60—63.

შირს შეკრავდა რომთან¹. ე. ი. ვალარშმა სწორედ ის პირობებშია მოქმედებული, რომის, რომელთათვის, შურის აზრით, რომის ხელისუფლება თვითონ იბრძოდა, მაგრამ ნერონმა უარი თქვა ამ ზავზე და იმავე—61 წ. სომხეთის დასაპყრობად გამოგზავნა კესენიუს პეტა². აშკარაა, რომ ეს კიდევ ახალი საბუთია შურის აზრის უარსაყოფად. პეტას არმია სასტიკად იქნა განადგურებული 62 წ. მდ. არაქსის ნაპირზე, სომხეთი რომაელებისაგან გაიწმინდა³.

კორბულონი კვლავ სომხეთისაკენ დაიძრა, მაგრამ სწორედ ამ დროს შეიცვალა ძალთა თანაფარდობა რომში. 62 წ. გარდაიცვალა ბუროსი, ხოლო სენეკამ გავლენა დაკარგა; რომის არმიის დამარცხებამ, პართიასთან ბრძოლის სიძნელემ და სომეხი ხალხის თავდამოღებულმა ბრძოლამ გამარჯვება მოუტანეს კონსერვატულ ძველ არისტოკრატიას, რომელიც მტკიცე ზავისა და თავდაცვითი პოლიტიკის მომხრე იყო. სომხეთში დამკვიდრდა პართიის კანდიდატი, ხოლო რომი მისი ნომინალური ვასალობით დაკმაყოფილდა⁴.

ამრიგად, ნერონის აღმოსავლურ პოლიტიკაში შეიმჩნევა ორი ძირითადი ტექტიკა: თავდაცვითი და აგრესიული, რომელთა გამოყენება გაპირობებულია როგორც რომში შექმნილი ობიექტური ვითარებით, ისე პოლიტიკურ დაჯგუფებათა ბრძოლაში ახალი თუ ძველი ზედაფენის გავლენის ზრდითა და დაცემით.

თავისი მმართველობის უკანასკნელ წლებში ნერონმა კვლავ სცადა გადაეხვია აღებული გეზისაგან და დაიწყო მზადება ფართო აღმოსავლური ლაშქრობისათვის, მაგრამ მისი განხორციელება ვეღარ შეძლო.

ამიერკავკასიის სხვა ხალხების მიმართ რომის დამოკიდებულების შესახებ ნერონის იმპერატორობის დროს ჩვენ მხოლოდ მოკლე და ფრაგმენტური ცნობები გავვაჩნია. ყოველშემთხვევაში აშკარაა, რომ იბერიის მიმართ ნერონი იმავე პოლიტიკას ადგია, როგორსაც ახორციელებდნენ მისი წინამორბედნი, დაწყებული ტიბერიუსიდან. რომის ხელისუფლება იყენებს იბერიას თავისი ინტერესების მიხედვით სომხეთისათვის ბრძოლის დროს.

კორნელიუს ტაციტუსს მოთხრობილი აქვს, რომ ფარსმანის მიერ რადამისტის მოკვლის, ე. ი. დაახლოვებით კორბულონის სომხეთში ლაშქრობის ხანებში, რომის წაქეზებით სომხეთის გარე ოლქებზე თავდასხმა მოახდინეს მოსხებმა; „ამ დროსვე (ე. ი. რადამისტის მოკვლის ხანებში, ნ. ლ.)—წერს რომაელი ანალისტი—პირველად იქნენ გამოყენებული მოსხები—რომაელებისადმი ყველაზე უფრო მეგობრულად განწყობილი ტომი—და მოახდინეს თავდასხმა სომხეთის გარე ოლქებზე“⁵.

უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ იბერების ქვეშევრდომი მოსხები, ანუ მესხები იგულისხმებიან და აქაც ფაქტიურად ფარსმან I-ის დახმარება იჩენს თავს.

¹ История армянского народа, стр. 52.

² Tacitus, Annales, XV, 1—13; История армянского народа, стр. 52.

³ Tacitus, Annales, XV, 1—17; История армянского народа, стр. 52.

⁴ О. В. Кудрявцев, Римская политика, стр. 64—65.

⁵ Tacitus, Annales, XIII, 37.

ფარსმან იბერიის მეფემ დახმარება აღმოუჩინა რომაელებს კორბულონის სომხეთში ლაშქრობის დროსაც. ტაციტუსის ცნობით, ფარსმანმა იბერიულ ჯართან ერთად ილაშქრა მარდების ტომის წინააღმდეგ, რადგანაც ეს უკანასკნელნი კორბულონს ხელს უშლიდნენ ტიგრანოკერტზე ლაშქრობის დროს. ამ დახმარებისათვის რომაელებს ფარსმანისათვის სომხეთის ტერიტორიის ნაწილი მიუციათ¹. როგორც სამართლიანად ვარაუდობს მ. ინაძე, „საფიქრებელია, რომ ფარსმანს რომაელთა დახმარებისათვის ამ ბრძოლაში წინასწარ ჰქონდა აღთქმული ტერიტორიის გაფართოვება“².

რომისა და იბერიის ასეთსავე ურთიერთობას ჩვენ ფარსმანისა და ნე-რონის მეგვიდრეების დროსაც ვხედავთ. 1867 წ. მცხეთის მახლობლად აღმოჩენილ წარწერაში, აღნიშნულია, რომ იმპერატორმა ვესპასიანემ და მისმა ვაჟებმა ტიტემ და დომიციანემ „იბერთა მეფეს, მითრიდატეს, მეფე ფარსმანის ძეს, და იამასასპს ძეს (?), კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულს და ხალხს კედლები გაუმაგრეს“³.

ეს წარწერა ზუსტად თარიღდება ახ. წ. 75 წლით, ე. ი. იმპერატორ ვესპასიანეს (69—79) მმართველობის მეექვსე წლით.

ა. ი. ბოლტუნოვა აღნიშნავს, რომ ვესპასიანე აგრძელებს რა თავის წინამორბედთა პოლიტიკას აღმოსავლეთში, დიდ ყურადღებას აქცევს მოკავშირე სახელმწიფოთა უშიშროებას, რადგანაც მხოლოდ ამ მოკავშირე სახელმწიფოთა მთელი სისტემის თავდაცვისუნარიანობის უზრუნველყოფის შემთხვევაში შეიძლებოდა ყოფილიყო განხორციელებული რეალური კონტროლი სომხეთზე⁴. ეს აზრი უდავოდ მართებულია და წარწერაში მოხსენებული კედლის გამაგრება სწორედ ამ მიმართულებით უნდა აიხსნას, მაგრამ სრულიად მოულოდნელი და აშკარად მცდარია ა. ი. ბოლტუნოვას შემდგომი განცხადება: „Будучи неопытны в строительстве крепостей они (иберы—б. ლ.) нуждались в надежной защите со стороны Армении и Парфии“⁵.

სრულიად გაუგებარია ან რისთვის სჭირდება ა. ი. ბოლტუნოვას ასეთი მტკიცება, ან რა საფუძველს ემყარება იგი.

ჯერ კიდევ სტრაბონი აღნიშნავს, რომ „იბერია მშვენიერად არის დასახლებული უმეტეს შემთხვევაში ქალაქებად და აგრეთვე

¹ Tacitus Annales, XIII, 37 და XIV 23, 26.

² მ. ინაძე, იბერიისა და რომის ურთიერთობა... გვ. 315.

³ И. Помяловский, Сборник греческих и латинских надписей Кавказа, 1881, стр. 66—69; თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ. 1951, გვ. 234—235. ამ ცოტა ხნის წინ აკად. გ. წერეთელმა ახლებური და ფრიად საინტერესო წაკითხვა მოგვცა ამ წარწერისა. მისი აზრით, წარწერის ბოლო ნაწილი იკითხება: „... იბერთა მეფეს მითრიდატეს, მეფე ფარსმანისა და იამასასპუჰის ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულს და ხალხს ეს კედლები განუმტკიცეს იხ. გ. წერეთელი, მცხეთის ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხანისა, თბ., 1958.

⁴ А. И. Амиранашвили (Болтунова), Иберия и римская экспансия в Азии, стр. 171—172.

⁵ იქვე, გვ. 172 (ხაზი ჩვენი).

სოფლებად ისე, რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც და მშენებლო ხელოვნების წესების მიხედვით აგებული სახლებიც, ბაზრებიც და სხვა საზოგადოებრივი შენობებიც¹.

რაკი მცირე აზიელი სტრაბონი, რომლისთვისაც კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი ელინისტური და რომაული ქალაქები, იბერიაში ნახულ ნაგებობათა შესახებ ლაპარაკობს, რომ ისინი „სააღმშენებლო ხელოვნების წესების მიხედვით“ იყო აგებული, ცხადია, რომ მტკიცება, თითქოს იბერებმა ახ. წ. I ს-ის 70-იან წლებში ციხე-სიმაგრეთა მშენებლობა არ იცოდნენ, თავისთავად გამორიცხულია.

გარდა ამისა ძველი იბერიის ტერიტორიაზე წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა აშკარა გახადეს, რომ ბევრად უფრო ადრე იბერიაში სააღმშენებლო და კერძოდ საფორტიფიკაციო ხელოვნება მეტად მაღალ დონეზე იყო ასული.

საკმარისია მოვიყვანოთ თუნდაც აღნიშნული წარწერის პოვნის ადგილთან ახლომდებარე იბერიის დედაქალაქის, აკროპოლისის—არმაზციხის (მერმინდელი ბაგინეთის) ნაშთების აღწერა, რომ ა. ი. ბოლტუნოვას მტკიცებას ყოველგვარი საფუძველი გამოეცალოს.

არმაზის ციხის (ბაგინეთის) მთელი ტერიტორია, რომელიც ფართობით დაახლოებით 30 ჰექტარს მოიცავს, შემოზღუდულია მასიური გალავნით. ამ გალავნის საძირკველს დიდრონი კვადრებისაგან მშრალად დაწყობილი საფუძველი წარმოადგენს. ქვები, რომლებიც შესანიშნავადაა დამუშავებული, ერთმანეთზე მაგრდებოდა „მერცხლის კუდის“ მსგავსი ხის სამაგრი ზოდებით. ქვის საძირკველზე ამოყვანილია ალიზის კედლები, რომელთა სისქე 4 მეტრს აღწევს, გალავნის სიმაღლე 4,6 მეტრს აღემატება. გალავანი დანაწევრებულია მძლავრი ოთხკუთხა ბურჯებით (ზომით 10×11 მ.) ციხის მშენებლობაში ოსტატურად არის გამოყენებული აგური, ქვა, ხე, ხოლო გადახურვისათვის—შესანიშნავად დამზადებული კრამიტი. არმაზის ციხის გამოვლინებული ნაშთები ძვ. წ. IV—III საუკუნეებით თარიღდება².

თუ ძვ. წ. IV—III ს-ში იბერებს შეეძლოთ ასეთი შესანიშნავი და მძლავრი საფორტიფიკაციო ნაგებობების მშენებლობა, ცხადია, რომ ახ. წ. I ს-ში მათ აღარ დასჭირდებოდათ „გამოუცდელობის“ თუ „უცოდინარობის“ გამო რომაელებისათვის ეთხოვათ დახმარება ციხის ასაშენებლად.

¹ Strabo, XI, 3, 1.

² იხ. ს. ჯანაშია, საქართველოს ძველი დედაქალაქი, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 9, 1945 წ. გ. გობეჯიშვილი, არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბ., 1952 წ., გვ. 116—117. ი. ციციშვილი, ქართული არქიტექტურის ისტორია, ლექციების მოკლე კურსი, თბ., 1955 წ., გვ. 22—26.

ბაგინეთის გარდა იბერიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია სხვა გამაგრებულ ქალაქთა ნაშთებიც, რომლებიც ასევე მოწმობენ იბერიაში ძვ. წ. I ათასწლეულის შუა ხანებიდან მაღალი სააღმშენებლო ტექნიკის არსებობას (გორის ციხე, სარკინეთი, წიწამური), ხოლო წიწამურის მახლობლად ძველი სევსამორას ნაშთების შესწავლამ ცხადჰყო, რომ იბერიის ძველი დედაქალაქის ირგვლივ შექმნილი იყო თავდაცვითი ნაგებობების მთელი სისტემა.

ამასთან დაკავშირებით, არამართებულია აგრეთვე ა. ბალტუნოვის მიერ მოცემული თარგმანის ერთი ნაწილი. თავის ნაშრომში „Иберия и римская экспансия в Азии“ ა. ბალტუნოვი იძლევა აღნიშნული წარწერის ბოლო ნაწილის ასეთ თარგმანს: „царю иберов Митридату сыну царя Фарасмана и Амазаспу сыну, дружественному царю и римлянам, и народу построили крепость“¹. ბოლო ორი სიტყვა დედანში ასე წერია: „τὰ τεῖχη βῆλαχρᾶσαν“. როგორც დაასაბუთა თ. ყაუხჩიშვილმა, ზმნა βῆλαχρᾶ-ბῆლაχრა არ ნიშნავს „შენებას“ და ყოველთვის აღნიშნავს „გამაგრებას“ (პაპე-თი fest machen, befestigen; ლიდლ-სკოტი-თ to take fast and sure, fortify, პეჯა-დ—დიმიტრაკით და სხვ.); ამრიგად, ეს სიტყვები უნდა ითარგმნოს „კედლები გაუმაგრეს“².

თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ ზემოთქმულს მცხეთის გამაგრებული სისტემის ბევრად უფრო ადრე არსებობის შესახებ, ცხადი გახდება რომ ფაქტიურადაც აქ კედლის გამაგრებაზე, შეკეთებაზე შეიძლება იყოს ლაპარაკი და არა ციხის ახლად აშენებაზე.

თვითონ ამ აქტის ახსნა, რომის იმდროინდელი პოლიტიკის გათვალისწინებით, სიძნელეს არ იწვევს. რომის ხელისუფლება, ერთი მხრით, დაინტერესებულია იბერიის, როგორც მოკავშირის, თავდაცვისუნარიანობით, მეორე მხრით, კი, ყველანაირად ცდილობს კეთილი დამოკიდებულება იქონიოს იბერიასთან. სწორედ ამ დამოკიდებულების განმტკიცების აქტს უნდა წარმოადგენდეს ვესპასიანეს მიერ იბერიის დედაქალაქის გალავნის გამაგრება და მასზე ასეთი, ერთგვარ საზეიმო ფერებში გაკეთებული წარწერის ამოკვეთაც. არ არის გამორიცხული, რომ ეს საქმე შესრულებული იყო იბერიის მეფის რაიმე კონკრეტული დახმარებისათვის, რომელიც ამ უკანასკნელმა რომს გაუწია.

უკანასკნელი მოსაზრებისათვის არ არის ინტერესმოკლებული კიდევ ერთი წარწერა, რომელიც აღმოჩენილ იქნა არმაზისხევში პიტიახშთა სამაროვანის ერთ-ერთ (№ 4) სამარხში და წარმოადგენდა ამ სამარხის კედელს. ამ შემთხვევაში ეს, როგორც ჩანს გამარჯვების აღსანიშნავი სტელა, უფრო გვიან სარკოფაგის კედლად იყო გამოყენებული³.

წარწერა თარიღდება ახ. წ. I ს-ის მეორე ნახევრით, მეტად დაზიანებულია და ძნელად იკითხება. პროფ. გ. წერეთელმა მოგვცა ამ წარწერის მხოლოდ დასაწყისის (როგორც ჩანს ნაკლულის) სრული თარგმანი, ხოლო

¹ А. И. Амиранашвили (Болтунова) Иберия и римская экспансия стр. 171.

² თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, გვ. 237. აღსანიშნავია, რომ ა. ი. ბალტუნოვა ამ წარწერის ბოლო ორ სიტყვას პირველი თარგმანის დროს თარგმნიდა აგრეთვე: „Укрепляли стены“, იხ. მისი „Греческие надписи Музея Грузии“, (საქ. სსრ მუზეუმის მოამბე, IV, გვ. 193), მაგრამ შემდეგ შესცვალა.

³ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტ. I, თბ., 1955, გვ. 62.

დანარჩენის მოკლე შინაარსს გადმოგვცემს. წარწერის პირველი სტრიქონები იკითხება:

„მეფე მიჰრიდატ, მეფე დიდი, ძე ფარსმან მეფისა დიდისა. მე შარაგასმა, ძემან ზევახ უფლისა, შე შარაგასმა, პიტიახშმა მიჰრიდატ მეფისა, სიტყვა და ასეთი სიტყვა ვთქვი...¹“

შემდეგ პიტიახში შარაგასი მოგვითხრობს იმ გამარჯვებებზე, რომლებსაც მიიღწია „ჩვენმა მეფემ“ საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში და კერძოდ არმენიაში².

წარწერის თარიღი და მასში მოხსენებული მეფეთა სახელები რომლებიც ზუსტად ემთხვევა მცხეთასთან აღმოჩენილი წარწერის პირთა სახელებს, უეჭველს ხდის, რომ ეს წარწერა ეკუთვნის ფარსმან I-ის ვაჟის მითრიდატეს მეფობის ხანას და მოგვითხრობს იმ ბრძოლებზე, რომლებსაც ეს მეფე ეწეოდა³. რამდენადაც აქ სომხეთიც იხსენიება, უნდა ვიფიქროთ, რომ აღნიშნულ ბრძოლებში იბერია კვლავ როგორც რომის მოკავშირე გამოდის, თუმცა, ცხადია, თავისი ინტერესითაც მოქმედებს.

მ. ინაძემ ყურადღება მიაქცია, ამასთან დაკავშირებით, ლეონტი მროველთან შემონახულ ცნობას ფარსმან I-ის მემკვიდრეთა მიერ საქართველოს მეზობელი და ადრე საქართველოს კუთვნილი ზოგიერთი მიწების სომხეთისაგან უკან დაბრუნების შესახებ. მიუხედავად რიგი ანაქრონიზმებისა და მეფეთა სახელების აღრევისა, ეს ცნობა, როგორც აღნიშნავს მ. ინაძე, იმით არის საინტერესო, რომ ადასტურებს ფარსმანის შემდგომ ხანებში იბერთა სამხრეთით ლაშქრობებს⁴.

აღნიშნული ფაქტების მოტანის შემდეგ შეიძლება 75 წლის წარწერის შინაარსიც და მასში მოხსენებული აქტის ახსნაც უკეთ წარმოვიდგინოთ. ჩვენის აზრით, ვესპასიანეს მიერ იბერთა მეფისათვის გალავნის გამაგრება, გარდა კეთილმეზობლური ურთიერთობის განმტკიცებისა და იბერიის თავდაცვისუნარიანობის გაზრდისა, გამოწვეული იყო იმ პრაქტიკული დახმარებითაც, რომელიც რომს იბერთა მეფე მითრიდატემ გაუწია, თუნდაც პართიის ხელში მყოფი სომხეთის ტერიტორიის დალაშქვრით.

ყოველივე ზემოთქმულიდან დაკავშირებით საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ კიდევ ერთი წარწერა, რომელიც რომში იქნა ნაპოვნი, წარწერის შინაარსი შემდეგია:

„მეფის სახელოვანი ძე ამაზასპი, მითრიდატე მეფის ძმა რომლის მშობლიური მიწაც არის კასპიის ბჟესთან, იბერი იბერის-ძე, აქ მარხია წმინდა ქალაქთან, რომელიც ააგო ნიკატორმა მიგდონის ზეთისხილოვან მდინარეს-

¹ Г. В. Церетели, Эпиграфические находки в Мцхета—древней столице Грузии, ВДИ, (1948), № 2, стр. 52. გ. წერეთელს მოჰყავს წარწერის რუსული თარგმანი, ქართული ტექსტი აღებული გვაქვს ზემოთ ციტირებული კოლექტიური ნაშრომიდან „მცხეთა“, ტ. I, გვ. 68.

² Г. В. Церетели, ციტ. ნაშრ., გვ. 52.

³ იქვე, გვ. 52—53.

⁴ მ. ინაძე, დასახ. შრომა, გვ. 315—316.

თან. გარდაიცვალა თანამგზავრი ავზონთა, წინამძღოლი მეუფისა, პართელეთან საბრძოლველად, [გარდაიცვალა] უწინ, ვიდრე გაისვრიდა ხელს (ვაი—რომ ძლიერ ხელს) მტრის სისხლში, შუბსა, მშვილდსა და მახვილის პირზე, [იყო] ქვეითიცა და მხედარიც, თვით მორცხვი ქალწულების მსგავსი¹.

ჯერ კიდევ პირველმა გამომცემლებმა Kaibel-მა და Cagnat-მა აღნიშნეს, რომ წარწერაში იხსენიება იბერიელი ამაზასპი, რომელიც დაეხმარა ტრაიანე კეისარს პართიის წინააღმდეგ ლაშქრობაში და დაიღუპა ნიზიბინთან². აქ იგულისხმება ტრაიანეს ლაშქრობა პართიის წინააღმდეგ 114—115 წლებში, როდესაც მან სომხეთი თავის პროვინციად გამოაცხადა ცოტახნით და განაახლა კავშირი იბერებთან, ალბანელებთან და სხვა ხალხებთან³. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ რომში ნაპოვნი ეპიტაფიის ამაზასპი და ვესპასიანესეული წარწერის იამაზასპი ერთი და იგივე პირია⁴. მაგრამ ჯერ კიდევ, მ. ნ. ტოდს, ხოლო შემდეგ თ. ყაუხჩიშვილსაც გამოთქმული აქვთ ეჭვი ამ იგივეობის მიმართ⁵. მართლაც სრულიად წარმოუდგენელია, რომ 75 წლის წარწერის იამაზასპი მოხსენებული იყოს 114—115 წლის ეპიტაფიაში; კიდევ რომ დაეუშვათ, რომ იამაზასპი 75 წელს მცირეწლოვანი იყო, 114—115 წლებში იგი უკვე 40 წელს გადაცილებული უნდა იყოს და ამ ასაკის მამაკაცზე ძნელი დასაჯერებელია დაეწერათ: „მორცხვი ქალწულების მსგავსი“.

უკანასკნელად აკად. გ. წერეთლის მიერ ვესპასიანეს წარწერის ახალმა გაშიფრვამ, რომლის მიხედვით აქ მოხსენებულია არა მითრიდატეს ძმა იამაზასპი, არამედ ფარსმანის მეუღლე და მითრიდატეს დედა იამაზასპუჰი⁶, უკვე სრულიად უარყო ზემოაღნიშნული იგივეობა. მიუხედავად ამისა იბერიელი ამაზასპის მონაწილეობა პართიის საწინააღმდეგო ლაშქრობაში კონკრეტული მაჩვენებელია იმისა, რომ იბერებს რომი იყენებდა როგორც მოკავშირესა და დამხმარე ძალას თავის აღმოსავლურ საგარეო ურთიერთობაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს წარწერა II ს-ის პირველ ათეულ წლებს ეკუთვნის, იგი, როგორც კონკრეტული საბუთი, გვეხმარება წინადროინდელი სიტუაციის გარკვევაშიც.

¹ ტექსტი მოგვყავს თ. ყაუხჩიშვილ დსახ. შრომის მიხედვით, გვ. 36.

² G. Kaibel, *Inscriptiones Graecae, Italiae et Siciliae*, Berlin, 1890, 1372; R. Cagnat, *Inscriptiones Graecae ad res Romanos pertinentes*, I № 192.

³ Schiller, *Geschichte des römischen Kaiserreichs*, I, 2, 557; Dirauer, *Beiträge zur Geschichte Trajans*, Leipzig, 1863, 162.

⁴ А. И. Болтунова, *Иберия и римская экспансия в Азию*, стр. 163.

⁵ M. N. Tod, *Journal of Roman Studies*, London, 1943, გვ. 86; თ. ყაუხჩიშვილი, *დსახ. ნაშრ.*, გვ. 236—237, შენ. 2.

⁶ გ. წერეთელი, *მცხეთის ბერძნული წარწერა...* გვ. 15—20.

ნერონის კავკასიური ლაშქრობის მიზნები და მიმართულება (ი. ანდრონიკაშვილი, გიგლიშვილი)

თავისი მეფობის უკანასკნელ წლებში ნერონმა დაიწყო მზადება დიდი ლაშქრობისათვის ჩრდილო-აღმოსავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით კერძოდ იგი ამზადებს ლაშქრობას კავკასიაში.

63. წ. პონტოს სამეფო კოლხეთითურთ რომის პროვინციად იქნა გამოცხადებული¹, ხოლო იმავე წელს ბოსფორში შეწყდა ადგილობრივი მონეტის გამოშვება ბოსფორის მეფის მონოგრამით და მონეტებზე ჩნდება წარწერა ΝΕΡΩΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ („ნერონი კეისარი“), რაც მოწმობს, რომ იმავე წელს დამოკიდებულობა დაჰკარგა ბოსფორის სამეფომაც და ისიც რომის იმპერიის უშუალო გამგებლობაში მოექცა².

ამავე დროს ნერონმა დაიწყო ჯარების კონცენტრირება: გამოყვანილ იქნა ჯარები გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან გამოყვანილ იქნა ერთ-ერთი საუკეთესო ლეგიონი—მეთოთხმეტე, ლეგიონები დაიძრა ილირიიდანაც³. შედგენილი იყო აგრეთვე ახალი ლეგიონი, რომელსაც ეწოდა „ალექსანდრე დიდის ფალანგა“⁴. ეს ჯარები, ტაციტუსის გადმოცემით მას კიდევ გაუგზავნია „კასპიის ვიწრობებისაკენ“, მაგრამ ლაშქრობა ჩაიშალა, რადგანაც ნერონს მოუხდა ჯარების უკან გამოწვევა გალიაში დაწყებული ვინდექსის აჯანყების ჩასაქრობად⁵.

აღნიშნული ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში ერთობლივი აზრი არ არსებობს. აზრთა ეს სხვადასხვაობა პირველ რიგში წყაროთა მონაცემების განსხვავებულობით არის გამოწვეული.

ტაციტუსი, სვეტონიუსი და დიონ კასიუსი ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ეს ლაშქრობა გამიზნული იყო კასპიის ვიწრობებისა თუ კასპიის კარებისაკენ⁶.

ამათგან, ნერონის ლაშქრობის მიზანი მხოლოდ ტაციტუსს აქვს აღნიშნული იგი წერს: „სწორედ ისინი (იგულისხმება ბრიტანეთსა, გერმანიასა და ილირიაში შეკრებილი ლეგიონები, ნ. ლ.) შეკრიბა ნერონმა და გაგზავნა კასპიის ვიწრობებისაკენ (claustra Caspiarum) იმ ომისთვის, რომელსაც იგი ალბანელების წინააღმდეგ ამზადებდა“⁷.

განსხვავებულ ცნობას გვაძლევს პლინიუსი. მოვიყვანოთ მთლიანად ეს ადგილი მისი „ბუნების ისტორიიდან“:

¹ Suetonius, „Nero“, 18; Eutropius, VII, 14; Ios. Fl., B. F., II, 366.

² В. В. Латышев, Краткий очерк истории Восторского царства, „PONTIKA“, СПб., 1909, стр. 111.

³ Tacitus, Annales, I, 6.

⁴ Suetonius, „Nero“, 19.

⁵ Tacitus, Annales, I, 6.

⁶ Tacitus, Annales, I, 6; Suetonius, „Nero“, 19; Cassius Dio, LX, 8, 1.

⁷ Tacitus, Annales, I, 6.

„საქიროა შესწორდეს აქ მრავალთა შეცდომა, სხვათა შორის, მათიც, ვინც ამას წინათ ომს აწარმოებდა არმენიაში კორბულონთან ერთად, რადგანაც ისინი კასპიისას უწოდებენ იბერიის კარებს, რომელთაც ეწოდებოდათ, როგორც აღნიშნული გვექონდა, კავკასიის [კარები]. გვემეზზე, რომლებიც გადაღებული და იქიდან გამოგზავნილი იქნა, ეს სახელია აღნიშნული. სწორედ ასევე, ექსპედიციისა, რომელსაც იმპერატორი ნერონი ამზადებდა და რომელიც როგორც ამბობდნენ, კასპიის კარებისაკენ უნდა დაწყებულიყო, სინამდვილეში განზრახული იყო იმ კარებისაკენ, რომლებსაც იბერიიდან სარმატებისაკენ მივყევართ“¹.

ამრიგად, თუ ტაციტუსის ცნობით, ნერონის ლაშქრობა კასპიის კარის მიმართულებით აღბანელთა წინააღმდეგ იყო გამიზნული, პლინიუსი ლაშქრობის მიზნად იბერიიდან სარმატიაში მიმავალ კასპიის კარებს ასახელებს და სრულიად არ ახსენებს აღბანეთს.

ტაციტუსის გადმოცემა უკრიტიკოდ გაიზიარა ვ. შურმა თავის ზემოდასახელებულ ნაშრომებში². იგი აღნიშნავს, რომ ნერონის კავკასიური ლაშქრობა მიმართული იყო დარუბანდის გასასვლელისაკენ და მიზნად ისახავდა აღბანთა წინააღმდეგ დამსჯელ ექსპედიციას და, გარდა ამისა, სომხეთ-პართიის ჩრდილოეთ საზღვართა გამაგრებას. აღბანეთის დამორჩილება ამავე დროს რომს აახლოვებდა პირკანიასთან, რომელთანაც მას ამ დროისათვის კავშირი ჰქონდა დადებული.

ამას გარდა, შურის აზრით, ნერონს სურდა ხელში ჩაეგდო ტრანსკავკასიური სავაჭრო სანაოსნო გზა, რომელიც პლინიუსისა და სტრაბონის გადმოცემით, შუა აზიიდან კასპიის ზღვით, მდინარეებით მტკვარითა და რიონით შავ ზღვას აღწევდა³.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შურის შეხედულება ნერონის აღბანეთში ლაშქრობის შესახებ ნაკლებად დამაჯერებელია და წყაროებში ვერ პოულობს დასაბუთებას. რაც შეეხება რომის სავაჭრო ინტერესებს, როგორც ნათქვამი იყო, შური მათ საერთოდ ზედმეტ მნიშვნელობას ანიჭებს, ხოლო კერძოდ აღნიშნულ ტრანსკავკასიურ სავაჭრო-სანაოსნო გზას ამ პერიოდში არ უნდა ჰქონოდა ისეთი დიდი მნიშვნელობა, რომ ნერონს ასეთი გრანდიოზული მომზადება დაეწყო მისი ხელში ჩაგდებისათვის⁴.

შურის მოსაზრება უკანასკნელ ხანებში ინგლისელმა მეცნიერმა ანდერსონმაც უარყო. ანდერსონი სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, რომ თუ ამ

¹ Plinius, NH, VI, 16,6.

² „Klio“, Beiheft, XV, 1923; XX, 1925.

³ „Klio“, Beiheft XV, გვ. 34 და შემდ.

⁴ ამ შეხედულებისა აკად. ი. ა. მანანდიანი (О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен, Ереван, 1954 г., стр. 53–57) მხოლოდ იგი საერთოდ უარყოფს ამ გზის რაიმე სერიოზულ მნიშვნელობას ყველა დროისათვის, რაც ძნელი გასაზიარებელია; ელინისტური ხანისათვის, რომელსაც ფაქტიურად ეკუთვნის მის შესახებ ცნობები აღნიშნულ გზას საკმაოდ დიდი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს.

ექსპედიციის მიზანს ალბანეთის დალაშქვრა წარმოადგენდა, რისთვისაც დას-
კირდა ნერონს თავისი ჯარების გაგზავნა, დერბენდისაკენ (დარუბანდისაკენ),
რომელიც ალბანეთის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარეობ-
და. მისთვის უფრო ადვილი იყო ალბანელთა დამარცხება დაბლობ ალბა-
ნეთში¹.

განსხვავებული მოსაზრება წამოაყენა 1886 წ. თ. მომზენმა. იგი უპირა-
ტესობას ანიჭებს პლინიუსის ცნობას და მიიჩნევს, რომ ნერონის ექსპედიცია
მიმართული იყო კავკასიის ანუ დარიალის კარისაკენ, ხოლო ტაციტუსის „ანა-
ლებში“ მოხსენებული ალბანელები, მომზენის აზრით, შეცდომით არიან და-
სახელებული ალანების მაგიერ, ამდენად, ტაციტუსის ტექსტში Albanos
უნდა შესწორდეს Alanos-ად².

ამრიგად, მომზენის აზრით, ნერონის ექსპედიცია მიმართული იყო ჩრდი-
ლო კავკასიის ალანების წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა ალანების შემო-
სევებისაგან უზრუნველყოფის მიზნით დარიალის კარის ჩაკეტვას³.

მომზენის ეს შეხედულება გაზიარებულ იქნა რიგი მეცნიერის მიერ
და იგი დღეისთვის გაბატონებულ მოსაზრებას წარმოადგენს სამეცნიერო ლი-
ტერატურაში⁴.

უენასკენლად სრულიად ახალი მოსაზრება წარმოადგენდა აკად. ი. ა.
მანანდიანმა. მან ნერონის აღმოსავლური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართუ-
ლების გარკვევას სპეციალური წერილი უძღვნა, რომელიც 1946 წ. ჟურნალ
„Вопросы истории“-ს № 7-ში გამოაქვეყნა⁵.

აკად. მანანდიანი სამართლიანად უარყოფს რა ვ. შურის მოსაზრებას,
იზიარებს მომზენის შესწორებას იმის შესახებ, რომ ნერონის ლაშქრობა
ალბანთა ნაცვლად ალანთა წინააღმდეგ უნდა ყოფილიყო მიმართული, მაგ-
რამ უარყოფს ამ ლაშქრობის მიმართულებას. ი. ა. მანანდიანს დაუსაბუ-
თებლად მიაჩნია მომზენისა და სხვა მის მიმდევართა აზრი იმის შესახებ, რომ
ნერონის ექსპედიციის მიზანი იყო კავკასიის კარის ანუ დარიალის ჩაკეტვა,
ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ალანები ნერონის მეფობის წინარე ხანაში და მის
დროსაც მხოლოდ ერთხელ იყვნენ გადმოყვანილი ამიერკავკასიაში და ისიც
რომის დასახმარებლად პართიის წინააღმდეგ ფარსმან I-ის მიერ; სხვა შე-
მოსევებს ალანებისას, რომის წინააღმდეგ მიმართულს, ადგილი არ ჰქონდა.
ამიტომ დარიალის ჩაკეტვა ფაქტიურად ალანებისაგან პართიის დაცვა იქნე-
ბოდა და არა რომის პროვინციებისა⁶. გარდა ამისა, დარიალის კარი მდება-

¹ Cambridge Ancient history, vol, X, 1934, გვ. 884.

² Т. Моммзен, „История Рима, т. V, стр: 356.

³ იქვე, გვ. 355—356.

⁴ об. М. Ростовцев, Эллинизм и иранство на юге России, Петроград, 1918 г
F. Anderson, op. cit., vol, X, გვ. 887.

⁵ Я. А. Манандян. Цель и направление подготовляемого Нероном Кавказ-
ского похода, ВИ (1946 г.), № 7, стр. 66—74.

⁶ Я. А. Манандян. ციტ. 5აშ, ВИ, № 7, 1946 г., стр. 71.

რეობდა მოკავშირე იბერების ხელში; ამიტომ, მანანდიანის აზრით, გაუგებარია, რატომ სჭირდებოდა ნერონს ლაშქრობა ამ გასასვლელისაკენ, რომელიც რომის დამოკიდებულებაში მყოფ მოკავშირე იბერთა მეფის განკარგულებაში იყო¹.

თვით აკად. ი. ა. მანანდიანი ყურადღებას აქცევს ნერონისა და მის წინამორბედთა პოლიტიკას შავი ზღვის სანაპიროთა მიმართ და ასკვნის, რომ რომი ატარებდა გეგმაზომიერ პოლიტიკას, რომლის მიზანი იყო შავი ზღვის აუზში მტკიცედ გაბატონება, არა მარტო მის სამხრეთ და დასავლეთ, არამედ ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროებზედაც. სწორედ ამ შავი-ზღვისპირეთის პოლიტიკასთან არის დაკავშირებული, მანანდიანის მტკიცებით, ნერონის კავკასიური ლაშქრობა: „Надо принять во внимание,—წერს აკად. მანანდიანი,—что после оккупации римлянами кавказского побережья Черного моря новым римским областям грозила постоянная опасность со стороны сарматских племен, главным образом сарматских аланов².

ამრიგად ალანების წინააღმდეგ ლაშქრობა მიზნად ისახავდა არა მბთი შემოსევებისაგან რომის ამიერკავკასიური და მცირე აზიური ოლქების, არამედ ჩრდილო შავიზღვისპირეული პროვინციების დაცვას.

მანანდიანის აზრით, ნერონის ექსპედიციის მარშრუტი უნდა გაჰყოლოდა არა დარიალით მიმავალ გზას, არამედ ე. წ. „მეოტიდა—კოლხურ“ მაგისტრალს, რომელსაც ბოსფორიდან კოლხეთში მოვყავდით, შემდეგ ზეკარის უღელტეხილით—მესხეთ-ჯავახეთში და იქიდან კი—სომხეთში. ამ მიმართულებას, მანანდიანის აზრით, ის უპერს მხარს, რომ ალანები ძველად სწორედ კავკასიონის დასავლეთ ბოლოში ცხოვრობდნენ ჰენიოხთა გვერდით და კოლხეთის ზოგიერთი რაიონიც ეჭირათ³.

ამის შემდეგ მანანდიანი იმოწმებს ტაციტუსის ცნობას, რომ ნერონმა ჯარები კასპიის ვიწრობებისაკენ გაგზავნა და ასკვნის, რომ კასპიის ვიწრობებში, ისევე როგორც კასპიის კარებში, იგულისხმება არა დარიალის ან დარუბანდის კარი, არამედ ჯავახეთის ახალქალაქის და აწინდელი სოფ. ხოსპიის რაიონი, სადაც მისივე გამოკვლევით უნდა ყოფილიყო ტაციტუსის კასპიის გზა (Caspia via) და იოსებ ფლავიუსის კასპიის კარი (Caspiae portae)⁴. ეს ადგილი მანანდიანის შეხედულებით წარმოადგენდა სწორედ მეოტიდურ კოლხური მაგისტრალის ნაწილს და ამდენად ნერონის ექსპედიციის წინასწარ შესაკრებელ საწყის პუნქტს⁵.

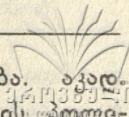
¹ Я. А. Манандян, *ცტ. ნაშ.*, ВП, № 7, 1946 г., 71—72.

² იქვე, 83. 72.

³ იქვე, 83. 73.

⁴ Я. А. Манандян, *Цель и направление...* стр. 73; მისივე, *О Местонахождении Caspia via и Cospiae portae*, ИЗ, 25, (1948), стр. 56—70.

⁵ Я. А. Манандян. *Цель и направление...* стр. 73; *О местонахождении Caspia via...* стр. 65.

განვიხილოთ აკად. მანანდიანის ზემომოტანილი მსჯელობა. აკად. მანანდიანი უდავოდ მართალია, როდესაც აღნიშნავს, რომ ნერონის პოლიტიკა ჩრდილო შავიზღვისპირეთში გაპირობებული იყო სარმატულ-სკვითური ტომების შემოსევათაგან თავისი ხელქვეითი ოლქების დაცვით. I ს-ის შუა ხანები ხასიათდება ანტიკური სამყაროს ჩრდილოეთ საზღვრებზე მომთაბარე ტომების შეტევის გაძლიერებით, ამ მომთაბარე ტალღის საწინააღმდეგოდ, მისგან თავდაცვის მიზნით რომი ისწრაფვის თავის მფლობელობის რკალი შემოავლოს მთელ ევქსინის პონტოს, რათა დაიცვას „ბარბაროსთა“ მიერ ჩრდილოეთით გასულ მონათმფლობელური სამყაროს ფორპოსტები¹.

რომის პოლიტიკა პონტოსა (კოლხეთითურთ) და ბოსფორის მიმართ სწორედ ამ მიზნებს ემსახურება. მაგრამ რამდენად შეიძლება სწორედ ამ პრობლემის გადაწყვეტას დაუკავშირდეს ნერონის კავკასიური ლაშქრობა?

აკად. მანანდიანი უარყოფს კავკასიის კარებისაკენ ნერონის ლაშქრობას იმ საფუძველით, რომ, მისი აზრით, რომს აინტერესებდა ალანებისაგან არა ამიერკავკასიისა და მცირე-აზიის დაცვა, არამედ ბოსფორისა. მაგრამ, ჩვენ არავითარი ცნობები არ გავაჩნია იმის შესახებ, რომ ალანები ბოსფორს ესხმოდნენ თავს, თანაც მათი ადგილსამყოფელი სრულიადაც არ ჩანს ისე ახლოს ბოსფორთან, რომ მათ რაიმე რეალურის საშიშროება შეექმნათ მისთვის.

აკად. მანანდიანის არგუმენტი იმის საწინააღმდეგოდ, რომ ნერონის მიზანი იყო ამიერკავკასიური და მცირეაზიური ოლქების დაცვა ალანთაგან, ის არის, რომ არც ნერონისა და არც მის წინამორბედთა დროს ალანთა შემოსევებს რომის ტერიტორიაზე ადგილი არ ჰქონია, ხოლო 35 წ. მათი გადმოყვანა ფარსმანის მიერ რომის პოლიტიკის ინტერესებში შედიოდა.

ეს უდავოდ მართალია. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ ჯერჯერობით საწინააღმდეგო ცნობები არ მოგვეპოვება. მაგრამ, თვით ის ფაქტი, რომ 35 წ. ალანები რომისა და პართიის ბრძოლაში ჩაბმული ყოფილან, მრავალის მთქმელია. მომთაბარე ტომების საერთო აქტივიზაციის პირობებში, რომის იმპერია ვეღარ იქნებოდა დაცული ალანთა შემოსევებისაგან, რაც საუკეთესოდ გამართლდა სწორედ ნერონის შემდგომ ხანებში, როდესაც არაერთი შემთხვევა გვაქვს ალანების გადმოსვლისა ამიერკავკასიაში დარიალის გზით და აგრეთვე მათი გამოყენებისა სწორედ რომის წინააღმდეგ².

რაც შეეხება აკად. მანანდიანის მეორე არგუმენტს, რომ რა საჭირო იყო დარიალის კარის გამაგრება და დაკავება, როდესაც იგი მოკავშირე იბერების ხელში იყო, ესეც არ ჩანს საფუძვლიანი. მართალია, სანამ იბერია რომის მოკავშირე და დამხმარე იყო, რომი შეიძლებოდა მშვიდად ყოფილიყო დარიალის მიმართ, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ რომშიაც კარგად ხელავდნენ, რომ იბერია არც ისე თავგადადებული და ერთგული მოკავშირე იყო რომი-

¹ О. В. Кудрявцев, Восточная политика Римской империи, стр. 95.

² მ. იხანძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 315—317.

სათვის. ჯერ კიდევ ფარსმან I-ის ორჭოფულმა ქცევამ ცხადყო, თუ რაოდენ ფრთხილად უნდა ყოფილიყო რომი იბერიის მიმართ, ხოლო იმავე ფარსმანის მიერ პართიელთა წინააღმდეგ ალანების გადმოყვანას უნდა დაებადა, საშიშროება, რომ საპირო შემთხვევაში იბერიის მესვეურებს შეეძლოთ ალანთა ძალა გამოეყენებინათ თვითონ რომის საწინააღმდეგოდ. რომ ეს საშიშროება რეალური იყო, დამტკიცდა უფრო გვიან, II ს-ის 30-იან წლებში, როდესაც ფარსმან II-ემ ალანები სწორედ რომის წინააღმდეგ გამოიყენა და რომის აღმოსავლურ პროვინციებს შეუსია¹.

რამდენადაც ალანების და, საერთოდ, ჩრდილო კავკასიის ტომებისათვის ამიერკავკასიაში ძირითად გადმოსასვლელს დარიალის კარი წარმოადგენდა, ამ კარის დაკავება, ერთი მხრით, უზრუნველყოფდა რომს ალანთა შემოსევებისაგან, ხოლო, მეორე მხრით, იბერიაზე კონტროლის საშუალებასაც მისცემდა. ამას გარდა, რომი ხელთ იგდებდა ძირითად გასასვლელს ამიერკავკასიიდან ჩრდილო—კავკასიაში, რასაც სტრატეგიულ-პოლიტიკურიცა და ეკონომიური მნიშვნელობაც ჰქონდა².

კავკასიის ანუ დარიალის კარით ლაშქრობის უარყოფის შემდეგ აკადმანანდინი გთავაზობს სხვა მარშრუტს. ეს არის, მისი აზრით, მეოტიდა-კოლხური გზა. რადგანაც, მისი აზრით, ალანები ცხოვრობდნენ კავკასიონის ქედის უკიდურეს დასავლეთ სექტორში პენიონების გვერდით და ეპირათ აგრეთვე კოლხეთის ზოგიერთი ოლქები, მათთან მისვლა უფრო ადვილი სწორედ ამ მეოტიდა-კოლხური გზით იყო და არა დარიალით, რომელიც ალანთაგან საკმაოდ მოშორებული იყო.

მართალია, ალანები კავკასიონის დასავლეთ სექტორში ცხოვრობდნენ, მაგრამ შეეველია, რომ მათი ადგილსამყოფელი დარიალის გასასვლელსაც ეკვროდა. თვით სახელწოდება ამ კარისა—დარიალან სწორედ ალანთა აქ მოსახლეობას გულისხმობს. უფრო გვიანაც ალანები სწორედ დარიალიდან მოყოლებული დასავლეთით ცხოვრობენ³. ამრიგად, დარიალი უდავოდ ალანეთში გასასვლელი ერთ-ერთი ყველაზე უფრო მოსახერხებელი გზა იყო.

შემდეგ, თუ ნერონის ექსპედიციის მიზანს ალანთაგან ბოსფორის დაცვა წარმოადგენდა და იგი საბოლოოდ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროებზე მისვლას აპირებდა, რაღა საპირო იყო მისთვის მეოტიდა-კოლხური გზით ლაშქრობა, ჯავახეთიდან ზეკარით გადასვლა, მთელი კოლხეთის შუა გადაჭრა. განა უფრო ადვილი არ იქნებოდა თუნდაც შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ ან ხმელეთით ან ზღვით, მოგზაურობა, ე. ი. იმ გზით, რომელიც იგივე Tabula Peutingeriana-ზე არის აღნიშნული⁴.

¹ მ. ინაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 322.

² ს. ჯანაშია, საქართველო ადრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე, შრომები, ტ. I, გვ. 183—184.

³ იხ. მაგ. პროკოპი კესარიელი, De bello gothico, VIII, 3, გეორგიკა, ტ. II, გვ. 99—100. შეად. Ю. Кулаковский, Аланы по сведениям классических и византийских писателей, Киев, 1899;

⁴ K. Miller, Itineraria Romana, Stuttgart, 1916, გვ. 12—22.

ან, უფრო მეტიც: გერმანიიდან, გალიიდან და ილირიიდან გადმოვიყვანო
ნილი ლეგიონები ნერონს რატომ უნდა შეეკრიბა ჯავახეთში და შემდეგ გა-
დაესროლა ბოსფორში? განა უფრო ადვილი არ იყო მეზიიდან, რომელიც ამ
დროს რომის პროვინციას წარმოადგენდა, შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპი-
როებით ბოსფორში მისვლა?

საერთოდ, აკად. მანანდიანი გადაჭარბებით აფასებს მეოტიდა-კოლხურ
მაგისტრალს. ამ გზას უდავოდ ჰქონდა თავის დროს ეკონომიურ—სავაჭრო
მნიშვნელობა. ამის მნიშვნელოვანი საბუთია მისი აღნიშვნა Tabula Peutii-
geriana-ზე, მაგრამ ჩრდილო-კავკასიური ტომებისათვის, მათი ამიერკავკასია-
ში ლაშქრობისათვის ამ გზას როგორც ჩანს, ასეთი მნიშვნელობა არ ჰქონია.
აკად. მანანდიანი, სხვა ადგილას ცდილობს დაამტკიცოს, რომ 35 წ. ფარსმან
I-მა ალანები დარიალით კი არ გადმოიყვანა, არამედ სწორედ ამ გზითო.
ამის საბუთად მანანდიანს ის მოჰყავს, რომ ეს გზა (დარიალის) შორი იყო
ალანებისათვის, რადგან მათ ჯერ უნდა გაეცლოთ გარკვეული მანძილი ჩრდი-
ლო კავკასიაში თავისი ადგილსამყოფელიდან დარიალამდე და მერე კიდევ
გადაეკრათ მთელი იბერია, რაც სულ შეადგენდა 450 კმ-ს, ხოლო თუ ისინი
მეოტიდა კასპიის გზით ჩამოვიდოდნენ მათ მხოლოდ 200 კმ გზა ექნებოდათ
გასასვლელი პირდაპირ თავის ქვეყნიდან¹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ დარიალის კარი უშუალოდ ალანთა მიწა-
წყალზე იწყებოდა და ამიტომ მათ არავითარი შორით მოვლა არ სჭირდებოდათ,
ხოლო მეოტიდა—კოლხეთის გზით წამოსვლის შემთხვევაში მათ უნდა გად-
მოელახათ კავკასიონი და გადმოეცლოთ სვანეთის მიწებზე, რაც ნაკლებ მო-
ხერხებული იქნებოდა.

გარდა ამისა, ტაციტუსი პირდაპირ ლაპარაკობს, რომ იბერებმა გად-
მოიყვანეს სარმატული (ალბანური) რაზმები კასპიის გზით, რომელიც მათ
ეპყრათ².

ცხადია, რომ თუკი ალანები მეოტიდა-კოლხეთის გზით გადმოვიდნენ,
ტაციტუსი ვეღარ იტყოდა, რომ იბერებმა გადმოიყვანეს ალანები კასპიის
გზითო, რომელიც მათ ეპყრათ, რადგანაც მეოტიდა-კოლხეთის გზა
მთლიანად კოლხეთის ტერიტორიაზე მდებარეობდა.

ამრიგად, აკად. ი. ა. მანანდიანის მთელი მსჯელობა ალანების წინააღმდეგ
ლაშქრობის მიზნებსა და მიმართულებებზე დაუსაბუთებელი ჩანს და ჩვენ მას
ვერ გავიზიარებთ.

დავგვრჩა კიდევ ერთი საკითხი; ეს არის კასპიის კარისა (სვეტონიუსი,
დიონ. კასიუსი) და კასპიის ვიწრობების ლოკალიზაციის საკითხი. ჩვენ გან-
საკუთრებით იმიტომ ვჩერდებით ამ საკითხზე, რომ აკად. ი. ა. მანანდიანი
თავის არა ერთ ნაშრომში იძლევა მტკიცებას იმის შესახებ, რომ კასპიის
გზა, კასპიის ვიწრობები და კასპიის ოლქი მდებარეობდნენ ჯავახეთში, ახალ-
ქალაქის რაიონში.

¹ Я. А. Манандян, ИЗ., 25, 1948 г., стр. 66.

² Tacitus, Anuales, VI, 33.

ასე მაგალითად, ნაშრომში „Круговой путь Помпея в Закавказье“¹ მანანდიანი ამტკიცებს, რომ სომხეთის დაპყრობის შემდეგ, ძვ.წ. 67—66 წწ. პომპეუსმა ზამთარი გაატარა იმავე ახალქალაქ-წუნდის რაიონში, რომელსაც, მანანდიანის აზრით, დიონ კასიუსი კასპიის ოლქს უწოდებს². ჩვენ სხვა ადგილას ნაჩვენები გვაქვს, რომ დიონ კასიუსის მიერ ნახსენები ოლქი ასპი-და, რომლის სახელსაც მანანდიანი კასპიდად ასწორებს, სრულიად არ ეხება პომპეუსის 66—65 წწ. საზამთრო ბანაკს და თავისთავადაც პომპეუსის ჯავახეთში დაბანაკება არაფრით არ მტკიცდება. წყაროების მონაცემები ამ მტკიცებას ეწინააღმდეგება³.

თავის მეორე ნაშრომში „О местонахождении“ „Caspia via u Caspiae Portae“, აკად. ი. მანანდიანი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ კასპიის გზა, რომლითაც ფარსმანმა ალან-სამარტები გადმოიყვანა, სწორედ ახალქალაქ-წუნდის და ფარავანის ტბასთან მდებარე გასასვლელს გულისხმობს და კასპიის კარიც აქ უნდა ვეძიოთ⁴.

თავის შეხედულებას აკად. მანანდიანი შემდეგნაირად ასაბუთებს: რამდენადაც მას გაკეთებული აქვს წინასწარი დისკვნა, რომ ალან-სამარტების ამიერკავკასიაში გადმოყვანა ხდებოდა მეოტიდა-კოლხეთის გზით და ტაციტუსი—კი ლაპარაკობს კასპიის გზაზე, ეს უკანასკნელი არ შეიძლება უდრიდეს არც დარიალს და არც დარუბანდს. იგი უნდა ვეძებოთ სადღაც მეოტიდა-კოლხეთის მაგისტრალზე. იმავე დროს იგი ყურადღებას აქცევს Tabula Peutingeriana-ზე აღნიშნულ პუნქტს კასპიას და აიგივებს მას ახალქალაქის რაიონში, ძველი ქალაქის—წუნდის მახლობლად მდებარე სოფ. ხოსპიასთან, აკად. მანანდიანის აზრით, ამ სოფლის აწინდელი სახელი—ხოსპია სახენაცვალი ფორმია ამ ადგილის ძველი სახელწოდებისა—კასპია და რამდენადაც ამ კასპიაზე გაივლის მეოტიდა-კოლხეთის მაგისტრალი, ცხადია, ტაციტუსის „კასპიის გზაც“ სწორედ ახალქალაქ-წუნდის რაიონს გულისხმობს⁴.

ამ მტკიცებაში ბევრი რამ არის საკამათო. ჯერ ერთი, როგორც ჩვენ ზემოთ გვქონდა ნაჩვენები, მანანდიანის მტკიცება იმის შესახებ, რომ ფარსმან I-მა ალანები მეოტიდა-კოლხეთის გზით გადმოიყვანა, კრიტიკას ვერ უძლებს და მოხსნილ უნდა იქნეს. ამრიგად, იხსნება აკად. მანანდიანის ძირითადი წინასწარ აღებული პირობა, რომ კასპიის გზა მეოტიდურ-კოლხეთის მაგისტრალის ნაწილს უნდა წარმოადგენდეს.

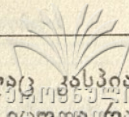
შემდეგ: მართალია, Tabula Peutingeriana-ზე აღნიშნულია პუნქტი კასპია, რომელიც კარგად უდგება აწინდელ სოფ. ხოსპიას, მაგრამ ეს დამო-

¹ ВДИ, 1939. г., № 4, стр. 73.

² იხ. ჩვენი 1954 წ.-ის წლიური სამეცნიერო-საკვლევო ნაშრომი: „რომისა და ამიერკავკასიის ქვეყნები ძვ. წ. I-ის პირველ ნახევარში“ (ხელნაწერი), გვ. 48 და შემდ.

³ Исторические записки, № 25, 1948 г. стр. 65—66.

იქვე.

ხვევა იმით კი არ უნდა აიხსნას, რომ ამ ადგილს ძველად მართლაც კასპი
ერქვა, არამედ იმით, რომ კასტორიუსის რუკის შენდგენელმა ჰიცილდამონ
ხოსპიას არსებობა ეს სახელი დაუკავშირა დასავლეთში უკეთ ცნობილ სა-
ხელს კასპიას (კასპიის ზღვა, კასპიის კარი, კასპების ოლქი) და შეცვალა
უცნობი სახელწოდება ნაცნობით.

სხვაგვარი გაგება Tabula Peutingeriana-ს ამ ცნობას ჩვენ შეუძლებლად
მიგვაჩნია, რადგან სახელ „კასპიასთან“ დაკავშირებული ყველა მითითება
თავს იყრის ჯავახეთიდან ბევრად უფრო ჩრდილო აღმოსავლეთით და არც
სხვა წყაროებით მათი ლოკალიზება ახალქალაქ—წუნდა—ფარვანის ტბის
რაიონში არ ხერხდება.

რაც შეეხება „კასპიის კარებს“, გარდა ზემოთ მოხსენებული აპრიორული
არგუმენტისა ალანების მეოტიდა-კოლხეთის მაგისტრალით მოძრაობის შესა-
ხებ, აკად. მანანდიანს მოჰყავს პლინიუსის ერთი ადგილიც, სადაც იგი აღ-
ნიშნავს, რომ „კავკასიის კარის შემდეგ გურდინის მთებში ცხოვრობენ ვა-
ლები (vali) და სუავები (კითხვასხეობა სუარნები—Suarni), ტომები, რო-
მელთათვისაც უცხოა კულტურა, მაგრამ რომლებიც ოქროს მოიპოვებენ მა-
ღაროებში“¹.

ამაზე დაყრდნობით აკად. მანანდიანი ასკვნის: Из приведенного свиде-
тельства видно, что за Каспийскими или Кавказскими воротами следо-
вали с юга на север сначала валы, затем сваны“².

ჯერ ერთი, სრულიად გაუგებარია, საიდან მოიტანა აკად. მანანდიანმა,
რომ პლინიუსი ჩამოთვლის აღნიშნულ ტომებს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისა-
კენ (с юга на север). პლინიუსს არაფერი მაგდაგვარი არა აქვს აღნიშნული.
შემდეგ აკად. მანანდიანი აიგივებს პლინიუსის ვალებს (vali) რავენელ ანო-
ნიმთან მოხსენებულ დივალებთან (Divali), რომლებიც უკანასკნელის მითითე-
ბით ცხოვრობდნენ სომხეთში³, ხოლო ეყრდნობა რა მილერის ჩვენებას, რომ
დვალეთის მთები ფაზისსა და მტკვარს შუა მდებარეობდნენ, აკეთებს დას-
კვნას, რომ პლინიუსთან მოხსენებული კასპიის კარი ისევ ჯავახეთზე მიუთი-
თებს, მის ჩრდილოეთით მოსახლეობენ დვალეები Divali—vali), ხოლო ამათ
შემდეგ ჩრდილოეთისაკენ სვანები⁴.

აკად. მანანდიანის ეს მტკიცება ვერ უძლებს კრიტიკას. პლინიუსის ვა-
ლების და დვალეების გაიგივება დამაჯერებელი ჩანს, მაგრამ მტკიცებას არ
მოითხოვს ის ფაქტი, რომ არც დვალეების ტომის ადგილსამყოფელი და არც
დვალეთის მთები რიონსა და მტკვარს შორის, შუაგულ საქართველოში არ
მდებარეობდნენ. დვალეების ადგილსამყოფელს კავკასიონის ცენტრალური ნა-
წილი წარმოადგენდა და აქვე იყო დვალეთის მთებიც.

¹ Plinius NH VI, 30.

² ИЗ. 25, 1948 г., стр. 67.

³ Ananymy Ravennatis Cosmographia, ed. M. Pinder et G. Parthey, Bero-
lini, 1860, p. 734.

⁴ Miller, Itineraria Ramana, 624; ИЗ 25, 1948 г., стр. 67.

ამრიგად, პლინიუსისაგან მრტანილი ციტატები, არამცთუ მანასიურ¹ უქერს აკად. მანანდიანს, არამედ, პირიქით, კიდევ უარყოფს მის მოსაზრებებს.

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე აკად. ი. ა. მანანდიანის მთელი მოსაზრება ნერონის მიერ განზრახული აღმოსავლური ლაშქრობის მიზნისა და მიმართულების შესახებ უნიდაგოა.

უდავოა, რომ ნერონის აღმოსავლური ლაშქრობა განზრახული იყო ალანების წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა დარიალის კარის ხელში ჩაგდებას, შემოსევებისაგან თავისი ოლქების დაცვას და იბერიაზე კონტროლის დაწესებას.

კასპიის კარები და კასპიის გზა, რომლითაც ალანები ამიერკავკასიაში გადმოდიოდნენ, არის დარიალის გასასვლელი, რომელიც უფრო გვიანაც ხან კასპიის, ხან კავკასიის კარად იწოდება და დიდი მნიშვნელობის მატარებელია რომისა და პართიის, შემდეგ—კი ბიზანტიისა და სპარსეთის ბრძოლაში².

ნერონის კავკასიური ლაშქრობა ჩაიშალა. აშკარა იყო, რომ იმპერიას აღარ შესწევდა ძალა დაპყრობითი ომები ეწარმოებინა, მისი პოზიციები თანდათან სუსტდებოდა აღმოსავლეთში და საშინაო არეულობაც ხელს უწყობდა იმას, რომ რომი შემდგომში იძულებული გამხდარიყო კიდევ მეტ დათმობებზე წასულიყო და ამიერკავკასიის ქვეყნების მიმართაც უფრო რბილი პოლიტიკა ეწარმოებინა.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ძველი ქვეყნების ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 15/X 58 წ.)

Н. Ломоури

К вопросу о взаимоотношениях Рима и стран Закавказья в I в. н. э.

Резюме

В работе рассматриваются взаимоотношения Рима и стран Закавказья в I в. н. э.

Страны Закавказья находились в различной зависимости от Рима. В то время как, например, Колхида входила непосредственно в Римскую империю, Армения, Иберия и Албания считались союзниками Рима и сохраняя свою независимость, являлись как бы вассальными царствами.

Происходящие в Римской империи внутренние сдвиги (обнищание и уничтожение мелких землевладельцев, уменьшение числа войск, непомерное

¹ იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, გეოგრაფიკა, ტ. II, გვ. 43—45, შენიშვნა; გ. გოხალიშვილი, კასპიის კარა, ენიშვის მოამბე, ტ. I—II, 1940 წ., გვ. 465—477.

расширение границ и трудность их защиты) и политическая активизация народов проживающих на периферии империи и по соседству с ней, вызвали ослабление внешней экспансии римского государства и переход его на оборонительную политику.

По отношению стран Закавказья Рим вынужден вести с начала нашей эры более гибкую и уступчивую политику, вместо прежней наступательной тенденции. Новое направление в Восточной политике Рима выразилось в том, что империя довольствуется установлением протектората над соседними с Парфией странами, с сохранением их независимости.

В условиях конкуренции с Парфией особое значение приобретает Армения; Рим старается иметь на престоле Армении своего кандидата, тем самым удерживая ее в орбите своего влияния. Уже со времен Августа римское правительство вынуждено довольствоваться поддержкой проримски настроенных царей Армении, а со времени Нерона, мириться с воцарением на престоле Армении парфянского царевича лишь номинально признающего вассальную зависимость от Рима.

По отношению к Иберии римская политика в основном не выходит за названные рамки. Рим прилагает все усилия к тому, чтобы удержать Иберию в сфере своего влияния и использовать ее как союзника в борьбе за Армению. Примером этой тенденции служит воцарение в Армении брата царя Фармана I-го Иберийского — Митридата. В то же время сама Иберия вызывает определенную политическую активность и не довольствуется ролью покорного вассала римлян, используя создавшуюся ситуацию в своих политических интересах (авантюра Радимиста).

Особое внимание уделяется в работе вопросу роли военной помощи Иберии в походах римлян. Дается объяснение факту укрепления Веспасианом крепостной стены у г. Мхета; этот факт объясняется стремлением Веспасиана (так же, как и его предшественников) поднять обороноспособность союзных царств и сохранить Иберию в числе своих союзников.

Отдельная глава посвящена разбору цели и направления Кавказского похода Нерона, вследствие чего получен вывод, что этот поход был направлен против аланов с целью защиты римских владений от их вторжений. Вместе с тем, критически рассмотрен вопрос локализации Каспийских ворот предлагаемой акад. Я. А. Манандяном. Локализация Каспийских ворот в современном Ахалкалакском районе, предложенная Я. А. Манандяном в работе отрицается, как несоответствующая данным источников. Относительно направления предполагаемого Нероном кавказского похода в силе должна остаться точка зрения, указывающая на Дарьяльское ущелье. Подчеркивается, что занятие Дарьяла имело своей целью так же осуществление контроля над Иберией.

იასონ ხუშიშვილი

ქართული გეოგრაფიკა კავკასიის მოქმედ არმიაში (XIX საუკუნის 20-იანი წლები)

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში ქართველმა ხალხმა თავისი ბედი მტკიცედ დაუკავშირა დიდი რუსი ხალხის ბედს. ამ დროიდან ქართველი ხალხის ისტორიაში ახალი ხანა დაიწყო. რუსეთთან საქართველოს შეერთება ობიექტურად პროგრესული მოვლენა იყო.

XIX საუკუნის დასაწყისისათვის ამიერკავკასიის ხალხების — ქართველების, სომხების, აზერბაიჯანელების — ისტორიულად კუთვნილი ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილი მიტაცებული ჰქონდათ ირანსა და თურქეთს. რუსეთთან შეერთებამ ისინი საქართველო ეროვნული გადაშენებისაგან, რითაც მას საუკუნეების მანძილზე ემუქრებოდნენ თურქი და ირანელი აგრესორები. რუსეთის მეშვეობით ამიერკავკასიის ხალხებმა XIX საუკუნის განმავლობაში მოახერხეს დატაცებული მშობლიური მიწა-წყლის შემოერთება. რუსეთისავე მეშვეობით ამიერკავკასიის ხალხებს შეეძინათ საჭირო პირობები ქვეყნის საწარმოო ძალებისა და კულტურული განვითარებისათვის.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში კავკასიაში განლაგებულ რუსეთის არმიას თითქმის განუწყვეტელი სამხედრო ოპერაციების წარმოება უზღებოდა მოუსვენარი და ონავარი ირანისა და თურქეთის წინააღმდეგ. კავკასიის არმიამ გმირული და ვაჟკაცური მოქმედების აღმწახველი მრავალი ფურცელი ჩაწერა ჩვენი სამშობლოს სამხედრო ისტორიის მატრიანეში. კავკასიის არმიის გმირ მებრძოლთა შორის ბევრნი იყვნენ ამიერკავკასიის ხალხთა შვილები და მათ შორის ქართველი მეომრები.

ამ ნარკვევის მიზანია მკითხველს მიაწოდოს ცნობები ქართველი მეომრების მონაწილეობის შესახებ კავკასიის მოქმედ არმიაში რუსეთ-ირანისა (1826—1828 წწ.) და რუსეთ-თურქეთის (1828—1829 წწ.) ომების დროს.

ჩვენთვის გასაგები ნიზეზების გამო საარქივო ჩასაღები უფრო მეტად თავად-აზნაურთა წრიდან გამოსულ მხედართა მოქმედების შესახებ ღაღადებენ, ხოლო იმდროინდელი დაბალი წოდების შვილების მხედრულ ღვაწლზე ან სულ არაფერს ლაპარაკობენ ანდა ძალზე ხელმომჭირნე ინფორმაციას გვაწვდიან. ეს გარემოება, ცხადია, სრულიადაც ვერ დაამცირებს მრავალი ქართველი უსახელო გმირი მეომრის იმ ღვაწლს, რაც მათ გაუღიათ მშობლიური მხარისა და რუსეთის იარაღის განსადიდებლად.

* * *

1826 წლის ივლისში დაიწყო რუსეთ-ირანის ომი. ირანელებმა გადმო-
ლახეს საზღვარი, შემოიჭრნენ ამიერკავკასიაში და დაიკავეს ყარაბაღი, განჯა
ერთი მხრით, მიაღწენ ბაქოს და, მეორე მხრით, საფრთხე შეუქმნეს
თბილისს.

1826 წლის 4 აგვისტოს კავკასიის მთავარმმართველმა და კავკასიის
ცალკე კორპუსის სარდალმა გენერალმა ერმოლოვმა სპეციალური მოწოდე-
ბით მიმართა ქართველ მოსახლეობას, რომელშიაც ნათქვამი იყო: „გიწვევთ
რა თქვენ სახელისა და დიდების ასპარეზზე და თქვენი ოჯახების უშიშროე-
ბის დასაცავად... იმედი მაქვს, რომ თავად-აზნაურობა პირველი მისცემს მა-
გალითს მიწისმოქმედ მეომრებს ჩვენი მტრების წინააღმდეგ საყოველთაო
შეიარაღებით და თავისი მამაცობით“¹. თუ რა გამოხმაურება მოჰყვა ერმო-
ლოვის მოწოდებას მოსახლეობაში ამაზე ლაპარაკობს ალექსანდრე ორბე-
ლიანის მოგონება: „შეიკრიბა ექვს ათასზე მეტი კარგად შეიარაღებული ცხე-
ნოსანი თავისი მარაგით, ხოლო სოფლებში ეწყობოდა ქვეითი ნაწილები
სრული შეიარაღებით. ყველა ამბობდა — თუ საჭირო იქნება ერთიანად ქუდ-
ზე კაცი გამოვათ და ყიზილბაშებს საქართველოში არ შემოუშვებთო. მო-
სახლეობა ისეთმა ენთუზიაზმმა მოიცვა, რომ კაცები დაობდნენ, თუ რომელი
დარჩენილიყო სახლში და რომელი ომში წასულიყო, ყველა მიეშურებოდა
ბრძოლაში“².

კავკასიაში განლაგებული რუსეთის ჯარები კავკასიის ცალკე კორპუსად
იყო გაერთიანებული, რომლის შედგენილობაში შედიოდა საქართველოს მი-
ლიცია (ასე ეწოდებოდა ქართველთა სახალხო ლაშქარს).

საქართველოს მილიციამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო სამხედრო ოპე-
რაციებში განჯასთან, ციხე-სიმაგრეების — აბასაბადის და ერევნის ბლოკირე-
ბასა და ალებაში, აგრეთვე მთელ რიგ სხვა ბრძოლებში.

განჯასთან ბრძოლა მოხდა 1826 წლის 13 სექტემბერს. განჯის შენარ-
ჩუნებას ირანელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერკავკასიაში სამ-
ხედრო ოპერაციების საწარმოებლად და ამიტომ იყო, რომ ამ უბანზე აბას
მირზამ თავი მოუყარა ორმოცათასიან ლაშქარს. კავკასიის კორპუსის ჯა-
რებმა სასტიკად დაამარცხეს ირანელთა მოზრდილი არმია. ამ ბრძოლაში
თავი ისახელეს ქართველმა მეომრებმაც, რის გამოც საბრძოლო ჯილდოები
დაიმსახურეს. სახელდობრ, მილიციის თადარიგის პოდპოლკოვნიკი ი. ერის-
თავი დაჯილდოვებულ იქნა წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით; ამავე ხარის-
ხის ორდენით დაჯილდოვდა პოდპორუჩიკი ნაცვლიშვილი; სხვა ორდენებითა
და მედლებით — თელავის მაზრის ნაცვალი დათია ფანიაშვილი, თავ. ვახტანგ
გედევანოვი (გედევანიშვილი), ვაჭირელი აზნაური გლახა ხელაშვილი, ყან-
დაურის მცხოვრები დათია სამებელაშვილი, კოდოლის მცხოვრები თავად

¹ ციტირებულია ა. კიკვიძის შრომის „საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)“ მიხედ-
ვით, თბ., 1954, გვ. 129.

² იქიდანვე.

ანდრონიკაშვილის გლეხი ლაზარე ბაკლოციშვილი (ი. ხ.), გორის სახაზინო გლეხი იოსებ წიკლაური და სხვ.¹

აბას მირზამ თავისი დამარცხებული არმიის ნაშთებით მდ. არაქსს მიაწუ-
რა და ასე დამთავრდა რუსეთ-ირანის ომის 1826 წლის კამპანია.

კავკასიის არმიის სარდლობა შეუდგა სამხადის 1827 წლის ახალი ოპე-
რაციებისათვის. ამ ხანებში ცვლილება მოხდა კავკასიის სარდლობაში: 1827
წლის 30 მარტს გენერალი ერმოლოვი გაწვეულ იქნა კავკასიიდან და მის
თანამდებობაზე დაინიშნა გენერალ-ადიუტანტი ი. პასკევიჩი.

1827 წლის სამხედრო მოქმედების გეგმით ნავარაუდევია იყო ოპერაცი-
ების გადატანა ირანის ტერიტორიაზე. აღნიშნული წლის შუა ხანებიდან კავ-
კასიის კორპუსის ჯარებმა გააცხოველეს შეტევითი ოპერაციები ირანელების
წინააღმდეგ. ივლისის თვის დასაწყისიდან რუსეთის ჯარები, რომლებსაც და-
კავებული ჰქონდათ ნახჭევანი, შეუდგნენ ირანელების ციხე-სიმაგრის აბასა-
ბადის გარემოცვას. აბასაბადის გარემოცვაში მონაწილეობდნენ კავკასიის
არმიის ჯარები გენერალ-ადიუტანტის ბენკენდორფისა და გენერალ-ლეიტე-
ნანტის გ. ერისთავის სარდლობით. აბას მირზას ჭარბი ძალების წინააღმდეგ
მოქმედებდნენ რუსეთის 4 ათასი ქვეითი და 3500 ცხენოსანი ჯარისკაცი და
ოფიცერი, რომლებსაც ჰქონდათ 30 ზარბაზანი². ამ ოპერაციაში მონაწი-
ლეობდნენ საქართველოს მილიციის რაზმებიც.

აბასაბადის მთა-გორიანი რელიეფი ირანელებს კარგად ჰქონდათ გამო-
ყენებული თავდაცვის მიზნით: მტრის ცენტრს დაკავებული ჰქონდა ხელსაყ-
რელი მაღლობები, მარცხენა ფრთის ნაწილების განლაგება შემოვლით ემუქ-
რებოდა კავკასიის კორპუსის შენაერთებს, ხოლო მარჯვენა ფრთას ეჭირა
ხეობა მასზე გადმომდგარი მთაგრეხილით.

ოპერაციის დროს შექმნილი ვითარების გამო აუცილებელი იყო რუსე-
თის ჯარების მარცხენა ფრთის გადასვლა შეტევაზე. ამ ამოცანის შესრულე-
ბა დაევალი გენერალ-ლეიტენანტ გ. ერისთავს, რომელსაც ჰყავდა 3 ბატა-
ლიონი და დრაგუნთა 2 დივიზიონი³. მოხერხებული და სწრაფი მოქმედებით
გენერალ გ. ერისთავის ჯარის ნაწილებმა თამამად გაჰფანტეს ირანელთა
დაჯგუფება და შეიტანეს მათში არევ-დარევა. ამავე დროს ნიჟეგოროდის
დრაგუნთა პოლკი მტერს მოხდენილად დაესხა თავს და განავითარა შეტევა.
ამოქმედდნენ მარჯვენა ფრთის ნაწილებიც. ყოველივე ამას კი შედეგად მო-
ჰყვა ირანელების გაქცევა.

ქართველ მილიციელთა რაზმებმა თავი ისახელეს აგრეთვე ჯავან ბუ-
ლალთან ოპერაციის დროს, როდესაც მათ 5 ივლისს ორგზის შეაჯავეს შეტე-
ვაზე გადმოსული ქურთების რჩეული კავალერია, უკუაქციეს იგი, ცხარედ
სდიეს და დიდი ზარალი მიაყენეს⁴. ჯავან ბულალთან გამარჯვებამ, წერდა

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 152, საქმე 3549, ფურც. 9—10.

² საქ. სსრ ცსია, ფონდი 16, საქმე 3546, ფურც. 6—7.

³ იქვე.

⁴ საქ. სსრ შსს სს სამხედრო არქივის ფონდი, აღწ. 1, საქმე 88, ფურც. 88.

თავის პატაკში კავკასიის ჯარების სარდალი გენ. ი. პასკევიჩი, ჩაუწერდა აზიის განთქმულ ცხენოსნებს ჯეროვანი რიდი და პატივისცემა რუსეთის ცხენოსანი პოლკებისადმი¹. 1827 წლის 7 ივლისს დილით აბასაბადის გარნიზონის უფროსმა, შახის სიძემ — მახმედ ამინ ხანმა გამარჯვებულ კავკასიის ჯარების სარდლობას ჩააბარა ციხე-სიმაგრის გასაღები².

ქართველმა მეომრებმა დიდად ისახელეს თავი აგრეთვე ურდობათის ექსპედიციაში (ქ. ურდობათი მდებარეობს ჯუღფიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთით). საქართველოს მილიციის ცხენოსან ნაწილებს სარდლობდა ბოროდინოს გმირის პეტრე ბაგრატიონის ძმა გენერალ-მაიორი რ. ბაგრატიონი³. ქართველმა მხედრებმა ამ ექსპედიციაში თავი გამოიჩინეს, როგორც მხნე, მამაცმა და შეუდრეკელმა მებრძოლებმა. მათ ვაჟაკურად მოიგერიეს მტრის მრავალრიცხოვან დასტათა მკაცრი შემოტევა, გააფთრებულ ბრძოლაში სძლიეს ირანელებს და კიდევ გააქციეს ისინი. ქართველი მეომრების მამაცობის შესახებ გენერალ პასკევიჩის ბრძანებაში შემდეგს ვკითხულობთ: „ურდობათის ექსპედიციაში დაუფიწყებლად განასხვავეთ თქვენ თავი თვისი, ოდეს ბლუჯა ცოტაოდენთა ჩვენთა მხნეთა წინაღულდგებოდა მრავალ რიცხველთა მტრის დასტათა და გაბრუნდნენ ისინი, რა ნახეს შეუძლებლად ძლევა ყოველთა მათ, რომელნიცა დამარცხებასა და მონობასა ზედა უფროსლა ირჩევდნენ სიკვდინსა“⁴.

ქართველმა მილიციელებმა მამაცური მხედრული მოქმედებით თავი გამოიჩინეს სექტემბრის მეორე ნახევრის დასაწყისის ოპერაციაში. სოფ. სარდარაბადთან, როდესაც დამარცხებულმა ირანელებმა ერთხელ კიდევ სცადეს გამარჯვებული კავკასიის ჯარების ნაწილებზე თავდასხმა. ქართველმა ცხენოსნებმა, რუსეთის ცხენოსნებთან ერთად, შავი დღე დაუყენეს ირანელებს, გაბედულად ეკვეთნ მტერს, უმოწყალოდ ჩეხეს და მრავალი ტყვე ჩაიგდეს⁵.

1827 წლის სექტემბრის მეორე ნახევარში კავკასიის მოქმედმა ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ირანის ციხე-სიმაგრეს — ერევანს, ცნობილია, რომ ერევანის ბლოკირებაში გენერალ-ლეიტენანტ კრასოვსკის ჯარების ჯგუფში მონაწილეობას იღებდა საქართველოს მილიცია.

კავკასიის ჯარების მოიერიშე 2 დივიზიის სარდლობა დაკისრებული ჰქონდა გენერალ გ. ერისთავს.

სექტემბრის 20 რიცხვისათვის ციხე-სიმაგრე ერევანი მთლიანად გარემოცული იყო; კავკასიის ჯარების იერიში ბრწყინვალე გამარჯვებით დაგვირგვინდა და 1 ოქტომბერს ერევანი აღებულ იქმნა. ქართველმა მებრძოლებმა სანიმუშოდ შეასრულეს სარდლობის დავალება მტრისათვის გზების შეკვრის

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 16, საქმე 3546, ფურც. 6—7.

² იქვე.

³ საქ. სსრ შსს სს სამხედრო არქ. ფონდი, აღწ. 1, ს. 88, ფ. 88 და ა. კიკვიძე „საქართველოს ისტორია“, გვ. 124.

⁴ საქ. სსრ შსს სს სამხედრო არქ. ფონდი, აღწ. 1, ს. 88, ფ. 88.

⁵ იქვე.

შესახებ და, ამასთან, პირველნი შეესივნენ ციხე-სიმაგრეს, როდესაც მათ კიდევ არ იყო შეწყვეტილი მტრის გრიგალისებური ცეცხლი. ქართველი მილიციელების მხედრული მოქმედების შესახებ კავკასიის ცალკე კორპუსისადმი გამოცემულ რეკომენდაციის ბრძანებაში შემდეგი იყო აღნიშნული: „უკანასკნელად ჯამსა ჩინებულის ერევნის შემოზღუდვისასა თქვენ იყავით ჩემგან წარგზავნილი გზების შესაკრავად, სადაცა მტერს შეეძლო მეორედ თავის შეფარება გაქცევით. და რეკომენდაციის პირველსა ამა ციხის დაპყრობის დროს თქვენ პირველთაგანი შეესივნით მას შინა, როდესაც ჯერეთ არა სრულად მიმწყდარიყო სროლა. მცოდნე ვიქმნები მე დამოწმებისა წინაშე დიდის ხელმწიფისა თქვენის სამსახურისათვის ველსა ზედა პატივისასა და ამა ჩემის ბრძანებითა მნებავს აღნიშნო სახელნი თქვენნი და ცხადყო ჩემი თქვენდამი პატივის ცემა წინაშე ყოველთა მემამულეთა თქვენთა ღირსნო საქართველოს თავადნო და აზნაურნო, რომელნიცა ჩემს მთავრობისა ქვეშე ხართ ნამსახურნი — გორის უეზდის თავადნი: პოდპოლკოვნიკი მიხაილ მაჩაბელი, მაიორი თორნიკე ერისთავი, ზაქარია ციციანოვი, თეიმურაზ ამილახვაროვი, ევსტატე თარხანოვი, ტფილისის უეზდის თავადნი: კაპიტანი გიორგი ბარათოვი, რეკომენდაციის პოდპორუჩიკი ალექსანდრე ორბელიანოვი, ქაიხოსრო ორბელიანოვი, იაკობ ორბელიანოვი, ივანე მელიქოვი, სათავადო აზნაურნი: ზურაბ ხმალაძე, ქაიხოსრო ფურცელაძე; დუშეთის უეზდის თავადნი: ლუბერსკის სეკრეტარი დავით ქსნის ერისთავი, როსტომ ქსნის ერისთავი, იმერეთის თავადი პოდპორუჩიკი როსტომ რაჭის ერისთავი და აზნაური კაცია ბაქრაძე; თელავის უეზდის თავადნი: რეკომენდაციის პოდპოლკოვნიკი ივანე ერისთავი, ინდო, იასე და ათანასე მაყაენი, დავით, ნოზრევან, სოლომონ და ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ზაალ ვახვახოვი, დიმიტრი ქობულაძე, ივანე რუსიფი; სიღნაღის უეზდის თავადნი: პორუჩიკი ზურაბ და იოსებ ანდრონიკოვი, ომან ვაჩნაძე, ქაიხოსრო გარსევანის ძე ვაჩნაძე, ქაიხოსრო ზაქარიას ძე ვაჩნაძე, იოსებ, ნიკოლოზ და ბესარიონ ვაჩნაძენი...

ამა შემთხვევასა შინა უსიამოვნეს ჩემად მოვალეობად შევრაცხავ განუცხადო საკუთარი მადლობა ჩემი საქართველოს ცხენოსანი ჯარის მთავარ უფალს ლენერალ მაიორს თავადს ბაგრატიონს დაუძინებელის მზრუნველობისათვის ამ ჯარის კეთილ დაწყობილებისა და დაცვისათვის ყოველთავე შემთხვევათა შინა ჯეროვანის რიგისა“¹.

ირანის ლაშქრის რჩეული ნაწილების სასტიკმა დამარცხებებმა, ციხე-სიმაგრეების — აბასაბადის, ნახჭევანის, ერევნისა და სხვათა კაპიტულაციამ თავგზა აუბნია შახის ჯარებსა და მათ სარდლობას. კავკასიის ცალკე კორპუსის ჯარები შეუჩერებლივ სდევნიდნენ ირანელების უკანდახეულ ჯარებს, მიიწევდნენ ირანის ტერიტორიის შიგნით და უახლოვდებოდნენ ქ. თავრიზს. ამ მიმართულებით წარმოებულ ოპერაციებში ჯარების მართვისა და მხედრული ხელმძღვანელობის დიდი უნარი გამოიჩინეს გენერალ-ლეიტენანტმა გ. ერისთავმა და გენერალ-მაიორმა ალ. კავჭავაძემ. კავკასიის ჯარებმა, რომლებსაც

¹ საქ. სსრ შსს სს სამხ. არქივის ფონდი, აღწერა 1, საქმე 88, ფურცელი 88.

ხელმძღვანელობდნენ გენერლები გ. ერისთავი და ალ. ჭავჭავაძე, 1827 წლის სექტემბრის მიწურულსა და ოქტომბრის დასაწყისში დაიჭირეს დარადიზის ხეობის მისადგომები, ხეობიდან განდევნეს ირანელები, დაიკავეს ქ. მარანდა (ირანის ჯუღფიდან ქ. მარანდამდე 67 კილომეტრია) და მთელი რიგი სხვა დასახლებული ადგილები¹. ერევნის აღების შემდეგ ორი კვირაც არ გასულა, რომ კავკასიის ცალკე კორპუსის ჯარები უშუალოდ მიაღწენ თავრიზს. ავანგარდში მყოფმა ჯარებმა, რომლებსაც სარდლობდა გენერალი გ. ერისთავი, 1827 წლის 13 ოქტომბერს იერიშით აიღო თავრიზი. ირანელთა მრავალრიცხოვანმა გარნიზონმა იარაღი დაჰყარა და შეწყალება ითხოვა. თავრიზში შესულმა ჯარებმა ხელთ იგდეს დავლა: 37 ქვემეხი, 9 მოზრდილი ყალბის ზარბაზანი, მრავალი ჭურვი და სხვა საჭურველი².

თავრიზის აღება ეს იყო დიდი გამარჯვება, რის შედეგადაც კავკასიის არმიას გზა გაეხსნა თეირანზე გასალაშქრებლად. ამ გამარჯვებამ დამსახურებული შარავანდდით შემოსა კავკასიის კორპუსის ჯარები ქართველი გენერლების გ. ერისთავისა და ალ. ჭავჭავაძის სარდლობით.

თავრიზის დაკარგვამ ირანის შახს თავზარი დასცა. ყველასთვის ნათელი შეიქნა ირანის სასტიკი დამარცხება და ირანის მთავრობასაც არ დაუყოვნებია. მან აბას მირზას პირით დაუყოვნებლივ ითხოვა დაზავება; ამისთან, შახი თანახმა იყო ყოველგვარ საზავო პირობაზე³.

რუსეთსა და ირანს შორის საზავო მოლაპარაკება სოფ. თურქმანჩაიში მოეწყო. ამ მოლაპარაკებაში თვალსაჩინო როლს ასრულებდა ცნობილი რუსი დრამატურგი ალექსანდრე სერგის ძე გრიბოედოვი. 1828 წლის 10 თებერვალს ხელმოწერილ იქნა საზავო ხელშეკრულება, რომლის საფუძველზე რუსეთის ხელში გადმოვიდა ერევნისა და ნახჭევანის სახანოები და კასპიის ზღვის სანაპირო მდ. ასტარამდე. გარდა ამისა, ირანს რუსეთისათვის უნდა გადაეხადა კონტრიბუცია 20 მილიონი მანეთის რაოდენობით. ერთი სიტყვით, ირანი იძულებული შეიქნა უარი ეთქვა თავის უმართებულო პრეტენზიებზე ამიერკავკასიაში. თურქმანჩაის საზავო ხელშეკრულებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთის პოზიციების განმტკიცებაში ამიერკავკასიისა და მახლობელ აღმოსავლეთში.

რუსეთის მიერ სომხეთის ოლქების შემოერთება დიდმნიშვნელოვან ფაქტს წარმოადგენდა სომეხი ხალხის ისტორიაში. ირანელებისა და თურქებისაგან დარბეული და გაპარტახებული სომეხი ხალხი სასოებით შეჰყურებდა რუსეთს, რომლისგანაც იგი დახმარებას მოელოდა მრავალსაუკუნოვანი აღმოსავლელი დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლაში. სომეხი ხალხის შვილები ქართველებსავით აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ 1826 — 1828 წლების საომარ ოპერაციებში ირანის წინააღმდეგ.

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 89, ფურც. 126.

² იქვე, ფონდი 16, საქმე 3456, ფურცელი 27.

³ იქვე.

1828 წლიდან შემოერთებული ერევნისა და ნახჭევნის სახანოებისა და შეიქმნა სომხეთის ოლქი თავისი მმართველობით, რომელსაც მეთაურობდა ოლქის თავმჯდომარე თავისი სამი მრჩეველით: აღმასრულებელ დარგში, ფინანსურ-ეკონომიურ დარგში და სამოქალაქო და სისხლის სამართლის დარგში.

ოლქის მმართველობას ექვემდებარებოდა ერევნისა და ნახჭევნის საქალაქო სასამართლოები და ერევნის, ნახჭევნისა და ორდუბათის საპოლიციო სამმართველოები. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ა. ს. გრიბოედოვმა დიდი მუშაობა ჩაატარა სომხეთის ოლქის სომხური მოსახლეობის კომპაქტური ჯგუფის შესაქმნელად. მისი ხელმძღვანელობით 1828 წელს ირანიდან სომხეთის ახლად შექმნილ ოლქში გადმოსახლებული იქნა 40 ათასი სომეხი¹.

სომხეთის ოლქის მმართველობა თავდაპირველად მინდობილი ჰქონდა გენერალ კრასოვსკის, ხოლო მისი დათხოვნის შემდეგ, ამ თანამდებობაზე დაინიშნა გენერალ-მაიორი ალ. ჭავჭავაძე, ცნობილი ქართველი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, ზემოთ ლაპარაკი გვქონდა ალ. ჭავჭავაძის მხედრული მოღვაწეობის შესახებ. აქ კი ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მან სომხეთის ოლქის მმართველად ყოფნის დროს დიდი ნიჭი და უნარი გამოიჩინა აღმინისტრაციული ღონისძიებების შემუშავება-განხორციელებაში.

ირანთან 1826—1828 წლებში წარმოებულ ომში წარჩინებისა და მამაცობისათვის დაჯილდოვებულ იქმნენ მთელი რიგი ქართველი მეომრები, როგორც სარდალთა და ოფიცერთა, ისე რიგითი მებრძოლების შემადგენლობიდან:

საქართველოს სახალხო ლაშქრის (მილიციის) უფროსი გენერალ-მაიორი რ. ბაგრატიონი დაჯილდოვებულ იქნა 15 ათასი მანეთით²; დაჯილდოვებულ იქნენ წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით პორუჩიკი ყაზბეგი, პრაპორშჩიკი ე. ანდრონიკოვი (ანდრონიკაშვილი), თელავის თავად-აზნაურობის წინამძღოლი პორუჩიკი თავ. ჩელოკაიევი (ჩოლოყაშვილი), სიღნაღის თავად-აზნაურობის წინამძღოლი გუბერნიის სეკრეტარი ანდრონიკოვი (ანდრონიკაშვილი); წმ. ანას მე-4 ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდნენ პორუჩიკი ვაჩნაძე, მთიულთა ლაშქრის პოდპორუჩიკი ყაზბეგი, მრჩეველი ელიოზოვი (ელიოზიშვილი).

დიდი მადლობა გამოცხადათ სარდლობის სახელით: სამსახურიდან გასულ შტაბს-კაპიტან გრიგოლ ბაგრატიონ-მუხრანსკის, შტაბს-კაპიტან ივანე ვაჩნაძეს, პოდპორუჩიკ იასე ამირაჯიბს, ლევან ბაგრატიონ-მუხრანსკის, როსებ ამირაჯიბს, პრაპორშჩიკ ნიკოლოზ ციციანოვს (ციციშვილს), ალექსანდრე ციციანოვს (ციციშვილს) და პრაპორშჩიკ პაატა ციციანოვს (ციციშვილს)³.

ცხადია ისიც, რომ ზემოჩამოთვლილი სია სრული და ამომწურავი არ არის. ამომწურავი ცნობების შეგროვება მოითხოვს დამატებით მუშაობას.

¹ ეს ცნობები მოტანილია ა. კიკვიძის წიგნიდან „საქართველოს ისტორია (XIX საუკუნე)“, გვ. 125.

² საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 89, ფურც. 129.

³ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 89, კავკასიის ცალკე კორპუსის სარდლის 1827 — 1828 წწ. ბრძანებები.

მიუხედავად ამისა, ამ ფაქტიური მასალიდანაც ნათლად ჩანს ქართველი მომრეხების მხნეობა, ვაჟაკობა და საქმენი საგმირონი, რითაც მათ თავი ისახელეს რუსეთ-ირანის 1826—1828 წლების ომში.

* * *

1828 წლის 2(15) აპრილს დაიწყო რუსეთ-თურქეთის ომი. საომარი მოქმედების ასპარეზად გახდა ბალკანეთის ნახევარკუნძული და კვლავ ამიერკავკასია.

აქ ჩვენ შევეხებით რუსეთის ჯარების სამხედრო ოპერაციებს, რომლებიც მიმდინარეობდნენ ამიერკავკასიაში. კავკასიის სამხედრო ასპარეზზე მოქმედ რუსეთის ჯარებში ბევრი იყო ქართველი მეომარიც.

1828 წლის ივნისში კავკასიის ცალკე კორპუსის ჯარებმა გადალახეს მდინარე არაზაი და მიადგნენ თურქების პირველხარისხოვან ციხე-სიმაგრე ყარსს. კავკასიის მოიერიშე ჯარებში აქტიურად მონაწილეობდნენ ქართული ლაშქრის ცხენოსანი რაზმები. სამღლიანი სისხლისმღვრელი ბრძოლის შედეგად, 23 ივნისს კავკასიის ჯარებმა იერიშით აიღეს ყარსი.

ივლისის თვეში რუსეთის არმიამ გააცხოველა სამხედრო მოქმედება ახალქალაქი—ახალციხის მიმართულებით (ახალქალაქი, ახალციხე, აწყური, არტაანი და სხვ. მაშინ თურქეთის ხელში იყო). 1828 წლის 24 ივლისს აღებულ იქნა ახალქალაქი, ხოლო 28 ივლისს — ხერთვისი. შემდეგ უკვე ჯერი ახალციხეზე მიდგა.

ავგისტოს დასაწყისში კავკასიის ჯარები ახალციხის ციხე-სიმაგრის გარემოცვას შეუდგნენ. ახალციხე თურქების მეტად გამაგრებულ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. მასში ჩაყენებული იყო თურქების მრავალრიცხოვანი გარნიზონი, რომელსაც მეთაურობდნენ თურქი სარდლები მუსტაფა ფაშა და მუჰამედ ფაშა. მეცხოვრე გარნიზონი 30 ათას კაცს აღემატებოდა და მას მრავალი საცეცხლე წერტი გააჩნდა. ახალციხის დაცვას თურქებისათვის სტრატეგიულად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საკუთრივ თურქეთის ტერიტორიის ხელშეუხებლობის თვალსაზრისით და ამიტომ იყო, რომ აქ ორივე მხარე თავგამეტებით იბრძოდა. განსაკუთრებით მძიმე ბრძოლები გაჩაღდა 5 ავგისტოს და მან მთელი ათი დღის განმავლობაში გასტანა.

ახალციხის გარემოცვისა და აღების საქმეში რუს მეზღოლებთან ერთად ბევრმა ქართველმა მეომარმაც ისახელა თავი მხედრული მამაცობით. 5 ავგისტოს ბრძოლაში მამაცი მეზღოლის სახელი გაითქვა და პატივი მოიხვეჭა ნიჟეგოროდის დრაგუნთა პოლკის სარდალმა პოდპოლკოვნიკმა ანდრონიკაშვილმა, რომელმაც თურქების მძლავრი საკავალერიო იერიშის დროს გაიყოლია ესკადრონი, ისხნა გარემოცული ჯგუფი თანამემამულეებისა, სწრაფად დაარტყა თურქების ცხენოსანთა ფრთას, გააქცია მტრის მაშველი რაზმები და თურქებს დაუკარგა მადა ახალი იერიშისათვის. პოდპოლკოვნიკი ანდრონიკაშვილი დაჯილდოვებულ იქმნა წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით და მიენიჭა პოლკოვნიკის წოდება. 5--15 ავგისტოს ბრძოლებში თავი ისახელეს: მაიორმა წინამძღვრიშვილმა, ლეიბ-გვარდიის პოლკის აღიუტანტმა კაპიტანმა და-

დიანმა, პორუჩიკებმა ვახეხიშვილმა და ანდრონიკაშვილმა, პოდპორუჩიკებმა — თუმანიშვილმა და ვაჩნაძე მეორემ, ხერსონის გრენადერთა პოლკის პრაპორუჩიკმა თუმანიშვილმა, პრაპორუჩიკმა ჭავჭავაძე მეორემ, ჭავჭავაძე პირველმა, შტაბ და ობერ-ოფიცრებმა — აბაშიძე პირველმა, აბაშიძე მეორემ, თარხნიშვილმა, პოდპრაპორუჩიკებმა — მელვინეთუხუცესმა, თაქთაქიშვილმა, ჭავჭავაძე მეორემ, შალიკაშვილმა, ჭავჭავაძე მესამემ, იუნკრებმა — ავალიშვილმა, გრიგოლ ჭავჭავაძემ და თარხნიშვილმა, უნტერ-ოფიცრმა ჯავახიშვილმა და სხვ.

ზემოაღმოვლილი პირები დაჯილდოვებულ იქნენ: ბრილიანტებით შემკული წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით — კაპიტანი დადიანი; წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით — შტაბს და ობერ-ოფიცრები აბაშიძე პირველი, პოდპრაპორუჩიკები ჭავჭავაძე მეორე და ჭავჭავაძე მესამე; წმ. ვლადიმერის მე-4 ხარისხის ორდენით ბანტი — მაიორი წინამძღვრიშვილი, ობერ-ოფიცრები აბაშიძე მეორე და შალიკაშვილი, პრაპორუჩიკი ჭავჭავაძე პირველი; ოქროს ხმლით — წარწერით: „მამაცობისათვის“ — პორუჩიკები ვახეხიშვილი და ანდრონიკაშვილი; შემდეგი სამხედრო წოდება მიენიჭათ — პორუჩიკ ვახეხიშვილს, ობერ-ოფიცრს თარხნიშვილს, პრაპორუჩიკებს — ჭავჭავაძე მეორეს და თუმანიშვილს, პოდპრაპორუჩიკებს — მელვინეთუხუცესს და თაქთაქიშვილს, პოდპორუჩიკებს — თუმანიშვილს და ვაჩნაძე მეორეს, იუნკრებს — ავალიშვილს, გრიგოლ ჭავჭავაძეს, თარხნიშვილს და სხვ.¹

1828 წლის 15 აგვისტოს, 13 საათიანი განუწყვეტელი სისხლისმღვრელი იერიშის შედეგად, კავკასიის ცალკე კორპუსის ჯარის ნაწილებმა გასტეხეს თურქების სასტიკი წინააღმდეგობა და დაეუფლნენ ახალციხეს.

დედა სამშობლოსთან ახალციხის დაბრუნებას ქართველი საზოგადოებრიობა დიდი კმაყოფილებითა და აღფრთოვანებით შეხვდა.

წარმატებით განვითარებული ოპერაციების შედეგად კავკასიის არმიის ნაწილებმა აგვისტოს თვეში სძლიეს თურქების გააფთრებულ წინააღმდეგობას და ზედიზედ გაათავისუფლეს აწყური (18 აგვისტო 1828 წ.) და არტაანი (იგივე არდაგანი — 22 აგვისტოს 1828 წ.).

კავკასიის ცალკე კორპუსის მარცხენა ფრთაზე მოქმედმა ჯარის შენაერთებმა, რომლებსაც გენერალ-მაიორი ა. ჭავჭავაძე სარდლობდა, გაარღვიეს თურქების ფრონტი, გადალახეს საზღვარი, შეიჭრნენ მტრის ტერიტორიაზე და 1828 წლის 28 აგვისტოს ხელთ იგდეს თურქეთის ციხე-სიმაგრე ბაიაზეთი.

ამავე კორპუსის მარჯვენა ფრთაზე მოქმედმა ჯარების შენაერთებმა, რომლებსაც სარდლობდა გენერალი გესე? 25-დღიანი გარემოცვის შედეგად დაამარცხეს ფოთის ციხე-სიმაგრეში მოკალათებული თურქების მეციხოვნე გარნიზონი და 1828 წლის 15 ივლისს აიღეს ქ. ფოთი. ფოთის დაკავებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს სამეგრელოს მილიციის ქართველმა მეომრებმა².

¹ ცენტრალური სახელმწიფო სამხედრო-ისტორიული არქივი ქ. მოსკოვში (ცსსიამ), სამხ.-მეცნ. არქ. ფონდი, საქმე 4649, ფურ. 194—201, 212—226, 244—259. ამ მასალის მოწოდებისათვის მადლობას ვუძღვნი პროფ. ალ. ფირცხალაიშვილს.

² საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 89, ფურც. 306—307.

1828—1829 წწ. სამხედრო ოპერაციებში კავკასიის არმიის ნაწილების შემადგენლობაში, მარჯვენა ფრთაზე, დასავლეთ-საქართველოსა და თურქეთის საზღვრებზე, თავდადებით იბრძოდნენ გურიის, სამეგრელოს, იმერეთისა და ლეჩხუმის მილიციების რიგითი მეომრები და ოფიცრები. იმ გააფთრებულ საომარ მოქმედებაში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ფრონტის ამ უბანზე, ქართველმა მებრძოლებმა თავიანთი მამაცობისა და ვაჟკაცობის უხვი მაგალითებით საქვეყნოდ გაითქვეს სახელი და მრავლად მოიხვეჭეს პატივი და ჯილდოები.

შევხოთ იმ ოპერაციებს, რომლებიც განხორციელდა 1929 წლის აგვისტოში მუხაესტატეს, ლიმანისა და კინტრიშის უბნებზე, აგრეთვე ციხისძირში თურქების დიდად გამაგრებულ პოზიციებზე იერიშის მიტანის დროს. თურქეთის სარდლობას კარგად ჰქონდა შეგნებული ამ რაიონის მეტად დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა მათ მიერ ბათუმის შენარჩუნების საქმეში. თურქების ამ გამაგრებული ზოლის გარღვევა მათთვის მოასწავებდა სტრატეგიულად ხელსაყრელი პოზიციის დაკარგვას და შავი ზღვის სამხრეთ-დასავლეთის არა მარტო სანაპიროს გადასვლას რუსეთის ხელში, არამედ აგრეთვე კავკასიის ჯარების შეჭრას თურქეთის საზღვრებში. ამიტომ იყო, რომ თურქეთის სარდლობას აქ თავმოყრილი ჰყავდა სხვადასხვა სახეობის მრავალრიცხოვანი ჯარი და გამოცდილი ოფიცრობა. კავკასიის არმიის ჯარებს ტერიტორიის თვითნებულ ადლზე თურქთა სასტიკი წინააღმდეგობის დაძლევა უხდებოდათ. გააფთრებული საომარი მოქმედების პირობებში მტკიცდებოდა რუსი და ქართველი მეომრების—ჯარისკაცებისა და ოფიცრობის—მხედრული თანამშრომლობა და თანამეგობრობა.

აგვისტოს თვეში გაჩაღებული ბრძოლების შედეგად კავკასიის კორპუსის მარჯვენა ფრთის ჯარებმა სასტიკად დაამარცხეს თურქები და დაიკავეს: 6 აგვისტოს—თურქების ბანაკი მუხაესტატეში, 7 აგვისტოს ლიმანის ბანაკი და 8 აგვისტოს—კინტრიშის ციხე-სიმაგრე¹. ამ ბრძოლებში მხედრული ნიჭი, მოხერხებულობა და ვაჟკაცობა გამოიჩინეს გურიის, სამეგრელოს, ლეჩხუმისა და იმერეთის სახალხო ლაშქრის ქართველმა მეომრებმა.

გურიის მილიციას მეთაურობდა გურიის სამთავროს დროებითი მმართველობის წევრი მაიორი ვახტანგ ერისთავი. მუხაესტატეში თურქების გამაგრებულ ბანაკზე იერიშის მიტანის დროს გურიის მილიციას დავალებული ჰქონდა თურქთა თავდაცვის პირველი ზოლისათვის ზურგიდან შემოვლა. დავალება მილიციამ ბეჯითად შეასრულა: გაბედულად გაიკაფა გზა მტრის განლაგებაში, თხრილებიდან ამოჰყარა თურქები და მარჯვედ გაჰფანტა ისინი. ცალკე ჯგუფებად დანაწილებულმა მილიციამ თავი კვლავ ერთად მოიყარა და ერთსულოვანი მაგარი დარტყმით აუნაზღაურებელი ზარალი მიყენა ჩასაფრებულ მოწინააღმდეგეს. გურიის მილიციის ამგვარმა მოქმედებამ ხელი შეუწყო ამ უბანზე მოქმედ სხვა ნაწილებს თურქების სრულ განადგურებაში.

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 121, ფურც. 148.

ამ ბრძოლებში ვაჟაკობით თავი ისახელეს გურიის მილიციის ლეგიონებმა და რიგითმა მეზრძოლებმა: მაიორმა გიორგი ნაკაშიძემ, პრაპორშნიკებმა — იოსებ ნაკაშიძემ, ივანე, დავით, ლევან და ანტონ კაციას ძე ნაკაშიძეებმა, დიმიტრი ერისთავმა, ალექსანდრე მაჭუტაძემ, გიორგი ნაკაშიძემ, ბუხუტა ნაკაშიძემ, პორუჩიკმა სიმონ ერისთავმა, პრაპორშნიკმა ბეჟან ბოლქვაძემ; პოდპორუჩიკმა ალექსანდრე თავდგირიძემ, ზურაბ ერისთავმა, დავით გურიელმა, აზნაურებმა — ზაალ თაყაიშვილმა, ნიკოლოზ მდივანმა, დავით ბოლქვაძემ, ამბაკო ტუსკიამ, იასე გოგიტიძემ, ზაალ აბულაძემ, გიორგი ბერიძემ, პრაპორშნიკმა მამუკა გუგუნავამ, დიმიტრი ერისთავმა, იასე ბერიძემ, გოჯიტა ბერიძემ, შევარდინ სიმონიშვილმა, ლაზარე სიამაიშვილმა, გიორგი ბერიძემ, ქუთაისელმა მოქალაქეებმა — სტეფანე აკოპოვმა, იოსებ დავიდოვმა და მელიტონ სოლოროვმა. გურიის მილიციაში იბრძოდა აგრეთვე ქ. გორის მოქალაქე პეტრე ზუბალოვი (ზუბალაშვილი), რომელმაც თავი ისახელა მუხანგატატეს აღების დროს, გაბედულად შეიჭრა თურქების თხრილებში, მუსრი გააფლო ჩასაფრებულებს და დიდი ზარალი მიაყენა, და სხვ.¹

სარდლობის საბრძოლო დავალებათა სანიმუშო შესრულებისა და მამაცობის გამოჩენისათვის გურიის მილიციის ზემოჩამოთვლილი ოფიცრები და რიგითი მეზრძოლები დაჯილდოვებულ და სამსახურში დაწინაურებულ იქნენ. სახელდობრ, წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით დაჯილდოვდა მაიორი ვ. ერისთავი, წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით — პოდპორუჩიკი ალ. თავდგირიძე და პრაპორშნიკი მ. გუგუნავა; წმ. ანას მე-4 ხარისხის ორდენით — თავ. ა. მაჭუტაძე; ოქროს მედლით გიორგის ლენტზე — ნ. მდივანი, დ. ბოლქვაძე, ა. ტუსკია, იასე გოგიტიძე, ზ. აბულაძე; ვერცხლის მედლით გიორგის ლენტზე — ი. ბერიძე, გ. ბერიძე, შ. სიმონიშვილი და ლ. სიამაიშვილი; სამხედრო ორდენის წარჩინების ნიშნით — გიორგი ბერიძე, ქუთაისელი მოქალაქენი — სტ. აკოფოვი, ი. დავიდოვი და მ. სოლოროვი; შტაბს-კაპიტნობა მიენიჭა პორუჩიკ სიმ. ერისთავს, პოდპორუჩიკობა — პრაპორშნიკებს ი. ნაკაშიძეს, ივანე, დავით, ლევან და ანტონ კაციას ძე ნაკაშიძეებს; პრაპორშნიკობა — თავ. დიმიტრი ერისთავს, ზურაბ ერისთავს, დავით გურიელს, აზნაურ ზ. თაყაიშვილს და ქალაქ გორის მოქალაქეს პ. ზუბალაშვილს; წლიური პენსიონი 200 ვერცხლის მანეთის რაოდენობით დაენიშნა მაიორ გ. ნაკაშიძეს, 50 ვერცხლის მანეთის რაოდენობით — ბეჟან ბოლქვაძეს, გიორგი ნაკაშიძეს, ბ. ნაკაშიძეს და სხვ.²

გურიის მილიციის უფროსთა შემადგენლობისა და რიგითი მეზრძოლების ვაჟაკობა, მხნეობა და გულმოდგინება, რაც მათ გამოიჩინეს თურქების გამაგრებული ლიმიანის ბანაკის აღების დროს, 1829 წ. 5 მარტს, აღინიშნა საპატიო დროშის მინიჭებით. ორი არშინის სიგრძისა და ორი არშინის სიგანის ოქრომკედლით მოვარაყებულ წითელი ფერის აბრეშუმის ტილოს ერთ მხარეზე გამოსახული ჰქონდა რუსეთის ღერბი, ხოლო მეორეზე — წმ. გიორ-

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 121, ფფ. 105—118, 148—150.

² იქვე.

გი. საპატიო დროშას რუსულ და ქართულ ენებზე გაკეთებული ჰქონდა¹. დეგი წარწერა: „ჩვენის სარწმუნო საყვარლის გურიის ხალხის მილიციისა ოსმალთა ლაგირის აღება ღიმანის ადგილთან მარტის „ე“-სა დღესა ჩყვთ-სა წელსა. გულმოდგინებისა და მხნეობისათვის“².

კავკასიის ცალკე კორპუსის მარჯვენა ფრთის ჯარების 1829 წლის ექსპედიციასა და, განსაკუთრებით თურქების გამაგრებული ბანაკის — მუხაესტა-ტესა და კინტრიშის ალებაში მონაწილეობდა სამეგრელოს (ოდისისა და ლეჩხუმის) ლაშქარი, რომელსაც ბრძანებლობდა სამეგრელოს მთავარი გენერალ-ლეიტენანტი ლევან დადიანი. შეუპოვარ და ცხარე ბრძოლებში სამეგრელოს მილიციის მეომრებმა სითამაშის, თავდადებისა და მამაცობის მრავალი მაგალითით დაამწვენეს თავიანთი საბრძოლო გზა და გმირი მებრძოლების სახელი მოიხვეჭეს.

თვითონ ლევან დადიანის მხედრული მოქმედების შესახებ გენერალ-მაიორი გესე აღნიშნავდა, რომ იგი უშიშრად ერეოდა საშიშარ სროლაში, პირადი მაგალითით ამხნევებდა მებრძოლებს და თავისი რაზმელებით შეიჭრა კინტრიშში³.

მამაცობის სახელი გაითქვა აგრეთვე ლევან დადიანის თანაშემწემ გენერალ-მაიორმა ნიკოლოზ დადიანმა, რომელმაც თავისი კეთილგონიერი განკარგულებებით, შემტევ მოლაშქრეთა შორის ჯეროვანი საბრძოლო წყობილების დაცვისა და პირადი მაგალითით ხელი შეუწყო ოპერაციის წარმატებით დაგვირგვინებას.

თავიანთი გმირული მოქმედებით ბრძოლებში სახელი გაითქვეს სამეგრელოს მილიციის შემდეგმა მებრძოლებმა: ლევან დადიანის შვილებმა — ლეიბ-გვარდიის კაზაკთა პოლკის კორნეტმა დავით დადიანმა და გრიგოლ დადიანმა, პოდპოლკოვნიკმა გრიგოლ წერეთელმა, მაიორმა ლევან ჩიჩუამ, კაპიტანმა ნიკოლოზ დადიანმა, პორუჩიკმა როსტომ ჩიქოანმა, პოდპორუჩიკმა გიორგი დადიანმა, პრაპორუჩიკებმა — ბესარიონ დადიანმა, ალექსი დადიანმა, პეტრე დადიანმა, ხუხუ ფალავამ, სიკო კორძაიამ, ალექსანდრე ფალავამ, ელიზბარ დადიანმა, კაცია ჩიჩუამ, ალექსანდრე ჩიქოანმა, ივანე ჩიქოანმა, ოტია ფალავამ, ოტია დადიანმა, არჩილ დადიანმა, ლევან დავითის ძე ჩიჩუამ, გიორგი ხუხუს ძე ჩიჩუამ, კობტა ფალავამ, როსტომ ფალავამ, გ. ჩიქოანმა, სიმონ ახვლედიანმა, ქართლის თავადმა გ. ფალავანდიშვილმა, ალექსი ფალავამ, დათიკა ჩიქოანმა, კონსტანტინე დგებუაძემ, სიკო ჩიქოანმა, ბეჟან დგებუაძემ, მანუჩარ დგებუაძემ, ლევან ანანიძემ, აზნაურებმა — გლახუა კორძაიამ, ზალიკა დგებუაძემ, ნიკოლოზ დგებუაძემ, ლევან კორძაიამ, ოტია ჩიქოანმა, მიხეილ ჩიქოანმა, ბეკო ჩარკვიანმა, ტატია შავდიაშვილმა, სიმონ ჯავახოვმა, ქაქუცა ჩიქოანმა, დავით გულარიაშვილმა, როსტომ ათაბეგმა, ზალიკა გაბუნიაშვილმა, მამუკა წირღვავემ და სხვებმა³.

¹ საქ. სსრ ცნობა, ფონდი 1025, საქმე 829, ფურც. 3—5.

² იქვე, საქმე 121, ფურც. 105.

³ იქვე, ფურც. 105—111.

სარდლობის დავალებათა წარმატებით შესრულებისა და გმირული მოხერხებულების სამეგრელოს მილიციის შემოდასახელებული ოფიცრები და მებრძოლები დაჯილდოებულ და სამსახურებრივად დაწინაურებულ იქნენ. სახელდობრ, წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით დაჯილდოებულ იქნა მაიორი ლ. ჩიჩუა, წმ. ანას მე-3 ხარისხის ორდენით — ალ. დადიანი და სიკო კორძაია, წმ. ანას მე-4 ხარისხის ორდენით — პრაპორშჩიკი ბ. დადიანი, პრაპორშჩიკი პ. დადიანი და პრაპ. ალ. ფალავა; წმ. ვლადიმერის მე-4 ხარისხის ორდენით — კორნეტი დ. დადიანი, პორუჩიკი რ. ჩიქოანი, პოდპოლკოვნიკი გ. დადიანი; ვერცხლის მედლებით გიორგის ლენტზე — ტ. შავდია, ს. ჯავახიშვილი, ქ. ჩიქოანი, დ. გულარია, რ. ათაბეგი, ზ. გაბუნიძე და გ. წირღვაძე; ვერცხლის ხმლით მამაცობისათვის — ალ. ფალავა, დ. ჩიქოანი, კ. დგებუაძე, მ. დგებუაძე და ზ. დგებუაძე; კორნეტობა მიენიჭა გრ. დადიანს, მაიორობა — კაპიტან ნ. დადიანს, პოდპორუჩიკობა — პრაპორშჩიკებს ხ. ფალავას და ვ. ჩიქოანს, პრაპორშჩიკობა — ელ. დადიანს, კ. ჩიჩუას, ალ. ჩიქოანს, ი. ჩიქოანს, ოტია ფალავას, ოტ. დადიანს, არ. დადიანს, ლევ. ჩიჩუას, გიორგი ჩიჩუას, კ. ფალავას, რ. ფალავას, გ. ჩიქოანს, ს. ახვლედიანს, გლ. კორძაიას, გ. ფალავანდიშვილს, ს. ჩიქოანს, ოტ. ჩიქოანს და ბ. დგებუაძეს; გაუდიდდა წლიური პენსიონი ვერცხლის 500 მანეთით — გენერალ-მაიორ ნ. დადიანს, ხოლო წლიურად 400 მანეთის პენსიონი დაენიშნა პოდპოლკოვნიკ გრ. წერეთელს და ერთდროული ფულადი ჯილდო, თვითეთლს 100 მანეთის რაოდენობით, მიეცათ ლევ. ანანიძეს, ნ. დგებუაძეს, ლ. კორძაიას, ოტ. ჩიქოანს, მ. ჩიქოანს და ბ. ჩარკვიანს¹.

გარდა ამისა, სამეგრელოს სახალხო ლაშქარი, ისევე როგორც გურიის მილიცია, დაჯილდოებულ იქნა საპატიო დროშით.

იმერეთის მილიციას მეთაურობდა პოლკოვნიკი თავ. სეხნია წულუკიძე. იმერეთის მილიციის მოქმედების ასპარეზი იყო მუხაესტატი — ლიმან — კინტრიშის ოპერატიული უბანი. როგორც ოფიციალური მასალებიდან ჩანს, იმერეთის მილიციის მებრძოლებს მძიმე ბრძოლებში უხდებოდათ მონაწილეობის მიღება, ხშირად მტერთან პირისპირ მისულან და ხელჩართულ იერიშებში მტრისთვის დიდი ზარალი მიუყენებიათ. ეს ჩანს იქიდან, რომ იმერეთის მილიციის მემოართა შემადგენლობიდან საკმაოდ დიდ ნაწილს ბრძოლაში მიუღია მსუბუქი და მძიმე ჭრილობანი, ზოგიერთები დაინვალიდებულან და სხვ. ამგვარ მძიმე პირობებშიც იმერეთის ლაშქრის მებრძოლებმა თავი ისახელეს გმირული საქმეებით:

პოლკოვნიკი სეხნია წულუკიძე ავანგარდში მიუძღოდა მილიციის რაზმებს, განსაკუთრებული გულმოდგინებით ასრულებდა თავის მოვალეობას, ამტკიცებდა რაზმელების საბრძოლო წყობილებას და მუხაესტატესთან ბრძოლაში მტრის მძლავრი ცეცხლის შუაგულში იმყოფებოდა.

პოდპორუჩიკმა გიორგი ჩიჯავაძემ თავისი ხელკვეითებით სამაგალითოდ შეასრულა სარდლობის დავალება თურქების თავდაცვის ნაგებობათა დაკავე-

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 121, ფურც. 105—111.

ბის საქმეში. იგი უშიშრად შეიჭრა მოწინააღმდეგის განლაგებაში, ყოლია მებრძოლები და დაიჭირა თურქების თხრილები.

თავ. პაატა და გიორგი წულუკიძეები, ნიკოლოზ ჩიჯავაძე, ივანე ერისთავი, არჩილ და სიმონ მიქელაძეები ვაჟკაცურად შეხვდნენ შეტევაზე გადმოსულ თურქების ჭარბ ძალებს, გამანადგურებელი კონტრიერიშით უკუაქციეს გათამამებული მტერი, შეუჩერებლად სდიეს დაძლეულ მტერს და დიდი ზარალი მიაყენეს;

ბუჭუა და დავით მიქელაძეები, ბესო ლორთქიფანიძე და ქაიხოსრო იაშვილი დაზვერვის მიზნით გაგზავნილნი თურქების ბანაკისაკენ, წააწყდნენ ჩასაფრებულ თურქებს, არ დაიბნენ, მტერს ზურგში მოექცნენ და მაგარი დარტყმა აგემეს;

ივანე და პაატა მიქელაძენი, თურქების მუხაესტატესაკენ განდევნის დროს ეკვეთნენ მტრის თავდაცვას, ჩაებნენ ხელჩართულ ბრძოლაში და ზარალით დაახვეინეს მოწინააღმდეგეს;

განსაკუთრებული გმირობა გამოიჩინეს ძმებმა სიმონ და დავით აგიაშვილებმა, რომელთაც ჩაბარებული ჰყავდათ ორასკაციანი რაზმი, შორაპნის ოლქის უფროსის თანაშემწის როსტომ წერეთლის, ასლან წერეთლის, ივანე აბაშიძის, აზნაურ ელიზბარ მაჭავარიანის და გიორგი თავზარაშვილის მონაწილეობით, — ჩაქვის გზით განლაგებული თურქთა დაზვერვის ხელში ჩაგდებისა და მუხაესტატეს გამაგრებული ბანაკის დასაპყრობად წარმოებულ ბრძოლაში. მძლავრი ცეცხლის პირობებში რაზმი უშიშრად შეიჭრა თურქების განლაგებაში, დაამარცხა მტერი და დევნა უყო გამაგრებულ ბანაკამდე;

სითამამით, სიმხნევით, მოხერხებულობით და მამაცობით თავი ისახელეს: სპირიდონ მესხმა, სესია იოსელიანმა, იასე ამალღობელმა, ქაიხოსრო ლორთქიფანიძემ, ივანე მარჯანიშვილმა, გურიის აზნაურმა იასე კვაშალმა, ქუთაისელმა მოქალაქეებმა ანდრია ქვარიანმა და დავით გომიაშვილმა; ვაჟკაცობით თავი ისახელა გლეხმა ზალიკა ჩახუნაშვილმა, რომელიც თამამად ჰკვეთდა თურქებს, ხოლო როცა მტერი უკუქცეულ იქნა, ფიცხლად სდევნიდა მათ. ცხარე ბრძოლაში ზალიკა ჩახუნაშვილმა მიიღო 5 ჭრილობა და სხვ.¹

იმერეთის სახალხო ლაშქრის (მილიციის) ოფიცერთა და მებრძოლთა თავდადება და გმირობა იმით აღინიშნა, რომ დაჯილდოვებულ იქნენ: წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით — პოლკ. ს. წულუკიძე; წმ. ანას მე-4 ხარისხის ორდენით — პოდპორუჩიკი გ. ჩიჯავაძე, პრაპორუჩიკი სიმონ აგიაშვილი და თავ. დავით აგიაშვილი; ოქროს მედლით გიორგის ლენტზე — გლეხი ზ. ჩახუნაშვილი; ვერცხლის მედლით ანას ლენტზე — აზნ. იასე კვაშალი, ს. იოსელიანი და მოქალაქე დ. გომიაშვილი; ვერცხლის მედლით გიორგის ლენტზე — აზნ. ი. ამალღობელი, ქ. ლორთქიფანიძე, ივ. მარჯანიშვილი და მოქალაქე ან. ქვარიანი; პოდპორუჩიკობა მიენიჭათ — პ. და გ. წულუკიძეებს, ნიკ. ჩიჯავაძეს, ივ. ერისთავს, არჩ. და სიმ. მიქელაძეებს; პრაპორუჩიკობა — დავ. მიქელაძეს, ბ. ლორთქიფანიძეს, ქ. იაშვილს, ივ. და პ. მიქელაძეებს, როსტომ

¹ საქ. სსრ ცნია, ფონდი 1025, საქმე 121, ფფ. 105—118.

და ასლან წერეთლებს, ივანე აბაშიძეს, ელ. მაჭავარიანსა და გ. თაყაიშვილს; აზნაურ სპ. მესხს შიენიჭა 14 კლასის ხარისხი; ერთდროული ფულადი ჯილდო 100 ვერცხლის მანეთის რაოდენობით მიეცა თავ. ბუჭუა მიქელაძეს¹.

ასეთ სურათს იძლევა ქართველ მეომართა მონაწილეობა რუსეთ-თურქეთის 1828—1829 წწ. ომში.

1829 წლის ზაფხულში რუსეთის ჯარებმა გადალახეს ბალკანეთის ქედი და გაემართნენ ანდრიანოპოლისაკენ, რომელიც ალღებულ იქნა ავვისტოს დასაწყისში. ანდრიანოპოლის ალღებით რუსეთს გზა ეხსნებოდა თურქების დედაქალაქ კონსტანტინეპოლისაკენ. იმავე წლის შუა ზაფხულში კავკასიის ჯარებმა იერიშით აიღეს ქალაქი და ციხე-სიმაგრე არზრუმი, რომლის ალღების შემდეგ ისინი ემზადებოდნენ ბათუმსა და ტრაპიზონზე გასალაშქრებლად. ყოველივე ამან განსაზღვრა თურქეთის დამარცხება რუსეთთან ომში და ამის გამო იგი იძულებული შეიქმნა ზავზე დათანხმებულყო.

1829 წლის სექტემბრის დასაწყისში ანდრიანოპოლში დადებულ იქნა ზავი რუსეთსა და თურქეთს შორის. ანდრიანოპოლის ზავმა მნიშვნელოვნად განამტკიცა მეფის რუსეთის პოზიციები აღმოსავლეთის საკითხში. ზავის თანახმად, რუსეთის ხელში გადმოვიდა მდ. დუნაის შესართავი, შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო და ახალციხის საფაშო—ახალციხისა და ახალქალაქის სიმაგრეებით. მოლდავეთმა, ვალახეთმა, სერბიამ და საბერძნეთმა მოიპოვეს ფართო შინაგანი თვითმმართველობის უფლება. თურქეთის სრუტეები — ბოსფორი და დარდანელი — ცხადდებოდა ღია სრუტეებად. გარდა ამისა, თურქეთს რუსეთისათვის უნდა გადაეხადა საკმაოდ დიდი კონტრიბუცია.

ანდრიანოპოლის ზავის შედეგებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის. ახალციხის საფაშოს ნაწილის გადმოსვლა რუსეთის ხელში საქართველოს უბრუნებდა თურქებისაგან მიტაცებული მისი ტერიტორიის მნიშვნელოვან ნაწილს.

ამგვარად, XIX საუკუნის 20-ანი წლების მეორე ნახევარში წარმოებულ იმეზის დროს რუსეთის შეიარაღებულმა ძალებმა სასტიკი დამარცხება აგემეს შახის ირანსა და სულთანის თურქეთს. შემუსვრილი ირანი და თურქეთი იძულებული შეიქმნენ ხელი აეღოთ თავიანთ პრეტენზიებზე ამიერკავკასიის მიმართ.

ირანელებისა და თურქების მიერ მიტაცებული საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის მიწა-წყლის დედა-სამშობლოსთან შემოერთებისათვის ბრძოლებში ქართველი, სომეხი და აზერბაიჯანელი ხალხების შვილებს, რუსი ხალხის შვილებთან ერთად, ბევრი სისხლი დაუღვრიათ. სისხლისმღვრელ ერთობლივ ბრძოლებში იჭედებოდა რუს, ქართველ, სომეხ და აზერბაიჯანელ ხალხთა შვილების ურთიერთგაგება. ერთმანეთისათვის თავდადება, ძმური კავშირი და მხედრული თანამეგობრობა.

ეს მეგობრული კავშირ-ურთიერთობა უფრო მეტად განმტკიცდა XIX და XX საუკუნეების ზღუბრბზე, როდესაც ქვეყნის საზოგადოებრივ მოძრაო-

¹ საქ. სსრ ცსია, ფონდი 1025, საქმე 121, ფფ. 105—118.

ბას სათავეში ჩაუდგა რუსეთის რევოლუციური პროლეტარიატი, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ვ. ი. ლენინის მიერ შექმნილი კომუნისტური პარტია.

1917 წლის დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ სრულიად ახალ საფუძველზე გამოსჭედა თანასწორუფლებიანი საბჭოთა ერების მეგობრობა. ჩვენი მრავალეროვანი სამშობლოს ხალხთა მეგობრობა იმ მამოძრავებელ ძალად იქცა, რომელიც უზრუნველყოფს ძლევაშილი კომუნისტური მშენებლობის დაგვირგვინებას, საბჭოთა კავშირის უშიშროებასა და მთელ მსოფლიოში მშვიდობისათვის ბრძოლის წარმატებას.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

სსრ კავშირის ხალხთა ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 10. I. 59)

Я. Хуцишвили

Грузины-воины в Кавказской действующей армии

(20-ые годы XIX века)

Резюме

Во второй половине 20-х годов XIX века Россия вела войны с Ираном и Турцией. В первом случае военные действия развернулись в Закавказье, а во втором — на Балканском полуострове и Закавказье. Действующая Кавказская армия состояла из войск Кавказского отдельного корпуса. В состав корпуса входили и грузинские ополченские соединения — Грузинская (Восточно-грузинская), Гурийская, Имеретинская, Мингрельская милиции.

Кавказская армия вписала в летопись военной истории нашей Родины немало героических подвигов солдат и офицеров русской армии. В славной плеяде мужественных бойцов и офицеров Кавказской армии были и грузинские бойцы и офицеры, которые вместе с русскими солдатами и офицерами, прославили русское оружие.

В работе освещается ход военных операций во время русско-иранской (1826—1828) и русско-турецкой (1828—1829) войн на Закавказском театре военных действий. В ней показаны героические дела бойцов и офицеров Грузинской, Гурийской, Имеретинской и Мингрельской милиций, заслуживших похвалы и награды Командования. В работе показано, как в огне совместных ожесточенных схваток с иранскими и турецкими войсками выковывалось и укреплялось боевое содружество сынов великого русского и грузинского народов.

В. Коновалов

Трудовой подъём рабочего класса ЗСФСР в годы первой пятилетки

Основным содержанием нашей эпохи является переход от капитализма к социализму. Начало новой эры в истории человечества, эры крушения империализма и торжества коммунизма было положено Великой Октябрьской социалистической революцией, совершённой рабочим классом вместе с беднейшим крестьянством под руководством Коммунистической партии во главе с великим Лениным.

С победой Октябрьской революции на долю трудящихся нашей страны выпала величайшая историческая миссия построения первого в мире коммунистического общества. Претворение в жизнь вековых чаяний трудящихся—уничтожение капиталистического строя и создание коммунистического общества—посильно лишь творческой деятельности народных масс, рабочим и крестьянам, руководимым Коммунистической партией,—подлинным творцам истории.

Главная и руководящая роль в построении коммунистического общества как в сфере производства, так и в сфере политической, общественной жизни принадлежит рабочему классу.

В процессе производства вместе со всеми трудящимися рабочий класс является главной производительной силой. Производственная деятельность рабочих, занятых в решающей отрасли производства—промышленности,—способствует совершенствованию и развитию всего производства, умножению материальных благ для удовлетворения потребностей трудящихся. Благодаря их труду и борьбе происходит изменение форм общественной жизни. „...Пролетариат,—указывал В. И. Ленин,—представляет и осуществляет более высокий тип общественной организации труда, по сравнению с капитализмом. В этом суть. В этом источник силы и залог неизбежной полной победы коммунизма“¹.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 29, стр. 386.

Из этого вытекает, что необходимым и важнейшим условием успешного строительства социализма и коммунизма является трудовой подъём рабочего класса, рост его творческой инициативы и энергии.

Изучение вопроса о трудовом подъёме рабочего класса СССР представляет огромный политический и научный интерес для советского народа, а также для трудящихся стран народной демократии.

В этой связи исключительно важное значение имеет вопрос о трудовом подъёме рабочего класса национальных республик Советского Союза, в том числе республик Закавказья. За годы Советской власти все республики добились величайших успехов в социалистическом строительстве. В ходе строительства социализма была решена историческая задача ликвидации унаследованной от времен царизма экономической и культурной отсталости всех народов, населяющих СССР. Во всех союзных республиках созданы современная промышленность, высокоразвитое сельское хозяйство, выросли национальные кадры рабочего класса и интеллигенции, сложилась новая, национальная по форме и социалистическая по содержанию культура. В нашей стране навсегда ликвидирован национальный гнёт, все народы стали равноправными членами братской семьи советских народов, пробудились к новой жизни. Главная и руководящая роль в решении всех этих задач принадлежит рабочему классу.

Одним из ярких периодов борьбы рабочего класса за построение социализма является первая пятилетка. Статья посвящена трудовому подъёму рабочего класса ЗСФСР в годы первой пятилетки.

* * *

Огромные успехи, достигнутые советским народом под руководством Коммунистической партии в восстановлении народного хозяйства и социалистической индустриализации, позволили Коммунистической партии наметить новые грандиозные задачи, нашедшие своё воплощение в первом пятилетнем плане развития народного хозяйства, рассмотренном и принятом XVI партийной конференцией ВКП(б) и V съездом Советов Союза ССР.

Основными задачами первой пятилетки являлись социалистическая индустриализация, преимущественное развитие производства средств производства, превращение нашей страны из аграрной в индустриально-аграрную, коллективизация сельского хозяйства, построение фундамента социалистической экономики, повышение материального благосостояния и культурного уровня трудящихся.

Особое внимание пятилетний план уделял подъёму экономики и культуры отсталых национальных окраин с целью постепенной ликвидации их экономической и культурной отсталости. В нём предусматривался более быстрый темп развития экономики и культуры отсталых республик, в особенности индустриального развития.

В соответствии с задачами первой пятилетки основные фонды промышленности ЗСФСР (без Азнефти) за пятилетие увеличивались в среднем на 302%. Объем валовой продукции всей промышленности к концу 1932/33 г. по сравнению с 1927/28 г. (в неизменных отпускных ценах 1926/27 г.) возрастал на 130%—с 598,7 млн. до 1377,5 млн. руб. Производительность труда намечалось повысить по государственной промышленности ЗСФСР в целом (без хлопкоочистительной) на 71%, а себестоимость—снизить на 25,5%. В течение пяти лет в промышленность вкладывалось 1152131,9 руб. и в электрификацию—122,4 тыс. руб., что составляло 48,5% всех капиталовложений (по СССР они составляли 46,2% вложений).

Осуществление пятилетнего плана было связано с преодолением огромных трудностей внутреннего и внешнего порядка, усугублявшихся обострением классовой борьбы и сопротивлением капиталистических элементов. XVI партийная конференция отметила, что "...преодоление трудностей и осуществление пятилетнего плана возможно лишь на основе величайшего роста активности и организованности трудящихся масс вообще и рабочего класса в особенности, на основе всемерного вовлечения миллионных масс рабочего класса в социалистическое строительство и в управление хозяйством, на основе всемерного развёртывания социалистического соревнования и мощного развития самокритики миллионных масс снизу против бюрократических извращений госаппарата"¹.

За годы Советской власти Коммунистическая партия добилась огромных успехов в подъёме политической и трудовой активности рабочего класса. Рабочий класс вырос количественно, укрепились его позиции во всех областях советского общества. Показателем трудового подъёма является улучшение работы производственных совещаний, проведение производственных переключек и смотров предприятий и т. д.

Задачи строительства социализма в нашей стране предполагали дальнейший рост этой активности как в отношении их непосредственного и более активного участия в хозяйственном строительстве, так и в отношении участия в управлении производством.

Одно из величайших значений Октябрьской социалистической революции состоит в том, что она впервые в истории открыла трудящимся дорогу для самостоятельного творчества в созидании нового коммунистического общества, сознательного и активного участия в развитии народного хозяйства и управления им. Все это обусловило необходимость возникновения соответствующего всеобъемлющего и действенного массового мето-

¹ „КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. II, изд. седьмое, стр. 454.

да строительства коммунистического общества. Таким методом явилось социалистическое соревнование.

Коммунистическая партия придавала и придает исключительно большое внимание организации и развёртыванию социалистического соревнования как одной из важнейших форм вовлечения трудящихся в управление производством, как методу коммунистического строительства.

В своей работе по организации и развёртыванию социалистического соревнования партия исходит из мудрых указаний В. И. Ленина по данному вопросу. В. И. Ленин рассматривал социалистическое соревнование как новую закономерность, присущую социализму, возникшую в противоположность конкуренции, присущей капитализму. Монополистический капитализм с присущей ему конкуренцией неслыханно зверски подавляет предприимчивость, энергию, смелый почин трудящихся масс и заменяет соревнование финансовым мошенничеством, деспотизмом, прислужничеством перед капиталистами. „Социализм не только не угашает соревнования, а напротив, впервые создаёт возможность применить его действительно широко, действительно в массовом размере, втянуть действительно большинство трудящихся на арену такой работы, где они могут проявить себя, развернуть свои способности, обнаружить таланты, которых в народе — непочатой родни и которые капитализм мямл, давил, душил тысячами и миллионами“¹.

В. И. Ленин придавал огромное значение развёртыванию социалистического соревнования в нашей стране. В „Первоначальном наброске статьи „Очередные задачи Советской власти“ Ленин указывал, что „организация соревнования должна занять видное место среди задач Советской власти в экономической области“, что „...именно теперь у нас организация соревнования на социалистических началах должна представить собою одну из наиболее важных и наиболее благодарных задач реорганизации общества“².

В. И. Ленину принадлежит величайшая заслуга в том, что он обосновал принципы социалистического соревнования: гласность, сравнимость результатов, возможность практического повторения опыта и товарищеская взаимопомощь, а также разработал развёрнутый план его организации в общегосударственном масштабе.

К началу первой пятилетки под руководством партии были подготовлены все необходимые условия для развёртывания социалистического соревнования в общегосударственном масштабе.

20 января 1929 г. в „Правде“, а затем и в других газетах была впервые опубликована статья В. И. Ленина „Как организовать соревнова-

¹ В. И. Ленин. Соч., т. 26, стр. 367.

² В. И. Ленин. Соч., т. 27, стр. 179 и 180.

ние?». Это явилось одним из важнейших мероприятий партии по развёртыванию социалистического соревнования в общегосударственном масштабе и вместе с тем призывом к трудящимся массам претворить ленинские идеи в жизнь.

Призыв партии встретил горячий отклик и поддержку среди широчайших масс трудящихся и прежде всего рабочего класса.

Инициативу в развёртывании социалистического соревнования взяли на себя комсомольцы. В ЗСФСР одними из первых на призыв об организации социалистического соревнования откликнулись бакинские комсомольцы, начавшие хозяйственный поход соревнованием отдельных ячеек комсомола.

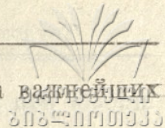
Почин комсомольцев поддержали коллективы многих фабрик и заводов, выступившие с предложениями начать соревнование. В первых вызовах подчёркивалась решимость рабочих и служащих бороться за поднятие производительности труда, снижение себестоимости, улучшение и развитие производства, против малейшего проявления бюрократизма, бесхозяйственности и разгильдяйства на производстве, за укрепление трудовой дисциплины и ликвидацию прогулов.

Благодаря творческой активности рабочих расширялся круг вопросов, по которым велось соревнование, выдвигались предложения о необходимости взаимного обмена производственным опытом и повышалась ответственность рабочего класса за выполнение планов.

В апреле 1929 г. по инициативе тверских рабочих был сделан шаг по переходу от вызовов к заключению хозяйственно-политических договоров на социалистическое соревнование.

Первыми в ЗСФСР эту инициативу поддержали металлисты. 19 апреля в газете „Бакинский рабочий“ был опубликован хозяйственно-политический договор между рабочими заводов им. Шмидта и им. Монтинга г. Баку. По договору рабочие обязались к XII годовщине Октября довести темп снижения себестоимости продукции до размеров, обеспечивающих полное выполнение промфинпланов, укрепить трудовую дисциплину на производстве, окончательно ликвидировав прогулы, опаздывания, случаи рвачества, недобросовестного отношения к материалам, инструментам и станкам, добиться максимального снижения брака, выполнить все предложения рабочих, внесённые в процессе смотра ПС, добиться поголовного вовлечения коллективов заводов в работу ПС, установить соревнование между цехами заводов, практиковать обмен достижениями в процессе проведения социалистического соревнования и объявить добровольный сбор средств на приобретение для деревни трактора.

Хозяйственно-политические договоры между предприятиями являлись важной формой массового социалистического соревнования в общегосударственном масштабе. Заключение их способствовало подъёму производствен-

ной активности рабочих и сосредоточению их внимания на важнейших вопросах соревнования.

Важное значение в дальнейшем развёртывании социалистического соревнования и ударничества сыграла XVI конференция ВКП(б). 29 апреля 1929 г. конференция обратилась ко всем рабочим и трудящимся крестьянам Советского Союза с призывом о развёртывании социалистического соревнования по всей стране, усилении борьбы за индустриализацию, за социализм.

С новой силой развернулась социалистическое соревнование между предприятиями. К концу 1928/29 г. только в Баку было заключено 251 заводской и 70 междугородних договоров¹. Одновременно с этим повышалась ответственность рабочих за выполнение плана, непримиримость к недостаткам в работе, классовое самосознание и бдительность.

Ширилось соревнование и внутри предприятий. Особого развития получили ударные производственные бригады, организованные по почину комсомола. К концу 1928/29 г. только на производственных предприятиях их насчитывалось свыше 350 с охватом в них около 3 тыс. рабочих².

Ударники выступали как передовой отряд рабочего класса в развернувшемся соревновании. Они являлись неумолимыми новаторами производства и активными борцами за выполнение плана. Так, ударная бригада гнута́рного цеха Марелисской фабрики гнутой мебели подняла производительность труда на 32%, снизила брак на 80% и сэкономила свыше 39 тыс. руб.³.

Развёртывалось и индивидуальное соревнование, особенно на тех предприятиях, где ему уделялось должное внимание. По Азнефти групповым и индивидуальным соревнованием к концу 1928/29 г. было охвачено 30% всех рабочих, на предприятиях Баку заключено 462 групповых и 2010 индивидуальных договоров, в Армении по тресту „Арментекстиль“ индивидуальным соревнованием было охвачено 50% рабочих⁴.

Таким образом, в 1928/29 г. социалистическим соревнованием и ударничеством были охвачены коллективы передовых предприятий и передовые рабочие, сыгравшие большую роль в выполнении заданий.

1928/29 г., вошедший в историю нашей страны как „год великого перелома“, был ознаменован крупными успехами в развитии промышленности, в повышении производительности труда, в снижении себестоимости продукции. Эти успехи явились результатом небывалого творческого подъёма рабочего класса, нашедшего своё выражение в развернувшемся социалистическом соревновании.

¹ ЦГАОР и СС СССР, ф. 5451, оп. 13, д. 308, л. 31.

² Там же, л. 37.

³ Там же, л. 39.

⁴ Там же, лл. 31, 33.

Достиженные успехи вызвали новый подъём творческой инициативы рабочих и социалистического соревнования. В начале 1929/30 г. рабочие многих предприятий выдвигали предложения о досрочном выполнении заданий пятилетнего плана.

Особенно широкий размах приняло движение за выполнение пятилетки в четыре года. Характерными чертами этого движения являлись мощный подъём социалистического соревнования, выдвижение рабочими новых, высших форм его, вовлечение в ряды активных борцов за выполнение плана широких слоёв рабочих, повышение требовательности к выполнению производственных заданий и взятых обязательств, улучшение рационализаторской и изобретательской работы.

Ударные бригады по глубоким насосам 5-го Сураханского промысла и слесарей завода им. Шмидта выступили 29 декабря 1929 г. на страницах „Вышки“ с призывом ко всем нефтяникам Советского Союза выполнить нефтяную пятилетку в два с половиной года.

Борясь за выполнение своих обязательств, рабочие широко развёртывали соревнование. На 1 января 1930 г. в ЗСФСР насчитывалось 67 тыс. ударников¹. Значительное развитие получило соревнование внутри предприятий. Так, по Грузии на 6 января 1930 г. по 59 учётным предприятиям и учреждениям, в которых было занято 39597 рабочих и служащих, исключая 5 ударных предприятий, во все виды соревнования и ударничества было вовлечено около одной трети рабочих и служащих².

С огромной силой развернулось соревнование в связи с ленинским набором в ударные бригады, проведённом в ленинские дни 1930 г. по инициативе ВЦСПС и ЦК ВЛКСМ, одобренной ЦК ВКП(б). На 1 марта 1930 г. число ударников в ЗСФСР составило 99255 чел.³. В соревнование была вовлечена значительная часть старых рабочих, которые ранее стояли в стороне от него.

Ленинский набор способствовал дальнейшему подъёму трудовой активности рабочих. В день памяти Ленина Батумская табачная фабрика „Восток“ им. Сталина объявила себя ударной и вызвала на соревнование Тбилисскую табачную фабрику „Пролетарий“ с обязательством выполнить пятилетку в три с половиной года⁴. Бригада слесарей завода им. Шмидта по сборке компрессоров, добровольно снизив расценки на каждый компрессор на 75 руб., добилась сборки трёх компрессоров в течение двух месяцев. Раньше бригада собирала один компрессор в течение трёх меся-

¹ ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 1282, л. 29.

² Там же, ф. 819, д. 1688, л. 61.

³ Там же, ф. 73с, д. 95, л. 81.

⁴ См. „Рабочую правду“ № 19, 24 января 1930 г.

цев¹. Больших производственных успехов добились и другие предприятия ЗСФСР.

Мощная волна ударного движения, вызванная ленинским набором, выдвинула перед профсоюзами и хозяйственниками первоочередную задачу закрепления этого призыва, организации новых отрядов ударников как решающей силы в борьбе за промфинплан вокруг конкретных показателей плана. В этих целях ВСНХ СССР и ВЦСПС в письме от 11 марта 1930 г. предложили установить твёрдые плановые задания цеху и довести их до агрегата, участка, ударной бригады, производственных коллективов, коммун и отдельного рабочего места.

В апреле-мае 1930 г. во время массовой самопроверки хода сопсоревнования в ряды соревнующихся и ударников влилось около 30 тыс. рабочих, а охват рабочих соревнованием по ЗСФСР достиг почти 60%².

В обстановке большого подъёма трудовой активности, роста творческой инициативы рабочих и дальнейшего развития соревнования проходила подготовка к XVI съезду Коммунистической партии.

В ходе предсъездовского соревнования творчеством рабочих были выдвинуты новые, высшие формы сопсоревнования. Рабочие шахты им. Артёма Шахтинского округа создали „общественный буксир“—форму соревнования, сочетавшую передачу опыта борьбы за промфинплан отстающему предприятию с обязательством оказания ему помощи в ликвидации прорыва.

Почин артёмовцев знаменовал собой подъём соревнования на новую, высшую ступень и усиление чувства ответственности рабочих за выполнение промфинплана, за дело социалистического строительства.

По их примеру рабочие гимнастёрочного цеха фабрики № 1 „Мке-рави“ г. Тбилиси организовали „буксир“ для брючного цеха, с которым они соревновались, ударники-нефтяники 12-го промысла Биби-Эйбатского района Баку помогли ликвидировать прорыв рабочим 13-го и 14-го промыслов.

Используя опыт „общественного буксира“, нефтяники Баку применили у себя Сураханский аврал-форму всесторонней и массовой помощи в ликвидации глубокого прорыва на Сураханских промыслах. В общей сложности в аврале участвовало 8 тыс. чел., было отработано 40200 человеко-часов³, а за одну пятидневку было сэкономлено 200 тыс. руб.⁴. В течение 10 дней была проделана работа, которая в обычных условиях растянулась бы на полгода. В действие было введено 29 буровых. Благодаря

¹ См. „Металлист“ № 1, 1 февраля 1930 г.

² ЦГАОР и СС ГССР, ф. 73с, д. 95, л. 81.

³ По сведениям „Зари Востока“ от 21 августа 1930 г.—56187 часов.

⁴ ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 1282, л. 7.

авралу суточная добыча нефти в Сураханах в первой половине августа возросла на 7,5%¹.

По почину рабочих Ростовского завода Сельмашстрой стали создаваться севозные ударные бригады, охватывавшие взаимосвязанные друг с другом производственные процессы, а по инициативе Ленинградского завода „Красный путиловец“ — планово-оперативные группы, развивавшие плановые начала на предприятиях.

Решения XVI съезда партии способствовали дальнейшему развитию соревнования, росту творческой инициативы рабочего класса. В конце июля 1930 г. творчеством рабочих Ленинградского машиностроительного завода им. К. Маркса был выдвинут встречный промфинплан, предполагавший максимальное использование имевшегося на предприятии оборудования в целях увеличения выпускаемой продукции.

Создание встречного промфинплана предполагало творческое участие многих рабочих, строгий учёт предложений каждой ударной бригады, каждого рабочего. Содействуя претворению в жизнь решений XVI съезда партии о включении рабочих предложений в промфинплан предприятий, встречный промфинплан явился формой усиления активного участия рабочих в планировании народного хозяйства.

Разработка встречных промфинпланов приняла массовый характер в период проработки Обращения ЦК партии от 3 сентября 1930 г. Глубокое знание возможностей и резервов предприятий позволяли рабочим значительно увеличить плановые задания по выпуску продукции. Так, встречный промфинплан, разработанный рабочими Азнефти, значительно превышал намётки плана, предложенного Азнефтью и Союзнефтью. Если Азнефть намечала довести добычу нефти в 1930/31 г. до 12875 тыс. тонн и Союзнефть — до 13021 тыс. тонны, то встречный промфинплан наметил добыть 13353 тыс. тонн (исключая Сураханский район, где проработка не была закончена). Производственное задание по нефтепереработке было увеличено на 245 тыс. тонн, а скорость проходки в бурении — на 12 м на станок-месяц².

На ряде предприятий промфинпланы принимались, несмотря на возражения со стороны некоторых хозяйственников.

Выдвижение промфинпланов продолжалось в особом квартале (октябрь-декабрь 1930 г.).

С предложением о заключении договора круговой социалистической поруки выступили ударники севозной бригады отдела механики Сураханского района и газета „Вышка“. Оно было поддержано большинством промыслов.

¹ См. „Зарю Востока“ № 224, 21 августа 1930 г.

² ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 873, л. 69.

В подписанном 16 октября 1930 г. в Грозном договоре круговой социалистической поручки нефтяников СССР¹ были взяты обязательства выполнить пятилетний план полностью и в срок, установить постоянную взаимную помощь всех районов путём обмена опытом работы, технических достижений, оборудованием и материалами, развёртывания соцсоревнования между ними, объявить беспощадную борьбу всем нарушителям трудовой дисциплины, перестроить работу бюро рационализации лицом к рабочему-ударнику и изобретателю и др. Особый пункт предусматривал организацию немедленной помощи пострадавшему от пожара майкопскому району, в т. ч. кадрами специалистов и квалифицированных рабочих.

Договор сыграл огромную роль не только в выполнении плана особого квартала, но и в выполнении нефтяной пятилетки в два с половиной года.

На предприятиях ЗСФСР широко применялся опыт гомельских печатников, организовавших производственные манёвры. Во время манёвров выяснялись неполадки в работе цехов и бригад, проверялись реальность встречного промфинплана, состояние труддисциплины, загрузка станков и машин, а также обеспеченность предприятия сырьём и оборудованием.

На Бакинском заводе им. Шмидта манёвры были проведены в форме объявления стального цеха на особом, чрезвычайном положении.

Коллективы многих предприятий приняли активное участие во все-союзном конкурсе на лучшее предприятие. Замечательную победу одержал коллектив Тбилисского паровозо-вагоноремонтного завода им. Сталина, завоевавший первенство в конкурсе ремонтных заводов СССР.

По почину ударников Северного Кавказа стала применяться новая форма социалистического соревнования—рационализаторский счёт с предложениями рационализаторского характера.

Величественные задачи народнохозяйственного плана 1931 г.—плана построения фундамента социалистической экономики вызвали новый мощный подъём творческой активности рабочего класса, дальнейшее развитие социалистического соревнования.

Рабочий класс встретил третий, решающий год пятилетки повсеместным выдвиганием встречных промфинпланов, принятием новых, повышенных обязательств.

В авангарде движения за досрочное выполнение пятилетнего плана находились нефтяники Баку, боровшиеся за выполнение нефтяной пятилетки в два с половиной года. Выдвигая встречные промфинпланы, рабочие одновременно указывали на пути его выполнения. Рабочие-ударники Биби Эйбата указывали на необходимость усиления работы по мобилизации внутренних ресурсов. Бурильщики-сураханцы предлагали выполнить

¹ См. „Вышку“ № 289, 20 октября 1930 г.

программу по бурению путём дальнейшего развёртывания социалистического соревнования, повышения ответственности за работу каждой буровой, организации обмена опытом и достижениями в бурильном деле с бурильщиками других районов и развёртывания большой разъяснительной работы среди новых рабочих. Нефтеперегонщики завода им. Джапаридзе считали, что необходимыми условиями для выполнения программы по переработке нефти являются усиление рационализации производства, лучшее использование каждой батареи, проведение в жизнь рабочих предложений и улучшение работы ПС.

В результате героических усилий и небывалого трудового энтузиазма бакинские нефтяники добились выдающегося успеха, выполнив к 1 апреля 1931 г. нефтяную пятилетку в два с половиной года.

Замечательная победа нефтяников явилась крупным вкладом в борьбу за экономическую независимость нашей страны, за обеспечение условий для досрочного выполнения пятилетнего плана развития народного хозяйства СССР. Благодаря победе наша страна вышла на второе место в мире по объёму продукции нефтяной промышленности.

Подъём трудовой активности рабочего класса сопровождался дальнейшим развитием соревнования. По данным на 1 апреля 1931 г. число ударников и соревнующихся в ЗСФСР достигло 200 тыс. чел. против 119 тыс. чел. на 1 октября 1930 г.¹ По сопоставимому кругу предприятий соревнованием и ударничеством на 1 апреля 1931 г. было охвачено 65,6% рабочих против 55,5% на 1 января 1931 г.²

Основными формами соревнования были ударные бригады, которые охватывали 40,8% соревнующихся и ударников, и индивидуальное соревнование, в котором участвовало 40,1% рабочих³.

Широко развернулось социалистическое соревнование в связи с подготовкой ко второй годовщине соревнования и к 1 Мая. По почину рабочих Тульского завода № 1 на предприятиях создавались новые ударные бригады имени „518“ и „1040“. На 1 августа 1931 г. общее число соревнующихся и ударников в ЗСФСР достигло 240 тыс. чел. При этом по учтённому кругу предприятий в соревновании и ударничестве участвовало 80,5% рабочих, 72,1% инженерно-технических работников и 48,9% служащих⁴.

Огромное значение в обеспечении дальнейшего развития промышленности сыграло указание Коммунистической партии о работе по-новому, о руководстве по-новому в связи с коренными изменениями условий развития нашей промышленности.

¹ Архив Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 3, д. 2949, л. 37.

² Там же, оп. 4, д. 3619, л. 53.

³ Там же, л. 59.

⁴ Там же, оп. 3, д. 2949, л. 34, 37.

Указания партии о шести исторических условиях успешного развития промышленности вызвали новый подъём активности рабочих.

Борьба за усиление внутрипромышленного накопления на основе хозрасчёта привела к возникновению новой формы производственной активности рабочего класса — хозрасчётных бригад. Опыт хозрасчётных бригад свидетельствовал о том, что они являлись одной из форм борьбы за правильную организацию труда, за внедрение хозрасчёта в работу предприятий, за дальнейшее развитие соцсоревнования на основе роста материальной заинтересованности рабочих в повышении производительности труда.

По данным на 1 января 1932 г. в ЗСФСР насчитывалась 2061 хозрасчётная бригада¹. При этом в промышленности в 1508 бригадах было охвачено 15727 чел.².

С переходом на хозрасчёт создались благоприятные условия для улучшения внутризаводского, цехового и межцехового планирования. Творчеством рабочих Керченского металлургического завода была создана новая форма борьбы за промфинплан — сменно-встречное планирование. Значение её состояло в том, что рабочие добивались ежедневного выполнения и перевыполнения плана, чем наносился удар по штурмовщине. На бакинских промыслах применялся вахто-встречный план.

В целях реализации шести исторических условий успехов промышленности использовались такие формы мобилизации активности рабочих, как Закавказский сталинский производственный поход, инициатором которого выступил коллектив 2-го Краснознамённого промысла Сталинского района г. Баку, и комсомольский встречный план на IV квартал 1931 г., инициаторами которого явились комсомольцы и рабочая молодёжь Тбилисского завода им. 26 коммунаров.

В четвёртом, завершающем году пятилетки творческая активность и инициатива рабочего класса были направлены на успешное выполнение плана 1932 г. и завершение пятилетки в четыре года. Осуществление этих грандиозных задач проходило под знаком реализации шести исторических условий успешного развития промышленности и овладения новой техникой.

Рабочие многих предприятий широко применяли такие испытанные формы социалистического соревнования, как встречный промфинплан, бригадный хозрасчёт, сменно-встречное и вахто-встречное планирование и др.

Вместе с тем творчество рабочих выдвинуло новые, высшие формы социалистического соревнования.

¹ „Материалы к отчёту Закавказского Совета Профессиональных Союзов (за 1928—1932 гг.)“, стр. 17.

² Сведения по Грузии и Армении взяты из ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 2372, л. 8, а по Азербайджану из „Материалов к отчёту З.С.П.С. (за 1928—1932 гг.)“, стр. 17.

Одной из новых, высших форм соревнования явился технический промфинплан. Конкретный технический план предприятия, направленный на максимальное увеличение производственной мощности предприятия, рассматривался как одно из важнейших условий выполнения и перевыполнения промфинплана. Основным стержнем техпромфинплана являлась развёрнутая борьба за овладение техникой. Осуществление техпромфинплана наносило удар по недостаткам производства, технического и экономического планирования. Техпромфинплан являлся вместе с тем орудием решительного перелома в отношении качественных показателей.

Руководящая роль в разработке и осуществлении техпромфинпланов принадлежала партийным организациям, опиравшимся на широкий актив рабочих-ударников и инженерно-технических работников.

Борясь за качество продукции, рабочие выдвинули новую форму борьбы — качественный промфинплан. Эти планы охватывали широкий круг вопросов, связанных с улучшением качества продукции, и предусматривали проведение мероприятий по рационализации производства, внедрению передовой технологии, правильной организации труда и т. д.

В борьбе за качество применялись такие формы, как общезакавказский поход за качество, конференции по качеству и др.

Наряду с этим росло число соревнующихся и ударников. По данным на 1 января 1933 г. в ЗСФСР во всех видах соревнования участвовало 74,8% рабочих, в т. ч. 66,6% рабочих были ударниками. Среди мужчин ударничеством было охвачено 67,2%, а среди женщин — 62,7%. По возрасту: среди рабочих до 23 лет включительно в ударничестве участвовало 64,7%, а среди рабочих старше 23-летнего возраста — 67%. В ударничество было вовлечено 82,1% коммунистов и 70,9% комсомольцев, работавших на предприятиях. По учтённым 117 предприятиям с числом рабочих 110776 чел. насчитывалось 3445 хозрасчётных бригад, охвативших 38411 чел., или 34,7% рабочих¹.

Из приведённых данных видно, что в социалистическое соревнование было вовлечено подавляющее большинство рабочих ЗСФСР, а значительная часть их была охвачена высшими формами соревнования.

Развитие соревнования сопровождалось усилением обмена опытом применения его высших форм, опытом освоения новой техники, передовой технологии и т. д.

Таким образом, в годы первой пятилетки социалистическое соревнование приобрело характер массового, всенародного движения, став одной из важнейших форм вовлечения рабочего класса, трудящихся масс в управление производством, методом коммунистического строительства.

¹ ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 2372, лл. 12, 17, 18, 20, 23 и 24.

В период первой пятилетки, особенно с 1931 года, рабочий класс под руководством Коммунистической партии практически взялся вплотную за овладение новой техникой и организацию новых производств. В докладе И. В. Сталина, выступившего 4 февраля 1931 г. на первой Всесоюзной конференции работников социалистической промышленности, был сформулирован лозунг партии: „Техника в период реконструкции решает всё“¹.

Это была новая сложная и труднейшая задача, возникшая в связи с начавшейся реконструкцией народного хозяйства. Решение её было подготовлено неуклонным осуществлением Коммунистической партией ленинского плана социалистической индустриализации страны, ростом творческой активности и инициативы рабочего класса, повышением его технического и культурного уровня и наличием у него огромного опыта в управлении производством.

Однако на пути её осуществления лежали большие трудности, связанные с перестройкой и улучшением дела подготовки новых кадров рабочих и переподготовкой молодых и старых кадров рабочих, которые в большинстве своём были связаны со старой техникой.

Призыв партии нашёл горячий отклик среди рабочего класса, так как он выражал коренные интересы нашего государства, являясь важнейшим условием ликвидации в кратчайший исторический срок экономической отсталости нашей страны. На партийных и профсоюзных собраниях, совещаниях рабкоров и т. д. рабочие выдвигали предложения об организации курсов для хозяйственников, для рабочих-производственников разных квалификаций, об организации технических кружков и т. п. В авангарде развернувшегося движения шли коммунисты.

В ответ на призыв партии на всех предприятиях создавались производственно-технические кружки. Рабочие проявляли глубокий интерес к техническим знаниям, к овладению техникой. На многих предприятиях ЗСФСР уже в 1931 г. в техническую учёбу было вовлечено 40 — 50% рабочих².

Важной составной частью борьбы за овладение техникой являлась производственно-техническая пропаганда. Активными пропагандистами выступали рабочие-ударники.

Творчеством рабочего класса были выдвинуты такие формы мобилизации на борьбу за овладение новой техникой, организацию новых производств, как партийно-технические конференции, техпоходы, сборы предложений изобретательского и рационализаторского характера и др.

¹ И. В. Сталин. Соч., т. 13, стр. 41.

² Архив Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 4, л. 3717, л. 165.

Активность и инициатива рабочих в борьбе за рационализацию производства проявлялись в выдвижении рационализаторских счетов, в разработке планов простейшей механизации предприятий, техпромфинпланов и т. д.

Массовое овладение техникой обеспечило преодоление основных трудностей реконструктивного периода и прежде всего несоответствия между новейшей техникой вновь пущенных и реконструированных предприятий и уровнем технических знаний рабочих и хозяйственников. Массовое овладение техникой позволяло полнее использовать преимущества социалистической системы хозяйства для выполнения народнохозяйственного плана, для ускорения темпов развития республики.

Одним из ярких проявлений творческой активности рабочего класса является рационализаторское и изобретательское движения. За годы пятилетки оно превратилось в массовое движение. В начале пятилетки в ЗСФСР насчитывалось несколько сот изобретателей и рационализаторов (например, в Азнефти и Аз. ВСНХ-539), а количество внесённых предложений по Азнефти, Аз. ВСНХ и 14 трестам ВСНХ Грузии составило 1490¹. В 1932 г. число изобретателей и рационализаторов составило 12409, а в течение года по ЗСФСР поступило 20018 предложений рационализаторского и изобретательского характера, из которых в производство было внедрено 7306 предложений с годовой экономией в 30099774 руб.².

Возникновение и развитие массового рабочего изобретательства свидетельствует о величайших преимуществах социалистического строя, создавшего благоприятные условия для полного простора творчества рабочих.

Рабочие-изобретатели совместно с инженерно-техническими работниками внесли достойный вклад в дело создания и рационализацию многих типов станков, машин и другого оборудования: советского крекинга, совершенных турбобуров, аппарата для изменения кривизны в бурении, в освоении однострунной и беструнной эксплуатации и др. Огромный вклад они внесли в борьбу за освобождение нашей страны от технической зависимости.

В рационализаторском и изобретательском движении всё более усиливались активность и планомерность борьбы изобретателей и рационализаторов за выполнение плана, за технический прогресс.

Большую роль в вовлечении рабочих в управление производством сыграли производственные совещания (ПС). Профсоюзы под руководством партии провели целый ряд мероприятий по оживлению и улучшению работы ПС. С этой целью в 1929 г. был проведён всесоюзный смотр ПС,

¹ Сведения взяты из ЦГАОР и СС ГССР, ф. 805, д. 1346, л. 2—3 об, ф. 819, д. 1786, л. 34 и ЦГАОР СС СССР, ф. 5451, оп. 13, д. 308, л. 46.

² См. „Профсоюзы Закавказья (1930—1933)“, стр. 55.

проводились также республиканские и заводские смотры, осуществление рестройки работы ПС с перенесением центра тяжести профсоюзной работы в цехи, бригады и агрегаты и т. д.

Всё это содействовало более частому созыву ПС, повышению посещаемости рабочих, особенно цеховых и бригадных ПС, и их активности в обсуждении разбиравшихся вопросов. Изменился характер и расширился круг вопросов, ставившихся на ПС. В центре внимания рабочих становились такие вопросы, как выполнение производственного плана, повышение производительности труда, снижение себестоимости продукции, развёртывание социалистического соревнования, разработка техпланов, организация труда на предприятиях и т. п. Рабочие Бакинского завода им. Шмидта приобрели опыт превращения ПС в производственно-технические совещания.

Неуклонно увеличивалось количество предложений, вносимых рабочими.

В связи с осуществлением единоначалия на предприятиях производственные совещания как форма вовлечения рабочих в управление производством позволяли сочетать принципы единоначалия с осуществлением контроля снизу.

Важной формой мобилизации рабочих на выполнение поставленных перед производством задач и улучшение на этой основе материального и культурного уровня рабочих являлись колдоговорные кампании.

За годы пятилетки под руководством партии перезаключение коллективных договоров превратилось в массовые хозяйственно-политические кампании, а организация активности рабочих на разрешение коренных вопросов работы происходила на основе социалистического соревнования.

Рабочие стали активнее участвовать в обсуждении колдоговоров. Они вносили к ним много добавлений, большинство которых носило производственный характер. Например, в колдоговорной кампании 1931 г. по 9 союзам и районам Грузии в прениях выступило 7294 чел., и внесено было по 14 союзам и 3 районам Грузии 10076 предложений¹.

В связи с этим расширялся и конкретизировался круг вопросов по взаимным обязательствам. Если раньше взаимные обязательства носили общий характер и в основном отражали только тарифные вопросы, то в годы пятилетки они в большинстве своём стали носить конкретный характер и включали обоснованные технико-экономические показатели. Всё большее внимание в них уделялось вопросам ускорения темпов развития промышленности, повышению производительности труда, технике безопасности, подготовке и переподготовке кадров, работе и руководству по-новому и т. д. В колдоговорах отражались меры по повышению и урегулированию зар-

¹ Архив Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 4, д. 3698, л. 58.

платы и дальнейшему улучшению материально-бытовых условий культурного уровня рабочих. Таким образом, колдоговоры охватывали коренные вопросы работы: социалистическую рационализацию производства, повышение производительности труда, укрепление трудовой дисциплины и повышение реальной заработной платы.

Колдоговорные кампании способствовали новому подъёму активности рабочих. Например, колдоговорная кампания 1929—30 г. проходила под знаком одобрения политики партии в области социалистического строительства в городе и деревне, в области ускорения темпов выполнения пятилетнего плана. На многочисленных собраниях рабочие выдвигали предложения о выполнении пятилетки в четыре, три с половиной, а по Ленинскому району Баку до двух с половиной лет по нефтяной промышленности¹.

Они вызывали новую волну соревнования, выдвижения встречных промфинпланов, рационализаторских счетов и т. д. По неполным данным в период колдоговорной кампании 1932 г. в соревнование и ударничество по Азербайджану было вовлечено по 25 союзам 7779 чел. и создано 335 новых хозрасчётных бригад, по Грузии в соревнование и ударничество было вовлечено 16177 чел. и по Армении—3070 чел.².

Рост активности рабочих способствовал успешному выполнению плана.

Рост рабочего класса, повышение его творческой активности являлись одной из решающих условий, способствовавших выполнению пятилетнего плана в области промышленности.

Пятилетний план развития промышленности ЗСФСР был выполнен досрочно, за 4 года и 3 месяца, а по ряду отраслей — ещё раньше. План выпуска валовой продукции промышленности был выполнен на 113,8%. В связи с этим объём промышленной продукции в 1932 г. превысил довоенный уровень более чем в 3 с половиной раза, а уровень 1928 г. — почти в 3 раза³.

За годы первой пятилетки в ЗСФСР был создан ряд новых отраслей промышленности, и коренным образом перевооружены существовавшие.

Коренная техническая реконструкция промышленности ЗСФСР и небывалый рост производственной активности и инициативы рабочих, нашедших своё выражение в развёртывании социалистического соревнования, подъём производственно-технического уровня рабочих обусловили значительное повышение производительности труда. В целом по всей промышленности ЗСФСР годовая производительность труда одного рабочего повы-

¹ Архив Грузинского филиала ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 13, оп. 3, д. 3363, лл. 4—5.

² ЦГАОР и СС СССР, ф. 5515, оп. 27, д. 802, лл. 2 и 11.

³ См. „Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства ЗСФСР“, стр. XIV.

силась за 4 года на 54,4% с нефтяной и на 69% без нефтяной. В группе „А“ производительность труда повысилась на 62,6%, а в группе „Б“ — на 65,2%.

Этот рост производительности труда происходил при значительном сокращении продолжительности рабочего дня и увеличении выходных (свободных) дней у рабочего. С учётом сокращения рабочего времени часовая производительность труда по всей промышленности, включая нефтяную, повысилась на 80,2%¹.

За годы первой пятилетки ЗСФСР превратилась из аграрной в индустриально-аграрную республику. Удельный вес промышленности в валовой продукции народного хозяйства возрос с 51% в 1928 г. до 73,3% в 1932 г., а удельный вес сельского хозяйства за тот же период уменьшился с 49% до 26,7%².

Превращение ЗСФСР из аграрной в индустриально-аграрную республику является блестящей победой ленинской генеральной линии Коммунистической партии на социалистическую индустриализацию. Особое значение этого факта состоит в том, что была ликвидирована в основном отсталость края, покончено с фактическим неравенством республик Закавказья и созданы благоприятные условия для дальнейшего, более мощного развития производительных сил края.

Одновременно с этим происходил процесс вытеснения и ликвидации частных капиталистических элементов в промышленности. Если в начале пятилетки (1927/28 г.) доля частнокапиталистического сектора в валовой продукции всей промышленности составляла 20,5% (в т. ч. в ценовой — 3%), то в 1932 г. она едва достигала 1%, который целиком приходился на мелких некооперированных кустарей. Доля социалистического сектора в промышленности за этот период возросла с 79,5% до 99%³. Это означало, что социалистические производственные отношения стали безраздельно господствующими в промышленности ЗСФСР. Выполнение первого пятилетнего плана обеспечило решение важнейшей задачи социалистического строительства в нашей стране — задачи построения фундамента социалистической экономики.

* * *

Таким образом, творческие усилия рабочего класса в годы первой пятилетки увенчались крупными успехами в развитии промышленности, в её социалистическом преобразовании. Источники подъёма творческой ак-

¹ См. „Итоги выполнения первого пятилетнего плана развития народного хозяйства ЗСФСР“, стр. 159—160.

² Там же, стр. XIV.

³ Там же, стр. 39—40.

тивности рабочего класса, источники одержанных побед возможны только в условиях социалистического строя.

Одним из неисчерпаемых источников трудового подъёма рабочего класса, его побед является уничтожение объективных преград, которые тормозили сознательное и решающее участие рабочих, всех трудящихся в историческом процессе, в развитии общества. Решающее значение в этом имели свержение капиталистов и помещиков, уничтожение всякой эксплуатации человека человеком и частной собственности на средства производства и переход власти в руки трудящихся, установление диктатуры пролетариата и утверждение общественной социалистической собственности. Это значит, что политической основой творческого подъёма рабочего класса, трудящихся масс является советский государственный строй, а материальной основой — социалистический способ производства. С осуществлением этих революционных преобразований рабочий класс, трудящиеся массы получили возможность прямо и непосредственно активно воздействовать на развитие народного хозяйства, политической жизни и культуры, следовательно, на развитие общества. В этом состоит величайшее значение Великой Октябрьской революции и преимущество социализма над капитализмом.

Вместе с тем социализм в полной мере раскрыл созидательный, творческий характер труда. Он коренным образом изменил общественную оценку труда, открыв в нём источник массового героизма. В условиях социализма труд приобрёл общественное значение, превратился из тяжёлого бремени в дело чести и славы.

Труд приобрёл решающее значение в преобразовании духовного облика людей. Ярким выражением нового, социалистического отношения к труду и убедительным доказательством превращения труда в героическое является социалистическое соревнование. В годы первой пятилетки социалистическое соревнование из почина передовых рабочих превратилось во всенародное движение. Рабочий класс обогатил себя многими формами социалистического соревнования.

Величайшим источником трудового подъёма рабочего класса является его высокая сознательность, беззаветная преданность великому делу социализма, глубокая уверенность в его победе. Неиссякаемая творческая энергия рабочего класса, рождение огромного числа самоотверженных героев труда стали возможными благодаря ясности цели, которую даёт рабочему классу, всем трудящимся преобразующее мир учение марксизма-ленинизма, пониманию социального и исторического смысла и значения социалистического строительства, его успехов. В этом одно из величайших преимуществ социалистического строя.

Наконец, величайшим источником творческой активности рабочего класса является организованность его при социализме. Высшим выраже-

нием организованности рабочего класса, трудящихся масс является Коммунистическая партия. Коммунистическая партия является великой вдохновляющей и руководящей силой советского народа в борьбе за построение коммунизма.

Большая руководящая и направляющая роль Коммунистической партии в советском обществе заключается в том, что партия, вооружённая марксистско-ленинской теорией, знанием законов общественного развития, вовремя выявляет назревшие вопросы, разрабатывает их с позиций марксизма-ленинизма, определяет узловые задачи и способы их решения и направляет всю созидательную работу трудящихся по верному руслу. Партия объединяет, цементирует и сплачивает массы, развивает энергию народа, во много раз увеличивая тем самым его преобразующую роль. Обобщая богатейший опыт народа, партия помогает ему выработать самые гибкие и совершенные формы деятельности по созданию социалистического общества.

Партия, считая народ подлинным творцом истории, нового общества, обеспечила самый широкий, подлинно безграничный простор для преобразующей деятельности рабочего класса, всего народа. Особое внимание партия уделяла укреплению и развитию союза рабочего класса и крестьянства под руководством рабочего класса—главной силы в построении нового общества.

В условиях многонационального Советского государства особую заботу партии составляла борьба за торжество марксистско-ленинской идеологии пролетарского интернационализма, равноправия и дружбы народов. В нерушимой дружбе народов партия видит вечно живой источник могущества и силы советского строя.

Достижения республик Закавказья—результат последовательного проведения в жизнь ленинской национальной политики Коммунистической партии и Советского государства. За годы советской власти навсегда была ликвидирована национальная рознь и вражда, народы ЗСФСР сплотились в единую братскую семью, окрепла дружба народов ЗСФСР, всего Советского Союза. Помимо всесторонней и бескорыстной помощи в социалистическом строительстве со стороны русского рабочего класса, всех народов СССР, рабочий класс ЗСФСР использовал их богатый опыт в управлении и развитии производства. Всё это значительно умножало творческие силы рабочего класса ЗСФСР и способствовало успешному выполнению пятилетнего плана.

Коммунистическая партия, исходя из ленинского определения профсоюзов как школы воспитания, школы управления и хозяйственная, школы коммунизма, осуществила целый ряд мероприятий по укреплению профсоюзов, по очищению их от правооппортунистических элементов, по повышению роли в социалистическом строительстве.

Важное значение для обеспечения мощного развития промышленности с организационной стороны сыграли перестройка управления промышленностью и мероприятия по расширению прав республик, входивших в состав ЗСФСР. Осуществление их вызвало новый разворот инициативы, творчества рабочих.

Социалистическое строительство в годы первой пятилетки происходило в условиях острой классовой борьбы. Задачи уничтожения капиталистических элементов, построения фундамента социалистической экономики требовали решительных мер по повышению политической активности рабочего класса, всех трудящихся, по укреплению органов диктатуры пролетариата. В этих целях партия укрепила союз рабочего класса с крестьянством под руководством рабочего класса, Советы, развёртывала критику и самокритику и т. д.

Успехи в выполнении пятилетнего плана были завоёваны партией в ожесточённой борьбе с многочисленными врагами. Партия вела непримиримую борьбу с троцкистами, бухаринцами, буржуазными националистами и другими врагами, которые пытались свернуть партию с генеральной линии, с ленинского пути на путь реставрации капитализма. Коммунистическая партия под руководством Центрального Комитета во главе с И. В. Сталиным разгромила предателей и капитулянтов, отстояла ленинизм и уверенно вела советский народ по пути построения социализма.

* * *

Изучение вопроса о трудовом подъёме рабочего класса в годы первой пятилетки ЗСФСР имеет большое историческое значение.

Трудовой подъём рабочего класса в годы первой пятилетки свидетельствует прежде всего о неиссякаемости творческой энергии, творческого почина и инициативы рабочих в процессе социалистического строительства. Это нашло своё выражение в возникновении, развёртывании и развитии социалистического соревнования и ударничества, принявших массовый характер, в возникновении массового рабочего изобретательского и рационализаторского движения и т. д.

Чем глубже были социалистические преобразования, чем сложнее были стоявшие задачи, тем выше поднималась творческая активность рабочего класса. Рабочие выдвигали новые, высшие формы социалистического соревнования, организации труда и т. п., соответствовавшие новым условиям развития промышленности и способствовавшие решению назревших задач социалистического строительства. Почин передовых рабочих становился достоянием большинства рабочих.

Трудовой подъём рабочего класса является убедительным доказательством способности рабочих к самостоятельному историческому творчеству, к решению труднейших и сложнейших задач социалистического строитель-

ства. В этой связи особо важное значение имеет приобщение к самостоятельному историческому творчеству рабочего класса народов Закавказья, ранее находившегося в угнетённом состоянии. Трудовой подъём рабочего класса ЗСФСР свидетельствует о его способности творчески решать сложнейшие и труднейшие задачи социалистического строительства в Закавказье. Рабочий класс ЗСФСР, как составная и неразрывная часть рабочего класса СССР, внёс свой достойный вклад в выполнение величественных задач первой пятилетки.

В этом раскрывается одно из величайших завоеваний Великой Октябрьской социалистической революции, вызвавшей коренные изменения в жизни народов нашей страны, уничтожившей все и всякие формы угнетения, классовый и национальный гнёт и открывшей безграничные возможности для творческой деятельности рабочего класса, народов всех советских республик.

Огромные успехи, достигнутые рабочим классом в выполнении первой пятилетки, разбили гнусную ложь и клевету буржуазии о неспособности рабочего класса, в особенности рабочего класса бывших колоний, к самостоятельной деятельности.

Более того, творческая активность рабочего класса явилась решающей силой в преодолении бешеного сопротивления со стороны остатков эксплуататорских классов и международного империализма помешать, задержать социалистическое строительство. Как отметила XVII конференция ВКП(б), „завершение построения фундамента социализма в СССР означает, что ленинский вопрос „кто-кого“ решён против капитализма в пользу социализма полностью и бесповоротно и в городе и в деревне“¹. Таким образом, в этой борьбе победу одержали трудящиеся массы под руководством рабочего класса во главе с Коммунистической партией. Вопреки клевете буржуазии и её идеологов, рабочий класс доказал, что он способен не только разрушать старое, буржуазное общество, но и успешно строить новое, социалистическое общество.

Успехи в выполнении задач первого пятилетнего плана, огромный трудовой подъём рабочего класса, рост его творческой активности и инициативы создали условия для нового, мощного развития производительных сил ЗСФСР.

¹ „КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК“, ч. II, стр. 692.

3. კონკრეტული

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

აქტიური-პაქისიის სუსტ მუშათა კლასის შრომითი აღმაჯლობა პირველ ხუთწლიურში

რეზიუმე

წინამდებარე ნაშრომი — „ა/კ სუსტ მუშათა კლასის შრომითი აღმაჯლობა პირველ ხუთწლიურში“ დაწერილია საკანდიდატო დისერტაციის — „ა/კ სუსტ მუშათა კლასის ბრძოლა პირველი ხუთწლიანი გეგმის შესრულებისათვის მრეწველობის დარგში“ — საფუძველზე.

შესავალში ლაპარაკია იმაზე, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ამ საკითხის შესწავლას. აგრეთვე განხილულია მუშათა კლასის შრომითი აღმაჯობის წინამძღვრები.

მრავალი ფაქტური მასალის საფუძველზე ნაშრომში გაშუქებულია საკითხი სოციალისტური შეჯიბრების წარმოშობისა და განვითარების შესახებ პირველ ხუთწლიურში, სოციალისტური შეჯიბრებისა, რომელიც ერთ-ერთი მეტად მნიშვნელოვანი მეთოდია მშრომელი მასების სოციალისტურ მშენებლობაში ჩაბმისა და შრომის ნაყოფიერების გადიდების საქმეში. სოციალისტური შეჯიბრების მსვლელობის პროცესში მუშათა კლასის შემოქმედებამ წამოაყენა მრავალი ახალი, უფრო მაღალი ფორმა, რომელიც შეეფარებოდა წარმოების განვითარების ახალ პირობებს და ხელს უწყობდა მომწიფებული ამოცანების გადაჭრას. ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ პირველ ხუთწლიურში სოციალისტური შეჯიბრება მოწინავე მუშების წამოწყებიდან გადაიქცა სახალხო მასობრივ მოძრაობად. მუშათა კლასს და პარტიულ ორგანიზაციებს სოციალისტური შეჯიბრების განვითარების შედეგად შესაძლებლობა მიეცა წამოეყენებინა ახალი ლოზუნგი „ხუთწლიური — ოთხ წელი“, ხოლო ნავთობის მრეწველობაში — „ხუთწლიური — ორნახევარ წელიწადში“.

ნაშრომში გაშუქებულია მუშათა კლასის ბრძოლა ახალი ტექნიკის დაუფლებისათვის. აღნიშნულია, რომ ეს ბრძოლა სულ უფრო და უფრო მასობრივ ხასიათს იღებდა. აგრეთვე განხილულია ტექნიკის დაუფლებისათვის მუშათა კლასის ბრძოლის სხვადასხვა ფორმები.

მუშათა კლასის შემოქმედებითი აქტივობის ერთ-ერთი მკაფიო გამოხატულებაა რაციონალიზატორული და საგამომგონებლო მოძრაობის შემდგომი ზრდა. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ ამ მოძრაობამ პირველ ხუთწლიურში მასობრივი ხასიათი მიიღო.

ნაშრომში აღნიშნულია, რომ წარმოების მმართველობაში მუშათა კლასის ჩასაბმელად დიდი როლი ითამაშეს საწარმოო თათბირებმა. წარმოების წინაშე მდგარი ამოცანების განხორციელებისათვის მუშათა ფართო მასების დარაზმვას დიდად შეუწყვეს ხელი კოლექტიურმა ხელშეკრულებებმა.

ნაშრომში მოკლედ მოცემულია მასალები, რომლებიც მოგვითხრობენ პირველი ხუთწლიანი გეგმის შესრულების შედეგებზე მრეწველობის დარგში.

დასასრულ, გაანალიზებულია მუშათა კლასის შრომითი აღმაჯობის გამომწვევი მიზეზები და მნიშვნელობა.

მ. ჭაჭუა

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების ბრძოლა ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელებისათვის (1903—1907 წწ.)

რსდმპ II ყრილობაზე 1903 წელს შეიქმნა ახალი ტიპის პარტია, რუსეთის პროლეტარიატის რევოლუციურ-მარქსისტული პარტია. ბოლშევიკური პარტიის შექმნა მობრუნების პუნქტი იყო რუსეთისა და საერთაშორისო მუშათა მოძრაობის ისტორიაში.

რუსეთის პროლეტარიატის დიდი ბელადისა და მასწავლებლის ვ. ი. ლენინის ხელმძღვანელობით რევოლუციურ-მარქსისტული გაზეთის „ისკრის“ მიერ შემუშავებული იდეური და ორგანიზაციული პრინციპები დაედო საფუძვლად ბოლშევიკების პარტიას. რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებულმა მარქსისტულმა პროგრამამ მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა ბოლშევიკების პარტიის იდეურ ერთიანობას. მასში ლენინური პრინციპულობით ნათლად არის ჩამოყალიბებული პარტიის უახლოესი ამოცანები (პროგრამა მინიმუმი) და პარტიის საბოლოო მიზნები (პროგრამა მაქსიმუმი). ლენინური საზის დიდი გამარჯვება იყო ყრილობის მიერ მარქსიზმის ძირითადი იდეის — პროლეტარიატის დიქტატურის მოპოვების აღიარება.

რსდმპ II ყრილობამ მიიღო ვ. ი. ლენინის მიერ შემუშავებული აგრარული პროგრამა, რომელიც რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოთხოვნებს აყენებდა გლეხთა საკითხში. ვ. ი. ლენინი ერთადერთი მარქსისტი იყო რუსეთში, რომელმაც სერიოზულად მოკიდა ხელი აგრარულ-გლეხური საკითხის შესწავლას და მარქსიზმის პრინციპებზე დაყრდნობით შეიმუშავა რსდმპ აგრარული პროგრამა.

ვ. ი. ლენინის მიერ წარმოდგენილი და რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული აგრარული პროგრამა მოითხოვდა ბატონყმობის ყველა ნაშთის მოსპობას, გლეხებისათვის მემამულეების მიერ წართმეული „ჩამონაჭრების“ დაბრუნებას. ლენინური აგრარული პროგრამა ბატონყმობის ყოველგვარი ნაშთების მოსპობისა და კლასობრივი ბრძოლის თავისუფალი განვითარების მიზნით შემდეგი სახის კონკრეტულ მოთხოვნებს აყენებდა:

„1. გამოასახიდი და საღალღო გადასახადების, აგრეთვე ყოველგვარი ბეგრის გაუქმებას, რაც ამჟამად ტვირთად აწევდა გლეხობას, როგორც მოზღვრე წოდებას.

2. ყველა იმ კანონის გაუქმებას, რომლებიც ავიწროებენ გლეხს მისი მიწის განმკარგულებლობის მხრივ.

3. გლეხებისათვის იმ ფულადი თანხების დაბრუნებას, რომლებიც მათგან წაიღეს გამოსასყიდ და საღალო გადასახდელთა ფორმით; ამ მიზნით სამონასტრო და საეკლესიო ქონების, აგრეთვე საუფლისწულო, საკაბინეტო და სამეფო გვარეულობის პირთა კუთვნილი მამულების კონფისკაციას, ასევე იმ მიწათმფლობელ-თავადაზნაურთა მიწების დაბეგვრას განსაკუთრებული გადასახადით, რომლებმაც გამოსასყიდი სესხით ისარგებლეს; ამ გზით მიღებული თანხების გადაცემას განსაკუთრებულ სახალხო ფონდში სოფლის საზოგადოებათა კულტურულ და საქველმოქმედო საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად.

4. გლეხთა კომიტეტების დაარსებას: ა) სოფლის საზოგადოებებისათვის იმ მიწების დასაბრუნებლად (ექსპროპრიაციის საშუალებით ან,—იმ შემთხვევაში, თუ მიწები ზელიდან ზელში გადადიოდა,—სახელმწიფოს მიერ გამოყიდვით მსხვილი თავადაზნაურული მიწათმფლობელობის ხარჯზე), რომლებიც გლეხებს ბატონყმობის მოსპობის დროს ჩამოატრეს და მემამულეთა ზელში გლეხთა დამონების იარაღს წარმოადგენს; ბ) კავკასიაში გლეხთა საკუთრებაში იმ მიწების გადასაცემად, რომლებითაც ისინი სარგებლობენ როგორც დროებით ვალდებულნი, ხიზნები და სხვ.; გ) ბატონყმური ურთიერთობის იმ ნაშთების მოსაშობად, რომლებიც დარჩენილია ურალში, ალტაიში, დასავლეთ მხარეში და სახელმწიფოს სხვა ოლქებში.

5. სასამართლოებისათვის იმ უფლების მინიჭებას, რომ შეამცირონ უზომოდ მაღალი საიჯარო გადასახადები და გაუქმებულად გამოაცხადონ გარიგებანი, რომელთაც კაბალური ხასიათი აქვთ¹.

აგრარულ საკითხზე ასეთი კონკრეტული მოთხოვნების წამოყენებით ლენინმა გვიჩვენა, რომ მუშათა კლასი და მისი პარტია კი არ უგულებელყოფს გლეხობას, როგორც ამას II ინტერნაციონალის პარტიები აკეთებდნენ, არამედ მხარს უჭერს მის რევოლუციურ-დემოკრატიულ მოთხოვნებს და ცდილობს მომავალ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის მხარეზე გამოიყვანოს გლეხობა, რათა საერთო ძალით, პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციური ენერგიით მოსპოს ცარიზმისა და მემამულეების ძალაუფლება და მოიპოვოს დემოკრატიული რესპუბლიკა. ლენინსა და ბოლშევიკებს მიაჩნდათ, რომ აგრარული საკითხი გლეხობის სასარგებლოდ შეიძლება გადაწყდეს არა რეფორმის გზით, არა მეფესთან და მემამულეებთან შეთანხმების გზით, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ რევოლუციის გზით, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვების გზით.

I

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები ყოველმხრივ იცავდნენ და ასაბუთებდნენ ლენინურ აგრარულ პროგრამას. ისინი დიდ პოლიტიკურ და

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. 1, 1954, გვ. 47.

ორგანიზაციულ მუშაობას აწარმოებდნენ გლეხობის დასარაზმავად ცარიზმის, მემამულეებისა და ბურჟუაზიის ბატონობის დამხობისათვის.

საქართველოში ლენინურ-ისკრული ორგანიზაციების შემდგომი განვითარების, მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის მიმართ პარტიული ხელმძღვანელობის განმტკიცების საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა 1903 წლის მარტში რსდმპ კავკასიის კავშირის შექმნას. საქართველოსა და ამიერკავკასიის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში რსდმპ კავკასიის კავშირის შექმნა იყო გარდატეხის პუნქტი, მუშათა და გლეხთა რევოლუციური მოძრაობისადმი სისტემატური პარტიული ხელმძღვანელობის მტკიცე დასაწყისი. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი და მისი ადგილობრივი კომიტეტები ლენინის მტკიცე დასაყრდენი იყო, ამიერკავკასიაში.

რსდმპ კავკასიის კავშირმა თავისი არსებობის პირველი დღიდანვე მიზნად დაისახა დაეცვა ლენინის მიერ შემუშავებული პარტიის პროგრამული, ორგანიზაციული, პოლიტიკური (ტაქტიკური) და თეორიულ-ფილოსოფიური საფუძვლები და მასებისათვის მშობლიურ ენაზე განემარტა ისინი.

1903 წლის გაზაფხულზე კავკასიის კავშირმა თავის ორგანოში „პროლეტარიატის ბრძოლა“ განაცხადა, რომ იგი მთლიანად ლებულობს „ისკრისა“ და „ზარისა“ მიერ შემუშავებული პროგრამის პროექტებს და მას ურთავს ზოგიერთ დამატებით მოთხოვნებს, რომლებიც გამოწვეულია საქართველოსა და ამიერკავკასიის ადგილობრივი თავისებურებებით. 1903 წლის აპრილ-მაისში კავკასიის კავშირმა ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე გამოაქვეყნა ლენინის ხელმძღვანელობით შემუშავებული პროგრამის პროექტები და ამავე დროს წარმოადგინა ადგილობრივი პირობებით ნაკარნახევი საკუთარი მოთხოვნებიც. შემოქმედებითად მიდგომის საფუძველზე კავკასიის კავშირმა წამოაყენა საქართველოში არსებული გლეხთა „ღროებითი ვალდებულების“ და „ხიზნობის“ მოსპობის, აგრეთვე ამიერკავკასიის სკოლებში ადგილობრივ ენებზე სწავლების შემოღების მოთხოვნა¹. კავკასიის კავშირის მიერ საქართველოსათვის წამოყენებული აგრარული მოთხოვნა, როგორც ცნობილია, ვ. ი. ლენინის წინადადებით მიღებულ და დამტკიცებულ იქნა რსდმპ II ყრილობის მიერ.

რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული აგრარული პროგრამის ძირითადი პუნქტი „ჩამონაჭრების“ დაბრუნების მოთხოვნა იყო. „ჩამონაჭრების“ დაბრუნების მოთხოვნა, როგორც კონკრეტული ამოცანა, რომელიც გლეხებისათვის უახლოეს მომავალში უნდა განხორციელდებოდა, ნაკარნახევი იყო რუსეთის აგრარულ ურთიერთობაში არსებული ობიექტური ვითარებით. „ჩამონაჭრების“ კონსფისკაცია ძირს გამოუთხრიდა შრომამიგებით სისტემას, როგორც ბატონყმური ურთიერთობის ეკონომიურ საფუძველს, რევოლუციურ-დემოკრატიულ მისწრაფებებს გაუღვიძებდა გლეხობას და საერთოდ სამიწათმოქმედო ურთიერთობის განვითარებას მისცემდა ბიძგს. მხოლოდ ვ. ი. ლენინმა შეძლო

¹ იხ. გაზ. „Борба Пролетариата“, 1903, № 2—3.

რუსეთის აგრარული ურთიერთობის უადრესად რთული ხლართის მექანიზმების გაშუქება და გლეხობას დაუსახა კონკრეტული პროგრამა უახლოეს მომავალში განსახორციელებლად.

ვ. ი. ლენინი „ჩამონატების“ დაბრუნების მოთხოვნას უყურებდა როგორც პირველ და საიმედო ნაბიჯს ბატონყმური ნაშთების მოსაპოვებისა და კლასობრივი ბრძოლის განვითარებისათვის სოფლად.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები კავკასიის კავშირის კომიტეტის მეთაურობით იცავდნენ და განმარტავდნენ ლენინური აგრარული პროგრამის ყველა მოთხოვნას, განსაკუთრებით კი მის ძირითად პუნქტს — „ჩამონატების“ დაბრუნებას. მომავალ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონიის განხორციელების და მუშათა კლასისა და გლეხობის მტკიცე პოლიტიკური კავშირის არსებობისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა გლეხობის სათანადო მომზადებას, მის ორგანიზაციას. საჭირო იყო სოციალ-დემოკრატიული იდეების შეტანა და დამკვიდრება გლეხობაში, გლეხობის რევოლუციური მოძრაობის გადაქცევა შეგნებულ, ორგანიზებულ პოლიტიკურ მოძრაობად. ბოლშევიკური პარტიის წინაშე უშუალოდ დღის წესრიგში იდგა გადაუდებელი ამოცანა: გლეხობისათვის ფართო ახსნა-განმარტებითი მუშაობის ჩატარება, პოპულარულ ფორმებში ლენინური იდეების, პარტიული პროგრამის ძირითადი მოთხოვნების აგიტაცია და პროპაგანდა.

ამ უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის ამოცანის განხორციელებისათვის პარტიულ-პოლიტიკურ მუშაობას ცარიზმის უმძიმეს პირობებში ფართო გაქანება მისცეს საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა, რომელთაც სათავეში ედგა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი. რევოლუციის მომზადების პერიოდში საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების მუშაობას სოფლად მთლიანად განსაზღვრავდა რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული პროგრამა და ლენინის სათანადო შრომები.

როგორც პარტიულ მასაში, ისე მუშათა კლასსა და გლეხობაში ბოლშევიკების აგრარული პროგრამის პროპაგანდისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ლენინის აგრარულ შრომებს. განსაკუთრებით ისეთ შრომას, როგორიცაა „სოფლის ღარიბებს“, რომელიც 1903 წლის მარტში დაიწერა და იმავე წლის მაისში გამოქვეყნდა ქენევაში, საიდანაც ფართოდ გავრცელდა რუსეთის სხვადასხვა ადგილებში. ვ. ი. ლენინმა ამ ბროშურაში ყველასათვის გასაგებად განმარტა რსდმპ აგრარული პროგრამა და ამით მტკიცე ნიადაგი მოუმზადა ბოლშევიკურ მუშაობას სოფლად.

თავის უადრესად დიდი თეორიული და პრაქტიკულ-პოლიტიკური მნიშვნელობის ბროშურაში — „სოფლის ღარიბებს“ ლენინმა ყოველმხრივ გააშუქა კლასობრივი ბრძოლის საკითხები სოფლად და ჩამოაყალიბა როგორც პარტიის, ისე გლეხობის ამოცანები. მდიდარი ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე მან მოგვცა ბრწყინვალე დახასიათება სოფლის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებისა (მემამულეები, კულაკები, საშუალო გლეხობა, ღარიბი და უღარიბესი გლეხობა). ღრმა მარქსისტული ანალიზის საფუძველზე ლენინმა გამოიტანა უდი-

დესი პრაქტიკულ-პოლიტიკური მნიშვნელობის დასკვნა: მთელი გლახების მათა კლასთან ერთად იბრძოლებს ცარიზმისა და ბატონყმობის ყველა ნაშთის სრული მოსპობისათვის, დემოკრატიული რესპუბლიკის შესაქმნელად. ეს იქნება პირველი და სერიოზული ნაბიჯი სოციალიზმისათვის ბრძოლის გზაზე. უკანასკნელ ნაბიჯს, რომელსაც უნდა მოყვეს კაპიტალიზმის დამხობა და სოციალისტური ურთიერთობის დამყარება, „ყველა გლახი ერთად ვერასოდეს ვერ გადასდგამს: აქ უკვე მთელი მდიდარი გლეხობა მოჯამაგირეების წინააღმდეგ გამოვა“¹.

გ. ი. ლენინი მოითხოვდა პარტიული პროპაგანდისა და აგიტაციის დროს მკვეთრად ყოფილიყო ერთმანეთისაგან გამოყოფილი პირველი (დემოკრატიული) და უკანასკნელი (სოციალისტური) ნაბიჯი. საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა მთელი სიგრძე-სიგანით გაითვალისწინეს ლენინის ამ ნაშრომის უაღრესად დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა და ხელი მოკიდეს მის ხელახალ გამოცემას, ქართულ ენაზე გადათარგმნას და გავრცელებას.

რსდმპ კავკასიის კავშირის მიერ 1903 წელს ქართულად ითარგმნა „სოფლის ღარიბებს“ და იმავე წელს დაიბეჭდა არალეგალურად ქუთაისის სტამბაში, სახელწოდებით — „სოფლის გაჭირვებულ გლეხკაცობას“. ჩვენ ვერ დავეთანხმებით მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის მეცნიერ მუშაკის ლ. ჩიჭოვანის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას იმის შესახებ, თითქმის ლენინის „სოფლის ღარიბებს“ ითარგმნა 1904 წელს და გამოიცა 1905 წელს².

მართალია, ამ წიგნის დღემდის შემონახული ქართული თარგმანის გამოცემა 1905 წელს ეკუთვნის, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ეს იყოს პირველი ქართული გამოცემა.

პირველი გამოცემა, რომელიც 1903 წელს ქალაქ ქუთაისში გამოქვეყნდა, სამწუხაროდ ჩვენამდე არ მოღწეულა. სარწმუნოდ მიგვაჩნია ფ. მახარაძის გადმოცემა, რომელსაც იგი თავის ავტობიოგრაფიაში გვაწვდის: „1903 წელს გადავთარგმნე ლენინის ბროშურა „Кревенской бедноте“, რომლის დაბეჭდვა მოვახერხეთ ქუთაისში იმავე 1903 წელს“³.

ლენინის შრომა „სოფლის ღარიბებს“, აგრარულ პროგრამასთან ერთად, რსდმპ კავკასიის კავშირისათვის წარმოადგენდა სოფლად მოქმედების სახელმძღვანელოს. საინტერესო ის არის, რომ ლენინის ამ ბროშურის კავკასიის კავშირის გამოცემაში ზოგიერთი ფაქტობრივი მასალა, რომელიც უშუალოდ რუსეთს ეხება, შეცვლილია ადგილობრივი, ქართული მასალით. ამის გამო ლენინის ბროშურა „სოფლის გაჭირვებულ გლეხკაცობას“, მკითხველს აძლევს ნათელ წარმოდგენას ლენინის ძვირფას პროგრამულ და ტაქტიკურ შეხედულებებთან ერთად საქართველოს გლეხობის მდგომარეობაზე, ქართულ სოფელში არსებულ აგრარულ ურთიერთობაზე. თარგმანში ჩამატებული მასალები შეეხება საქართველოს მიწათმფლობელობას და მიწათსარგებლობას.

¹ გ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 521.

² გაზ. „ლიტ. გაზ.“ 1957, 4 მაისი.

³ რევოლუციის მატინე, 1923, № 5, გვ. 209.

ეყრდნობოდა რა ლენინის შეხედულებებს აგრარულ-გლეხურ საკვასიის კავშირის კავშირი თავის ამოცანად თვლიდა გადაეწყვიტა საერთო პარტიული ამოცანები ადგილობრივი, სპეციფიკური პირობების გათვალისწინებით. ამას მოწმობს ლენინის ბროშურის ქართული გამოცემის წინასიტყვაობა, სადაც მთელი რიგი აქტუალური, საჭირობოტო საკითხებია გაშუქებული. აქ ნაჩვენებია ბატონყმობისაგან გლეხების „განთავისუფლების“ შედეგების სრული სურათი და მთავარი ყურადღება მიმართულია საქართველოში არსებული „დროებითი ვალდებულებისა“ და „ხიზნობის“ ინსტიტუტის დაუყოვნებლივ მოსპობის საჭიროებაზე.

ვ. ი. ლენინის საპროგრამო მოთხოვნის თანახმად, რსდმპ კავკასიის კავშირი საქართველოს გლეხობას მოუწოდებდა აგრარული გარდაქმნების განსახორციელებლად შეექმნა საგლეხო კომიტეტები. „გლეხებმა რაც შეიძლება ჩქარა უნდა მოითხოვონ საგლეხო კომიტეტების ამორჩევა, რათა ამ ბოროტებას და უსამართლობას სამუდამოდ ბოლო მოუღოს! სანამ — კი საგლეხო კომიტეტების თავისუფალი ამორჩევა არ მოხდება, მანამ ნურავის ექნება იმის იმედი, რომ გაჭირვებულ გლეხკაცობას რაიმე ეშველოს“¹.

ვ. ი. ლენინმა თავის ბროშურაში ყოველმხრივ დაახასიათა სოფლის მოსახლეობის ყველა ფენა და გაარკვია ამ ფენებისადმი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პოლიტიკა. მან ზუსტი ცნობების საფუძველზე დაადგინა გლეხობაში სხვადასხვა კატეგორიის მიხედვით წარმოების საშუალებათა, განსაკუთრებით კი გამწვევი ძალის რაოდენობა. ლენინმა საშუალო გლეხობის კატეგორიას რუსეთში მიაკუთვნა ის გლეხები, რომელთაც ყავდათ ორ-ორი ცხენი. რსდმპ კავკასიის კავშირმა ამ მომენტს მიაქცია ყურადღება და ლენინის დასკვნაზე დაყრდნობით საქართველოში პარტიის პოლიტიკის გარკვევის მიზნით საშუალო გლეხს მიაკუთვნა ის გლეხი, რომელსაც ყავდა უღელი ხარ-კამეჩი.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ვ. ი. ლენინის შრომის „სოფლის ღარიბებს“ ქართულად თარგმნით და მოსახლეობაში გავრცელებით რსდმპ კავკასიის კავშირმა ისტორიული მნიშვნელობის საქმე გააკეთა. ადგილობრივი ეკონომიური ფაქტების მიცემით პარტიულ პროპაგანდისტებსა და აგიტატორებს კავკასიის კავშირმა ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია საქართველოში აგრარული გადატრიალების ეკონომიური საფუძვლების ჩვენებასა და ლენინის პროგრამული და ტაქტიკური დასკვნების მშრომელებისათვის გაცნობა-შეთვისებაში. ბროშურის „სოფლის გაჭირვებულ გლეხკაცობას“ გავრცელებამ მუშათა კლასში, მშრომელ გლეხობასა და მოწინავე ინტელიგენციაში დიდად შეუწყო ხელი ლენინური იდეების გავრცელებას და დამკვიდრებას საქართველოში.

რსდმპ კავკასიის კავშირის ლიტერატურულ-პოლიტიკური საქმიანობა საქართველოში, რომელიც მიმართული იყო ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელებისათვის, მდგომარეობდა არა მარტო ლენინის შრომების გადმოთარგმნასა და გავრცელებაში, არამედ ორიგინალური შრომების — ბროშურე-

¹ სოფლის გაჭირვებულ გლეხკაცობას, წინასიტყვაობა, 1905, გვ. 12.

ბისა და პროკლამაციების გამოცემასა და გავრცელებაშიც. თავის ბრძოლაში და პროკლამაციებში რსდმპ კავკასიის კავშირი დამაჯერებლად ხსნიდა საქართველოს გლეხობის ეკონომიურ მდგომარეობას და პოლიტიკურ უუფლებობას, აგრეთვე მოუწოდებდა თვითმპყრობელობისა და მემამულეების წინააღმდეგ რევოლუციური ბრძოლისაკენ.

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა 1904 წლის ზაფხულში გამოსცა ბროშურა — „გლეხთა მოძრაობა გურიაში“. კომიტეტის ძირითადი ამოცანა იყო, ბროშურის მეშვეობით ეჩვენებინა ყოველი დაჩაგრულისათვის, პირველ რიგში კი მშრომელი გლეხობისათვის, რომ „უპირველესი მტერი მშრომელი ხალხისა დღეს თვითმპყრობელობა! ის არის განხორციელებული ბოროტება, გარყენილების ბუდე, ის არის დამცველი უსამართლობისა, ძარცვა-გლეჯვისა და ხალხის წამებისა“¹. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი ამ ბროშურაში იძლევა გლეხთა ეკონომიური მდგომარეობის სრულყოფილ სურათს. ძნელია აუღელვებლად წაიკითხოთ სტრიქონები, რომლებიც ამ საკითხს ეხებიან. მიწის ძლიერ სიმცირე და მემამულის მიწების იჯარით აღება მაღალ ფასებში, დიდი სახელმწიფო გადასახადები, სამღვდელოების სასარგებლოდ დრამის გადასახადი, მეფასის კლანჭებში ჩავარდნა, ფულის საშოვნელად ქალაქებში წასვლა და იქ ხეტიალი — აი ძირითადი მომენტები იმდროინდელ გლეხთა ცხოვრებიდან. დაახასიათა რა გურიის გლეხთა მოძრაობა, როგორც ერთ-ერთი მოწინავე მოძრაობა ამიერკავკასიაში და მთელ რუსეთშიც, უჩვენა პარტიული ხელმძღვანელობის გამოცდილება გლეხთა წრეების, ბეჭდვითი და ზეპირი პროპაგანდის და სხვათა სახით, რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა ამით დიდი დახმარება გაუწია ადგილობრივ პარტიულ ორგანიზაციებს გლეხობისადმი ხელმძღვანელობის გაძლიერებაში. ამ ბროშურის გამოქვეყნებით რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა ბრწყინვალედ შეასრულა ვ. ი. ლენინის მითითება იმის შესახებ, რომ პარტიულმა ორგანიზაციებმა ყოველგვარი ზომები უნდა მიიღონ, რათა „ქალაქად და სოფლად რაც შეიძლება მეტმა მუშა-ხალხმა იცოდეს გლეხთა ბრძოლის ამბავი და მოემზადოს ახალი, უფრო წარმატებით ბრძოლისათვის“².

ვ. ი. ლენინის სახელმძღვანელო მითითების საფუძველზე რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი ყველა მუშას, გლეხს და სოციალ-დემოკრატს ასწავლიდა, რომ გლეხთა მოძრაობაში ისე, როგორც მუშათა მოძრაობაში, შეგნებულობისა და ორგანიზებულობის საფუძველია სოციალისტური იდეის შეტანა და დამკვიდრება. ამისათვის კი საჭიროა პოლიტიკური პროპაგანდისა და აგიტაციის წარმოება, გლეხთა წრეების, მასობრივი კრებების, დემონსტრაციებისა და მიტინგების მოწყობა. კავკასიის კავშირის კომიტეტი ყოველმხრივ ხელს უწყობდა გლეხთა პოლიტიკური შეგნებულობისა და ორგანიზებულობის ზრდას და გეზს

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი, გლეხთა მოძრაობა გურიაში, 1904, გვ. 11.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 528.

აძლევდა პარტიული ორგანიზაციების საქმიანობას მიმართულს აგრარული პროგრამის განხორციელებისაკენ.

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის ხელმძღვანელობა პარტიული ორგანიზაციებისადმი გლახთა საკითხში სისტემატურ ჩასიათს ატარებდა. კომიტეტი თავისი ორგანოს მეშვეობით ხშირად აშუქებდა აგრარული პროგრამისა და ტაქტიკის საკითხებს. კავკასიის კავშირის კომიტეტს ყურადღების გარეშე არ დარჩენია არც ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი გლეხობის ცხოვრებიდან. კომიტეტის ორგანო — გაზეთი „პროლეტარიატის ბრძოლა“, რომელიც 1903 წლის მაისიდან გამოდიოდა ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე, სისტემატურად ათავსებდა სტატიებს, სადაც განმარტებული იყო ლენინური აგრარული პროგრამის ცალკეული საკითხები. „პროლეტარიატის ბრძოლა“ ღირსეულად აგრძელებდა გაზეთ „ბრძოლის“. ტრადიციებს და ეწეოდა რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული ლენინური აგრარული პროგრამის პროპაგანდას.

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა გაზეთ „პროლეტარიატის ბრძოლაში“, 1904 წელს გამოაქვეყნა ვრცელი სტატია — „გლეხკაცობის მდგომარეობის შესახებ ამიერკავკასიაში“, სადაც ვრცლად ახასიათებდა ამიერკავკასიის გლეხობის ეკონომიურ მდგომარეობას და იცავდა პარტიის აგრარულ პროგრამას. კავშირის კომიტეტი პრინციპულად მოითხოვდა დროებითვალდებულთა და ხიზნებისათვის იმ მიწების გადაცემას, რომლითაც ისინი ადრე სარგებლობდნენ და ამჟამად კი მემამულეებს ეკუთვნოდათ. აღნიშნულ სტატიაში ვკითხულობთ, რომ გლეხები მიწასა და თავისუფლებას ვერ მიიღებენ მანამდე, სანამ მუშათა კლასთან ერთად არ დამხობენ ცარიზმს. „ჩვენი ხალხის განთავისუფლება მხოლოდ მაშინ მოხდება, — ვკითხულობთ სტატიაში, — როცა რუსეთის თვითმპყრობელობა სამუდამოდ დაეცემა“¹.

— კავკასიის კავშირის კომიტეტი პირნათლად ასრულებდა ლენინის მითითებას იმის შესახებ, რომ პარტიულ პროპაგანდაში გარკვევით გამოეყოთ ერთმანეთისაგან დემოკრატიული და სოციალისტური ამოცანები და ნათლად ყოფილიყო მითითებული მისი განხორციელებისათვის მებრძოლი კლასობრივი ძალები. „ექვს გარეშეა, რომ მთელი გლეხობა მხარს არ დაგვიჭერს ბოლომდის: თვითმპყრობელობის დამხობის შემდეგ სოფლის ბურჟუა-გლეხობა მიემხრობა ქალაქის ბურჟუათა და შეძლებულ თავადაზნაურობას; მხოლოდ სოფლის ღარიბი გლეხობა დარჩება ჩვენთან ბოლომდე“².

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების ლიტერატურულ-პროპაგანდისტულ მუშაობაში ერთ-ერთი მთავარი ადგილი ეჭირა მუშებისა და გლეხებისათვის ლენინის დებულების ახსნას იმის შესახებ, რომ არსებული მდგომარეობიდან ერთადერთი გამოსავალი არის თვითმპყრობელობის დამხობა და მთელი ხალხის მიერ არჩეული დამფუძნებელი კრების მოწვევა, რომელიც

¹ გაზ „პროლეტარიატის ბრძოლა“, 1904, № 7, „გლეხკაცობის მდგომარეობის შესახებ ამიერკავკასიაში“. სტატიის ავტორია ფ. მახარაძე.

² გაზ. „პროლეტარიატის ბრძოლა“, 1904, № 7.

მოსპობს ბატონყმობის ყოველგვარ ნაშთებს და გაათავისუფლებს მემაჟღერებელთაგან. გაზეთ „ისკრიდან“ „პროლეტარიატის ბრძოლაში“ გადმობეჭდილ სტატიას „ვინ უნდა გაიმარჯვოს?“ კითხულობთ: „მხოლოდ დამფუძნებელი, მთელი ხალხის მიერ არჩეული წარმომადგენლების კრება მოუღებს ბოლოს რუსეთის ასთავიან ბაყაყ-დევს — მეფის თვითნებობას, რომელიც სწიწკნის რუსეთს და სწამლავს ხალხის სიცოცხლეს, მხოლოდ ის დაასრულებს იმ საქმეს, რომელიც ძლივს დაიწყეს ამ 43 წლის წინეთ, იმათ, ვინც ანთავისუფლებდა გლეხკაცობას ბატონყმური დამოკიდებულებისაგან და იმავე დროს არა სრული თავისუფლების სამაგიეროდ უჭრიდა მიწებს. მხოლოდ მთელი ხალხის მიერ ამორჩეული დამფუძნებელი კრება არ შეუშინდება საბოლოოდ გაათავისუფლოს გლეხი და დაიფაროს ის მემაჟღერებელთაგან ჩაგვრისაგან, არ შეუშინდება შეეხოს თავადანთავების საკუთრებას, რომ გაათავისუფლოს გლეხები მონობისა და შიმშილისაგან“¹.

როგორც ცნობილია, 1902 — 1904 წლებში გლეხთა მოძრაობას ახასიათებდა ტერორისტული განწყობილება. გლეხობის გარკვეულ ნაწილს ჯერ კიდევ სჯეროდა, რომ მემაჟღერებლის, მეფის მოხელეების წარმომადგენლების მოკვლით არსებითად გაიუმჯობესებდა მდგომარეობას. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი და მისი ადგილობრივი კომიტეტები ცდილობდნენ აღმოეფხვრათ გლეხობაში ტერორისტული განწყობილებანი და მთელი გლეხობა თვითმპყრობელობისა და მემაჟღერებლის წინააღმდეგ საერთო კლასობრივი რევოლუციური ბრძოლის გზაზე დაეყენებინათ. პარტიული ორგანიზაციების ამოცანა იყო დაერწმუნებინა გლეხობა, რომ აგრარული პროგრამის განხორციელება შეუძლებელია ექსპლუატატორების წინააღმდეგ ცალკეული ტერორისტული მოქმედებებით, არამედ, საჭიროა მუშათა კლასთან ერთად საერთო პოლიტიკური ბრძოლა. ბოლშევიკების მუშაობას ამ საკითხზე მიმართულებას აძლევდა კავკასიის კავშირის კომიტეტი გაზეთ „პროლეტარიატის ბრძოლაში“ გამოქვეყნებული სახელმძღვანელო სტატიებით.

საქართველოში გლეხობის პოლიტიკური მომზადებისა და ორგანიზაციული დარაზმვის საქმეში უდიდესი როლი შეასრულა რსდმპ კავკასიის კავშირის მიერ გამოცემულმა ბოლშევიკურმა პროკლამაციებმა, რომლებიც მასობრივი ტირაჟით იცემოდა ადგილობრივ ენებზე და ფართოდ ვრცელდებოდა სოფლებში.

თავის ერთ-ერთ ადრინდელ პროკლამაციაში „პირველი მისი“, რომელსაც ლენინურმა „ისკრამ“ ბრწყინვალე შეფასება მისცა, რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა ამიერკავკასიის გლეხობას მოუწოდა მუშათა კლასთან ერთად სოციალიზმისათვის ბრძოლისაკენ: „ამიერკავკასიის გლეხებო, შემოგვიერთდით ჩვენ! იბრძოლეთ ჩვენთან ერთად! ნუთუ არ გეყოფა ამდენი ხნის მწუხარება, სიღატაკე და მონური მორჩილება! ნუთუ ეხლაც ვერ ხედავთ ვინ არის თქვენი მტერი და ვინ — მოყვარე?... თქვენი მტრებია მემაჟღერებელი, მღვდლები და

¹ გაზ. „პროლეტარიატის ბრძოლა“, 1904, № 17.

მათი მფარველ-პატრონი თვითმპყრობელი მთავრობა, მოყვრები კი — მტრები. თქვენი შველა მხოლოდ სოციალიზმს შეუძლია“¹.

1903 წლის მაისში კავკასიის კავშირის კომიტეტმა გამოაქვეყნა 70-ათას ტირაჟიანი პროკლამაცია „გურიის გლეხებს“ და გაავრცელა დასავლეთ საქართველოს გლეხობაში. ამ პროკლამაციას, როგორც აღნიშნავდა მ. ცხაკაია რსდმპ III ყრილობაზე, ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. კომიტეტმა გლეხობას გააცნო ლენინური აგრარული პროგრამა, რევოლუციური ბრძოლის ღოჭუნები, და მოუწოდა მათ მუშების მეშვეობით კომიტეტთან ორგანიზაციული კავშირის დამყარებისაკენ. თავის მხრივ რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი გლეხობას პირდებოდა ხელმძღვანელობას, ლიტერატურის გამოგზავნას და სხვ. პროკლამაციამ ისეთი ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ საჭირო გახდა მისი ხელახალი გამოცემა².

ვ. ი. ლენინი აყენებდა ამოცანას გლეხებისათვის შეეგნებინებინათ სამი მთავარი მოთხოვნა: 1. თვითმპყრობელობის მოსპობა და დემოკრატიულ პრინციპებზე დამყარებული დამფუძნებელი კრების მოწვევა, 2. პოლიტიკური თავისუფლების მოპოვება, 3. გლეხთა სრული თანასწორობა სხვა წოდებებთან და გლეხთა არჩეული კომიტეტებისა და სასამართლოების მოწვევა. ლენინის ეს საპროგრამო მოთხოვნები სახელმძღვანელოდ გაიხადეს საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა. მას იცავდა იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტი ბრწყინვალე პროკლამაციაში, რომელიც 1904 წლის 4 ოქტომბერს გამოსცა³.

ასეთივე მოთხოვნები წამოაყენა რსდმპ თბილისის კომიტეტმა პროკლამაციაში „ახანაგებო“, რომელიც 1904 წლის 15 დეკემბერს გამოაქვეყნდა ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე. პროკლამაციაში თბილისის კომიტეტმა პოლიტიკურ მოთხოვნებთან ერთად წამოაყენა არაპირდაპირი გადასახადების, როგორც ყველაზე უსამართლო გადასახადების, მოსპობისა და პროგრესული საშემოსავლო გადასახადების შემოღების საკითხი. თბილისის კომიტეტი წერდა: „ახლა მოსახლეობის დაბალ ფენებს მძიმე ტვირთად აწევს ათასგვარი ბეგარა — გადასახადი, გაუმაძღარი მეფის მთავრობა პირდაპირ ტყავს აძრობს ხალხს საბაჟო ღალა-გადასახადებით. ჩვენ მოვითხოვთ არა პირდაპირ გადასახადების მოსპობას და მათ შეცვლას პირდაპირი პროპორციული საშემოსავლო გადასახადით შემკვიდრებლად და ქონებაზე“⁴. აქედან კარგად ჩანს ის დიდი ზრუნვა, რასაც საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები იჩენდნენ გლეხების ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის.

რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტი, რომელიც უშუალოდ აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხობას უწევდა ხელმძღვანელობას, მიმართავდა მათ სპეციალური პროკლამაციებით, სადაც ლენინურად ასახავდა გლეხების

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), 1955, გვ. 3.

² Протоколы третьего съезда РСДРП, 1937, стр. 245.

³ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905), 1955, გვ. 204—205.

⁴ იქვე, გვ. 244.

მდგომარეობას და მიუთითებდა შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალზე. 1904 წლის მეორე ნახევარში თბილისის კომიტეტმა გამოაქვეყნა პროკლამაცია „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“, რომელიც ავღაბრის არალეგალურ სტამბაში დაიბეჭდა და ფართოდ გავრცელდა გლეხობაში.

ამ პროკლამაციაში თბილისის კომიტეტი ასახავდა ქართლ-კახეთის გლეხობის მიმდევარ ეკონომიურ ცხოვრებას და ასაბუთებდა მჩაგვრელთა წინააღმდეგ ბრძოლის აუცილებლობას. გამხსენების და ბრძოლისათვის მომზადების მიზნით კომიტეტი ქართლ-კახეთის გლეხობას აუწყებდა რევოლუციური მოძრაობის მიმდინარეობის შესახებ რუსეთსა და საქართველოში. რუსეთის თითქმის ყველა ქალაქში, წერდა თბილისის კომიტეტი პროკლამაციაში, რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაება მუშათა კლასი. მუშათა მოძრაობის ზეგავლენით ამოძრავდა გურიის-იმერეთის გლეხობა. „არც გურია-იმერეთის გლეხკაცობა არ შედრკება, სანამ თავიდან არ მოიცილებს თავადაზნაურობის ბასრ ბრწყალებს და სულის შემხუთველ სამღვდელოების ძალას, სანამ საბოლოოდ არ მოსპობს მეფის დამპალ თვითმპყრობელობას და ძირფესვიანად არ დაამსხვრევს მეფის ტახტს, ხალხის წმინდა სისხლით შეღებილს“¹.

რსდმპ თბილისის კომიტეტი მოუწოდებდა ქართლისა და კახეთის გლეხობას რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაბმისაკენ, არწმუნებდა მათ, რომ ისინი მართლაც არ იქნებოდნენ განმათავისუფლებელ ბრძოლაში, არამედ მათთან ერთად იქნებოდა რუსეთის პროლეტარიატი და გლეხობა. თბილისის კომიტეტი იწვევდა ქართლ-კახეთის გლეხობას დარაზმულიყო პარტიული კომიტეტების გარშემო და მუშათა კლასთან ერთად ჩაბმულიყო სამკვდრო-სასიცოცხლო კლასობრივ ბრძოლაში თვითმპყრობელობისა და მემამულეების წინააღმდეგ. „მაშ მათთან ერთად (ქალაქის მუშებთან) შეერთებული ძალ-ღონით მრისხანედ ვეკვეთნეთ ჩვენს მტრებს და ბოლო მოვუღოთ მათ თავხედ თვითნებობას. შევერთდეთ ძმებო, — ერთობაშია ჩვენი ხსნა!“², ვკითხულობთ პროკლამაციაში. თბილისის კომიტეტი პარტიის წევრებისაგან მოითხოვდა გლეხობის გათვითცნობიერებას, მათში სოციალისტური შეგნების შეტანას: „ერთობის განსამტკიცებლად შევუდგეთ ხალხის გათვითცნობიერებას, ვემზადოთ ჩუმად, მოხერხებულად“³.

ამრიგად, რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტის პროკლამაცია „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“ უდიდესი მნიშვნელობის ისტორიული დოკუმენტია. ამ პროკლამაციის გავრცელებამ სხვა პარტიული ლიტერატურის გავრცელებასთან ერთად დიდად შეუწყო ხელი გლეხობის პოლიტიკურ აღზრდას, მის მომზადებას რევოლუციისათვის. პროკლამაციამ მძლავრი ბიძგი მისცა პარტიულ-პოლიტიკურ მუშაობას სოფლად.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები არ კმაყოფილდებოდნენ ლენინური აგრარული პროგრამის პროპაგანდით — ბროშურების, გაზეთების

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), 1955, გვ. 254.

² იქვე, გვ. 255—256.

³ იქვე, გვ. 256.

პროკლამაციებისა და ფურცლების გზით. ისინი დიდ ორგანიზაციულ და მეთოდურ გიტაციო მუშაობას ეწეოდნენ რევოლუციის მომზადების პერიოდში უშუალოდ სოფლად, გლეხთა შორის.

ის გამოცდილება, რაც საქართველოს ბოლშევიკებს ჰქონდათ ქალაქის მუშათა ორგანიზაციის საქმეში, ბრწყინვალედ გამოიყენეს სოფლად გლეხობის ორგანიზაციისათვის. ბოლშევიკების ცოცხალი, პრაქტიკული მუშაობა სოფლად, გლეხებისადმი უშუალო დახმარების აღმოჩენა, უპირველეს ყოვლისა გამოიხატა გლეხთა წრეების ჩამოყალიბებაში და იქ გლეხთა შორის პროპაგანდისტული და სააგიტაციო მუშაობის გაჩაღებაში. პარტიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელობით ბოლშევიკები მოწინავე რევოლუციური გლეხებისაგან ქმნიდნენ არაღეგალურ წრეებს, სადაც გლეხებს განუმარტავდნენ ბოლშევიკების აგრარულ პროგრამას, ამ პროგრამის კავშირს პარტიის საერთო პროგრამასთან.

გლეხთა წრეების ჩამოყალიბება დიდ სიფრთხილესა და კონსპირაციას მოითხოვდა. საჭირო იყო გლეხობასთან ფარული კავშირის დაჭერა, სათანადო პირების შერჩევა და წრის ამოცანის ასხნა-განმარტება მათთვის. წრეები უნდა დაკომპლექტებულიყო უაღრესად სანდო პირებით. პარტიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელობით ბოლშევიკები ამა თუ იმ სოფელში არჩევდნენ ყველაზე ენერგიულ, მოწინავე რევოლუციურ გლეხებს, რომელთა მეშვეობითაც ხდებოდა გლეხთა წრეში სანდო პირების ჩარიცხვა. თავდაპირველად გლეხთა წრეები ვიწრო იყო. იგი განისაზღვრებოდა 10 კაცით. მაგრამ ბოლშევიკური პროპაგანდა-აგიტაციის მეშვეობით გლეხობის რიცხვი წრეებში სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა. პარტიული კომიტეტები ახერხებდნენ კავშირთაგან ერთობის დაყარებას გლეხთა წრეების ხელმძღვანელებთან. აი როგორ ჰქონდა ეს ურთიერთობა მოგვარებული რსდმპ გურიის ჯგუფს: თითო სოფელში იყო თითო წრე, რომელშიც შედიოდა 10 კაცი. ამათ ენიშნებოდათ ერთი წარმომადგენელი. სოფლის საზოგადოებაში 5 წრე იყო, რომელთაც ერთი საერთო წარმომადგენელი ყავდათ. გურია დაყოფილი იყო 5 თუ 6 რაიონად. რაიონის წარმომადგენელს ემორჩილებოდა 6 საზოგადოების წარმომადგენელი. რაიონის წარმომადგენლები ემორჩილებოდნენ უშუალოდ გურიის ჯგუფს. გურიის ჯგუფი რაიონის წარმომადგენლების მეშვეობით უკავშირდებოდა საზოგადოების წრეებს და წარმართავდა მათ მუშაობას¹. მუშაობის ასეთი სტრუქტურა უზრუნველყოფდა კონსპირაციას. მთავრობას მისი აღმოჩენა და დარბევა ადვილად არ შეეძლო.

მოქმედების ასეთი სქემა შეიმუშავა რსდმპ კავკასიის კავშირის გურიის ჯგუფმა 1903 წლის მაისის კონფერენციაზე, რომელსაც ხელმძღვანელობდა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის წევრი, ცნობილი მარქსისტი-ლენინელი ალექსანდრე წულუკიძე.

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი, გლეხთა მოძრაობა გურიაში, 1904, გვ. 40.

რსდმპ გურიის ჯგუფის მიერ ამგვარად მოწყობილ ორგანიზაციას გლეხობა დიდი კმაყოფილებით შეხვდა, იგი აცხადებდა: „აწი არაფერი გვიჭირს, ისე აღრე აღარ ჩაუვარდებით მთავრობას ხელში, როგორც აქამდე ვუვარდებოდითო¹. მართლაც, მთავრობას შეუშინეველი რჩებოდა წრეების არსებობა და იქ გაჩაღებული ბოლშევიკური მუშაობა. 1903 წლის აგვისტოში ქუთაისის გუბერნატორმა, გურიის სოფლების დათვალიერების დროს ვერაფერი შენიშნა საექვო და დიდი კმაყოფილებით აღნიშნა: „ადმინისტრაციული“ ზომების შემდეგ რევოლუციური მოძრაობა ძირფესვიანად აღმოფხვრილიაო“². სინამდვილეში, გურიის სოფლები მოფენილი იყო გლეხთა არალეგალური წრეებით და იქ გაცხოველებული, სისტემატური მეცადინეობა მიმდინარეობდა.

პარტიული კომიტეტების ხელმძღვანელობით ტარდებოდა გლეხთა წრეების წარმომადგენელთა შეკრება, სადაც არჩევდნენ რევოლუციური მოძრაობის ძირითად საკითხებს. შეკრებები მოხერხებულ ადგილას, კონსპირაციულად ტარდებოდა.

ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელში გლეხთა წრეები წარმომადგენდნენ არა მარტო ლენინური იდეების პროპაგანდა-აგიტაციისა და გლეხობის ორგანიზაციის საშუალებას, არამედ გლეხებისაგან აგიტატორების მომზადების საუკეთესო საშუალებასაც. საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები მასობრივ-პოლიტიკურ მუშაობასთან ერთად იმთავითვე დიდ ორგანიზაციულ აღმზრდელობით მუშაობას აწარმოებდნენ მასებში.

ბოლშევიკები გლეხობის პოლიტიკური აღზრდისა და ორგანიზაციული ღარაზმის საუკეთესო საშუალებად იყენებდნენ აგრეთვე ფარულ კრებებს, რომლებიც ტარდებოდა ღამლამობით, უღარესად მოხერხებულ ადგილებში, უმთავრესად ტყეებში, ან მდინარის პირას. გლეხთა არალეგალურ კრებებზე ყველაზე მოწინავე შეგნებულ და რევოლუციურად განწყობილ გლეხებს ირჩევდნენ ათისთავებად და ასისტავებად, მათვე ევალებოდათ კრებების მოწყობის ორგანიზაცია.

გლეხთა ფარულ კრებებზე მოხსენებებით და საუბრებით გამოდიოდნენ ბოლშევიკები. ისინი თავიანთ გამოსვლებში მარტივად და დამაჯერებლად განუმარტავდნენ გლეხებს რსდმპ აგრარულ პროგრამას, მემამულეებთან და მთავრობასთან მათ ურთიერთობას და მოუწოდებდნენ მუშათა კლასთან ერთად რევოლუციური ბრძოლისაკენ; უხსნიდნენ გლეხობას, რომ სანამ მთავრობისა და მემამულეების ბატონობა არ დამხობილა, საქიროა ეხლავე მოვითხოვოთ ჩვენი ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება. საქიროა შევიმუშაოთ და წარუდგინოთ კოლექტიური მოთხოვნები: საიჯარო ქირის შემცირება, წოდებრიობის მოსპობა, საეკლესიო გადასახადებზე უარის თქმა, პოლიტიკური თავისუფლება და სხვ.

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი გლეხთა მოძრაობა გურიაში, 1804, გვ. 40.

² იქვე, გვ. 41.

ეროვნული

ბოლშევიკ-პროპაგანდისტების საქმიანობამ დიდი გამარეკოდება მოახდინა ბელი გავლენა იქონია გლეხობაზე. ბოლშევიკების მართალი სიტყვები გულის სიღრმემდე ჩასწვდა გლეხობას და მისი გონება განვითარების გზაზე დააყენა. ლენინურმა იდეებმა გლეხის აზროვნებასა და მოქმედებას ახალი მიმართულება მისცა.

ახსანიშნავია, რომ რსდმპ ლენინური აგრარული პროგრამის მოთხოვნებს, სასესებით გასაგები მიზეზების გამო, გლეხობა ჩარბად ითვისებდა, ყოველ საკითხს თავის რეაგირებას აძლევდა, ყოველ დებულებას გონების დარჯჯაში ატარებდა. ის უფრო და უფრო რწმუნდებოდა ლენინის მოძღვრების სიმართლეში, ბოლშევიკების პროპაგანდის სისწორეში. ბოლშევიკ-პროპაგანდისტებისა და აგიტატორების მოხსენებებს და საუბრებს რომ ესწრებოდა, გლეხობა, უპირველეს ყოვლისა მისი მოწინავე ნაწილი, აქტიურ მონაწილეობას დებულობდა დასმული საკითხების გარჩევაში, შეკითხვებს აძლევდა მისთვის საჭირობოროტო საკითხებზე და თვითონაც გამოდიოდა კამათში.

ლენინი ასწავლიდა ბოლშევიკებს, რომ საკმარისი არ არის აუხსნა გლეხობას თავისი მდგომარეობა და მოუწოდო აჯანყებისაკენ, არამედ საჭიროა პრაქტიკულად დაეხმარო მას ამ ბრძოლაში და კონკრეტულად უჩვენო მდგომარეობიდან გამოსავალი. ლენინი მოითხოვდა პარტიის აგრარული პროგრამის ძირითად პრინციპებზე დაყრდნობით, ადგილობრივ თავისებურებათა გათვალისწინების საფუძველზე, ადგილებზე დახმარებოდნენ გლეხობას მთავრობისა და მემაჟღეღების წინაშე კონკრეტული მოთხოვნების შემუშავებასა და წარდგენაში. ლენინის ეს ძვირფასი მითითება საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა სახელმძღვანელოდ გაიხადეს.

საქართველოს ბოლშევიკები ეხმარებოდნენ გლეხობას მოთხოვნების შემუშავებაში. აგრარული და პოლიტიკური მოთხოვნების შემუშავება ხდებოდა წრეებსა და კრებებზე. გლეხთა წრეებსა და კრებებს იყენებდნენ აგრეთვე ბოლშევიკური არალეგალური ლიტერატურის — ბროშურების, პროკლამაციების და ფურცლების გასავრცელებლად.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები დიდი ყურადღებით ეკიდებოდნენ გლეხობაში მომუშავე პროპაგანდისტთა კადრების მომზადების საკითხს. პარტიული მუშაობის მტკიცედ წარმართვის მიზნით რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტები გამოყოფდნენ პროპაგანდისტთა ჯგუფებს, რომელთაც ევალებოდათ პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობის წარმოება სოფლად. ახალგაზრდა კადრების მოსამზადებლად ბოლშევიკები დიდ მუშაობას აწარმოებდნენ მოსწავლე ახალგაზრდობაში. ახალგაზრდობის საუკეთესო, რევოლუციურ ნაწილს ზრდიდნენ მუშებისა და გლეხობისადმი ერთგულების სულისკვეთებით. ამის საუკეთესო მაჩვენებელია იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტის მიერ 1904 წლის იანვარში გამოცემული პროკლამაცია „მოსწავლე ახალგაზრდობას“ და თბილისის კომიტეტის მიერ 1904 წლის თებერვალში გამოქვეყნებული პროკლამაცია „მოსწავლეებო!“ რსდმპ კავკასიის კავშირის III ყრილობამ 1904 წლის მაისში განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია პროპაგანდისტების

მომზადების საკითხს და თავის ისტორიულ დადგენილებაში პარტიულ კომიტეტებს დაავალა ებრძოლათ ბოლშევიკ-პროპაგანდისტების მომზადებისათვის მოსწავლეთა შორის¹.

საქართველოს ბოლშევიკების სოფლად მუშაობის განუყოფელ ნაწილს რევოლუციის წინ წარმოადგენდა გლეხთა გაფიცვების, ბოიკოტის, დემონსტრაციებისა და მანიფესტაციების მოწყობა.

ცნობილია, რომ გაფიცვები და დემონსტრაციები დიდი პოპულარობით სარგებლობდა მუშათა კლასში. ისინი მუშების პოლიტიკური აღზრდის უმნიშვნელოვანეს საშუალებებს წარმოადგენდნენ. ბრძოლის ეს საშუალებები საუკეთესოდ უნდა ყოფილიყო მიჩნეული გლეხობისთვისაც. ამას ასწავლიდა ლენინი ბოლშევიკებს.

ვ. ი. ლენინს ხალხთა მასების პოლიტიკური აღზრდის ფრიად მნიშვნელოვან საშუალებად მიაჩნდა საჯარო დემონსტრაციების მოწყობა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. იგი იძლეოდა მითითებებს, რომ დემონსტრაციების მოსაწყობად გამოეყენებინათ თვითმპყრობელობის მიერ ჩადენილი ყოველი უმსგავსოება, რომელიც აღშფოთებას გამოიწვევდა მოსახლეობის ფართო ფენებში². ლენინი რევოლუციური ორგანიზაციებისაგან მოითხოვდა რჩეული ადამიანების გაგზავნას დემონსტრაციების სახელმძღვანელოდ. 1902 წლის ოქტომბრის დამლევს ლენინი დემონსტრაციებისადმი პარტიული ხელმძღვანელობის შესახებ წერდა: „ამგვარი საქმისათვის (დემონსტრაციების ორგანიზაციის საქმისათვის — შ. ჭ.), ჩვენ ჯერ კიდევ ცოტა გვაქვს გაკეთებული, და ორგანიზაციას უნდა მოეახმაროთ უწინარეს ყოვლისა და ყველაზე მეტი ძალღონე“³.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა ძალღონე არ დაზოგეს ლენინის ამ სახელმძღვანელო მითითების განსახორციელებლად. ბოლშევიკები ითვალისწინებდნენ მომენტის ისტორიულ თავისებურებას რევოლუციის წინა პერიოდში, ამიტომ მუშათა კლასსა და გლეხობას მოუწოდებდნენ გაფიცვებისა და დემონსტრაციებისაკენ და არა აჯანყებისაკენ. ამ შემთხვევაშიც ისინი ეყრდნობოდნენ რევოლუციის წინა პერიოდის ლენინურ შეფასებას.

ბოლშევიკები გლეხებს ურჩევდნენ არ აეღოთ საიჯარო მიწები და უარი ეთქვათ მემამულეებისათვის მათგან აღებული მიწების დამუშავებაზე. ეს ნიშნავდა მემამულეებთან ეკონომიური ურთიერთობის გაწყვეტას. გლეხების ასეთ გადაწყვეტილებას გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა. თუ გლეხების მიერ მემამულეთა მიწების დამუშავებაზე უარი მტკიცე იქნებოდა, მაშინ მემამულეებს უნდა ეფიქრათ გლეხებისათვის საიჯარო ქირის შემცირებაზე. საიჯარო ქირის შემცირებას კი დადებითი ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა გლეხებისათვის. ანდა, პროპაგანდისტები ურჩევდნენ გლეხებს წარედგინათ მემამულეებისათვის მათი პირობები, მოეთხოვათ იჯარის შემცირება. თუ ისინი ამას არ შეასრუ-

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 31, ს. 141.

² ვ. ი. ლენინი; თხზ., ტ. 6, გვ. 581.

³ იქვე, გვ. 320.

ლებდნენ, მაშინ უარი ეთქვათ მემამულეთა მიწების დაუშვებლობაზე, მაშინ ერთად გლეხობას ურჩევდნენ უკან გამოეწვია მემამულეთა მოსამსახურეები, არ გადაეხადა საეკლესიო გადასახადი — დრამის ფული. ეს იყო ბოიკოტი მემამულეებისა და სამღვდლოების წინააღმდეგ. ბოიკოტი და გაფიცვა ერთმანეთში იყო გადახლართული.

ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს ბრძოლის უფრო მაღალ ფორმას — დემონსტრაციას. რსდმპ კავკასიის კავშირის III ყრილობამ 1904 წლის მაისში სპეციალურად განიხილა ამიერკავკასიაში დემონსტრაციების მოწყობისა და ხასიათის საკითხი. დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ კავკასიის კავშირის კომიტეტის ნებართვით უნდა მოეწყოს მშვიდობიანი დემონსტრაციები და მანიფესტაციები¹.

მთავარი ყურადღება ექცეოდა პოლიტიკური დემონსტრაციების მოწყობას. ამიერკავკასიის ბოლშევიკური კომიტეტების პირველმა კონფერენციამ 1904 წლის ნოემბერში ამიერკავკასიის მუშათა კლასისა და გლეხობის ბრძოლის ძირითად ფორმად პოლიტიკური დემონსტრაციები აღიარა და აქეთკენ მოუწოდა მასებს.

გლეხობის რევოლუციური მოძრაობის განვითარების, პოლიტიკური დემონსტრაციების მომზადებისა და ჩატარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბოლშევიკური ორგანიზაციების პროკლამაციებს, რომლებიც მასობრივი ტირაჟით ვრცელდებოდა მოსახლეობაში.

გლეხობაზე გამარევოლუციონებელ ზემოქმედებას ახდენდა ის მუშაობაც, რასაც ბოლშევიკური ორგანიზაციები აწარმოებენ არმიაში. ბოლშევიკები სისტემატურ აგიტაციასა და პროპაგანდას ეწეოდნენ ჯარისკაცებსა და წვევანდევლებს შორის. რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციებს, რომლებიც 1903 — 1904 წლებში გამოქვეყნდა: „ძმებო ჯარისკაცებო!“ „სასალდათო პირებს ამხანაგებო!“, „ახლად გაწვეულ სალდათებს“, „ამხანაგებო!“, „ახალწვეულებს!“, „სასალდათოებს!“, „ყველა ჯარისკაცს!“, „ძმებო-ჯარისკაცებო!“ და სხვ. ისტორიული მნიშვნელობა აქვთ.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები გლეხობაში ეწეოდნენ მეფის მუდმივი ჯარის მოსპობისა და მის მაგივრად სახალხო შეიარაღების ლენინური დებულების პროპაგანდას. რსდმპ კავკასიის კავშირის ერთ-ერთ პროკლამაციაში ამის შესახებ შემდეგს ვკითხულობთ: „...სამშობლოს“ დაცვა სხვანაირადაც შეიძლება. როცა „სამშობლოს“ მართლაც უბედურება მოეღოს, მაშინ მთელი ხალხი ამხედრდება, მთელი ხალხი დაირაზმება, და ვის შეეძლება გაუმკლავდეს თავისუფლებისათვის მებრძოლ რაზმს? „სამშობლოს“ დასაცავად სრულიადაც არაა საჭირო ყაზარმებში დაღიო სული; ის სრულიადაც არ მოითხოვს, რომ ოთხი-ხუთი წელი შენი პიროვნება თელონ. აქედან ცხადია, რომ სალდათის დანიშნულება სულ სხვა ყოფილა“².

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 31, ს. 241.

² რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1904 წწ.), 1955, გვ. 82.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების მოღვაწობამ (1903—1904 წლები) გლეხობაში საუკეთესო შედეგები მოგვცა. ლენინის მოძღვრების პროპაგანდამ და აგიტაციამ გლეხთა მოძრაობა ახალ საფეხურზე აიყვანა; პოლიტიკური შეგნების მომენტებმა მტკიცედ იწყო შეჭრა და დამკვიდრება გლეხობაში.

რუსეთის მუშათა კლასისა და გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის პირდაპირი გავლენით დაიწყო რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში.

გლეხთა რევოლუციური მოძრაობა 1902 წლის გაზაფხულზე დაიწყო გორისა და ოზურგეთის მაზრებში და გავრცელდა სხვაგანაც. დიდი როლი შეასრულა თბილისიდან და ბათუმიდან რევოლუციურ მოძრაობაში ჩაბმული მუშების თავიანთ სოფლებში გადასახლებაში. გაპარტახებულ ოჯახებში დაბრუნებულმა მუშებმა უდიდესი სამსახური გაუწიეს პარტიულ ორგანიზაციებს სოციალ-დემოკრატიული შეხედულებების გავრცელების საქმეში სოფლად. 1904 წელს ამსტერდამის სოციალისტთა საერთაშორისო კონგრესზე რსდმ პარტიის წარმომადგენელი ამბობდა: „განსაკუთრებით წარმატებით მიმდინარეობდა სოციალ-დემოკრატების აგიტაცია კავკასიის გლეხებს შორის, რომელსაც აქ სისტემატურად აწარმოებდა „კავკასიის კავშირი“ (უმთავრესად, სპეციალურად სოფლად მომუშავე გურიისა და იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტი). გლეხთა მოძრაობა აქ დაკავშირებულია ქალაქის მუშების მასობრივ გადასახლებასთან სოფლებში (ბათუმიდან 1902 წელს), რომელთა უმუშალო გავლენის ქვეშ დაიწყო იმავე წელსვე მნიშვნელოვანი აგრარული უწყესობანი კავკასიაში, რაც გლეხებს ძვირად დაუჯდათ; მან ბევრი მსხვერპლი შეიწირა. ამ ხანიდან კავკასიის გლეხ-სოციალდემოკრატებს ასობით უხდებოდათ მეფის ციხეებში ჯდომა და გადასახლება“¹. 1903 — 1904 წლებში რსდმ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით გლეხთა მოძრაობა უფრო გაიშალა, მასობრივი გახდა, მისი შინაარსი უფრო გამდიდრდა.

მემამულეებისა და სამღვდლოების წინააღმდეგ ამხედრებულმა ქართველმა გლეხობამ უარი თქვა მემამულეთა მიწების დამუშავებაზე, გადასახადების გადახდაზე. 1903 წლის გაზაფხულიდან და ზაფხულიდან გაფართოვდა მოთხოვნები, მათში აისახა ლენინური აგრარული პროგრამის ცალკეული პუნქტები. ეს ჩანს გურიის გლეხთა მოძრაობის მაგალითზე. სოფელ მიქელ გაბრიელის 500 გლეხისაგან შემდგარმა კრებამ მთლიანად გამოხატა მთელი გურიის (და არა მარტო გურიის) გლეხთა საჭიროებანი და გურიაში ჩასულ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს 1903 წლის ზაფხულში წაუყენა შემდეგი მოთხოვნები: „1. გაუქმდეს არსებული საიჯარო პირობები და სახნავი მიწებიდან მემამულეებს ეძლეოდეს მოსავლის მეათედი ან მერვედი, 2. გაუქმდეს გადასახადები საძოვრებზე, 3. გაუქმდეს აქციზი, არაყზე, 4. საგზაო ზეგარა და ეკლესიების

¹ რევოლუციის მატინე, № 5, 1923, გვ. 8—9.

დაცვა სავალდებულო იყოს ყველა წოდებისათვის, 5. მიწების გამომწვევები დაეკისროს ყველა წოდებას, 6. გაუქმდეს საეკლესიო გადასახადი, 7. კანონის წინაშე ყველა თანასწორი იყოს“.

როგორც ვხედავთ, აქ არის პოლიტიკური ხასიათის მოთხოვნაც — მე-7 მუხლი. წოდებრივი პრივილეგიის მოსპობას და კანონით გლეხის გათანაბრებას სხვა წოდებასთან ლენინი თვლიდა სოციალ-დემოკრატების ერთ-ერთ მთავარ მოთხოვნად აგრარულ საკითხში. სოციალ-დემოკრატიულმა პროპაგანდამ და აგიტაციამ თავისი ნაყოფი გამოიღო. აქ პატარა როლი როდი შეასრულა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციამ — „გურიის გლეხებს“.

რსდმპ კავკასიის კავშირის მტკიცე და შეუღრეკელი საქმიანობის მეოხებით გლეხთა მოძრაობა რევოლუციის წინა პერიოდში არ შეჩერებულა მხოლოდ მოძრაობის ისეთ ფორმებზე, როგორიცაა გაფიცვა და ბოიკოტი, არამედ, დაიწყო უაღრესად დიდმნიშვნელოვანი ფორმის — დემონსტრაციის დანერგვა.

მემამულეების, სამღვდლოების და მთავრობის წინააღმდეგ მიმართული მოძრაობა (1903 — 1904 წწ.) მეფის ადგილობრივმა ხელისუფლებამ კაზაკთა რაზმებით ყველგან ჩააქრო, მაგრამ ვერ შეძლო მისი მოსპობა. პირიქით, მოძრაობა ახალი ძალით იზრდებოდა.

ამრიგად, რუსეთის პირველი რევოლუციის წინ საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები ეწეოდნენ ლენინური აგრარული პროგრამის ფართო პროპაგანდასა და აგიტაციას, ამავე დროს პოულობდნენ სათანადო ორგანიზაციულ ფორმებსაც გლეხობის დასარაზმევად და გასაწვრთნელად მომავალი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციისათვის. თუ არა ბოლშევიკების ასეთი მუშაობა საქართველოს გლეხთა რევოლუციური გამოსვლები არ იქნებოდა ისე ძლიერი და ორგანიზებული, როგორიც იყო 1905 — 1907 წლებში.

II

რუსეთის 1905 — 1907 წლების რევოლუციის — იმპერიალიზმის ეპოქის ამ პირველი სახალხო რევოლუციის პერიოდში ბოლშევიკების პარტიამ ლენინის ხელმძღვანელობით მთელი ძალდონით გააძლიერა მუშათა კლასისა და გლეხობის რევოლუციური მოძრაობისადმი ხელმძღვანელობა.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა ყველაფერი გააკეთეს იმისათვის, რომ დაერაზმათ გლეხები მუშათა კლასის გარშემო და საერთო შეიარაღებული აჯანყებით დაემხოთ ცარიზმი, მოეპოვებინათ დემოკრატიული რესპუბლიკა. რევოლუციის პერიოდში ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა გააძლიერეს ლენინური აგრარული პროგრამის პროპაგანდა და გლეხობის ორგანიზაციული დარაზმვა აჯანყებისათვის.

რსდმპ კავკასიის კავშირის პოლიტიკურ მუშაობაში სოფლად მთავარი ადგილი ეჭირა აგრარული პროგრამის ბეჭდვით პროპაგანდას. რსდმპ კავკასიის

* რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი, გლეხთა მოძრაობა გურიაში, 1904, გვ. 29.

კავშირის კომიტეტი და მისი ადგილობრივი კომიტეტები ხშირად მიმართავდნენ გლეხობას რევოლუციური პროკლამაციებითა და ფურცლებით.

საქართველოს გლეხობის გარეოლუციურების და მათი შეიარაღებული აჯანყების გზაზე დაყენებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციას — „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“, რომელიც 1905 წლის 19 მარტს გამოქვეყნდა ქართულ (6000 ცალი) და სომხურ ენაზე (300 ცალი) და ფართოდ გავრცელდა გლეხობაში.

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი ამ პროკლამაციაში გვიხატავს გლეხობის მიმდევრობით ეკონომიური მდგომარეობისა და პოლიტიკური უუფლებობის სურათს და მოუწოდებს გლეხობას ცარიზმისა და მემამულეების წინააღმდეგ რევოლუციური ბრძოლისაკენ. რევოლუციურმა მოძრაობამ, წერდა კავკასიის კავშირის კომიტეტი პროკლამაციაში, თავის ორბიტში ჩაითრია გლეხობაც. ამოძრავებულმა გლეხობამ ბრძოლა გამოუცხადა მოსისხლე მტრებს და მოითხოვა ადამიანური უფლებები. „გატყდა ძველი დროება, დაირღვა სოფლის მყუდროება. სოფელმაც გაახილა თვალი და ახმაურდა. გუშინ ქედწაბრილმა, მიწასთან გასწორებულმა დღეს თავი მაღლა აიღო, წელში გაიმართა და ამაყად შესძახის სისხლის მწოველებს: „ჩვენც ადამიანები ვართ და ადამიანურ ცხოვრებას მოვითხოვთ“¹. პროკლამაციაში გადმოცემულია ბატონყმობის გაუქმების და მისი შემდგომი პერიოდის გლეხობის ცხოვრების მოკლე, მაგრამ დამაჯერებელი სურათი და ამით დასაბუთებულია არსებული ურთიერთობის წინააღმდეგ გლეხთა მოძრაობის საფესვითი კანონზომიერი, გარდაუვალი ხასიათი. კავკასიის კავშირის კომიტეტი აქ ხაზგასმით იცავს მარქსისტულ-ლენინურ შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ხალხი და მათ შორის გლეხობა საზოგადოების ძირითადი მწარმოებლური ძალაა, სახალხო დოვლათის შემქმნელია, საზოგადოებრივი პროგრესის წყაროა. აი, მაშინდელი გლეხობის კლასიკური დახასიათება: „ის, ვინც დედამიწას გული გაუხსნა და ზურმუხტად აახვერდა, ვინც ტყეები გაჩეხა და სოფლები გააშენა, ვინც წელებზე ფეხს იდგამს და დღე მუდამ ოფლს იწურავს, ის, ვინც ქვეყანას ძუძუს აწოვებს, — ის ხალხი გლეხკაცობაა; და აი სწორედ ეს ხალხია დღეს სიღარიბესა და შიმშილობაში ჩავარდნილი“².

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა დასახელებულ პროკლამაციაში ბრწყინვალედ დაიცვა რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული ლენინური აგრარული პროგრამა და მის საფუძველზე ჩამოაყალიბა 12 მუხლში გაშლილი სამოქმედო პროგრამა, რომლის განხორციელებისათვის უნდა ებრძოლა ქართლ-კახეთისა და მთელი საქართველოს გლეხობას. კავკასიის კავშირის კომიტეტმა გლეხებისათვის წამოაყენა შემდეგი მოთხოვნები:

„1 წოდებების გაუქმება (ჩვენ არ გვინდა არც აზნაურობა, არც გლეხობა; ჩვენ გვინდა, რომ ყველა თავისუფალი მოქალაქე იყოს და ყველას ერთნაირი უფლება ჰქონდეს).

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაცია (1903—1904 წწ.), 1955, გვ. 342.

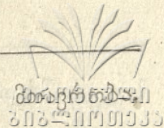
² იქვე, გვ. 343.

სიკვრ შრომაში — „სოფლის ღარიბებს“ — წამოყენებული ყველა დემოკრატიული და ეწეოდა მათ ფართო პროპაგანდას გლეხობაში.

საქართველოს ბოლშევიკების, ისე როგორც რუსეთის ბოლშევიკების, წინაშე რევოლუციის პერიოდში იდგა უაღრესად დიდმნიშვნელოვანი, შეიძლება ითქვას გადამწყვეტი ამოცანა: დაერწმუნებინათ გლეხობა ცარიზმის წინააღმდეგ პოლიტიკური ბრძოლის აუცილებლობაში. გლეხობის მნიშვნელოვან ნაწილს ჯერ კიდევ არ ჰქონდა იმისი რწმენა, რომ აგრარული გარდაქმნები პირდაპირ უკავშირდებოდა პოლიტიკურ გარდაქმნებს, რომ ცარიზმის პოლიტიკური ბატონობის დაუმხობლად შეუძლებელი იყო მემამულეების დამარცხება, მიწისა და თავისუფლების მიღება. ლენინი 1905 წლის აპრილში რსდმპ III ყრილობაზე ამბობდა: „გლეხებს ბუნდოვნად შეგნებული აქვთ, თუ რა ესაჭიროებათ, მაგრამ არ ეხერხებათ საერთო პოლიტიკურ წყობილებას დაუკავშირონ თავიანთი სურვილები და მოთხოვნები“¹. იმისათვის, რომ სახელი გაეტეხათ მასების წინაშე მეფის მთავრობისათვის, აემხედრებინათ ისინი ცარიზმის წინააღმდეგ, ლენინს საჭიროდ და აუცილებლად მიაჩნდა პროლეტარიატის რევოლუციურ პარტიას მოეწყო ცარიზმის საყოველთაო-სახალხო მხილება.

საქართველოს ბოლშევიკებმა, რომლებიც ემყარებოდნენ ლენინის მითითებებს, ცარიზმის მხილება და მის წინააღმდეგ მასების დარაზმვა რევოლუციის წინა პერიოდში დაიწყეს. ეს მოღვაწეობა რევოლუციის პერიოდში კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა პროკლამაციაში „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“ გლეხობას უჩვენა მეფის ხელისუფლების სახე, გამოამჟღავნა მისი ბუნება და მოუწოდა ამ ხელისუფლების დამხობისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებისაკენ. „არ დავივიწყოთ, — მიმართავდა ქართლ-კახეთის გლეხობას კავკასიის კავშირის კომიტეტი, — გლეხებო, რომ მეფის მთავრობა მემამულეებისა და სხვა მდიდრებისაგან შედგება! ესენი ადგენენ დღეს კანონებს, ესენი გვაწერენ ხარჯებს, ესენი განაგებენ ჩვენს საქმეებს. მეფე, მინისტრები, გუბერნატორები, „უეზდნი ნაჩალნიკები“, „პრისტავები“, ჩაფრები, ჟანდარმები და სხვა ამათთანა მუქთაყლაპიები, — აი ვინ შეადგენენ მეფის მთავრობას. როგორც ძაღლისაგან ბატყანი ვერ დაიბადება, ისე ამ მთავრობისაგან სიკეთეს არას უნდა ველოდეთ. ჩვენ ვერ ავასრულებთ ჩვენსას, სანამ ქვეყნად მეფის მთავრობა იბოგინებს. ამიტომ ჩვენ უნდა მოვსპოთ მეფის მთავრობა... მის ადგილზე ავირჩიოთ დამფუძნებელი კრება ყველამ, ქალმა და კაცმა, პირდაპირი, თანასწორი და დახურული კენჭისყრით; ჩვენ უნდა დავავალოთ ამ დამფუძნებელ კრებას, რომ მან დემოკრატიული რესპუბლიკა ან, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ხალხის მთავრობა შემოიღოს ქვეყნად, რომელიც ხალხის მოსამსახურე იქნება, და არა თავისი თავისა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 475.

მოსპოს მეფის შთაგრობა და მის ადგილზე აირჩეს ხალხის დემოკრატიული რესპუბლიკა!¹

ამ პროკლამაციაში ლენინური აგრარული პროგრამის მოთხოვნის შესაბამისად კავკასიის კავშირის კომიტეტი აწარმოებდა მუშათა კლასისა და უღარიბესი გლეხობის კავშირის ლენინური იდეის პროპაგანდას სოფლად. „გავიმძღვროთ წინ ქალაქის მუშები და გავყვეთ მათ დემოკრატიულ რესპუბლიკისავენ. გავყვეთ და მათთან ერთად დავლევოთ საზიზლარი წესები, რომ გზა გავიკაფოთ იმ თანასწორობის ცხოვრებისაკენ, იმ სოციალისტური წესებისაკენ, საითკენაც ასე გაფაციცებით მიისწრაფვიან ქალაქის მუშები და ღარიბი გლეხობა“².

ამრიგად, რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაცია „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“ ისტორიული მნიშვნელობის დოკუმენტია. ქართველ და სომეხ გლეხობაში ამ პროკლამაციის გავრცელებამ უდიდესი როლი შეასრულა.

ქართველი მენშევიკები ყოველნაირად ცდილობდნენ ჩაეშალათ ბოლშევიკების მუშაობა სოფლად. ისინი ცილს სწამებდნენ და დემაგოგიას ეწეოდნენ ბოლშევიკების მიმართ. მენშევიკებს სურდათ დაემცირებინათ მასების თვალში ბოლშევიკების საქმიანობა, რომელიც მიმართული იყო აგრარული გარდაქმნებისაკენ, დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებისაკენ. მენშევიკების თბილისის კომიტეტის ორგანო, ყოველთვიური გაზეთი „სოციალ-დემოკრატი“ შეეცადა გაექარწყლებინა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციის „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“ მნიშვნელობა და აემაღლებინა მენშევიკური თბილისის კომიტეტის ამავე სახელწოდების პროკლამაციის ღირსება, იმაზე მითითებით, რომ თითქოს კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაცია არ განუმარტავდა გლეხობას სოციალიზმს, არ უსახავდა მას მიზნად და გლეხობის ყურადღებას მიაქცევდა მხოლოდ პოლიტიკური და ეკონომიური რეფორმებისაკენ³ გლეხების წინაშე დემოკრატიული ხასიათის ეკონომიური და პოლიტიკური მოთხოვნების წინა პლანზე წამოყენება (ამას მოითხოვდა მომენტის ისტორიული პირობები) მენშევიკების თვალსაზრისით ნიშნავდა სოციალიზმის მიფუჩეჩებას. ამ ცილისმწამებლურ ბრალდებაში კარგად მჟღავნდება მენშევიკების დამოუკიდებლობა გლეხობის რევოლუციური დემოკრატიული მიწრაფებისადმი, რსდმპ აგრარული პროგრამის შეუფასებლობა, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში გლეხობის როლის უგულვებელყოფა. რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული აგრარული პროგრამის პროპაგანდის ნაცვლად მენშევიკები ელაშქრებდნენ მის წინააღმდეგ და თავიანთი მოქმედებით ხელს უწყობდნენ რევოლუციის დამარცხებას.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელებისათვის ბრძოლის ერთ-ერთ ძირითად ხაზს წარმართავ-

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), 1955, გვ. 345.

² იქვე, გვ. 346.

³ გახ. „სოციალ-დემოკრატი“, 1905, № 2.

დნენ ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების იდეური განადგურებისაკენ.

ლენინური აგრარული პროგრამისა და მისი ძირითადი პრინციპების წინააღმდეგ ილაშქრებდა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტია — ქართველ სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტია¹. ამ პარტიის ორგანოში „ცნობის ფურცელში“ სისტემატურად ქვეყნდებოდა ლენინური აგრარული პროგრამის წინააღმდეგ მიმართული წერილები. გაზეთის ფურცელზე 1905 წელს გამოქვეყნდა ა. კახელის წერილები „როგორი უნდა იყოს მიწის მფლობელობა“. სტატიის ავტორი გამოდიოდა მარქსიზმ-ლენინიზმის რევიზიით აგრარულ საკითხში, უარყოფდა მარქსის კონცენტრაციის თეორიას სოფლის მეურნეობაში და აყენებდა მიწის სოციალიზაციის საკითხს. სტატიაში „გარჩეულია“ ლენინის „სოფლის ღარიბებს“ და უარყოფილია მისი დებულებები. „ცნობის ფურცელი“ ცდილობდა ლენინური აგრარული პროგრამის უვარგისობა დაესაბუთებინა მასში შინაგანი წინააღმდეგობის აღმოჩენით. „თუ პროგრამას უნდა ისტორიულ ჰიმდინარეობას შეუთანხმდეს, მაშინ ხელი უნდა აიღოს ფეოდალური ექსპლოატაციის საშუალებათა გლეხების ხელში გადასვლაზე“² წერდა ავტორი.

რევოლუციის პერიოდში ლენინური აგრარული პროგრამის წინააღმდეგ იბრძოდა გაზეთი „ივერია“. „ივერია“, ისე როგორც „ცნობის ფურცელი“, პრინციპულ წინააღმდეგობას ხედავდა ლენინურ აგრარულ პროგრამასა და მარქსის გაპროლეტარების თეორიას შორის. მოწინავე წერილში — „გლეხობა და გაპროლეტარების მოძღვრება“ — გაზეთი წერდა: „ცხადია, ვისაც ტექნიკის განვითარებად, წერილი მესაკუთრეთა გაპროლეტარება, აუცილებელ კანონად მიაჩნია იგი აგრარულ საქმეში ვერ დაადგება იმ გზას, რომელიც გლეხებისათვის, ვითარცა მწარმოებლისათვის შეღავათის მიძეცი და მათი მდგომარეობის გამაუმჯობესებელი იქნება... გლეხების გაპროლეტარების თეზისი და ამავე დროს ქომაგობა წვრილი მესაკუთრეებისადმი ეს არის ულოგიკობა და უპრინციპობა“. შემდეგ, „თუ გაპროლეტარების მომხრე ხართ, მაშინ უაზრობაა მიწების დარიგება და „აუცილებლობისათვის“ შეგნებულად დაბრკოლების გაჩენა“³.

რსდმპ აგრარული პროგრამის მოთხოვნათა არსი, წვრილი გლეხური მეურნეობის მნიშვნელობა რუსეთში სწორად ჰქონდა გაგებული მხოლოდ ბოლშევიკებს. ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი შეასრულა ვ. ი. ლენინის ისეთმა კლასიკურმა შრომებმა, როგორიცაა: „რუსეთის სოციალ-დემოკრატიის აგრარული პროგრამა“ (1902) „სოფლის ღარიბებს“ (1903) და სხვ., სადაც მოცემულია აღნიშნული საკითხების ამომწურავი გაშუქება.

საქართველოს ბოლშევიკები, რომლებიც ეყრდნობოდნენ ვ. ი. ლენინის გენიალურ შრომებს, ლენინური აგრარული პროგრამის დასაბუთების მიზნით იცავდნენ ფეოდალურ და კაპიტალისტურ წყობილებას შორის წვრილბურჟუა-

¹ ამ პარტიამ ლენინური აგრარული პროგრამის წინააღმდეგ ბრძოლა დაიწყო თავისი არსებობის პირველი დღიდანვე (იხ. 1904 წ., აპრილის ქენევის კონფერენციის ოქმები).

² აგრარული საკითხის გამო, გაზ., „ცნობის ფურცელი“ 1905, № 2890.

³ გაზ. „ივერია“ 1905, № 152.

ზიული მეურნეობის აუცილებლობის მარქსისტულ-ლენინურ თეზის¹ „მოგზაურში“, რომელსაც ფ. მახარაძე რედაქტორობდა, 1905 წელს გამოქვეყნდა მთელი რიგი ბოლშევიკური წერილები, სადაც გაშუქებული იყო ფეოდალური წყობილების დანგრევის შემდეგ მსხვილი კაპიტალისტური მეურნეობის შექმნამდე წვრილი გლეხური მეურნეობის არსებობის გარდუვალობის საკითხი.

ფეოდალურ-ბატონყმური მეურნეობის შემდეგ წვრილ-გლეხური მეურნეობის გარდუვალობის მარქსისტულ-ლენინურ შეხედულებას იცავდა ი. ბ. სტალინი. ქართულ ყოველდღიურ სოციალ-დემოკრატიულ გაზეთ „ელვაში“ იგი წერდა: „მარქსიზმის თვალსაზრისით ბატონყმურ მეურნეობას არადროს უშუალოდ არ მოჰყოლია და არც შეიძლება მოჰყვეს კაპიტალისტური მეურნეობა. მათ შორის წვრილბურჟუაზიული მეურნეობაა ამათუღი, რომელიც ბატონყმურ მეურნეობას სცვლის და შემდეგ კაპიტალისტურზე გადადის. ჯერ კიდევ „კაპიტალის“ მესამე ტომში ამბობდა კარლ მარქსი, რომ ისტორიაში ბატონყმურ მეურნეობას ჯერ სოფლის წვრილბურჟუაზიული მეურნეობა მოსდევდა და მხოლოდ ამის შემდეგ ვითარდებოდა მსხვილი კაპიტალისტური მეურნეობა — ერთიდან მეორეში პირდაპირი გადახტომა არ ხდებოდა და არც შეიძლებოდა მომხდარიყო... მარქსიზმის თვალსაზრისით სოფლის წვრილბურჟუაზიული მეურნეობა პროგრესულია ბატონყმურ მეურნეობასთან შედარებით, რომ ბატონყმური მეურნეობის დანგრევა და წვრილბურჟუაზიულის შემოღება აუცილებელი პირობაა იმ კაპიტალიზმის განვითარებისა, რომელიც შემდეგ განდევნის ამ წვრილბურჟუაზიულ მეურნეობას“¹.

ვ. ი. ლენინმა 1905 წლის მარტში რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებით დაგვირგვინების ინტერესებისათვის სტატი²აში „პროლეტარიატი და გლეხობა“ პარტიის წინაშე წამოაყენა რსდმპ აგრარული პროგრამის გადასინჯვის საკითხი. ლენინმა აქვე წამოაყენა მომავალი მესამე ყრილობისათვის რეზოლუციის პროექტი გლეხთა მოძრაობისადმი პარტიის დამოკიდებულების შესახებ. აგრარული პროგრამის პროექტში ლენინმა ამოავლო „ჩამონატრების“ მოთხოვნა და შეცვალა იგი „გლეხთა მოთხოვნების მხარდაჭერით მემამულეთა მთელი მიწის კონფისკაციამდე“. რსდმპ ბოლშევიკურმა III ყრილობამ, რომელმაც პასუხი გასცა რევოლუციის მიერ წინა პლანზე წამოყენებულ ტაქტიკურ საკითხებს, რეზოლუციაში — „გლეხთა მოძრაობისადმი დამოკიდებულების შესახებ“ პარტიულ ორგანიზაციებს დაავალა მხარი დაეჭირა გლეხთა მოძრაობისათვის „მემამულეთა, სახაზინო, საეკლესიო, სამონასტრო და საუფლისწულო მიწების თვით კონფისკაციამდე“². ყრილობის ეს ტაქტიკური გადაწყვეტილება მოასწავებდა ბოლშევიკების აგრარული პროგრამის ფაქტიურ შეცვლას. 1905 წლის დეკემბერში ტამერფორსის კონფერენციამ მთე-

¹ ი. ბ. სტალინი. თხზ., ტ. 1, გვ. 212—213.

² სკკპ ყრილობის, კონფერენციების, პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, 1954, გვ. 97.

ლი მიწების კონფისკაციის მოთხოვნა შეიტანა რსდმპ ოფიციალურ პროგრამაში.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები პირველი რევოლუციის პერიოდში იცავენ და ასაბუთებენ რსდმპ III ყრილობისა და რსდმპ ტამერფორსის პირველი ბოლშევიკური კონფერენციის ტაქტიკურ და პროგრამულ გადაწყვეტილებებს გლეხთა საკითხში. საქართველოს ბოლშევიკები მესამე ყრილობისა და ტამერფორსის კონფერენციის გადაწყვეტილების საფუძველზე გადამჭრით გამოდიან ნაცვლად „ჩამონაჭრების“ დაბრუნებისა, მემამულეთა მთელი მიწების კონფისკაციის ლენინური ლოზუნგით. ისინი ეწევიან ამ ლოზუნგის ფართო პროპაგანდასა და აგიტაციას გლეხობაში.

რსდმპ თბილისის კომიტეტმა პროკლამაციაში „არა მეფის რეფორმა, არამედ ხალხური რევოლუცია“ (1906), რომელიც ქართულ და რუსულ ენებზე გამოვიდა მასობრივი ტირაჟით, წამოაყენა მემამულეთა მიწების კონფისკაციის ლენინური აგრარული პროგრამის მოთხოვნები და გლეხობას მოუწოდა პროლეტარიატთან ერთად ცარიზმისა და მემამულეთა წინააღმდეგ გადამწყვეტი შეიარაღებული აჯანყებისა. თბილისის კომიტეტი აღნიშნულ პროკლამაციაში წერდა: „გლეხებს წაართვეს მიწა და თავდაზნაურებს გადასცეს, — საჭიროა უკანვე დავიბრუნოთ მთელი ეს მიწა ყოველგვარი გამოსყიდვის გარეშე, თავადაზნაურებისათვის სასყიდლის მიუცემლად!

გლეხებს დაადეს ორმაგი ბორკილები — თავადაზნაურებისა და თვითმპყრობელი მეფის, — საჭიროა მოვსპოთ ერთნიც და მეორენიც და მთელი მიწა გლეხებს გადავცეთ.

გლეხები დაბეგრეს არაპირდაპირი სახელმწიფო გადასახადებით და ამრიგად გააჩანაგეს მათი მეურნეობა, — საჭიროა მოვსპოთ ეს გადასახადები და პირდაპირი გადასახადებით დაბეგრეთ მხოლოდ შეძლებულნი.

გლეხებს თავს მოახვიეს სალდათობა და ყოველწლიურად ართმევენ მათ საუკეთესო მუშაეებს, — საჭიროა ერთხელ და სამუდამოდ დავითხოვოთ ჯარისკაცები და ხალხის შეიარაღება გამოვაცხადოთ!¹

მემამულეთა მიწების კონფისკაციის ლენინურ ლოზუნგს იცავდა ი. სტალინი „ელვაში“ გამოქვეყნებულ სტატიებში — აგრარული საკითხი“ (მარტი, 1906).

საქართველოს ბოლშევიკების მიერ მემამულეთა მიწების კონფისკაციის ლენინური ლოზუნგის პროპაგანდამ კიდევ უფრო აამაღლა ბოლშევიკური პარტიის ავტორიტეტი გლეხობაში და ხელი შეუწყო პროლეტარიატისა და მისი პარტიის გარშემო მათ დარაზმვას. ბოლშევიკების ფართო პროპაგანდამ და აგიტაციამ გლეხობის ძირითადი მასა დაარწმუნა იმაში, რომ ერთადერთი პარტია, რომლის აგრარული პროგრამა მთლიანად აკმაყოფილებს გლეხობის მოთხოვნებს, ერთადერთი პარტია, რომელიც ბოლშევიკების მხარს უჭერს გლეხობას მემამულეებისა და თვითმპყრობელობის ბატონობის მოსპობაში, ეს არის რუსე-

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 33, ს. 127.

თის ბოლშევიკების პარტია. ამაში დარწმუნებული ქართველი გლეხობის წარმომადგენელი მოწინავე ნაწილი ბოლშევიკურ პრესაში გამოდის წერილებით, სადაც მოუწოდებს გლეხობას მხარი დაუჭიროს ლენინურ აგრარულ პროგრამას და იბრძოლოს მისი განხორციელებისათვის. აი ერთ-ერთი მოწინავე ქართველი გლეხი რას წერდა ბოლშევიკურ გაზეთ „დროში“: „ის რაც პროლეტარიატის პარტიის პროგრამაში წერია თითქოს ჩვენი ნაკარნახევი იყოს, ჩვენი ამოძახილი... ნუთუ ყოველივე ეს ჩვენი საკუთარი მოთხოვნები არ არის, დიხაბა რომ არის და ამისათვის ბოლშევიკური უნდა ებრძოლოთ“¹. ეს გულწრფელად ნათქვამი სიტყვები გვიჩვენებს ბოლშევიკური პროპაგანდისა და აგიტაციის დიდ ნაყოფიერებას, გლეხობის იდეური და ორგანიზაციული დარღმვისათვის გაჩაღებული ბოლშევიკური მუშაობის თვალსაჩინო გამარჯვებას.

ბოლშევიკური პარტიის ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების — კადეტების, ფედერალისტების, ესერების, მენშევიკების, ანარქისტების აგრარული პროგრამის რეაქციული, ანტიგლეხური ხასიათის მხილებას და განადგურებას.

ვ. ი. ლენინმა გამანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა კადეტებისა და წვრილბურჟუაზიული პარტიების აგრარული პროგრამა და ნათლად უჩვენა მისი ანტირევოლუციური, ანტიხალხური ხასიათი. ლენინის შრომები გახდა ამოსავალი და დასაყრდენი ბოლშევიკებისათვის ანტიმარქსისტული პარტიების იდეურ მხილებასა და განადგურებაში აგრარულ საკითხში.

ქართველმა ბოლშევიკებმა ლენინის შრომების საფუძველზე გააკრიტიკეს და დღის სინათლეზე გამოიტანეს საქართველოში არსებული ანტიმარქსისტული მიმდინარეობანი აგრარულ საკითხში. ერთ-ერთი პირველი მახვილი ბოლშევიკებმა მიმართეს კადეტების აგრარული პროგრამის წინააღმდეგ. რსდმპ კავკასიის კავშირმა თავისი მებრძოლი ორგანოს „პროლეტარიატის ბრძოლის“ მეშვეობით ამხილა კადეტების აგრარული პროგრამის მემამულური ხასიათი და მავნებლობა გლეხებისათვის. სტატიაში — „ბურჟუაზია მახეს აგებს“ ი. სტალინი კადეტების აგრარული პროგრამის შესახებ შემდეგს წერდა: „არც გლეხობას აკლებენ თავიანთ წყალობას ეს ახირებული ვაჟბატონები, მათ „საწინააღმდეგო არა აქვთ რა“, თუ გლეხების ხელში გადავა მემამულეთა მიწები, მაგრამ იმ პირობით კი რომ ეს მიწები გამოიყიდონ მემამულეებისაგან, არა თუ „მუქთად ჩაიგდონ“. აი, რა გულკეთილები ყოფილან ეს უკუღმართი „მოღვაწენი“².

ბოლშევიკების სტატიებსა და წერილებში მხილებული იყო კადეტების „გამოყიდვის“ შემთხვევითი, რეფორმისტული ხასიათი, ლიბერალური ბურჟუაზიის (კადეტები) მიზანი მოეტყუებინა გლეხობა და ამით დახმარებოდა მეფეს გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობაში. პირველი რევოლუციის პერიოდის საქართველოს ბოლშევიკური პრესის ერთი გადათვალისწინება კი

¹ „გლეხი—გლეხის შესახებ“, გაზ. „დრო“, 1907, № 23.

² ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 171—172.

საკმარისია, რომ დავრწმუნდეთ ბოლშევიკების მიერ გაწეულ დიდი პოლიტიკურ მუშაობაში, რომელსაც ამოცანად ჰქონდა ლიბერალური ბურჟუაზიისა და სახელმწიფო სათათბიროს მხილება, მათგან გლეხების ჩამოშორება, პროლეტარიატსა და გლეხობას შორის მტკიცე პოლიტიკური კავშირის შექმნა. საქართველოსა და ამიერკავკასიაში კადეტების, აგრეთვე სახელმწიფო სათათბიროს რეაქციული ხასიათის გამოაშკარავებისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის იდეების პროპაგანდის საქმეში დიდი როლი შეასრულა ვ. ი. ლენინის პროკლამაციამ „სამი კონსტიტუცია ანუ სამი წესი სახელმწიფო წყობილებისა“, რომელიც რსდმპ კავკასიის კავშირის თბილისის კომიტეტმა ხელახლა გამოსცა 1905 წლის ივლისში ქართულ, რუსულ და სომხურ ენებზე და ფართოდ გაავრცელა მოსახლეობაში¹.

საქართველოს ბოლშევიკებმა კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარეს მენშევიკების, ესერების, სოციალისტ-ფედერალისტების, ანარქისტების აგრარული პროგრამა.

საქართველოს ბოლშევიკური პარტიული ორგანიზაციები უარყოფდნენ ბურჟუაზიულ და წვრილბურჟუაზიულ აგრარულ პროგრამებს და მოითხოვდნენ მემამულეთა მიწების კონფისკაციას გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების გზით. რსდმპ III ყრილობის ისტორიული გადაწყვეტილებების შესაბამისად საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები ეწეოდნენ გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების ლენინური ლოზუნგის პროპაგანდას და აგიტაციას გლეხობაში.

აღსანიშნავია, რომ ბოლშევიკები საქართველოში რევოლუციის დაწყებისთანავე პრაქტიკულად აყენებდნენ გლეხთა კომიტეტების შექმნის საკითხს. მაგალითად, რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტმა პროკლამაციაში „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“ 1905 წლის მარტში მოითხოვა საგლეხო კომიტეტების შექმნა. „ყველა ამ ცვლილების (ლაპარაკია აგრარულ დემოკრატიულ მოთხოვნებზე, რომელიც ჩამოყალიბებულია პროკლამაციაში — შ. ჯ.) მოსახდენად უნდა დაარსდეს საგლეხო კომიტეტები (თვითეულ სამამსახლისოში ან რამდენიმე სამამსახლისოში თითო საგლეხო კომიტეტი), რომლებიც მოაწესრიგებენ საქმეს გლეხკაცობის სასარგებლოდ“². რსდმპ კავკასიის კავშირის II ბოლშევიკურმა კონფერენციამ 1905 წ. ნოემბერში განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია გლეხობის საკითხს და „გლეხთა შორის მუშაობის შესახებ“ რეზოლუციაში პარტიულ ორგანიზაციებს დაავალა დემოკრატიზმის საფუძველზე აგებული გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების ორგანიზაცია. რეზოლუციაში ხაზგასმით იყო მითითებული, რომ გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები არ ყოფილიყო არეული პარტიულ ორგანიზაციებთან, არამედ უნდა დამოუკიდებოდნენ პარტიულ კომიტეტებს და მათი ხელმძღვანელობით ემუშავა³.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები გლეხთა კომიტეტებს

¹ რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), 1955, გვ. 440—441.

² რსდმპ კავკასიის კავშირის პროკლამაციები (1903—1905 წწ.), 1955, გვ. 344.

³ გახ. „Кавказский рабочий листок“. 1905 № 9.

თელიდნენ არა მარტო რევოლუციური გარდაქმნების ორგანოებად, არამედ, სოფლის ღარიბ და უღარიბეს გლეხთა შორის პარტიული კადრების მომზადების საშუალებად¹. ი. სტალინი და ზოგიერთი სხვა ბოლშევიკები, რომლებიც იცავდნენ გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების გზით მემამულეთა მიწების კონფისკაციით ლენინურ ლოზუნგს, მოითხოვდნენ კონფისკაცია ქმნილი მიწების დაყოფას და მათ გადაცემას გლეხთა საკუთრებაში. დაყოფა („რაზდელისტები“) შემცდარი მოთხოვნა იყო, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა მიწების ნაციონალიზაციის მოთხოვნას, როგორც ყველაზე რევოლუციურ და ყველაზე თანმიმდევრულ აგრარულ პროგრამას რუსეთის პირველ რევოლუციაში. ლენინმა დაყოფის მოთხოვნის არსი ერთ ფრაზაში გამოხატა: „დაყოფა შემცდარია, მაგრამ უვნებელი“². ლენინს მიწების დაყოფა, როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკური აზრით, რევოლუციურ-პროგრესულ მოთხოვნად მიაჩნდა. დაყოფა პრინციპულად ეწინააღმდეგებოდა მუნიციპალიზაციის მოთხოვნას და ყველაზე უფრო ახლოს იდგა მიწის ნაციონალიზაციის მოთხოვნასთან.

ამრიგად, საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის ხელმძღვანელობით ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების წინააღმდეგ თეორიულ კამათში ბრწყინვალედ დაიცვეს რსდმპ III ყრილობისა და ტამერფორსის კონფერენციის გადაწყვეტილებანი გლეხთა საკითხში. მათ ლენინის შრომებზე დაყრდნობით კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარეს და ბოლომდის ამხილეს ანტილენინური შეხედულებები აგრარული პროგრამის საკითხებში და შესანიშნავად დაასაბუთეს გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების გზით მემამულეთა მიწების კონფისკაციის მოთხოვნა.

* * *

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში აგრარული პროგრამის საკითხებზე თეორიულ მოღვაწეობასთან ერთად ეწეოდნენ დიდ ორგანიზაციულ და პოლიტიკურ საქმიანობას სოფლად. საქართველოს ბოლშევიკებმა ლენინის მითითებების საფუძველზე მთელი სიგრძე-სიგანით გაითვალისწინეს რუსეთში უკვე დაწყებული რევოლუციის გამარჯვებისათვის გლეხობის როგორც პროლეტარიატის მოკავშირის გამაგრებული მნიშვნელობა და ახლებურად, რევოლუციის გამარჯვების ინტერესების შესაბამისად გარდაქმნეს თავიანთი მუშაობა. ბოლშევიკების მუშაობა გლეხთა შორის რევოლუციის პერიოდში უმთავრესად გამოიხატებოდა სოციალ-დემოკრატიული წრეების შექმნასა და განმტკიცებაში, გლეხთა მასობრივი კრებების, მიტინგების, პოლიტიკური დემონსტრაციების მომზადება-ჩატარებაში, არალეგალური ლიტერატურის გავრცელებაში, გლეხთა რევოლუციური

¹ Протоколы третьего съезда РСДРП, 1937, стр. 248.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 343.

კომიტეტების, და აგრეთვე შეიარაღებული „წითელი რაზმების“ შექმნასში¹ განმტკიცებაში და სხვ.

რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი და მისი ადგილობრივი კომიტეტები გლეხთა მოძრაობისადმი ხელმძღვანელობის პრაქტიკულად განხორციელებისათვის, ორგანიზაციული და სააგიტაციო-პროპაგანდისტული საქმიანობის საწარმოებლად სოფლად აგზავნიდნენ სათანადოდ მომზადებულ, გლეხთა ვითარების საუკეთესო მცოდნე პროპაგანდისტებსა და ორგანიზატორებს, რომელთაც ამარაგებდნენ საჭირო ლიტერატურით. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის დავალებით სოფლებში მიმავრებულ იქნენ კომიტეტის წევრები. 1905 წ. თებერვალში კომიტეტის დავალებით ქართლში ჩავიდა ცნობილი ლენინელი მიშა დავითაშვილი². მარტში დასავლეთ საქართველოში გაიგზავნა ალექსანდრე წულუკიძე, რომელსაც უნდა ეხელმძღვანელა პარტიული ორგანიზაციებისა და მუშათა და გლეხთა რევოლუციური მოძრაობისათვის³. ბოლშევიკური კომიტეტები სოფლებში სამუშაოდ იყენებდნენ თბილისის, ბათუმის, ჭიათურის და სხვა ქალაქების მოწინავე მუშებს. პარტიული კომიტეტები რევოლუციის პერიოდში ხშირად აწყობდნენ სოფლად მომუშავე პროპაგანდისტების კონფერენციებს, სადაც იხილავდნენ გლეხთა მოძრაობის ძირითად საკითხებს.

საქართველოს ბოლშევიკებმა გლეხობის მასობრივად დარაზმების საუკეთესო, უკვე ნაცად ორგანიზაციულ ფორმად გამოიყენეს გლეხთა სოციალ-დემოკრატიული წრეები, კრებები, მიტინგები და დემონსტრაციები. ეს ფორმები წარმოადგენდნენ პრაქტიკულ, ქმედით, ცოცხალ ორგანიზაციულ ფორმებს, რომელთაც ბოლშევიკები ათვითცნობიერებდნენ, ცარიზმის და მემამულეების წინააღმდეგ ორგანიზებული ბრძოლის ჩვევებსა და გამოცდილებას აძლევდნენ გლეხებს. ამ ორგანიზაციული ფორმების მეშვეობით ბოლშევიკების პარტია კარგად ახერხებდა ცოცხალი კავშირის დამყარებას გლეხობის მრავალრიცხოვან მასასთან.

საქართველოს ბოლშევიკებს ადგილებზე გლეხების წინაშე გამოსვლების დროს უხდებოდათ სერიოზული პრინციპული ბრძოლა მენშევიკების, ესერების, სოციალისტ-ფედერალისტების და სხვა ნაციონალისტური ჯგუფების წარმომადგენლების წინააღმდეგ. ბოლშევიკების ბრძოლაში გლეხობაში ინტერნაციონალიზმის პრინციპების დამკვიდრებისათვის ბრწყინვალე ნაყოფი გამოიღო. საქართველოს გლეხობამ მტკიცედ დაუჭირა მხარი რუსეთის მუშათა კლასისა და გლეხობის გამანთავისუფლებელ ბრძოლას და საქვეყნოდ განაცხადა: ჩვენ სოლიდარულნი და მეგობრულად დაკავშირებულნი ვართ რუსეთის რევოლუციურ ხალხებთან, ჩვენი მოთხოვნები იმათი მოთხოვნებია და იმათი მოთხოვნები ჩვენიო.

ბოლშევიკური ორგანიზაციების მუშაობაში მთავარი ადგილი ეჭირა მშობლიურ ენაზე მარქსიზმის კლასიკოსების შრომების, აგრეთვე რევოლუციური

¹ გ. პარკაძე, მასალები. ქართლის გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის შესახებ, 1954, გვ. 101.

² ი. გ. ხუციშვილი, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, 1955, გვ. 224.

პროკლამაციების გამოცემას და მათ გავრცელებას გლეხობაში. პარტიულ ორგანიზაციების მიერ სოფლებში გაგზავნილ პროპაგანდისტებს თან მიჰქონდათ სათანადო ლიტერატურა და ავრცელებდნენ გლეხობაში. პირველი რევოლუციის პერიოდის საარქივო მასალებში ხშირად შეხვდებით ცნობებს ამის შესახებ. აქ შეიძლება მოვიყვანოთ ერთი დამახასიათებელი მაგალითი. 1905 წლის 28 აპრილს სიღნაღის მაზრის უფროსი თბილისის გუბერნატორს ატყობინებდა, რომ სოფ. ველისციხის ქუჩებში გავრცელებულ იქნა რევოლუციური ბროშურები და პროკლამაციები. მათ შორის კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციები ქართულ ენაზე: „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას“, „გაუმარჯოს საერთაშორისო ძმობას“, „ობობა და ბუზი“, „18 თებერვლის რესკრიპტი“, რუსულ ენაზე: „ამხანაგებო“, „ამხანაგო სალდათებო“, „კომუნისტური პარტიის მანიფესტი“; სომხურად: „სოციალიზმის შესახებ“¹. აქედან კარგად ჩანს ბოლშევიკური პროპაგანდისტული მუშაობის მრავალფეროვნება და ღრმა შინაარსიანობა სოფლად.

საქართველოს ბოლშევიკების ბრძოლამ რუსეთის პირველ რევოლუციაში ლენინური აგრარული პროგრამის განხორციელებისათვის თავისი ნათელი გამოხატულება გლახთა რევოლუციურ მოძრაობაში ჰპოვა. საქართველოს გლახთა რევოლუციურ მოძრაობაში, მის ყველა ეტაპზე, აისახა რსდმპ პროგრამა — მინიმუმი საერთოდ და აგრარული პროგრამა განსაკუთრებით. ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელი და წარმმართველი როლის მეოხებით საქართველოს გლახობამ ძირითადად ერთი და იგივე აგრარულ-პოლიტიკური მოთხოვნები წამოაყენა და დაიწყო რევოლუციური ბრძოლა მათი განხორციელებისათვის.

მუშათა კლასის რევოლუციური გამოსვლების ძლიერი ზეგავლენის საფუძველზე მოძრაობაში ჩაბმულმა საქართველოს გლახობამ 1905 წლის გაზაფხულზე ერთხმად წამოაყენა რსდმპ II ყრილობის მიერ მიღებული აგრარული პროგრამის მოთხოვნები, რომლებიც ჩამოყალიბებული იყო რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციაში — „ქართლ-კახეთის გლეხკაცობა“. გლახობა ამ პერიოდში აყენებდა შემდეგ ძირითად მოთხოვნებს: ყველა — სახელმწიფო, საუფლისწულო, საეკლესიო, სამონასტრო მიწების კონფისკაციას, „ჩამონაჭრების“ დაბრუნებას, „დროებით ვალდებულობისა“ და „ხიზნობის“ მოსპობას, გლახთა კომიტეტების შექმნას, მაღალი საიჯარო გადასახადის შემცირებას, პოლიტიკურ თავისუფლებას, ადგილობრივ თვითმმართველობათა დაარსებას, ოთხსისტემიანი არჩევნების საფუძველზე დამფუძნებელი კრების მოწვევას და სხვა. გლახობა ჯერ კიდევ არ მოითხოვდა მემამულეთა მთელი მიწების კონფისკაციას² გაზაფხულზე გლახთა მოძრაობა საქართველოში, ისე როგორც

¹ საქ. სსრ ცნია, ფ. 17/34, ს. 532, ფ. 63.

² ავად. გ. ზაქაძე რიძის მოსახრება ქართლის გლეხების მიერ 1905 წლის გაზაფხულზე ყველა მემამულური მიწის კონფისკაციის მოთხოვნის შესახებ არ დასტურდება თვით იმ წყაროთი, რასაც ეყრდნობოდა პატივემუთლი მკვლევარი. იხ. გ. ზაქაძე რიძე 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, 1955, გვ. 85.

რუსეთში, არ იყო იმდენად ძლიერი, რომ მას მოეთხოვა მთელი მემამულეობის მიწათმფლობელობის მოსპობა. გლეხთა მოძრაობისადმი დამოუკიდებლობის შესახებ რსდმპ III ყრილობის რეზოლუციაში ნათქვამი სიტყვები: „გლეხთა მოძრაობა, რომელიც ამჟამად იზრდება სტიქიური და პოლიტიკურად შეუგნებელი“¹ ჩვენი აზრით, საქართველოს გლეხთა მოძრაობასაც შეეხება. 1905 წლის გაზაფხულზე, როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს გლეხობამ წამოაყენა პოლიტიკური საკითხები, მოითხოვა დემოკრატიზმის საფუძველზე დამფუძნებელი კრების მოწვევა. მაგრამ პოლიტიკური მოთხოვნების წამოყენება ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ეს მოძრაობა იყო შეგნებული და ორგანიზებული. მთავარი ის არის, რომ გლეხობას ჯერ კიდევ არ აქვს ნათლად შეგნებული მოძრაობის მიზნებისა და ამოცანების გადაწყვეტის ნამდვილი, რევოლუციური საშუალებანი. ამ მომენტს ყოველთვის ხაზი უნდა გაესვას გლეხთა მოძრაობის დახასიათებისას.

ბოლშევიკური ორგანიზაციების მთელ მუშაობაში გარდატეხის პუნქტი იყო რსდმპ III ყრილობა (1905 წ. აპრილ-მაისი). საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციების მოღვაწეობა სოფლად 1905 წლის მაისიდან ხორციელდებოდა იმ გადაწყვეტილებების საფუძველზე, რომლებიც მათ დაუსახა პარტიის III ყრილობამ:

„ა) ხალხის ფართო ფენებში გასწიონ პროპაგანდა, რომ სოციალ-დემოკრატია თავის ამოცანად ისახავს უაღრესად ენერგიულად დაუჭიროს მხარი ყველა რევოლუციურ ღონისძიებას, რომელთაც შეუძლიათ გააუმჯობესონ მისი მდგომარეობა, მემამულეთა, სახაზინო, საეკლესიო, სამონასტრო და საუფლისწულო მიწების თვითკონსფიკაციამდე;

ბ) როგორც პრაქტიკული ღონისძიება გლეხობაში აგიტაციისათვის და როგორც საშუალება გლეხთა მოძრაობაში რაც შეიძლება მეტი შეგნებულობის შესატანად, წამოაყენონ აუცილებლობა გლეხთა რევოლუციური კომიტეტების დაუყოვნებლივ შექმნისა იმ მიზნით, რომ გატარდეს გლეხობის სასარგებლო ყველა რევოლუციურ-დემოკრატიული გარდაქმნა იმისათვის, რომ განთავისუფლდეს იგი პოლიტიურ-მოხელური და მემამულური ჩაგვრისაგან;

გ) თვითმპყრობელობის დეზორგანიზაციისა და მის წინააღმდეგ რევოლუციური შეტევისათვის მხარდაჭერის მიზნით, მოუწოდონ გლეხობას და სოფლის პროლეტარიატს, რომ მათ მოაწყონ ყოველგვარი პოლიტიკური დემონსტრაციები, კოლექტიურად თქვან უარი ხარკისა და გადასახადების გადახდაზე, სამხედრო ბეგარის მოხდაზე და მთავრობისა და მისი აგენტების დიდგენილება-ბრძანებათა შესრულებაზე;

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციების და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწილი 1, 1954, გვ. 96.

დ) ეცადონ სოფლის პროლეტარიატის დამოუკიდებლად დარღვევის შეფერხებას ქალაქის პროლეტარიატთან სოციალ-დემოკრატიული პარტიის დროშით და მის წარმომადგენელთა გაყვანას გლახთა კომიტეტებში¹.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა მთელი ძალები მოახმარეს ყრილობის გადაწყვეტილებათა განხორციელებას. ამ გადაწყვეტილებათა საფუძველზე ბოლშევიკები მოუწოდებდნენ გლეხებს შეიარაღებული აჯანყების მოწყობისაკენ და თავიანთ გამოსვლებში აღნიშნავდნენ: პარტია და მუშათა კლასი მხარს უჭერს გლეხთა მოძრაობას არა მარტო „ჩამონატრების“ დაბრუნების, არამედ მთელი მიწების, მათ შორის მემამულეთა მიწების კონფისკაციის საკითხში. ბოლშევიკები გლეხობას მოუწოდებდნენ მემამულეთა მიწების ხელში ჩაგდებისაკენ.

რსდმპ ისტორიული III ყრილობის გადაწყვეტილებათა საფუძველზე კავკასიის კავშირის კომიტეტმა და მისმა ადგილობრივმა კომიტეტებმა გააფართოვეს ახსნა-განმარტებითი საქმიანობა მასებში აჯანყების იდეის გამარჯვებისათვის. ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა კავკასიის კავშირის კომიტეტის ხელმძღვანელობით უმთავრესი ყურადღება მიაქციეს გლეხობის დარწმუნებას აჯანყების, როგორც ცარიზმისა და მემამულეების ბატონობის დამხობის ერთადერთი საშუალების, აუცილებლობაში. აჯანყების იდეის ქადაგებასთან ერთად ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა დიდი ყურადღება დაუთმეს ადგილებზე მოწინავე, შეიარაღებული ჯგუფებისა და რაზმების შექმნას, იარაღისა და ასაფეთქებელ ნივთიერებათა დამზადებას, საზღვარგარეთიდან იარაღის შემოტანას და სხვა.

ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა გადალახეს მენშევიკების სერიოზული წინააღმდეგობა, რომელიც მიმართული იყო გლეხთა აჯანყების მომზადების ჩაშლისაკენ. ბოლშევიკები აკრიტიკებდნენ მენშევიკების გამცემლობას, მათ დეზორგანიზატორულ საქმიანობას.

ლენინური ხაზის გატარებისათვის ბრძოლაში საქართველოს გლეხთა რევოლუციური მოძრაობა 1905 წლის ზაფხულზე უფრო მასობრივ-ორგანიზებული გახდა. გლეხობა აწყობდა კრებებს, მიტინგებს, დემონსტრაციებს, მთავრობას უდგენდა აგრარული და პოლიტიკური ხასიათის მოთხოვნებს, ბოიკოტს უცხადებდა მემამულეებსა და მეფის ადგილობრივ მოხელეებს, ქმნიდა გლეხთა რევოლუციურ კომიტეტებს და თვითონ იწყებდა თავისი საქმეების მოგვარებას. ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელობა გლეხთა კომიტეტებისადმი ხორციელდებოდა კომიტეტებში ბოლშევიკების შეყვანის გზით. ბოლშევიკების ხელმძღვანელობა მთლიანად განსაზღვრავდა გლეხთა რევოლუციური კომიტეტის საქმიანობის ხასიათსა და შინაარსს. საქართველოს გლეხთა კომიტეტების მოხერხებული აგებულება საუკეთესო საშუალებას აძლევდა ბოლშევიკურ ორ-

¹ სკკპ ყრილობების კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, 1954, გვ. 96—97.

განიზაციებს სისტემატური კავშირუროთიერთობა დამყარებინათ გლეხობის მასასთან.

საქართველოს ბოლშევიკებმა დიდი მუშაობა გასწიეს მოსახლეობაში შეიარაღებული „წითელი რაზმების“ შექმნის აუცილებლობის იდეის პოპულარიზაციისათვის. ამავე დროს ქმედითი ღონისძიება გაატარეს იარაღით მუშათა და გლეხთა უზრუნველსაყოფად. ლენინი ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს ავალბდა: „საჭიროა მხოლოდ დაუყოვნებლივ შეუდგეთ ამ იდეის (შეიარაღებული რაზმების შექმნის — შ. კ.) ფართო პროპაგანდას, ამ რაზმების შექმნას, მათ მომარაგებას ყოველგვარი და ყოველი სახის იარაღით დაწყებული დანებით და რევოლვერებით და გათავებული ყუმბარებით, — ამ რაზმების გაწვრთნას და სამხედრო მომზადებას“¹. ლენინიზმის ერთგულმა საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა ყველაფერი გააკეთეს იმისათვის, რომ ხორცი შეესხათ ლენინის იდეებისათვის, მომზადებულად შეხვედროდნენ მომავალ საყოველთაო-სახალხო შეიარაღებულ აჯანყებას.

1905 წლის ზაფხულში და შემოდგომაზე საქართველოში ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით გაცხოველებული მზადება მიმდინარეობდა გლეხების შესაიარაღებლად, მათ გასაწვრთნელად და სამხედრო მოქმედებისათვის სათანადოდ მოსამზადებლად. იქმნებოდა შეიარაღებული რაზმები, რომლებსაც ეყრდნობოდნენ თავიანთ მოქმედებაში გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები. შეიარაღების საკითხებს იხილავდნენ გლეხთა მასობრივ კრებებზე, სადაც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ ჯარიდან გამოპარული ან გამოქცეული ჯარისკაცები². რევოლუციური ორგანიზაციები იარაღის შოვნას სამი გზით ახერხებდნენ: ა) „წითელი რაზმების“ მიერ მეფის მოხელეების, პოლიციელების, ჟანდარმერიის, მემამულეების, „შავი რაზმების“ განიარაღებით, ბ) საზღვარგარეთიდან შემოტანით და გ) ადგილობრივი დამზადებით. სამივე ეს გზა საქართველოში შესანიშნავად იყო გამოყენებული.

ბოლშევიკები არ კმაყოფილდებოდნენ აჯანყების იდეის პროპაგანდა-აგიტაციით, მოსახლეობაში შეგროვილი ფულით იარაღის შეძენით და „წითელი რაზმების“ შექმნით. ისინი დიდ მუშაობას აწარმოებდნენ გლეხობის უმუშაო საომარი მოქმედებისათვის მოსამზადებლად. ამ საქმეში იყენებდნენ რევოლუციურ ჯარისკაცებს, ე. წ. „დეზერტირებს“. 1905 წლის ზაფხულში და შემოდგომაზე საქართველოს სოფლებში „მრავლად“ შეხვედებოდათ „დეზერტირებს“, რომლებიც მოსახლეობას იარაღის ხმარებას ასწავლიდნენ.

რსდმპ კავკასიის კავშირის მიერ შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისა და განხორციელებისათვის წარმოებულ ბრძოლაში დიდი ადგილი ეჭირა ბულიგინის სახელმწიფო სათათბიროსადმი აქტიური ბოიკოტის ლენინურ ტაქტიკას.

ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა საქართველოში ბოიკოტი გამოუტყდა ბულიგინის სათათბიროს და მეფის ერთგული ლაქიაც — ვორონცოვ დამკვირვებ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 9, გვ. 347.

² საქ. სსრ ცსია, ფ. 5, ს. 16, ფ. 462.

მიერ მშრომელი მოსახლეობის მოსატყუებლად შემოღებულ „საერთაშორისო პანიას“¹.

საქართველოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა ამხილეს ხალხის წინაშე 17 ოქტომბრის მანიფესტის მიზანდასახულება და გააძლიერეს მზადება შეიარაღებული აჯანყებისათვის. მიტინგებსა და კრებებზე ბოლშევიკები ხაზგასმით აღნიშნავდნენ, რომ სანამ ძალაუფლება ცარიზმის ხელშია, მანამდე ყველა მისი დათმობა, თვით დამფუძნებელი კრებაც კი, მოტყუება იქნებოდა. ბოლშევიკები მოუწოდებდნენ გლეხებს და მუშებს არ დაეჯერებინათ მენშევიკების, სოციალისტ-ფედერალისტებისათვის, რომლებიც ოქტომბრის მანიფესტს რევოლუციის დამთავრებად თვლიდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ შეიარაღებული ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ საჭირო არ არისო. ბოლშევიკებმა ნიღაბი ჩამოგლიჯეს ამ შემთანხმებლურ პარტიებს და დაარწმუნეს ხალხის მასები შეიარაღებული აჯანყების აუცილებლობაში. ქართველი ბოლშევიკების დიდი გამარჯვება იყო სოფლად — გლეხთა ძირითად მასაში შეიარაღების იდეის დანერგვა. შეიარაღებული აჯანყების აუცილებლობაში დარწმუნებული ქართველი გლეხი აცხადებდა: „უკანასკნელ ძროხას გავეყიდი, რომ ბრძოლისათვის იარაღი შევიძინოვო“².

ოქტომბერსა და ნოემბერში საქართველოს ბოლშევიკები აძლიერებენ მუშაობას „წითელი რაზმების“ შესაქმნელად, ხელმძღვანელობენ იარაღის განაწილების ორგანიზაციას.

ოფიციალური საარქივო მასალები ადასტურებენ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ბოლშევიკები საქართველოში გლეხთა შეიარაღებული რაზმების შექმნა-განმტკიცებისათვის იყენებდნენ მოწინავე გლეხებს ამა თუ იმ რევოლუციური მაზრიდან. შეიარაღებული წითელი რაზმები, რომელთაც სათანადო გამოცდილება ჰქონდათ, იგზავნებოდნენ მოძრაობაში ახლად ჩაბმულ რაზმებში სამუშაოდ³.

ამ პერიოდის საარქივო მასალები უხვად ადასტურებენ ბოლშევიკების დიდ, დაძაბულ რევოლუციურ მუშაობას. ჟანდარმერიის ცნობებით რევოლუციონერებს ბევრ ადგილას ჰქონდათ იარაღისა და თოფის წამლის საწყობები⁴. ახალგაზრდობა გადიოდა საფერშლო მომზადებას. დიდი მუშაობა მიმდინარეობდა წვევანდელთა შორისაც. ბოლშევიკების პოლიტიკურმა აგიტაციამ და პროპაგანდამ ისეთი ნაყოფი გამოიღო, რომ მთელი რიგი რაზმების (ოზურგეთის, სენაკის, ქუთაისის, თელავის, თიანეთის, ახალციხის და სხვა) მოსახლეობამ უარი განაცხადა წვევანდელების მიცემაზე. ეს იყო III ყრილობის მიერ დასახული ამოცანის ბრწყინვალე განხორციელება. პარტიული ხელმძღვანელობის გაძლიერებისა და მასების შეიარაღებული აჯანყებისათვის მომზადებას მნიშ-

¹ გაზ. „პროლეტარიატის ბრძოლა“, 1905, № 10.

² საქართველოს კომუნისტური პარტიის ისტორიის ნარკვევები, 1957, გვ. 170.

³ საქ. სსრ ცსია, ფ. 68, ს. 1, ფ. 28.

⁴ საქ. სსრ ცსია, ფ. 1, ს. 46, ფ. 277.

ენელონად შეუწყო ხელი აგრეთვე რსდმპ კავკასიის კავშირის II კონფერენციის ისტორიულმა დადგენილებებმა.

ბოლშევიკური ორგანიზაციების მრავალმხრივი დაუცხრომელი მოღვაწეობის ნაყოფი იყო დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება საქართველოში.

მუშათა კლასის შეიარაღებულ ბრძოლებს კვალდაკვალ მიყვებოდა გლეხობა.

დეკემბერში გლეხთა შეიარაღებული აჯანყებები მოედო გორის, დუშეთის, თბილისის, თელავის, ახალციხის, ოზურგეთის, ზუგდიდის, ქუთაისის, შორაპნის, რაჭის, ლეჩხუმის მაზრებსა და აფხაზეთს.

მთელ რიგ მაზრებში¹ გაუქმდა მეფის სამაზრო მმართველობა და დამყარდა რევოლუციონერთა ხელისუფლება.

რსდმპ კავკასიის კავშირის ხელმძღვანელობით მომუშავე რევოლუციური კომიტეტები, რომლებიც სათანადო მაზრებს განაგებდნენ, ახორციელებდნენ ლენინურ პროგრამა-მინიმუმს. გლეხთა კომიტეტები, რომელთა ხელში გადავიდა სოფლის ფაქტიური მმართველობა, ცხოვრებაში ატარებდნენ აგრარული პროგრამის მოთხოვნებს.

ბოლშევიკების მეოხებით გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები წარმოადგენდნენ პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიული დიქტატურის ორგანოებს.

საქართველოს გლეხთა დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება მეფის მთავრობამ ცეცხლითა და მახვილით ჩააქრო. მიუხედავად მთავრობის მხეცური მუქარისა, გლეხობა არ ყრიდა იარაღს, ნებაყოფლობით არ იხდიდა ვალდებულებას, ფიცს არ ტეხდა და არავითარ შემთხვევაში არ აძლევდა მთავრობას ხელმძღვანელებს. საქართველოს რევოლუციური გლეხობის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ არ ყოფილა არც ერთი შემთხვევა გლეხობას გაეცეს ხელმძღვანელები. მთავრობა კი დაჟინებით მოითხოვდა გლეხებისაგან პროპაგანდისტ-აგიტატორების გაცემას, ვინაიდან, როგორც აღნიშნავდნენ ოფიციალური პასუხისმგებელი მოხელეები, მთავრობისათვის მთავარ საფრთხეს სოფლად სწორედ ეს პროპაგანდისტ-აგიტატორები წარმოადგენდნენ². გლეხობა შეიარაღებულ წინააღმდეგობას უწყევდა მეფის რაზმებს, ბრძოლით იხევდა უკან მთებისა და ტყეებისაკენ და აწარმოებდა პარტიზანულ ბრძოლებს. მეფის დამსჯელმა რაზმებმა მართალია დაამარცხეს დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება, მაგრამ ვერ შეძლეს მისი მოსპობა. ვ. ი. ლენინი 1906 წ. მარტში სტატიაში „რუსეთის რევოლუცია და პროლეტარიატის ამოცანები“ წერდა: „სამხედრო ეგზეკუციები დროებით აფრთხობდნენ გლეხებს, მაგრამ ეს ეგზეკუციები მხოლოდ აძლიერებდნენ მათ სილატაკეს. აძლიერებდნენ მათ გამოუვალ მდგომარეობას. ისინი აუცილებლად წარმოშობენ, ისევე როგორც 30 წლიანი ომის აოხრებანი, ადამიანთა ახალ-ახალ მასებს, რომელნიც იძულებულნი იქნებიან ომი გამოუცხა-

¹ ი. გ. ხუციშვილი, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, 1955, გვ. 372.

² მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 31, ს. 50.

ქართული

დონ არსებულ წესწყობილებას, არ დაუშვებენ რუსეთში, მშვიდობის დამყარებას და ყოველგვარ აჯანყებას მიემხრობიან¹.

1906 — 1907 წლებში საქართველოს ბოლშევიკები, მიუხედავად დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხებისა, შეუწეველად განაგრძობდნენ ზრდილას ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ბოლომდის მიყვანისათვის, ცარიზმის დამხობისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებისათვის. ამ მიზნით მოუწოდებდნენ ისინი მასებს ახალი შეიარაღებული აჯანყებისაკენ. გასამხნეველად და აჯანყებაში ჩასამბელად გლეხებს არწმუნებდნენ, რომ რევოლუცია არ დამარცხებულა, არამედ მან დროებით დაიხია უკან. საჭიროა სერიოზულად მოვემზადოთ და მუშებთან ერთად იარაღით დავამხოთ მეფისა და მემამულეების ბატონობა.

საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები უკან დახევის პერიოდში მტკიცედ იბრძოდნენ რევოლუციის ყველა ძირითად საკითხში ლენინური ხაზის გატარებისათვის. რევოლუციის ბოლომდის მიყვანის მიზნით ტაშერდორის კონფერენციის გადაწყვეტილების საფუძველზე ცხოვრებაში ახორციელებდნენ ვიტეს სახელმწიფო სათათბიროსადმი ბოიკოტის ლენინურ ტაქტიკას, მთელი ძალისხმევით ცდილობდნენ გლეხების შეგნებიდან კონსტიტუციური ილუზიების აღმოფხვრას, რისთვისაც დაუნდობლად ამხელდნენ ცარიზმისა და ლიბერალური ბურჟუაზიის მლიქვნელურ, მატყუარულ პოლიტიკას. 1906 წლის იანვართებერვლიდან მენშევიკებთან ფორმალურ ორგანიზაციულ ერთიანობას საქართველოს ბოლშევიკებისათვის არ შეუშლია ხელი განეგრძოთ იდეური ბრძოლა მენშევიკების წინააღმდეგ რევოლუციის ყველა საკითხში. წინააღმდეგ მენშევიკების ბოლშევიკები გლეხებს არწმუნებდნენ, რომ სათათბირო ვერ შეძლებს აგრარული საკითხის გადაწყვეტას, ვერ მისცემს გლეხებს მიწასა და თავისუფლებას. ამიტომ, ცხადია სათათბიროს არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია რევოლუციის მაგივრობა გასწიოს. რევოლუციის მიერ დაყენებული საკითხები შეიძლება მხოლოდ შეიარაღებული აჯანყების გამარჯვებით გადაწყდეს.

გლეხობის მობილიზაციისათვის და ცარიზმისა და მემამულეების წინააღმდეგ მოძრაობის ახალი აღმავლობის გამოსაწვევად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რევოლუციურ პროკლამაციებს, რომლებსაც სპეციალურად გლეხებისათვის უშვებდნენ მასობრივი ტირაჟით. 1906 წლის თებერვალში გამოქვეყნდა პროკლამაცია „არა მეფის რეფორმა, არამედ ხალხის რევოლუცია“, აპრილში კი პროკლამაცია — „გლეხებს“. პროკლამაციები აღწერდნენ გლეხების მიმდგომარეობას და მოუწოდებდნენ მათ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის დროშის ქვეშ დარაზმებისაკენ.

საქართველოს ბოლშევიკების მთელი მუშაობა სოფლად მიმართული იყო გლეხთა რევოლუციური კომიტეტებისა და „წითელი რაზმების“ შენარჩუნება-განმტკიცებისაკენ. სოფლად მომუშავე ბოლშევიკები ენერგიულად იღწოდნენ ამისათვის, რომ არ დაშლილიყო გლეხთა კომიტეტები და „წითელი რაზმები“.

არ შენელებულიყო გლეხების საბრძოლო განწყობილება და მისწრაფება. ბოლშევიკ-პროპაგანდისტები და აგიტატორები გლეხებს მოუწოდებდნენ არ დამორჩილებოდნენ მთავრობასა და მემამულეებს, არ გადაეხადათ გადასახადები, არ მიეცათ ახალგაზრდები ჯარში, დაეკავებინათ და თვითონ გაენაწილებინათ მემამულეთა მიწები. უნდარმთა სამმართველოს უფროსი 1906 წლის აგვისტოში თავის მოხსენებაში მეფისნაცვლის ვორონცოვ-დაშკოვისადმი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ გორის, დუშეთის, თბილისის, ბორჩალოს, ოზურგეთის, ზუგდიდის და სხვ. მაზრებში გაძლიერებით მიმდინარეობდა რევოლუციური ზეპირი პროპაგანდა¹.

ბოლშევიკები გლეხებს მოუწოდებდნენ შეიარაღებული აჯანყების გზით მთელი მიწების ხელში ჩაგდებისა, ამავე დროს აწარმოებდნენ პროპაგანდასა და აგიტაციას აგრარული საკითხის სახელმწიფოებრივად გადაწყვეტის აუცილებლობის შესახებ². მიუხედავად სასტიკი რეპრესიებისა ბოლშევიკების პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობის მეოხებით გლეხთა რევოლუციური მოძრაობა 1906 წელს არ დამცხრალა. გლეხები უარს ამბობდნენ ვალდებულების შესრულებაზე, არ ცნობდნენ ხელისუფლების წარმომადგენლებს, რევოლუციურად იკავებდნენ მიწებს. ყველგან წარმოებდა მეფის მთავრობის მიერ გაგზავნილი დამსჯელ რაზმებსა და წითელ რაზმებს შორის სისხლისმღვრელი შეტაკებები. გლეხთა რევოლუციური ბრძოლები 1907 წელსაც გრძელდებოდა. მისი შეწყვეტა ვერ შეძლო ვერც 3 ივნისის ცნობილმა სახელმწიფო გადატრიალებამ და ვერც სტოლიპინის შავი რეაქციის დადგომამ.

ამრიგად, საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები პირველი რევოლუციის პერიოდში გრანდიოზულ პოლიტიკურ და ორგანიზაციულ მუშაობას აწარმოებდნენ სოფლად გლეხების დარაზმებისათვის, მუშათა კლასთან მათი მტკიცედ დაკავშირების, ძლევამოსილი შეიარაღებული აჯანყების გზით ცარიზმისა და მემამულეების დამხობისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებისათვის. დემოკრატიული რესპუბლიკა რუსეთის პროლეტარიატს სჭირდებოდა იმისათვის, რომ მასზე დაყრდნობით მაშინათვე დაეწყო ბრძოლა ღარიბ გლეხობასთან ერთად სოციალისტური რევოლუციის განხორციელებისათვის.

სკკბ ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14.X.58 წ.)

¹ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალის არქივი, ფ. 31, ს. 49.

² იქვე.

Ш. Ч а ч у а.

Борьба большевистских организаций Грузии за осуществление Ленинской аграрной реформы (1903—1907 гг.)

Р е з ю м е.

Принятая II съездом РСДРП ленинская аграрная программа ставила целью уничтожение остатков крепостничества и свободное развитие классовой борьбы в деревне. Ленинская программа давала большевистской партии возможность привлечения крестьянства на сторону рабочего класса в борьбе за свержение царизма, за установление демократической республики.

Большевистские организации Грузии в непримиримой борьбе против враждебных направлений отстаивали выработанную Лениным аграрную программу и сплачивали крестьян для ее выполнения.

Начиная с 1903 года, партийно-политическую работу грузинских большевиков в деревне определяли аграрная программа РСДРП и соответствующие труды В. И. Ленина.

Кавказский Союз РСДРП проводил широкую агитационно-пропагандистскую работу среди крестьян по разъяснению ленинской аграрной программы.

Учитывая огромное теоретическое и практическое значение классического труда Ленина «К деревенской бедноте», комитет Кавказского Союза РСДРП перевел этот труд на грузинский язык и издал в 1903 году, а не в 1905 году, как пишут некоторые исследователи.

Комитет Кавказского Союза РСДРП внес в этот труд факты из местной экономики и тем самым сделал еще более близким и понятным для грузинского читателя теоретические и практические выводы, данные в брошюре В. И. Ленина.

Комитет Кавказского Союза РСДРП успешно выполнял указания Ленина о том, чтобы партийные организации приняли все меры к тому, «...чтобы как можно больше рабочего народа в городах и деревнях знало о крестьянской борьбе и готовности к новой, более успешной борьбе»¹.

Комитет Кавказского Союза РСДРП в 1904 году издал брошюру «Крестьянское движение в Гурии», в которой показано тяжелое экономическое и политическое положение крестьян и обобщен опыт руководства партии крестьянством.

Комитет Кавказского Союза РСДРП в своем органе «Пролетариатис ბრძოლა» систематически освещал вопросы аграрной программы и тактики. В целом ряде статей, опубликованных на страницах газеты, разоблачалась антинародная политика царизма и осуждался террор, как основная форма борьбы.

Перед первой русской революцией Кавказский Союз РСДРП часто обращался к крестьянству с революционными прокламациями, в которых призывал их к революционной борьбе против царизма и помещиков.

¹ В. И. Ленин, Соч., т. 6, стр. 385, 4 изд.

Историческую роль сыграли прокламации: «Первое мая» (1903 г.), «К крестьянам Гурии» (май 1903 г.), «К крестьянам Картли и Кахетии» (1904 г.) и др.

Большевистские организации перед революцией проводили большую организационную и политическую работу непосредственно в деревне, среди крестьян.

Из передовых крестьян большевики создавали социал-демократические кружки, устраивали нелегальные собрания, политические демонстрации и митинги, помогали крестьянам в выработке требований, насаждали такую форму борьбы, как забастовка и бойкот.

Большевистские организации Грузии большое внимание обращали на подготовку пропагандистских кадров для села. С этой целью систематическая политическая работа проводилась среди учащейся молодежи. При Комитете Кавказского Союза РСДРП существовали пропагандистские группы, обслуживающие сельские районы.

Развитие крестьянского движения было подтверждением плодотворности работы большевиков Грузии в деревне. Так, в 1903—1904 годах крестьянское движение стало более массовым и организованным. В нем нашли отражение отдельные требования Ленинской аграрной программы.

В 1905—1907 годах большевистские организации Грузии со всей силой развернули пропаганду и агитацию ленинской аграрной программы и вели большую организационную работу среди крестьян.

Историческое значение в деле революционизирования грузинских крестьян и направления их на путь вооруженного восстания имели большевистские прокламации Кавказского Союза РСДРП.

Большую роль сыграла прокламация «К крестьянам Картли и Кахетии» (19 марта 1905 г.), в которой сформулирован конкретный план действий в деревне.

В период революции грузинские большевики провели большую идейную борьбу против аграрной программы буржуазных и мелко-буржуазных партий. Опираясь на труды В. И. Ленина, они раскрывали вредный, антикрестьянский, антиреволюционный характер этой программы.

Большевики Грузии блестяще отстаивали решения III съезда РСДРП и Таммерфорской конференции по аграрно-крестьянскому вопросу. Они провели широкую разъяснительную работу о Ленинском лозунге конфискации помещичьих земель через крестьянские революционные комитеты. Это еще более повысило авторитет партии среди крестьян и способствовало сплочению крестьянства вокруг рабочего класса.

Организационно-политическая работа большевистских организаций Грузии в деревне в 1905—1907 годах выразилась, главным образом, в создании и укреплении социал-демократических кружков, в подготовке и проведении массовых крестьянских собраний, митингов, демонстраций, в распространении нелегальной литературы, в создании и укреплении крестьянских революционных комитетов и вооруженных «Красных дружин» и др.

Борьба большевистской организации Грузии за осуществление ленинской аграрной программы нашла свое яркое отражение в том, что в период революции все крестьянство Грузии выдвигало в основном одинаковые аграрно-политические требования.

Весной 1905 г. крестьянство Грузии требовало: конфискации всех государственных, удельных, церковно-монастырских земель, возвращения «отрезков», ликвидации института т. н. временных обязанных и хизанов, организации крестьянских комитетов, уменьшения высокой арендной платы, политической свободы, учреждения местного самоуправления, созыва собрания на основе четырехсистемных выборов и др.

Крестьянство еще не требовало конфискации всех помещичьих земель, как неверно отмечается в нашей исторической литературе.

После III съезда РСДРП, летом 1905 г., благодаря большевистской агитации и пропаганде, крестьянство Грузии стало требовать конфискации всех, в том числе и помещичьих земель.

Поэтому, по нашему мнению, следовало бы рассматривать крестьянское движение весной не вместе с движением крестьян летом 1905 года, а было бы целесообразнее выделить период после III съезда до декабрьского вооруженного восстания, как один основной период.

Лето и осень 1905 г. в Грузии характеризуется усиленной работой большевиков по вооружению и подготовке крестьян к гражданской войне. Из передовых крестьян большевики создали вооруженные и «красные дружины». В деле подготовки восстания использовали бежавших из армии «дезертиров».

Большевики Грузии успешно осуществляют ленинскую тактику боякота Булыгинской Государственной думы и разоблачают суть манифеста 17 октября. К октябрю—ноябрю месяцам идея вооруженного восстания в основной массе крестьян уже созрела. Крестьянство ряда уездов отказалось от дачи призывников в армию.

Результатом большой революционной работы Кавказского Союза РСДРП явилось декабрьское вооруженное восстание в Грузии, начавшееся под влиянием Московского восстания.

В ряде уездов уездные управления были ликвидированы и власть перешла в руки восставших. Под руководством большевиков крестьянские революционные комитеты осуществили программу-минимум.

Декабрьское восстание крестьян Грузии царское правительство подавляло огнем и мечом, но не смогло в отдельных селах полностью его задушить.

Вооруженные крестьяне отступали, уходили в горы и леса и оттуда продолжали партизанскую борьбу. Несмотря на угрозы и требования правительства, крестьяне не выдали ни одного большевистского агитатора и пропагандиста.

В период отступления революции (1906—1907 гг.) большевики Грузии продолжали борьбу для доведения революции до конца, призывали крестьян к новому вооруженному восстанию. Чтобы рассеять конституционные иллюзии у крестьян, большевики беспощадно разоблачали царизм, либеральную буржуазию, боролись против соглашательства меньшевиков.

Большевики Грузии, призывая крестьян к захвату всех земель вооруженным путем, одновременно вели широкую пропаганду и агитацию о необходимости государственного решения аграрного вопроса¹.

¹ Архив Грузинского филиала Института Марксизма-Ленинизма, ф. 31, д. 49.

В нашем труде этот вопрос имеет принципиальное значение.
Несмотря на поражение, революция 1905—1907 гг. имела огромное значение для Грузии, как и для всей России, в деле политического восстания и организационного сплочения рабочего класса и крестьянства. В этой революции большевики доказали, что только они могут руководить массами и направлять их на борьбу за социализм.

აღაქსიშვილი

არისტოკრატულ სახელმწიფოს არსისა და წარმოშობის შესახებ

სახელმწიფოს არსის გაგებისა და წარმოშობის საკითხი, ერთ-ერთი ურთულესი საკითხია ისტორიულ მეცნიერებაში. ამ საკითხის მეცნიერულ გაგებას ამაოდ ებრძოდა ადამიანის გონება თითქმის ორიათასწუთასი წლის მანძილზე, სანამ მას მარქსიზმის კლასიკოსები ახსნიდნენ.

სახელმწიფოს არსის გაგება და მისი წარმოშობის ახსნა შეუძლებელი იყო მანამდე, სანამ აღმოჩენილი არ იქნებოდა, ერთი მხრით, ადამიანთა საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონზომიერება, და მეორე მხრით, თვით კლასების არსებობა. რადგანაც სახელმწიფო ერთი კლასის მეორეზე ბატონობის ორგანოა, ცხადია, ჯერ აღმოჩენილი და შესწავლილი უნდა ყოფილიყო თვით ამ კლასების არსებობა და მათი ხასიათი. როგორც ცნობილია, ეს ამოცანა მე-19 საუკუნის ორმოციან წლებში შეასრულეს ფრანგმა ისტორიკოსებმა—მენიემ, გიზომ, ტიერმა და სხვ., მაგრამ სახელმწიფოს წარმოშობის ახსნა და მისი არსის გაგება კვლავ პრობლემად რჩებოდა მარქსიზმის ჩამოყალიბებამდე. ამ საკითხზე მარქსიზმის ძირითადი დებულებები მოცემულია ენგელსის ცნობილ წიგნში—„ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა“. ამ წიგნში ენგელსი წერდა: „სახელმწიფო სრულიადაც არ წარმოადგენს ისეთ ძალას, რომელიც საზოგადოებას გარედან აქვს თავს მოხვეული; იგი არ წარმოადგენს აგრეთვე არც ზნეობრივი იდეის სინამდვილეს, აგრეთვე სახესა და სინამდვილეს, როგორც ჰეგელი ამტკიცებს. იგი უფრო საზოგადოების პროდუქტია განსაზღვრული განვითარების საფეხურზე“¹.

ბერძნულ ისტორიულ და ფილოსოფიურ ლიტერატურაში სახელმწიფოს საკითხმა საერთოდ მრავალგზის მიიქცია მკვლევართა ყურადღება ჯერ კიდევ არისტოტელემდე. ამ საკითხის შესახებ თვითონ არისტოტელე წერს, რომ „კერძო პირთაგან პირველი, ვინც შეეცადა რაიმე გადმოეცა საუკეთესო სახელმწიფო მმართველობაზე“ იყო მილეტელი იპოდამი ეგრიფონტეს

¹ ფრ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრების და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1938 წ.

ძე, რომელმაც მოიგონა ქალაქების პირველი დაგეგმარება¹. მაგრამ იპოდამის ნაწერებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ვიცით, რომ იგი ცნობილია ძველი წელთაღრიცხვის V საუკუნის შუა წლებში. ზოგიერთი ფრაგმენტებით, რაც მოღწეულია იპოდამის თხზულებებიდან, ჩანს, რომ იგი მოსახლეობას 3 ფენად ყოფდა: ხელოსნები, მიწათმოქმედნი და მეომრები. ამავე დროს სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობა არ უნდა აღმატებოდა 10 000 მოქალაქეს. ტერიტორია დაყოფილი უნდა ყოფილიყო 3 ნაწილად. ერთი ნაწილის შემოსავალი რელიგიური დღესასწაულებისა და კულტის საქმეს უნდა მოხმარებოდა, მეორე ნაწილის შემოსავალი სახელმწიფოს დამცველთა (მეომართა) შორის უნდა გაენაწილებინათ და მესამე კი მიწათმოქმედთა განკარგულებაში უნდა ყოფილიყო².

იპოდამის შემდეგ სახელმწიფოს საკითხს ეხებოდა ფალეი ხალკედონელი, რომელსაც საკუთარი შეხედულებანი სახელმწიფოს შესახებ გადმოუცია თავის თხზულება „პოლიტიაში“. ეს „პოლიტია“, — წერს რობერტ პოელმანი, — შეიძლება დაწერილი იყოს პლატონის „სახელმწიფოზე“ უფრო ადრეო³. ფალეის შესახებაც ცნობები ჩვენ ისევ არისტოტელემ შემოგვინახა თავის „პოლიტიკაში“.

როგორც არისტოტელეს ცნობიდან ჩანს, ფალეი მოითხოვდა მიწის ნაკვეთების თანასწორობას სახელმწიფოში⁴. ამის შესახებ იგივე არისტოტელე შენიშნავს, რომ ფალეი „...ქონებრივი თანასწორობის არასწორ პროექტს ადგენდა. იგი ათანაბრებდა მხოლოდ მიწის საკუთრებას, მაგრამ საკუთრება ხომ გამოიხატება აგრეთვე მონების, ჯოგის, ფულის და შინაური მოხმარების სხვადასხვაგვარი საგნებითაც“⁵. „ფალეის მიერ დაპროექტებული კანონმდებლობით, — წერს შემდეგ არისტოტელე, — ცხადი ხდება, რომ მას მხედველობაში აქვს არა დიდი სახელმწიფო, რადგან მისი პროექტის მიხედვით ყველა ხელოსანი სახელმწიფო მონად ხდება, რის გამოც ისინი აღარ შეადგენენ სამოქალაქო მოსახლეობის დამატებით კლასს. მაგრამ თუ ყველა ფიზიკურად მომუშავე პირი სახელმწიფოს საჭიროებისამებრ, სახელმწიფო მონები იქნებიან, მაშინ რალაც იმის მსგავსს მივიღებთ, როგორიც არსებობს ეპიდამნში, ანდა რის შემოღებასაც თავის დროზე ცდილობდა ათენაში დიოფანტეო“⁶.

ფალეის შემდეგ სახელმწიფოს საკითხებს უფრო დეტალურად ეხებოდა პლატონი თავის „სახელმწიფოში“. პლატონი სახელმწიფოში არსებულ მთელ მოსახლეობას ყოფდა სამ ფენად (კლასად). პირველ ფენას შეადგენდნენ ფილოსოფოსები-მმართველები, მეორეს — მეომრები და მესამეს მიწათმოქმედნი

¹ Ἀριστοτέλης, Πολιτικά, II, 5, 1.

² იქვე, II, 5, 2.

³ P. Пёльман. История античного коммунизма и социализма, стр. 120.

⁴ Πολιτικά, იქვე, III, 4, 1.

⁵ იქვე, II, 4, 12.

⁶ იქვე, II, 4, 13.

და ხელოსნები. ფილოსოფოს-მმართველების ხელში უნდა ყოფილიყო მთელი ბედ-ილბალი, მათ სახელმწიფო უნდა ემართნათ კანონით დაწესებული შეზღუდვების გარეშე. მაღალი ინტელექტუალური განვითარების გამო ეს ფილოსოფოსები დაზღვეულნი იყვნენ როგორც შეცდომებისაგან, ისე რაიმე ბიწიერი ზრახვებისა და მატერიალური გამორჩენის ინტერესებისაგან. ამის გამო, პლატონის აზრით, ისინი არც საჭიროებდნენ კანონით შეზღუდვას.

„ვიდრე ქალაქებში (სახელმწიფოებში).—წერდა პლატონი,—ან ფილოსოფოსები არ იმეფებენ, ან ახლანდელი მეფეები და მმართველები გულ-წრფელად და დამაკმაყოფილებლად ფილოსოფოსობას არ დაიწყებენ, ვიდრე სახელმწიფოებრივი ძალა და ფილოსოფია ერთმანეთს არ შეუერთდებიან“..., მანამდე აღამიანთა მოდგმა ნუ ელოდება ბოროტების მოსპობას“¹.

პლატონის აზრით, კერძო საკუთრება არ უნდა ჰქონოდათ არც მმართველთა ფენას და არც დამცველთა ფენას, ე. ი. არც ფილოსოფოსებს და არც მეომრებს. მათ არ უნდა ჰქონოდათ აგრეთვე ოჯახი. ცოლები და ბავშვები საერთო უნდა ყოფილიყვნენ. დაბადების შემდეგ ბავშვები უნდა წაეყვანა სახელმწიფოს და სამხედრო-ბანაკური წესით, წინასწარ შედგენილი გეგმითა და პრინციპებით აღეზარდა ისინი. ამავე დროს მოდგმის გაუმჯობესების მიზნით ყურადღება უნდა მიქცეოდა ევგენიკის საკითხებს.

არისტოტელემ, ვიდრე რომელიმე სხვა ანტიკურმა მოაზროვნემ, ყველაზე უფრო ღრმად და ყოველმხრივად დაამუშავა სახელმწიფოს წარმოშობისა და არსის საკითხი თავის ცნობილ შრომებში „პოლიტიკაში“ და „ნიკომახის ეთიკაში“, უფრო კი პირველში. არისტოტელე ცდილობს სახელმწიფოს წარმოქმნა გამოიყვანოს ერთობლივი, კოლექტიური თანაცხოვრებისადმი ადამიანის არსებაში ჩამარხული ბუნებრივი მიდრეკილებისაგან. ამავე დროს იგი ოჯახსა და სოფელს განიხილავს როგორც სახელმწიფოს წარმოქმნის წინა საფეხურებს. არისტოტელეს აზრით, როგორც მამაკაცში, ისე დედაცაცში არის „ბუნებრივი მისწრაფება, დამახასიათებელი დანარჩენი სხვა ცოცხალი არსებათათვის და მცენარეებისათვის—დატოვონ თავის შემდეგ თავისივე მსგავსი არსება“². ამ აზრითა და აუცილებლობით ერთდებიან წყვილადი შეკავშირებით დედაცაცი და მამაკაცი. მაგრამ მათი ეს შეერთება არისტოტელეს მიხედვით, ჯერ კიდევ არ არის საკმარისი ოჯახის შესაქმნელად.

არისტოტელეს გაგებით, ოჯახის წარმოქმნისათვის აუცილებელია მასში მონის არსებობა, რადგან მონის გარეშე არსებული ოჯახი სრულყოფილი ვერ იქნებაო. მაგრამ თუ ქალსა და კაცს აკავშირებს ბუნებრივი მისწრაფება მოდგმის გასაგრძელებლად, რაღა აკავშირებს მონას ბატონთან წყვილადი გაერთიანებისათვის? ამ კითხვაზე არისტოტელე იძლევა ასეთ პასუხს. „ზუსტად ასევე, ურთიერთ თვითშენახვის მიზნით, აუცილებელი ხდება წყვილადი გაერთიანება თავისი ბუნების ძალით მბრძანებელი და თავისი ბუნების ძალით მორჩილი არსებისა. პირველს თავისი ინტელექტუალური თვისების წყალო-

¹ Платон, Государство, 473 D.

² Πολιτικά, I, 1, 4.

ბით უნარი აქვს წინასწარხედვისა და ამიტომ იგი თავისი ბუნების ძალით არის მბრძანებელი და გაბატონებული არსება; მეორე კი, რადგან მას, უნარი აქვს თავისი ფიზიკური ძალით შეასრულოს მიღებული მითითება, თავისი ბუნებით ის არის მორჩილი და მონური არსება¹.

ამგვარად, არისტოტელეს მიხედვით, ორი წყვილადი გაერთიანება ქალისა და კაცისა, ბატონისა და მონისა არის სრულყოფილი ოჯახის წარმოქმნის აუცილებელი პირობა. ქალისა და კაცის წყვილადი გაერთიანება უზრუნველყოფს მოდგმის გაგრძელებას, ხოლო ბატონისა და მონის წყვილადი გაერთიანება კი ოჯახის არსებობისათვის აუცილებელი მატერიალური პირობების შექმნას მონის ფიზიკური შრომითა და ბატონის მიზნობრივი მითითებით.

ოჯახის საკითხში ჩვენთვის აქ ის გარემოებაა აღსანიშნავი, რომ არისტოტელე, ერთი მხრით, ცდილობს მონა ოჯახის შემადგენლობის აუცილებელ ატრიბუტად გამოაცხადოს და ამით საფუძველი ჩაუყაროს მონობის არსებობის მუდმივობის თეორიას თვით ოჯახიდანვე, ხოლო მეორე მხრით, განიხილოს ოჯახი როგორც სახელმწიფოს ნაწილი, მისი წარმოქმნის წინა მოსამზადებელი საფეხური.

ოჯახის შემდეგ, არისტოტელეს აზრით, იქმნება სახელმწიფოს არსებობის მეორე საფეხური—სოფელი. „კავშირი, რომელიც შედგება რამდენიმე ოჯახისაგან და რომელსაც მიზნად აქვს არა მხოლოდ ხანმოკლე მომსახურება—არის სოფელი“². შემდეგ, სოფლების გაერთიანებით იქმნება თვით სახელმწიფო: „მთლიანად დასრულებული და რამდენიმე სოფლისაგან შემდგარი კავშირი ქმნის სახელმწიფოს“³. არისტოტელე არსად არ არკვევს საკითხს ადამიანის წარმოშობაზე და მისი ცხოვრების იმ პერიოდზე, ვიდრე იგი შექმნიდა ოჯახს, სოფელს, ქალაქსა და პოლიტიკურ კავშირებს⁴. არისტოტელეს ერთი ადგილიდან, მაინც შეიძლება იმ დასკვნის გამოყვანა, რომ იგი არ იზიარებდა რელიგიურ შეხედულებას ღმერთის მიერ ადამიანის შექმნის შესახებ⁵.

არისტოტელეს, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო სახელმწიფოს ნამდვილი არსის გაგება და მისი წარმოშობის ახსნა კლასთა შორის ბრძოლის წინააღმდეგობის ნიადაგზე. არისტოტელეს სახელმწიფოს წარმოშობა გამოყავს ერთობლივი ცხოვრებისაკენ ადამიანში ბუნებრივად არსებული მისწრაფებისაგან. ამ საკითხში არისტოტელეს გამოსავალი არის მისი ცნობილი დებულება, რომ ადამიანი არის საზოგადოებრივი, ანუ „პოლიტიკური ცხოველი“ (Ζῷον Πολιτικόν)⁶ „ყველა ადამიანშიო,—წერს არისტოტელე,—ბუნებამ ჩანერგა მისწრაფება სახელმწიფოებრივი კავშირისაკენ და პირველი, ვინც ამ კავშირის

¹ Πολιτικά, I, 1, 4.

² იქვე, I, 1, 7.

³ იქვე, I, 1, 8.

⁴ Г. Александров, Аристотель, 1940 г., стр. 203.

⁵ Πολιτικά, II, 5, 12.

⁶ იქვე, I, 1, 9.

ორგანიზაცია მოახდინა ადამიანთა საზოგადოებას უდიდესი სიკეთე აღმოუჩინაო¹. აი, არისტოტელეს ძირითადი არგუმენტი. რადგან ადამიანი საზოგადოებრივი ცხოველია, ამიტომ ბუნებამ ჩანერგა მასში მისწრაფება სახელმწიფოებრივი თანაცხოვრებისაკენ, სახელმწიფოს შექმნისაკენ. ერთი სიტყვით, ადამიანი იმიტომ არის საზოგადოებრივი ცხოველი, რომ იგი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისაკენ ისწრაფვის, მაგრამ იგი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებისაკენ ისწრაფვის იმიტომ, რომ საზოგადოებრივი ცხოველია. ასეთია არისტოტელეს მარტივი პარადოქსი.

რატომღა ისწრაფვის ადამიანი სახელმწიფოებრივი თანაცხოვრებისაკენ? ამაზე არისტოტელე პასუხობს: „ადამიანი, რომელიც თავის სრულყოფას სახელმწიფოში აღწევს—სრულყოფილესია ყველა ქმნილებაზე და, პირიქით, ადამიანს, რომელიც კანონისა და სამართლის გარეშე ცხოვრობს, საცოდავი ადვილი უკავია ქვეყანაში, ვინაიდან უუფლებობაზე დამყარებული შეიარაღებული ძალა—ყველაზე მძიმეაო“². მაგრამ, რაში მდგომარეობს ადამიანის სრულყოფა სახელმწიფოში? იგი მდგომარეობს ადამიანის მორალურ სრულყოფასა, ინტელექტუალურ განვითარებასა და მატერიალურ უზრუნველყოფაში. მორალური სრულყოფისა და ინტელექტუალური განვითარების თვალსაზრისით „... მხოლოდ ადამიანს აქვს უნარი ისეთი ცნებების გრძნობითი აღქმისა, როგორიც არის სიკეთე და ბოროტება, სამართლიანობა და უსამართლობა“ ... „ყველა ამის ერთობლიობა კი ქმნის ოჯახისა და სახელმწიფოს საფუძველს“³.

მაგრამ ერთია სიკეთისა და ბოროტების, სამართლიანობისა და უსამართლობის გაგება და მეორე—სიკეთისა და სამართლიანობის დაცვა, ბოროტებისა და უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლა. არისტოტელეს აზრით, ადამიანს სახელმწიფოს გარეშე არა მარტო არ შეუძლია სიკეთისა და ბოროტების, სამართლიანობისა და უსამართლობის ცნებების გაგებამდე ამოღება, არამედ იგი კიდევ რომ შეეძლოს, სულერთია, კანონისა და სახელმწიფოს გარეშე არ შეუძლია მისი დაცვა, მისი პრაქტიკული განხორციელება. მეორე მხრით, წერს არისტოტელე, მხოლოდ სახელმწიფოს გზითა და საშუალებით შეუძლია ადამიანს უფრო ადვილად დაიკმაყოფილოს თავისი მატერიალური საჭიროებანი. „სახელმწიფო,—წერს არისტოტელე,—წარმოიშობა ცხოვრების მოთხოვნილების შედეგად, მაგრამ არსებობს იგი კეთილი ცხოვრების მისაღწევად“⁴.

ამგვარად, სახელმწიფოს შექმნა ადამიანისათვის უდიდესი ბედნიერებაა, რადგან იგი ამით აღწევს ერთგვარ მორალურ და ინტელექტუალურ სრულყოფას, ხოლო მატერიალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების გზით—კეთილ ცხოვრებას.

¹ Πολιτικά, I, 1, 12.

² იქვე, I, 1, 12.

³ იქვე, I, 1, 11.

⁴ იქვე, I, 1, 8.

როგორც ვხედავთ, არისტოტელეს მთელი არგუმენტაცია სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხში ტრიალებს ადამიანის ბუნების ირგვლივ. ამიტომ არისტოტელეს მიხედვით, სახელმწიფოს წარმოშობის ახსნა ეს არის ადამიანის ბუნებაში ჩამარბული იმ მიზეზების ახსნა, რომელიც მას უბიძგებენ სახელმწიფოებრივი თანაცხოვრებისაკენ. იგივე გარემოება (ადამიანში ბუნებრივად ჩანერგილი მისწრაფება სახელმწიფოსადმი) არის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი, რომელიც არისტოტელეს მიხედვით ადამიანს განასხვავებს ყველა დანარჩენი ცხოველისაგან. არისტოტელეს მიხედვით, კოლექტიური თანაცხოვრებისადმი მისწრაფება, მართალია, ახასიათებს ზოგიერთ იმ ცხოველსაც, რომელიც ჯოგურ ცხოვრებას ეწევა, მაგრამ კოლექტიურად თანაცხოვრების ისეთი უმაღლესი ფორმა, როგორიც არის სახელმწიფო, მისი შექმნა მხოლოდ ადამიანს შეუძლია. ეს იმიტომ, რომ სხვა ცხოველები თავიანთი დაბალი ინტელექტუალური განვითარების გამო ვერ მალდებიან ცუდისა და კარგის გარჩევისა და სამართლიანისა და უსამართლოს გაგებამდე. ადამიანმა კი, თავისი ინტელექტუალური განვითარების შედეგად მიიღწია რა ამ დონეს, იგი ცდილობს მის დაცვას, მის პრაქტიკულ განხორციელებას, მაგრამ ეს მას არ შეუძლია კანონისა და სახელმწიფოს გარეშე. კანონმა უნდა დადგინოს, თუ რა არის ცუდი და რა არის კარგი, რა არის სამართლიანი და რა არის უსამართლო. მაგრამ ერთია მათი დადგენა და მეორეა ბრძოლა ცუდისა და უსამართლოს წინააღმდეგ კარგისა და სამართლიანის დასაცავად. აი, სწორედ აქ იბადება, არისტოტელეს მიხედვით, სახელმწიფოს წარმოქმნის საკირობა, რომელმაც უნდა იკისროს, დაივალოს ამ საკითხების პრაქტიკული განხორციელება.

სწორედ სახელმწიფოს წყალობით არსებობს კანონი და ხდება ცუდისა და უსამართლოს წინააღმდეგ ბრძოლა და კარგისა და სამართლიანის დაცვა. წინააღმდეგ შემთხვევაში იბატონებდა უხეში ძალა, თვითეული ადამიანის დაცვა მხოლოდ მის შეიარაღებულ ფიზიკურ ძალაზე იქნებოდა დამოკიდებული და გამარჯვებული იქნებოდა ის, ვინც აღმოჩნდებოდა ძლიერი. ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში არც ცუდისა და უსამართლოს წინააღმდეგ ბრძოლა მოეწყობოდა და არც კარგისა და სამართლიანის დაცვა. აი, რატომ ფიქრობს არისტოტელე, რომ სახელმწიფოს გარეშე ადამიანის ცხოვრება იქნებოდა მძიმე და უბედური, მოისპობოდა ყოველგვარი პირობები საზოგადოებისა და, მაშასადამე, თვით ადამიანის წინსვლისა და პროგრესისათვის.

„ყველა ზემონათქვამიდან,—წერს არისტოტელე, გამომდინარეობს, რომ სახელმწიფო—ბუნებრივი განვითარების პროდუქტია და რომ ადამიანი, თავისი ბუნებით პოლიტიკური (საზოგადოებრივი მ. ა.) არსებაა: ვინც თავის ბუნების ძალით და არა შემთხვევით გარემოებათა შედეგად ცხოვრობს სახელმწიფოს გარეშე, ის ან ზეკაცია, ანდა ზნეობრივი თვალსაზრისით განუვითარებელი არსებაა, მას ჰომეროსი ახსენებს ავად, როცა ამბობს, რომ ასეთი ადამიანი არის „უგვარო—უთვისტომო, კანონისა და კერის გარეშე“; ასეთ ადამიანს, აგრძელებს არისტოტელე,—თავისი ბუნებით სწყურია მხო-

ლოდ ომი; მისი შედარება შეიძლება მხოლოდ სათამაშო ფიცრიდან¹ გამომდინარეობდეს. ვარდნილ პაიკთან. დებულება, რომ ადამიანს უფრო მეტად აქვს მისწრაფება სახელმწიფოებრივი თანაცხოვრებისაკენ, ვიდრე ფუტკარს და ყოველი ჯიშის ჯოგურად მცხოვრებ ცხოველს, ნათელია შემდეგიდანაც: ბუნების მთელი მოქმედება, ჩვენი მტკიცების თანახმად, არ არის უნაყოფო: სხვათა შორის ყველა ცოცხალი არსებიდან ერთი მხოლოდ ადამიანია დაჯილდოებული მეტყველების უნარით. ხმა, რომლითაც შეიძლება მწუხარებისა და სიხარულის გამოხატვა, დამახასიათებელია დანარჩენი ცხოველებისთვისაც იმიტომ, რომ მათი ბუნებრივი თვისება მაინც იქამდე არის განვითარებული, რომ შეუძლიათ მწუხარებისა და სიხარულის შეგრძნება და ამ შეგრძნების ერთმანეთისათვის გადაცემა. მაგრამ მეტყველებას უნარი აქვს გამოხატოს ისიც, თუ რა არის სასარგებლო და რა არის საზიანო, ისევე როგორც იმისი, თუ რა არის სამართლიანი და რა არის უსამართლო. ადამიანთა ამ თვისებას, რომელიც მათ განასხვავებს ყველა დანარჩენ ცოცხალ არსებათაგან, იმისკენ მიეყვება, რომ მხოლოდ ადამიანს აქვს უნარი ისეთი ცნებების გრძნობადი აღქმისა, როგორიც არის კეთილი და ბოროტი, სამართლიანი და უსამართლო და ა. შ. ყველა ამათი ჯამი კი ქმნის ოჯახისა და სახელმწიფოს საფუძველს²:

ადამიანს მართლმართლ და განცალკავებულად ცხოვრება არ შეუძლია. თუ ადამიანი ვერ მიეჩნევა კოლექტიურ თანაცხოვრებას საზოგადოებაში, მაშინ ის, არისტოტელეს მიხედვით, ან მხეცია, ან ღმერთი. მხეცია, იმიტომ, რომ იგი ამალღებული არ არის კარგისა და ცუდის გარჩევამდე და სამართლიანისა და უსამართლოს გაგებამდე და შეუძლია მხეცივით იცხოვროს თანამსგავსთა საზოგადოების გარეშე და განმარტოვებულად. ხოლო იგი ღმერთი იქნება იმიტომ, რომ შეუძლია გასწიოს თვითკმარი ცხოვრება და თავისთავს იგივე მონახოს თავისი ყველა მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალება და ამიტომ არ იგრძნოს საკუთარი თავის გარეშე არსებული საგნებისა და მოვლენების საჭიროება. „თუ ინდივიდისო,—წერს არისტოტელე,—არა აქვს უნარი შევიდეს ურთიერთობაში, ანდა თუ ის თავისთავს სთვლის თვითკმარ არსებად, არ გრძნობს არაფრის საჭიროებას, იგი მაშინ აღარ წარმოადგენს სახელმწიფოს შემადგენელ ელემენტს და ხდება ან მხეცად ან ღმერთად“².

ყოველივე ზემოთქმულის გამო საზოგადოების გარეშე მცხოვრები ადამიანი არ შეიძლება იყოს ნორმალური და ნეტარი, ვინაიდან მას აკლია თვით ადამიანობის განმსაზღვრელი ნიშანი, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ იგი საზოგადოებრივი ცხოველია, ხოლო თუ იგი საზოგადოების გარეშე აყენებს თავის თავს, მაშინ ვეღარც საზოგადოებრივი ცხოველი იქნება და ვეღარც საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიიღებს მონაწილეობას. „ამიტომ,—წერს არისტოტელე,—ჩვენ არ ვეძახით არც ხარს, არც ცხენს, არც სხვა

¹ Πολιτικά, I, 1, 9—11.

² იქვე, I, 1, 12.

რომელიმე ცხოველს ნეტარს, რადგანაც არც ერთ მათგანს არ ძალუძს მოსწილეობა ამგვარ მოღვაწეობაშიო“¹.

როგორც ვხედავთ, არისტოტელეს მიხედვით, ადამიანი მხოლოდ სახელმწიფოში ხდება ზნეობრივად სრულყოფილი და ამავე დროს უზრუნველყოფილიც კანონიერი და სამართლიანი ცხოვრებით. მაგრამ ეს მხოლოდ ერთი ნაწილია იმ სიკეთისა, რასაც ადამიანი სახელმწიფოში და სახელმწიფოს წყალობით ღებულობს. მეორე სიკეთე, რომელსაც სახელმწიფო აძლევს ადამიანს—როგორც ეს ზემოთაც იყო გაკვრით აღნიშნული—ეს არის მისი მატერიალური მდგომარეობისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა. „ნიკომახის ეთიკაში“ არისტოტელე წერდა: „ადამიანები ერთდებიან სარგებლიანობის გულისათვის, რათა ერთმანეთი უზრუნველყონ იმით, რაც აუცილებელია ცხოვრებისათვის. საფიქრებელია, რომ სახელმწიფოებრივი კავშირიც შეიქმნა და არსებობს სარგებლიანობის გულისათვის. სარგებლიანობა აქვთ მხედველობაში კანონმდებელსაც, როცა ამბობენ, რომ სამართლიანია ის, რაც სასარგებლოა ყველასათვის“.

ამავე დროს არისტოტელეს მიხედვით, არ შეიძლება სახელმწიფო ერთი და იგივე პროფესიის პირებისაგან შედგებოდეს. ასეთ შემთხვევაში ყველა იქნება ერთი და იგივე პროდუქტის მწარმოებელი, რის გამოც არ შეიძლება მათ შორის პროდუქტების თუ საქონლის გაცვლა-გამოცვლას. ექნეს ადგილი. ეს გარემოება კი არა მარტო გააძნელებდა ადამიანის ცხოვრებას, რადგან აიძულებდა თვითეთუ მათგანს თვითონ ეწარმოებია ცხოვრებისათვის საჭირო ყველა აუცილებელი საგნები, არამედ შეუძლებელს გახდიდა თვით სახელმწიფოს შექმნასა და არსებობასაც. რადგან სახელმწიფოს შექმნის ძირითადი მიზეზი ურთიერთ სარგებლიანობაა, ამიტომ ეს ურთიერთსარგებლიანობა გამოირიცხული იქნებოდა, რომ სახელმწიფო ერთი და იგივე პროფესიის პირთაგან შედგებოდეს. ამიტომ, წერს არისტოტელე, სახელმწიფოს შეადგენენ სხვადასხვა პროფესიის პირებიო.

როცა სახელმწიფოს შემადგენლობაში არსებული სხვადასხვა პროფესიის პირები ადამიანის არსებობისათვის საჭირო სხვადასხვა საგნებს ქმნიან, მაშინ მათ ეს საგნები უნდა შეიძინონ ურთიერთ გადაცვლის გზით. გამოართვან სხვას მის მიერ წარმოებული საგანი და მისცენ სანაცვლოდ თავის მიერ წარმოებული საგანი, ე. ი. მოახდინონ გაცვლა. გაცვლის აქტს შეცვლიდა ძლიერის მიერ სუსტისათვის საქონლის ძალით წართმევის აქტი, რომ არ არსებულიყო სახელმწიფო. ამაშია სწორედ სახელმწიფოს ერთ-ერთი ამოცანა, რომ არ დაუშვას ეს და ადამიანებს მისცეს საშუალება მათთვის საჭირო საგანი შეიძინონ გაცვლის გზით ნებაყოფლობით საფუძველზე. აი, რაში ხედავს არისტოტელე სახელმწიფოს არსებობაში ადამიანებისათვის კეთილდღეობას.

მაგრამ არისტოტელემ იცის, რომ საქონლის ურთიერთ ნებაყოფლობით გადაცვლის დროსაც არსებობს სიძნელე. ეს არის საკითხი იმის შესახებ, თუ

¹ Никомачова этика, I, 10.

² იქვე, VIII, 11.

რას უნდა ეყრდნობოდეს ეს გადაცვლა, როცა გადასაცვლელი საგნები თავიანთი თვისებით და რაოდენობით სხვადასხვანაირი არიან. არისტოტელეს გენია მდგომარეობს იმაში, რომ მან პოლიტიკური ეკონომიის ეს ერთ-ერთი ძირითადი საკითხი იმ დროისათვის საოცარი სიღრმით გადაწყვიტა. არისტოტელემ აღმოაჩინა, რომ სხვადასხვა თვისებისა და რაოდენობის საგნების ერთმანეთზე გადაცვლა იმიტომ ხდება შესაძლებელი, რომ ყველა ისინი შექმნილი არიან ადამიანის შრომით, და, რომ იმიტომ, ამ საგნების გადაცვლის დროს ჩვენ არსებითად საქმე გვაქვს სხვადასხვა ადამიანთა შრომის ერთმანეთზე გადაცვლასთან. მაგრამ ეს გადაცვლა უნდა მოხდეს შრომის თანაბარი ნაყოფის—შრომის თანაბარ ნაყოფზე გადაცვლით. საკითხის ამგვარი დაყენებით არისტოტელემ აღმოაჩინა, რომ გაცვლის მონაწილე სხვადასხვა საგნებს (საქონელს) ერთმანეთთან ათანაბრებს მათში განივთებული საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომა. როცა არისტოტელე წერს, რომ „5 ლოგინი = 1 სახლს“ („Κλίαι Πέντε βντ' ὀνίαις“), მისთვის ეს უკვე იმას ნიშნავს, რომ 5 ლოგინის შექმნაში იმდენივე საზოგადოებრივად აუცილებელი შრომა არის განივთებული ანუ დახარჯული, რამდენიც ერთ სახლში. არისტოტელეს გაგებით აქ საქმეს არ ცვლის ის გარემოება, თუ ჯერ ეს 5 ლოგინი გაიყიდება x —რაოდენობის ფულზე და შემდეგ ამ რაოდენობის ფულით ნაყიდი იქნება ისევ ეს ერთი სახლი. იმიტომ, წერს მარქსი, არისტოტელესათვის „5 ლოგინი = 1 სახლს“ („Κλίαι Πέντε βντ' ὀνίαις“) არ განირჩევა შემდეგისაგან: 5 ლოგინი = ამდენ და ამდენ ფულს“ („Κλίαι Πέντε βντ'... βντ' αὖ Πέντε κλίαι“) ¹.

კანონის არისის დადგენასა და მის განხილვას არისტოტელე დიდ ადგილს უთმობს თავის თეორიაში სახელმწიფოს შესახებ. კანონმა უნდა უზრუნველყოს ადამიანის ზნეობრივი ნორმების განვითარება და დაცვა სახელმწიფოში; მანვე უნდა იღვას თავს მოქალაქის ქონებრივი მდგომარეობის უზრუნველყოფაც. „ნიკომახის ეთიკაში“ არისტოტელე ერთმანეთისაგან განასხვავებს ბუნებით დაწესებულ უფლებას, კანონით დაწესებული უფლებისაგან (ἐν ἀλλοτρίῳ და ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐν κοινῷ). ამის შესახებ პროფ. ს. კეჩეკიანი წერს, რომ, არისტოტელეს მიხედვით, „ბუნებრივი უფლება არის ის, რასაც ყველგან ერთნაირი მნიშვნელობა აქვს და არ არის დამოკიდებული ვისიმე მხრით ცნობაზე ან არ ცნობაზე. კანონით (νομικόν) დადგენილი უფლება კი ის არის, რომელიც თავდაპირველად შეიძლებოდა ამა თუ იმ არსებითი განსხვავების გარეშე ყოფილიყო, მაგრამ რომელმაც მიიღო განსაზღვრული შინაარსი კანონით დადგენილი ძალით. მაგალითად, კანონი ადგენს გამოსყიდონ თუ არა ტყვე ერთ მინად ან რაიმე სხვა თანხით, შესწირონ მსხვერპლად ერთი თხა თუ ორი ცხვარი“ ².

საკითხის ამგვარი დაყენებით არისტოტელეს სურს ნათელყოფის ის გარემოება, რომ კანონით დადგენილი უფლება ცვალებადია და ეს ცვალებადობა დამო-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 26.

² Проф. С. Кечекьян, „Учение Аристотеля о государстве и праве“, стр. 92.

კიდებულია მისი დამდგენი ხალხისა და ქვეყნის თავისებურებასა და მდებარეობაზე; ამის გამო სხვადასხვა ხალხს იგი შეიძლება სხვადასხვა ჰქონდეს, როგორც მაგალითად, სხვადასხვა აქვთ მათ პურისა და ღვინის საწყაო ერთეული, მაშინ—როცა ბუნების კანონი ყველგან ერთნაირად მოქმედებს და ცეცხლი ისევე წვავს საბერძნეთში, როგორც სპარსეთში. მაგრამო, —წერს არისტოტელე, —ბუნების კანონშიაც შეიმჩნევა საერთო ნორმებიდან გადახვევათა შემთხვევები გამონაკლისის სახით. მაგალითად ბუნების კანონის მიხედვით, მარჯვენა ხელი ძლიერია მარცხენაზე, მაგრამ გამონაკლისის სახით ზოგჯერ ისეც გვხვდება, რომ ორივე ხელი თანაბარი ძალისააო¹.

ამგვარად, არისტოტელე ამტკიცებს, რომ ბუნების კანონით დადგენილი უფლება საერთოა ყველასათვის და ამიტომ სამართლიანიც, რამდენადაც ეს უფლება არ შეიძლება აღამიანთა ერთი ჯგუფის მიმართ ერთი იყოს და მეორე ჯგუფის მიმართ კი—მეორე. ეს არ ითქმის იმ უფლებაზე, რომელსაც აღამიანის მიერ დადგენილი კანონი განსაზღვრავს. აქ შეიძლება კანონით დადგენილი უფლება სხვადასხვაგვარი აღმოჩნდეს. ერთთათვის—კარგი, მეორეთათვის—ცუდი, ან ერთთათვის—ნაკლებ კარგი, მეორეთათვის—უფრო კარგი, ან ერთთათვის—ნაკლებ ცუდი, მეორეთათვის—უფრო ცუდი. სამართლიანობის თვალსაზრისით, აქ არისტოტელე გამოსავალს იმაში ხედავს, რომ კანონით დადგენილი უფლება ერთგვარ საშუალოს წარმოადგენს. ასეთ შემთხვევაში იგი აღამიანთა დიდი ნაწილისათვის უფრო მისაღები იქნება, ვიდრე მიუღებელი. „ნიკომახის ეთიკაში“ (V, 14) არისტოტელე წერს, რომ „ყოველი კანონი არის ზოგადი დებულება; ზოგიერთი კერძოობითი შემთხვევებისადმი შეუძლებელი ხდება საერთო და ზოგად განსაზღვრულობათა მიყენება. ამგვარ შემთხვევებში, როცა საჭიროა ზოგად განსაზღვრულობათა მიყენება, მაგრამ ეს შეუძლებელი ხდება სრული სისწორით... იგრძნობა კანონის ნაკლულვანება. მით უფრო, —წერს არისტოტელე, —კანონი სწორია, რადგან მცდარობა გამოიხატება არა თვით კანონში ან კანონმდებელში, არამედ კანონის ობიექტის ბუნებაშია“. აქ არისტოტელე, რა თქმა უნდა, მართალი არ არის. იგი ანგარიშს არ უწევს იმ გარემოებას, რომ სინამდვილე უფრო მრავალმხრივია, ვიდრე ეს შეიძლება გამოხატოს კანონმა, ამიტომ, თუ კანონი ზოგჯერ ვერ ახერხებს ამის გამოხატვას, ამაში დამნაშავეა არა თვით ეს სინამდვილე (არისტოტელეს თქმით: კანონის ობიექტი), არამედ თვით კანონი, რომელმაც ვერ შეძლო ეს.

არისტოტელეს თეორიაში სახელმწიფოს შესახებ. ერთ-ერთი მთავარი ადგილი უკავია მის მოძღვრებას სახელმწიფოს მმართველობის ფორმების შესახებ. საერთოდ ცნობილია, რომ არისტოტელე მეტად დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ფორმას (εἶδος). არისტოტელეს მიხედვით, სწორედ ფორმა აძლევს მატერიას ინდივიდუალობას. გამოდის რა ამ ზოგადი დებულებიდან, არის-

¹ Проф. С. Кечекьян, „Учение Аристотеля о государстве и праве“, стр. 93. (იხ. Никомасова этика, V, 10)

ტოტელე თვით სახელმწიფო წყობას (ე. ი. სახელმწიფოს მმართველობის ფორმას) აძლევს უდიდეს მნიშვნელობას. „სახელმწიფოს წყობა.—წერდა იგი,—მისი (ე. ი. სახელმწიფოს მ. ა.) სიცოცხლეა“ („ή γὰρ Πολιτεία βίος τῆς πόλεως“)¹.

არისტოტელეს კლასიფიკაციით არსებობს სახელმწიფოს მმართველობის ექვსი ფორმა. ესენია: მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია, ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია². ამ ექვს ფორმას არისტოტელე ყოფს ორ ჯგუფად (კატეგორიად). პირველ ჯგუფში იგი ათავსებს სახელმწიფო მმართველობის ისეთ ფორმებს, რომელთაც იგი ნორმალურად მიიჩნევს. ასეთებია: მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია. მეორე ჯგუფში იგი ათავსებს სახელმწიფო მმართველობის ისეთ ფორმებს, რომელთაც იგი მიიჩნევს არანორმალურად, ანუ გადახვევად მმართველობის ძირითადი ფორმებიდან. ასეთებია: ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია³. ამავე დროს, არისტოტელეს მტკიცებით, თვითეულ ძირითად ფორმას შეესაბამება მისი შესატყვისი არაძირითადი ფორმა ანუ გადახვევა. ამ გაგებით მონარქიიდან გადახვევა ქმნის ტირანიას, არისტოკრატიიდან გადახვევა—ოლიგარქიას, და პოლიტიიდან გადახვევა—დემოკრატიას⁴.

არისტოტელე იძლევა თვითეული ამ ფორმის დახასიათებას. მონარქია, მისი აზრით, არის სახელმწიფო მმართველობის ყველაზე ძველი ფორმა. ამის საბუთად არისტოტელეს მოჰყავს, ერთი მხრით, ის გარემოება, რომ ადრეული ბერძნული სახელმწიფოები მონარქიული იყო, ხოლო მეორე მხრით, ის, რომ ბარბაროსულ ქვეყნებსაც მონარქიული მმართველობა აქვთო. მონარქიას, რომ არისტოტელე სახელმწიფო მმართველობის ნორმალურ ფორმად მიიჩნევს, ეს არავითარ დავას და ორაზროვნებას არ იწვევს. მაგრამ არის თუ არა მონარქია სახელმწიფო მმართველობის ნორმალურ ფორმებში ყველაზე უკეთესი? ეს საკითხი „პოლიტიკის“ სხვადასხვა ადგილზე სხვადასხვაგვარად აქვს გაგებული არისტოტელეს. ერთგან არისტოტელეს მოჰყავს მონარქიის მოწინააღმდეგეთა აზრი. მათი აზრი არისტოტელეს გადმოცემით ასეთი ყოფილა: „თვითეული მაგისტრი, აღზრდილი კანონის მიხედვით, სწორად იმსჯელებს; მაგრამ სიბრმავე იქნებოდა, თუ დავუშვებდით, რომ ერთი პირი, როგორიც არ უნდა იყოს იგი, თავისი ორი თვალთ, ყურებით; ფეხებით და ხელებით გამოიჩინდა უნარს უკეთესად განეხილა საქმე, მიეღო მის შესახებ გადაწყვეტილება და მოეყვანა იგი სისრულეში, ვიდრე ამას მოიმოქმედებდა რამდენიმე პირი, რომელნიც აღჭურვილნი იქნებოდნენ იგივე ორგანოებით და სხეულის ნაწილების შესაბამისი პროპორციით“⁵. ამ კონტრმოსაზრებებს, წამოყენებულს მონარქიის წინააღმდეგ, არისტოტელე ასეთ დასკვნას უკე-

¹ Πολιτικά, IV, 9, 3.

² იქვე, IV, 2, 1.

³ იქვე.

⁴ იქვე, III, 5, 4.

⁵ იქვე, III, 11, 9.

თებს: „ერთთა მიმართ შეიძლება ისინი საფუძვლიანი იყოს, სხვათა მიმართ კი—არა“¹.

როგორც ვხედავთ, აქ არისტოტელე მონარქიული მმართველობის ავტორიანობას თვით მონარქის ავტორიანობით განსაზღვრავს, თუ მონარქი კარგია, მაშინ მონარქიული მმართველობაც კარგია, თუ მონარქი ცუდია, მაშინ მონარქიული მმართველობაც ცუდია. ამავე აზრს იძლევა არისტოტელე „პოლიტიკის“ III წიგნის, მე-8 თავში. „როგორ უნდა მოვიქცეთ,—წერს არისტოტელე,—იმ შემთხვევაში, თუ ვინმე სხვას აღემატება არა რაიმე იმგვარი სიკეთის სიჭარბით, როგორიცაა ძლიერება, სიმდიდრე, ანდა პოპულარობა, არამედ განსხვავდება მათგან სათნოების სიჭარბით? ხომ არ იტყვიან, რომ საჭიროა ასეთი ადამიანი მოვიშოროთ თავიდან, ანდა გავაძევოთ; მეორე მხრით, არ შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ასეთ ადამიანზე ბატონობდნენ. ეს იმიტომ, რომ ასეთ შემთხვევაში ჩვენ მივიღებთ დაახლოებით იმის მსგავსს, რომ სახელმწიფო ძალაუფლების განაწილებისას მოითხოვონ ბატონობა ზევსზე. ბუნებრივია, რომ ჩვენ გვრჩება ერთი გამოსავალი: ყველა ხალხით დავემორჩილოთ ამგვარ ადამიანებს ისე, რომ ისინი აღმოჩნდნენ სახელმწიფოებში სამისდღეშიო მეფეებად“².

როგორც ზემოთ მოყვანილი ადგილებიდან ჩანს, არისტოტელე მონარქიას მხარს უჭერს შენიშვნებით, მაგრამ სხვა ადგილას იგი ლალატობს ამ აზრს. სახელმწიფო მმართველობის „ყველაზე უცუდეში ფორმა არის ის,—წერს არისტოტელე,—რომელიც იჩენს გადახრას სახელმწიფო მმართველობის პირველადწყებით და ყველაზე ღვთიური ფორმიდან (სახელდობრ მონარქიიდან)“³. ამავე თვალსაზრისზე დგას არისტოტელე „ნიკომახის ეთიკაში“ (VIII) და „მეტაფიზიკაში“ (XII, 10). ამგვარად, საკითხი იმის შესახებ, თვლიდა თუ არა არისტოტელე მონარქიას სახელმწიფო მმართველობის ყველაზე საუკეთესო ფორმად—ღიად რჩება. იმ წინააღმდეგობების შედეგად, რასაც ადგილი აქვს მის ნაწერებში ამ საკითხთან დაკავშირებით.

მეორე ფორმა სახელმწიფო მმართველობისა, არისტოტელეს გაგებით, არის მმართველობის არისტოკრატიული ფორმა ან მოკლედ—არისტოკრატია. არისტოკრატიული მმართველობის ასეთ განსაზღვრას იძლევა არისტოტელე: „ხელისუფლება არა ბევრის, მაგრამ მაინც ერთზე მეტის—არის არისტოკრატია (ან იმის გამო, რომ მოცემულ შემთხვევაში მართავენ საუკეთესონი, ანდა იმიტომ, რომ მთავრობას მხედველობაში აქვს უმაღლესი სიკეთე სახელმწიფოსი და მასში შემავალი ელემენტებისა)“⁴.

სახელმწიფო მმართველობის მესამე ფორმას არისტოტელე უწოდებს პოლიტიას და მის ასეთ განსაზღვრას იძლევა: „როდესაც საერთო სარგებ-

¹ Πολιτικά, III, 11, 10.

² იქვე, III, 8, 7.

³ იქვე, IV, 2, 2.

⁴ იქვე, III, 5, 2.

ლიანობის ინტერესებისათვის მართავს უმრავლესობა, მაშინ ამგვარი სახელმწიფო წყობის ყველა ფორმის გამოსახატავად ჩვენ ვხედავთ—პოლიტიას¹.

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, სახელმწიფო მმართველობის ყველა ამ სამივე ფორმას არისტოტელე უწოდებს ძირითად, ანუ ნორმალურ ფორმებს, რომელნიც იმის გამო, რომ ნორმალური არიან, სამართლიანიც არიან. მათი ნორმალურობა და სამართლიანობა, არისტოტელეს მიხედვით, იმაში გამოიხატება, რომ ყველა მათ თითქოს მიზნად აქვთ დასახული საერთო სარგებლიანობა და კეთილდღეობა. „მაშ ასე,—წერს არისტოტელე,—ცხადია, რომ აბსოლუტური სამართლიანობის პრინციპის თანახმად სახელმწიფო წყობის მხოლოდ ის ფორმები წარმოადგენენ სწორს, რომელთაც მხედველობაში აქვთ საერთო სარგებლიანობა“².

ცხადია, რომ მონარქიის, არისტოკრატიისა და პოლიტიის, როგორც სახელმწიფო მმართველობის ფორმების, ამგვარ შეფასებაში არისტოტელე ცდება. აქ მას ამგვარი წყობის მქონე სახელმწიფოები წარმოუდგენია ზეკლასობრივ სახელმწიფოებად, რომელნიც თითქოს საზოგადოების ყველა კლასისა და ფენის საერთო კეთილდღეობისათვის ზრუნავენ. რა თქმა უნდა, აქ არისტოტელე შორს არის სახელმწიფოს, როგორც ერთი კლასის მეორეზე ბატონობის ორგანოს, ნამდვილი მეცნიერული გაგებისაგან, მაგრამ აქ საქმე იმაშია, რომ მონათმფლობელური კლასის ინტერესების დამცველი და იდეოლოგი არისტოტელე, არც შეიძლება ამაღლებულიყო მაშინ არსებული ვითარების გამო სახელმწიფოს მეცნიერული გაგების დონემდე.

საერთოდ, აღსანიშნავია, რომ არისტოტელემ სახელმწიფოს მმართველობის ფორმების შეფასებაში ერთგვარი ევოლუცია განიცადა. „ნიკომახის ეთიკაში“ იგი პოლიტიას სახელმწიფო მმართველობის სწორი ფორმებიდან ყველაზე დაბლა აყენებდა და თანაც მას აიგივებდა ტიმოკრატიასთან, ე. ი. ცენზიან კონსტიტუციასთან, შემდეგ დაწერილ „პოლიტიკაში“ იგი ტიმოკრატიას აღარ ასახელებს როგორც სახელმწიფო მმართველობის ფორმას, ხოლო პოლიტიას უკეთეს შეფასებას აძლევს, ვიდრე წინათ აძლევდა. ახლა იგი პოლიტიას სახელმწიფო მმართველის ნორმალურ ფორმებს შორის თითქმის პირველ ადგილზეც კი აყენებს³. პოლიტია იმით განსხვავდება ტიმოკრატიისაგან, რომ თუ ტიმოკრატიის დროს ქონებრივი ცენზე მეტად მაღალია, რის გამოც მოქალაქეთა უმრავლესობას საშუალება არა აქვს გახდეს სრულუფლებიანი მოქალაქე, პოლიტიის დროს ქონებრივი ცენზი საშუალოა და ამის შედეგად საშუალო შეძლების მოქალაქეებსაც შეუძლიათ სრულუფლებიანი მოქალაქეები იყვნენ. აი სწორედ ამას უწოდებს არისტოტელე პოლიტიას. ამ გაგებით, პოლიტია არის საშუალო შეძლების მქონე მოქალაქეთა ხელისუფლება.

„ყოველ სახელმწიფოში,—წერს არისტოტელე,—ჩვენ ვხვდებით მოქალაქეთა სამ კლასს: მეტად შეძლებულს, უკიდურესად ღარიბს და—ამ ორ

¹ Πολιτική, III, 5, 2.

² იქვე, III, 4, 7.

³ Проф. С. Кеченьян, Учение Аристотеля о государстве и праве, стр. 110.

კლასს შუა მდგომარეობა¹. არისტოტელეს მიხედვით, აი სწორედ ეს, — მდიდრებსა და ღარიბებს შუა მდგომარეობა კლასი არის საშუალო კლასი და როდესაც მათ შორის თადად მის ხელშია ხელისუფლება, მაშინ საქმე გვაქვს პოლიტიკისთან. პოლიტიკის შესახებ არისტოტელე წერს: „ყველაზე უკეთესი წყობილება იმ სახელმწიფოებს აქვთ, სადაც საშუალო ელემენტი წარმოდგენილია დიდი რაოდენობით, სადაც ის ორივე უკიდურეს ელემენტთან შედარებით დიდი გავლენით სარგებლობს ანდა, უკიდურეს შემთხვევაში, ძლიერია ცალკე-ცალკე აღებული თვითეულ მათგანზე“. ეს „საშუალო ელემენტი გავლენას იძენს და წინააღმდეგობას უწევს მოწინააღმდეგე უკიდურესობათა შექმნას“².

თავისი მდგომარეობით და ბუნებით ეს საშუალო ელემენტი დაზღვეულია როგორც იმ უკიდურესობისაგან, რომელიც ახასიათებს მდიდრებს, ისე იმ უკიდურესობისაგან, რომელიც ახასიათებს ღარიბებს. იგი ლოიალურია ორივე ამ უკიდურესი და ურთიერთ მტრულად განწყობილი კლასის მიმართ, რის გამოც საშუალო ფენების ხელისუფლება ასატანი ხდება მდიდრებისთვისაც და ღარიბებისთვისაც. პირიქით, როცა ხელისუფლება აქვთ ან მდიდრებს (არისტოკრატია), ან ღარიბებს (დემოკრატია), მაშინ იგი აუტანელი ხდება მათი მოწინააღმდეგეებისათვის, რის ნიადაგზეც ეწყობა შეთქმულებები, აჯანყებები, გადატრიალებები და მათ ნიადაგზე სახელმწიფოს მმართველობის ფორმების შეცვლა.

არისტოტელეს აზრით, საშუალო ფენებიდან გამოსულ მოქალაქეებს ერთნაირად ეხერხებათ, როგორც ზომიერი ბატონობა, ისე ზომიერი მორჩილება, რაც არ ითქმის არც ოლიგარქოსების და არც დემოკრატების წრიდან გამოსულ მოქალაქეებზე. „საერთოდ მიღებული შეხედულებით, — წერს არისტოტელე, — ზომიერება და საშუალოობა (ორ უკიდურესობას შორის ყველაზე კარგია. ამიტომ, ცხადია, საშუალო შეძლება (დოვლათი) ყველა კეთილდღეობიდან ყველაზე უკეთესია. მისი არსებობის დროს უფრო ადვილია გონებისადმი დამორჩილება; პირიქით, ძნელია ზომიერებას გაჰყვას ადამიანი უმშვენიერესი, უძლიერესი, უდიდგვაროვნესი, უმდიდრესი, ანდა პირიქით, ადამიანი უღარიბესი, უსუსტესი, უმდაბლესი თავისი პოლიტიკური მდგომარეობით. პირველი კატეგორიის ადამიანები უმთავრესად თავხედები და დიდი არამზადები ხდებიან; მეორე კატეგორიის ადამიანები კი ჩვეულებრივ ფლიდებად და წვრილფეხა არამზადებად იქცევიან“³.

არისტოტელე ფიქრობს, რომ მის ამ დებულებას ადასტურებს წარსული ისტორიული გამოცდილება. „ჩვენს მიერ წამოყენებულ დებულების დასასაბუთებლად, — წერს იგი, — შეიძლება მოვიყვანოთ ის გარემოება, რომ ყველაზე საუკეთესო კანონმდებლები გამოვიდნენ საშუალო ფენებიდან: აქედან იყვნენ გამოსულნი სოლონი (როგორც ჩანს, მისი ლექსებიდან), ლიკურგოსი (ის

¹ Πολιτικά, IV, 9, 3.

² იქვე, IV, 9, 8.

³ იქვე, IV, 9, 3—4.

მეფე არ ყოფილა), ხარონიდი და ყველა დანარჩენთა თითქმის უდიდესი წილი¹.

როგორც ვხედავთ, არისტოტელეს ამ მტკიცებიდან გამოდის, რომ სახელმწიფო მმართველობის ფორმებიდან პოლიტია ყველაზე საუკეთესოა.

სახელმწიფო მმართველობის ნორმალური ფორმების დახასიათების შემდეგ არისტოტელე გადადის არანორმალური, ანუ ნორმალური ფორმებიდან გადახვევის შედეგად წარმოქმნილი ფორმების დახასიათებაზე. ისინი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, სამია: ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია.

ტირანია, არისტოტელეს გაგებით, წარმოიქმნება მონარქიიდან გადახვევით, წარმოადგენს მის დესპოტურ ფორმას და მისგან უმთავრესად იმით განსხვავდება, რომ იგი იცავს ერთი პირის (ტირანის) ინტერესს, მაშინ როცა მონარქიას არისტოტელეს მტკიცებით, თითქოს მიზნად აქვს დასახული საერთო კეთილდღეობა. „არსებითად ტირანია იგივე მონარქიული ხელისუფლებაა, მაგრამ მას მხედველობაში აქვს ინტერესი მხოლოდ ერთი მმართველისა“². რადგან სახელმწიფოს, არისტოტელეს მტკიცებით, მიზნად აქვს დასახული საერთო კეთილდღეობა, რამაც იგი წარმოქმნა კიდეც, ხოლო ტირანია მიზნად ისახავს ერთის კეთილდღეობას, ამიტომ, არისტოტელეს მიხედვით, ტირანია ეწინააღმდეგება სახელმწიფოს თვით მიზანდასახულებას. ამ არგუმენტზე დაყრდნობით არისტოტელე წერს, რომ „... ტირანია, როგორც სახელმწიფო წყობის ყველაზე უცუდესი ფორმა ყველაზე უფრო შორს დგას სახელმწიფოს საერთო არსიდან“³.

ტირანიაზე ნაკლებ ცუდი ფორმა სახელმწიფო მმართველობისა არის ოლიგარქია. „ოლიგარქია, — წერს არისტოტელე, — იცავს შეძლებული კლასების ინტერესებს“⁴. ამას ოლიგარქია იმით აღწევს, რომ ოლიგარქიული მმართველობის დროს „უმალესი ძალაუფლება თავმოყრილია ადამიანთა მცირე რიცხვის ხელში“⁵. არისტოტელეს მიხედვით, ხელისუფლების სათავეში მოქცეული ეს მცირე რიცხვი შეძლებული პირებისა, ზრუნავს არა საერთო, არამედ საკუთარი კეთილდღეობისათვის. სწორედ ამიტომ წარმოადგენს ოლიგარქია გადახვევას სახელმწიფო მმართველობის არისტოკრატიული ფორმიდან, რომელიც თითქოს, იმავე არისტოტელეს მიხედვით, იცავს საზოგადოების საერთო კეთილდღეობას.

სახელმწიფო მმართველობის არასწორი ფორმებიდან მესამე და უკანასკნელ ფორმას, არისტოტელეს მიხედვით, წარმოადგენს დემოკრატია, რომელიც პოლიტიიდან გადახვევით წარმოიქმნება. დემოკრატიასა და პოლიტიას შორის, არისტოტელეს მტკიცებით, ის განსხვავებაა, რომ თუ პოლიტია მიზნად ისახავს სახელმწიფოს ყველა მოქალაქის კეთილდღეობას, „დემოკრატია

¹ Πολιτικά, IV, 9, 10.

² იქვე, III, 5, 4.

³ იქვე, IV, 2, 2.

⁴ იქვე, III, 5, 4.

⁵ იქვე, III, 5, 5.

იცავს უქონელი კლასების ინტერესს¹. მაგრამ ეს არ არის ერთადერთი ნიშანი დემოკრატიისა. „დემოკრატია,—წერს არისტოტელი,—სახელმწიფო მაშინ არსებობს, როდესაც უმაღლესი ძალაუფლება თავმოყრილია უმრავლესობის ხელში“². მაგრამ ეს უმრავლესობა, ამ ძალაუფლებას იყენებს თავისი ინტერესებისათვის, შეძლებული უმცირესობის საზიანოდ. არისტოტელე ოლიგარქიასთან შეფარდებაში იძლევა დემოკრატიის განსაზღვრის სხვა ნიშანსაც: „დემოკრატიის და ოლიგარქიის განსხვავების ნამდვილი მიზეზი არის სიმდიდრე და სიღარიბე; სწორედ ამიტომ იქ, სადაც ძალაუფლება დამყარებულია, მიუხედავად უმრავლესობისა ან უმცირესობისა—სიმდიდრეზე, ჩვენ საქმე გვაქვს ოლიგარქიასთან, იქ კი, სადაც უქონელნი მართავენ, ჩვენს წინ არის დემოკრატია“³.

არისტოტელეს გაგებით, როცა არსებობს დემოკრატიული მმართველობა, სადაც ხელისუფლება უმრავლესობის ხელშია, მაშინ ამ უმრავლესობის დადგენილებას გადაწყვეტი ძალა ეძლევა⁴. ამგვარ დემოკრატიაში ყველა უქონელი, მაგრამ თავისუფალი სარგებლობს მოქალაქის უფლებით. ამის შედეგად ისინი წარმოადგენენ წამყვან ძალას სახალხო კრებაზე და სასამართლო ორგანოებში, მათ უჭირავთ აგრეთვე ყველა სხვა პასუხსავე მაგისტრატურა. არისტოტელეს მიხედვით, ასეთი დემოკრატია არის დემოკრატიის უკიდურესი ფორმა, რადგან იგი რადიკალურ წინააღმდეგობაში ექცევა სახელმწიფოში არსებულ შეძლებულ ფენებთან.

„დემოკრატიის სხვა სახე არის ის, რომლის დროსაც მაგისტრატურის დაკავება შეპირობებულია თუნდაც არცთუ დიდი ქონებრივი ცენზით. ვინც მას ფლობს, უნდა ჰქონდეს შესაძლებლობა მიიღოს მონაწილეობა მაგისტრატურის დაკავებაში, ხოლო თუ დაჰკარგავს მას, დაჰკარგავს ამ უფლებასაც“⁵. არისტოტელე არჩევს დემოკრატიის კიდევ სამ სხვა ქვესახეს.

საერთო ნიშანი სახელმწიფოს არასწორი მმართველობის სამივე ფორმისა (ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია), არისტოტელეს მიხედვით, ის გარემოება არის, რომ ყველა ისინი მიზნად ისახავენ არა საერთო კეთილდღეობას, როგორც ამას ადგილი აქვს სახელმწიფოს მმართველობის სწორი ფორმების (მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია) დროს, არამედ მხოლოდ მმართველთა, ანუ სხვა სიტყვებით, იმ ფენების კეთილდღეობა, რომელთაც ძალაუფლება აქვთ ხელთ⁶.

სახელმწიფო მმართველობის ფორმების გარჩევისას ცხადი ხდება, თუ რაში უშვებს არისტოტელე შეცდომას. არისტოტელე ფიქრობს, რომ როცა ჩვენ საქმე გვაქვს სახელმწიფო მმართველობის იმ ფორმებთან, რომელთაც

¹ Πολιτικά, III, 5, 4.

² იქვე, III, 5, 5.

³ იქვე, III, 5, 7.

⁴ იქვე, IV, 4, 2.

⁵ იქვე, IV, 4, 3.

⁶ იქვე, III, 4, 7.

იგი სწორს (მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია) უწოდებს, მაშინ, როდესაც მწიფო მას წარმოუდგენია ზეკლასობრივად, რომელიც თურმე ემსახურება არა ერთი რომელიმე კლასის ინტერესებს, არამედ მთელი საზოგადოების (მონების ჩათვლით) ინტერესებს. ამავე დროს არისტოტელე ფიქრობს, რომ სახელმწიფო მთელი საზოგადოების ინტერესების დაცვაზე ხელს იღებს და ცალკეული პირების (ტირანია), ფენების (ოლიგარქია) და კლასების (დემოკრატია) ინტერესების დაცვაზე გადადის მხოლოდ მაშინ, როცა იგი ვარდება ძირითადი ფორმებიდან (მონარქია, არისტოკრატია, პოლიტია) არა ძირითად ფორმებში (ტირანია, ოლიგარქია, დემოკრატია). არისტოტელეს ეს შეხედულება რა თქმა უნდა, არ არის სწორი, რამდენადაც ყოველი სახელმწიფო ანტაგონისტურ კლასობრივ საზოგადოებაში ერთი კლასის მეორეზე ბატონობის ორგანოა წარმოშობიდან სიკვდილამდე. ამ საერთო წესში არავითარი არსებითი ცვლილების შეტანა არ შეუძლია იმ გარემოებას, რომ სახელმწიფოს მმართველობის ფორმები იცვლება: რომ იგი ხან მონარქიაა და ხან ტირანია; ხან არისტოკრატია და ხან ოლიგარქია; ხან პოლიტია და ხანაც დემოკრატია.

ამ საკითხის შესახებ ლენინი წერდა: „სახელმწიფო არის მანქანა ერთი კლასის მიერ მეორის ჩაგვრისათვის, მანქანა, რომლის საშუალებითაც ერთი კლასი ყველა დანარჩენ დაქვემდებარებულ კლასს იმორჩილებს. ამ მანქანის ფორმა სხვადასხვაგვარია. მონათმფლობელურ სახელმწიფოში გვაქვს მონარქია, არისტოკრატიული რესპუბლიკა, ანდა დემოკრატიული რესპუბლიკაც კი. სინამდვილეში მართავადმგებობის ფორმები მეტისმეტად სხვადასხვაგვარი იყო, მაგრამ დედაარსი ერთი და იგივე რჩებოდა“¹.

მიუხედავად ამ შეცდომებისა, არისტოტელემ იცის, რომ მდიდრებსა და ღარიბებს შორის არსებული ბრძოლისაგან არის დამოკიდებული თვით სახელმწიფოს მმართველობის ამა თუ იმ ფორმის წარმოქმნა. „... ერთი და იგივე პირი, — წერს არისტოტელე, — არ შეიძლება (ერთდროულად) იყოს ღარიბი და მდიდარიც, სწორედ ამიტომ სახელმწიფოს ეს ელემენტები, ე. ი. ღარიბები და მდიდრები მიჩნეულნი არიან სახელმწიფოს არსებით ელემენტებად. და რადგან მათგან ერთნი ხშირ შენთხვევაში შეადგენენ უმცირესობას, ხოლო მეორენი უმრავლესობას, ამიტომ ეს ელემენტები (ე. ი. მდიდრები და ღარიბები) სახელმწიფოში წარმოადგენენ ერთმანეთისადმი დიამეტრალურად დაპირისპირებულ ელემენტებს, ისე რომ რომელიმე მათგანის გადაძლვისაგან დამოკიდებულებით მყარდება სახელმწიფო წყობის შესაბამისი ფორმაც. ამის გამო იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თითქმის ასეთი ფორმა მხოლოდ ორი არსებობს: დემოკრატიული და ოლიგარქიული“².

ჩამოთვლის რა სახელმწიფო მმართველობის სამ ძირითად და სამ არაძირითად ფორმას და არკვევს რა მათ დამახასიათებელ ნიშნებს, არისტო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 29, გვ. 566.

² Πολιτικά, IV, 3, 15.

ტელე იკვლევს, თუ რატომ ხდება სახელმწიფოში გადატრიალება. სახელმწიფო წყობილების ერთი ფორმის მეორით შეცვლას იწვევს. არისტოტელეს მიხედვით, თავდაპირველად იყო მონარქია. მის წარმოქმნას ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ ძველად ძნელი იყო მაღალი მორალური თვისებით აღჭურვილი პირის გამოძებნა და როცა ასეთი პირი გამოძებნეს, იგი გამოაცხადეს მეფედ. შემდეგში კი როცა ასეთები გამრავლდნენ, ერთი პირის ძალაუფლება (მონარქია) შეიცვალა რამდენიმე პირის მმართველობით და წარმოიქმნა, როგორც ეს სავარაუდებელია არისტოტელეს საერთო მსჯელობიდან,—არისტოკრატია. შემდეგ ადამიანებს ამ რამდენიმე პირის მმართველობაც აღარ აკმაყოფილებთ. საშუალო ფენები იღებენ ხელთ ძალაუფლებას და მყარდება პოლიტია. „მაგრამ მის შემდეგ, რაც ამ ადამიანებმა მორალური დაცემის შედეგად დაიწყეს პირადი გამდიდრება საზოგადოებრივი ინტერესების ხარჯზე, პოლიტიიდან ლოგიკურად განვითარდა ამა თუ იმ გზით ოლიგარქია, რომელშიაც მთავარი მნიშვნელობა მოიპოვა სიმდიდრემ. ოლიგარქიიდან კი ჯერ წარმოიქმნა ტირანია, შემდეგ კი ტირანიიდან—დემოკრატია“¹.

ამგვარად, არისტოტელეს მიხედვით, უფრო ადრე შეიქმნა სახელმწიფოს მმართველობის სწორი ფორმები. არა სწორი ფორმების წარმოქმნა, დაწყებული ოლიგარქიით, გამოიწვია ადამიანთა ზნეობრივმა წახდენამ, რაც სიმდიდრისადმი მისწრაფებაში გამოიხატებოდა, აგრეთვე მისწრაფებამ ღირსებაში გათანასწოებისაკენ. არისტოტელეს მიხედვით, სახელმწიფო გადატრიალების მიზეზია ან ღირსებაში (უფლებაში) და ქონებაში გათანასწოებისაკენ, ან ღირსებაში (უფლებაში) და ქონებაში უთანასწორობის გაღრმავებისაკენ მისწრაფება. პირველ შემთხვევაში გადატრიალებას იწყებენ ისინი, რომელთაც ჰგონიათ, რომ მათ დამსახურებული აქვთ იყვნენ სხვების თანასწორნი ღირსებასა (უფლებასა) და ქონებაში, ხოლო ფაქტიურად ვერ მიუღწევიათ ამ მდგომარეობისათვის. მეორე შემთხვევაში კი, გადატრიალებას იწყებენ ისინი, რომელთაც ჰგონიათ, რომ მათ სხვებთან შედარებით კიდევ უფრო მეტი ღირსება (უფლება) და ქონება ეკუთვნით და არ აქვთ იგი².

ამავე დროს არისტოტელე ფიქრობს, რომ სახელმწიფო გადატრიალებები უფრო მეტად ქონებისათვის ხდება, ვიდრე ღირსებისა და უფლებისათვის. „სიღარიბე,—წერს ის,—არის ამბოხების და დანაშაულის წყარო. აი, რატომ ერთ-ერთი უძველესი კანონმდებელი კორინთოელი ფიდონი ფიქრობდა, რომ საოჯახო მიწის ნაკვეთები ყოველთვის თანაბარი ყოფილიყო მოქალაქეთა რიცხვისა, თუნდაც, რომ მათ თავდაპირველად ჰქონოდათ არათანაზომიერი ნაკვეთები“³.

სხვა ადგილას არისტოტელე წერს, რომ „აჯანყების მიზანი არის მისწრაფება მიაღწიონ მოგებას და პატივს, ანდა თავიდან აიცილონ ის, რაც

¹ Πολιτικά, III, 10, 7—8.

² იქვე, V, 2.

³ იქვე, II, 3, 7.

მათი საწინააღმდეგოა¹. ერთ-ერთი მიზეზი ამგვარი აჯანყებისა არისტოტელეს აზრით, არის თანამდებობის პირთა უხეშობა, თავხედობა და ანგარება. „თუ ადამიანები,—წერს არისტოტელე,—რომელთაც პასუხსაგები პოსტები უკავიათ სახელმწიფოში, იქცევიან თავხედად და ანგარებით, მოსახლეობა იწყებს აღშფოთებას როგორც იმათ გამო, ისე იმ სახელმწიფო წყობილების გამო, რომელიც მათ აძლევს ამგვარად მოქცევის საშუალებას; ამავე დროს მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ანგარება ასეთი მმართველებისა გრცელდება კერძო პირთა ქონებაზე, თუ სახელმწიფოებრივ დოვლათზე. ცხადია აგრეთვე, თუ როგორი მნიშვნელობა აქვს პატივს და თუ რატომ ემსახურება იგი შინაურ არეულებას: ადამიანები ეძლევიან აღშფოთებას, როცა ხედავენ, რომ მათ არ შეუძლიათ ამ პატივამდე მიღწევა, სხვები კი მისით სარგებლობენ. უსამართლობა აქ გამოიხატება იმაში, რომ ერთნი სარგებლობენ პატივით, სხვები კი მოკლებულნი არიან მას, ამავე დროს მხედველობაში არ არის მიღებული არც ერთთა და არც მეორეთა დამსახურება. სამართლიანობა კი, პირობით, იმ შემთხვევაში გაიმარჯვებდა, თუ პატივი თვითეთულს მათი დამსახურების მიხედვით მიეცემოდა“².

არისტოტელე ასახელებს აგრეთვე სხვა მრავალ წვრილმან მიზეზებსაც, რომელნიც, მისი გაგებით, იწვევენ მოსახლეობის ერთი ნაწილის აღშფოთებას მეორის წინააღმდეგ, რასაც საბოლოო ანგარიშით მივეყვართ სახელმწიფო მმართველობის ერთი ფორმის მეორით შეცვლამდე.

არისტოტელე დეტალურად არჩევს რა იმ მიზეზებს, რომელნიც, მისი აზრით, იწვევენ სახელმწიფო მმართველობის ერთი ფორმის მეორით შეცვლას, ამის შემდეგ იგი ცდილობს დასახოს ის საშუალებანი, რომელნიც მოსპობენ ან გააუვნებლებენ ამ დამრღვევ მიზეზებს, რათა ამ გზით თავიდან იქნეს აცილებული სახელმწიფო მმართველობის მოცემული წყობის შეცვლა და მიღწეული იქნეს მისი სტაბილურობა. „... შემდეგ საჭიროა ლაპარაკი,—წერს არისტოტელე,—იმ მხნელ ღონისძიებებზე, რომელთა წყალობითაც საერთოდ სახელმწიფოს, და კერძოდ კი, მისი წყობის თვითეთულ ფორმას უზრუნველყოფილი ექნება მყარი მდგომარეობა. უპირველეს ყოვლისა, ცხადია, რომ თუ ჩვენთვის ცნობილია ის მიზეზები, რომელთაც სახელმწიფო მიჰყავთ დაღუპვამდე, მაშინ ამით ჩვენთვის ცნობილია ის მიზეზებიც, რომელნიც განაპირობებენ მის შენარჩუნებას: ურთიერთსაწინააღმდეგო მოქმედება წარმოიქმნება ურთიერთსაწინააღმდეგო მიზეზებისაგან, ნგრევა და შენარჩუნება კი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოქმედებაა“³.

რადგან არისტოტელე სახელმწიფოს წყობის შეცვლის ერთ-ერთ ძირითად მიზეზად ასახელებს მდიდრებისა და ღარიბების წინააღმდეგობას, ამიტომ ბუნებრივია, თუ იგი ამ წინააღმდეგობის შენელებას ან ლიკვიდაციას არსებული სახელმწიფოს წყობის შენარჩუნების ერთ-ერთ პირობად მიიჩნევს.

¹ Πολιτικά, V, 2, 2.

² იქვე, V, 2, 4.

³ იქვე, V, 7, 1.

ამ მიზნის მიღწევაში, არისტოტელეს აზრით, დიდი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფოში საშუალო კლასის ხვედრითი წონის გაზრდასაც, რადგან ეს კლასი დაზღვეულია ერთგვარად უკიდურესი ექსცესებისაგან. „უნდა ვეცადოთ,—წერს არისტოტელე,—ან რაიმე სახით დავუახლოვოთ უქონელნი მქონებელთ, ანდა გავაძლიეროთ საშუალო კლასი სახელმწიფოში: უკანასკნელ საშუალებას მივყევართ უთანასწორობის ნიადაგზე წარმოქმნილი შინაგანი შულის შეწყვეტისაკენ“¹.

სხვა ამგვარ ღონისძიებათა შორის არისტოტელე ასახელებს ისეთი მდგომარეობის შექმნას სახელმწიფოში, როცა იმ პირებს, რომელთაც უკავიათ მაგისტრატურა, არ ექნებათ შესაძლებლობა გადააქციონ იგი თავისი შემოსავლის წყაროდ. ჩამოთვლის რა შემდეგ ამგვარი ხასიათის მთელ რიგ ღონისძიებებს, ბოლოს არისტოტელე დაასკვნის: „მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვანი ჩვენს მიერ ნაჩვენებ საშუალებათაგან, რომელნიც ხელს უწყობენ სახელმწიფო წყობილების შენარჩუნებას, ეს არის ახალგაზრდობის აღზრდა სახელმწიფო წყობილების შესაბამისი სულისკვეთებით, ამ საშუალებას კი ახლა ყველა უფლებებელყოფს. არავითარ სარგებლობას არ მოიტანს ყველაზე სასარგებლო სახელმწიფო კანონები, ყველა პირის მიერ ერთხმად მოწონებული, თუ მოქალაქენი არ იქნებიან მიჩვეული სახელმწიფოებრივ წესრიგს, თუ ისინი არ იქნებიან მისი სულისკვეთებით აღზრდილნი“².

იმ ღონისძიებებში, რომელთა საშუალებითაც სახელმწიფოს არსებული წყობა უნდა იქნეს შენარჩუნებული, არისტოტელე გარკვეულ წილს მიაკუთვნებს შესაბამისი კანონიდან გამომდინარე სასჯელის გამოყენებასაც. არისტოტელეს მიხედვით, ადამიანების მეტი ნაწილი უფრო აუცილებლობას ემორჩილება, ვიდრე გონებას, უფრო სასჯელის შიშს, ვიდრე სათნოსა და ლამაზს. ასეთ ადამიანთა მიმართ არისტოტელე მოითხოვს გამოსასწორებელ ღონისძიებათა გატარებას სასჯელის სახით. მაგრამ, იმათ წინააღმდეგ, რომელთათვისაც ამგვარი ზომები უკმარი აღმოჩნდება, არისტოტელე მოითხოვს ქვეყნიდან გაძევებას. მისი აზრით, ზნეობრივად აღზრდილი ადამიანი „...დაემორჩილება გონებას, მაშინ როცა ცუდი ადამიანი, რომელიც სიამოვნებისაკენ ისწრაფვის, შეკავებული იქნება ტანჯვით, ცხოველის მსგავსად, რომელიც უღელს ეწევა“³. თეორიულად არისტოტელე სასჯელის გამოყენებას იმით ამართლებს, რომ, მისი აზრით, ადამიანის ხელთაა როგორც ბოროტი, ისე კეთილი ქმედობის ჩადენა. ამის გამო სასჯელის შიში ხელს უწყობს ადამიანს ჩაიდინოს კეთილი ქმედობა და არა ბოროტიო. აქ არისტოტელეს დევიზი ასეთია: სადაც ჩვენ უფლებამოსილი ვართ ვთქვათ „არა“, იქ ჩვენ უფლებამოსილი ვართ ვთქვათ „ჰოც“.

არისტოტელე არ ეთანხმებოდა თავის მასწავლებელ პლატონს სახელმწიფოს ხასიათისა და ბუნების, აგრეთვე საკუთრების გაგების მრავალ სა-

¹ Πολιτικά, V, 7, 8.

² იქვე, V, 7, 20.

³ Николахова этика, X, 10.

კითხვაში და აკრიტიკებდა მას. არისტოტელე არ ეთანხმება პლატონის კითხვაში, რომ ფილოსოფოსები უნდა მართავდნენ სახელმწიფოს. არისტოტელეს აზრით, არავინ არაა დაზღვეული ნაკლისა და შეცდომებისაგან. ამიტომ სახელმწიფოსათვის უკეთესია, თუ მისი მმართველები რიგ-რიგობით და არა მუდმივად იქნებიან არჩეული.

არისტოტელე აკრიტიკებს პლატონს ცოლების, ბავშვების და ქონების გაერთიანების საკითხშიც. „დასაშვებია, თუ არა მოქალაქეთა შორის ბავშვების, ცოლების და ქონების საზიარობა, როგორც ამას ჩვენ ვხვდებით პლატონის „სახელმწიფოში“, სადაც სოკრატეს მტკიცებით ბავშვებიც, ცოლებიც და საკუთრებაც უნდა იყოს საერთო? რომელი წესია უფრო უკეთესი: ის, რომელიც ამჟამად არსებობს, თუ ის რომელიც დაპროექტებულია „სახელმწიფოში?“¹

არისტოტელე წერს, რომ ბავშვების, ცოლების და საკუთრების განსაზოგადებას ჩვენ მივეყვართ ოჯახის გაუქმებამდე. და ეს მაშინ, როცა ოჯახი უფრო ერთიანი და მდგრადია, ვიდრე სახელმწიფო. ამავე დროს, რადგან ოჯახი არის სახელმწიფოს საფუძველი, ამიტომ თუ ვინმე შეეცდებოდა პრაქტიკულად განეხორციელებია პლატონის ეს გეგმა ბავშვების, ცოლების და საკუთრების გაერთიანებისა, მაშინ იგი მოსპობდა სახელმწიფოსო. არისტოტელე განსაკუთრებით აღშფოთებულია კერძო საკუთრების მოსპობის პროექტით, რომელსაც პლატონი თავის იდეალურ სახელმწიფოში ვარაუდობდა. პლატონი და მისი პირით მოლაპარაკე სოკრატეო, წერს არისტოტელე, არ ითვისებენ იმ გარემოებას, რომ როცა რაიმე „...საგანი შეადგენს მრავალი პირის მფლობელობას, მის შესახებ ყველაზე მკირედ ზრუნავენ: ადამიანები უფრო მეტად ზრუნავენ იმაზე, რაც მათ პირადად თვითონ ეკუთვნით და ნაკლებ მზრუნველობას იჩენენ იმაზე, რაც საერთო ინტერესის საგანს შეადგენს; და თუ ისინი ამაზე მაინც ზრუნავენ, ისიც იმდენად, რამდენადაც ეს ეხება თვითეთლ მოცემულ ინდივიდსო“².

ამავე დროს, წერს არისტოტელე, კერძო საკუთრების მოსპობით ადამიანს ესპობა საშუალება მატერიალური დახმარება გაუწიოს სხვას და ამით უდიდესი სიამოვნება მიიღოსო. „როგორ სასიამოვნოა, ამბობს ის, გაუწიო სამსახური და დახმარება მეგობრებს, ნაცნობებს ანდა ამხანაგებს. მაგრამ ყველაფერი ამის განხორციელება შესაძლებელია, მხოლოდ კერძო საკუთრების არსებობის პირობებშიო“³.

პლატონი წერდა, რომ ცოლების და ბავშვების გაერთიანების დროს თვითეთლ მოქალაქეს ყველა ქალისა და ბავშვის მიმართ უფლება ექნება თქვას „ეს—ჩემი შვილია“, „ეს—ჩემი ცოლია“. ეს გარემოება, პლატონის აზრით, განამტკიცებდა სიყვარულს და ურთიერთზრუნვას ადამიანებს შორის, რადგან ისინი ერთმანეთს დაუწყებდნენ ყურებას, როგორც ახლობლებს და არა როგორც უცხოებს. არისტოტელე ამაზე ირონიულად შენიშნავს და

¹ Πολιτικά, II, 1, 2.

² იქვე, II, 1, 10.

³ იქვე, II, 2, 6—7.

წერს, რომ საერთო ცოლების, ბავშვების და ქონების საზიარობის დროს თვითეული მოქალაქე იტყვის არა იმას, რომ „ეს—ჩემია“ არამედ იმას, რომ „ეს—ჩვენი“, რომდენადაც სიტყვა „ჩემია-ს“ თვითონ განსაზოგადოება უთხრის ძირს.

ერთი სიტყვით, დაასკვნის არისტოტელე, პლატონ-სოკრატეს პროექტით გამოდის, რომ „... თვითეულ მოქალაქეს ეყოლება თითქმის ათასი შვილი, და ეს ათასი ჩაითვლებიან არა თვითეული ინდივიდის, როგორც ასეთის, შვილებად, არამედ ყოველი ადამიანი თანაბრად იქნება შვილი ყოველი მამისა. აქედან კი ის გამოვა, რომ ყოველი შვილი თანაბრად უგულვებელყოფს თავის მამას“¹. ამიტომ, წერს არისტოტელე, „უკეთესია ბიძაშვილად ყოფნა, ამ სიტყვის საკუთარი აზრით, ვიდრე შვილად ყოფნა სოკრატეს პროექტით“².

ამავე დროს, არისტოტელეს აზრით, პლატონ-სოკრატეს პროექტის განხორციელების შემთხვევაში გახშირდება მკვლელობა, ჩხუბი, სისხლის აღრევა, შეურაცხყოფა და ა. შ. რადგანაცო, წერს იგი, ადამიანს არ ეცოდინება, თუ ვინ არის მისი ახლობელი და ვინ არაახლობელი.

არისტოტელეს მოძღვრებაში სახელმწიფოს შესახებ დიდი ადგილი უკავია იმ ნიშნების ჩამოთვლას, რომელთა გარეშეც, მისი აზრით, შეუძლებელია სახელმწიფოს არსებობა. აქ საქმე იმაში კი არ არის, თუ რამდენად სწორად ესმის არისტოტელეს ეს ნიშნები, არამედ იმაში, რომ იგი პრინციპში აღიარებს მათი არსებობის აუცილებლობას თვით სახელმწიფოს არსებობის აუცილებლობისათვის. მაგრამ ეს საკითხი თავის თავად დიდი და რთული საკითხია და იგი შეიძლება ცალკე მსჯელობის საგნად გახდეს.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ანტიკური ქვეყნების ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14 X 58.)

М. Алексишвили

„Аристотель о сущности государства и причинах его происхождения“¹

Резюме

Статья ставит себе целью вкратце и критически изложить мнение Аристотеля по данному вопросу.

¹ *Πολιτικά*, II, 1, 11.

² იქვე, II, 1, 12.

По мнению Аристотеля семья является низшей, селение—средней и государство—высшей формой сообщества людей. Он определяет человека, как „по природе своей существо политическое“ (Πολιτικά, I, 1, 9), т. е. как общественное животное, в котором стремление к этой высшей форме сообщества внедрено природой. Поэтому,—пишет Аристотель,—„...Если индивид не способен вступить в общение или, считая себя существом самодовлеющим, не чувствует потребности ни в чем, он уже не составляет элемента государства, становясь либо животным, либо божеством“ (Πολιτικά, I, 1, 12).

Но это стремление к высшей форме государственного общения в человеке внедряется природой в результате сознания им той пользы, которую приносит ему это общение. Исходный пункт Аристотеля здесь такой. Человек только в общении с другими людьми приходит „...к восприятию таких понятий, как добро и зло, справедливость и несправедливость“ (Πολιτικά, I, 1, 11). Но это одно дело, другое же дело—жить, избегая зла и несправедливости. Именно здесь выступает, по мнению Аристотеля, этическая необходимость создания государства, которое не только издает законы и отличает добро от зла и справедливость от несправедливости, но и ведет борьбу против зла и несправедливости, защищая при этом добро и справедливость. Этим государство, как писал Аристотель в „Никомаховой этике“ (I, 10) делает жизнь людей блаженством, которое недоступно ни для быков, ни для лошадей, ни для других животных, вследствие того, что они не поднимаются до государственных общений, хотя некоторые животные живут стадами. (Πολιτικά, I, 1, 10).

Если бы не было государства, человек не мог бы жить в справедливости и не был бы защищен законом, а „...человек, живущий вне закона и права, занимает жалчайшее место в мире, ибо опирающееся на вооруженную силу бесправие—тяжелее всего“. (Πολιτικά, I, 1, 12).

Таким образом, Аристотель возникновение государства выводит из природы человека и потребностей его жизни. „Государство,—пишет он,—возникает ради потребностей жизни, но существует оно ради достижения благой жизни“. (Πολιτικά, I, 1, 8).

Хотя Аристотель не упускает из виду и экономические факторы и имущественное различие разных слоев населения, но все же он не понимает ни сущности государства, ни причин, делающих его происхождение исторической необходимостью. Аристотель, как идеолог рабовладельческого класса, конечно, не мог, тем более в такую отдаленную эпоху, притти к правильным выводам в вопросах государства, нашедшего, спустя 23 века, свое научное разрешение лишь в трудах классиков марксизма. Но заслуга Аристотеля состоит в том, что он правильно указал на некоторые черты государства и делал гениальные догадки о причинах изменения форм государственного правления.

გივი პილაჩაძე

საფრანგეთის დიდი გერმანიული ჩავოლუციის გამოძახილი გერმანიაში

(რევოლუციური გამოსვლები რაინის ოლქში 1789-93 წწ.)

საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციას მსოფლიო რეზონანსი ჰქონდა. მან ფეოდალური ევროპა საღათას ძილისაგან გამოაღვიძა და ევროპის ხალხები ფეოდალიზმის წინააღმდეგ საბრძოლველად განამზადა. დაიწყო ფეოდალიზმის წინააღმდეგ საერთო შეტევა; გაიღვიძა ცალკეული ხალხების ეროვნულმა თვითშეგნებამ, „ძმობის, ერთობისა და თავისუფლების“ დიდებულ ღოზუნგი საერთო საბრძოლო მოწოდებად იქცა.

გ. ი. ლენინი საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის მსოფლიო-ისტორიულ მნიშვნელობას ასე ახასიათებდა: „აიღეთ საფრანგეთის დიდი რევოლუცია. მას ტყუილად კი არ ეწოდება დიდი. თავისი კლასისათვის, რომლისთვისაც ის მუშაობდა, ბურჟუაზიისათვის, მან ისე ბევრი რამ გააკეთა, რომ მთელმა XIX საუკუნემ, იმ საუკუნემ, რომელმაც ცივილიზაცია და კულტურა მისცა მთელ კაცობრიობას, საფრანგეთის რევოლუციის ნიშნით ჩააღრა. მსოფლიოს ყოველ კუთხეში ის მხოლოდ იმას აკეთებდა, რომ ატარებდა, ნაწილ-ნაწილ ახორციელებდა, ამთავრებდა იმას, რაც შექმნეს ბურჟუაზიის დიდმა ფრანგმა რევოლუციონერებმა“¹.

შემთხვევითი როლი იყო, რომ ევროპის პროგრესული საზოგადოება დიდი აღტაცებით შეეგება საფრანგეთის რევოლუციას, რომელშიც მან, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი ფეოდალიზმისა და დესპოტიზმის ნგრევის დიდი საწინდარი დაინახა. ფეოდალიზმის მიერ ჩაგრული ხალხები საფრანგეთის რევოლუციამ გარკვეული იმედებით აღავსო;

საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის გამოძახილი გერმანიაში დასავლეთ-ევროპის ისტორიის, კერძოდ, თვით გერმანიის ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხია. ერთ სტატიასში ძნელია წარმოადგინო მოვლენათა მსვლელობა მთელს გერმანიაში, ამიტომ ავტორი იფარგლება უფრო კონკრეტული ამოცანით, უჩვენოს ვითარება 1789-93 წწ. გერმანიის ერთ-ერთ მოწინავე, ძირითად რაიონში, რაინის ოლქში (Rheinland). ცხადია, ავტორს არ ექნება პრეტენზია ამომწურავად გააშუქოს საკითხი. საამისოდ

¹ გ. ი. ლენინი, თხზულებათა სრული კრებული (IV გამოცემა), ტ. 29, გვ. 432.

მას მრავალი გარემოება უშლის ხელს. ერთ-ერთი ძირითადი ისაა, რომ მრავალი საჭირო მასალა მისთვის ხელმიუწვდომელი შეიქნა.

* * *

გერმანიის მრავალრიცხოვან სამთავროებსა და სათავადოებში საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის ამბებმა უდიდესი გამოძახილი პოვეს. საფრანგეთის რევოლუციის მაგალითით აღფრთოვანებული გერმანიის მოწინავე შვილები ენერგიულად იბრძვიან საკუთარი ფეოდალიზმისა და პოლიტიკური დესპოტიზმის წინააღმდეგ. გერმანიის ნაციონალური აღორძინება ბრძოლის ერთ-ერთ მთავარ ღოზუნგად იქცა.

გერმანელმა პოეტმა ფრიდრიხ გოტლიბ კლომშტოკმა ასი ხმა ინატრა, ფრანგული თავისუფლების შესამკობად. 1788 წელს, როცა საფრანგეთში გადაწყდა გენერალური შტატების მოწვევა, მან სპეციალური ოდა შეთხზა. ხოლო ბასტილიის შემდეგ მოუწოდებდა გერმანელებს მიებაძნათ „მათი ძმებისათვის—ფრანგებისათვის“. ბასტილიის აღების წლისთავთან დაკავშირებით მან ორი ოდა დაწერა და წაიკითხა კიდევ ჰამბურგელი მდიდარი ვაჭრის ზიფეკინგის სახლში რევოლუციის პატივსაცემად სპეციალურად მოწყობილ ბანკეტზე, რომლის ყველა მონაწილეს ერთი აზრით იყო გამსჭვალული: გერმანიაშიც მალე მომხდარიყო დესპოტიზმის დაცემა. კლომშტოკი სასტიკად გმობდა რევოლუციური საფრანგეთის წინააღმდეგ ომის ინიციატორებს. ცნობილია, რომ მან ბრაუნშვაიგის ჰერცოგს ურჩია არ ეკისრა კოალიციური ჯარების სარდლობა. დიდი გერმანელი ბუნებისმეტყველი ვილჰელმ ჰუმბოლტი საფრანგეთში მიემგზავრებოდა. იქ თავისუფლების ჰაერი უნდა ვისუნთქო. რევოლუციისადმი მტკიცე მეგობრობას ავლენდა ჰეტინგენელი ისტორიკოსი და პუბლიცისტი შლეცერი. იგი თავის ცნობილი ჟურნალის „Staatsanzeiger“-ის ფურცლებზე წერდა: „მსოფლიოს ერთ-ერთმა უდიდესმა ერმა, რომელიც ცივილიზაციის სათავეში დგას, ბოლოს და ბოლოს გადაადგოდ ტირანიის უღელს.“ შლეცერი ამართლებდა რევოლუციონერთა სისასტიკეს: „განა წარმოსადგენია რევოლუცია მრისხანე გამოვლინებათა გარეშე? კიბოს ვარდის წყლით განა განკურნავ? ამბობდა იგი და მოუწოდებდა გერმანელ ხალხს პრაქტიკულად განეხორციელებინათ რევოლუციის საქმე. „რევოლუციამ პრაქტიკულად გვასწავლა ის, რაც ჩვენ გერმანელებმა დიდი ხანია ვიცოდით თეორიულად“, წერდა იგი.

საფრანგეთის რევოლუციისადმი გარკვეულ სიმპატიებს ავლენდა იოჰან გოტფრიდ ჰერდერიც, რომელიც 1790 წელს მარსის მოედანზე გამართულ ფედერაციის დღესასწაულთან დაკავშირებით ამბობდა, რომ ეს იყო „ღვთაებრივი, წმინდა დღე“, და იმედს გამოთქვამდა, რომ გერმანიის მომავალი თაობა მოესწრებოდა საკუთარ „14 ივლისს“. გერმანელი პოეტები ვილანდი, ებელინგი, ბიურგერი, ფოსი, ფრანც შტოლბერგი და სხვები აღტაცებული იყვნენ რევოლუციით. ვილანდის აზრით, რევოლუცია ეს უდიდესი საქმეა, რომლის მსგავსი კაცობრიობამ არ იცის. იგი აღტაცებით ეგებებოდა რევოლუციის ყოველ ღონისძიებას, მიმართულს დესპოტიზმის, უმეცრებისა და

კათოლიკური ეკლესიის თარეშის წინააღმდეგ. დიდი გერმანელი ფრიდრიხ შილერი საფრანგეთის საპატიო მოქალაქედაც კი აიხრის. ცნობილია, რომ მას სურდა საფრანგეთში გადასულიყო საცხოვრებლად. 1792 წლის 17 ნოემბერს იგი სწერს თავის მეგობარ კერნერს, რომ საფრანგეთში უკეთ ვიცხოვრებთ, ვიდრე იენაშიო.¹ ცნობილია, რომ გოეთე სიამოვნებით ლაპარაკობდა იმ კეთილმეგობრული გრძნობების შესახებ, რომლებიც გერმანიაში საფრანგეთის რევოლუციურმა არმიებმა მოიტანეს. ვიურტემბერგელი პოეტი და პუბლიცისტი შუბარტი თავის „ქრონიკებში“ საფრანგეთის რევოლუციის პრინციპების პროპაგანდას ეწევა, ხოლო კრიტიკოსი მერკი მიუთითებდა: საფრანგეთში მომხდარმა რევოლუციამ კაცობრიობის ბედნიერების პირველი აგური დასდო. ისტორიკოსი იოჰან მიულერი ბასტილიის დაცემის შესახებ ამბობდა, რომ ესაა კაცობრიობის ისტორიის ერთ-ერთი უბრწყინვალესი დღეო, ხოლო მხატვარმა და გრაფიკოსმა ხოდოვეცკიმ ამომავალი მზის სხივების ფონზე გამოკვეთა ბასტილიის ნანგრევები.²

საფრანგეთის რევოლუციური იდეების მტკიცე და თანმიმდევრულ დამცველთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია გამოჩენილი ფილოსოფოსი, „კენიგსბერგელი ბრძენი“ იმანუელ კანტი, მისი დიდი მოწაფე იოჰან გოტლიბ ფიხტე და გეორგ ფორსტერი. ხალხის მიერ ძალმომრეობის რევოლუციური გზით დამხობა კანტს სამართლიან და კანონიერ მოვლენად მიაჩნდა; იგი იცავდა საფრანგეთის რევოლუციის როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ მხარეს. „კანტის ფილოსოფია, წერდა მარქსი, ეს არის საფრანგეთის რევოლუციის გერმანული თეორია“.³

ფიხტე თავისი მასწავლებლის მსგავსად საბრძოლო განწყობილებით იყო განსჭვალული. იგი სასტიკად ამათრახებდა არსებულ წყობილებას, მისი ნაწერები აღსავსე იყო რევოლუციური პათოსით, ბრძოლისადმი მოწოდებით. ფიხტე თავისუფლებას ადამიანთა კანონიერ, მეტიც—ბუნებრივ უფლებად მიიჩნევდა და, მისი აზრით, თუ სახელმწიფო ეწინააღმდეგება მას, ხალხს უფლება აქვს რევოლუცია მოახდინოს, დაანგრიოს ასეთი სახელმწიფო და სასურველი სისტემით შეცვალოს იგი, მაგრამ კანტი და ფიხტე ასეთი ბრძოლის კანონიერებისა და სამართლიანობის მხოლოდ მქადაგებლად დარჩნენ, ისინი მეტწილად იყვნენ მხოლოდ ლიტერატურულ სარბიელზე. რაც შეეხება გეორგ ფორსტერს იგი პრაქტიკულადაც ჩაება რევოლუციურ საქმიანობაში, იგი ბოლომდე ერთგული დარჩა რევოლუციისა და დაასრულა თავისი სიცოცხლე როგორც რევოლუციის ჯარისკაცმა. ამ შესანიშნავი მოქალაქისა და მეტწილად შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

¹ Французская буржуазная революция, под ред. Волгина и Тарле М., Л. 1941. გვ. 254.

² სამწუხაროდ მრავალი მათგანი შემდეგში განუდგა რევოლუციას, ისინი დააფრთხო ათი აგვისტოს რევოლუციამ, მეფის სიკვდილით დასჯამ და განსაკუთრებით იაკობინურმა ტერორმა. რევოლუციის საწინააღმდეგო პოზიციებზე დადგნენ: კლოპშტოკი (ცხლა საფრანგეთს „ჯალათებისა და მონების ქვეყანას“ უწოდებს), ჰერდერი (აღარ წამს „ახალი ფრანკთა ყალბი თავისუფლება“), ვილანდი, შუბარტი; რევოლუციის აუგად მანსენგელთა რიგებს შეემატა აგრეთვე თვით ფრიდრიხ შილერიც.

³ Маркс и Энгельс, — თხზ., ტ. I, გვ. 212.

* *

რასაკვირველია, მცდარი იქნება ვამტკიცოთ, რომ რევოლუცია რაინის ტერიტორიაზე საფრანგეთის არმიას მიეტანოს. რევოლუციის ექსპორტი არ ხდება. ეს მოძრაობა, უპირველეს ყოვლისა, ადგილობრივ ნიადაგზე აღმოცენდა. საფრანგეთის რევოლუციის გავლენით და რევოლუციური არმიების შემოსვლის შედეგად ადგილობრივი რევოლუციური მოძრაობა უფრო გაძლიერდა, მეტი ძალა და გაბედულება შეემატა მას. რაინის რევოლუციური მოძრაობა განხილულ უნდა იქნეს, როგორც დამოუკიდებელი ისტორიული მოვლენა და არა როგორც მხოლოდ ერთ-ერთი ეპიზოდი საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციისა.¹

ჯერ კიდევ საფრანგეთის რევოლუციის დაწყებამდე როგორც მთელ გერმანიაში, ისე აქაც, რაინის ტერიტორიაზე გაისმოდა პროტესტის ხმა. ლიტერატორები, მწერლები, პუბლიცისტები, უნივერსიტეტების პროგრესულად განწყობილი პროფესორ-მასწავლებლები ეწევიან ახალი იდეების პროპაგანდას, დესპოტიზმისა და ფეოდალიზმის კრიტიკას. ეს მოღვაწეობა, მართალია, არ სცილდება კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის სფეროს, მაგრამ საზოგადოებრივი აზრის გამოღვიძების საქმეში მაინც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს. მათ საქმიანობას ისიც უწყობდა ხელს, რომ ზოგიერთი მთავარი „განათლებული აბსოლუტიზმის“ პოზიციებზე დგებოდა და ინტელიგენციის მიერ წამოწყებულ ლიბერალურ-საგანმანათლებლო საქმიანობას მაინცდამაინც ხელს არ უშლიდა. ასეთ საქმიანობას ადგილი ჰქონდა ქალაქებში: ბონში, კელნში აახენში, მაინცში და სხვ.

ქალაქ აახენში ახალი პროგრესული იდეების პროპაგანდას ეწეოდა ფრანც დაუცენბერგი. იგი ხელოსნის ოჯახიდან იყო გამოსული: მამამისი ოქრომჭედელი იყო, საკმაოდ განათლებული და თავისუფლად მოაზროვნე კაცი. ფრანც დაუცენბერგი თავს რეპუბლიკელად და დემოკრატად სთვლიდა. დიდ პატივს სცემდა მონტესკიესა და, განსაკუთრებით, რუსოს. დაუცენბერგის დემოკრატიზმი ვერ გასცდა ზომიერ, ბურჟუაზიული ლიბერალიზმის ფარგლებს. განიცდიდა რა რუსოს გავლენას, დაუცენბერგს რესპუბლიკური წყობა მხოლოდ

¹ რაინის ოლქში რევოლუციური მოძრაობის ისტორიისათვის მასალას იძლევა დოკუმენტთა ორტომეული: *Quellen zur Geschichte des Rheinlandes im Zeitalter der Französischen Revolution. Jesammelt und herausgegeben von Joseph Hansen.*

პირველი ტომი გამოიცა 1931 წელს. მეორე 1933 წელს. ვსარგებლობთ აღნიშნული დოკუმენტების შესახებ ვრცელი მიმოხილვით. იხ. Кудрявцев, А. Е. Рейнская область в эпоху Великой Французской революции (О новом издании документов) წიგნში: *Проблемы источниковедения. Сборник 2. Москва-Ленинград, 1936 წ., გვ. 235-277.* ხელთ გვქონდა აგრეთვე გეორგ ფორსტერის წერილები საფრანგეთის რევოლუციის შესახებ, მოთავსებულია ჟურნალში „*Интернациональная литература*“, 1939 წელი, №5—6, გვ. 146-157. მეტად საინტერესო და მდიდარი მასალა მოიპოვება ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსის ალბერ სორელის ნაშრომში „*Европа и Французская революция*“, т. III. С. П. 1892 წელი. რაინის ამბების ფართო მიმოხილვა მოცემული საბჭოთა აკადემიურ გამოცემაში: *Французская буржуазная революция*, под ред. Волгина и Тарле. და სხვა.

პატარა სახელმწიფოსათვის მიაჩნდა ხელსაყრელ პოლიტიკურ სიტუაციას ამიტომ იყო, რომ საფრანგეთის სინამდვილეში 1791 წლის ცენზიანი კონსტიტუცია მას სრულყოფილ პოლიტიკურ დოკუმენტად მიაჩნდა. დაუცენბერგი აქტიური მონაწილე იყო აახენში „მამებსა“ და „შვილებს“ შორის გამართული ბრძოლისა. „შვილები“ ანუ „ახალი პარტია“ ფრანგული რევოლუციური იდეების გავლენას განიცდიდა. დაუცენბერგის რედაქტორობით აახენში გამოდიოდა გაზეთი: „Politische Merkur für die Niederen Reinslande“ (გამოცემა დაიწყო 1790 წლის I-IV), რომელიც 1791 წლის 26. III-ს ცენზურამ დახურა. ამიერიდან დაუცენბერგმა გამოუშვა ახალი გაზეთი: „Aachener Zuschauer“ (გამოდიოდა 1791 წ. 1 იანვრიდან-1799 წლამდე). ეს გაზეთიც ცენზურის მხრივ სასტიკ დევნას განიცდიდა. საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციას დაუცენბერგი ალტაცებით შეეგება. „Aachener Zuschauer“-ის 1792 წლის № 1-ში (საახალწლო ნომერი) მოთავსებულია სტატია „Über den Geist unserer Zeit“, სადაც ავტორი ქება-დიდებათ იხსენიებს საფრანგეთის რევოლუციას, რომელმაც საფრანგეთი ერთიან სუვერენულ ერადაქცია, რომელმაც „აღანთო ამბოხების ჩირაღდანი“ (die Fackel des Aufruhrs) და რომ ეს ჩირაღდანი მალე მთელ მსოფლიოს გაანათებს. საფრანგეთის რევოლუცია ესაა მრისხანე გაფრთხილება ყველა ქვეყნის მმართველთათვის. მისი სიმპათიები ჟირონდისტების მხარეზეა. 1792 წლის 10 აგვისტოს გადატრიალებამ და შემდეგ იაკობინელთა დიქტატურის დამყარებამ დააფრთხო აახენელი განმანათლებელი. სანკულოტთა და იაკობინელთა მიმართ იგი ამიერიდან მტრულად განეწყო. „Aachener Zuschauer“-ის 1893 წლის 21 ნოემბრის (№135) ნომერში იგი სასტიკად კიცხავს იაკობინელებს, განსაკუთრებით მტრულადაა იგი განწყობილი მემარცხენე იაკობინელის შომეტის მიმართ. სასტიკადაა დამგობილი იაკობინელთა მიერ პროპაგანდირებული ე. წ. „გონების კულტი“ და სხვ. მიუხედავად ამისა ფრანც დაუცენბერგის მოღვაწეობა ძველი, სამიპერიო, კონსერვატორული ქალაქის—აახენის პირობებში დადებით მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. აქაური საზოგადოებრივი აზრის პროგრესულად განწყობის საქმეში მისმა საქმიანობამ გარკვეული როლი ითამაშა.¹ პროგრესული იდეების ქადაგებას ადგილი ჰქონდა თვით ისეთ უმნიშვნელო სათავადოშიც კი, როგორც იყო ნოივიდი (Neuwied). ამ პატარა სათავადოში თავს იყრიდნენ პროგრესულად განწყობილი ელემენტები. გამოდიოდა გაზეთი „Politische Gespräche der Toten“, რომლის რედაქტორი იყო მორიც ფლავიუს ტრენკ ფონ ტონდერი. გაზეთი ფართოდ გამოეხმაურა საფრანგეთის რევოლუციას. მის ფურცელზე გადმოიცემოდა რევოლუციის ამბები და ამასთან ხდებოდა რევოლუციური იდეების პროპაგანდა. გაზეთი ბურჟუაზიული ლიბერალიზმის პოზი-

¹ აახენისა და კერძოდ დაუცენბერგის შესახებ იხილეთ: ჰანზენის დოკუმენტთა კრებულის ორივე ტომი აგრეთვე G. Heusch, Die Aachener Verfassungskämpfe von 1786-1792. Köln, 1927, Herman, Franz Dautzenberg und sein Aachener Zuschauer (Politische Merkur) 1790-1798. (Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins, № 52, 1931 წ. იხ. Кудрявцев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 242-243.

ციებზე იდგა და 1792 წლის 10 აგვისტოს რევოლუციისა და მეფისგან დანაშაულისათვის შემდეგ კიდევ განუდგა რევოლუციას, რომლის შემდგომში აღმავლობამ დააფრთხო ნოივიდელი ფილისტერები და მათ შორის ფონ ტონდერიც.

საგანმანათლებლო და კულტურული საქმიანობის განვითარებას, ე. წ. „Aufklärung“-ის დანერგვას დასავლეთ გერმანიის მიწებზე ხელს უწყობდნენ კულტურულ—საგანმანათლებლო ლიტერატურული საზოგადოებები ე. წ. „Lesegesellschaften“, „Lesekabinette“, უნივერსიტეტები, ნაწილობრივ მასონთა და ილუმინატთა ორგანიზაციებიც კი.

„Lesegesellschaften“ ანუ „Lesekabinette“ რაინის ოლქის თითქმის ყველა ქალაქში იყო შექმნილი (განსაკუთრებით მაინცში, ბონში, კელნში, აახენში, ტრირში, კობლენცში) აქ ხდებოდა ადგილობრივი თუ უცხოური მხატვრული, პამფლეტური, პოლიტიკურ-პუბლიცისტური ლიტერატურის კითხვა-განხილვა. ეწყობოდა დისპუტები, რომელშიც ფართოდ მონაწილეობდნენ უნივერსიტეტთა პროფესორები, განსაკუთრებით ხარბად ეწაფებოდნენ ფრანგ-განმანათლებელთა იდეებს, ახალ რევოლუციურ იდეებს. მათში დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ მონტესკიე, რუსო, კანტი და სხვ. საფრანგეთის რევოლუციამ ამ საზოგადოებათა საქმიანობა გამოაცოცხლა. აქ დაიწყო რევოლუციურ-პოლიტიკური იდეების პროპაგანდა, „ძმობის, ერთობისა და თანასწორობის“ იდეების ქადაგება. კლუბები იღებდნენ რევოლუციურ ლიტერატურას საფრანგეთიდან. აქვე საფუძველი ეყრება რევოლუციურ ლირიკას. იწერება ლექსები რევოლუციის თემებზე.

„განმანათლებლობის“ ცენტრებს წარმოადგენდნენ აგრეთვე უნივერსიტეტები. განსაკუთრებით დადებით როლს თამაშობდა ამ მხრივ ქ. ბონის ახალგაზრდა უნივერსიტეტი (შეიქმნა 1783-86 წწ.) ეს უნივერსიტეტი ენერგიულად ებრძოდა ქალაქ კელნის ძველ ორტოდოქსალურ-კათოლიკურ რეაქციულ პრინციპზე მდგომ უნივერსიტეტს. ბონის უნივერსიტეტში მრავალი პროგრესიულად განწყობილი პროფესორი მოღვაწეობდა. მათ შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა რევოლუციურად განწყობილი პროფესორი ევლოგი შნაიდერი.¹ პროგრესული პროფესურა სასტიკ დევნას განიცდიდა კათოლიკე-ორტოდოქსებისა და მოავრობის მხრივ. 1791 წელს მრავალი ნათგანი სამშობლოდან გაიქცა და მათგან უმრავლესობამ თავი რევოლუციურ სტრასბურგს შეათარა. მათ შორის იყო ევლოგი შნაიდერიც, რომელიც აქ პრაქტიკულ რევოლუციურ საქმიანობაში ჩაება და მალე რევოლუციურ-იაკობინური ტრიბუნალის პროკურორიც კი გახდა.

მაინცის უნივერსიტეტში შეიქმნა პროგრესულად განწყობილ პროფესორთა მეტად მტკიცე ბირთვი. მაინცის მოღვაწეთა შორის გამოირჩეოდნენ: გეორგ ფორსტერი, იოჰან მიულერი, ზემერიინგი, დორში, ვედეკინდი, ნიკო-

¹ შნაიდერის შესახებ იხილეთ: F. G. Heitz, Notes sur la vie et les écrits d' Euloge-Schneider, 1862. L. Erhard, Eulogius Schneider Sein Leben und seine Schriften, Strassburg 1895. E. Nacken, Studien über Eulogius Schneider in Deutschland, Bonn, 1933.

ლოზ ფოგტი, ბლაუ, ჰოფმანი და სხვ. ინტელიგენტთა ეს ჯგუფი გერმანიაში გერმანულ იდეებს ქადაგებდა, დიდ ადგილს უთმობდა კანტის ფილოსოფიის ქადაგებას. ადგილობრივი ხელისუფლება და რეაქციული პროფესურა სასტიკ ბრძოლას უცხადებენ მათ. ბევრი მათგანი განდევნეს უნივერსიტეტიდან. მაგალითად, დორშს აეკრძალა ლექციების კითხვა. ლექციების კითხვა აუკრძალეს ჰოფმანსაც. 1791 წლის ნოემბერში ჰოფმანი სტუდენტებთან გამოთხოვებისას ამბობდა: „დადგება დრო, როცა შესაძლებელი გახდება აშკარად და გაბედულად ილაპარაკო ადამიანის უფლებათა შესახებო“. ეს დრო დადგა კიდევ, როცა 1792 წლის ოქტომბერში მაინცში რევოლუციური საფრანგეთის ჯარები შევიდნენ. მაინცის პროგრესულ პროფესორთა მრავალი წარმომადგენელი მაინცის რევოლუციისა და კონვენტის თვალსაჩინო მოღვაწენი გახდნენ. მათ შორის, უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს გეორგ ფორსტერი, რომელიც ამ მოძრაობის სათავეში აღმოჩნდა.

იოჰან-გეორგ-ადამ ფორსტერი¹ დაიბადა 1754 წელს, დანცინგთან ახლოს, მოხეტიალე განსწავლული ენციკლოპედისტის იოჰან ფორსტერის ოჯახში. მამას მაშინ სოფლის პასტორის პოსტი ეჭირა და გულს უწყალებდა ადგილობრივ მემამულეს: მოითხოვდა მისგან „ქვეშევრდომთა“, ე. ი. ყმა გლეხთა მიმართ ჰუმანურობა გამოიჩინეო. მალე მამამ დატოვა ეს ადგილი და 10 წლის გეორგთან ერთად რუსეთში გაემგზავრა. აქ იგი შეუდგა ადგილობრივი გერმანელი კოლონისტების ისტორიის წერას. რუსეთიდან მამა და შვილი ლონდონში გადმოსახლდნენ. აქ მათი ოჯახი მეტად მძიმე ეკონომიური მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ყმაწვილი ფორსტერი ფილტვების სისუსტით დაავადდა. შემდეგში მამამისთან ერთად გეორგ ფორსტერი მონაწილეობას იღებდა გამოჩენილი მეზღვაურის კუკის მიერ მოწყობილ დედამიწის გარშემო მოგზაურობაში. ფორსტერი ჩამოყალიბდა, როგორც შესანიშნავი სწავლული მეცნიერი. გეოგრაფია, ეთნოგრაფია, ლინგვისტიკა და მრავალი სხვა დარგი მეცნიერებისა იზიდავდა ახალგაზრდა ფორსტერს. ექსპედიციის დამთავრების შემდეგ ფორსტერები გერმანიაში გადასახლდნენ. მამა პასტორად მოეწყო ქალაქ ჰალეში, შვილი კი მაინცში დასახლდა. ჯერ ხელი მიუო მასწავლებლობას საშუალო სკოლებში, შემდეგ კი მდივნად მუშაობდა გერმანელ თავადებთან, ხოლო ბოლოს მაინცის კურფიურისტის ბიბლიოთეკრად მუშაობდა. მაინცში საფრანგეთის არმიის შემოსვლის შემდეგ ფორსტერი სათავეში ჩაუდგა მაინცის რევოლუციას. 1793 წელს იგი გაემგზავრა პარიზში, სადაც 1794 წელს გარდაიცვალა მძიმე ავადმყოფობის შედეგად (ავთვისებიანი ცინგა). ფორსტერი სიკვდილამდე ერთგული დარჩა რევოლუციისა. იგი ზოგი მისი თანამემამულის მსგავსად როდი განდგომია მას. ფორსტერი საფრანგეთის რევოლუციას მსო-

¹ ფორსტერის შესახებ იხ. K. Klein, Forster in Mainz 1788 bis 1793. Cotha, 1863, Hashagen, Das Rheinland und die französischen Herrschaft 1908. Георг Форстер, Письма о Французской революции, интернациональная литература, 1939, № 5—6, გვ. 146-156. Жорес, დასახელებული ნაშრომი А. Сорель, Европа и Французская революция С-П, 1892, т. III.

ფლიო ისტორიაში უდიდესი მნიშვნელობის მქონე ფაქტად აღიარებდა, მიესალმებოდა მას და აცხადებდა, რომ „ვიცხოვრებ და მოვკვდები რესპუბლიკელად“. იგი საფრანგეთის ხალხისა და იაკობინელთა მხარეზე იყო. 1792 წ. 5 მაისს ფორსტერი წერდა: „მე ყოველთვის იაკობინელთა მხარეზე ვდგავარ... თუ არ ისინი, კონტრრევოლუცია პარიზში ფრთებს შეისხამდა და აღდგებოდა ის, რაც 1789 წლამდე იყო“. მეფის სიკვდილით დასჯა მას სავსებით სამართლიან გადაწყვეტილებად მიაჩნდა. „ლუის სიკვდილი ესაა ღონისძიება, რომელიც საზოგადოებრივ უშიშროებას ემსახურება“. ასევე სავსებით მისაღებად სთვლიდა იგი იაკობინურ ტერორს. ენგელსმა ფორსტერს „გერმანიის თომაზ პენი უწოდა, რომელიც პარიზში რევოლუციას უკანასკნელ წუთამდე უჭერდა მხარს, წინააღმდეგ სხვა თავისი თანამემამულეებისა“. ¹

* * *

გერმანიის ხალხი საქმიანად გამოეხმაურა საფრანგეთის რევოლუციას. დაიწყო მასობრივი გამოსვლები და მღელვარებანი. ახალგაზრდობა, განსაკუთრებით სტუდენტობა, აარსებდა პოლიტიკურ კლუბებს, აწყობდა მიტინგებს, დემონსტრაციებს, პოლიტიკურ მსვლელობებსა და მანიფესტაციებს, დისპუტებს პოლიტიკურ საკითხებზე, აშკარად და გაბედულად ქადაგებდა რევოლუციურ იდეებს. თვით პატრიარქალურ-რეაქციულ ბერლინშიც კი გამოჩნდნენ ქალები სამფეოვანი კოკარდებით, გერმანიის ხალხი ამოქმედდა. ყველაზე ადრე ეს მოძრაობა გაჩაღდა გერმანიის დასავლეთ, საფრანგეთის მოსაზღვრე რაიონებში, შემდეგ კი სხვაგანაც გავრცელდა. გერმანიის დასავლეთ რაიონებში რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობას ხელი შეუწყო საფრანგეთის ელზასში გაჩაღებულმა რევოლუციურმა გამოსვლებმა.

ელზასში რევოლუციური მღელვარება დაიწყო ბასტილის აღებისთანავე, უკვე 19-20 ივლისს. მოძრაობის ცენტრი იყო ქ. სტრასბურგი. აქ მოსახლეობამ გაანადგურა ქალაქისთავის სახლი და გადასახადების ამკრეფთა კანტორები. 14 აგვისტოს შეიქმნა ახალი რევოლუციური მაგისტრატურა. ძალაუფლება ქალაქის ბურჟუაზიის ხელთ გადავიდა. მოძრაობა სოფლადაც დაიწყო. გლეხები თავს ესხმოდნენ მონასტრებსა და სენიორთა სასახლეებს, წვავდნენ ფეოდალურ სიგელ-გუჯრებს. გლეხთა მოძრაობამ განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო აგვისტოს თვეში. ამოდ ცდილობდნენ მეზობელი გერმანელი ფეოდალები შეეჩერებინათ რევოლუციური ტალღა. მალე მოძრაობა მათ გერმანულ ტერიტორიებსაც მოედო. ყველაზე ადრე გლეხთა აჯანყება დაიწყო ვიურტენბერგის ტერიტორიაზე მდებარე მემპელგარდის საგრაფოში, რომელიც ელზასს უშუალოდ ესაზღვრებოდა. გლეხთა ამბოხება ჩაახშეს 21 აგვისტოსათვის. მასობრივი მოძრაობა გაიშალა ტრირის საკურფურსტოში და საარის ოლქში, სადაც გლეხობა უარს აცხადებდა საეკლესიო ფეოდალურ—გადასახადებზე. მოძრაობაში ჩაება აგრეთვე ქალაქ საარბრიუკენის ბიურგეობაც, რომლებმაც წამოაყენეს სოციალურ და პოლიტიკურ რე-

¹ Маркс, Энгельс, т. II, гл. V, стр. 17.

ფორმათა ფართო პროგრამა. მოძრაობა ყველგან ერთი ლოზუნგით: „მოგვეცით ფრანგული თავისუფლება“. გლეხობამ სწრაფად შეითვისა ბრძოლის ფრანგული მეთოდები, იწვოდა ფეოდალთა სასახლეები, კოცონში ყრიდნენ მათ სიგელ-გუჯრებს. „მოგვეცით ისეთივე თავისუფლება, როგორიც ლოტარინგიამ მოიპოვა“ (gleiche Freiheiten wie die Lothringen gewonnen haben), — ნათქვამი იყო გლეხთა ერთ-ერთ მოწოდებაში. გამოსვლები დაიწყო პფალცშიც. ადგილობრივი ხელისუფლება იძულებული გახდა გაქცევით გადაერჩინა თავი. მანენგეიმიდან გამოგზავნილ საგამომძიებლო კომისიას გზა გადაუღობა აჯანყებულ გლეხთა რაზმმა და აიძულა უკან გაბრუნებულიყო. პფალცის მოსახლეობამ მთავრობას მთელი რიგი რევოლუციური ხასიათის მომთხოვნები წაუყენა. გლეხობა აღარ იხდიდა გადასახადებს, თვითნებურად ჩეხდნენ ტყეებს. 18 აგვისტოს დაიწყო ნამდვილი რევოლუცია ლიუტიხის საეპისკოპოში. აქ გამოსვლები სამხედრო ნაწილების დახმარებით ჩაახშეს. მასობრივი გამოსვლები დაიწყო შპეიერში, ცვაიბრიუკენში, ნასაუში, ჰესენის ლანდგრაფის სამფლობელოებში. მღელვარებას ადგილი ჰქონდა ბადენში, ლიხტენბერგში.

რევოლუციური გამოსვლები გერმანიის სხვა რაიონებშიც დაიწყო. გერნალბის სააბატოდან წინამძღვარი განდევნეს. დაიწყო გლეხთა შეიარაღებული ამბოხება კუნძულ რიუგენზე. ეკონომიურად ძლიერ ჰამბურგში ადგილობრივმა ბურჟუაზიამ 1790 წლის 14 ივლისს, ბასტილიის აღების წლისთავთან დაკავშირებით, მოაწყო დიდი დემონსტრაცია, 1791 წელს აქ ადგილი ჰქონდა მუშათა მასობრივ გაფიცვებს. გამოსვლები დაიწყო საქსონიაშიც. ზემო ბავარიაში სტუდენტთა ჯგუფები აგიტაციას ეწეოდნენ გლეხობაში, მოუწოდებდნენ მათ უარი ეთქვათ ფეოდალურ გადასახადებსა და ბეგარაზე. მოძრაობა დაიწყო ჰესენ-კასელში, ჰილდსგეიმში და მის მეზობლად მდებარე ორ სათავადოში. 1792 წელს მღელვარება დაიწყო პრუსიის სილეზიაში, მოძრაობაში ჩაებნენ სილეზიელი ფეიქრები. ბრესლავლში მოეწყო ქარგალთა და შეგირდთა ბუნტი. პრუსიის მთავრობა სასტიკ ზომებს მიმართავდა „ფრანგული სენის“ გავრცელების წინააღმდეგ.

ფართო გამოსვლები მოეწყო დასავლეთ გერმანიის უმნიშვნელოვანეს ქალაქებში: კელნში, ტრირში, მაინცში, აახენში, ბონში, კობლენცში. ქალაქ ტრირში გამოსვლები ჯერ კიდევ 1781 წელს დაიწყო: ქალაქის ღარიბობა მძიმე გადასახადების წინააღმდეგ ილაშქრებდა. მღელვარებანი განმეორდნენ 1785 წლის მარტსა და აპრილში, აგრეთვე 1786 წლის ივლისში (ხანგრძლივი მღელვარება ჰამქართა შორის). 1789 წლის აგვისტოდან ტრირში რევოლუციურმა გამოსვლებმა განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო. ქალაქის მღელვარებას მოჰყვა მასობრივი ანტიფეოდალური გამოსვლები სოფლებშიც. ერთ-ერთი ანონიმური წერილის ავტორი მოსახლეობას მოუწოდებდა დაემხოთ კურფურსტის ხელისუფლება, „რომელიც ჩვენი უბედურების წყაროს წარმოადგენს“.

რევოლუციური გამოსვლები დაიწყო თვით კონსერვატორულ-კათოლიკურ კელნშიც. მღელვარებას ადგილი ჰქონდა 1789 წლის ოქტომბრის პირველ

რიცხვებში და განმეორდა დეკემბრის თვეშიც. ბიურგერებმა სამეფო-კოკარდების ტარება დაიწყეს, გადაწყვიტეს გამოსულიყვნენ ლოზუნგით — „პარიზი“. წვრილბურჟუაზიულმა დემოკრატიულმა ელემენტებმა ხელისუფლებას 25 პუნქტისაგან შემდგარი მოთხოვნები წაუყენეს. დამახასიათებელია, რომ მღელვარების მონაწილენი აიძულებდნენ მუსიკოსებს რევოლუციური მელოდიები დაეკრათ. განსაკუთრებით პოპულარული იყო რევოლუციური ფრანგული სიმღერა „Caira“. ხელისუფლებამ სასტიკ რეპრესიებს მიმართა, გამოყენებულ იქნა სამხედრო ძალები, ჩატარდა დაპატიმრებები.

უკმაყოფილების სიმპტომებმა მაინცის საკურფიურსტოშიც იჩინა თავი. კურფიურსტი ფრიდრიხ კარლ ფონ ერტალი ერთხანს ახერხებდა მდგომარეობის სტაბილიზებას, მაგრამ 1790 წლის შემოდგომაზე აქაც დაიწყო მღელვარება. გამოსვლებში მონაწილეობდნენ ბიურგერები, ხელოსნები, ქარგლები, შეგირდები და სხვ. მთავრობამ ქალაქში სამხედრო ნაწილები შემოიყვანა, დაიწყო მასობრივი დაპატიმრებები.¹ 1789-90 წწ. გამოსვლებს რაიმე არსებითი შედეგები არ მოჰყოლია. საცსებით სამართლიანად შენიშნავდა ა. კ. ჯივილეგოვი: „მნიშვნელოვანი, უშუალო შედეგი ამ მოძრაობას არ ჰქონია და ვერც ექნებოდა. გათიშულ განცალკევებულ გამოსვლებს ადვილად ახშობდნენ ან ამშვიდებდნენ უმნიშვნელო დათმობებით. მაგრამ მან მეტად დიდი სააგიტაციო როლი ითამაშა. მან ააღელვა მასები, ბიურგერთა პოლიტიკურად სავსებით გულუბრყვილო თავებში ჯანსაღი გამოფხიზლება მოახდინა. მან გარკვეულობა შეიტანა ბრმად მოხეტიალე ლიბერალურ იდეებში, იგი ადამიანებს უფრო მომწიფებულებს ხდიდა, აიძულებდა მათ უფრო ღრმად ჩაკვირებოდნენ გარემოს. ერთი სიტყვით, თესდა ამბოხებას, რომელსაც უნდა მოეტანა უხვი და ჯანსაღი ნაყოფი.“²

* * *

1789-91 წლით დამთავრდა რაინის ტერიტორიაზე რევოლუციური მოძრაობის, ასე ვთქვათ, პირველი ეტაპი. მეორე ეტაპი 1792 წლიდან იწყება და იგი ამ ოლქში საფრანგეთის რევოლუციური არმიების შემოსვლასთანაა დაკავშირებული.

1792 წელს დაიწყო ომი ფეოდალური ევროპისა და რევოლუციურ საფრანგეთს შორის. ევროპის ფეოდალურმა მონარქებმა გადაწყვიტეს საფრანგეთში ჩაეხშოთ რევოლუცია და ამით საკუთარ ქვეყნებში მოედოთ ბოლო რევოლუციური საფრთხისათვის. ომი დაიწყო 1792 წლის 20 აპრილს. ომის პირველ ეტაპზე რევოლუციური არმიები დამარცხდნენ, მტერი საფრანგეთის ტერიტორიაზე შემოიჭრა, დადგა მეტად კრიტიკული მომენტი, მაგრამ, როგორც ცნობილია, რევოლუციურმა არმიებმა 1792 წლის 20 სექტემბერს ვალმთან გამართულ ბრძოლაში ისტორიულ გამარჯვებას მიაღწიეს, მტერი უკუ-

¹ Форстер, Письма о Французской революции (интернациональная литература, დასახ. ნომერი, გვ. 147-148).

² А. К. Дживилегов, История Современной Германии, часть I, (1750-1862) С-П., 1908, გვ. 29.

გდებულ იქნა. რევოლუციური არმიები შეტევაზე გადავიდნენ, დაიწყო რევოლუციური ომების დიადი ეპოპეა. საფრანგეთის არმიებმა გადალახეს საზღვარი და მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ. ფეოდალური ევროპის ჩაგრული ხალხები, რევოლუციური საფრანგეთის არმიებს ზემოთ ეგებებოდნენ. სავოია და ნიცა ნებაყოფლობით შეუერთდა საფრანგეთს. ფრანგებმა დაიკავეს ბელგია. გენერალ კიუსტინის ჯარები შევიდნენ რაინის ოლქში. ეს იყო ჰეშმარიტად ტრიუმფალური სვლა. ქალაქები თითქმის ნებაყოფლობით ნებდებოდნენ საფრანგეთის გენერალს. ერთი თანამედროვის თქმით: „ქალაქები. ბარდებიან წინააღმდეგობის გარეშე. „უფლებათა დეკლარაცია“ ისე მოქმედებს, როგორც იოსებ ნავინის საყვირი“. ¹ რევოლუციურმა ჯარებმა საზღვრები გადალახეს ცნობილი ლოზუნგით: „ომი სასახლეებს, მშვიდობა ქოხებს!“ რევოლუციურმა კონვენტმა დეპუტატ გრეგუარის პირით განაცხადა: „რუბიკონი გადალახულია, ჩვენ ჩავებით ბრძოლაში. ყველა მთავრობა ჩვენი მტერია, ხოლო ყველა ხალხი—ჩვენი მოკავშირე. ან ჩვენ დავიღუპებით, ან კაცობრიობა განთავისუფლდება“. 1792 წლის 19 ნოემბერს კონვენტმა მიიღო ისტორიული დეკრეტი ხალხთა განთავისუფლების შესახებ. დეკრეტში ნათქვამი იყო: „ნაციონალური კონვენტი აცხადებს ფრანგი ერის სახელით, რომ იგი ძმურ დახმარებას გაუწევს ყველა ხალხს, რომელიც თავისუფლების მოპოვებას მოინდომებს“. კონვენტი ავალებს აღმასრულებელ ხელისუფლებას „მისცეს გენერლებს სათანადო მითითებანი, რათა აღნიშნულ ხალხს დახმარება გაეწიოს და დაცულ იქნას ყველა ის მოქალაქე, რომელიც ტანჯვას განიცდის ან შეიძლება თავისუფლების საქმისათვის ტანჯულ იქნას“. ²

რაინის მიმართულებით სამოქმედოდ საფრანგეთის სამხედრო სამინისტროს მიერ შექმნილ იქნა სპეციალური, ე. წ. „ვოგეზების არმია“, რომლის სარდლად დაინიშნა ყოფილი არისტოკრატი ლოტარინგიელი მარკიზი ადამ-ფილიპ კიუსტინი (1740—1793). გენერალი კიუსტინი შვიდწლიანი ომისა და ამერიკის ახალშენების დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის მონაწილე იყო. 1789 წელს ლოტარინგიის აზნაურობამ იგი გენერალური შტატების დეპუტატად აირჩია. ეს იყო საკმაოდ მამაცი, დიდად პატივმოყვარე, მაგრამ ნაკლებად ნიჭიერი გენერალი. „ვოგეზების არმია“ 1792 წლის 24 სექტემბერს გადალახა რაინის საზღვარი. კიუსტინის განკარგულებაში იყო 13000 ფეხოსანი, 4000 კავალერისტი და 40 ქვემეხი. 30 სექტემბერს მისმა ჯარებმა დაიკავეს შპაიერი, 3 ოქტომბერს თითქმის უბრძოლველად შევიდნენ ქალაქ ვორმსში. მაინცში საშინელი პანიკა სუფევდა, არისტოკრატია და სამღვდელოება გარბოდა. გაჰქონდათ ყველაფერი: საეკლესიო ქონება, არქივები, გატანილ იქნა თვით კურფიურსტის სასახლის ავეჯიც კი. 4 ოქტომბერს მაინციდან გაიქცა თვითონ კურფიურსტიც; მის კარეტაზე ღერბები წინასწარ წა-

¹ Н. И. Кареев, Влияние Французской революции на другие страны (книга для чтения по истории Нового времени, т. III, 1912) гл. 575.

² La Gazette nationale ou le Moniteur Universel (réimpression, 1789—1799) ტ. 14, გვ. 517. Революционное правительство в эпоху конвента, М., 1926 წ., დოკ. № 215, გვ. 33.

ეროვნული

შალეს. მან თან გაიყოლია მთელი თავისი განძეული. საშინელი პანდემონიუმი და კობლენცის. ადგილობრივი არისტოკრატია, განსაკუთრებით ფრანგი ემიგრანტები, თავგზააბნეულები გარბოდნენ. ქალაქ კელნამდე ნავით მგზავრობა ჩვეულებრივ შვიდი ჰულდენი ღირდა, ახლა კი სიამოვნებით აძლევდნენ 30 ტალერს; 50 ტალერსაც სიამოვნებით იხდიდნენ, მაგრამ ნავები აღარ იყო საყოფი.¹ მეორე მხრით, სტრასბურგში გადახვეწილი მაინცელი დემოკრატები კვლავ მშობლიური ქალაქისაკენ მოეშურებიან. 16 ოქტომბერს კიუსტინმა დაძრა ჯარები მაინცისაკენ და 23 ოქტომბერს ქალაქი უკვე ფრანგების ხელთ იყო. ერთი შეხედვით, წარმოდგენელი რამ ხდებოდა: უცხო ქვეყნის ჯარებს დაპყრობილ ქვეყანაში მარსელიოზის სიმღერით ხვდებოდნენ. მხარე დამორჩილდა, — წერს ალბერ სორელი, — ეს დამორჩილება გულწრფელი იყო, რადგან საკუთარ სარგებლობას ემყარებოდა. მას მოჰქონდა ფეოდალური წყობილები-საგან განთავისუფლება, საძულველი მყვლეფელი ბატონებისაგან თავის დახსნა. ამასთან, ფრანგების შემოსვლა აპობდა ძველ საგადასახადო სისტემას, რომელიც მძიმე ტვირთად აწვა მწარმოებელ კლასებს და რომელიც პრივილეგიურთა სასარგებლოდ იყო შექმნილი.² მართლაც და, ომის სიმძიმე მხოლოდ თავად-აზნაურობამ და სამღვდელოებამ იგრძნეს, რადგან კიუსტინი კონტრიბუციას მხოლოდ მათ ახდევინებდა; რაც შეეხება ადგილობრივ „მესამე წოდება“, იგი კონტრიბუციის გადახდისაგან გათავისუფლებულ იქნა. მეტიც კიუსტინმა ქალაქ ვორმსის ღარიბთა სასარგებლოდ ადგილობრივი არისტოკრატისა და სამღვდელოებისაგან აკრეფილი კონტრიბუციიდან 5000 ფლორინი გაიღო. როცა შპეიერში ზოგიერთმა ჯარისკაცმა ძარცვას მიჰყო ხელი, კიუსტინმა სასტიკად დასაჯა ისინი, რამდენიმე მათგანი დაახვრეტიანა კიდევ. საფრანგეთის არმია ადგილობრივი მასების სრული ნდობითა და სიმშაბითთა სარგებლობდა. რაინის საზოგადოება აღაფრთოვანა აგრეთვე საფრანგეთის სარდლობის დამოკიდებულებამ ტყვე ჯარისკაცებისა და ოფიცრების მიმართ. ოფიცრები და ექიმები დაუყოვნებლივ გაათავისუფლეს, ჯარისკაცები სტრასბურგში გაგზავნეს. აქაურმა მოქალაქეებმა ტყვეებს მეგობრული შეხვედრა მოუწყეს. შემდეგ კი, პროფესორ დორშის თხოვნით, ისინი უკან დააბრუნეს. ტყვეები უკან დაბრუნდნენ როგორც საფრანგეთის მეგობრები. „ჯობდა მე გამეგო, რომ ისინი (ფრანგები გ. კ.) ძარცვავენ და ანადგურებენ ქვეყანასო“, — შესძახა მაინცის კანცლერმა ალბინიმ, როცა ამის შესახებ გაიგო.³

მაინცში ფრანგების შემოსვლისთანავე შეიქმნა ადგილობრივ დემოკრატთა ჯგუფი, რომელმაც აქტიური საქმიანობა გააჩაღა. ამ ჯგუფში გაერთიანდნენ პროფესორები — იოსებ ჰოფმანი, მათეას მეტერნიხი, ფოხტი, ექიმი ვედეკინდი, ჰარტმანი, მოტი, ბომერი, ბლაუ, ადამ ლიუკსი და, ბოლოს, გეორგ ფორსტერი რომელსაც, საფრანგეთის გამოჩენილი ისტორიკოსი ალბერ

¹ Форстер, Письма о французской революции (интернациональная литература), დასახ. ნომერი, გვ. 151.

² А. Сорель, Европа и французская революция, С-П, 1892, т. III, гл. 78.

³ Французская буржуазная революция, под ред. Волгина и Тарле, гл. 257.

სორელი „თავისი დროის ერთ-ერთ ყველაზე უფრო განოჩენილ და ქეთილშობილ ადამიანად სთვლიდა.¹ მათ რიგებს შეემატნენ ფილოსოფოსი დორში, რომელიც სტრასბურგიდან დაბრუნდა და იურისტი ბემარი, რომელიც მანამდე ვორმში აფარებდა თავს. მაინცის პატრიოტთა მიერ დაიწყო პროგრესული გაზეთების გამოცემა.² ბექდვის თავისუფლების პრინციპი ძალაში შევიდა. გამოდიოდნენ შემდეგი გაზეთები: „Neuer Mainzer Zeitung oder Volksfreund“ (ფორსტერის რედაქციით), „Mainzer Intelligenzblatt“ („Patriot“ — რედაქტორი ვედეკინდი) „Mainzer Nationalzeitung“ (რედაქტორი ბომერი), „Bürgerfreund“ (რედაქტორი მეტერნიხი) „Der fränkische Republikaner“ (პარტმანისა და მოტის რედაქტორობით).

გამოდიოდა აგრეთვე ყოველკვირეული ჟურნალი „Der kosmopolitischer Beobachter“.

როგორც ვხედავთ, მაინცის დემოკრატიის ხელმძღვანელი ბირთვი ძირითადად ბურჟუაზიული ინტელიგენციით იყო წარმოდგენილი, რომელთაც აკლდათ, ცხადია, რევოლუციური გამბედაობა, არ შეეძლოთ დაერაზმათ მასები, მათი მოძრაობის სათავეში აღმოჩენილიყვნენ. სორელი წერს: „მაინცელი პატრიოტების უმრავლესობას შეადგენდნენ ბიურგერები, მეცნიერები და განათლებული მოხელეები. ესენი იყვნენ სუსტი ნებისკაფისა და ნაკლები გაბედულობის ადამიანები, აღსავსენი სენტიმენტალური სათნოებით“. მაგრამ მათ შორის ერივნენ რევოლუციური გაქანების ადამიანებიც, იაკობინური წრთობის მოღვაწენი. ასეთი იყო, ძირითადად, ფორსტერი და ნაწილობრივ, თეოლოგი ბლაუ და პოეტი ადამ ლიუჟი.³

ფორსტერის მისწრაფება იყო რევოლუციისათვის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული ზასიათი მიეცა, აეყვანა იმ სიმაღლემდე, რომელზეც იგი ფრანგებმა აიყვანეს. ფორსტერს გულწრფელად აწუხებდა ის კარემოება, რომ თავის ირგვლივ ვერ ხედავდა მასების რევოლუციურად დამრავლელ ძალას; რამდენიმე პროფესორი, ექიმი, იურისტი და ბურჟუაზთა ძალზე მცირე რიცხვი საამისოდ მას სრულიადაც არ მიაჩნდა საკმარისად. მას კარგად ესმოდა, რომ რევოლუციის წარმატებით დასაგვირგვინებლად საჭიროა ქალაქის ფართო მოსახლეობის მიმხრობა, საჭიროა მათი მოთხოვნებისა და მისწრაფების გათვალისწინება. სწორედ აქ წააწყდნენ მაინცელი დემოკრატები გარკვეულ სიძნელეებს. ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი — ხელოსნობა და ბიურგერობა — რევოლუციური გარდაქმნებისადმი გარკვეულ ინდიფერენტიზმს იჩენდა. მაინცის ხელოსნები ძირითადად ცხოვრობდნენ იმ დაკვეთებით, რომელთაც მათ კურფიურსტი და ადგილობრივი საერო და სასულიერო დიდკაცობა აძლევდა. ამით აიხსნება, რომ კიუსტინის შემოსვლას მაინცში ადგილობრივი ხელოსნობა გარკვეული გულგრილობით შეხვდა. მათ აზინებდათ ქალაქიდან კურფიურსტისა და აზნაუ-

¹ А. Сорель, 83. 79.

² მაინცის პრესის შესახებ იხილე H. Roth „Die Mainzer Presse von der Mainzer Revolution 1792 bis zum Ende der zweiten französische Herrschaft 1814“, 1930 წ.

³ А. Сорель, ტ. III, 83. 79.

რობის გაქცევა, რაც მათ უმუშევრობას უქადდა¹. საამქროები კვლავ ინარჩუნებდნენ მნიშვნელობას, მათთვის ანგარიშის გაწევა აუცილებლად საჭირო იყო. ასევე ანგარიშში მისაღები იყო მაინცის ვაჭართა განწყობილება. საამქროები და ვაჭართა კორპორაციები ვერ ბედავდნენ იმპერიასთან კავშირის საფუძვლით გაწყვეტას; მათ ხვალისდელი დღისა ემინოდნენ. რა მოჰყვება ფრანგების წასვლას და კვლავ კურფიურსტის მოსვლას? რა მოგველის ჩვენ? აი რა აწუხებდათ მათ. ვაჭართა კორპორაციის ვერ გაეხედნა ხმა მიეცა იმპერიისაგან გამოყოფის სასარგებლოდ; უფრო მეტად ყოყმანობდნენ ისინი მაინცში რესპუბლიკის გამოცხადებისა და საფრანგეთთან შეერთების საკითხში. ასეთივე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ საამქროებიც. ამასთან, ისინი კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდნენ საამქროების გაუქმების რევოლუციურ ღონისძიებას, რომელიც რევოლუციურ საფრანგეთში გატარდა. ისინი მოითხოვდნენ საამქროების შენარჩუნებას, ამით ხელისნები უმუშევრობის საფრთხისაგან დაზღვეულნი იქნებიან. ვაჭართა კორპორაციებს და საამქროებს კურფიურსტის ხელისუფლების შენარჩუნება სურდათ; ისინი იმპერიასთან კავშირის გაწყვეტის წინააღმდეგი იყვნენ. მათ 1791 წლის საფრანგეთის კონსტიტუციის პრინციპებზე დაყრდნობით, სურდათ კურფიურსტის ძალაუფლების შეზღუდვა საკანონმდებლო კრების საშუალებით. კრება უნდა აერჩიათ ორი წლით, დებუტატები აზნაურთა და ბიურგერთა წრიდან უნდა შეერჩიათ. საგადასახადო პრივილეგიები უნდა გაუქმებულიყო და სხვ.

1792 წლის 24 ოქტომბრიდან მუშაობას იწყებს „თავისუფლებისა და თანასწორობის მეგობართა გერმანული საზოგადოება“. ამ კლუბის წევრი ათასამდე კაცი გახდა. კიუსტინის ნებართვით კლუბმა მაინცის ეპისკოპოსის დიდებული სასახლის საკონცერტო დარბაზი დაიკავა. კლუბისტთა (ასე იწოდებოდნენ ამიერიდან ამ საზოგადოების წევრები) ღირსებას ძირითადად იცავდნენ მაინცის ინტელიგენციის წარმომადგენლები—პროფესორები, ექიმები, იურისტები, მდიდარი ბიურგერები და საპატიო მოქალაქეები. ამასთან, კლუბში მრავალი შემთხვევითი ადამიანიც მოხვდა. ჟორესი წერს: „ამასთან ერთად, ხალხის მეგობართა საზოგადოებაში მყვირალა და უხეში სტუდენტების, უწვევრული ახალგაზრდებისა და მორალურად საექვო ელემენტების მთელი ხროვა იქნა დაშვებული. ამით კლუბის წევრთა რიცხვობრივი გაზრდა და თანასწორობის პრინციპისადმი პატივისცემის გამოხატვა სურდათ“.²

კლუბისტებმა დემოკრატიისა და რესპუბლიკის სასარგებლოდ ფართო საქმიანობა გააჩაღეს. მაინცელი რევოლუციონერები საფრანგეთის რევოლუციის იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ, ააშკარავებდნენ მაინცის არისტოკრატიის კონტრრევოლუციურ როლს და სხვ. მასების რევოლუციური აღზრდა, აი პირველი და ძირითადი ამოცანა მაინცის კლუბისტებისა.

რასაკვირველია, ვაჭართა კორპორაციის მიერ შემოთავაზებული პროექტი მაინცის სახელმწიფოს ორგანიზაციისა კლუბისტებს, განსაკუთრებით მის

¹ Французская буржуазная революция, გვ. 258.

² Жан Жорес, История Великой Французской революции т. III (I) Социально-политические идеи Европы и революция. М. П., 1923 г., გვ. 156.

დემოკრატიულ ფრთას ფორსტერის მეთაურობით არ აწყობდა. ისინი მომთხოვნად რესპუბლიკას, გერმანიისაგან გამოყოფას და საფრანგეთის რესპუბლიკასთან შეერთებას—ან უბრალოდ, უშუალოდ ანექსიის გზით ან პროტექტორატის ფორმით. ფორსტერსა და მის მეგობრებს არ ჰქონდათ იმედი საკუთარ, შინაგან ძალებზე დაყრდნობით დემოკრატიული სისტემის აშენებისა. ამასთან, მათ აშინებდათ მეზობლად განლაგებული რეაქციული გერმანია, განსაკუთრებით ავსტრია და პრუსია.

რაინისათვის თავისუფლების მოპოვება და შენარჩუნება საფრანგეთის გარეშე მათ შეუძლებლად მიაჩნდათ. იოჰანეს მიულერი საფრანგეთთან შეერთების შესახებ ამბობდა: რომ ამით უზრუნველყოფილი იქნებოდა რეფორმათა სიმტკიცე, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჩვენ იძულებული გახდებოდით იმპერიის შემადგენლობაში დაებრუნებულყავითო. საფრანგეთთან შეერთება ფორსტერს აუცილებლად მიაჩნდა. თავის მრავალრიცხოვან გამოსვლებში, წერილებში, სტატიებში იგი მხურვალე აგიტაციას ეწეოდა ამ იდეის სასარგებლოდ.

ერთხანს მაინცის რევოლუციონერები, რომლებიც რევოლუციურმა რომანტიკამ ზედმეტად დაათრო, მეტად გრანდიოზული მასშტაბის გეგმებს ისახავდნენ: „ჩვენ ისეთივე რესპუბლიკელები ვართ როგორც თქვენ (ფრანგები—გ. კ.). ჩვენ შევქმნით რაინისპირა ქვეყნების რესპუბლიკას, ჩვენ შევფერთებთ ჩვენს არმიას თქვენს არმიებს, რათა გერმანიის გარევოლუციურება მოვახდინოთ. როცა ჩვენ ამას მივაღწევთ, ჩვენ შევალთ გერმანიის რესპუბლიკის შემადგენლობაში, ისევე, როგორც მანამდე გერმანიის იმპერიის შემადგენლობაში შევდიოდით. გერმანიის ახალი რესპუბლიკა იქნება საფრანგეთის რესპუბლიკის მოკავშირე, მისი უმცროსი და“. ასე მიმართავდნენ კლუბისტები გენერალ კიუსტინს¹.

მაგრამ ეს იყო ნაადრევი ოცნება, ამაში მალე თვითონ მაინცელი კლუბისტებიც დარწმუნდნენ, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მათ საკუთარ ქალაქშიც კი ვერ პოვეს საკმარისი თანაგრძნობა და მხარდაჭერა. ფორსტერმა შესანიშნავად გაიგო გერმანიის მაშინდელი მდგომარეობა. იგი წერდა: „გერმანიის მდგომარეობა, მისი მცხოვრებლების ხასიათი, მათი კულტურის ხარისხი და თავისებურებანი, მმართველობისა და კანონმდებლობის ფორმათა მრავალფეროვანება, ერთი სიტყვით, მისი მთელი ფიზიკური, მორალური და პოლიტიკური მდგომარეობა გერმანიას უქადდა ნელ, თანდათანობით განვითარებასა და მომწიფებას. მან უნდა გონიერულად შეისწავლოს მეზობელთა შეცდომები, გაჭირვება და შესაძლოა მან ზემოდან მიიღოს ის თავისუფლება, რომელიც სხვებმა ქვემოდან მოიპოვეს ძალით, ერთი დარტყმითო“...² ამრიგად ფოსტერს კარგად ესმოდა, რომ გერმანია თავისუფლებისათვის მზად არ იყო, რომ ამისთვის მისი შინაგანი ძალები მომზადებული არ იყო. მაშ როგორ შეენარჩუნებინა მაინცს მოპოვებული თავისუფლება? ფორსტერის აზრით, ერთადერთი გზა იყო საფრანგეთთან შეერთება, რაც შეიძლება მალე. ეს აზრი ფოსტერმა უკვე 27 ოქტომბერს გამოთქვა³. და შემდეგ 15 ნოემ-

¹ Жорес, დასახ. ნაშრომი, გვ. 113-114.

² იქვე, გვ. 113-114.

³ იქვე, გვ. 115.

ბერს განავითარა კლუბში წარმოთქმულ შესანიშნავ სიტყვაში. „თუ მაინც ესა და მისი მიდამოების მცხოვრებნი გამოთქვამენ სურვილს განთავისუფლდნენ და გახდნენ ფრანგები, მაშინ თქვენ შეგიყვანენ უძლეველი თავისუფალი სახელმწიფოს შემადგენლობაში... და ამიერიდან საფრანგეთის რესპუბლიკა ვალდებული იქნება დაგიცვათ თქვენ, როგორც თავისი საკუთარი პროვინცია“ ამბობდა ფორსტერი¹.

თავს ესხმოდნენ რა ვაჭართა კოროპორაციის წინადადებებს, კლუბისტები, ფორსტერის მეთაურობით, დღის წესრიგში აყენებდნენ მაინცის სახელმწიფოს მმართველობის დემოკრატიზაციისა და საფრანგეთთან შეერთების საკითხს. რაც შეეხება ხელოსანთა მოთხოვნას, არ შეხებოდნენ ამქრულ ორგანიზაციას, ამას კლუბისტები ერთხმად უჭერდნენ მხარს, რადგან სურდათ ამით ხელოსანთა მხარდაჭერა მოეპოვებინათ. „კანონი, საამქროების გაუქმების შესახებ მხოლოდ მაშინ შევა ძალაში, როცა ძალას დაქარგავენ ადგილობრივი თავისებურებანი, რომლებიც ამჟამად კარჩაკეტილი საამქროების შენარჩუნებას ჩვენი კეთილდღეობისათვის აუცილებელს ხდიან“, ერთხმად აცხადებდნენ მაინცელი რევოლუციონერები².

კლუბისტების საქმიანობა ზოგიერთი შეცდომითაც აღინიშნება. იქ შეიძლება დავასახელოთ ულტრარევოლუციური, ფორმით მეტად გულუბრყვილო ღონისძიება, რაც შემდეგში მდგომარეობდა: კლუბისტებმა თავის მომხრეთა რიგების გაზრდისათვის პროფესორ ბომერის რჩევით შემოიღეს ე. წ. „სიცოცხლის წიგნი“ (წითელი წიგნი) და „მონობის წიგნი“ (შავი წიგნი). პირველ წიგნს სამფეროვანი არშია ჰქონდა შემოვლებული, მეორეზე ბორკილები იყო გამოხატული. ვინც ახალი სისტემის, ე. ი. თავისუფლების მომხრე იყო, თავისი გვარი პირველ წიგნში უნდა შეეტანა, ვინც ახალ სისტემას არ თანაუგრძნობდა, შავში უნდა ჩაეწერა თავისი გვარი. რასაკვირველია „შავ სიაში“ მოხვედრის მსურველი არავინ აღმოჩნდა. არც წითელ წიგნში ჩაიწერა ბევრი გვარი, მათი რიცხვი სულ რაღაც ათას კაცს აღწევდა. ფორსტერი სასტიკი წინააღმდეგი იყო ამ, ჟორესის თქმით, „ზავშეფური დესპოტიზმისა“. მეტიც—კლუბისტთა ერთი ჯგუფი მოითხოვდა. ყველა, ვინც თავს თავისუფლების მომხრედ არ გამოაცხადებდა, მონებად, ე. ი. „შავ წიგნელებად“ გამოეცხადებინათ და იძულებით სამუშაოზე გაეგზავნათ—მიწის სათბრელად, სიმაგრეების შესაკეთებლად, ხოლო ცალკეულ შემთხვევაში მოეხდინათ მათი გასახლება და ქონების კონფისკაცია. ვედეკინდი მოითხოვდა შეექმნათ ფარული ინკვიზიციური კომიტეტი, რომელიც იბრძოლებდა საეჭვო ელემენტების წინააღმდეგ, ე. ი. იმათ წინააღმდეგ, ვინც „წითელ წიგნში“ არ შეიტანდა თავის გვარს. ასე სურდა მაინცის ზოგიერთ რევოლუციონერს გერმანელთა რევოლუციურად „მოქცევა“³.

კლუბისტები, მართალია, თავისუფლებით ამაყობდნენ, მაგრამ მაინც უნდა გაეწიათ ანგარიში ერთი გარემოებისათვის. მაინცში საფრანგე-

¹ Французская буржуазная революция, под ред. Волгина и Тарле, гл. 261.

² იქვე, გვ. 260.

³ Сорель, დასახ. ნაშრ., გვ. 135-136; Жорес, დასახ. ნაშრომი, გვ. 115.

თის არმია იდგა, ხოლო გენერალი კიუსტინი პოლიტიკაში დიდი პარტიზანული ზეიშის მქონე პიროვნება იყო. ფორსტერი და მისი მეგობრები იძულებულნი იყვნენ ანგარიში გაეწიათ მისთვის. კიუსტინი, რომელსაც კონვენტიდან და აღმასრულებელი კომიტეტიდან რაიმე სპეციალური მითითება არ ჰქონდა მიღებული, თავიდან გარკვეულ ორჭოფობას იჩენდა ადგილობრივი მმართველობის დემოკრატიზაციის საქმეში. ისე კი, ცხადია, რაც მან გააკეთა, წვეთი იყო ზღვაში: გერმანელ ხალხს მყვირალა დეკლარაციით მიმართა და თავისუფლების მოპოვება მიუღოცა. კონტრიბუცია მხოლოდ პრიველეგირებულ წოდებებზე გასწერა, ვინც მემბრის მაინცში „თავისუფლების ხე“ დაარგვევინა და, ამასთან დაკავშირებით, სახალხო ზეიმი მოაწყო. საჭირო იყო თავისუფლების რეალურად დადასტურება, საქმით, პრაქტიკულად.

თავდაპირველად კიუსტინი ფიქრობდა ყველაფერი ძველებურად დაეტოვებინა და ადგილობრივი ხალხისათვის უფლება მიეცა თვითონვე აერჩიათ მმართველობის სასურველი ფორმა. ამრიგად, იგი ძალაში ტოვებდა ფეოდალურ გადასახადებს, ძველ ადმინისტრაციას, ძველ სასამართლო ორგანიზაციას, მაგრამ კლუბისტების დაჟინებით მოთხოვნის შემდეგ მან ერთგვარად შეცვალა თავისი გადაწყვეტილება და მმართველობის რეორგანიზაცია ჩაატარა. კურფიურსტისეული ძველი ადმინისტრაციული მმართველობა ბოლოს და ბოლოს გააუქმეს შეიქმნა დროებითი მთავრობა, მის გამგებლობაში შევიდა მაინცის საკურფიურსტოს მთელი ტერიტორია: ქალაქები—მაინცი, ვორმსი, შპაიერი, ფლანკენშტაინის საგრაფო, ბინგენი და მთელი ოლქი ლანდაუდან ბინგენამდე, რომელიც კიუსტინმა ადრე დაიკავა. ახალი ადმინისტრაციის სათავეში ჩააყენეს ყოფილი მღვდელი და პროფესორი დორში. რომელიც კურფიურსტის სასახლეში მოთავსდა პრეზიდენტის ტიტულით. სამმართველოში შედიოდა 9 კაცი, მათ შორის იყვნენ დემოკრატები ფორსტერი და ბლაუ. დემოკრატებს არ მოსწონდათ არც ახალი ფორმა მმართველობისა და არც ის, რომ პრეზიდენტად ყოფილი მღვდელი დააყენეს. „იგი ეძიებს მიტრას“,—ამბობდა დემოკრატი ჰოფმანი¹.

მემარცხენე დემოკრატები (ჰოფმანი, ფორსტერი და სხვ.) დაჟინებით მოითხოვდნენ საფრანგეთთან შეერთებას, მხოლოდ ასეთი გზით მიაჩნდათ მათ შესაძლებლად დემოკრატიის გამარჯვება. საჭიროდ თვლიდნენ სამხედრო დიქტატურის განმტკიცებას, რათა საშუალება ჰქონოდათ თავი დაეცვათ იმპერიის რეაქციული ძალების შემოტევისაგან. ოქტომბრის დამლევს კლუბისტებმა კიუსტინს დაუსვეს კითხვა მზადაა თუ არა საფრანგეთი მის მიერ განთავისუფლებული ხალხი კონტრრევოლუციის შემოტევისაგან დაიცვასო? თავის მხრივ კიუსტინი ამის შესახებ პარიზს ამცნობდა და კონვენტს ურჩევდა საფრანგეთის არმიების მიერ დაკავებულ ტერიტორიებზე მცხოვრები ხალხები საფრანგეთის მოქალაქეებად გამოეცხადებინათ. კონვენტის დეპუტატი როული 19 ნოემბრის სხდომაზე აღნიშნავდა: „მაინცში დაარსებულმა თანასწორობისა და ძმობის კლუბმა მომმართა მე კითხვით, გსურთ თქვენ

დაიცვათ მაინცის მცხოვრებნი, თუ ბედის ანაბარად ტოვებთ მათ ღესაოტმა პირისპირ, რომლებიც მათ ემუქრებიანო. მე წინადადება შემომამქვს გამოვაცხადოთ, რომ ხალხები, რომელთაც ჩვენთან ძმობა სურთ, საფრანგეთის ერმა თავისი მფარველობის ქვეშ აიყვანოს.“¹

მაინცის დემოკრატიის ამ წინადადებებმა გარკვეულად შეუწყო ხელი კონვენტს მიეღო ისტორიული გადაწყვეტილება 19 ნოემბრის დეკრეტის სახით.

მაინცის რევოლუციონერთა წინაშე კიდევ ერთი მთავარი გადაუჭრელი პრობლემა იდგა. ეს იყო ფეოდალურ გადასახადთა გაუქმების საკითხი. კიუსტინი ამ შემთხვევაშიც ყოყმანობდა. იგი დაჟინებით იმეორებდა, რომ ამ ღონისძიებათა გატარება მას არ ძალუძს, რომ ეს მის ძალას აღემატება და სხვ. მართალია, ფორსტერი დიდ ენერგიას ხარჯავდა ფეოდალური ჩაგვრისაგან გლეხობის გამოხსნის საქმეში, თვითონ პირადად მიდიოდა ხოლმე სოფლად, რათა უშუალო მონაწილეობა მიეღო გლეხობის ბატონყმური მდგომარეობიდან გამოხსნის, მემამულეთა განდევნისა და მათი მიწების კონფისკაციის საქმეში², მაგრამ ეს როდი იყო საკმარისი. საჭირო იყო უფრო გამამტკრელი ზომების მიღება. ამასთან, ოკუპირებულ რაიონებში საფრანგეთის არმიების მატერიალური უზრუნველყოფის საქმე ძირითადად გლეხობას დააწვა კისერზე. მდგომარეობა ვერც მაშინ გამოსწორდა, როცა დროებითმა მთავრობამ შეიმუშავა გადაწყვეტილება, რომელიც გლეხობას ფეოდალური გადასახადების გაუქმებას ალუთქვამდა. სოფლის მღვდლებს დაევალოთ გლეხობისათვის ამ გადაწყვეტილებათა შინაარსი გაეცნოთ. აქ ფეოდალურ გადასახადთა გაუქმებასთან ერთად ლაპარაკი იყო აგრეთვე იმის შესახებ, რომ ამიერიდან თანამდებობების დაკავება შეუძლია ყველას, ლაპარაკი იყო საერთოდ თავისუფლებისა და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის შესახებ. საბოლოო რჩევა იყო: „დამეყარეთ ღმერთს, რომელიც, როგორც ჩანს, მხარს უჭერს ფრანგების ყველა ღონისძიებას“.³ საქმეს უშველიდა არა ღმერთზე დაყრდნობა, არამედ ყველა გადასახადის დაუყოვნებლივ გაუქმება. ამის უნარი და ძალა კი მაინცის რევოლუციონერებს არ ჰქონდათ, და ვერც კიუსტინი ბედავდა თავის თავზე აეღო ამ საქმის გადაწყვეტა.

საფრანგეთის ეროვნული კონვენტის მიერ 1792 წლის 15 დეკემბერს მიღებული დეკრეტის შედეგად მდგომარეობა ერთგვარად შეიცვალა. ბოლოს კონვენტი დარწმუნდა, რომ ცარიელი დაპირებები დაპყრობილ ქვეყნებში თავისუფლების შეტანის შესახებ არაფერს ნიშნავდა. შექმნილი ვითარება შესანიშნავად წარმოუდგინა კონვენტს დებუტატმა კამბონმა. იგი თავის გამოცხადებაში კონვენტის სხდომაზე ამბობდა, რომ დაპყრობილ ქვეყნების ხალხს ჩვენ თავისუფლებას მხოლოდ ვპირდებით და ფაქტიურად კი ყველაფერი უცვლელად რჩება. „ჩვენ ვუთხარით ხალხს თქვენ თავისუფალი ხართ, მაგრამ

¹ Французская буржуазная революция, под ред. Волгина и Тарле, гл. 262.

² Интернациональная литература, დასახ. ნომერი, გვ. 147.

³ Сорель, გვ. 136.

ჩვენ მხოლოდ სიტყვებით დავკმაყოფილდითო...“ იგი ურჩევდა კონვენტს ოკუპირებულ რაიონებში ხელისუფლება გადასცემოდა რევოლუციურ მთავრობებს, მოსპობილიყო ფეოდალური უფლებები, გატარებულიყო საგადასახადო სისტემის რეფორმა და სხვ¹. კამბონის მოხსენების შედეგად კონვენტმა მიიღო ისტორიული დეკრეტი, რომლის თანახმადაც საფრანგეთის არმიების მიერ დაკავებულ ტერიტორიაზე დაუყოვნებლივ უნდა გაუქმებულიყო ფეოდალიზმი ყველა თავისი ატრიბუტებით, უნდა გაუქმებულიყო არსებული ხელისუფლება ძალაუფლება გადასცემოდა ხალხს, უნდა მოსპობილიყო წოდებრივი პრივილეგიები და სხვ.²

ამ დეკრეტმა გარკვეული შეგება მისცა რაინის გლეხობას, სამწუხაროდ, მოპოვებული გამარჯვება ხანმოკლე აღმოჩნდა.

* * *

დადგა 1793 წელი, მდგომარეობა ფრონტზე შეიცვალა. პრუსიისა და ავსტრიის ჯარებმა წარმატებით დაიწყეს მოქმედება. რაინის ოლქში მოპოვებული რევოლუციური შედეგები საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ. უკვე 1792 წლის 2 დეკემბერს პრუსიელებმა დიბრუნეს ქალაქი მაინის ფრანკფურტი, რომლის ოკუპაცია კიუსტინმა 1792 წლის ოქტომბრის ბოლო რიცხვებში მოახდინა. პრუსიელთა შემოტევამ, განსაკუთრებით მაინის — ფრანკფურტის დაცემა, რაინის მოსახლეობის რევოლუციური ენთუზიაზმი შეანელა. ახლა ყველა შიშმა მოიცვა: რა გვეშველება ფრანგების წასვლის შემთხვევაში, რას მოგვითქვანს პრუსიელთა შემოსვლა?—აი რა აწუხებდა ყველას, განურჩევლად.

ფორსტერი და მემარცხენე კლუბისტები ახლა განსაკუთრებული ენერგიით იბრძოდნენ რაინის პროვინციების საფრანგეთთან შესაერთებლად.

1793 წლის 1 იანვარს მაინცში ჩამოვიდნენ კონვენტის კომისრები: რებელი, მერლენ დე ტიონვილი და ჰაუსმანი, აგრეთვე ე. წ. ნაციონალური კომისრები სიმონი და გრეგუარი³. 15 დეკემბრის დეკრეტის თანახმად მათ მაინცში უნდა ჩაეტარებინათ მუნიციპალიტეტებისა და, ბოლოს, რაინის ოლქის ნაციონალური კონვენტის არჩევნები. არჩევნების ჩატარებისათვის პირობები მეტად არა ხელსაყრელი იყო.

1792 წლის 19 დეკემბერს იმპერატორმა ფრანც II-მ გამოსცა ბრძანება, რომლის თანახმადაც იგი თავის ქვეშევრდომებს სასტიკად უკრძალავდა საფ-

¹ La Gazette nationale ou le Moniteur Universel, ტ. 14, გვ. 758. Революционное правительство в эпоху конвента док. №217, გვ. 335-336.

² იქვე, დოკ. №218, გვ. 339-340.

Французская бурж. революц. გვ. 266-267.

³ 1792 წლის 15 დეკემბრის დეკრეტის ძალით, კონვენტმა დაადგინა, რომ ოკუპირებულ რაიონებში, ადგილობრივი ხელისუფლების ნაცვლად უნდა შეიქმნეს დროებითი, რევოლუციური მთავრობები. შემდეგ უნდა ჩატარებულიყო არჩევნები მუნიციპალიტეტისა და ნაციონალური კრებისა. ამ საქმის ორგანიზაციის მიზნით კონვენტი ადგილებზე გზავნიდა თავის დელეგატებს ე. წ. „კონვენტის კომისრებს“ კონვენტთან ერთად თავის წარმომადგენლებს გზავნიდა აგრეთვე საფრანგეთის „აღმასრულებელი საბჭო“—მათ ნაციონალური კომისრები ეწოდებოდათ.

რანგეთის ქვეშევრდომების მიღებას და აგრეთვე საფრანგეთის სამხედრო (სამხედრო იქნება ეს თუ სამოქალაქო) შესვლას. ამასთან ხმა გაავრცელეს თითქოს მას გამოეთხოვოს კლუბისტთა სიებიც. ბევრი მორევოლუციონერო ფილისტერი საშინლად დააფრთხო ამ გარემოებამ; კლუბისტებში განხეთქილება დაიწყო. წინააღმდეგობა იშვა მემარცხენეებსა (ჰოფმანის ჯგუფი) და მემარჯვენეებს შორის (დორშის ჯგუფი) ბევრი კლუბისტი ჩამოშორდა საქმიანობას და კლუბის წევრთა სიიდან თავიცი კი ამოაშლევინა. მაინცის ბიურგერობა, ვაჭრები, ხელოსნები ყოყმანობდნენ. პრუსიელთა ყოველი ახალი წარმატება მათ მერყეობას აძლიერებდა. გლეხობა, რომელსაც 15 დეკემბრის დეკრეტით თითქოსდა შვება უნდა ეგრძნო, არ იჩენდა საკმარის ენთუზიაზმს, გლეხობის უკმაყოფილებას ზრდიდა ფრანგების მიერ მათი გამოყენება ციხეებისა და სამხედრო ფორტიფიკაციების მშენებლობაზე, გაუთავებელი სასურსათო რეკვიზიციები და სხვ. მოსახლეობაში რევოლუციური განწყობილების გაძლიერების მიზნით 13 იანვარს მოეწყო დიდი სახალხო სეირნობა და ზეიმი „თავისუფლების ხის“ დარგვასთან დაკავშირებით. მუსიკა, ფეიერვერკი, ზარბაზანთა საზეიმო ქუხილი ვერ ცვლიდა არსებულ მდგომარეობას. არჩევნები დაიწყო 24 თებერვალს. მაინცში სულ 345 ამომრჩეველს მოუყარეს თავი, ვორმსში 250-ს, შპეიერში 479-ს. ქალაქებში მუნიციპალური საბჭოების არჩევასთან ერთად არჩეულ იქნა „რაინის ნაციონალური კონვენტი“, რომელშიც ქალაქ მაინციდან არჩეულ იქნა 6 დეპუტატი, მათ შორის იყვნენ ფორსტერი, ჰოფმანი და მეტერნიხი. 17 მარტს გაიხსნა რაინის კონვენტის პირველი სხდომა, პრეზიდენტად აირჩიეს ჰოფმანი, ვიცე პრეზიდენტად ფორსტერი. 21 მარტს მიღებულ იქნა დეკრეტი, რომელიც ითვალისწინებდა რაინის ოლქის საფრანგეთთან შეერთებას. 22 მარტს კონვენტმა აირჩია სპეციალური დელეგაცია პარიზში გასაგზავნად. დელეგაციაში შევიდნენ ფორსტერი, ლიუკსი და პოტოცკი. 30 მარტს ფორსტერმა საფრანგეთის ეროვნულ კონვენტს წარუდგინა მაინცის კონვენტის დადგენილება. კონვენტი ფორსტერს ოვაციებით შეეგება და იქვე იქნა მიღებული დეკრეტი, რომლის ძალითაც რაინის ოლქი საფრანგეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაში შევიდა. ფორსტერი აქვე დარჩა და, როგორც უკვე ავლნიშნეთ, 1794 წელს გარდაიცვალა.

1793 წლის აპრილის პირველ რიცხვებში პრუსიის ჯარები მაინცის მისადგომებს მიაღწენ. ქალაქს იცავდა ფრანგების 22000-იანი გარნიზონი. 30 მაისს დაიწყო ქალაქის ბომბარდირება. 19 ივლისს საფრანგეთის გარნიზონის უფროსმა გენერალმა დუარემ დაიწყო მოლაპარაკება პრუსიელებთან ქალაქის კაპიტულაციის პირობების შესახებ:

მძიმე იყო ქალაქში დარჩენილ კლუბისტთა მდგომარეობა. კონტრრევოლუციური ბანდები აოხრებდნენ მათ სახლკარს. მათ სხვა გამოსავალი აღარა ჰქონდათ, მაინციდან მიმავალ საფრანგეთის ჯარის ნაწილებს შეერივნენ და ასეთი გზით იწყეს ქალაქიდან გასვლა. ქალაქის კარიბჭესთან მათ ემიგრანტები ხვდებოდნენ, ზოგი გამოჰყავდათ მწყრივებიდან და ადგილზევე სასტიკად უსწორდებოდნენ. გოეთე, რომელიც პრუსიის არმიასთან ერთად შევიდა

მაინცში, მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ როგორ მხეცურად მოექცნენ ერთ კლუბისტს¹.

რაინის კონვენტის ყველა დეპუტატი და ყველა კლუბისტი, ვინც კი ხელთ იგდეს, ციხეებში ჩასვეს; მხოლოდ პრინცის ლიუდვიგ პრუსიელის ჩარევის შედეგად გადაურჩა დაწვას გეორგ ფორსტერის ძვირფასი ხელთნაწერები. „თავისუფლების ხეები“ ყველგან მოთხარეს. ამ ცერემონიას დაასწრეს ჯარისკაცებით შემორტყმული პატრიოტები. შპეიერში კლუბისტებს სამარცხვინო ბოძზე აკრავდნენ, „თავისუფლების ხე“ მოთხარეს და დაწვეს. ვორმსში პრუსიელი ჯარისკაცები ამ ხეების დაწვას „პატრიოტთა“ ცოლებს ავალებდნენ, ხოლო თვით პატრიოტებს ჯოხებით სცემდნენ.

მაინცის კურფურსტი დაბრუნდა თავის სასახლეში. იგი ისე იქცეოდა, როგორც სამშობლოში უცხო ძალის დახმარებით დაბრუნებული ყველა ემიგრანტი. 29 ივლისის ბრძანებით მან აღადგინა ყველაფერი ისე, როგორც ფრანგების მოსვლამდე იყო. დესპოტიზმი და ფეოდალიზმი კვლავ ზეიმობდა გამარჯვებას.

კურფიურსტმა ხელი მიჰყო რაინის რევოლუციის მონაწილეთა მასობრივ დაპატიმრებას, მათი ქონების კონფისკაციას და სხვ¹.

* * *

ამრიგად, 1789-93 წწ. რევოლუციური გამოსვლები რაინის ოლქში წარუმატებლად დამთავრდა. მაინცის კლუბისტთა საქმიანობამ ვერ გამოიღო სათანადო ნაყოფი. გერმანიაში კვლავ გამძვინვარდა ფეოდალიზმი და დესპოტიზმი. გრძელდებოდა რევოლუციური ომები. 1793 წელს საფრანგეთის ხელისუფლების სათავეში იაკობინელები მოვიდნენ. მათ შეძლეს ქვეყნის თავდაცვის ორგანიზება, ალაგმეს შინაგანი კონტრრევოლუცია და მალე კონტრრევოლუციური ევროპიის წინააღმდეგ ომი თავის სასარგებლოდ წარმართეს. 1795 წლის 5 აპრილს ბაზელის ზავის ძალით პრუსიამ რაინის მარცხენა ნაპირი საფრანგეთის აღმოსავლეთ საზღვრად ცნო. უფრო გვიან ნაპოლეონ ბონაპარტემ გერმანიის ცხოვრებაში არსებითი ცვლილებები შეიტანა. მისმა ბრწყინვალე გამარჯვებებმა შეარყია გერმანიაში ავსტრიისა და პრუსიის გაბატონებული მდგომარეობა. 1801 წელს ე. წ. ლუნევალის ზავით რაინის მარცხენა ნაპირი კვლავ ფრანგებს დაუმტკიცდათ, 1803 წელს ნაპოლეონმა გერმანიაში არსებითი ცვლილებები მოახდინა. რაც ცალკეულ გერმანულ სახელმწიფოთა გამსხვილებაში გამოიხატა. 1806 წელს 12 ივლისს ნაპოლეონმა გერმანიის ტერიტორიაზე შექმნა ვასალური სახელმწიფო „რაინის კავშირი“ (საფრანგეთის პროტექტორატი), 1807 წელს კი ვესტფალიის სამეფო. 1806 წლის აგვისტოში არსებობა შეწყვიტა „გერმანიის ერის რომის საღვთო იმპერიამ“.

საფრანგეთის რევოლუციის გავლენის შედეგად გერმანიის ცხოვრებაში არსებითი ცვლილებები მოხდა. გერმანიის ხალხში განმტკიცდა ნაციონალური

¹ Французская буржуазная революция, გვ. 271.

² Соре ль, გვ. 377-378.

ერთიანობის რწმენა; ამალღდა ფეოდალიზმისა და დესპოტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის აუცილებლობის შეგნება. ყოველივე ამან ერთგვარად ნიადაგი მოუ-
მზადა იმ დიდ მოძრაობას, რომელიც გერმანიის გაერთიანებითა და ფეოდა-
ლიზმის ლიკვიდაციით დამთავრდა.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ახალი ისტორიის კათედრა
(შემოვიდა რედაქციაში 14.X.58)

Г. Кигурадзе

Отклики Великой Французской буржуазной революции в Германии

(Революционное движение в Рейнской области в 1789-93 гг.).

Резюме

В работе рассмотрены отклики французской революции, имевшие место по всей Германии, в особенности в Рейнской области, где они наблюдались особенно сильно.

Работа содержит обозрение революционного движения в Рейнской области в 1789-93 годах, характеристику положения Рейнской области накануне революции и рассмотрение возникновения и деятельности культурно-просветительных и революционно-патриотических обществ. Здесь же показано положение Рейнской области после вступления французской армии. Отдельно показана деятельность „Майнцских клубистов“ в деле революционных преобразований в области. Иллюстрирование данных вопросов основано на конкретных исторических фактах.

Вышеуказанные события рассматриваются до лета 1793 г., когда после вступления прусской армии феодальная контрреволюция уничтожает все революционные завоевания рейнских демократов.

ილია გაბაღაუა

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნა და მისი ისტორიული მნიშვნელობა

XIX საუკუნის 70-ან წლებში დიდი ცვლილებები მოხდა საერთაშორისო ურთიერთობაში. საფრანგეთ-პრუსიის ომისა და პარიზის კონფერენციის შემდეგ იწყება ახალი პერიოდი, ხდება თავისუფალი, კონკურენციაზე დამყარებული კაპიტალიზმის გადაზრდა მონოპოლისტურ კაპიტალიზმში — იმპერიალიზმში.

საფრანგეთ-პრუსიის ომის შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა ევროპის პოლიტიკური რუკა. ამ ომში საფრანგეთი დამარცხდა. მისი არმია არ აღმოჩნდა ისე ძლიერი, როგორც მას, საზოგადოებრივი აზრის მოტყუების მიზნით, გვიხატავდა საფრანგეთის იმპერატორი ნაპოლეონ III¹.

ომმა, რომელიც შინაგანი ღრმა პოლიტიკური კრიზისიდან გამოსვლის მიზნით საფრანგეთის ბონაპარტისტულმა ხროვამ თავს მოახვია ფრანგ ხალხს, დააჩქარა მეორე იმპერიის კრახი. 1870 წლის 4 სექტემბერს მომხდარი რევოლუციის შედეგად საფრანგეთი რესპუბლიკად გამოცხადდა.

საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს კაპიტალიზმის მსოფლიო სისტემამ მიიღო პირველი დარტყმა — გამოცხადდა პარიზის კონფერენცია, რომელიც წარმოადგენდა პროლეტარიატის დიქტატურის პირველ რევოლუციურ ორგანოს კაცობრიობის ისტორიაში.

საფრანგეთ-პრუსიის ომიდან პრუსია გამარჯვებული გამოვიდა. ამ ომის შედეგად დამთავრდა გერმანიის ეროვნული გაერთიანება. 1871 წლის 18 იანვარს ვერსალის სასახლის სარკეებიან დარბაზში გამოცხადდა გერმანიის იმპერიის შექმნა.

გერმანიის გაერთიანება მოხდა არა „ქვემოდან“, რევოლუციური გზით, არამედ „ზემოდან“, რეაქციული გზით, პრუსიის იუნკრული მონარქიის მეთაურობით, საგარეო ომების გზით, როგორც ბისმარკი ამბობდა „რკინითა და სისხლით“, „ცეცხლითა და რკინით“, „ხიშტების დახმარებით“².

¹ Желубовская Э. А., „Крушение Второй империи и возникновение Третьей республики во Франции“. М. 1956. стр. 222.

² Бисмарк О. „Мысли и воспоминания“. Перевод с немецкого. Т. 1. М. 1940, стр. X, XI.

ილია ტაბალუა

ვ. ი. ლენინი წერდა: „გერმანიის გაერთიანება აუცილებელია იმისათვის, რომ დღესაც რევოლუციური გაერთიანება ვერ მოხერხდა, ბისმარკმა ეს განახორციელა კონტრრევოლუციურად, იუნკრულად“¹.

გერმანია, რომელიც დაქუცმაცებული იყო პატარა სახელმწიფოებად და სამთავროებად, რომელთაგან ზოგიერთი იმდენად პატარა იყო, რომ, ჰენრიხ ჰეინეს გამოთქმით, შეიძლებოდა ფეხსაცმლის ძირზე მიგვეკრა და წაგველო², ახლა ერთიან იმპერიად გამოცხადდა.

გერმანიის იმპერია თავიდანვე დაადგა იმპერიალისტურ, აგრესიულ გზას. ვ. ი. ლენინმა შემდეგი შეფასება მისცა გერმანიის გაერთიანებული სახელმწიფოს შექმნას: „გაჩნდა ახალი მტაცებელი, 1871 წელს შეიქმნა ახალი კაპიტალიზმის სახელმწიფო, რომელიც განუზომლად უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე ინგლისი“³.

1870 წლის სექტემბერში იტალიის ჯარებმა დაიკავეს რომი, რომელიც გამოცხადდა იტალიის დედაქალაქად. დამთავრდა იტალიის გაერთიანება. შეიცვალა მდგომარეობა ხმელთაშუა ზღვის რაიონსა და ბალკანეთში. ევროპაში ამ ორი სახელმწიფოს — გაერთიანებული გერმანიისა და იტალიის — გამოჩენამ მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა თანაფარდობა, რაც პირველ რიგში ხელსაყრელი არ იყო საფრანგეთისა და რუსეთისათვის.

მაგრამ, მეორე მხრით, ამ ომში საფრანგეთის დამარცხებით რუსეთმა ისარგებლა. მან მიაღწია 1856 წლის პარიზის საზავო ხელშეკრულების იმ მუხლების გაუქმებას, რომლებიც რუსეთს უკრძალავდნენ ჰყოლოდა შავ ზღვაში სამხედრო-საზღვაო ფლოტი და აეგო სამხედრო სიმაგრეები შავი ზღვის სანაპიროზე.

გაერთიანების შემდეგ გერმანია ჩქარი ტემპით ძლიერდებოდა. გერმანიის კაპიტალიზმმა უკვე XIX საუკუნის 70-ანი წლებიდან იწყო იმპერიალიზმში გადასვლა. „გერმანიის იმპერიის შექმნამ ძირითადი ცვლილებები შეიტანა ევროპის საერთაშორისო მდგომარეობაში. რუსეთსა და საფრანგეთს გაუჩნდათ საშიში მეზობელი, რომელსაც თვალი სხვის მიწებზე ეკირა და რომელიც მნიშვნელოვან სამხედრო ძალას ფლობდა. ასეთი მეზობლის არსებობა იწვევდა განგაშს და ხელს უწყობდა გამალებულ შეიარაღებას. 1871 წლის შემდეგ ევროპაში დამყარდა „შეიარაღებული“ მშვიდობა. ამ საფარველის ქვეშ მიმდინარეობდა განუწყვეტელი მზადება გარდუვალი ახალი ომისათვის“⁴.

1871 წლის 10 მაისს მაინის ფრანკფურტში საფრანგეთის ადოლფ ტიერის მთავრობის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს სამარცხვინო ზავს გერმანიასთან⁵. საფრანგეთ-გერმანიის შორის საზავო მოლაპარაკებების ისტორიამ,

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 130.

² Бисмарк О. „Мысли и воспоминания“ Т. 1. М. 1940, стр. XI.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 486.

⁴ История Дипломатии Т. II, М. 1945, стр. 3.

⁵ „ფრანკფურტის ხელშეკრულების სრული ტექსტი იხ. Ротштейн Ф. А. „Из истории Пруско-Германской империи“. М. 1948, стр. 186 — 190.

როგორც ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, კიდევ ერთხელ ცხადყო, თუ რატომ უნდა უღმა საფრანგეთმა სამშობლო როგორ მიჰყიდა ბისმარკს¹.

ფრანკფურტის საზავო ხელშეკრულება არ ნიშნავდა მარტო ერთი ქვეყნის დამარცხებას და მეორის გამარჯვებას. მისი შედეგები უფრო შორს მიდიოდა. გერმანიის იმპერია არ ფიქრობდა დარჩენილიყო მარტო იმ ფარგლებში, რაც მას იმ დროისათვის გააჩნდა. უკვე გერმანიის იმპერიის შექმნის შოშხანით დასაწყისიდან მისი აგრესიული გეგმები. თვით ეს იმპერია „შეიქმნა როგორც აგრესიული, მტაცებლური სახელმწიფო, რომელმაც მემკვიდრეობით მიიღო პრუსიის ძველი მილიტარისტული ტრადიციები“².

საფრანგეთი კი დასუსტდა. იგი დროებით გამოვიდა დიდ სახელმწიფოთა რიცხვიდან³. დაკარგა ელზასი და ლორენის ნაწილი — ეკონომიურად და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ტერიტორია. საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარი ამ რაიონში გაყვანილ იქნა იმ ვარაუდით, რომ მათ შორის მოსალოდნელი იყო ახალი ომი. საფრანგეთმა დაკარგა ბუნებრივი ზღუდეები ვოგეზის მთების სახით. ამიერიდან გერმანიას გზა ხსნილი ჰქონდა პარიზისაკენ. საფრანგეთი აღმოჩნდა გერმანიის ახალი თავდასხმის აშკარა საშიშროების წინაშე, რაც ხელს უწყობდა საფრანგეთში შეიარაღებისაკენ მისწრაფებას, რევანშისტულად განწყობას.

ამრიგად, ფრანკფურტის საზავო ხელშეკრულებამ ვერ მოაგვარა სადავო საკითხები საფრანგეთსა და გერმანიას შორის. პირიქით, მან კიდევ უფრო გაამწვავა წინააღმდეგობა ამ ორ სახელმწიფოს შორის. საფრანგეთი ვერ შეურიგდებოდა ამ მძარცველურ ზავს. ამას გრძნობდა ბისმარკიც, რომელსაც მოსვენებას არ აძლევდა საფრანგეთის მხრიდან მოსალოდნელი რევანში. საფრანგეთი ბისმარკს გერმანიის ისტორიულ მტრად მიაჩნდა. „საფრანგეთთან, — ამბობდა ბისმარკი, — ჩვენ ვერასოდეს ვერ ვიცხოვრებთ მშვიდობიანად“⁴. ფრანგი ისტორიკოსი ჟ. ანოტო წერდა: „საზავო ხელშეკრულება ხელმოწერილ იქნა, მაგრამ მშვიდობა არ იქნა დამყარებული“⁵.

საფრანგეთ-პრუსიის ომის მძიმე შედეგებმა საფრანგეთის მმართველი წრეების წინაშე დააყენა ორი ძირითადი საკითხი: 1. საშინაო პოლიტიკაში — ქვეყნის ეკონომიკისა და შეიარაღებული ძალების აღდგენა და გაძლიერება, რათა ქვეყანა უფრო ძლიერი დახვედროდა გერმანიის მხრიდან მოსალოდნელ ახალ თავდასხმას, ხოლო უკეთეს შემთხვევაში დაებრუნებია გერმანიის მიერ მოტაცებული ელზას-ლორენი; და 2. საგარეო პოლიტიკაში —

¹ ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 18, გვ. 592.

² Хвостов В. М. „Россия и германская агрессия в дни европейского кризиса 1887 г. (к предистории франко-русского союза)“ Исторические записки“, т. 18, 1946 г., стр. 201.

³ Hanotaux G. „Histoire de la France contemporaine (1871—1900)“, т. I, p. 306—309.

⁴ Бисмарк О. „Мысли и воспоминания“ т. 1, М. 1940, стр. XXVIII.

⁵ Hanotaux G. „Histoire de la France contemporaine (1871—1900)“, т. I, p. 285.

მოენახა ძლიერი მოკავშირე, რომელიც საჭიროების შემთხვევაში ვერცხლში ამოუდგებოდა და მისი ხელახლა განადგურების საშუალებას არ მისცემდა გერმანიას.

იმ დროს საფრანგეთის პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა (ტიერი, გამბეტა, დე ბროილი, დეკაზი და სხვ.) კარგად იცოდნენ, რომ უახლოეს წლებში საფრანგეთისათვის აუცილებელი იყო მშვიდობა. საჭირო იყო ქვეყნის ფეხზე დაყენება: გერმანიასთან ურთიერთობის ახალ გართულებათა გარეშე, ფრანკფურტის ზავით გათვალისწინებული პირობების შესრულება. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს საფრანგეთის მთავრობის საინსტრუქციო წერილი, რომელიც 1871 წლის 30 ივნისს პარიზიდან გაეგზავნა ბერლინში საფრანგეთის საქმეთა რწმუნებულს მარკიზ დე გაბრიაკს¹.

საფრანგეთის მთავრობის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი იყო, რაც შეიძლება მალე მიეღწია გერმანელი ოკუპანტებისაგან საფრანგეთის ტერიტორიის განთავისუფლებისათვის². ხოლო საფრანგეთ-გერმანიას შორის არსებული დაძაბულობის შენელების მიზნით პარიზის მთავრობას სურდა გერმანიის მთავრობის წინაშე დამსახურებინა ნდობა ვალდებულებათა ზუსტად შესრულებით, პოლიტიკურ მოღვაწეთა მიერ წარმოთქმული სიტყვების ზომიერებით და სხვ. ამასთან, დე გაბრიაკს უნდა მიეღო ზომები, რათა გერმანიასაც პირნათლად შეესრულებინა საზავო ხელშეკრულების პირობები.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ინსტრუქციის ის ნაწილი, სადაც ლაპარაკია საფრანგეთის მთავრობის საერთო პოლიტიკაზე. „რაც შეეხება საერთო პოლიტიკას, ეს არის მშვიდობა. ჩვენს მტკიცე სურვილს შეადგენს აღვადგინოთ ქვეყანა, წესრიგით. სამუშაოებით, თავისუფლებით; შევქმნათ ზომიერი რესპუბლიკა იმ ფრანგების მეთაურობით, რომლებიც იქნებიან უკეთესი და ყველაზე დიდი მოქალაქეები... იმისათვის, რათა მიღწეულ იქნას ხანგრძლივი ზეგავლენა გერმანელებზე, საჭიროა ვიყოთ ზომიერნი, მტკიცე, ზუსტი, პუნქტუალური, ყურადღებით მოვეპყროთ დეტალებს, არასოდეს არ გავაღიზიანოთ ისინი და დაეუმტკიცოთ მათ ჩვენი სისწორე მათი შეურაცხოფის გარეშე“³.

საფრანგეთ-პრუსიის ომმა საფრანგეთის მმართველი წრეებისათვის ნათელი გახადა, რომ ძლიერი მოკავშირის გარეშე საფრანგეთს არ შეუძლია ომი აწარმოოს დიდ სახელმწიფოსთან. მაშასადამე, დამოუკიდებლობის შენარჩუნებასა და გერმანიის მხრივ ახალი თავდასხმის შემთხვევაში თავდაცვის უზრუნველყოფისათვის და აგრეთვე იმ მიზნით, რომ ოდნავ ეფიქრა დაკარგუ-

¹ Documents Diplomatiques Français (1871 — 1914). Ministère des Affaires Étrangères, Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914: I-re série (1871 — 1900)“, tome I, d. № 14, p. 30 — 31. შემდგომში იხ. შემოკლებით: „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, tome...

² Ibid, p. 30.

³ Ibid, p. 31.

ლი ტერიტორიის დაბრუნებაზე, საფრანგეთს, ჯერ ერთი, რაც შეეძლო, უნდა აღედგინა თავისი ძალები და, მეორეც, უნდა მოენახა ძლიერი მოკავშირე.

1872 წელს სამხედრო რეფორმის საკითხების განხილვის დროს ტიერი აღნიშნავდა, რომ მილიონიანი არმიის არსებობის დროსაც საფრანგეთისათვის აუცილებელია მოკავშირე. გამბეტა მიუთითებდა, რომ საფრანგეთის სამხედრო ძლიერების გაზრდის გზით უფრო ადვილად მოინახებოდა მოკავშირე. ამ აზრისა იყვნენ მონარქისტული წრეების წარმომადგენლებიც — დეკაზი, შოდორდი და სხვ. ¹ მათ კარგად იცოდნენ, რომ სუსტ საფრანგეთთან სამხედრო კავშირს არავინ არ დასდებდა და ეს კიდეც ცხადჰყო ტიერის მოგზაურობამ პეტერბურგში და ევროპის სხვა ქალაქებში ².

მაგრამ რომელი შეიძლებოდა ყოფილიყო ის ქვეყანა, რომელიც გაჭირვების შემთხვევაში ნხარში ამოუდგებოდა საფრანგეთს? ამ კითხვაზე პასუხი რომ გავცეთ, საჭიროა ორიოდ სიტყვით შევეხოთ საკითხს იმის შესახებ, თუ როგორი იყო საფრანგეთის დამოკიდებულება იმ პერიოდში ევროპის სახელმწიფოებთან.

საფრანგეთში მეორე იმპერიის არსებობის დროს ადგილი ჰქონდა მთელ რიგ უთანხმოებას იტალიასა და საფრანგეთს შორის. ამ უთანხმოების ერთ მიზეზს წარმოადგენდა ის, რომ ნაპოლეონ III-მ თავისი შეიარაღებული ძალები გაგზავნა რომში პაპის დასაცავად. საფრანგეთ-იტალიის ურთიერთობა ვერ გაუმჯობესდა მას შემდეგაც, რაც ნაპოლეონ III-მ პრუსიასთან მდგომარეობის გათულებასთან დაკავშირებით ეს ჯარები უკან გამოიწვია საფრანგეთში და რომი იტალიის დედაქალაქი გახდა, რადგან, როგორც იტალიის გაზეთები აღნიშნავდნენ საფრანგეთის ტიერის მთავრობასა და პაპს შორის კვლავ გრძელდებოდა კარგი ურთიერთობა. ამდენად იტალიის მთავრობა უნდობლობით ეკიდებოდა ტიერის მთავრობას ³. ამასთან, 1871 წლის გაზაფხულიდან უკვე ცხადი გახდა, რომ იტალიის მთავრობას კურსი ჰქონდა აღებული გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთთან დაახლოებისაკენ. იტალია თავისი საგარეო პოლიტიკური გეგმების განხორციელებაში დასაყრდენს ამ ორ სახელმწიფოში ხედავდა. ეს კარგად ესმოდათ პარიზში და ამის შესახებ აშკარად წერდნენ საფრანგეთის გაზეთებში. საფრანგეთ-იტალიის დაახლოებას ხელს უშლიდა ის გარემოებაც, რომ მათი ინტერესები ერთმანეთს ეჯახებოდა აფრიკაში. ეს გარემოება გამორიცხავდა საფრანგეთ-იტალიის კავშირის შექმნას.

როგორც მოკავშირე, არც ავსტრია-უნგრეთი წარმოადგენდა საიმედოს საფრანგეთისათვის, XIX საუკუნის 70-ანი წლებიდან სულ უფრო მტკიცდებოდა ურთიერთობა გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთს შორის. ამაში პარიზ-

¹ Манфред, А. З. „Внешняя политика Франции 1871—1891 г. г.“, стр. 69.

² 1870 წლის სექტემბერში ტიერმა იმგზაურა ლონდონში, პეტერბურგში, ვენაში, ფლორენციაში. იხ. A. Thiers „Notes et souvenirs, 1870—1873“, p. 21.

³ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. I, doc. № 35, p. 53.

ში დარწმუნდნენ კერძოდ მას შემდეგ, რაც ავსტრია-უნგრეთში საგარეო პოლიტიკას სათავეში ჩაუდგა უნგრელი გრაფი დიულა ანდრაში — უფროსი. ანდრაში იყო ჯერ მთავრობის მეთაური (1867 წ.), ხოლო შემდეგ საგარეო საქმეთა მინისტრი (1871 — 1879 წწ.). იგი დიდ როლს თამაშობდა ავსტრია-უნგრეთის საგარეო პოლიტიკის განსაზღვრაში. საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს იგი მხარს უჭერდა ავსტრია-უნგრეთის ნეიტრალიტეტს, რაც სასურველი იყო გერმანიისათვის. შემდგომში ანდრაში აქტიურად იბრძოდა ბერლინისა და ვენის დაახლოებისათვის.

რაც შეეხება ინგლისს, აქ მდგომარეობა ასეთი იყო: ინგლისში არ ეშინოდათ გერმანიის კონკურენციისა. ლონდონში, ჯერ კიდევ კარგად არ ჰქონდათ წარმოდგენილი, თუ რა შეიძლებოდა მოჰყოლოდა საფრანგეთ-პრუსიის ომში პრუსიის გამარჯვებას და გერმანიის იმპერიის შექმნას. მეორე მხრით, ინგლის-საფრანგეთს შორის აღდილი ჰქონდა წინააღმდეგობას კოლონიურ საკითხებში. მართალია, საფრანგეთ-პრუსიის ომში საფრანგეთის დამარცხების შემდეგ ვერსალის მთავრობას კოლონიების თავი არ ჰქონდა, მაგრამ მოსალოდნელი იყო, რომ თავისი საშინაო და საგარეო პოზიციების განმტკიცების შემდეგ საფრანგეთის ბურჟუაზია კვლავ შეუდგებოდა თავისი კოლონიური გეგმების განხორციელებას. საფრანგეთ-ინგლისის ინტერესები ერთმანეთს ეჯახებოდნენ მსოფლიოს მთელ რიგ რაიონებში. ეს გარემოება გამოიწვია ვაპარიზ-ლონდონის დაახლოებას.

ამდენად, საფრანგეთის ერთადერთი მოკავშირე პირველ რიგში შეიძლება იყოს ყოფილიყო მხოლოდ რუსეთი. თუმცა აქაც არსებობდა ხელშემშლელი პირობები, მაგრამ ეს პირობები არ შეიძლებოდა ყოფილიყო გადამწყვეტი. საფრანგეთის მეორე იმპერიის არსებობის დროს ნაპოლეონ III-ის მთელმა რიგმა ნაბიჯებმა გამოიწვიეს რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობის ერთდაგვარი გაუარესება — პეტერბურგში კმაყოფილი არ იყვნენ რუსეთის მიმართ საფრანგეთის მთავრობის პოლიტიკით მთელ რიგ საკითხებში. საფრანგეთ-პრუსიის ომის დროს, მართალია, რუსეთი ნეიტრალიტეტს იცავდა, მაგრამ იგი კეთილმეზობლურად იყო განწყობილი პრუსიის მიმართ. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ საზოგადოებრივი აზრი რუსეთში საფრანგეთის მხარეზე იყო. რუსეთში ბევრს სრულიად სწორად ესმოდა, რომ საფრანგეთ-პრუსიის ომში პრუსიის გამარჯვება და ამის შედეგად გერმანიის იმპერიის შექმნა მშვიდობას არ მოუტანდა ევროპას; რომ ამ ომში პრუსიის გამარჯვება გამოიწვევდა რეაქციის გაძლიერებას ევროპაში.

პრუსიის გამარჯვებამ ზედიზედ სამ ომში და გერმანიის იმპერიის შექმნამ ბევრი ჩააფიქრა რუსეთში იმის შესახებ, რომ გაერთიანებული და ძლიერი გერმანია ერთნაირად საშიშია როგორც საფრანგეთის, ისე რუსეთისთვისაც. ასე ემთხვეოდა ერთმანეთს თანდათანობით აზრი პეტერბურგში და პარიზში გერმანიისადმი დამოკიდებულების საკითხში. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჯერ ნაადრევი იყო ლაპარაკი ამ ორ ქვეყანას შორის სამხედრო კავშირის დადებაზე. ომში დამარცხებულ და სუსტ საფრანგეთთან კავშირის დადებაზე ჯერ რუსეთი არ წავიდოდა. «არა, რუსეთი მზად არ არის, მე ხაზს

ვუსვამ ამ სიტყვას, — წერდა საფრანგეთის ელჩი რუსეთში გენერალ-ლე-ფლორ-თაის მთავრობას, — არ არის განწყობილი დღეს შემოგვიერთდეს ჩვენ... ეინაიდან, იმისათვის, რათა ჩვენთან გაერთიანდეს, საჭიროა, რომ ჩვენ ისევ წარმოვადგენდეთ რეალურ ძალას¹.

ამავე დროს ბისმარკი ცდილობდა არ დაეშვა საფრანგეთის ეკონომიური და პოლიტიკური გაძლიერება. 1882 წლის 20 დეკემბერს ბისმარკი წერდა თავის ელჩს საფრანგეთში არნიმს: „საფრანგეთის ჩვენდამი მტრული დამოკიდებულება გვაგაძლიერებებს ჩვენ, რათა ის იყოს სუსტი“². ამასთან, გერმანიის მმართველი წრეების საგარეო პოლიტიკის მეორე მთავარი მიზანი იყო არ დაეშვა საფრანგეთის დაახლოება არც რუსეთთან და არც ავსტრიასთან. ამის შესახებ ბისმარკი არნიმს წერდა: „სანამ საფრანგეთს არ ეყოლება მოკავშირეები, ჩვენ არ უნდა გვეშინოდეს მისი“³.

1873 წლის 16 სექტემბერს საფრანგეთმა დაამთავრა კონტრიბუციის გადახდა და გერმანიის სარკუპაციო ნაწილების უკანასკნელმა ჯარისკაცმა დატოვა საფრანგეთის ტერიტორია, მაგრამ ბისმარკი არ ისვენებდა. იგი ეძებდა მიზეზებს ახალი გართულების წარმოშობისათვის საფრანგეთთან ურთიერთობაში.

1875 წლისათვის გერმანიაში კვლავ თავი წამოყო ანტიფრანგულმა მოძრაობამ. წინა პერიოდისაგან განსხვავებით, ახლა გერმანიის მმართველ წრეებს უნდოდათ გერმანიის ბურჟუაზიის ფართო წრეებთან ერთად ემოქმედათ. ბურჟუაზიის ეს დაინტერესება იმით იყო გამოწვეული, რომ საფრანგეთთან ომის შემთხვევაში გაიზრდებოდა სამხედრო შეკვეთების რაოდენობა მრეწველობაში. ამასთან, ომი იშვიათი გამოსავალი იყო იმ მძიმე ეკონომიური მდგომარეობიდან, რომელშიც მაშინ მოექცა გერმანია.

როგორი იყო ამ შემთხვევაში ინგლისის პოზიცია? ინგლისმა არ აღმოუჩინა საფრანგეთს დროული მხარდაჭერა. მართალია, ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი დერბი არწმუნებდა საფრანგეთს, რომ არავითარი საშიშროება მოსალოდნელი არ არისო, მაგრამ ფაქტიურად ინგლისი ჩაერია საქმეში მხოლოდ მაშინ, როცა რუსეთის აქტიური მოქმედების შედეგად მოელო ბოლო ახალი ომის საშიშროებას საფრანგეთ-გერმანიას შორის. დოც. ი. ვ. ბორისოვის მოსწრებული შენიშვნით, „ინგლისის მთავრობა შეეცადა მოემკა დათესვის გარეშე“⁴. ინგლისი შეეცადა შესულიყო რუსეთის დიპლომატიის მიერ გადებულ კარებში.

საფრანგეთში კარგად ესმოდათ, თუ ვინ შეასრულა გადამწყვეტი როლი საფრანგეთის ახალი ომისაგან გადარჩენის საქმეში. ფრანგული გაზეთი „რე-

¹ Büchler F. „Das Verhältnis Frankreichs zu Russland 1871 — 1878“ 1944, S. 20. Цитировано у Манфедя, А. З. Указ. соч. стр. 85.

² „Die Grosse Politik“, Bd. I, № 95, s. 159 — 160.

³ Hippaux E. „Histoire diplomatique de la Troisième République. 1870 — 1889“, p. 90.

⁴ Борисов Ю. В. „Уроки истории Франции и современность“, М. 1955, стр. 20.

პუბლიკ ფრანსეზ“ წერდა: „ევროპა არასოდეს არ დაიფიქსებს, რომ მშვიდობის საქმეში ის ახლა დავალებულია რუსეთის წინაშე“¹.

ამრიგად, ამ საქმეში გადამწყვეტი როლი შეასრულა რუსეთმა და არა ინგლისმა. პოლ ლაფარგი წერდა: „...სწორედ რუსეთმა უზრუნველყო მშვიდობა საფრანგეთსა და გერმანიას შორის. ბისმარკი, უდავოდ, დიდი ხნით აღრე დაესხმოდა თავს საფრანგეთს, რათა დაექუცმაცებინა იგი და სავსებით უვნებელყო საშიში მტერი, მაგრამ მას აჩერებდა შიში აღმოსავლეთიდან თავდასხმისა მაშინ, როცა მისი სამხედრო ძალები დაკავებული იქნებოდნენ დასავლეთში“².

ამიტომ ცხადია, ბისმარკისათვის გადამწყვეტი იყო რუსეთის პოზიცია. ბისმარკი ყოველნაირად ცდილობდა მიეღწია რუსეთთან კეთილ-მეზობლური დამოკიდებულებისათვის ან რუსეთის ნეიტრალიტეტისათვის გერმანია-საფრანგეთის კონფლიქტის შემთხვევაში. ამ მიზნით 1875 წლის 5 თებერვალს ბისმარკმა სპეციალური მისიით პეტერბურგში გაგზავნა თავისი ნდობით აღჭურვილი თანამშრომელი დიპლომატი რადოვიცი.

რადოვიცის მისიის მიზანი იყო გაეგო რუსეთის პოზიცია საფრანგეთ-გერმანიის კონფლიქტის შემთხვევაში. გორჩაკოვს, რომელმაც მიიღო რადოვიცი, ამ უკანასკნელმა გადასცა, რომ გერმანია დადებითად უყურებს რუსეთის გეგმებს აღმოსავლეთში. რადოვიცის ამ საუბრიდან აშკარად ჩანდა, რომ გერმანელები მზად იყვნენ მხარი დაეჭირათ რუსეთისათვის აღმოსავლეთის საკითხში, მაგრამ სამაგიეროდ უნდა მიეღოთ რუსეთის მხარდაჭერა დასავლეთში, მაგრამ რუსეთმა მხარი არ დაუჭირა გერმანიის აგრესიას საფრანგეთის წინააღმდეგ. ასე ჩაიშალა რადოვიცის მისია პეტერბურგში.

1875 წლის კრიზისის ერთადერთი სწორი და სრული გაშუქება მოგვცეს საბჭოთა მეცნიერებმა ა. ს. იერუსალიმსკიმ, ვ. მ. ხვოსტოვმა, ა. ზ. მანფრედმა, ა. ვ. ბორისოვმა³.

1879 წლის შემოდგომაზე ბისმარკმა ენერგიულად მოკიდა ხელი ავსტრია-გერმანიის ხელშეკრულების მომზადების საქმეს. იგი ხელმოწერილ იქნა 1879 წელს.

ავსტრია-უნგრეთის ხელშეკრულება, რომელიც განსაზღვრავდა გერმანიის საგარეო პოლიტიკას პირველ მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხებამდე, წარმოადგენდა პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდში შექმნილი კავშირებიდან პირველს, რომელმაც მიგვიყვანა ევროპის სახელმწიფოებს შორის

¹ Борисов Ю. В. „Уроки истории Франции и современность“, М. 1955 г. 20.

² Лафарг П., Соч. т. 1, М., 1925, стр. 127.

³ Ерусалимский А. С. „Военная тревога 1875 г.“, „Ученые записки Института истории РАНИОН“, т. 6, 1928, стр. 146—184; Хвостов В. М., „История дипломатии“ т. 2, гл. 1; Манфред А. З. „Из предистории франко-русского союза“. „Вопросы истории“, 1947 г. № 1, стр. 24—52; Манфред А. З. „Внешняя политика Франции 1871—1891 гг.“, М., 1952 г., стр. 137—179. Борисов Ю. В. „Русско-Французские отношения после Франкфуртского мира, М., 1951 г., стр. 199—270.

კოალიციების შექმნამდე და ევროპის ორ მტრულ ბანაკად გაყოფამდე, რაც წინ უსწრებდა პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომს. „ავსტრია-გერმანიის სამოქალაქო ხელშეკრულება შედგენილ იქნა როგორც თავდაცვითი. სინამდვილეში იგი აღმოჩნდა უამრავ გართულებათა წყარო“¹. ავსტრია-გერმანიის ხელშეკრულება იყო 1914 — 1918 წწ. იმპერიალისტური ომის ერთ-ერთი საფუძველი. მან დასაბამი მისცა სამხედრო კოალიციების შექმნას, რომლებიც ერთმანეთს დაეჯახენ პირველ მსოფლიო ომში.

1880 წლის სექტემბერში საფრანგეთის მთავრობას სათავეში ჩაუდგა ჟიულ ფერი. მის დროს საფრანგეთი დაადგა აქტიური კოლონიური პოლიტიკის გზას. ბისმარკი ხელს უწყობდა ამას, რათა საფრანგეთის ყურადღება ჩამოეშორებია ევროპის საქმეებისაგან, კერძოდ ელზას-ლორენისაგან.

ამ მხრივ საინტერესოა ბერლინში საფრანგეთის ელჩის სენ-ვალის საუბარი ბისმარკთან და ფონ ბიულოვთან². როცა ბისმარკთან საუბარში სენ-ვალე შეეხო ტუნისის საკითხს, ბისმარკმა ელჩს განუცხადა: „მერე რა! მე მგონია, რომ ტუნისის მსხალი უკვე მომწიფდა და დადგა დრო თქვენთვის, რომ ის მოწყვეტოთ; ბეის თავხედობა აგვისტოს მზედ იქცა აფრიკის ამ ხილისათვის, რომელიც ახლა შეიძლება მალე გაფუჭდეს ან შეიძლება ვინმემ მოიპაროს, თუ მას თქვენ დიდხანს დატოვებთ ხეზე; მე არ ვიცი გიტაცებთ თუ არა ეს თქვენ ან რა გინდათ თქვენ გაიგოთ, მაგრამ მე გირჩევთ ამას...“³

იტალიას არ მოსწონდა საფრანგეთის მოქმედება ტუნისში, მაგრამ ამ საკითხში იტალიის მიმართ ბისმარკმა მტკიცე პოზიცია დაიკავა. ენებოდა რა იტალიის მოქმედებას, ბისმარკმა სენვალის უთხრა: „საკმარისია მე მათ (იტალიელებს. — ი. ტ.) კბილები ვაჩვენო, რომ ისინი მაშინვე ჩაყვინთავენ, მაგრამ როგორც კი ზურგს შეეაბრუნებ, ისინი ბავშვებივით თავს ამოყოფენო“. და შემდეგ: „...თუ სადმე მსოფლიოში ქორწილია, ეს არ არის საკმაოდ საბაბი იმისათვის, რომ მათ (იტალიელებს. — ი. ტ.) საქორწილო ნამცხვარი მისცენო“⁴.

ბისმარკი აქ ყოველგვარ უხეშ სიტყვებს ხმარობს იტალიელების მიმართ და დასძენს, რომ „მათ მაღა მოუვიდათ კბილების ამოსვლამდეო.“ „...ისინი თავის თავს თვლიან რომელი კეისრების შთამომავლად და ავიწყლებათ, რომ უკანასკნელი იყო რომულუს ავგუსტული“⁵.

ტუნისის ექსპედიციის საკითხი სწრაფად გადაწყდა საფრანგეთში. 1881 წლის მაისში ტუნისის დაპყრობილ იქნა საფრანგეთის მიერ. იგი გამოცხადდა საფრანგეთის პროტექტორატად. ბისმარკმა და ვილჰელმ I-მა მიულოცეს სენვალის საფრანგეთის ეს წარმატება⁶. საფრანგეთის ექსპანსია ჩრდილოეთ

¹ История дипломатии, т. II, стр. 54.

² „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. II, doc. № 367, 369.

³ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. II, doc. № 369, p. 411; Bourgeois et Pagès. „Les Origines et les Responsabilités de la Grande guerre“. Paris. 1921, p. 365.

⁴ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. II, doc. № 369, p. 414.

⁵ Ibid., p. 415.

⁶ Ibid., t. IV, doc. № 2, p. 2.

ატრიკაში განგაშს იწვევდა იტალიის მმართველ წრეებში, მაგრამ ბისმარკმა ეს აწყობდა.

ავსტრია-გერმანიის ხელშეკრულების დადების შემდეგ სწრაფი ტემპით ხდება გერმანია-იტალიის დაახლოება. 1882 წლის მაისში იტალია შეუერთდა ავსტრია-გერმანიის კავშირს.

ამავე პერიოდში თანდათანობით უარესდებოდა ურთიერთობა რუსეთსა და გერმანიას შორის. პირველ ხანებში ამ ორ ქვეყანას შორის მიმდინარეობდა ეკონომიური ბრძოლა, რომელიც გაიშალა რუსეთის შინაგან ბაზარზე, სადაც გასული საუკუნის 70-ანი წლების ბოლომდე გერმანიის მრეწველობას გაბატონებული ადგილი ეკავა¹.

მიუხედავად ამისა, ბისმარკი კიდევ ერთხელ შეეცადა მოესინჯა ნიადაგი პეტერბურგში. მან მიმართა რუსეთის მთავრობას წინადადებით, რათა ამ უკანასკნელს დაეცვა ნეიტრალიტეტი გერმანია-საფრანგეთის კონფლიქტის შემთხვევაში. სამაგიეროდ ბისმარკი რუსეთს დაჰპირდა მხარდაჭერას აღმოსავლეთის საკითხში.

ბისმარკის აზრით, შეიძლებოდა რუსეთ-გერმანიის კავშირიც კი შექმნილიყო შემდეგ პირობებში²: 1) გერმანია ცნობდა რუსეთის განუსაზღვრელ უფლებებს ბულგარეთში და რუმელიაში, თუ ეს უკანასკნელი შეუერთდებოდა ბულგარეთს; 2) რუსეთს შეიძლებოდა იმედი ჰქონოდა გერმანიის მეგობრული ნეიტრალიტეტისა, თუ რუსეთი მოინდომებდა დაუფლებოდა შავი ზღვის გასაღებს. ასეთ შემთხვევაში „გერმანიას თავის მხრივ შეიძლებოდა ასეთივე მეგობრული ნეიტრალიტეტის იმედი ჰქონოდა რუსეთის მხრიდან, ყოველგვარი კონფლიქტის შემთხვევაში, რომელსაც შეიძლებოდა ადგილი ჰქონოდა გერმანიასა და საფრანგეთს შორის“³. ორივე მხარე ცნობდა ავსტრია-უნგრეთის ტერიტორიულ მთლიანობას, რაც აუცილებელი იყო ევროპაში თანაფარდობის შენარჩუნებისათვის. ამავდროს ისინი ცნობდნენ სერბეთის სამეფოს დამოუკიდებლობას იმ მომენტისათვის არსებულ ფარგლებში⁴.

როცა ბისმარკმა დაინახა, რომ სამი იმპერატორის კავშირი სუსტი აღმოჩნდა, იგი შეეცადა ამ კავშირის შეცვლას. ბისმარკმა რუსეთს გააცნო ავსტრია-გერმანიის საიდუმლო ხელშეკრულება (1879 წლის) და ავსტრიის ზურგს უკან შესთავაზა რუსეთის ორმხრივი ხელშეკრულება. ეს ხელშეკრულება გულისხმობდა რუსეთისა და გერმანიის ურთიერთ ნეიტრალიტეტს, თუ რომელიმე მათგანი ჩაებმებოდა ომში. ამასთან, გათვალისწინებული იყო, რომ: იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთი თავს დაესხმოდა ავსტრია-უნგრეთს ან გერმანია-საფრანგეთს, ხელშეკრულება ძალას დაკარგავდა. ამრიგად, გერმანიის მდგომარეობა ასეთი იყო: იტალიასთან დადებული ხელშეკრულებით

¹ Лященко П. И. „История народного хозяйства СССР“, т. II, М. 1952, стр. 193.

² „Die Grosse Politik“. Bd, 5, № 1063, S 214 — 215.

³ Ibid., S. 215.

⁴ „Die Grosse Politik“, Bd. 5, № 1063, S. 215.

გერმანია თავს იზღვევდა საფრანგეთთან ომის შემთხვევაში, ავსტრია-უნგრეთთან დადებული ხელშეკრულებით — რუსეთთან ომის შემთხვევაში. ხოლო ახლა, რუსეთთან დადებული ხელშეკრულებით ბისმარკმა ამ მხრიდანაც გადაიზღვია თავი (აქედან თვით რუსეთ-გერმანიის ხელშეკრულების სახელწოდება — „გადაზღვევის ხელშეკრულება“). ამით დროებით შეაჩერა ბისმარკმა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის დადება. მაგრამ მხოლოდ დროებით.

ცხადია. პარიზში თვალყურს ადევნებდნენ რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობის ყოველ დეტალს. რუსეთის მთავრობის პოზიციას, ისევე როგორც 1875 წელს, ახლაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა საფრანგეთისათვის. 1887 წლის 15 თებერვალს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ემილ ფლურანსმა წერილით მიმართა თავის ელჩს პეტერბურგში დე ლაზულეს¹.

ფლურანსი აღნიშნავდა, რომ გერმანია ყოველგვარ ხერხს მიმართავს იმისათვის, რათა გამოიწვიოს გართულება საფრანგეთთან; რომ გერმანიამ თავი მოუყარა საფრანგეთის საზღვარზე 120 ათასიან არმიას. ეს მაშინ, როდესაც ბისმარკი განუწყვეტლივ იძლეოდა „პატიოსან სიტყვებს“ და „გარანტიას“, რომ მას არ ჰქონდა მტრული განწყობილება საფრანგეთის მიმართ. ფლურანსი უჩიოდა რომ საფრანგეთი თავდაცვისათვის არაა მზად გერმანიის მხრივ თავდასხმის შემთხვევაში, და რომ ასეთ მძიმე პირობებში საფრანგეთს რუსეთის იმედი აქვს. შემდეგ იგი ელჩს სწერდა: „საფრანგეთის ბედი, ამ მომენტში, თქვენს ხელშია... შეიქმნა ისეთი მდგომარეობა, როცა, თუ რუსეთის მხრიდან არ იქნება მიღებული შესაძლებელი დახმარება, ჩვენ შეიძლება გაგვსრისონ მანამ, სანამ ჩვენ შევძლებთ თავდაცვას მოვკიდოთ ხელი“. ფლურანსის აზრით, რუსეთმა „შეუძლებელია დაუშვას მსგავსი საზიზღროება“ გერმანიის მხრივ ჩვენს წინააღმდეგ. მას (რუსეთს. — ი. ტ.) არ შეუძლია ასევე დაუშვას საფრანგეთის მოსპობა“.

ფლურანსი მიუთითებდა ელჩს: „უთხარით მას (რუსეთის იმპერატორს. — ი. ტ.) კარგად, ან ათქმევინეთ მისთვის, თუ თქვენ არ შეგიძლიათ შეხვდეთ მას, რომ ჩვენ მას არ ვთხოვთ კავშირს, ჩვენ მას არ ვთხოვთ ჩაერიოს ომში, ჩვენ მას ვთხოვთ მხოლოდ, რომ ჰქონდეს თავისუფალი ხელი; სანამ შესაძლებელი არ გახდება მისი მოქმედების პარალიზირება, სანამ არ გაბედავენ მის თვალწინ, შეასრულონ მაკიაველისტური შეთქმულება, რომლითაც გათვალისწინებულია ერთდროული გართულება აღმოსავლეთში და დასავლეთში... მდგომარეობა სულ უფრო სერიოზული ხდება. მაგრამ არ უნდა დავკარგოთ იმედი, სანამ რუსეთი დარჩება თავისუფალი. ეს არის ერთადერთი იმედი, რომელიც ჩვენ გვრჩება, რათა თავიდან ავიცილინოთ უთანაბრო ბრძოლა“².

რუსეთი გადაჭრით გამოდიოდა მშვიდობის დაცვის წინადადებით, იგი წინააღმდეგი იყო საფრანგეთ-გერმანიას შორის ახალი ომისა და სურვილს გამოთქვამდა ენახა საფრანგეთი ევროპის დიდ სახელმწიფოთა რიგებში. რუსეთის ასეთმა პოზიციამ ახალი სიმპატია დაიმსახურა პარიზში. ერთმა ჯგუფ-

¹ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. VI, doc. № 441, p. 457.

² „Doc. Dipl. Fr.“, I-re série, t. VI, doc. № 441, p. 457.

მა, რომელსაც სათავეში ედგა ემილ ფლურანსი (რომელიც თავის მხრივ განსაკუთრებით ენერგიულად მხარს უჭერდა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნას და ნიადაგს ამზადებდა მისთვის), გადაწყვიტა დაეწყო მოლაპარაკება რუსეთთან კავშირის დადების შესახებ.

საფრანგეთ-რუსეთის დაახლოებას ენერგიულად მხარს უჭერდა აგრეთვე რუსეთის ელჩი პარიზში ბარონი მორენჰაიმი (1884 — 1898 წ. წ.).

მაგრამ საფრანგეთსაც არ შეეძლო რაიმე ღონისძიებისათვის მიემართა ამ დროს. ბერლინში თვალყურს ადევნებდნენ საფრანგეთის ყოველ ნაბიჯს. საფრანგეთის ელჩი ბერლინში ერბეტი წერდა ფლურანსს: „საკმარისია ჩვენ ხელი გავანძრიოთ, რომ ბისმარკი „მაშინვე გვეცესო“¹.

ბისმარკი კიდევ ერთხელ დარწმუნდა, რომ რუსეთი არ დაუშვებს საფრანგეთის ახალ განადგურებას. ამიტომ საფრანგეთ-გერმანიის დაძაბულობა, რომელმაც უმაღლეს წერტილს მიაღწია 1887 წლის თებერვალში, თანდათანობით ნელდება. გერმანიის აგრესიული წრეები ახლაც, ისევე როგორც 1875 წელს, იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ იმ მტკიცე პოზიციის შედეგად, რომელიც რუსეთის მთავრობამ კვლავ დაიკავა. ახლაც მხოლოდ რუსეთმა გადაარჩინა საფრანგეთი გერმანიის მხრივ თავდასხმას და ევროპა — ომს².

ფრანგი ჟურნალისტი და ისტორიკოსი ანდრე მევილი აღნიშნავდა, რომ ბისმარკის ყოველგვარი ცდა — მიეღწია რუსეთის ნეიტრალიტეტისათვის — უშედეგოდ დამთავრდა რუსეთის მთავრობის მტკიცე პოზიციის შედეგად. იგი წერს: „როცა გერმანიამ გადაწყვიტა მოულოდნელად თავს დაგვსხმოდა ჩვენ, რუსეთის ნეიტრალიტეტის არ არსებობა წარმოადგენდა ერთადერთ საშიშროებას კანცლერისათვის“. და შემდეგ ავტორი დასძენს: „მეფე ალექსანდრე III, რომელიც განსაზღვრული დროის განმავლობაში ცხადად ხედავდა გერმანიის ვერაგულ თამაშს, არ მიიღო ეს წინადადება (ნეიტრალიტეტის შესახებ. — ი. ტ.) და კიდევ ერთხელ მშვიდობა შენარჩუნებულ იქნა წინააღმდეგ ბისმარკის სურვილისა“³.

ვაჯამებთ რა საფრანგეთ-გერმანიის ურთიერთობას 1871 — 1887 წლებში, გვინდა ხაზი გავუსვათ შემდეგს: აღნიშნულ პერიოდში გერმანიის მხრივ ადგილი ჰქონდა არაერთგზის ცდას თავს დასხმოდა საფრანგეთს; ჩვენ ვერ დავეთანხმებით პროფ. ა. ს. იერუსალიმსკის, რომელიც უარყოფს ან ამცირებს გერმანიის აგრესიულ ზრახვებს საფრანგეთის მიმართ 1872 — 1887 წლებში. ვერ დავეთანხმებით იმავე ავტორს მაშინაც, როცა იგი მიუთითებს საფრანგეთის სამხედრო ძალების ზრდაზე და თითქმის არაფერს ამბობს გერმანიის გამალებულ სამხედრო შეიარაღებაზე⁴. ეს ეწინააღმდეგება ენგელ-

¹ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. VI, № 428 p. 442.

² Хвостов В. М. „Россия и германская агрессия в дни европейского кризиса 1887 г. (к предистории франко-русского союза). „Исторические записки“, 1946 г., т. 18, стр. 201 — 254.

³ Mevil, A. „De la paix de Francfort à la conférence d'Algèsiras“, p. IV — V.

⁴ Ерусалимский А. С. „А. З. Манфред“ Внешняя политика Франции 1871 — 1891 годов“. Рецензия. „Вопросы истории“, 1955, № 9, стр. 145, 148 — 151.

სის აზრს გერმანია-საფრანგეთის შეიარაღებული ძალების ურთიერთშეღებობის შესახებ¹. ჩვენი აზრით, არ შეიძლება შემცირებულ იქნას გერმანიის მილიტარიზმის აგრესიული როლი და გადაქარბებით იქნას შეფასებული საფრანგეთის სამხედრო ძლიერებისა და ფრანგი რევანშისტების მოქმედება, მათ მხრივ ომის საშიშროების შექმნა.

1887 წლის ამბებმა საბოლოოდ გაყვეს ევროპა ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად. როცა ინგლისმა გერმანიასთან ვერ მიაღწია რუსეთის წინააღმდეგ კავშირს, ინგლისის მთავრობამ გადაწყვიტა შეთანხმება დაედო ავსტრია-უნგრეთთან და იტალიასთან (ე. წ. „ხმელთაშუა ზღვის ანტანტა“ 1887 წ.). ეს შეთანხმება მიმართული იყო სრუტეებისაკენ რუსეთის მისწრაფების წინააღმდეგ და ასევე საფრანგეთის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ ხმელთაშუა ზღვის აუზში. გერმანია არ შედიოდა ამ შეთანხმებაში, მაგრამ ბისმარკი ხელს უწყობდა მას. ამ ამბებმა დააჩქარეს რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის გაფორმება. 1888 წლის ბოლოს სამთა კავშირის წევრ ქვეყნებსა და ინგლისს შორის დაიწყო მოლაპარაკება ამ კავშირში ინგლისის შესვლის შესახებ. ინგლისი არ შევიდა კავშირში, მაგრამ იგი შეუერთდა სამთა ხელშეკრულების იმ ცალკეულ მუხლებს რომლებიც, მისთვის ხელსაყრელი იყო განსაზღვრულ პირობებში.

ბისმარკის გადადგომის შემდეგ (1890 წლის მარტში) გერმანიის იმპერატორის საგარეო პოლიტიკამ და ახალი კანცლერის კაპრივის „ახალმა კურსმა“ კიდევ უფრო დააჩქარეს რუსეთ-საფრანგეთის დაახლოება და გააძლიერეს საფრანგეთის აქტივობა ამ საკითხში.

არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობის განმტკიცებისათვის იმ ფაქტს, რომ 1891 წლის მაისში აშკარად იქნა განახლებული სამთა კავშირი და მოხდა მეგობრობის დემონსტრაცია მის მონაწილეებსა და ინგლისს შორის. ამ ამბების გამო საფრანგეთის მთავრობამ პეტერბურგის მთავრობის წინაშე დააყენა საკითხი მეგობრობის მისიით საფრანგეთის ესკადრის კრონშტადტში გაგზავნის შესახებ. ამ ესკადრის კრონშტადტში ჩამოსვლამ (1891 წლის ივლისი) შეუწყო ხელი ამ ორი ქვეყნის ურთიერთობის გაფართოვებას და მთელს მსოფლიოს დაანახა, რომ რუსეთ-საფრანგეთის დაახლოება უდავო ფაქტი გახდა.

დიდხანს გრძელდებოდა მოლაპარაკება ორივე ქვეყნის წარმომადგენლებს შორის უშუალო კავშირის დადების შესახებ. საფრანგეთის მთავრობის მიერ წარმოდგენილი პროექტი რამდენადმე შეცვლილ იქნა პეტერბურგში. 1891 წლის 21 აგვისტოს რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ნიკოლოზ გირსმა სპეციალური წერილი გაუგზავნა ბარონ ა. მორენჰაიმს, რომელშიც ჩამოყალიბებული იყო გულისათადი შეთანხმების („entente cordiale“) ძირითადი პუნქტები. გირსის მიერ შედგენილი შეთანხმების ეს პროექტი მოიწონა რუსეთის იმპერატორმა².

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. XV, стр. 205, 213.

² Архив внешней политики России, Ф. МИД, д. № 380 6, ч. II, л. 276; д. № 380 а. ч. 1, л. 15. შემდგომში იხ. შემოკლებით: „Арх. ВПр“...

იმავე წლის აგვისტოში საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ა. რიბომ ნ. გირსს სპეციალური წერილით შეატყობინა, რომ საფრანგეთის მთავრობა იწონებს შეთანხმების პროექტს¹.

საფრანგეთის პოლიტიკური მოღვაწეები დიდ შეფასებას აძლევდნენ რუსეთ-საფრანგეთის პოლიტიკურ შეთანხმებას, მაგრამ ისინი მოითხოვდნენ შემდგომი ნაბიჯების გადადგმას — რუსეთ-საფრანგეთს შორის სამხედრო კონვენციის დაუყოვნებლივ დადებას. ეს კი, მათი აზრით, იქნებოდა უშუალო გარანტია გერმანიის მხრივ საშიშროების შექმნის შემთხვევაში.

ასეთი სამხედრო კონვენციის მთავარი არსი უნდა ყოფილიყო შემდეგი: 1) სამთა კავშირის მიერ ჯარების მობილიზაციის შემთხვევაში, საფრანგეთს და რუსეთს დაუყოვნებლივ უნდა დაეწყოთ თავიანთი ძალების მობილიზაცია; 2) რუსეთისა და საფრანგეთის გენერალურ შტაბებს ერთად უნდა შეედგინათ ძალების ერთდროული გადაჯგუფებისა და კონცენტრაციის გეგმა, შექმნილი მდგომარეობის მიხედვით.

საფრანგეთის მმართველ წრეებს არ აკმაყოფილებდათ მარტო პოლიტიკური ხელშეკრულება, ვინაიდან იგი ვერ იძლეოდა საფრანგეთის უშიშროების საკმაო გარანტიას, მაგრამ პეტერბურგში ზოგიერთი პოლიტიკური მოღვაწე (საგარეო საქმეთა მინისტრი ნ. გირსი და სხვ.) თავს იკავებდნენ შემდგომი ნაბიჯისაგან. მათ რუსეთ-საფრანგეთს შორის ხელმოწერილი პოლიტიკური შეთანხმება ჯერჯერობით სრულიად საკმაოდ მიაჩნდათ².

მეორე მხრით, ფრანგები აქტიურად მოქმედებდნენ. 1892 წლის დასაწყისში საფრანგეთის მთავრობამ რუსეთის მთავრობას წარუდგინა სამხედრო კონვენციის პროექტი. ეს პროექტი შედგებოდა სამი ნაწილისაგან. პროექტის მთავარი არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ საჭიროების შემთხვევაში რუსეთს თავისი ძალების 50 პროცენტი უნდა გამოეყვანა გერმანიის წინააღმდეგ.

სამხედრო კონვენციის ეს პროექტი მიუღებელი იყო რუსეთისათვის: 1) აქ ნაკლები ყურადღება ექცეოდა რუსეთის ინტერესებს, მისი ავტორები გამოდიოდნენ მხოლოდ საფრანგეთის ინტერესებიდან; 2) მასში საკმაოდ არ იყო გათვალისწინებული რუსეთის საზღვრების უშიშროების საკითხი ავსტრია-უნგრეთის მხრივ და სხვ. საფრანგეთის მიერ წარმოდგენილი სამხედრო კონვენციის პროექტი გააკრიტიკა და მის მიმართ მთელი რიგი საინტერესო და არსებითი აზრი გამოთქვა გენერალმა ობრუჩევმა — მის მიერ ალექსანდრე III-ის სახელზე გაგზავნილ მოხსენებით ბარათში³. გენერალი ობრუჩევი მოითხოვდა ორივე მხარისათვის თანასწორუფლებიანი კონვენციის დადებას.

რუსეთი აყოვნებდა. საფრანგეთის მთავრობა მტკიცედ გამოდიოდა სამხედრო კონვენციის დადების სასარგებლოდ. ფრეისინემ ისევ მიმართა წინადადებით რუსეთს. 1892 წლის ივნისში პეტერბურგიდან პარიზში მიღებულ

¹ Архив внешней политики России Ф. МИД, д. № 380 о, ч. II, л. 276; д. № 388 а, ч. I, л. 15. „Арх. ВПР“... д. № 380 а, ч. I, л. 26, 280.

² „Арх. ВПР“, Ф. МИД, д. № 380 а, ч. I, л. 27.

³ „Арх. ВПР“, Ф. МИД, д. 380 а, ч. I, л. л. 44 — 48.

იქნა დადებითი პასუხი. მალე საფრანგეთის გენერალური შტაბის უფროსი გენერალი ბუადეფრი პეტერბურგში ჩამოვიდა.

გენერალ ბუადეფრის მიერ ჩამოტანილი სამხედრო კონვენციის პროექტი გულისხმობდა: 1) საჭიროების შემთხვევაში ორივე მხარეს მთელი თავიანთი ძალები უნდა გამოეყვანა გერმანიის წინააღმდეგ; 2) ორივე მხარე თანხმდებოდა, რომ მოწინააღმდეგესთან არ დაედვათ სეპარატული ზავი და საზავო მოლაპარაკების დროს მხარი დაეჭირათ ერთმანეთისათვის.

ამ პროექტის უარყოფითი მხარე, ჯერ ერთი, მდგომარეობდა იმაში, რომ კონვენცია არ იცავდა რუსეთს ავსტრია-უნგრეთის მხრივ თავდასხმის შემთხვევაში. რუსეთის მთელი ძალები მიმართული იყო გერმანიის წინააღმდეგ. ამდენად, კონვენციის ეს პროექტი უფრო ხელსაყრელი იყო საფრანგეთისათვის, ვიდრე რუსეთისათვის; მეორე, სამხედრო კონვენციის პროექტი მხედველობაში არ იღებდა მხარეების პოლიტიკურ და ეკონომიურ მდგომარეობას მობილიზაციის დროს, რასაც განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა გენერალი ობრუჩევი.

რუსეთის გენერალურმა შტაბმა განიხილა საფრანგეთის გენერალური შტაბის მიერ წარმოდგენილი სამხედრო კონვენციის პროექტი და დაუპირისპირა მას საკუთარი პროექტი.

1892 წლის 17 აგვისტოს რუსეთისა და საფრანგეთის გენერალური შტაბების უფროსებმა ობრუჩევმა და ბუადეფრმა ხელი მოაწერეს რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო კონვენციას. იგი უნდა დაედასტურებინათ ორივე ქვეყნის სამხედრო მინისტრებს და მთავრობებს. 1893 წლის 15 (27) დეკემბერს რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრამა ნ. გირსმა აცნობა საფრანგეთის მთავრობას, რომ იმპერატორმა ალექსანდრე III-მ მოიწონა სამხედრო კონვენციის შინაარსი. 1893 წლის 23 დეკემბერს (4 იანვარი) საფრანგეთის ელჩმა პეტერბურგში მონტებელომ აცნობა ნ. გირსს, რომ საფრანგეთის მთავრობა ამ დღიდან რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო კონვენციას ძალაში შესულად სთვლის.

1892 წლის 17 აგვისტოს ხელმოწერილი სამხედრო კონვენცია თავისი შინაარსით განსხვავდებოდა კონვენციის მანამდე წარმოდგენილი ყველა პროექტებისაგან. აქ გათვალისწინებული იყო რუსეთის ინტერესებიც. დაცული იყო ორივე მხარის თანასწოროფლებიანობა. სამხედრო კონვენციის პირველ მუხლში ნათქვამი იყო: „თუ საფრანგეთს თავს დაესხმის გერმანია ან იტალია, რომელსაც მხარს დაუჭერს გერმანია, მაშინ რუსეთი გამოიყენებს თავის განკარგულებაში მყოფ ყველა ძალას იმისათვის, რათა თავს დაესხას გერმანიას.“

თუ რუსეთს თავს დაესხმის გერმანია ან ავსტრია, რომელსაც მხარს დაუჭერს გერმანია, მაშინ საფრანგეთი გამოიყენებს ყველა თავის რეალურ ძალებს გერმანიასთან ომისათვის“¹.

¹ „Арх. ВПР“, ф. МИД, д. № 380 а, ч. 1; Проф. Ю. В. Ключников и Анд. Сабанин, „Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях“, ч. 1, док. № 257, стр. 270.

ასე შეიქმნა რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი 1891-1893 წ. წ. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნას დიდი საერთაშორისო მნიშვნელობა ჰქონდა¹. მას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორივე ქვეყნისათვის — როგორც საფრანგეთის, ისე რუსეთისათვის.

XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან რუსეთის საგარეო პოლიტიკა ახალ, გარკვეულ მიმართულებას იღებს და მას საფუძვლად უდევს რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი. ეს იყო ახალი მიმართულება იმიტომ, რომ მანამდე ათეული წლების განმავლობაში რუსეთის საგარეო პოლიტიკისათვის დამახასიათებელი იყო გერმანიასთან მჭიდრო ურთიერთობა. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი, — წერს ფ. როტშტეინი, „ეს იყო რუსეთის ცარიზმის საგარეო პოლიტიკაში მობრუნების მომენტი, რომელსაც თავისი სიმკვეთრით ტოლი არ გააჩნდა წარსულში და თავისი შედეგებით გადაჭარბა 1907 წელს ინგლისთან დადებულ შეთანხმებასთან დაკავშირებულ შემდგომ მობრუნებას“².

მართალია, რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის დადება საიდუმლოდ რჩებოდა, მაგრამ ყველასათვის ცხადი იყო, რომ მოხდა ამ ორი ქვეყნის დაახლოება, რომელიც სულ უფრო მტკიცე ხასიათს იღებდა. 1893 წლის ოქტომბერში რუსეთის ესკადრის ჩასვლამ ტულონში კიდევ უფრო განამტკიცა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობა. ყოველი ასეთი ნაბიჯი დიდ გამოხმაურებას პოულობდა საფრანგეთში.

საფრანგეთის მმართველმა წრეებმა, პოლიტიკურმა მოღვაწეებმა, ისტორიკოსებმა მაღალი შეფასება მისცეს რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნას.

საფრანგეთის დემოკრატიულ პალატის ერთ-ერთმა უხუცესმა წევრმა ბლანმა ერთ-ერთი თავისი გამოსვლა, სადაც იგი ეხებოდა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობას, შემდეგი სიტყვებით დაამთავრა: „დე, დამშვიდდეს და იზემოს საფრანგეთმა, მისი მარტოობა წარსულს ჩაბარდა! რაკი მის გვერდით დგას დიდი და უძლიერესი ხალხი, მას არ უნდა ეშინოდეს თავისი მომავლისა, და მას შეუძლია შეინარჩუნოს ყველა თავისი იმედი“³.

საფრანგეთის იმედი გერმანიის მხრივ თავდასხმის შემთხვევაში რუსეთის დახმარებით თავდაცვის უზრუნველყოფის შესახებ შემდეგნაირად გამოხატა საფრანგეთის პრესამ, რომელიც მიესალმებოდა რუსეთ-საფრანგეთის ამ კავშირს:

„Промчались тучи Меца и Седана,
Прошла гроза, и заалел восток:
Рассеять смрад немецкого тумана,
Его заре назначен рок“⁴.

¹ G. C. — „V. M. Khvostov: L' Alliance franco — russe et sa portée historique. Editions de l' Académie des Sciences de l' U. R. S. S., Moscou, 1955. En russe et en français „La Pausée“ № 67, pp. 146 — 148, mai — juin 1956. Paris.

² Ламсдорф, В. И. Дневник. т. 1, Предисловие Ф. Ротштейна, стр. IX.

³ Елец, Ю. „Русская эскадра во Франции“. Варшава, 1893, стр. 126.

⁴ Кронштадт — Тулон. Летопись Великого События. Письма очевидца. С. II. 1894, стр. 3.

რუსეთ-საფრანგეთის მჭიდრო ურთიერთობას ადრევეც დიდ შედეგებს აღწევდნენ ფრანგი მოღვაწეები. ჯერ კიდევ 1848 წელს ფრანგმა პოეტმა და ისტორიკოსმა, 1848 წლის რევოლუციის დროს საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა და დროებითი მთავრობის ფაქტიურმა მეთაურმა, ალფონს დე ლამარტინმა რუსეთსა და საფრანგეთს შორის კავშირის „ბუნების მოთხოვნილება და გეოგრაფიული კანონზომიერება“ უწოდა¹.

რუსეთთან კავშირის დადებამ ხელი შეუწყო საფრანგეთის ურთიერთობის გაუმჯობესებას სხვა ქვეყნებთან. ამ ფაქტს აღიარებენ ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწეები და ისტორიკოსები. დიპლომატი და პუბლიცისტი ანდრე ტარდიე წერდა, რომ რუსეთთან კავშირმა ევროპაში „ჩვენ მოგვანიჭა მორალური ავტორიტეტი, რომელიც ჩვენ არ გვქონდა ჩვენი დამარცხების მომენტიდან. მან ასწია ჩვენი დიპლომატიური პრესტიჟი“².

ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი დეშანელი ზაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთთან კავშირი ნიშნავდა საფრანგეთის დიპლომატიური იზოლაციის დამთავრებას, მისი როგორც დიდი სახელმწიფოს მდგომარეობის აღდგენას.

ჟორჟ კლემანსოს აზრით, რუსეთთან საფრანგეთის დაახლოება იყო დიდი მნიშვნელობის ისტორიული ამბავი.

რაიმონდ პუანკარე აღნიშნავდა იმ კმაყოფილებას, რომელიც გამოიწვია „აზრმა, რომ საფრანგეთსა და რუსეთს შორის შეთანხმების შედეგად 1873, 1875 და 1887 წლების განგაში ამიერიდან აღარ აღდგება და რომ ამიერიდან ჩვენი სიმშვიდე უზრუნველყოფილი იქნება“³.

საბჭოთა მეცნიერი პროფესორი ა. ზ. მანფრედი შემდეგ შეფასებას აძლევს რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის დადებას: „რუსეთთან კავშირი აღმოჩნდა საფრანგეთის ბედისათვის პირველხარისხოვანი, კარდინალური მნიშვნელობის ფაქტორი. მან შეიტანა გადამწყვეტი ცვლილება მის სტატუსში; მან ძირეულად შეცვალა საფრანგეთის მდგომარეობა ევროპასა და მსოფლიოს სახელმწიფოთა სისტემაში“⁴.

რამ გამოიწვია რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნის ასეთი გაჭიანურება?⁵ იგი რომ 11 წლის შემდეგ შეიქმნა ავსტრია-გერმანიის კავშირის შექმნის დროიდან, ეს განაპირობა ორმა გარემოებამ: ჯერ ერთი, როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, მემარჯვენე „ზომიერი“ რესპუბლიკების საფრანგეთში ბატონობის დროს მთავრობა კოლონიური დაპყრობის მომხრე იყო. ასეთ

¹ Lamartine, Alphonse de. Oeuvres complètes, t. 39. Mémoires politiques, v. III, Paris, 1863, p. 15. Цитировано у Хвостова, В. М. „Франко-русский союз и его историческое значение“. Сб. „Доклады советской делегации...“, стр. 618.

² Tardieu, A. „La France et les alliances“, Paris, 1909, p. 16.

³ Пуанкаре Р. „Происхождение мировой войны“. Перевод с французского. М. — Л. 1924, стр. 70.

⁴ Манфред А. З. „Из предистории Франко-русского союза“. „Вопросы истории“, 1947 г. № 1, стр. 52.

⁵ Manfred, A. „Pour l'amitié et la coopération franco-soviétique“ „Etudes Soviétique“. Paris, 1956, № 98, p. 1 — 4.

შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო გართულება ინგლისთან, იტალიასთან, ამდროს საფრანგეთს ესაჭიროებოდა გერმანიის მხარდაჭერა. ეს წრეებმა თბილდებოდნენ რუსეთთან დაახლოებას, რათა ამას არ გამოეწვია ბისმარკის განრისხება. მემარჯვენე რესპუბლიკების წარმომადგენელს ვადინგტონს გრაფი ორლოვი უწოდებდა „შიშისაგან პრუსიელს“¹.

მეორე, რუსეთ-საფრანგეთის დაახლოებას ხელს უშლიდა ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობა, რაც განსაკუთრებით გამწვავდა რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ ახლო აღმოსავლეთში, ხოლო ინგლის-ავღანეთის ომის შემდეგ — შუა აზიაში. რუსეთს ინგლისთან შეჯახების შემთხვევაში ესაჭიროებოდა გერმანიის ნეიტრალიტეტი, ასევე ავსტრია-უნგრეთის ნეიტრალიტეტიც. ამიტომ მაშინ რუსეთისთვისაც არ იყო ხელსაყრელი მკიდრო კავშირის დამყარება საფრანგეთთან².

რა მიზანს ისახავდა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი? ეს იყო პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის ერთ-ერთი საფუძველი. იგი იყო პასუხი სამთა კავშირისა და მიმართული იყო მის წინააღმდეგ — გერმანიისა და ავსტრიის ბლოკის წინააღმდეგ.

ვერ დავეთანხმებით პროფ. ა. ს. იერუსალიმსკის აზრს იმის შესახებ, თითქოს „საფრანგეთის კავშირის გაფორმება მეფის რუსეთთან დაკავშირებული იყო ინგლისის ექსპანსიურ პოლიტიკასთან“³. აქედან გამოდის, რომ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის წარმოშობა იყო პასუხი არა სამთა კავშირის შექმნისა, არამედ პასუხი ინგლისის ექსპანსიური პოლიტიკისა. ეს კი შეცდომაა. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი იყო საფარი რუსეთის იმპერიალისტური პოლიტიკისათვის შუა აღმოსავლეთში, ასევე საფრანგეთის იმპერიალისტური პოლიტიკისათვის ზღაპრულად აღმოსავლეთში.

მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს რუსეთ-საფრანგეთის კავშირს საფუძვლად ედო აღმოსავლეთის საკითხი. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირს, როგორც ამაზე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, საფუძველი ჩაეყარა გაცილებით ადრე. ამრიგად, ზაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი არ წარმოშობილა აღმოსავლეთის საკითხთან დაკავშირებით. ამ აზრისა არიან საბჭოთა მეცნიერები ვ. მ. ხვოსტოვი⁴, ა. ზ. მანფრედი⁵ და სხვ. ეს აზრი სავსებით სწორია. ამ აზრს იზიარებს უცხოეთის ბევრი მეცნიერიც⁶.

¹ „Красный Архив“, 1922, т. 1, стр. 89.

² „Die Grosse Politik“. Bd. 6, № 1234, и примечание стр. 54.

³ Ерусалимский, А. С. А. З. Манфред. „Внешняя политика Франции 1871 — 1891 годов“ Рецензия. „Вопросы истории“, № 9, 1955 г., стр. 150.

⁴ Хвостов, В. М. „Франко-русский союз и его историческое значение“. Сб. „Доклады советской делегации...“, стр. 622 — 623.

⁵ Манфред, А. З. „Внешняя политика Франции 1871 — 1891 гг.“ стр. 471—541.

⁶ Albertini, „Le origini della guerra del 1914. milano, 1942, vol. I, p. 88. См. Хвостов, В. М. Указ. Соч. стр. 623.

Cogniot, Georges. „Ce que pense un savant soviétique de l'alliance franco-russe“. „La Pensée“, № 15, 1947, p. 44 — 50.

ფრანგი ისტორიკოსი ჟორჟ მიშონი ცდებდა, როცა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის საფუძველს ეძებდა აღმოსავლეთის საკითხში¹.

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი, დადებული ორ კაპიტალისტურ სახელმწიფოს შორის, თავისი შინაარსით იყო იმპერიალისტური სამხედრო კავშირი. „საფრანგეთ-რუსეთის 1893 წლის კავშირი, — წერს პროფესორი ვ. მ. ხვოსტოვი, — იყო იმპერიალისტური სამხედრო ბლოკი, და არც შეიძლებოდა სხვანაირი ყოფილიყო, რადგან იგი დადებულ იქნა ორ იმპერიალისტურ ქვეყანას შორის იმპერიალიზმის გარიჟრაჟზე“². რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი იყო გერმანიის ბლოკის წინააღმდეგ მიმართული გაერთიანება. როგორც ერთი, ისე მეორე — სამთა კავშირი და რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი — წარმოადგენდნენ აგრესიული ხასიათის კავშირებს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: შეცდომადაა უნდა ჩაითვალოს ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრი იმის შესახებ, თითქმის რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი პასუხობდა მთელი ფრანგი ხალხის ეროვნულ ინტერესებს.

ამასთან ჩვენ გადაჭრით უარვყოფთ ბურჟუაზიული ისტორიკოსების შეხედულებას, რომლის თანახმადაც ერთმანეთშია გაიგივებული მეფის რუსეთისა და საბჭოთა კავშირის საგარეო პოლიტიკა ანდა ერთი-მეორის გაგრძელებაა მიჩნეული ისინი და ეს მაშინ, როდესაც საბჭოთა კავშირმა თავისი არსებობის პირველი დღიდანვე წამოაყენა სრულიად ახალი სახის საგარეო პოლიტიკის პრინციპები, რომელთა მსგავსი მანამდე არ ახსოვს სახელმწიფოების ისტორიას.

რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობას და კავშირს საფუძვლად ედო ამ ორი ქვეყნის გაბატონებული კლასების რეალური ეკონომიური, პოლიტიკური და სტრატეგიული ინტერესები.

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირმა ძირეულად შეცვალა საფრანგეთის საერთაშორისო მდგომარეობა, გაიზარდა მისი პრესტიჟი მსოფლიოს სახელმწიფოთა შორის. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი — ეს იყო მნიშვნელოვანი ნიშანსვეტი საფრანგეთისათვის მის მიერ დაკარგული ავტორიტეტის აღდგენისა და კვლავ დიდ სახელმწიფოთა რიგში ჩადგომის გზაზე.

ამიერიდან მილიტარისტული გერმანია საფრანგეთისათვის აღარ იყო იმდენად საშიში. გერმანიის მუქარისაგან თავდასაცავად საფრანგეთს ახლა უკვე გააჩნდა მოკავშირე ძალა რუსეთის სახით, რომელიც საჭიროების შემთხვევაში თავისი შეიარაღებული ძალებით გვერდით ამოუდგებოდა მას.

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირს სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდა: ამიერიდან გერმანიის ომი საფრანგეთის მიმართ გამოიწვევდა ორი ფრონტის შექმნას გერმანიისათვის, ხოლო ეს კი მისთვის დამლუპველი იქნებოდა.

¹ Michon, Georges. „L'alliance franco-russe 1891 — 1917“. Paris, 1928 p. p. 15, 16, 21, 167.

² Хвостов, В. М. „Франко-русский союз и его историческое значение“. Сб. „Доклады советской делегации“... стр. 622.

საფრანგეთ გერმანიას შორის ომი დღე-დღეზე იყო მოსალოდნელი. შემთხვევაში, თუ საფრანგეთი მოკავშირის გარეშე აღმოჩნდებოდა, მისთვის ძნელი იქნებოდა გამკლავებოდა მილიტარისტულ გერმანიას. მაგრამ იმის შემდეგ რაც საფრანგეთმა რუსეთთან კავშირი დადო, გერმანია იძულებული შეიქნა შეეზღუდა თავისი აგრესიული მუქარა საფრანგეთის მიმართ, რადგან, თუ ამ შემთხვევაშიც გერმანია მაინც წავიდოდა საფრანგეთთან ომზე, რუსეთ-საფრანგეთის ერთიან მოქმედებას იგი ვერ გაუძლებდა. ამდენად რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი წარმოადგენდა საფრანგეთის დამოუკიდებლობის გარანტიას. ამაში მდგომარეობდა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის განსაკუთრებული მნიშვნელობა საფრანგეთისათვის.

როცა ჩვენ ვლაპარაკობთ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის მნიშვნელობაზე საფრანგეთისათვის, მხედველობაში გვაქვს შემდეგი: საფრანგეთი გერმანიასთან ომში მაინც ჩაებმებოდა და თუ იგი მარტო აღმოჩნდებოდა, ისე რომ მოკავშირეები არ ეყოლებოდა (კერძოდ რუსეთის სახით) იგი გერმანიასთან ომში განადგურდებოდა. ეს ცხადყო პირველმა მსოფლიო ომმა.

გერმანიამ ვერ შეძლო საფრანგეთის იზოლირება, ვერ შეძლო ხელი შეეშალა რუსეთ-საფრანგეთის დაახლოებისათვის. რუსეთ-საფრანგეთის კოალიცია, რომლის კოშმარი მოსვენებას არ აძლევდა ბისმარკს, ფაქტი გახდა. „გრაფი შუვალოვი, — აღიარებდა ბირმარკი, — სავსებით სწორი იყო, როცა ამბობდა, რომ კოალიციების შესახებ აზრი ჩემში კოშმარს იწვევს“¹.

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნა, რომლის წინააღმდეგ ბრძოლას ბისმარკმა დიდი ენერგია შეაღწია, გარდუვალი გახდა. წინააღმდეგ ბერლინის მმართველი წრეების სურვილისა, რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი შეიქმნა. ეს იყო გერმანიის დიპლომატიის კრახი².

საფრანგეთის ფინანსიურმა ოლიგარქიამ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი თავის სასარგებლოდ გამოიყენა. გაიზარდა რუსეთში საფრანგეთის კაპიტალის რაოდენობა. საფრანგეთიდან მაღალ პროცენტებში მიღებული სესხი იწვევდა რუსეთის ეკონომიურ დაკაბალებას. ფრანგი მონოპოლისტები მდიდრდებოდნენ რუსეთის მშრომელი მასების ხარჯზე. ამასთან, რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი, ზოლო შემდგომში რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება (1907 წ.) მტკიცედ აკავშირებდა ეკონომიურად და პოლიტიკურად რუსეთს ამ ორ ქვეყანასთან, და, მაშასადამე, ხელს უწყობდა რუსეთის ჩაბმას მომავალ ომში ამ ქვეყნების მხარეზე.

1914 — 1918 წლების მსოფლიო ომის პერიოდი წარმოადგენდა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის ერთდგავარი გამოცდის პერიოდს. ეს იყო პერიოდი, როცა რუსეთისა და საფრანგეთის მმართველ წრეებს უნდა განეხორციელებინათ ის მიზნები და ამოცანები, რასაც ისახავდა მათ შორის დადებული კავშირი.

¹ Бисмарк О., „Мысли и воспоминания“, т. II, стр. 211.

² Хвостов, В. М., „Кризис внешней политики Бисмарка“. „Историк марксист“, 1934, т. 5 (29); Ерусалимский, А. С. „Бисмарк как дипломат“, М. 1940 г.

რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი, ისევე როგორც მთლიანად ანტანტულ სამთა კავშირი, წარმოადგენდა ინსტრუმენტს, რომლის მიზანი იყო მსოფლიოს გადანაწილება.

ამრიგად, ვაჟამებთ რა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობას XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნას და ამ კავშირის მნიშვნელობას, ჩვენ მივდივართ შემდეგ დასკვნამდე:

1. საფრანგეთ-პრუსიის ომის შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა ევროპის პოლიტიკური რუკა. ამ ომში პრუსიამ გაიმარჯვა. შეიქმნა გერმანიის იმპერია. საფრანგეთი დამარცხდა. მას ახალი განადგურება მოელოდა მილიტარისტული გერმანიისაგან. გერმანიის მხრივ ახალი თავდასხმის შემთხვევაში საფრანგეთს თავდაცვისათვის ესაჭიროებოდა აუცილებლად ჰყოლოდა მოკავშირე და ასეთი მოკავშირე შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ რუსეთი.

2. რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკურ კავშირის საფუძველი ჩაეყარა ფრანკფურტის საზავო ხელშეკრულების დადების დროიდან. მაგრამ სამისოდ ორი ათეული წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა ნიადაგის მომზადება ორივე მხრიდან. ამ პერიოდში ზოგიერთ შემთხვევაში აღვილი ჰქონდა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობის შენელებას და ასევე რუსეთ-გერმანიის დაახლოებას, მაგრამ საბოლოოდ მიიწვია საკითხი რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის სასარგებლოდ გადაწყდა. ამ კავშირისათვის უშუალო მზადება დაიწყო 1887 წლიდან, როცა რუსეთის მტკიცე პოლიტიკის შედეგად ერთხელ კიდევ ჩაიშალა ბისმარკის ცდა თავს დასხმოდა საფრანგეთს.

3. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის საფუძველი არ უნდა ვეძიოთ XIX საუკუნის 70-ანი წლების აღმოსავლეთის კრიზისში, ვინაიდან რუსეთსა და საფრანგეთს შორის დაახლოება დაიწყო გაცილებით უფრო ადრე. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის საფუძველი უნდა ვეძიოთ იმ საერთაშორისო მოვლენებში, რომლებიც წარმოიშვა ევროპაში საფრანგეთ-პრუსიის ომის შედეგად. ეს მოვლენებია ფრანკფურტის ზავი, ბისმარკის ანტიფრანგული ინტრიგები 1872 წელს, სამხედრო განგაშები (1874, 1875, 1877, 1887 წ.წ.) საფრანგეთ-გერმანიას შორის, გერმანიის მილიტარიზმის ზრდა და ომის განუწყვეტელი საშიშროება გერმანიის მხრიდან, გერმანია-ავსტრიისა და საერთოდ სამთა კავშირის შექმნა, რუსეთ-გერმანიის წინააღმდეგობის გამწვავება, რუსეთ-საფრანგეთის ფინანსური ურთიერთობის განმტკიცება, გერმანიის მიერ რუსეთთან გადაზღვევის ხელშეკრულების განახლებაზე უარის თქმა 1890 წელს, სამთა კავშირისა და ინგლისის შორის დაახლოების საშიშროება და სხვ.

4. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი იქნებოდა საფრანგეთის უშიშროების გარანტია. იგი საშუალებას არ მისცემდა იმპერიალისტურ გერმანიას თავს დასხმოდა საფრანგეთს და ხელახლა გაენადგურებინა იგი. ამდენად საფრანგეთი უფრო იყო დაინტერესებული რუსეთთან კავშირის დადებაში. საფრანგეთს უფრო სჭირდებოდა ეს კავშირი, ვიდრე რუსეთს. ამიტომ ინიციატივა აღნიშნული კავშირის დადების შესახებ საფრანგეთიდან მოდიოდა. ამასთან, გერმანიის იმპერიის შექმნა, მისი აგრესიული გეგმები ასევე საშიშროებას უქმნიდა რუსეთსაც. ამდენად, რუსეთიც იყო დაინტერესებული საკი-

როგების შემთხვევაში კავშირი დაედო საფრანგეთთან — გერმანიის წინააღმდეგ ერთიანი ფრონტის შექმნის მიზნით. რუსეთ-გერმანიის ურთიერთობა განსაკუთრებით სწრაფად უარესდებოდა კაპრივის მთავრობის მიერ გადაზღვევის ხელშეკრულების განახლებაზე უარის თქმის შემდეგ. ამდენად რუსეთიც მოქმედებდა კავშირის დადების სასარგებლოდ. რუსეთისათვის არ იქნებოდა ხელსაყრელი პირისპირ მარტო შეხვედროდა გერმანიას.

5. რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დადება — ეს იყო მობრუნება რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში. მანამდე არსებული რუსეთ-გერმანიის მეგობრული ურთიერთობა შეიცვალა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირით.

6. გერმანია-ავსტრიის კავშირს, რომელიც 1879 წლიდან არსებობდა, არ შეიძლებოდა არ გამოეწვია ასეთივე კავშირის შექმნა იმ ქვეყნებს შორის (რუსეთი და საფრანგეთი), რომელთა წინააღმდეგაც გერმანია-ავსტრიის კავშირი იყო მიმართული. სამთა კავშირის, განსაკუთრებით, გერმანიის აგრესიული გეგმების ჩაშლისათვის, რომლებიც მიმართული იყო როგორც საფრანგეთის, ისე რუსეთის წინააღმდეგ, გერმანიის მიერ საფრანგეთისა და რუსეთის იზოლირებული მდგომარეობის გამოყენების შესაძლებლობის გამორიცხვამ დააყენა რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნის მოთხოვნა.

7. გერმანიის მეთაურობით გერმანია-ავსტრია-იტალიის აგრესიული ბლოკის შექმნა ევროპაში, ბისმარკის მიერ ინსცენირებული სამხედრო განგაშები საფრანგეთის მიმართ, საფრანგეთ-ინგლისისა და რუსეთ-ინგლისის წინააღმდეგობები — ხელს უწყობდნენ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნას, მით უფრო, რომ რუსეთ-საფრანგეთის ინტერესები თითქმის არსად არ ეჯახებოდნენ ერთმანეთს.

8. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი წარმოადგენდა გერმანია-ავსტრიის კავშირის პასუხს, რომელიც მიმართული იყო რუსეთისა და საფრანგეთის წინააღმდეგ. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი თავისი მახვილით მიმართული იყო გერმანიის მეთაურობით შექმნილი ბლოკის წინააღმდეგ.

9. საფრანგეთ-რუსეთის ეკონომიურმა ურთიერთობამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის შექმნაში. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი გამაგრებულ იქნა სესხებით, რომელსაც საფრანგეთი უხვად აწვდიდა ცარიზმს. მაგრამ მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ამ კავშირის საფუძველი მხოლოდ ფინანსიურ ურთიერთობაში ვეძიოთ.

10. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი არ წარმოადგენდა უშიშროების განმტკიცების კავშირს. იგი სინამდვილეში იყო ომის კავშირი. რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი წარმოადგენდა ახალ ეტაპს პირველი მსოფლიო ომის მომზადების გზაზე. ასევე, იგი იყო პირველი ნიშანდობილი ანტანტის შექმნის გზაზე.

11. რუსეთ-საფრანგეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის შექმნით ევროპაში გაჩნდა სახელმწიფოების ორი აგრესიული ბლოკი: სამთა კავშირი (გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, იტალია) და რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი,

რომელიც შემდგომში გადაიზარდა ანტანტაში (რუსეთი, საფრანგეთი, ინგლისი). ეს ორი აგრესიული ბლოკი ერთმანეთს დაეჯახა პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის დროს (1914—1918 წ.წ.), რაც ძვირად დაუჯდა კაცობრიობას.

12. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირმა ძირეულად შეცვალა საფრანგეთის საერთაშორისო მდგომარეობა. რუსეთთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დადების შემდეგ მილიტარისტული გერმანია იმდენად საშიში აღარ იყო საფრანგეთისათვის.

13. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის შექმნა — ეს იყო გერმანიის იმპერიალიზმის პოლიტიკის, კერძოდ ბისმარკის საგარეო პოლიტიკის დიდი მარცხი. ამიერიდან გერმანიის საფრანგეთთან ომი გერმანიისათვის ნიშნავდა ორ ფრონტზე ომს.

14. რუსეთ-საფრანგეთის კავშირი წარმოადგენდა საფრანგეთის დამოუკიდებლობის დაცვის გარანტიას.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ახალი ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14/X 58.)

И. Табагуа

Создание русско-французского союза и его историческое значение

Резюме

В 70-х годах XIX столетия произошли большие изменения в области международных отношений. После франко-прусской войны и Парижской Коммуны начинается новый период, происходит переход капитализма в империализм.

В результате франко-прусской войны было создано сильное государство — Германская империя, а Франция, потерпев поражение в этой войне, значительно ослабела. Произошло объединение Италии. Политическая карта Европы существенно изменилась.

франко-прусская война не решила спорных вопросов между Германией и Францией. Наоборот, они еще более обострились в результате захвата немцами французских земель. Отношения между Францией и Германией

оставались напряженными. Этому способствовала, в первую очередь, политика Бисмарка, который рассматривал Франкфуртский мир лишь как перемирие („la trêve“)¹.

Молодая Германская империя усиливалась быстрыми темпами. Она создавала угрозу как Франции, так и России. Нельзя согласиться с мнением профессора А. С. Ерусалимского о том, что якобы „в 1872 — 1877 г.г. и в некоторые другие годы“ не существовали агрессивные намерения Германии против Франции². Стоять на такой точке зрения значит отрицать агрессивный характер германской политики в отношении Франции в 1875 и 1877 гг. Обширный документальный материал, доказывающий наличие агрессивных намерений Германской империи против Франции даны в трудах А. З. Манфреда³, Ю. В. Борисова⁴.

Франко-прусская война показала правящим кругам Франции, что Франция одна не в состоянии защищаться от агрессии своего сильного соседа. Следовательно, для сохранения своей независимости, для защиты от нового вооруженного нападения со стороны Германии, необходимо было найти союзника. Но со слабой Францией ни одна держава не захотела бы заключить союза. Таким образом, после заключения унижительного для Франции Франкфуртского мира перед французским правительством стояли две основные задачи: восстановление экономики и вооруженных сил страны — во внутренней политике и найти надежного и сильного союзника — во внешней политике.

Франция не могла найти общего языка с Австро-Венгрией, Англией и Италией, во всяком случае, в ближайшем будущем. Единственной союзницей Франции могла быть только Россия.

Архивные и документальные материалы ясно доказывают, что основы русско-французского союза были заложены в результатах Франкфуртского мира. В этом вопросе мы полностью разделяем мнение проф. Манфреда А. З.⁵.

Подготовка франко-русского союза прошла несколько периодов: активность правящих кругов Франции в деле сближения с Россией и благожелательное отношение России к этому; охлаждение русско-французских отношений в результате прогерманской политики правителей Франции (1877 — 1885 г.г.) и некоторое сближение России и Германии (заключение союза трех императоров в 1881 г.); и, наконец возврат к подготовке союза (1885 — 1887 г.г.). Непосредственная подготовка к союзу с обеих сторон начинается

¹ „Doc. Dipl. Fr.“, I-re série, t. I, doc. № 42, p. 62.

² Ерусалимский, А. С., „А. З. Манфред. Внешняя политика Франции 1871 — 1891 годов“. „Вопросы истории“, № 9, 1955 г., стр. 150.

³ Манфред, А. З., „Внешняя политика Франции 1871 — 1891 годов“, М., 1952 г.

⁴ Борисов, Ю. В., „Русско-французские отношения после Франкфуртского мира 1871 — 1875 гг.“, М., 1951.

⁵ Манфред, А. З., „Из предистории франко-русского союза“. „Вопросы истории“, 1947, № 1, стр. 37.

с 1887 года, когда Россия сыграла решающую роль в предотвращении германской агрессии против Франции⁶.

Основы русско-французского союза нельзя искать в проблемах связанных с восточным вопросом 70-х годов XIX столетия, ибо сближение между Россией и Францией началось гораздо раньше. Основы русско-французского союза были заложены в той международной обстановке, которая создалась в Европе в результате франко-прусской войны: Франкфуртский мир, анти-французские интриги Бисмарка, начиная с 1872 года и т. п.

Создание русско-французского союза имело большое значение для безопасности Франции, оно не давало бы возможности милитаристической Германии напасть на Францию и снова разгромить ее. С этой точки зрения Франция была более заинтересована в союзе с Россией, чем Россия в союзе с Францией. Поэтому инициатива заключения союзного договора исходила из Франции. Но, следует иметь в виду, что создание Германской империи, ее усиление и агрессивные планы угрожали также России. И Россия была заинтересована в союзе с Францией, чтобы в случае надобности, создать единый фронт против Германии. Разумеется, для России не было выгодно одной, лицом к лицу, встретиться с сильной Германией.

Создание русско-французского военно-политического союза являлось поворотным пунктом внешней политики России: русско-германские дружественные отношения были заменены русско-французским военно-политическим союзом.

Германо-австрийский союз, который существовал с 1879 года и к которому через три года присоединилась Италия, способствовал созданию подобного союза между теми странами (Франция, Россия), против которых был направлен германо-австро-итальянский союз.

Заключение русско-французского союза было обусловлено:

1) Созданием агрессивного Тройственного союза в Европе; 2) Стремлением России и Франции к восстановлению европейского равновесия, нарушенного созданием Тройственного союза; 3) Желанием не оказаться изолированными перед агрессивным германским блоком и не допустить использования Германией изолированного положения Франции и России; 4) Беспокойством вызванным военными тревогами, вызванными агрессивной политикой Бисмарка в отношении Франции; 5) Угрозой нападения со стороны Германии и Австро-Венгрии и стремлением недопустить осуществления агрессивных планов Тройственного союза, направленного против как Франции, так и России; 6) Отсутствием серьезных противоречий между Россией и Францией в Европе и в области колониальной политики; 7) Необходимостью

⁶ Хвостов В. М. „Россия и германская агрессия в дни европейского кризиса 1887 г. (к предистории франко-русского союза) „Исторические записки“, 1946, т. 18, стр. 201 — 254.

воздействовать на Англию при наличии франко-английских и русско-английских противоречий, стой целью, чтобы не допустить ее присоединения к Тройственному союзу.

Таким образом, при заключении франко-русского союза главную роль играла опасность германской агрессии, как в отношении России так и, в особенности, в отношении Франции. Если мы будем рассматривать русско-французский союз с этой точки зрения, то следует отметить следующее: положительная сторона русско-французского союза заключалась в том, что он защищал Францию от немецкого нападения; он временно отодвинул развязывание германской агрессии против Франции и следовательно, развязывание войны в Европе. Но союз, заключенный между царской Россией и буржуазной Францией, правящими кругами этих стран, был использован в империалистических целях. Поэтому русско-французский союз являлся союзом войны; новым этапом на пути подготовки войны 1914—1918 г. Он являлся также первой вехой на пути создания Антанты.

Русско-французский союз был ответом на создание Тройственного союза и своим острием был направлен против него.

Русско-французские экономические взаимоотношения также сыграли значительную роль в создании русско-французского военно-политического союза. Русско-французский союз был укреплен займами, которые царская Россия обильно получала из Франции. Но несмотря на это русско-французский союз не основывался только на финансовых взаимоотношениях между этими странами.

С созданием русско-французского военно-политического союза в Европе появились два агрессивных блока: Тройственный союз (Германия, Австро-Венгрия, Италия) и русско-французский союз, который в дальнейшем превратился в Антанту (Россия, Франция, Англия). Эти два агрессивных блока столкнулись во время первой мировой империалистической войны.

Создание русско-французского военно-политического союза означало крах внешней политики германского империализма, особенно политики Бисмарка, одной из главных задач которого являлась изоляция Франции от России.

Советские ученые А. З. Манфред, В. М. Хвостов¹, Ю. В. Борисов на основе большого архивного и документального материала показали, что начиная с Франкфуртского мира до первой мировой войны, Россия оказывала решительное противодействие агрессивным планам Германии в отношении Франции, тем самым Россия несколько раз спасала Францию от немецкого нападения.

¹ Хвостов В. М. „Франко-русский союз и его историческое значение“. Сб. „Десятый международный конгресс историков в Риме. Сентябрь 1955 г., Доклады советской делегации“. М., 1956 г., стр. 618 — 647.

Русско-французский союз радикально изменил международное положение Франции. После заключения русско-французского союза милитаристическая Германия не была уже так опасна для Франции. С этого момента война Германии против Франции означала для Германии войну на два фронта, что было чрезвычайно опасно для последней. Вот почему во Франции этому союзу придавали большое значение. „Франция придает именно самое большое значение своему союзу с Россией...“, писал в 1915 г. один французский военный историк¹.

Русско-французский союз являлся гарантией независимости Франции. Он был „условием французского величия“². „Это фактор самой большой важности...“³

Период первой мировой войны являлся испытанием русско-французского союза и этот период показал, что союз с Россией имел решающее значение для защиты безопасности Франции.

Уроки прошлого имеют огромное значение и в настоящее время. В условиях, когда лихорадочно восстанавливают западно-германский милитаризм, прочное объединение миролюбивых сил Советского Союза и Франции, их совместные действия в деле укрепления мира являлись бы гарантией безопасности в Европе и особенно безопасности Франции.

Tabagoua Iia

La création de l'alliance franco-russe et sa portée historique

Résumé

Après 1870 l'histoire des relations internationales subit de profonds changements. Une nouvelle période commence après la guerre franco-prussienne et la Commune de Paris, période où s'opère la transition du capitalisme à l'impérialisme. La guerre franco-prussienne entraîne comme conséquence la création d'un Etat puissant, l'Empire Allemand, tandis que la France sort considérablement affaiblie de sa défaite. L'Italie devient un Etat unifié, la carte politique de l'Europe est radicalement modifiée.

Mais la guerre franco-prussienne est loin d'avoir mis fin aux litiges qui divisent l'Allemagne et la France. Tout au contraire, les contradictions se sont aggravées par suite de la mainmise allemande sur des territoires français et les relations entre la France et l'Allemagne ont continué à être

¹ Boucher, Arthur, colonel. „La France victorieuse dans la guerre de demain. L'Allemagne en péril“. Paris, 1915, p. 157.

² Cogniot, Georges. „Ce que pense un savant soviétique de l'alliance franco-russe“ „La Pensée“, № 15, Novembre-décembre 1947, Paris, p. 50.

³ Буше, А. полк. „Победоносная Франция в войне будущего“. Варшава, 1912, стр. 6.

tendues, le principal responsable en étant Bismarck qui n'a jamais cessé de considérer la paix de Francfort autrement que comme „une trêve“¹.

Le jeune empire Allemand qui se renforçait rapidement représentait une menace constante pour la France comme pour la Russie. Il n'est pas possible de se ranger à l'opinion du professeur A. S. Jeroussalimski selon qui „dans les années 1872 — 1877 et plus tard“, les intentions de l'Allemagne envers la France n'auraient comporté aucune intention agressive². Cette affirmation méconnaît le caractère agressif de la politique allemande à l'égard de la France durant les années 1875 et 1877 et ne rend pas compte de la réalité historique. Des travaux comme ceux de A. Z. Manfred³ et de J. V. Borissov⁴ appuyés sur une ample documentation apportent la preuve des intentions agressives de l'empire allemand envers la France.

La guerre franco-prussienne a manifestement démontré aux dirigeants de la France, que la France n'était pas capable de mener à elle seule une guerre victorieuse contre un Etat puissant; pour conserver son indépendance et pour s'épargner une nouvelle agression militaire de la part de l'Allemagne, il lui fallait se trouver un allié. Mais, aucune puissance n'était disposée à s'allier avec une France affaiblie, de sorte qu'ayant signé la paix humiliante de Francfort, le gouvernement français avait à résoudre d'urgence deux problèmes d'importance capitale: rétablir l'économie et les forces armées du pays pour assurer sa politique intérieure, trouver un allié fort et sûr pour étayer sa politique extérieure.

La France ne pouvait arriver à s'entendre, dans un avenir rapproché et de façon durable, ni avec l'Autriche-Hongrie, ni avec l'Angleterre, ni avec l'Italie. Seule, la Russie pouvait être l'éventuelle alliée de la France.

Les documents d'archives prouvent clairement que les fondements de l'alliance franco-russe prenaient appui sur les conséquences de la paix de Francfort. En cela nous approuvons complètement l'opinion avancée par le Professeur Manfred A. Z.⁵.

La préparaton de l'alliance franco-russe a passé par plusieurs périodes: période d'action intense des cercles dirigeants français en vue du rapprochement avec la Russie et de sympathies de la Russie envers ces efforts; période de refroidissement des relations franco-russes du fait de la politique progermanique des dirigeants de la France (1877 — 1885) entraînant

¹ „Doc. Dipl. Fr.“ I-re série, t. I, doc. № 42, p. 62.

² Jeroussalimski A. S. „A. Z. Manfred. La politique extérieure de la France en 1871 — 1891“ „Questions d'Histoire“ № 9, 1955, p. 150.

³ Manfred A. Z. „La politique extérieure de la France en 1871 — 1891“. M. 1952.

⁴ Borissov J. V. „Les relations Franco-russes après la Paix de Francfort“. 1871—1875, M., 1951.

⁵ Manfred A. Z. „De la préhistoire de l'alliance franco-russe“. „Questions d'Histoire“, 1947 № I, p. 37.

par contre coup un certain rapprochement de la Russie et de l'Allemagne (conclusion de l'alliance des trois empereurs en 1881); période de retour à la préparation de l'alliance (1885 — 1887). La préparation réelle de l'alliance, commença des deux côtés dès 1887, lorsque la Russie eut joué un rôle décisif pour conjuguier l'agression allemande contre la France¹.

Ce n'est pas dans la question d'Orient, telle qu'elle se posait dans les années 70 du siècle dernier, qu'il convient de rechercher les fondements de l'alliance franco-russe, car le rapprochement entre la Russie et la France avait commencé bien auparavant. Les fondements de l'alliance franco-russe ont été posés par la situation internationale qui avait été créée en Europe à la suite de la guerre franco-prussienne et à la suite de la paix de Francfort et des intrigues de Bismarck dirigées contre la France qui avaient commencé dès 1872.

La création de l'alliance franco-russe a été d'une grande importance pour la sécurité de la France; l'Allemagne militariste se trouvait coupée de toute possibilité de se jeter sur la France et de l'écraser à nouveau. C'est la raison pour laquelle la France était intéressée à devenir l'alliée de la Russie et avait, beaucoup plus que son partenaire russe, besoin de cette alliance. C'est pourquoi, aussi, l'initiative de la conclusion de cette alliance venait du côté de la France. Mais il est également à noter que la création de l'empire Allemand, son renforcement et ses plans agressifs menaçaient aussi la Russie qui se trouvait de son côté intéressée à s'allier à la France en vue de créer, en cas de besoin, un front uni contre l'Allemagne. Il est évident que la Russie n'avait aucun intérêt à se trouver isolée face à une Allemagne puissante.

La création de cette alliance franco-russe à caractère militaire et politique fut le point de revirement de la politique extérieure de la Russie: les relations d'amitié entre l'Allemagne et la Russie ont cédé le pas à l'alliance militaire et politique entre la France et la Russie.

L'alliance germano-autrichienne qui datait de 1879 et à laquelle l'Italie vint se joindre trois ans plus tard, a eu pour effet de favoriser le rapprochement de deux puissances (la France et la Russie) contre lesquelles elle était dirigée.

La conclusion de l'alliance franco-russe était conditionnée par:

1. — La création en Europe d'une Triple Alliance aggressive.
2. — Les aspirations de la Russie et de la France à rétablir l'équilibre européen, troublé par la création de la Triple Alliance.

¹ Khvostov V. M., „La Russie et l'agression allemande pendant la crise européenne de 1887 (Concernant la préhistoire de l'alliance franco-russe).“ „Notes historiques“, 1946, v. 18, p. 201 — 254.

3. — Le désir de ne pas se trouver isolé vis-à-vis du bloc ^{აგრესიული}agressif allemand et de ne pas permettre à l'Allemagne de mettre à profit la position isolée de la France et de la Russie.

4. — Le souci de faire échec aux menaces de guerre dont Bismarck usait à l'égard de la France.

5. — Les menaces d'une attaque du côté de l'Allemagne et de l'Autriche-Hongrie et la tendance à ne pas permettre à la Triple Alliance de réaliser ses plans agressifs dirigés tant contre la France que contre la Russie.

6. — L'absence de toute contradiction entre la Russie et la France que ce soit en Europe ou dans le domaine de la politique coloniale.

7. — La nécessité d'exercer une influence sur l'Angleterre, en tenant compte des contradictions franco-anglaises et anglo-russes, aux fins d'empêcher l'Angleterre d'adhérer à la Triple Alliance.

Mais de toutes ces raisons conditionnant l'alliance, la plus importante était le danger d'une agression Allemande menaçant les deux partenaires et surtout la France. Si l'on considère l'alliance franco-russe sous cet aspect, il convient de noter que le côté positif de l'alliance franco-russe tenait à ce qu'elle épargnait à la France une attaque allemande, du fait qu'elle reculait pour un certain temps le déclenchement de la guerre en Europe. Mais l'alliance entre la Russie tsariste et la France bourgeoise a été subordonnée par les cercles dirigeants de ces pays à des visées impérialistes. Voilà pourquoi l'alliance franco-russe a été une alliance de guerre, une nouvelle étape préparant la guerre de 1914 — 1918. Elle a été de même le premier jalon sur la voie de la création de l'Entente.

L'alliance franco-russe était une riposte à la Triple Alliance, et c'est contre cette dernière qu'était dirigée sa pointe.

Les relations économiques entre la France et la Russie n'ont pas peu contribué à la création de l'alliance militaire et politique entre ces deux pays. L'alliance franco-russe a été consolidée par les emprunts que la Russie recevait largement de la France, mais ceci dit, il demeure évident que l'alliance franco-russe ne se fondait pas uniquement sur les relations financières de ces deux pays.

Avec la création d'une alliance franco-russe de nature politique et militaire il y eut en Europe deux blocs agressifs: la Triple Alliance (Allemagne, Autriche-Hongrie, Italie) et l'alliance franco-russe qui devint ensuite l'Entente (Russie, France, Angleterre). Ces deux blocs agressifs sont entrés en collision pendant la première guerre mondiale.

La création de l'alliance franco-russe marque l'échec de la politique extérieure de l'impérialisme allemand et surtout celui de la politique de Bismarck qui se proposait essentiellement d'isoler la France de la Russie.

En s'appuyant sur une importante documentation extraite des archives¹ les Historiens soviétiques A. Z. Manfred, V. M. Khvostov¹ et J. V. Borissov ont pu démontrer que depuis la paix de Francfort et jusqu'à la première guerre mondiale, la Russie n'a cessé d'exercer une influence décisive sur les plans agressifs de l'Allemagne contre la France, et par cela même a, à plusieurs reprises, préservé cette dernière d'une attaque allemande. L'alliance franco-russe a radicalement modifié la position internationale de la France. Après la conclusion de l'alliance franco-russe l'Allemagne militariste cesse d'être pour la France un danger aussi pressant. Désormais une guerre entre l'Allemagne et la France signifierait pour la première une guerre sur deux fronts, comportant des risques trop périlleux. Voilà pourquoi les milieux intéressés prêtaient en France tant d'importance à cette alliance. „La France attache justement le plus grand prix à son alliance avec la Russie“².

L'alliance franco-russe a représenté pour la France une garantie de son indépendance, „une condition de la grandeur française“³. C'est un facteur de la plus grande importance... „de quelle portée sera l'appui que la Russie nous offrira“⁴.

La période de la première guerre mondiale fut une période d'épreuve de l'alliance franco-russe qui a démontré que l'alliance avec la Russie a constitué un facteur décisif pour la sauvegarde de la sécurité de la France. Les enseignements du passé sont d'une profonde richesse à l'heure où nous sommes; dans les circonstances où l'on rétablit fièvreusement le militarisme de l'Allemagne Occidentale, une solide action des forces pacifiques de l'Union Soviétique et de la France et leur action collective en vue de renforcer la cause de la Paix seraient un gage certain de la sécurité de l'Europe et tout particulièrement de celle de la France.

¹ Khvostov V. M. „L'alliance franco-russe et sa portée historique“ Recueil: „Le dixième Congrès international des historiens à Rome“ Sept 1955. Rapports de la délégation Soviétique“. M. 1956, p. 618 — 647.

² Boucher, Arthur, Colonel. „La France victorieuse dans la guerre de demain. L'Allemagne en péril.“ Paris 1915, p. 157.

³ Cogniot Georges. „Ce que pense un savant soviétique de l'alliance franco-russe“. „La Pensée“ № 15 Nov — Déc 1947, Paris p. 50.

⁴ Boucher Arthur, Colonel. „La France victorieuse dans la guerre de demain“. Varsovie 1912, p. 6.

იოსებ ჩიქავა

საბჭოთა რუსეთის ბრძოლა გეოგრაფიისათვის სამოქალაქო ომისა და სახელმწიფო ინფრასტრუქტურის პერიოდში

1917 წლის 7 ნოემბერს რუსეთის მუშათა კლასმა, ღარიბ გლეხობასთან
კავშირში, ლენინური კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით დაამხო
ბურჟუაზიისა და მემამულეების ხელისუფლება და დაამყარა პროლეტარია-
ტის დიქტატურა. შეიქმნა მსოფლიოში პირველი სოციალისტური სახელმწიფო.

დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ პირველად კაცობ-
რიობის ისტორიაში ბოლო მოუღო რუსეთის ყოფილი იმპერიის ტერიტორი-
აზე ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციას და მოსპო ნაციონალური და
კოლონიური ჩაგვრა. ვ. ი. ლენინი წერდა: „საბჭოთა წყობილება დემოკრა-
ტიზმის მაქსიმუმია მუშებისა და გლეხებისათვის და ამავე დროს ის ნიშნავს
კავშირის გაწყვეტას ბურჟუაზიულ დემოკრატიზმთან და დემოკრატიის
ახალი, მსოფლიო-ისტორიული, ტიპის წარმოშობას, სახელდობრ: პროლე-
ტარული დემოკრატიზმის ანუ პროლეტარიატის დიქტატურისა“¹.

დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ გადაარჩინა რუსეთი
ეკონომიურ და ნაციონალურ კატასტროფას, დასავლეთის იმპერიალისტების
მონობას. მაგრამ ოქტომბრის რევოლუცია არ იყო მარტო რუსეთის მასშტა-
ბის რევოლუცია, მას ჰქონდა მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობა.

ი. ბ. სტალინი წერდა: „ოქტომბრის რევოლუცია არ შეიძლება ჩაით-
ვალოს მხოლოდ რევოლუციად „ნაციონალურ ჩარჩოებში“. იგი, უწინარეს
ყოვლისა, არის ინტერნაციონალური, მსოფლიო ხასიათის რევოლუცია, ვი-
ნაიდან ის ნიშნავს ძირეულ მობრუნებას კაცობრიობის მსოფლიო ისტორიაში
ძველი, კაპიტალისტური სამყაროდან ახალი, სოციალისტური სამყაროსაკენ“².

დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ გააძლიერა მსოფლიო
იმპერიალისტური ფრონტი და გაყო მსოფლიო ორ სისტემად—კაპიტალის-
ტურ და სოციალისტურ სისტემებად.

ერთადერთმა სოციალისტურმა სახელმწიფომ არსებობის პირველი დღი-
დანვე მსოფლიოს ამცნო თავისი საგარეო პოლიტიკის ძირითადი პრინცი-
პები.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 41.

² ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 255.

საგარეო
პოლიტიკის

ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება ნიშნავდა რუსეთის საგარეო პოლიტიკასა და საერთაშორისო ურთიერთობაში ძირფესვიან გადატრიალებას. ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 40-იან წლებში მარქსი მიუთითებდა მუშათა კლასის მოვალეობაზე: დაეუფლოს საერთაშორისო პოლიტიკის საიდუმლოებებს, კონტროლი გაუწიოს თავისი მთავრობის დიპლომატიურ მოქმედებას და საჭიროების შემთხვევებში წინ აღუდგეს მას ყველა იმ საშუალებით, რომლებიც მის განკარგულებაში მოიპოვება. ასეთი საგარეო პოლიტიკისათვის ბრძოლა შეადგენს მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის საერთო ბრძოლის ნაწილს¹.

ვ. ი. ლენინი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 4 წლისთავზე წერდა: „ჩვენ უფლება გვაქვს ვიამაყოთ და ვამაყოთ კიდევ იმით, რომ წილად გვხვდა ბედნიერება დაგვეწყო საბჭოთა სახელმწიფოს აშენება, დაგვეწყო ამით მსოფლიო ისტორიის ახალი ეპოქა“².

როგორც ცნობილია, კონტრრევოლუციურმა დროებითმა მთავრობამ რუსეთში მემკვიდრეობით მიიღო მეფის თვითმპყრობელობის სისხლიანი პოლიტიკა და გააგრძელა იმპერიალისტური ომი, მან გააფართოვა ურთიერთობა ინგლისის, საფრანგეთისა და ამერიკის იმპერიალისტებთან. ამერიკის განგსტერული იმპერიალიზმი ასულდგმულებდა მთელ საერთაშორისო რეაქციას ჩვენს ქვეყანაში სოციალისტური რევოლუციის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ის ამზადებდა რუსეთის დაკაბალების, მისი სიმდიდრის ხელში ჩაგდებისა და ჩვენი ხალხების დამონების გეგმებს. ამერიკელი იმპერიალისტების მიერ დროებით მთავრობაზე გაცემული სესხები წარმოადგენდნენ რევოლუციის ჩახშობის საშუალებას³.

ამხილებდა რა ამერიკის შეერთებული შტატების იმპერიალისტების პოლიტიკას, 1917 წ. აგვისტოში ამხანაგი სტალინი წერდა: „იმ მომენტში, როდესაც რუსეთის რევოლუცია ძალღონეს ძაბავს თავის მონაპოვართა დასაცავად, იმპერიალიზმი კი ცდილობს ბოლო მოუღოს მას,—ამერიკის კაპიტალი მილიარდებით ამარაგებს კერენსკ-მილიუჟოვ-წერეთლის კოალიციას იმისათვის, რომ საბოლოოდ ალაგმოს რუსეთის რევოლუცია და ძირი გამოუთხაროს დასავლეთში მზარდ რევოლუციურ მოძრაობას“⁴. ამრიგად, ამერიკის იმპერიალისტები გამოდიოდნენ რუსეთისა და საერთაშორისო რევოლუციის ჯალათის როლში.

საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნასთან ერთად წარმოიშვა სრულიად ახალი საბჭოთა საგარეო პოლიტიკა თავისი ძირითადი პრინციპებით, რომლებიც შემუშავებული იყო ვ. ი. ლენინის მიერ. საბჭოთა საგარეო პოლიტიკა წარმოადგენდა ცარიზმის, რუსეთის დროებითი მთავრობისა და ყველა იმპერიალისტური ქვეყნების საგარეო პოლიტიკის სრულიად საწინააღმდეგოს.

¹ კ. მარქსი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, გვ. 434.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 42.

³ Кунина А. Е., Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917—1920 гг. М., 1951, стр. 24—43.

⁴ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 3, გვ. 268.

კაცობრიობის ისტორიაში საგარეო პოლიტიკა პირველად გახდეს მსოფლიო მეტა ინტერესების დამცველი. საბჭოთა სახელმწიფომ დაიკავა განსაკუთრებული ადგილი საერთაშორისო ურთიერთობაში და სათავეში ჩაუდგა ხალხთა ბრძოლას მშვიდობისა და უშიშროებისათვის.

საბჭოთა ხალხმა დაამხო მემამულეებისა და კაპიტალისტების ძალუფლება და დაადგა ახალი, სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობის გზას, ამიტომ იგი დაინტერესებული იყო სოციალიზმის მშენებლობის ხელსაყრელი საგარეო პირობებით. სამშვიდობო პოლიტიკა გამომდინარეობს თვით საბჭოთა ხელისუფლების ბუნებიდან. დაამყარა რა ეროვნული თანასწორობა ჩვენს ქვეყანაში, საბჭოთა ხელისუფლებამ თავისი საგარეო პოლიტიკის სახელმძღვანელო პრინციპად გაიხადა სხვა ხალხების ეროვნული სუვერენიტეტის პატივისცემა და აღიარება. საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის პირველი დღიდანვე ბრძოლა მშვიდობისა და საერთაშორისო თანამშრომლობისათვის გახდა არა მარტო საბჭოთა მთავრობის, არამედ საბჭოთა კავშირის მშრომელთა საერთო საქმე. ამრიგად, დიდმა ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ დასაბამი მისცა მშვიდობისა და ხალხთა თანამშრომლობისათვის ნამდვილად სახალხო ბრძოლის ეპოქას.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საბჭოთა მთავრობა თავისი არსებობის პირველი დღიდანვე იბრძოდა მშვიდობისათვის. მისი მიზანი იყო ომით განაწამები რუსეთის დაუყოვნებლივ გადასვლა მშვიდობიან მშენებლობაზე. მაგრამ იმპერიალისტურმა ქვეყნებმა საშუალება არ მისცეს საბჭოთა რუსეთის მთავრობას განეხორციელებინა მშვიდობიანი მშენებლობა ქვეყნის შიგნით, მას თავს მოახვიეს სამოქალაქო ომი, დაიწყო ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენცია.

ანტისაბჭოთა ინტერვენციის მთავარი სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი იყო ამერიკის იმპერიალიზმი, რომელსაც მხარში ედგნენ ფრანგი, ინგლისელი და იაპონელი იმპერიალისტები. ამერიკის, ინგლისის, საფრანგეთის, იაპონიის იმპერიალისტებმა ჯარები გადმოსხეს ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიაზე და შეიარაღებული დახმარება აღმოუჩინეს კონტრრევოლუციურ ძალებს.

ჯერ კიდევ რსდმ(ბ) მე-6 ყრილობა თავის რეზოლუციაში—„მიმდინარე მომენტი და ომი“ მიუთითებდა მოკავშირეთა ქვეყნების გარდუვალ ჩარევაზე რუსეთის საშინაო საქმეებში. ვინაიდან ყველაზე საშიშ მომენტს იმპერიალისტებისათვის წარმოადგენდა რუსეთის რევოლუცია, როგორც მასების პირველი გამოსვლა, რომელიც თავისი განვითარებით საფრთხეს ქმნიდა გადაქცეულიყო უშუალო გამოსვლად ომისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ და ჩაება ბრძოლაში სხვა ქვეყნების პროლეტარული მასები.

ყრილობამ ხაზი გაუსვა, რომ ომის გაგრძელება კიდევ უფრო არევოლუციურებს მშრომელთა მასებს, „მიყავს პროლეტარული რევოლუციის ელემენტთა ზრდამდე“.

პარტიის მეექვსე ყრილობამ მიუთითა კაპიტალისტური ქვეყნების მხრივ საბჭოთა რუსეთთან იმპერიალისტური ომის ისტორიულ გარდუვალო-

ბაზე. რეზოლუციაში ნათქვამი იყო: „ყველა შინა სახელმწიფოებრივი სობრივი, აგრეთვე საერთაშორისო ურთიერთობის ახლანდელი უკიდურესი გამწვავების დროს ასეთ შემოტევათა ისტორიულ გარდუვალობას შეუძლია ყოველ, თვით უახლოეს მომენტში, რამდენიმე დღეშიც კი, გამოიწვიოს ახალი იმპერიალისტური შემოტევითი ომები საერთოდ სოციალისტური მოძრაობის წინააღმდეგ და განსაკუთრებით რუსეთის სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის წინააღმდეგ“¹.

მიუხედავად ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენციის გაჩაღებისა, მიუხედავად იმისა, რომ 14 კაპიტალისტური სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალები რუსეთში არსებულ კონტრრევოლუციურ ძალებთან ერთად იბრძოდნენ საბჭოთა ხელისუფლების დასამხობად, საბჭოთა მთავრობას არ შეუწყვეტია ბრძოლა მშვიდობისათვის, მას არ შეუცვლია თავისი სამშვიდობო საგარეო პოლიტიკის ძირითადი პრინციპები. ერთის მხრივ, საბჭოთა რუსეთის მთავრობა მთელი თავისი ძალებით იბრძოდა ინტერვენტებისა და შინაგანი კონტრრევოლუციური ძალების წინააღმდეგ, ხოლო მეორე მხრივ, იგი წარმატებით ატარებდა თავის სამშვიდობო საგარეო პოლიტიკას, აცნობდა მსოფლიოს ხალხებს ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკის ნამდვილად დემოკრატიულ საგარეო პოლიტიკას. უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების ყოველი ნაბიჯი საერთაშორისო საკითხებში იწვევდა უდიდეს გამოსმაურებას მთელ მსოფლიოში. იმპერიალისტების ცდა, დაეშალათ თავიანთი ქვეყნების ხალხებისათვის გაცნობოდნენ საბჭოთა რუსეთის სამშვიდობო საგარეო პოლიტიკურ აქტებს, მარცხით თავდებოდა.

საბჭოთა სახელმწიფოს სამშვიდობო პოლიტიკის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენდა საბჭოთა მთავრობის პირველი დეკრეტი, დეკრეტი ზავის შესახებ, რომელიც მიიღო საბჭოების სრულიად რუსეთის მეორე ყრილობამ 1917 წლის 8 ნოემბერს². ამ დეკრეტში, რომელსაც მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა, გადმოცემული იყო ყველა ხალხთა შორის უანექსიო და უკონტრიბუციო, სამართლიანი დემოკრატიული ზავის პროგრამა. რუსეთის ხალხთა სახელით საბჭოთა მთავრობა გამოვიდა წინადადებით—დაუყოვნებლივ დაწყებულიყო მოლაპარაკება სამართლიან დემოკრატიულ ზავზე. „...ასეთ ზავად,—ნათქვამი იყო დეკრეტში,—მთავრობას მიაჩნია დაუყოვნებლივი ზავი უანექსიოდ (ე. ი. სხვისი მიწაწყლის მიუტაცებლად, უცხო ეროვნებათა ძალატანებით შემოუერთებლად) და უკონტრიბუციოდ“³.

გამოვიდა რა იმპერიალისტური ომის გაგრძელების წინააღმდეგ საბჭოთა მთავრობამ განაცხადა: „ამ ომის განგრძობას იმის გულისათვის, თუ როგორ გაიყონ ურთიერთშორის ძლიერმა და მდიდარმა ერებმა მათ მიერ დაპყრობილი სუსტი ეროვნებანი, მთავრობა თვლის უდიდეს ბოროტმოქმედებად კაცობრიობის წინააღმდეგ და საქვეყნოდ აცხადებს თავის გადაწყვეტი-

¹ სკკპ რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწილი 1, გვ. 515.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 26, გვ. 287.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 26, გვ. 287. МИД СССР, Документы внешней политики, М., 1957, стр. 11.

ლებას დაუყოვნებლივ მოაწეროს ხელი ზავის პირობებს, რომელიც შეწყვეტს ამ ომს აღნიშნულ, გამოუკლებლივ ყველა ერისათვის თანასწორად, სამართლიან პირობებში¹.

საბჭოთა სახელმწიფოს მთავრობის მიერ მიღებული დეკრეტი ზავის შესახებ გმობდა მტაცებლურ ომს, რომელიც გააჩაღეს იმპერიალისტებმა მსოფლიოს გადანაწილების, გასაღების ახალი ბაზრების დაპყრობის, კაპიტალის დაბანდებისა და ნედლეულის წყაროების მოპოვების მიზნით.

საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარიატმა, საბჭოთა მთავრობის სახელით, 1917 წლის 8 (21) ნოემბერს მიმართა ამერიკის შეერთებული შტატების, დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, იტალიის, სერბიისა და ბელგიის ელჩებს და დესპანებს წინადადებით, განეხილათ საბჭოთა დეკრეტი ზავის შესახებ და დაეწყოთ საზავო მოლაპარაკება².

კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა იმპერიალისტურ დამპყრობლურ პოლიტიკას საბჭოთა მთავრობამ დაუპირისპირა პრინციპულად ახალი პოლიტიკა, მშვიდობის, ხალხთა უშიშროებისა და საერთაშორისო თანამშრომლობის პოლიტიკა.

კომუნისტური პარტია და საბჭოთა მთავრობა საჭიროდ თვლიდნენ ემხილებინათ დასავლეთის ბურჟუაზიული მთავრობის სიცრუე და პირმოთნეობა, რომლითაც ისინი ფარავდნენ თავიანთ მტაცებლურ გეგმებს ომში.

საბჭოთა მთავრობა გამოვიდა საიდუმლო დიპლომატიის წინააღმდეგ და თავისი უმაღლესი ორგანოს საშუალებით მიიღო გადაწყვეტილება საიდუმლო ხელშეკრულებების, შეთანხმებებისა და დიპლომატიური მიწერ-მოწერის გამოქვეყნების შესახებ. „საიდუმლო დიპლომატია, — ნათქვამი იყო საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის განცხადებაში საიდუმლო დიპლომატიური დოკუმენტების გამოქვეყნების შესახებ, — ეს არის აუცილებელი იარაღი შეძლებული უმცირესობის ხელში, რომელიც იძულებულია მოატყუოს უმრავლესობა, რათა დაუმორჩილოს ის თავის ინტერესებს“³.

საბჭოების მეორე ყრილობის გადაწყვეტილებათა საფუძველზე საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატი შეუდგა მეომარ სახელმწიფოებს შორის დადებულ საიდუმლო ხელშეკრულებათა გამოქვეყნებას⁴. ამასთან საბჭოთა მთავრობამ გამოაცხადა, რომ ის ყველა საიდუმლო ხელშეკრულებას თვლიდა გაუქმებულად.

საიდუმლო ხელშეკრულებათა გამოქვეყნებით კაპიტალისტური ქვეყნების ხალხთა მასებმა აშკარად ნახეს, თუ რისთვის დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი და რისთვის დაიდუბა მილიონობით უდანაშაულო ადამიანი. საბჭოთა მთავრობის მიერ საიდუმლო ხელშეკრულებათა გამოქვეყნებამ აღფრთოვანა გამოიწვია იმპერიალისტურ მთავრობათა მხრივ საბჭოთა რუსეთის მიმართ.

¹ МИД СССР, Документы внешней политики СССР, М., 1957, стр. 12.

² იქვე, გვ. 16—17.

³ იქვე, გვ. 21.

⁴ Съезды Советов РСФСР в постановлениях и резолюциях, стр. 21.

გამოვიდა რა სრულიად რუსეთის სამხედრო ფლოტის პირველ ყრვანად ვ. ი. ლენინმა თქვა, რომ ჩვენ გამოვაქვეყნეთ და კვლავაც გამოვაქვეყნებთ საიდუმლო ხელშეკრულებებს. ვერავითარი ღვარძლი და ვერავითარი ცილისწამება ვერ შეგვაჩერებს ჩვენ ამ გზაზე. „ბატონი ბურჟუები,—მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი,—გაბოროტებული არიან იმით, რომ ხალხი ხედავს, თუ რისთვის ერეკებოდნენ მას სასაკლაოზე. ისინი აშინებდნენ ქვეყანას ახალი ომის პერსპექტივით, რომელშიც რუსეთი განმარტოებული აღმოჩნდებოდა. მაგრამ ჩვენ ვერ შეგვაჩერებს ის ცოფმორეული მძულვარება, რომელსაც ბურჟუაზია იჩენს ჩვენდამი, ზავისაკენ ჩვენი მოძრაობისადმი“¹.

სამართლიანი დემოკრატიული ზავის საბჭოთა პროგრამა ხელსაყრელი არ იყო ინგლისის, საფრანგეთის, ამერიკისა და სხვა კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა იმპერიალისტური მმართველი წრეებისათვის. ისინი ღუმილით შეხედნენ საბჭოთა მთავრობის წინადადებას სამართლიანი დემოკრატიული ზავის დაუყოვნებლივ დადების შესახებ. პირიქით, მათ ხელი მოკიდეს ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენციის განხორციელებას.

„სწორედ ინგლის-საფრანგეთისა და ამერიკის ბურჟუაზიამ,—აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი,—არ მიიღო ჩვენი წინადადება, სწორედ მან ლაპარაკიც კი არ მოისურვა ჩვენთან საყოველთაო ზავის შესახებ! სწორედ იგი მოიქცა გამცემლურად ყველა ხალხის ინტერესების მიმართ...“².

მეტიც, რუსეთში დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების თითქმის მეორე დღიდანვე დაიწყო ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეების მოლაპარაკება საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ. ამ მოლაპარაკების შედეგად 1917 წლის 23 დეკემბერს ინგლის-საფრანგეთს შორის ხელმოწერილ იქნა საიდუმლო ხელშეკრულება, სადაც განსაზღვრული იყო საფრანგეთ-ინგლისის მოქმედების ზონები რუსეთის ტერიტორიაზე³.

საბჭოთა მთავრობის მიერ ზავის შესახებ დეკრეტის გამოშვებასთან ერთად უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა „რუსეთის ხალხთა უფლებათა დეკლარაციას“, რომელიც გამოქვეყნდა 1917 წლის 2 (15) ნოემბერს⁴, და „მიმართვას რუსეთისა და აღმოსავლეთის ყველა მუსლიმანისადმი“⁵.

საბჭოთა კავშირის წინადადებას დაუყოვნებლივ ომის შეწყვეტის შესახებ დადებითად გამოეხმაურნენ მსოფლიოს მილიონობით ადამიანი. უანექსიო და უკონტრიბუციო ზავის მოთხოვნა გახდა ყველა ქვეყნის მშრომელთა

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 26, გვ. 403—404.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 28, გვ. 58—59.

³ „L'accord franco-anglais du 23 décembre 1917, définissant Les zones d'actions française et anglaise“. იხ. ი. ტაბაძე, საბჭოთა რუსეთ-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917—1920 წწ., სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 51, 1953, გვ. 87—88.

⁴ МИД СССР, Документны внешней политики СССР, М., 1957, стр. 14—15.

⁵ იქვე, გვ. 34—35.

მასების ლოზუნგი. ამერიკის, ინგლისის, საფრანგეთის და სხვა სახელმწიფოთა მმართველ წრეებს არ შეეძლოთ არ დაენახათ, თუ როგორი უდიდესი მხარდაჭერა ჰპოვა საბჭოთა მთავრობის სამშვიდობო წინადადება. ამიტომ იმპერიალისტურმა წრეებმა გადადგეს ნაბიჯი ფართო მასების მოსატყუებლად, რათა შეერყიათ მათი ნდობა საბჭოთა სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკისადმი. თავიანთი ექსპანსიონისტური მისწრაფების დასაფარავად და ზავის შესახებ საბჭოთა მთავრობის დეკრეტის დისკრედიტიზაციის მიზნით ინგლისის პრემიერ-მინისტრმა ლოიდ ჯორჯმა 1918 წლის 5 იანვარს გამოაქვეყნა დეკლარაცია ომის მიზნების შესახებ, ხოლო იმავე წლის 7 იანვარს ამერიკის პრეზიდენტმა ვილსონმა გამოაქვეყნა თავისი 14 პუნქტი. როგორც ლოიდ ჯორჯის დეკლარაცია, ისე ვილსონის 14 პუნქტი იმპერიალისტური ხასიათისა იყო და ვერ დააკმაყოფილებდა ფართო მასების მოთხოვნებს.

1918 წლის 11 თებერვალს თავის სიტყვაში კონგრესის წინაშე ვილსონმა ჩამოაყალიბა საზავო პირობების „4 პუნქტი...“ ეს იყო ერთგვარი კომენტარები 14 პუნქტისა. ამ კომენტარებით ვილსონმა უფრო ზოგადი და უფერული ხასიათი მისცა 14 პუნქტს.

ვილსონის 14 პუნქტი მიზნად ისახავდა გაემართლებინა იმპერიალისტური ომის გაგრძელება, შეეცვალა კოლონიალური მონობის ფორმები, დაეფარა იმპერიალისტების განზრახვა გაენადგურებინათ საბჭოთა რესპუბლიკა და ამერიკის ხელში გადასულიყო მსოფლიო ჰეგემონობა.

ვილსონის 14 პუნქტისა და მის კომენტარებში გადმოცემული ამერიკის ექსპანსიონისტური გეგმები საფუძვლად ედო ამერიკის დელეგაციის საქმიანობას პარიზის საზავო კონფერენციაზე. ამერიკელი იმპერიალისტები ოცნებობდნენ რუსეთის დაქუცმაცებაზე და იქ გაბატონებაზე.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დასავლეთის ქვეყნებმა არ მიიღეს საბჭოთა მთავრობის წინადადება დაუყოვნებლივ ომის შეწყვეტისა და საზავო მოლაპარაკების დაწყების შესახებ. მაშინ საბჭოთა მთავრობა იძულებული გახდა ცალმხრივი მოლაპარაკება დაეწყო გერმანიასთან. ეს მოლაპარაკება დაიწყო ბრესტ-ლიტოვსკში და დამთავრდა ცნობილი ბრესტის ზავის ხელმოწერით საბჭოთა რუსეთსა და გერმანიის ბლოკის ქვეყნებს შორის.

საბჭოთა მთავრობამ იმ მიზნით, რათა ამ მოლაპარაკებაში ჩაება ანტანტის ქვეყნები, რამდენჯერმე მიმართა მათ, ბრესტში მოლაპარაკების დაწყებამდე და მოლაპარაკების დაწყების შემდეგაც, წინადადებით მიეღოთ მონაწილეობა საბჭოთა რუსეთ-გერმანიის საზავო მოლაპარაკებაში¹. მაგრამ საბჭოთა მთავრობის ეს წინადადებაც არ იქნა მიღებული ანტანტის ქვეყნების მთავრობების მიერ.

ბრესტის ზავის დადებასა და საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებამ უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია დასავლეთის იმპერიალისტებს შორის, კერძოდ, ანტანტის ქვეყნების იმპერიალისტებს შორის. მათ ეშინოდათ, რომ საბჭოთა რუსეთსა და გერმანიას შორის ომის შეწყვეტას მოჰყვებოდა გერმანიის გაძლიერება და მეომარი ქვეყნების ხალხების მისწრაფება მშვიდობისაკენ. გარდა ამისა ახალ-

¹ МИД СССР, Документы внешней политики СССР, стр. 28—30.

გაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკის წარმატებები შეიძლებოდა მისაბამი გაეზრდა ჩიქავას
რიყო სხვა ქვეყნების მშრომელთათვისაც.

საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცებით აღმფოთებული იყვნენ ქვეყნის
შიგნით არსებული კონტრრევოლუციური ძალებიც—კადეტები, მენშევიკები,
ესერები, ანარქისტები და სხვ. ამრიგად, უკვე 1918 წლის პირველ ნახევარში
ჩამოყალიბდა საბჭოთა ხელისუფლების ჩასახშობად ორი ძალა: ანტანტის
უცხოელი იმპერიალისტები და კონტრრევოლუცია რუსეთის შიგნით.

ასე დამთავრდა ხანმოკლე შესვენება, რომელსაც მოჰყვა სამოქალაქო
ომი და ანტისაბჭოთა შეიარაღებული ინტერვენცია რუსეთში. იმპერიალის-
ტებმა სამხედრო ინტერვენცია დაიწყეს ომის გამოუცხადებლად. ისინი მო-
გვეპარნენ ფარულად, ქურდულად და ჯარები გადმოსხეს ჩვენი ქვეყნის ტე-
რიტორიაზე. ინგლისელებმა და ფრანგებმა ჯარები გადმოსხეს ჩრდილოეთ
რუსეთში, იაპონელებმა—ვლადივოსტოკში, ფრანგებმა—სამხრეთ რუსეთში;
ჩრდილოეთ კავკასიაში ინგლის-საფრანგეთის მხარდაჭერით მოქმედებდნენ
კორნილოვის, ალექსეევისა და დენიკინის ძალები; დონში—გერმანელი იმპე-
რიალისტების ფარული მხარდაჭერით, კრასნოვისა და მამონტოვის ძალები;
ვოლგაზე და ციმბირში ინგლის-საფრანგეთის წაქეზებით მოეწყო ჩეხოსლო-
ვაკელთა კორპუსის ამბოხება და ა. შ.

ამერიკის შეერთებული შტატები პირველ ხანებში თითქოს აქტიურ
როლს არ ასრულებდნენ, მაგრამ სინამდვილეში ცნობილია, რომ ამერიკის
მთავრობა ინგლის-საფრანგეთის მმართველ წრეებთან ერთად საბჭოთა ხელი-
სუფლების არსებობის პირველი დღიდანვე ატარებდა მტრულ პოლიტიკას
საბჭოთა რუსეთის მიმართ¹. ჯერ კიდევ 1917 წლის 6 დეკემბერს ამერიკის
სახელმწიფო მდივანი ლანსინგი ატყობინებდა თავის ელჩს რუსეთში, ფრენსისს:
„პრეზიდენტს სურს, რათა ამერიკის წარმომადგენლებმა არ მიმართონ პირ-
დაპირ მოლაპარაკებას ბოლშევიკებთან“².

ამერიკის შეერთებული შტატები აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდნენ
ანტისაბჭოთა ინტერვენციაში შორეულ აღმოსავლეთშიც³.

„ვილსონის პრეზიდენტობის დროს ამერიკის შეერთებული შტატების
მთელი საგარეო პოლიტიკის კურსი საბჭოთა სახელმწიფოს მიმართ ატარებ-
და აგრესიულ, რეაქციულ ხასიათს. ის იყო მიმართული საბჭოთა ხელისუფ-
ლების დამხობისა და ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალისტური წყობილების აღდგენი-
საკენ. ამერიკის შეერთებული შტატების მმართველი წრეების ამ აუტანელმა
და პრინციპულად მტრულმა პოლიტიკამ საბჭოთა სახელმწიფოს მიმართ
უფრო ნათელი გამოხატულება ჰპოვა ამერიკის შეერთებული შტატების სა-

¹ А. Березкин, США—активный организатор и участник военной интервенции против Советской России (1918—1920 гг.), М., 1949.

² „Foreign Relations, 1918, Russia“, vol. I, p. 289. См. Ф. Д. Волков, „Крах ан-глийской политики интервенции и дипломатической изоляции Советского государства“, М., 1954, стр. 23.

³ А. И. Мельчин, Американская интервенция на советском Дальнем Востоке в 1918—1920 гг., М., 1951.

ხელმწიფო მდივნის კოლბას ნოტაში, რომელიც გაგზავნა იტალიის ელჩს ვაშინგტონში 1920 წლის 10 სექტემბერს¹.

იტალიის მთავრობისადმი ამერიკის სახელმწიფო მდივნის კოლბას მიერ გაგზავნილი ნოტა სავსე იყო ანტისაბჭოთა გამოთქმებით. ამერიკის სახელმწიფო მდივანი აღნიშნავდა, რომ მას არ შეუძლია ცნოს საბჭოთა რუსეთის არსებული მთავრობა და დაიჭიროს მასთან მეგობრული ურთიერთობა. ნოტაში ნათქვამი იყო, რომ ეს ნაბიჯი თითქოს ნაკარნახევია არა კლასობრივი მოსაზრებებით, არა ამა თუ იმ პოლიტიკურ ან სოციალურ სტრუქტურათა თავისებურებით, რომელიც დამყარებულია რუსეთში, არამედ სულ სხვა ფაქტებით, რომ თითქოს რუსეთში არსებული რეჟიმი ეწინააღმდეგებოდა საერთაშორისო სამართლის პრინციპებს².

მთელმა მსოფლიო პროგრესულმა საზოგადოებრიობამ კოლბას ნოტა შეაფასა, როგორც ამერიკის იმპერიალიზმის აშკარა მოწოდება ბურჟუაზიული სახელმწიფოებისა და თეთრი ემიგრაციის ყველა რეაქციული ძალებისადმი განეგრძოთ ბრძოლა საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ, ძველი კაპიტალისტური წყობილების აღდგენისათვის. კოლბას ნოტის მიზანი იყო აგრეთვე გაემხნეებინა საბჭოთა რუსეთში არსებული ანტისაბჭოთა ელემენტები.

ზეიმიტა და სიხარულით შეხვდა კოლბას ნოტას საერთაშორისო რეაქცია, საბჭოთა სახელმწიფოს ყველა მტერი. საფრანგეთის მთავრობამ ვაშინგტონში გაგზავნა სპეციალური მიმართვა, რომელშიც ის გამოხატავდა თავის სრულ კმაყოფილებას და თანხმობას კოლბას ნოტაში გამოთქმული პრინციპებისადმი.

ამერიკის შეერთებული შტატების ამ ანტისაბჭოთა პოზიციას მხარი დაუჭირეს ინგლისის, პოლონეთის, ჩეხოსლოვაკიის მთავრობებმა. მას აღფრთოვანებით შეხვდნენ რუსეთის კონტრრევოლუციური ძალები.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სახელმწიფო მდივნის კოლბას მიერ ვაშინგტონში იტალიის ელჩისადმი გაგზავნილი ნოტა თავის მხრივ წარმოადგენდა „დიპლომატიურ პრაქტიკაში სრულიად უპრეცედენტო პოლიტიკურ გამოხტომას საბჭოთა რუსეთის პოლიტიკისა და თვით წყობილების წინააღმდეგ“³.

საბჭოთა მთავრობას არ შეეძლო უყურადღებოდ დაეტოვებინა ამერიკის მმართველი წრეების ეს აგრესიული გამოხტომა ჩვენი ქვეყნის, მისი ხალხებისა და დიდი ოქტომბრის მოწაპოვართა წინააღმდეგ. ამასთან დაკავშირებით საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატმა რსფსრ ყველა სრულუფლებიან წარმომადგენელს საზღვარგარეთ გაუგზავნა ცირკულარული დეპეშა, რომელშიაც მათ რჩევას აძლევდა „დაეყვანათ საზოგადოებრივ აზრამდე და განსა-

¹ Советско-американские отношения 1919—1933 г., Сборник документов по международной политике и международному праву, № 9, Издание НКВД, М., 1934, стр. 41—44.

² Советско-американские отношения 1919—1933 гг., Сборник документов по международной политике и международному праву, № 9, Издание НКВД, М., 1934 стр. 42.

³ Советский Союз в борьбе за мир, Сборник документов, М.—Л., 1929, стр. 100.

კუთრებით მშრომელი მასების ყურადღებამდე ამერიკის მთავრობის მიერ სიკრუე და უსინდისობა“¹.

სპეციალურად მითითებულ იქნა, რომ აღნიშნული დებეზა გაეცნოთ იტალიის მთავრობის წარმომადგენლებისათვის, რომელთა მისამართითაც იყო გაგზავნილი კოლბას ნოტა. 1920 წლის 4 ოქტომბერს ამერიკის შეერთებულ შტატებში საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელმა მარტენსმა საგარეო საქმეთა კომისარიატის წერილი გადასცა იტალიის ელჩს. ამავე დროს დებეზის ასლი გადაეცა ამერიკის სახელმწიფო მდივანს.

საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის ცირკულარული დებეზა ამხელდა იმ მიზეზებს, რომლებმაც განაპირობეს ამერიკის იმპერიალიზმის სიძულვილი საბჭოთა სახელმწიფოს, მისი მთავრობის, კომუნისტური პარტიისა და მთელი მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის მიმართ. ამერიკის იმპერიალიზმი, — ნათქვამი იყო საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის დებეზაში, — განწყობილია სიძულვილის გრძნობით საბჭოთა რუსეთის კომუნისტური პარტიისადმი, ვინაიდან ის წარმოადგენს გაბატონებულ პარტიას ჩვენს ქვეყანაში, აორგანიზებს და რაზმავს მასებს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის საბრძოლველად². ამერიკას სურდა, რომ საბჭოთა რუსეთში გაბატონებულიყო რომელიმე სხვა ბურჟუაზიული პარტია, რომელთანაც ადვილად შეძლებდა შეთანხმებას რუსეთის ბუნებრივ სიმდიდრეთა და მისი ხალხის გასაძარცვად. საბჭოთა რუსეთის მშრომელ მასებს შეგნებული ჰქონდათ, რომ კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობა არის „ერთადერთი ნამდვილი საშუალება იმ სასიკვდილო საშუალებათა წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლაში, რომელიც ემუქრება მათ მსოფლიო იმპერიალიზმისაგან“³.

საბჭოთა მთავრობამ ამხილა ამერიკის პოლიტიკა რუსეთის „ტერიტორიული მთლიანობის შენარჩუნების შესახებ“, როგორც იმპერიალისტური აგრესიისა და ხალხთა თვითგამორკვევის მისწრაფების ჩახშობის პოლიტიკა.

ამერიკის მმართველი წრეები ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ მეგობრობა და თანამშრომლობა ამერიკასა და რუსეთს შორის შეიძლებოდა მხოლოდ ჩვენს ქვეყანაში კაპიტალისტური წყობის არსებობის პირობებში, რომელიც „უზრუნველყოფდა მასში ჩრდილო ამერიკის ფინანსური ჯგუფების ინტერესებს“. რუსეთის საბჭოთა მთავრობა მიუთითებდა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატის დებეზის დასკვნაში, რომ არა მარტო მშრომელი მასები, არამედ ჩრდილო ამერიკის საქმიანი წრეების უფრო შორსმჭვრეტელი წარმომადგენლები აკრიტიკებდნენ ახლომხედველურ, თვით ამერიკისათვის მაგნე პოლიტიკას, გამოხატულს კოლბას ნოტაში და მიუთითებდნენ, რომ ახლო მომავალში რუსეთსა და ჩრდილო ამერიკას შორის დამყარდებოდა ისეთი ურთიერთობა, როგორიც იყო რუსეთსა და ინგლისს შორის⁴.

¹ Советский Союз в борьбе за мир, Сборник документов, М.—Л., 1929, стр. 100.

² იქვე, გვ. 102.

³ იქვე, გვ. 103.

⁴ იქვე, გვ. 105.

საბჭოთა მთავრობა არაერთხელ შეეცადა დაემყარებინა ნორმალური საქმიანი ურთიერთობა ამერიკის შეერთებულ შტატებთან, მაგრამ ამერიკული იმპერიალისტები და მათი ინტერესების გამომხატველი ვილსონის მთავრობა არამცთუ არ ცდილობდნენ ასეთი ურთიერთობის დამყარებას, არამედ უნდოდათ ყოველგვარი გზებითა და საშუალებებით მიეღწიათ რუსეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამხობისა და კაპიტალისტური წყობის აღდგენისათვის. საბჭოთა მთავრობის გულწრფელი მისწრაფება დაემყარებია, ნორმალური პოლიტიკური და ეკონომიური ურთიერთობა კაპიტალისტური ძსოფლიოს ყველა ქვეყნებთან და მათ შორის ამერიკის შეერთებულ შტატებთან, არაერთხელ დადასტურებულა საქმით.

1918 წლის 5 ოქტომბერს ამერიკული გაზეთის „ჩიკაგო დეილი ნიუსის“ კორესპონდენტის შეკითხვაზე: „როგორია საბჭოთა მთავრობის პოზიცია ამერიკასთან ეკონომიური შეთანხმების მხრივ?“ ვ. ი. ლენინმა უპასუხა: „ჩვენ გადაჭრით მხარს ვუჭერთ ეკონომიურ შეთანხმებას ამერიკასთან, — ყველა ქვეყანასთან, განსაკუთრებით კი ამერიკასთან“¹.

საბჭოთა მთავრობის სამშვიდობო წინადადებათა და მისი გულწრფელი მისწრაფების მიუხედავად, „პრეზიდენტ ვილსონის ადმინისტრაციის მოღვაწეობის მთელ უკანასკნელ პერიოდში ამერიკის შეერთებული შტატების პოლიტიკა იყო შეუწყნარებლად და პრინციპულად მტრული საბჭოთა მთავრობისადმი“².

პრეზიდენტი ვილსონი მისი რწმუნების დამთავრების წინ ერთხელ კიდევ შეეცადა გაეტარებია ახალი აქტი საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ. მან გასცა ბრძანება ამერიკის შეერთებული შტატების საზღვრებიდან რსფსრ-ს წარმომადგენლის, რომელიც ოფიციალურად არ იყო ცნობილი, მაგრამ საბჭოთა სახელმწიფოს სახელით იჭერდა კავშირს ამერიკის დაწესებულებებთან და ფირმებთან, განდევნის შესახებ. ამრიგად, საბჭოთა წარმომადგენელი განდევნილ იქნა ამერიკიდან იმ საფუძველზე, რომ ის იყო „წარმომადგენელი საბჭოთა მთავრობისა, რომელშიც ბატონობს კომუნისტური პარტია...“³.

საბჭოთა წარმომადგენლის ამერიკიდან გამგზავრების დროს ნავსადგურთან შედგა ბუშათა გრანდიოზული დემონსტრაცია. ამერიკის მთავრობის უსამართლო აქტის საწინააღმდეგო მიტინგში მონაწილეობდნენ აგრეთვე საქმიანი წრეებისა და ბურჟუაზიული პრესის წარმომადგენლებიც⁴.

განდევნა რა რუსეთის კანონიერი წარმომადგენელი, ამერიკის მთავრობა განაგრძობდა რუსეთის სახელმწიფოს ოფიციალურ „ელჩად“ ბახმეტიევის აღიარებას, რომელიც ჩავიდა ამერიკაში 1917 წელს რუსეთის დროებითი მთავრობის წარმომადგენლად. საბჭოთა მთავრობის პროტესტის მიუხედავად ბახმეტიევი რჩებოდა ამერიკაში „რუსეთის წარმომადგენლად“.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 41.

² Годовой отчет НКВД к IX съезду Советов 1920—21 гг., М., 1921, стр. 160.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 60.

1920 წლის ნოემბერში ამერიკის შეერთებულ შტატებში ჩატარდა პირველი ზიდენტის მორიგი არჩევნები. არჩევნებში გამარჯვება მოიპოვა რესპუბლიკური პარტიის კანდიდატმა ჰარდინგმა.

1921 წლის 20 მარტს რსფსრ სრულიად ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა მიმართა ამერიკის კონგრესს და პრეზიდენტ ჰარდინგს წინადადებით საბჭოთა რუსეთსა და ამერიკას შორის სავაჭრო ურთიერთობის აღდგენის შესახებ. მაგრამ საბჭოთა მთავრობის ეს წინადადება არ მიიღო ამერიკის მთავრობამ. იგი კვლავ ახორციელებდა მტრულ დამოკიდებულებას რუსეთის მიმართ, აგრძელებდა ვილსონის პოლიტიკას.

1921 წლის 25 მარტს ამერიკის მთავრობამ გამოაქვეყნა ოფიციალური განცხადება, სადაც ნათქვამი იყო, რომ „უაზრობა იქნებოდა აღგვედგინა სავაჭრო ურთიერთობა მანამ, სანამ მტკიცე საძირკველი არ ჩაეყრება მეურნეობას რუსეთში“. ამ მტკიცე სამეურნეო საფუძველში იგულისხმებოდა მეურნეობის სოციალისტური სისტემის კაპიტალისტური სისტემით შეცვლა.

1921 წლის 26 მარტს ამერიკის კონსულმა რეველემ საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენელს გადასცა ამერიკის მთავრობის გადაწყვეტილების ტექსტი „საბჭოთა რესპუბლიკასთან სავაჭრო ურთიერთობის განახლების შეუძლებლობის შესახებ, სანამ იქ არ აღდგებოდა კერძო საკუთრება“¹. ასეთი იყო ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობის დამოკიდებულება საბჭოთა რუსეთისადმი ამ პერიოდში. მაგრამ ამერიკის ეს ზრახვები ისევე განწირული იყო ჩასაშლელად, როგორც ინგლის-საფრანგეთის ანტისაბჭოთა გეგმები².

1918 წლის 11 ნოემბერს პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომი, რომელიც ოთხ წელზე მეტ ხანს გრძელდებოდა, დამთავრდა. გერმანიის ბლოკმა მარცხი განიცადა. ანტანტა გამარჯვებას ზეიმობდა. ანტანტას შეეძლო ახლა მთელი თავისი ყურადღება საბჭოთა რუსეთისაკენ მიემართა. „...ანტანტამ — ინგლის-საფრანგეთ-ამერიკის კოალიციამ, — გერმანია რომ განადგურა, მთელი თავისი თავისუფალი ძალები საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ დასდრა“³.

მაგრამ ანტანტის ქვეყნების იმპერიალისტების მიერ ორგანიზებული ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენცია მარცხით დამთავრდა⁴. იაპონელი იმპერიალისტების ინტერვენციას, რომელიც ყველაზე მეტ ხანს გაგრძელდა, ბოლო მოეღო 1922 წელს. სამოქალაქო ომიდან და ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენციიდან გამარჯვებული გამოვიდა საბჭოთა ხელისუფლება, საბჭოთა ხალხი, მისი შეიარაღებული ძალები.

ჩაიშალა იმპერიალისტური ქვეყნების მმართველი წრეების ცდებიც. სახელი გაეტეხათ საბჭოთა მთავრობისათვის. მაგალითად, მარცხით დამთავრდა

¹ Годовой отчет НКВД к IX съезду Советов... стр. 61.

² А. Гулыга, А. Геронимус, Крах антисоветской интервенции США 1918—1920, М., 1952.

³ ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 4, გვ. 417.

⁴ Внешняя политика СССР 1917—1944 гг., Сборник документов, т. II, М., 1944, стр. 157—171.

ინგლისის მთავრობის ცილისწამება, თითქოს საბჭოთა სახელმწიფო პერილისტურ „პროპაგანდას“ ეწეოდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში¹.

ამ საკითხის შესახებ ინგლისის მთავრობის მიერ საბჭოთა მთავრობის სახელზე გამოგზავნილმა ნოტებმა აღწვთება გამოიწვია მსოფლიოს პროგრესულ ძალებში. ეს საკითხი მსჯელობის საგანი გახდა ინგლისის თემთა პალატაში. ინგლისის პრემიერ-მინისტრი ლორდ ჯორჯი არაერთხელ აიძულეს თემთა პალატაში გამოსულიყო და პასუხი გაეცა საბჭოთა რუსეთთან დამოკიდებულების საკითხებზე².

ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენციის ჩაშლის შემდეგაც, იმპერიალისტები უარს არ ამბობდნენ საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ სხვადასხვა გზითა და საშუალებებით მოქმედებაზე. ისინი ცდილობდნენ ანტისაბჭოთა პლაცდარმად გამოეყენებიათ რუსეთის მოსაზღვრე სახელმწიფოები: ფინეთი, ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა, პოლონეთი და სხვ.

მოსაზღვრე სახელმწიფოებისაგან ანტისაბჭოთა ფორპოსტების ჯაჭვის შექმნის ცდები, საბჭოთა ნავსადგურების ბლოკადა, ანტანტაზე დამოკიდებული სახელმწიფოებისათვის ვაჭრობის აკრძალვა რუსეთთან, ნედლეულით, პროდუქტებითა და სათბობით მდიდარი საბჭოთა რაიონების დაპყრობა, სამოქალაქო ომისა და ინტერვენციის გზით რუსეთის განადგურება, საბჭოთა არმიის ზურგში ანტისაბჭოთა ჯგუფების დაფინანსება, დივერსიის ორგანიზაცია—ყველა ეს საშუალებები ანტანტის იმპერიალისტებს სჭირდებოდათ ორი მიზნის მისაღწევად: სოციალისტური რევოლუციის კერის მოსაპოვებლად და რუსეთის დასამონებლად. ჩერჩილსა და კლემანსოს ეშინოდათ არა მარტო „ბოლშევიკური ქირის“ გავრცელებისა, არამედ რუსეთის ხალხების ნახევრად კოლონიური დამოკიდებულებისაგან განთავისუფლებისა და საბჭოთა რუსეთის მსოფლიო უძლიერეს ქვეყნად გადაქცევისა.

ამიტომ საფრანგეთის მთავრობის მეთაურმა ჟ. კლემანსომ 1919 წლის 10 ოქტომბერს ანტანტის სახელით სპეციალური ნოტები გაუგზავნა გერმანიისა და ე. წ. ნეიტრალური ქვეყნების (შვედეთის, დანიის, ნორვეგიის, პოლონეთის, ესპანეთის, შვეიცარიისა, ამერიკის და სხვ.) მთავრობებს, აგრეთვე ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის მთავრობებს გაფრთხილებით, რომ საფრანგეთისა და ინგლისის გემები ფინეთის ყურეში არ გაატარებდნენ უცხოეთის გემებს საბჭოთა რუსეთის ნაპირებისაკენ³. ეს იყო აშკარა ჩარევა საბჭოთა რუსეთის საქმეებში საფრანგეთის იმპერიალიზმის მხრიდან.

ამასთან დაკავშირებით საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა გ. ჩიჩერინმა 1919 წლის 10 ოქტომბრის რადიოდებუშეები გაუგზავნა შვედეთის, ნორვეგიის, დანიის, პოლონეთის, ესპანეთისა და შვეიცა-

¹ Ф. Д. Волков, Крах английской политики интервенции и дипломатической изоляции Советского государства, М., 1957.

² „The Parliamentary Debates: Official Report. House of Commons“. vol. 147, London, 1921 pp. 1917, 1943.

³ Внешняя политика СССР 1917—1944 гг., Сборник документов, т. 1, стр. 318; История дипломатии, т. 3, стр. 70.

რიის მთავრობებს. საბჭოთა მთავრობა იმედს გამოთქვამდა, რომ ჰერმანის ბული ქვეყნების მთავრობები არ გაჰყვებოდნენ ანტანტის ქვეყნების გზას და არ მიიღებდნენ წინადადებას საბჭოთა რუსეთის წინააღმდეგ ბლოკადაში მონაწილეობის შესახებ. თუ ე. წ. ნეიტრალური ქვეყნების მთავრობები, მიუხედავად მათდამი საბჭოთა რუსეთის კეთილგანწყობილებისა, მაინც გადადგამდნენ მტრულ ნაბიჯს, საბჭოთა მთავრობა იძულებული იქნებოდა მიემართა საპასუხო ზომებისათვის¹.

ასეთივე რადიკალურობა გ. ჩიჩერინის ხელმოწერით გაეგზავნა გერმანიის მთავრობასაც². საბჭოთა მთავრობის ამ ნაბიჯმა დიდი როლი შეასრულა ანტანტის ანტისაბჭოთა გეგმების, კერძოდ, ბლოკადის საკითხის ჩაშლაში.

საბჭოთა რუსეთის ბლოკადის იმპერიალისტური გეგმები ჩაიშალა. ამ გეგმების ჩაშლის შემდეგ საფრანგეთის მმართველი წრეები შეეცადნენ ბალტიისპირეთში შეეკოწიწებიათ ახალი ანტისაბჭოთა ბლოკი, მაგრამ ეს ცდაც მარცხით დამთავრდა. მათ ვერ ჩაშალეს მოლაპარაკება ესტონეთსა და საბჭოთა რუსეთს შორის.

მას შემდეგ რაც საბჭოების მეშვიდე ყრილობამ რსფსრ-ს წინააღმდეგ მეომარ ყველა სახელმწიფოს მიმართა „დაუყოვნებლივ დაეწყეთ მოლაპარაკებანი ზავის შესახებ“, აგრეთვე წითელი არმიის მიერ დენიკინზე ახალი გამარჯვების შემდეგ, საზავო მოლაპარაკებანი იურიევში (ტარტუ) სწრაფად წავიდა წინ და დამთავრდა 1920 წლის 2 თებერვალს რსფსრ-სა და ესტონეთს შორის საზავო ხელშეკრულებით³.

ესტონეთთან ზავით საბჭოთა მთავრობამ „ევროპაში ფანჯარა“ გაჭრა, რითაც დაამყარა კონტაქტი დასავლეთთან. მალე რეველში საბჭოთა რუსეთის მიერ უცხოეთში შესყიდული საქონლით დატვირთული გემი ჩამოვიდა.

ვერ დაამარცხეს რა საბჭოთა რუსეთი იარაღის საშუალებით, კაპიტალისტური ქვეყნების რეაქციული ძალები შეეცადნენ დაეჩოქებინათ იგი ეკონომიური და ფინანსური შეტევის გზით, საერთაშორისო არენაზე პოლიტიკური იზოლაციით და სხვ., მაგრამ ყველა მათი ცდა მარცხით დამთავრდა.

პარტიის მეათე ყრილობაზე ვ. ი. ლენინი ამბობდა, რომ „...ჩვენ ჯერ კიდევ სრულიადაც არ მოგვიპოვებია ყოველივე, და არავითარ შემთხვევაში არ მოგვიპოვებია ამით ის, რაც ჩვენ უნდა მოვიპოვოთ—ნამდვილი განთავისუფლება იმპერიალისტების შემოსევისა და ჩარევისაგან. პირიქით, მათმა სამხედრო მოქმედებამ ჩვენს წინააღმდეგ ნაკლებად სამხედრო, მაგრამ ზოგიერთი მხრივ ჩვენთვის უფრო მძიმე და უფრო საშიში ხასიათი მიიღო“⁴.

საბჭოთა ხალხმა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით მოიგერია ანტანტის სამი ლაშქრობა, როცა შეინარჩუნა თავისი ქვეყნის თავისუფლება

¹ Внешняя политика СССР 1917—1944 гг., Сбор. документов, т. 1, стр. 319—320.

² იქვე, № 320—321.

³ Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных РСФСР с иностранными государствами, вып. 1, М., 1922, стр. 100—116.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 198.

და ნაციონალური დამოუკიდებლობა. ამ საქმეში დიდი მხარდაჭერა, ენეს საბჭოთა რესპუბლიკას კაპიტალისტური ქვეყნების მშრომელმა მასებმა, რომლებიც გამოდიოდნენ ლოზუნგით: „ხელები შორს რუსეთისაგან!“

კაპიტალისტური ქვეყნების მშრომელებს ესმოდათ, რომ ბრძოლა, რომელსაც ეწეოდნენ საბჭოთა ქვეყნის მუშები და გლეხები შინაგანი კონტრრევოლუციისა და გარეშე ინტერვენციის წინააღმდეგ, — იყო სამამულო ომი მათ მიერ ახლად შეძენილი სამშობლოს დასაცავად. მათ ესმოდათ, რომ საბჭოთა ხალხის ბრძოლა წარმოადგენდა ბრძოლას მსოფლიო რეაქციის წინააღმდეგ, რომ თუკი იმპერიალისტები შეძლებდნენ ჩაეხშოთ პირველი საბჭოთა რესპუბლიკა — ეს იქნებოდა დამარცხება არა მარტო რუსეთის მშრომელებისა, არამედ მთელი დემოკრატიული ძალებისა. ნეიტრალური ქვეყნების მუშებს არაერთხელ მიუმართავთ მოწოდებით ანტანტის ქვეყნების ორგანიზებული მუშებისათვის, არ დაკმაყოფილებულიყვნენ მხოლოდ სიტყვით, არამედ შეეგნათ პრაქტიკული მოქმედების აუცილებლობა და საქმით დახმარებოდნენ საბჭოთა რესპუბლიკას.

მსოფლიოს მშრომელი მასები, რომლებიც მხარს უჭერდნენ რუსეთის პროლეტარიატის ბრძოლას დამოუკიდებლობისათვის, დარწმუნებული იყვნენ, რომ ანტისაბჭოთა ინტერვენცია და რუსეთში კონტრრევოლუციური ძალების მოქმედება სრული კრახით დამთავრდებოდა. ცნობილი ფრანგი მწერალი პიერ ამპი გაზეთ „ლ'უმანიტეში“ წერდა: „არ არსებობს მსოფლიოში ძალა, რომლის მიერ ამოთხრილ ორმოზე გადაბიჯებაც არ შეეძლოთ ბოლშევიკებს, რომლის მიერ აღმართული ჯებირიც არ გაანგრიოს მისმა ტალღამ. მაშინ როდესაც არმიები უძღურნი არიან დამარცხონ რევოლუციის სულისკვეთება, ცდილობენ ჩაახშონ ბოლშევიზმის იდეა, ეს იდეა ძლევამოსილად ვრცელდება პარიზის ქუჩებში“¹.

მთელი მსოფლიოს მშრომელი მასები ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკაში ხედავდნენ საერთაშორისო პროლეტარიატის პირველ სოციალისტურ სამშობლოს, მსოფლიოს რეაქციული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლის დასაყრდენს. ამიტომ ისინი მხარს უჭერდნენ საბჭოთა რუსეთს. ამ გარემოებამ დახმარება გაუწია საბჭოთა რესპუბლიკას შეენარჩუნებია თავისი არსებობა და დამოუკიდებლობა.

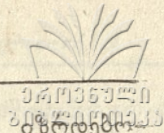
პირველი მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ თავი იჩინა ეკონომიურმა სიძნელეებმა კაპიტალისტურ ქვეყნებში, გაიზარდა უმუშევრობა. ამერიკის შეერთებულ შტატებში უმუშევართა რიცხვმა 5,5 მილიონს მიაღწია², ინგლისში 1922 წლის ბოლოსათვის რეგისტრირებული იყო 1885 ათასი უმუშევარი³ და ა. შ. იზრდებოდა რევოლუციური მოძრაობა მუშათა კლასში.

ზოგიერთი კაპიტალისტური ქვეყნის პოლიტიკური მოღვაწე ეკონომიური სიძნელეებიდან გამოსავლად მიიჩნევდა საბჭოთა რუსეთის ჩაბმას მსოფ-

¹ „L'Humanité“, 28, XI, 1919.

² უ. ზ. ფოსტერ, Очерки политической истории Америки, М., 1953, стр. 572.

³ „Правда“, 1, XI, 1922.

ლიოს ეკონომიურ ცხოვრებაში. ასეთი ტენდენციები სულ უფრო და ინგლისის მმართველ წრეებში.

რაც შეეხება საბჭოთა რუსეთის მთავრობას, ის ყოველთვის მზად იყო დაენყარებია ნორმალური ურთიერთობა ყველა კაპიტალისტურ ქვეყანასთან. კაპიტალისტურ ურთიერთობის საკითხში საბჭოთა მთავრობა გამოდიოდა ორი სისტემის თანაარსებობისა და მათ შორის თანამშრომლობის შესაძლებლობის ლენინური მოძღვრებიდან.

ვ. ი. ლენინი წერდა: „ჩვენი გეგმები აზიაში?“ იგივეა, რაც ევროპაში: მშვიდობიანი თანაცხოვრება ხალხებთან, მუშებთან და გლეხებთან ყველა ერისა, რომლებიც იღვიძებენ ახალი ცხოვრებისათვის, ცხოვრებისათვის ექსპლოატაციის, მემამულეების, კაპიტალისტების, ვაჭრების გარეშე“¹. ლენინი განიხილავდა ამერიკასთან ზავის საფუძვლების, საკითხს და მიუთითებდა: „დაე, ამერიკელი კაპიტალისტები ჩვენ ნუ შეგვეხებიან. ჩვენ მათ არ შეგვებით“².

ამერიკული გაზეთის კორესპონდენტის კითხვაზე—„მზად არის თუ არა რუსეთი საქმიანი ურთიერთობა დაამყაროს ამერიკასთან?“—ლენინი უპასუხებდა: „რასაკვირველია, მზად არის ისე, როგორც ყველა ქვეყანასთან“³.

იმპერიალისტური ქვეყნების მმართველი წრეების ზოგიერთი წარმომადგენელი ცდილობდა, რომ რუსეთის მიერ ვალების გადახდის საკითხი გაეხადა მთავარ საკითხად საბჭოთა რუსეთთან ურთიერთობაში. იმ მიზნით, რათა ჩაეშალა ეს ცდა, საბჭოთა მთავრობა გამოვიდა წინადადებით: „გარკვეულ პირობებში ეცნო ძველი ვალები“⁴.

1921 წლის 28 ოქტომბერს საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატმა ნოტები გაუგზავნა ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის, იაპონიის და ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობებს, სადაც ატყობინებდა, რომ ამჟამად მისთვის ხელსაყრელია გარკვეულ პირობებში სცნოს ძველი ვალები. ამის შესახებ ვ. ი. ლენინი წერდა: „ჩვენ ვიცით, ძალიან კარგად ვიცით, რა გაუგონარი უბედურება მოაქვს ომს მუშებისა და გლეხებისათვის. ამიტომ ჩვენ უაღრესად ფრთხილად და წინდახედულად უნდა მოვექიდეთ ამ საკითხს. ჩვენ მივდივართ უდიდეს დათმობებსა და ნსხვერპლზე, ოღონდ შევინარჩუნოთ მშვიდობა, რომელიც ასე ძვირად დაგვიჯდა. ჩვენ მივდივართ უდიდეს დათმობებსა და მსხვერპლზე, მაგრამ არა ყოველგვარზე, მაგრამ არა უსაზღვროზე...“⁵.

ვალებისა და სხვა საკითხების მოსაგვარებლად საბჭოთა სახელმწიფომ შეიტანა წინადადება—რაც შეიძლება მალე მოეწვიათ საერთაშორისო კონ-

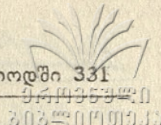
¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 439.

² იქვე, გვ. 440.

³ იქვე, გვ. 442.

⁴ Внешняя политика СССР 1917—1944 гг., Сборник документов, т. II, стр. 184—185.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, გვ. 160.

ფერენცია. მხოლოდ ამ კონფერენციის შემდეგ შეიძლება საყოველთაო დაზავება¹.

კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან შეთანხმების შესაძლებლობის შესახებ ი. ბ. სტალინი წერდა: „თავის მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლებაც დაინტერესებულია დროებით შეუთანხმდეს როგორც უცხო ქვეყნების ცალკეულ კაპიტალისტურ ჯგუფებს, ისე თავისი საკუთარი ქვეყნის წვრილ საქონელმწარმოებელთა კლასს, ვინაიდან ასეთი შეთანხმება უქველად დააჩქარებს და გააადვილებს ომით დანგრეული საწარმოო ძალების აღდგენისა და ელექტროფიკაციის, მომავალი სოციალისტური მეურნეობის ამ ტექნიკურ-სამრეწველო ბაზის, განხორციელების საქმეს.

ეს გარემოებანი საბჭოთა სახელმწიფოების კომუნისტებს უკარნახებენ პოლიტიკას—დროებით შეუთანხმდნენ როგორც დასავლეთის ცალკეულ კაპიტალისტურ ჯგუფებს (მათი კაპიტალებისა და ტექნიკური ძალების გამოსაყენებლად), ისე თავისი საკუთარი ქვეყნის წვრილ ბურჟუაზიას (საჭირო ნედლეულისა და სასურსათო პროდუქტების მისაღებად)“².

1920 წლისათვის საბჭოთა რუსეთმა ხელი მოაწერა საზავო ხელშეკრულებას მთელ რიგ მეზობელ ქვეყნებთან: ესტონეთთან 1920 წლის 2 თებერვალს, ლიტვასთან—1920 წლის 12 ივლისს, ლატვიასთან—1920 წლის 11 აგვისტოს, ფინეთთან—1920 წლის 14 ოქტომბერს. 1920 წლის 12 ოქტომბერს პოლონეთმა ხელი მოაწერა დაზავებას და რსფსრ-სა და უკრაინის სს რესპუბლიკასთან წინასწარი ზავის პირობებს³.

1921 წლის დეკემბრის განმავლობაში ამერიკის შეერთებული შტატების მხრიდან არაერთხელ ჰქონდა აღვილი ცდას „დაეწყო მოლაპარაკება“ საბჭოთა მთავრობის წარმომადგენელთან ლონდონში. ამ გზით ამერიკის მმართველი წრეები ცდილობდნენ არა გაერკვიათ ჩვენი ქვეყნის პოზიცია მომავალი კონფერენციის მიმართ, არამედ ყოველმხრივ შეეშალათ ხელი ინგლის-რუსეთის სავაჭრო ურთიერთობისათვის, უზრუნველყოთ ამერიკის ინტერესების დაცვა რუსეთში. უნდა აღინიშნოს, რომ დგამდნენ რა ამ ნაბიჯს, ვაშინგტონის ოფიციალური წრეები ცდილობდნენ დაემაღლათ ის ინგლისისა და საფრანგეთისათვის. ეს იმისათვის კეთდებოდა, რომ ერთხელ კიდევ დაემტკიცებინათ სხვა ქვეყნებისათვის თავიანთი მტკიცე პოზიცია საბჭოთა სახელმწიფოს მიმართ და არ მიეცათ მათთვის ჩვენთან დაახლოების საბაბი.

ყველა ცდის მარცხმა გაენადგურებია საბჭოთა სახელმწიფო შეიარაღებული ინტერვენციისა და სამოქალაქო ომის გაჩაღებით, მძიმე ეკონომიურმა კრიზისმა, რომელმაც მოიცვა კაპიტალისტური ქვეყნები, კაპიტალისტური სისტემიდან საბჭოთა რუსეთის გამოფარდნამ—ყველაფერმა ამან განაპირობა კაპიტალისტურ სახელმწიფოებსა და საბჭოთა სახელმწიფოს შორის ეკონომიური და პოლიტიკური ურთიერთობის ნორმალიზაციის აუცილებლობა.

¹ Внешняя политика СССР... т. II, стр. 185—186.

² ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 5, გვ. 100.

³ Внешняя политика СССР... т. I, стр. 161, 464, 485, 513.

ამრიგად, სამოქალაქო ომისა და ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენციის პერიოდში საბჭოთა რუსეთის მთავრობა ერთის მხრივ შეიარაღებულ ბრძოლას ეწეოდა უცხოელი ინტერვენტებისა და შინაგანი კონტრრევოლუციური ძალების წინააღმდეგ, მეორეს მხრივ აქტიურად იბრძოდა მშვიდობის განმტკიცებისათვის. ორივე ფრონტზე ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკამ დიდი წარმატებები მოიპოვა: ანტისაბჭოთა სამხედრო ინტერვენცია და შინაგანი კონტრრევოლუციური ძალები დამარცხებულ იქნენ; საბჭოთა რუსეთი მტკიცედ დაადგა სოციალისტური მშენებლობის გზას; მარცხით დამთავრდა საბჭოთა რუსეთის ეკონომიური დაკაბალების იმპერიალისტური გეგმებიც; დადგა კაპიტალისტური ქვეყნების მთავრობების მიერ საბჭოთა რუსეთის მასობრივი ცნობის პერიოდი.

სტალინის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ახალი ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 14X58)

И. Чикава

Борьба Советской России за мир в период гражданской войны и военной интервенции

Резюме

Изучение вопроса борьбы молодой Советской Республики за мир в период гражданской войны и антисоветской военной интервенции, особенно актуально в настоящее время, когда главную черту нашей эпохи составляет выход социализма за рамки одной страны и превращения его в мировую систему, когда борьба Советского правительства за мир поддерживается миллионами трудящихся всего мира.

В своей работе автор поставил перед собой задачу осветить борьбу Советской России за мир в 1917—1921 г.г. В работе показано как правительство молодой Советской Республики в годы гражданской войны и антисоветской военной интервенции вело, с одной стороны, вооруженную борьбу против иностранной военной интервенции и внутренних контрреволюционных сил, а с другой — активную борьбу за мир, за установление нормальных экономических и политических отношений с иностранными государствами.

На обоих фронтах Советская Россия достигла больших успехов: антисоветская вооруженная интервенция и внутренние контрреволюционные силы были разгромлены, Советская Россия крепко стала на путь со-

ციალისტического развития, потерпел крах и империалистический план экономического закабаления Советской России. Начиная с 1921 года налаживаются экономические связи с капиталистическими странами, после чего начинается известная полоса дипломатического признания Советского правительства.

Теоретической и методологической основой настоящей работы являются произведения классиков марксизма-ленинизма и, прежде всего классические труды В. И. Ленина. В работе широко использованы документы внешней политики Советского Союза, а также пресса и некоторые работы иностранных авторов.

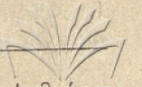
ბ. პიკნაძე

ნ. კ. კრუპსკაია მოზარდი თაობის ინფერნაციონალური აღზრდის შესახებ

კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა სახელმწიფოს გამოჩენილი მოღვაწე ნ. კ. კრუპსკაია მთელი მისი შეგნებული ცხოვრების მანძილზე იყო ვ. ი. ლენინის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის განუყრელი თანამგზავრი, მისი ერთ-ერთი თვალსაჩინო იდეური თანამებრძოლი და უახლოესი მეგობარი; იგი იყო ვ. ი. ლენინის მარჯვენა ხელი ჩვენი დიადი კომუნისტური პარტიის მშენებლობის საქმეში, მისი შეხედულებათა უაღრესად ახლოს მცოდნე და პოპულარიზატორი. ვ. ი. ლენინის სიკვდილის შემდეგ ნ. კ. კრუპსკაია იყო ლენინიზმის უკუდავი იდეების სიწმინდის თავდადებული დამცველი, სოციალიზმის მშენებლობის აქტიური მონაწილე. მაგრამ ნ. კ. კრუპსკაიას პოლიტიკურ-რევოლუციურ მუშაობაში აქტიური მონაწილეობის გარდა კიდევ ქონდა „თავისი განსაკუთრებული სფერო მოღვაწეობისა — სახალხო განათლება და ახალთაობის აღზრდის საკითხები, — რომელსაც იგი მთელი სულით და გულით ეძლეოდა“ (კ. ცეტკინა).

ნ. კ. კრუპსკაია იყო, შეიძლება ითქვას, პირველი მარქსისტი — ლენინელი მკვლევარი პედაგოგიკის თეორიაში, მარქსისტული პედაგოგიკური მეცნიერების პირველი ფუძემდებელი — კორიფე, პირველი ორგანიზატორთაგანი და მშენებელი საბჭოთა სკოლის. მან პირველმა აღმართა მეფისდროინდელ რუსეთის იმპერიაში მარქსისტული ბრძოლის დროშა პედაგოგიურ მეცნიერებაში ბურჟუაზიულ შეხედულებათა წინააღმდეგ, მან ერთმა პირველთაგანმა გაილაშქრა თავისი მკვეთრი კრიტიკული შრომებითა და სტატიებით ცარიზმის რეაქციულ საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ. იყო რა შეიარაღებული ღრმა მარქსისტული ცოდნით, მან მზის სინათლეზე გამოიტანა ყველა ის დრომოკმული, მოძველებული და ბურჟუაზიული — რეაქციული პედაგოგიური შეხედულებები, ძველი სკოლის მუშაობის ყველა ნაკლი და აშკარა და თვალსაჩინო გახადა ისინი მშრომელთა ფართო მასებისათვის, ამასთან ნ. კ. კრუპსკაიამ წამოაყენა მთელი რიგი ახალი დებულებებისა და პრინციპებისა კომუნისტური აღზრდისა და საბჭოთა სკოლის მშენებლობის დარგში.

როგორც ლენინური წრთობის, ძველი რევოლუციური გვარდიის ერთ-ერთ თვალსაჩინო მოღვაწეს ნ. კ. კრუპსკაიას, ცხადია, არ შეიძლებოდა მხედველობიდან გამოჩენილი ახალთაობის ინტერნაციონალური აღზრდის სა-

კითხვები. იგი ახალთაობის ინტერნაციონალურ აღზრდას, სავსებით განმარტებულია. კომუნისტური აღზრდის ერთ-ერთ განუყოფელ შემადგენელ ნაწილად თვლიდა. მას ინტერნაციონალური აღზრდა კომუნიზმის საბოლოო გამარჯვების აუცილებელ პირობად მიაჩნდა. მან ამიტომაც მთელ რიგ მის სტატიებში მოგვცა ახალგაზრდობის ინტერნაციონალური აღზრდის საკითხების არა მარტო ღრმა პრინციპულ-თეორიული დასაბუთება, არამედ საბჭოთა პედაგოგიური მეცნიერების თვალსაზრისით ამ აღზრდის სავსებით სწორი, მთელი რიგი კონკრეტული პედაგოგიურ მეთოდური ხასიათის მითითებებიც.

ნ. კ. კრუპსკაია, როგორც ღრმად განათლებული მარქსისტი და მეზობელი რევოლუციონერი ახალგაზრდობის ინტერნაციონალური სულისკვეთებით აღზრდის საკითხებს პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის მთავარ ამოცანას — ყოველგვარი ექსპლოატატორული კლასების მოსპობისა და უკლასო კომუნისტური საზოგადოების დაყარების ამოცანას უკავშირებდა. ამ მთავარი ამოცანის წარმატებით განხორციელებასთან კი, თავის, მხრივ მჭიდროდ და განუყოფლად არის დაკავშირებული ადამიანთა მიერ ადამიანების ყოველგვარი სხვა ჩაგვრის (რასული, ეროვნული, სულიერი, სქესობრივი) მოსპობის საქმეც. ამ დიდი მნიშვნელობის ამოცანის გადაწყვეტისათვის არის საჭირო ყოველი ქვეყნის შიგნით იდეურ-პოლიტიკურ და ორგანიზაციულ დარაზმულობასთან ერთად მშრომელთა მასების საერთაშორისო ძმური შეკავშირება, მათი სოლიდარობა. იგი არა ერთხელ მიუთითებდა, რომ სხვადასხვა ერის მშრომელთა შორის სოლიდარობის დამყარების ნამდვილი გზა არის ერთა შორის ყოველგვარი სახის ჩაგვრის მოსპობა, დიდსა და პატარა ერს შორის მათი ეკონომიური და კულტურული განვითარების დონის სხვადასხვაობის მიუხედავად ნამდვილი ფაქტიური თანასწორუფლებიანობის დამყარება. ნ. კ. კრუპსკაიამ ძალიან კარგად იცოდა ვ. ი. ლენინის მითითება იმის შესახებ, რომ „არაფერი ისე არ აფერხებს პროლეტარული კლასობრივი სოლიდარობის განვითარებას და განმტკიცებას, როგორც ეროვნული უსამართლობა, და არაფერს ისე მწვავედ არ განიცდიან „შეურაცხყოფილი“ ნაციონალები, როგორც თანასწორობის გრძნობას და ამ თანასწორობის დარღვევას, თუნდაც დაუღვერობით, თუნდაც ხუმრობის სახით, ამ თანასწორობის დარღვევას თვით ამხანაგი პროლეტარების მიერ“¹. ამიტომ იგი თავგამოდებით ებრძოდა, როგორც დიდშაყრობელური შოვინიზმის ყოველგვარ გამოვლინებას, ისე აგრეთვე პატარა ერების ნაციონალურ კარჩაკეტილობას, შეზღუდულობას, ადგილობრივ ნაციონალიზმს.

თავის სიტყვაში „ინტერნაციონალური და ნაციონალური კულტურის შესახებ“ ნ. კ. კრუპსკაია არჩევს ნაციონალური და ინტერნაციონალური კულტურის ურთიერთკავშირის საკითხებს. ამ სტატიაში მან მოგვცა სავსებით სწორი მარქსისტულ-ლენინური გადაწყვეტა ინტერნაციონალური კულტურის ზრდის გზების შესახებ. მან აღნიშნა, რომ „ინტერნაციონალური კულტურა

¹ ვ. ი. ლენინი, „... ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ“, თბილისი, 1956 წ., გვ. 27.

შეიძლება წარმოსდგეს მხოლოდ ნაციონალურ კულტურათა გარკვეული რაოდენობით; თუ მოვახდენთ პუშკინის შედარებათა პერფერაზირებას, — და ინტერნაციონალური კულტურის ზღვასთან შედარებას, უნდა ითქვას, რომ ეს ზღვა შეიძლება მივიღოთ ნაციონალურ კულტურათა ნაკადულების შეერთებით¹. ძაგრამ ნაციონალურ კულტურათა შეერთება ხელოვნური გზით, მით უფრო, რაიმე ძალდატანების გზით სრულიად შეუძლებელია. „ცდები, შეგქმნათ ხელოვნური, ინტერნაციონალური ენა ესპერანტოს მსგავსი რაიმე, ან ინტერნაციონალური ხელოვნება, ინტერნაციონალურ სიმღერათა შეკრებით, — წერდა იგი, — მეტად გულუბრყვილოა, ამჟღავნებს მეტად ზერელე გაგებას იმისას, თუ რა არის კულტურა“². ყოველგვარი ხელოვნური შეკოწიწება რომელიც ინტერნაციონალური კულტურისა, უაღრესად უბადრუკობაა. ნაციონალური კულტურები უახლოვდებიან ერთმანეთს მხოლოდ ბუნებრივი განვითარების გზით და ინტერნაციონალური კულტურა მხოლოდ ამ კულტურათა ბუნებრივი განვითარებით შეიძლება წარმოიქმნას. „ისევე როგორც მსოფლიო გეგმიური მეურნეობა, — მიუთითებს ნ. კ. კრუპსკაია, — შეიძლება აღმოცენდეს მხოლოდ განვითარებულ ცალკეულ სახელმწიფოთა ჩაბრუნებაში გაერთიანებულ მეურნეობათა ბაზაზე, ზუსტად ასევე, ცხადია, რომ ინტერნაციონალური კულტურა შეიძლება აღმოცენდეს მხოლოდ ნაციონალურ კულტურათა განვითარების გარკვეულ ბაზაზე, ხოლო მისი ხელოვნური აგება არ შეიძლება“³.

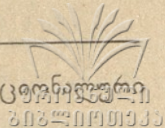
ნ. კ. კრუპსკაია ამატრახებდა მათ ვინც ინტერნაციონალური კულტურის განვითარების ამ გზიდან უხევედა. მას მიაჩნდა, რომ ამ ინტერნაციონალური კულტურის ბუნებრივი ზრდის გზიდან გადახვევა არა მხოლოდ კულტურაზე ზერელე წარმოდგენით გამოწვეული უბრალო შეცდომაა, არამედ იგი პოლიტიკურად მავნებელია — ნიღაბ აფარებული დიდმპყრობელური შოვინიზმია. იგი ხელს უშლის თვით ინტერნაციონალური კულტურის ჩამოყალიბების პროცესს და მაშასადამე სოციალიზმის გამარჯვებისათვის ბრძოლის საქმეს. ნ. კ. კრუპსკაიას მიაჩნდა, რომ ნაციონალური კულტურები ისტორიულად წარმოშობილი საზოგადოებრივი მოვლენები არიან და დადგება საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ისეთი პერიოდი, როცა ისინი საერთო საკაცობრიო კულტურაში გადაიზრდებიან ბუნებრივი განვითარების გზით და არა მათი შეზღუდვის, ხელოვნური შევიწროების ანდა რაიმე სხვა სახის ძალდატანების გამოყენებით. საერთო-საკაცობრიო (ინტერნაციონალური) კულტურის განვითარების პირდაპირი გზა არის თვით ამ ნაციონალურ კულტურათა მაქსიმალური განვითარება, მათი გაფურჩქვნა-აყვავება.

იგი ნაციონალურ კულტურათა ბუნებრივი განვითარების იდეაში როდი გულისხმობდა საქმის თვითდინებაზე მონდობას. იგი მოითხოვდა აქტიურ ჩარევას, კმედი დახმარების გაწევას წინადაქმნაზე მათ კულტურ-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ. სასწ. პედ. გამომცემლობა, მოსკოვი, 1957 წ., გვ. 271.

² იქვე, გვ. 271.

³ იქვე, გვ. 271.

რათა განვითარების საქმეში, რათა ამით დაეჩქარებია ინტერნაციონალური კულტურის შობის პროცესი.

ნ. კ. კრუპსკაიას მიაჩნდა, რომ საჭიროა ბრძოლა დიდმპყრობელური შოვინიზმის წინააღმდეგ, რომელსაც ძველად ცარიზმი თავისი პოლიტიკით აღვივებდა. რუს ობიექტელებს შორის ფართოდ იყო გავრცელებული შეხედულება არა რუს ხალხებზე, როგორც დაბალი მოდემის ადამიანებზე. „ვლადიმერ ილიასძე მოგვითხრობდა ხოლმე იმაზე, — წერდა კრუპსკაია პიონერებს, — თუ როგორ ესმოდა ბავშვობაში და ადრეულ ქაბუკობაში სიმბირსკელ ობიექტელთა ასეთი საუბარი, ებრაელებზე მოყვებიან საუბარს აუცილებლად იტყვიან „ჟიდი“, პოლონელზე — „პოლიაჩიშკა“, სომხებზე — „არმი-აშკა“. მაგრამ მარტო სიმბირსკში როდი ყოფილა ასე, — განაგრძობს ნ. კ. კრუპსკაია, — არამედ ყველგან ასე იყო. მე ვცხოვრობდი პეტერბურგში. პსკოვის გუბერნიაში, კიევში — ყველგან ერთი და იგივე იყო“¹.

მეფისდროინდელ რუსეთში ერები განიცდიდნენ არა მარტო მორალურ დამცირებას, არამედ ეკონომიურ, პოლიტიკურ და სულიერ ჩაგვრას; ამიტომ ბუნებრივია ის, რომ ამ ერებს გამოუმუშავდათ ყოველგვარი ჩაგვრისადმი ზიზღი, მჩაგვრელი ერისადმი უნდობლობა, გაუძლიერდათ ტენდენცია კარჩაკეტილობისა, და რუსეთიდან გამიჯვნის, განუვითარდათ ადგილობრივი ნაციონალიზმი. კრუპსკაიას თქმით ყველა ეს განწყობილებანი სავსებით როდი აღმოფხვრილა სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისა და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგაც. ისინი გადმონაშთების სახით კიდევ განაგრძობენ არსებობას და ხელს უშლიან სოციალიზმის მშენებლობის საქმეს. „...ჩვენ ერთი წუთითაც არ შეგვიძლია დავივიწყოთ ჩვენი ქვეყნის წარსული“. „ადვილი არაა გამოასწორო საუკუნეთა საქმეები“. „მეფის მთავრობის მთელი პოლიტიკა რუსებს შორის ზრდიდა, ერთი მხრივ ყველაზე თავშეუკავებელ დიდმპყრობელურ შოვინიზმს, მეორე მხრივ კი — დაჩაგრულ ხალხების გაბოროტებულ ნაციონალიზმს, ნაციონალურ კარჩაკეტილობას, რომლებსაც ამჭიდროვებდა გაბატონებული ერის ჩაგვრა. ამიტომ გულუბრყვილობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ფართო მასების ყოფაცხოვრებაში, შეხედულებებში არ იყოს დიდმპყრობელური შოვინიზმის გადმონაშთები, რომ თითქოს ბოლომდე აღმოფხვრილია რუსებთან უნდობლობა, არ იყოს ნაციონალური განწყობილება...“², ამიტომ თუ გსურს, რომ ხალხთა შორის მეგობრობა განმტკიცდეს, — მიუთითებს იგი — საჭიროა საქმე დავიწყოთ სწორედ ამ მაგნე გადმონაშთების წინააღმდეგ გაშლილი ბრძოლით. ინტერნაციონალური აღზრდა გულისხმობს სწორედ, როგორც დიდმპყრობელურ შოვინიზმის, ისე ადგილობრივი ნაციონალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლასაც, გარდა იმისა, რომ იგი გულისხმობს ადამიანის აღზრდის სხვა ღონისძიებებსაც.

აი დიდმპყრობელური შოვინიზმის როგორ გამოვლინებებზე მიუთითებდა ნ. კ. კრუპსკაია, რომელთა წინააღმდეგ ბრძოლა და ძირშივე აღმოფ-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, აღზრდისა და სწავლების შესახებ, თბილისი, 1953 წ., გვ. 319.

² ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957 წ., გვ. 487.

ხვრა მას მიაჩნდა მოზარდი თაობის ინტერნაციონალური აღზრდის ბელ პირობად. იგი წერდა „დიდმპყრობელურ შოვინიზმის ერთერთი ფორმა თავს იჩენდა წინად უკვე იმაში, რომ რუსებს არ სურდათ — თვლიდნენ მათი ღირსების დამცირებათ — შეესწავლათ დაჩაგრული ხალხის ენა. ჩაგვრა ახლა უკვე აღარაა, მაგრამ განთავისუფლებული ხალხის ენის ცოდნას ხშირად მაინც არ ექცევა სათანადო ყურადღება“¹. მოკავშირე ან ავტონომიურ რესპუბლიკებში მცხოვრებ რუს მოსახლეობის მხრივ ადგილობრივი ენის შესწავლის საჭიროების შესახებ იგი სხვა ადგილზეც მიუთითებს „წინათ რუსულ ენას თავს ახვედდნენ, ახლა კი ნაციონალური მასები თავისი ინიციატივით სწავლობდნენ მას. რუსმაც უნდა ისწავლოს ადგილობრივი ენა“². დიდი და პატარა ხალხების მიერ ურთიერთ ენის შესწავლა — ცოდნა კრუპსკაიას ამ ხალხთა კულტურის ურთიერთ გამდიდრებისა და მათი ინტერნაციონალური დაახლოების გადამწყვეტ საშუალებად მიაჩნდა. „ინტერნაციონალური აღზრდა, — წერდა იგი, — მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია ურთიერთ გაგებაზე“³. ურთიერთ გაგების, დაახლოების და ადგილობრივი პირობების შესწავლის მძლე იარაღად კი მას სწორედ ენის ცოდნა მიაჩნდა. როგორც ჩანს იგი, რუსი ამხანაგების მხრივ არა რუს ხალხთა ადგილობრივი ენისა და პირობების შესწავლას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ამის გარეშე მას შეუძლებლად მიაჩნდა ფიქრი ხალხებს შორის რაიმე კავშირის დამყარებაზე და ამ კავშირის გარეშე კი ინტერნაციონალიზმის აღზრდა.

მას თვით, როგორც ჭეშმარიტ ინტერნაციონალისტს, ლენინური ტიპის რევოლუციონერს ახასიათებდა ცარიზმის დროინდელი რუსეთის ყოველ დაჩაგრულ ერთა ქირ-ვარამის ღრმა გაგება, მათი პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული განვითარების საქმისადმი დიდი ყურადღება; იგი ასევე ყურადღებასა და მზრუნველობას მოითხოვდა მათ მიმართ ყველასაგან: ურჩევდა იმ რუს მოსახლეობას, რომლებიც ცხოვრობდნენ ამ ყოფ. დაჩაგრულ ხალხთა ტერიტორიაზე ფრთხილად მოკიდებოდნენ ამ ხალხების ნაციონალურ გრძნობას, ნებით თუ უნებურად არაფრით არ დაემცირებიათ მათი ეროვნული ღირსება, არ წარმოედგინათ თავი ადგილობრივთა წინაშე რაღაც „მისიონერებათ“, ან „ცივილიზატორებათ“, როგორც დიდი ერის წარმომადგენლებს არ გამოეჩინათ რაიმე ქედმაღლობა; იგი მოითხოვდა, რომ ისინი დაახლოვებოდნენ ადგილობრივ ხალხებს, შეესწავლათ მათი წარსული, და ახლანდელი მდგომარეობა, კარგიც და ცუდი ადამ-წესები, ხასიათის თვისებები და საქმე მათზე ჭკუის სწავლებრთა, მათი განმანათლებლობით კი არ დაეწყოთ, პირიქით, იმ დადებით მხარეების დაფასებით, მათი შესწავლა-შეთვისებით, რაც მათ ამ ხალხში ნახეს და შეამჩნიეს; სხვაგვარად მოქცევა, თუნდაც იგი კეთილი განზრახვით ყოფილიყო გამოწვეული ნ. კ. კრუპსკაიას მიაჩნდა მიუ-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მოსკოვი, 1957 წ., გვ. 489 — 490.

² იქვე, გვ. 565.

³ იქვე, გვ. 564.

ლებლად, დიდმპრობელური შოვინიზმის გამოვლენად. აი როგორც მისცა ნ. კ. კრუპსკაიამ უზბეკეთიდან გამოგზავნილ წერილზე რუს ბავშვებს: „...რუსი ბავშვები უზბეკეთიდან იწერებიან, — თქვა მან მის ერთერთ მოხსენებაში, — ჩვენ გვაქვს საზოგადოებათმცნიერების გაკვეთილები და ჩვენ უკვე ინტერნაციონალური გაგებით ვიცით „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით“. ჩვენ ამას გავატარებთ ცხოვრებაში, ჩვენ ვიცით, რომ უზბეკეთში ჩვენს გარშემო ცხოვრობენ ჩამორჩენილი, ველური ხალხები და მათ ჩვენ ყოველმხრივ დავეხმარებით.

აქ ინტერნაციონალიზმის ნილაბქვეშ, — განაგრძობს ნ. კ. კრუპსკაია, — საქმე გვაქვს დიდმპრობელურ შოვინისტურ შეხედულებებთან, — რუსი ბავშვები უტყერიან უზბეკელ ბავშვებს, როგორც რაღაც ველურებს. ქეშმარიტი ინტერნაციონალური აღზრდისათვის კი საჭიროა, იქაური რუსი ბავშვები გრძნობდნენ, რომ ის ბავშვები, რომლებიც მათ ველურებად მიაჩნიათ, რომელიღაც მხრივ მათზე მაღლა დგანან“¹. ჩვეულებრივად იმ ბავშვებს, რომლებიც იქ ცხოვრობენ, — წერდა იგი ისევ უზბეკ ბავშვებზე სხვა ადგილზე, — ეხებიან რა ახლოს ბუნებას, აქვთ ბევრი საინტერესო თამაშობანი; ისინი, ალბად უფრო სწრაფად დარბიან ვინემ რუსი ბავშვები. უნდა ვაჩვენოთ არა ის რომ ეს უზბეკელი ბავშვები ჩამორჩენილი არიან, არამედ ვაჩვენოთ, რომ უზბეკი ბავშვები რაღაცა მხრივ მათზე მაღლა დგანან...

როგორც ვხედავთ ნ. კ. კრუპსკაია ცდილობდა თვითონვე მიეთითებია ყველა იმათთვის, რომლებსაც დაჩაგრულ ხალხებთან ახლო უზდებოდათ ცხოვრება ამ ხალხების ის დადებითი მხარეები, რაც მას ქონდა შემჩნეული. იგი მიუთითებდა მათ, რომ ყოველ დაჩაგრულ ერს (ხალხს) ახასიათებს სოციალიზმისა და დემოკრატიზმისათვის ბრძოლის თვალსაზრისით ისეთი ძვირფასი თვისებები როგორიცაა: „ყოველგვარი ჩავგრისადმი ზიზღი და შეურიგებლობა“, „დარაზმულობა, და გამობრძმედილობა ყოველგვარი ჩავგრის წინააღმდეგ ბრძოლაში“, „შეუპოვრობა მიზნის მიღწევაში“, „ხასიათის სიმტკიცე“ ურყეობა და მოთმენა და სხვ. იგი მიუთითებდა ცალკეულ ხალხთა სხვა კონკრეტულ თვისებებზედაც, რომლებიც მას დადებით თვისებებათ მიაჩნდა. მან მიუთითა განსხვავებით რუსებისაგან აღმოსავლეთის ხალხთა, კერძოდ, თათრების მხრივ ბავშვებისადმი განსაკუთრებული სიყვარული, მათდამი რბილი, ნაზი დამოკიდებულება. კომის მოსახლეობის მხრივ ხელოვნების დიდი სიყვარული; კერძოდ რუს ბავშვებს მიუთითებდა შუა აზიის ბავშვების გამბედაობაზე, ცხენზე მარჯვეთ ჯირითის, მიზანში მარჯვეთ სროლის უნარზე, გამჭირაბ მხედველობაზე და სხვა. „ხომ ცნობილია, — წერდა იგი, — რომ თვალის სიმახვილეს დიდი ფასი აქვს ბავშვის თვალში, შეხედავს, რომ ამ საქმეში იგი ადგილობრივ ბავშვებს ჩამორჩება, ისიც მოინდომებს ისწავლოს ამ ხალხების ბავშვებისაგან, რომელსაც იგი თვლის რაღაც ძალიან ჩამორჩენილად“. ამით, — რუს ბავშვს, — ფიქრობს კრუპსკაია, — გაუქრება

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. თხზ. კრებული, 1957 წ., გვ. 563.

ის მედიდურობა და მათზე არა სწორი შეხედულება, რაც მანამდე სწორი უნდა იქნებოდა მათ შორის დაახლოვებას.

ნ. კ. კრუპსკაია იჩენდა რა ყურადღებიანობასა და დიდ მზრუნველობას ყოფ. დაჩაგრული ხალხების მიმართ სრულებითაც არ ფიქრობდა გვერდი აეგლო იმ ნაკლისა და უარყოფითი მხარეებისათვის, რომლებიც გააჩნდა ამა თუ იმ ხალხს. იგი მოითხოვდა, რომ არა თუ შერიგებოდნენ ამ ხალხთა ადამ-წესების უარყოფით მხარეებს, მათ ჩამორჩენილობას, არამედ ყოველ-მხრივ დახმარებოდნენ მათ ამ ნაკლთა გამოსწორებასა და აღმოფხვრაში. იგი წერდა: — „არ შეიძლება ვითქვით იმაზე, რომ რადგან ეს კულტურა ყოფ. დაჩაგრულ ხალხთა კულტურაა მთლიანად ისე, როგორც ისაა უნდა განვითარდეს. გულდასმით უნდა მიუდგეთ თვითეულ ამ კულტურას, განვიხილოთ ყოველი ელემენტი თვითეული ამ კულტურის. რსფსრ-ში მცხოვრები ისეთ ხალხში, როგორიცაა პოლონელები, ლატვიელები ჩვენ შევხვდებით კულტურის საკმაოდ მაღალ ტიპს, რომლის ბურჟუაზიულობა დაძლეულ უნდა იქნას, რათა გარდავექმნათ იგი ახალ კულტურათ; რაც შეეხება იმ ხალხებს, რომელთა ეკონომიური განვითარების დონე დაბალია — იქ ჩვენ საქმე გვაქვს კულტურის სხვა ტიპთან, რომლის შესახებაც საკვირველი იქნებოდა გვეთქვა, რომ არ გავილაშქრებთ, ვთქვათ, აღმოსავლეთში ქალისადმი ცუდი მოპყრობის წინააღმდეგ, ან ვთქვათ, რომ ჩვენ უარს ვაცხადებთ რელიგიურ შეხედულებათა წინააღმდეგ ბრძოლაზე, რომელიც კიდევ შემორჩათ ამ ხალხებს. აუცილებელია ნაციონალურ კულტურებში უარყოფითი მხარეების აღმოფხვრა — ასევე იგი, — მაგრამ დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ნაციონალურ კულტურათა დადებითი მხარეების განვითარებას“¹.

ნ. კ. კრუპსკაია მოზარდი თაობის ინტერნაციონალური აღზრდის საქმის წარმატებისათვის, სავსებით სამართლიანად იმასაც მიუთითებდა, რომ მეფის მთავრობისაგან ყოველი ჩაგრული ხალხთა წარმომადგენლები თავის მხრივ უნდა ცდილობდნენ აგრეთვე გაუღვივონ ბავშვებს რუს ბავშვებთან და საერთოდ რუსეთთან მეგობრული დამოკიდებულების გრძნობა. ამიტომ, როცა ყოფილ დაჩაგრულ ხალხთა ბავშვებს მოუთხოვრებთ იმის შესახებ თუ როგორ ჩაგრავენ და ავიწროებდა მათ რუსეთის ცარიზმი — იმისათვის, რომ ამ ბავშვებს ცალმხრივი წარმოდგენა არ შეექმნათ რუსეთზე საჭიროა ისიც უამბოთ, რომ, იყო მეორე რუსეთი, პროგრესული რუსეთი და მისი მშრომელი ხალხი, რომელიც მეფის მთავრობის მიერ ისევე განიცდიდა ჩაგვრა-შევიწროებას როგორც სხვა ერები; ამიტომ რუსეთის პროგრესული ნაწილი, რუსი მშრომელი მასები, თავის მხრივ, მამაცურ რევოლუციონერ ბრძოლას აწარმოებდა მჩაგვრელი მეფის მთავრობისა და გაბატონებული კლასების წინააღმდეგ, და, სწორედ რუსეთის რევოლუციონერი მშრომელი ხალხისა და მისი გამოჩენილი ადამიანების გმირული ბრძოლის შედეგად იქნენ განთავისუფლებული, როგორც რუსი, ისე სხვა ერებისა და ხალხების მშრომელი მასები ყოველგვარი ჩაგვრისაგან.

¹ ნ. კ. კ. რჩ. პედ., თხზ., მ., 1957 წ., გვ. 272.

„მე მინახავს სახელმძღვანელოებში თუ როგორ წერენ რუსებზე და კრუპსკაია, — იქ წერენ ძველ ცარიზმზე, და არაფერს კი არ ვერ ვე-
ვოლუციონურ ბრძოლებზე. საჭიროა მოუთხროთ ერთიც და მეორეც. საჭიროა-
მოუთხროთ ძველი ველიკორუსულ თვითმპყრობელურ შოვინიზმზე, მის ყოველ-
გვარ საზიზღარ გამოვლენაზე და აგრეთვე რევოლუციური ბრძოლის შესა-
ხებაც“¹.

ურყევი რწმენით აღჭურვილი ინტერნაციონალისტების აღზრდა პირ-
ველყოვლისა ინტერნაციონალიზმის იდეის მეცნიერული ახსნითა და დასაბუთე-
ბით შეიძლება. თუ ინტერნაციონალური აღზრდა მარქსისტულ-ლენინური მეც-
ნიერულ მოძღვრების ბაზაზე არ აიგო გაუგებარი დარჩება ახალგაზრდობისათ-
ვის ინტერნაციონალიზმის აღზრდის ყოველგვარი ღონისძიება; უკეთეს შემ-
თხვევაში მათ ეს ღონისძიებები უბრალო ქველმოქმედებად მოეჩვენებათ. „პრო-
ლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით!“ „მოწოდების ღრმა აზრი, — წერდა
იგი“ „ლიტერატურაია გაზეტა“-ში 1933 წელს, — კარგად უნდა აუხსნათ
ბავშვებს. ამ მოწოდების მნიშვნელობის გაგების გარეშე განა შეიძლება იყო
ნამდვილი მებრძოლი მუშათა კლასის საქმისათვის... იგი მთელი მისი არსით
უნდა გაიგონ ბავშვებმა. გაიგებენ რა მას მათთვის ცხადი გახდება ფაშიზმის
რაობა, მისი შიში მთელი ქვეყნის მშრომელთა გაერთიანების წინაშე“². ცო-
ტა ქვემოთ, იგი, ამას კიდევ უსვამს ხაზს: „მხოლოდ ღრმა გაგება ლოზუნ-
გის „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით!“ შეიძლება იყოს ბავშვებში
ყოველგვარი შოვინისტური განწყობილების თავიდან აცილების ნამდვილი
გარანტია“³. ჩვენში ახლა კი ყველგან ეს როდი აქვთ შეგნებული, — ამბობდა
იგი, — ხშირად ტვირთავენ ბავშვების გონებას ბევრი ფაქტებით, ლოზუნგე-
ბით, ამ ლოზუნგების განხორციელებასთან დაკავშირებული ღონისძიებებით
ისე, რომ ბავშვებს მათი მთავარი აზრი, საზოგადოებრივ-იდეური არსი არ
ესმით. „პიონერ ხელმძღვანელი ხაზზე, — წერს კრუპსკაია, — ძალიან გულ-
მოდგინეთ ცდილობს, რომ ბავშვებმა დაიხსომონ საერთაშორისო ბავშვთა
კვირეულთან დაკავშირებული ყველა ლოზუნგი, მაგრამ მას თავშიაც არ მო-
დის ის თუ, როგორ შეიძლება ისინი გაგებულ იქნეს უცხად, რომელიმე გო-
გონა — პიონერის მიერ, როცა მას ძირითადი არ ესმის. და სხვათა შორის
„ინტერნაციონალური შაურიანი“ საჭიროებს დიდ ახსნაგანმარტებით მუშაო-
ბას: იმისათვის, რომ იგი არ გადაიქცეს უბრალო ქველმოქმედებათ დიდი ახს-
ნა განმარტებითი მუშაობაა საჭირო“⁴.

როგორც ვხედავთ ბავშვთა კომუნისტურ აღზრდაში საერთოდ და ინ-
ტერნაციონალურ აღზრდაში კი კერძოდ საკითხების იდეურ-პოლიტიკურ,
მისი თეორიული მხარის გაშუქებას და გაგებას, — ნ. კ. კრუპსკაია, — გადამ-
წყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მისი აზრით პირველი და მთავარი ამოცანა

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მოსკოვი, 1957 წ., გვ. 564.

² ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957 წ., გვ. 662.

³ იქვე.

⁴ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 662 — 663.

ინტერნაციონალური
შესაბამისად

იმაში მდგომარეობს, რომ აღსაზრდელებში შთავნერგოთ მათი ასაკის შესაბამისი ღონისძიებებით კომუნისტური შეგნება, მაღალი იდეურობა. მოზარდ თაობაში მაღალი იდეურობა წარმოების საშუალებებზე კერძო საკუთრების გაუქმების და ამ გზით ადამიანთა მიერ ადამიანების ექსპლოატაციისა და ყოველგვარი სხვა სახის ჩაგვრის სამუდამოდ მოსპობის და თვით მჩაგვრელი კლასების ლიკვიდაციის აუცილებლობის შეგნებაში მდგომარეობს. ეს შეგნება უნდა დაედოს საფუძვლად აღსაზრდელების ქცევისა და მოქმედებას. ეს მაღალი შეგნება წინამძღვარი იქნება იმისა, რომ აღსაზრდელი სწორად იყოს ორიენტირებული მის საქმიანობაში, სწორად აფასებდეს მის და სხვა მისი ტოლების ქცევისა და მოქმედებას. აუცილებლობის შეგნება გაუადვილებს აღმზრდელებს აღსაზრდელთა შეგნებულად და ნებაყოფლობით დაყოლიებას ყველა საჭირო ღონისძიებათა გატარებაში, სათანადო დავალებათა შესრულებაში. ბავშვთა და მოზარდთა შინაგან თანხმობას კი მათში საჭირო ქცევისა და მოქმედების ჩვევების გამომუშავებისათვის მთავარი მნიშვნელობა აქვს.

კომუნისტური შეგნებულობა აუცილებლობის შეგნებას ემყარება, აუცილებლობის შეგნება კი აღსაზრდელს შინაგანად თავისუფალს ხდის, და იგი ამ შეგნებული აუცილებლობიდან გამომდინარე მოვალეობებს და ვალდებულებებს შინაგანი თანხმობის საფუძველზე ე. ი. ნებაყოფლობით კისრულობს მაშასადამე, როგორც უკვე აღვნიშნეთ მაღალი იდეურობის, ანუ კომუნისტური შეგნების საფუძველზე შეგვიძლია ადვილად დავიყოლიოთ ბავშვი — იქცეოდეს და მოქმედებდეს ისე, როგორც მას მის მიერ შეგნებული აუცილებლობა უკარნახებს. აქედან ადვილი გასაგებია ის, რომ აღსაზრდელის კომუნისტურ შეგნებაზე დამყარებით მასწავლებელი ადვილად ახერხებს სისტემატურად გამოიწვიოს აღსაზრდელში დადებითი ქცევისა და მოქმედების აქტები და მიაღწიოს ამით საჭირო მორალური ქცევისა და მოქმედების უნარ-ჩვევების აღზრდას. აი რატომ მიიჩნდა ნ. კ. კრუპსკაიას მთავარ ამოცანად მოზარდ თაობაში კომუნისტური აღზრდისა და ინტერნაციონალური სულისკვეთების გამომუშავებისათვის კომუნისტური შეგნების, მაღალი იდეურობის შთანერგვა.

უსახავდა რა აღმზრდელებს ამ მთავარ ამოცანას ნ. კ. კრუპსკაია მოითხოვდა მათგან მიზანმიმართულ აღმზრდელობით მუშაობას, რათა მთელი მათი სააღმზრდელო ღონისძიებანი გამსჭვალული ყოფილიყო კომუნისტური მიზანსწრაფულობით. იგი ებრძოდა უსულგულობას, ფორმალიზმს და შაბლონს პედაგოგიურ მუშაობაში. რადგან ამ გზით არ შეიძლება აღსაზრდელებში რწმენის შთანერგვა. დარწმუნება კი აუცილებელია თუ გვსურს, რომ არა მარტო მცოდნე, არამედ ამ ცოდნის პრაქტიკაში გამოყენების უნარის მქონე თაობა აღეზარდოთ. ამიტომ იყო, რომ ნ. კ. კრუპსკაია წერდა, აღმზრდელობით მუშაობაში „ყველაზე მეტად ჩვენ შაბლონის უნდა გვეშინოდეს... საჭიროა მათ (აღსაზრდელებს — გ. კ.) არა უბრალოდ ველაპარაკოთ, არამედ დავარწმუ-

ნოთ“¹, კომუნისტურ მორალური იდეები აღსაზრდელებს, რომლებიც ექცეოდნენ კრუპსკაიას საჭიროდ მიაჩნია აღმზრდელებმა პირველ რიგში მიმართონ ახსნა-განმარტებას.

ინტერნაციონალური აღზრდის მეორე უმნიშვნელოვანეს ამოცანად კრუპსკაიას მიაჩნდა ინტერნაციონალურ შეგნებასთან ერთად და მასთან კავშირში ინტერნაციონალური გრძნობის აღზრდა. იგი გამოდიოდა ვ. ი. ლენინის მითითებიდან იმის შესახებ, რომ... „ადამიანური ემოციების გარეშე არასდროს არ იყო, არ არის და არც შეიძლება იყოს კეშმარიტების ძიება“². ნ. კ. კრუპსკაია ითვალისწინებდა იმას, რომ პატრიოტული თუ ინტერნაციონალური შეგნება თუ მხოლოდ ლოგიკური განსჯისა და დასაბუთების ჩარჩოებით შემოიფარგლა და ეს მოვალეობანი ცივი გონების ფარგლებში დარჩენ, თუ ისინი გარემოსილი და გამთბარი არ იქნენ სათანადო ემოციებით, მკრთალი და ნაკლებად ქმედითი ძალის იქნებიან. ამიტომაც მიუთითებდა ის, რომ „ემოციური განცდები საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროში ქმნიან გაზრდილ ინტერესს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენების მიმართ“³.

1933 წლის 11 ოქტომბერს საერთაშორისო მუშათა კვირეულის ჩატარებისადმი მიძღვნილ საღამოზე თავის შესავალ სიტყვაში ნ. კ. კრუპსკაია აღნიშნავდა: „...მთავარია აქ არა ის რომ ბავშვებმა დაიხსომონ ლოზუნგები, არამედ მთავარია ადრეული ასაკიდან ვაგრძნობინოთ მათ ამხანაგური, მეგობრული კავშირი მთელი ქვეყნის მშრომელებთან. ჩვენ დღითიღვე ჩვენს ბავშვებს უნდა ვზრდიდეთ ემოციურად ისე, რომ ისინი აღიზარდონ ნამდვილ კომუნისტურად“⁴. იგი მოზარდ თაობაში ინტერნაციონალური გრძნობის აღზრდის საჭიროებაზე მიუთითებდა სხვა დროსაც.

მოზარდ თაობაში ინტერნაციონალური გრძნობის აღზრდის ამოცანის განხორციელებისათვის ნ. კ. კრუპსკაიამ საბჭოთა პედაგოგიკაში პირველად მიუთითა კიდევ გარკვეულ ღონისძიებაზე, ეს ღონისძიება არის სხვადასხვა ეროვნებათა ბავშვების საერთო საქმის, საერთო ამოცანის განხორციელებისათვის ბრძოლაში ერთად ჩაბმა. საერთო მიზნის — თამაშის, შრომითი მოვალეობის ან სხვა რაიმე საერთო საქმის გარშემო სხვადასხვა ეროვნებათა ბავშვების თავმოყრისა და გაერთიანების გზით მათი ერთმანეთთან დამეგობრების მეთოდი — ნ. კ. კრუპსკაიამდე პედაგოგიურ ლიტერატურაში არ არის ცნობილი, იგი მან წამოაყენა პირველად. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ღონისძიება მოზარდი თაობის ინტერნაციონალური აღზრდის ერთ-ერთ საიმედო მეთოდად შეიძლება ჩაითვალოს პედაგოგიურ მეცნიერებაში, დღემდეც კი. სამწუხაროდ, არსად არის ხაზგასმით მითითებული და სათანადოთ აქცენტირებული. ამ მეთოდზე ნ. კ. კრუპსკაია არა ერთჯერ უთითებს თავის მრავალ სტატიებსა, მოხსენებებში და საუბრებში; მას პედაგოგ-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 563.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. XVII, წესამე ორსული გამოცემა, გვ. 331.

³ ნ. კ. კრუპსკაია აღზრდისა და სწავლების შესახებ; 1953, გვ. 42.

⁴ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., 1957 წ., მოსკოვი, გვ. 485 — 486.

თა შორის, როგორც ყველაზე დაკვირვებულ ადამიანს კარგად ესმოდა, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანთა შორის, შინაგან (სულიერ) ერთიანობას, ანუ როგორც ხალხი აღნიშნავს „ურთიერთ გაგებას“, „თანამოაზრობას“ და „თანაგრძნობას“. აზრისა და განცდის (ემოციის) თანამოაზრობა კი ადამიანებში და მათ შორის ბავშვებში უფრო უკეთ საერთო საქმის, საერთო ინტერესების ნიადაგზე შეიძლება აღმოცენდეს. შინაგანი აზრობრივი (იდენტური) და ემოციური შეთანხმებულობა ბავშვებს საერთო სულისკვეთებას უმუშავეებს, ამყარებს მათ შორის შინაგან კონტაქტს. მათ შორის შინაგანი სულიერი კონტაქტი კი მთავარი საფუძველია ამხანაგობის და მეგობრობის. ასეთ პირობებში სხვადასხვა ერისა და რასის ბავშვებისათვის მათ განმასხვავებელ ნიშნებს — კანის ფერს, სახის მოყვანილობას, ტემპერამენტს, ზნე-ხასიათს, ადამიან-ჩვევებს და სხვა ეკარგებათ მათი ერთმანეთისაგან გამთიშველი ძალა. მათ ასეთი მნიშვნელობა შეიძლება გააჩნდეთ მხოლოდ, მანამ, სანამ სხვადასხვა ეროვნების ბავშვები საერთო ინტერესის ანუ საერთო საქმის საფუძველზე ერთიანდებოდნენ და ერთმანეთთან შინაგან სულიერ კავშირში შევიდოდნენ. მათ შორის ამ კავშირის დამყარების შემდეგ კი ეს განსხვავებული ნიშნები მათთვის სრულიად შეუქმნეველი ხდება. იმისათვის რომ შეიქმნეს სხვადასხვა ეროვნებისა და რასის ბავშვთა შორის ეს სოლიდარობა ნ. კ. კრუპსკაია არა ერთჯერ მიუთითებდა: „საჭიროა მოვაწყოთ ხოლმე სხვადასხვა ეროვნებათა ბავშვების ერთმანეთთან მუდმივი შეხვედრები“¹. „საჭიროა, რომ მოვაწყოთ სხვადასხვა ერისა და ხალხის ბავშვების შეკავშირება, ერთმანეთთან დაახლოვება, საჭიროა, რომ ისინი ბავშვობიდანვე მეგობრობდნენ ერთმანეთთან“². თავის მოხსენებაში ნაციონალურ უმცირესობათა ცენტრალურ საბჭოს პირველ სესიაზე ნ. კ. კრუპსკაია კიდევ უფრო ნათლად მიუთითებდა, რომ „მთავარია აღმოვფხვრათ ეროვნული განკერძოებულება, გამოვიწვიოთ (სხვადასხვა ეროვნების ბავშვებში, — გ. კ.) რაც შეიძლება მეტი საერთო ნათელი განცდები, რათა რაც შეიძლება მეტად შენეოდეს მათ შორის განკერძოებულობა, გვაროვნული სიძულვილი. საჭიროა საერთო საქმეზე, საერთო მუშაობაში მოვძებნოთ ელენენტები, რომლებიც დაახლოვდნენ ბავშვებს“³.

ამ მეთოდის როგორც მნიშვნელობის ისე მისი კონკრეტული ფორმების შესახებ ხშირად ჩერდებოდა ხოლმე კრუპსკაია თავის გამოსვლებში რის გამოც ჩვენ მათ ქვემოთ კიდევ შევხებით.

მესამე პედაგოგიური მითითება, რომელიც მოგვცა ნ. კ. კრუპსკაიამ ბავშვთა ინტერნაციონალური აღზრდის საქმეში არის სსრ კავშირის ხალხთა წარსულ და ახლანდელი ცხოვრების კონკრეტულ ფაქტებზე დამყარება, ჩვენს სინამდვილესთან კავშირი და არა აბსტრაქტული, ცხოვრებისაგან, სინამდვილისაგან მოწყვეტილი მშრალი დიდაქტიზმი. „...ჩვენი ქვეყანა წარმოადგენს ყველაზე მეტ ხელსაყრელ გარემოს ინტერნაციონალური აღზრდისათვის“⁴. „არსებობს, ასე-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 489.

² იქვე, გვ. 358.

³ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 273.

⁴ იქვე, გვ. 487.

თი მარქსისტული დებულება „ქეშმარიტება ყოველთვის კონკრეტულია“ ამბობდა ნ. კ. კრუჰსკაია ნაციონალურ სახელმძღვანელოთა ავტორთა კონფერენციაზე 1931 წელს, — „...ბავშვებს არავითარი დებულების შეთვისება არ შეუძლიათ თუ ისინი განყენებული არიან. მათ უნდა ეძლეოდეთ, კონკრეტული, ცოცხალი მასალა კონკრეტულ ცოცხალ ფაქტების შესახებ, მაშინ ისინი გაიგებენ და შეითვისებენ ამა თუ იმ დებულებას“¹. როცა სინამდვილეს შევისწავლით კარგად გვეცოდინება თვითთელი ხალხის სპეციფიკა, მისი თავისებურებანი, მოგვეცემა საშუალება გავარჩიოთ მისი კარგი და ცუდი ტრადიციები, მისი ავი და კარგი თვისებები — ჩვენ მაშინ უკეთ შეგვეძლება ვერძოლოთ უარყოფითს და მხარი დაუჭიროთ დადებითსა და გამოსადეგს, „და როგორც ახლანდელი პედაგოგები იტყვიან ხოლმე მოვახდინოთ“ სუბლიმირება, რაც ნიშნავს იმას, რომ გადავიყვანოთ ხალხი დაბალი საფეხურიდან მაღალზე. ახლა ეს სიტყვა მოდაშია“².

მეოთხე მითითება ბავშვთა ინტერნაციონალური აღზრდის საქმეში რომელსაც ნ. კ. კრუჰსკაია ხშირად აღნიშნავდა ხოლმე თავის გამოსვლებსა და სტატიებში არის აღზრდა დადებითზე დამყარებით და დადებითის მეშვეობით. ნ. კ. კრუჰსკაია ამა თუ იმ ერის ან ხალხის კულტურაში და ყოფაცხოვრების წესებში უარყოფით მხარეებს სრულებითაც არ ურიგდებოდა, მოითხოვდა მათ აღმოფხვრას, მაგრამ ამ უარყოფითი მხარეების აღმოფხვრის მთავარ გზათ მას დადებითზე დამყარების და დადებითის მეშვეობით აღზრდის პრინციპი მიაჩნდა. ხალხებში ამ დადებითის შემჩნევის და ამ დადებითზე დამყარების პრინციპის გამოყენებით შეიძლება მისი აზრით ჩამორჩენილ ხალხთა ცხოვრების „სუბლიმირება“. როცა ლაპარაკი ქონდა ინტერნაციონალურ აღზრდაზე მას არ ბეზრდებოდა ყოველთვის მიეთითებია თვითთელ ხალხში დადებითი მხარეების გამონახვის საჭიროების შესახებ; იგი არა ერთჯერ წერდა რუს პედაგოგებს რომ „ნაციონალური მიდგომის დროს საჭიროა უნარი დადებითი მხარეების გამონახვის და მათი ბავშვებისათვის ჩვენების“³, „მნიშვნელოვანია გამოვიყენოთ ყველა ნაციონალური თავისებურებანი, რათა ფართოდ გავშალოთ სხვადასხვა ნაციონალურ-კულტურათა დადებითი მხარეები“⁴, „...მთავარია გამოინახოს გზები იმისათვის, რომ ეს დადებითი მხარეები თვითთელი ეროვნების, რაც შეიძლება მეტად რაციონალურად იქნეს გამოყენებული“⁵ და კიდევ „საჭიროა რომ მასწავლებელი მოუთხრობდეს ბავშვებს, — მიუთითებდა იგი, — არა მარტო იმას თუ ცარიზმის დროს როგორ იჩაგრებოდა ეს ხალხი, ეს ცხადია აუცილებელია, მაგრამ მოუთხროთ არა მარტო ეს, არამედ აჩვენოთ დადებითი მხარეები ამ

¹ ნ. კ. კრუჰსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 562.

² იქვე, გვ. 274

³ რჩეული პედ. თხზ., 1957, გვ. 341.

⁴ იქვე, გვ. 274.

⁵ იქვე, გვ. 273.

ერების, წარმტაცად მოუთხროთ ასეთ მომენტებზე ამ ხალხის კარგად შესაბამისად, რომელიც აჩვენებს ღირსებას ამ ხალხისას* ¹.

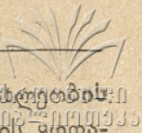
6. კ. კრუპსკაია თვითეულ ხალხში და ცალკეულ ადამიანებში ხალხთა შორის მეგობრობის დანერგვისათვის, მათი დაახლოვებისათვის არა მხოლოდ ზოგადად აღნიშნავდა თვითეულ ერის კულტურაში და მის ადამიანთა ხასიათში დადებითის გამონახვისა და მასზე დამყარების პედაგოგიური პრინციპის მნიშვნელობას, არამედ მას თვითონ მოყავდა ხოლმე კიდევ ამის შესახებ მთელი რიგი კონკრეტული მაგალითები და ამასთან პირდაპირ უთითებდა, რომელ შემთხვევაში, როგორ გამოეყენებიათ ხალხთა დამეგობრებასა და მათ აღზრდაში ეს პრინციპი.

მის მიერ აღნიშნული მაგალითები მეტად საინტერესოა და ამიტომ რამდენიმე ამ მაგალითის აქ მოყვანა მიზანშეწონილად მიგვაჩნია. „მე მაგონდება, ერთერთი ინსპექტორის მოხსენება, რომელიც — წერდა იგი, — შეეხებოდა ინგუშეთის 11 საფეხურის სკოლას, იგი მიუთითებდა იმაზე, რომ იქ ბავშვები კლასში ზიან გვაროვნულად, ანუ მოდგმათა მიხედვით, ერთ გვარს არ სურს ნაცნობობა, მეგობრობა მეორესთან და ისინი ამიტომ ზიან ცალცალკე მერხებზე. კიდევ ძლიერია გვაროვნული ყოფა, სკოლებში კიდევ იჩენს თავს გვაროვნული შურისძიება; როცა ყველაფერს ჩვენ ამას ვხედავთ, — განაგრძობს ნ. კ. კრუპსკაია, — ჩვენ ვეკითხებით ჩვენ თავს: როგორ მიუდგეთ ამ საკითხს? შეგვიძლია თუ არა აქ ჩვენ ვხედავდეთ მხოლოდ და მხოლოდ უარყოფითს?“ და თვითონვე კრუპსკაია იძლევა პასუხს. — თუ კარგად ჩავიხედავთ საქმეში შეგვიძლია შევამჩნიოთ, რომ „გარდა გვაროვნული განკერძოებისა თვითეულ ამ ბავშვს აქვს გარკვეული შინაგანი დისციპლინა, (ე. ი. დადებითი — გ. კ.) რომელიც აღიზარდა სწორედ ამ გვაროვნული ცხოვრების წესებით“... „გამოვიყენოთ ჩვევა ამ შინაგანი დისციპლინისა, რომელიც აღზრდილია გვაროვნული ყოფაცხოვრებით, ისე, რომ მივცეთ მათ სავსებით სხვა მიზანი, სხვა დანიშნულება, შეუქმნათ მათ სავსებით ახალი ტიპის ბავშვთა თვითმართველობა. ამ გზით, შეიძლება მივალწიოთ მათგან ძალიან დიდი შინაგანი დისციპლინის მქონე ადამიანების აღზრდას, რომელიც იქნება ჩანასახი მომავალი დისციპლინის“ ².

„მოვიყვან მეორე მაგალითს, — წერდა იგი, — 1919 წ. მდინარე კამაზე მოგზაურობის დროს, — მე როგორღაც მომიხდა დავკვირვებოდი თათრების დამოკიდებულებას ბავშვებისადმი. ძალაუვნებურად მივაქციე ყურადღება იმას, რომ, როცა ჩვენთან ქარხნებში მიმდინარეობს რუს მუშების კრება, ბავშვებს არ უშვებენ, მაგრამ როცა მიმდინარეობს თათრების კრება მათ თან მოყავთ ბავშვებიც. კრებებზე თათარ მუშა ქალებს ყოველთვის თან მოყავთ ბავშვებიც. მე შევამჩნიე, რომ თათრები განსაკუთრებული სისათუთით ეპყრობიან ბავშვებს. ეს აშკარა ნაციონალური თავისებურებაა, და ეს ნაციონალური თავისებურება შეიძლება გამოვიყენოთ ამოცანისათვის, რომელიც ჩვენ დავი-

¹ რჩეული პედ. თხზ., 1957, გვ. 488.

² ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 273.

სახეთ, და რომელიც ჯერ ვერ გადაწყვეტიტ, სახელდობრ მოსახლეობის სკოლებთან მჭიდროდ კავშირი. ვსინჯოთ მისი გადაწყვეტა თათრების უცხოვრების პირობებში“¹ აქ ნ. კ. კრუპსკაიას მხედველობაში აქვს თათრის მოსახლეობის ის ნაციონალური თავისებურება, რომელიც მდგომარეობს მათი მხრივ ბავშვების განსაკუთრებულ სიყვარულში. ამ ფაქტზე ნ. კ. კრუპსკაიამ სხვა დროსაც მიუთითა (იხილეთ მისი რჩ. პედ. თხზ., გვ. 356) და აქ გარდა ზემოხსენებულისა გარკვევით აღნიშნა, რომ „ბავშვების სიყვარული, მათდამი ყურადღება — ეს ისაა რაც რუსებმა უნდა შეითვისონ აღმოსავლეთის ხალხებისგან“². როგორც ვხედავთ კრუპსკაია ამჩნევდა აღმოსავლეთის ხალხებში არა მარტო ჩამორჩენილობას, არამედ დადებით მხარეებსაც, რომლებზე დაყრდნობითაც შეიძლებოდა ამ ხალხთა ჩამორჩენილი მდგომარეობიდან გამოყვანა.

ნ. კ. კრუპსკაიას მოყავს კიდევ შემდეგი სხვა სიინტერესო მაგალითი: „ავიღოთ კიდევ ისეთი მოვლენა, — წერდა იგი, — როგორიცაა ზოგიერთ ხალხის მიერ ხელოვნებისადმი ძლიერი სიყვარული. ყაზანში ყოფნის დროს მომიყვინნ. რომ, როცა მიდის რაიმე სპექტაკლი, მაშინ ყოველგვარი რელიგიური დაბრკოლებანი დავიწყებას ეძლევა, მიდიან თათრები მათი მეუღლეებით, მიუხედავთ იმისა, რომ ყორანი კრძალავს თათრების თეატრში დასწრებას, მაგრამ იმდენად იზიდავთ მათ სანახაობა, რომ ავიწყდებათ ყოველგვარი რელიგიური აკრძალვები. ხელოვნებისადმი ეს ძლიერი მისწრაფება გამოყენებულ უნდა იქნას“³. ქვემოთ ნ. კ. კრუპსკაია გადმოგვცემს იმას, რომ კომელი ქალის მიერ მისთვის გაგზავნილ წერილში, რომელიც მშვენიერი პოეტური სტილით იყო დაწერილი მან შენიშნა, რომ „ეს ხალხი დაჯილდოებულია განსაკუთრებული მხატვრულ ლიტერატურული შემოქმედების ნიჭით. საჭიროა განსაკუთრებით ვაკვირდებოდეთ თვითეული ხალხის ნაციონალური ხასიათის დადებით მომენტებს და ყოველმხრივ უჭერდეთ მხარს და ვანვიტარებდეთ მათ“⁴.

მაგრამ, აქვე ნ. კ. კრუპსკაიას მოყავს ისეთი ფაქტებიც, რომლებიც მისი აზრით, იწვევენ არა ხალხთა შორის დაახლოვებას, არამედ მათ განხეთქილებას: „ინსპექტორების ერთერთ თათბირზე მე მომაწოდეს ბარათი“ — წერდა იგი, — მართალია ანონიმური, რომელშიც იწერება შემდეგი: „რაზე ვიტყვით თავს, განა უკეთესი არ იქნება, რომ ყველას ვასწავლოთ რუსული და ყველა გავარუსოთ?“ მართალია ამ ბარათის ავტორს არ ეყო გამბედაობა მოეწერა ხელი ამ წერილზე, რადგან მას ესმოდა ალბად, რომ საბჭოთა ხელისუფლების თვალთახედვით მსგავსი შეხედულებანი დაუშვებელია. მაგრამ გადმონაშთები მაინც დარჩენ და უნდა ვეცადოთ, რომ აღმოვფხვრათ ისინი“⁵. სხვა ადგილზე ნ. კ. კრუპსკაია ამავე წერილის შინაარსს ასე გადმოგვცემს:

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 273.

² იქვე, გვ. 356.

³ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 273 — 274.

⁴ იქვე, გვ. 274.

⁵ იქვე.

„განა მშობლიურ ენაზე სწავლება ხელს არ შეუშლის პატარა ერების ასიმილიაციას?“ თავისთავად ეს წერილიც იმაზე ლაპარაკობს, რომ ჩვენ განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა ვეკიდებოდეთ ნაცუმცირესობათა შორის მუშაობას. თუ არიან ამხანაგები, რომლებიც ემხრობიან ასიმილიაციას მაშინ, ჩვენ კომუნისტები რაღას ვლაპარაკობთ ერთა თვითგამორკვევას? ეს საკითხი მეტისმეტად სერიოზულია¹. მას მოყავს შოვინისტური გადმონაშთების არა ნაკლებად დამახასიათებელი სხვა ფაქტებიც, რომლებიც მისი აზრით ხელს უშლიან ხალხთა შორის ერთმანეთთან დაახლოებას, მათ შორის მეგობრობის სულისკვეთებით აღზრდას. ეს ფაქტებიც სკოლაში მშობლიურ ენაზე სწავლების საკითხს ეხებიან...

საერთოდ მშობლიურ ენაზე სწავლება მას ინტერნაციონალური აღზრდის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და საიმედო პედაგოგიურ პრინციპად მიაჩნდა. „საკითხი მშობლიურ ენაზე დაწყებითი განათლების მიღების აუცილებლობის შესახებ ახლა ცხადია. მაგრამ ჩვენში მაინც შეიმჩნევა ხანდახან შოვინიზმის გადმონაშთები. ერთმა ინსპექტორმა თავის მოხსენებაში, მგონი ეს ეხებოდა მორდოველებს, საქმის ასეთი მდგომარეობა უჩვენა: მას არწმუნებდნენ, რომ მორდოველებს არ სურთ ისწავლონ დედა-ენაზე, არ სურთ დაკარგონ დრო, ერთბაშად უნდათ რუსულ ენაზე სწავლა, თუმცა ბავშვებმა რუსული ენა არ იციან. და აი ეს ინსპექტორი მოგვითხრობდა, რომ როცა იგი ელაპარაკა ამის შესახებ გლეხებს, გამოირკვა სხვა ისტორია, სახელდობრ: მათ (მორდოველებს — გ. კ.) ეუბნებოდნენ, თურმე ესწავლათ ან დედა-ენაზე ან რუსულ ენაზე. თუ აიორჩევენ დედა-ენას სკოლა იქნება მშობლიურ ენაზე, და მაშინ რუსულ ენას ვეღარ ისწავლიან, მაგრამ თუ იქნება რუსულ ენაზე სწავლა, მაშინ მშობლიურ ენაზე აღარ ისწავლიან. საკითხის ასე შოვინისტურად დაყენება ინსპექტორმა შეამჩნია, — ასკენის ნ. კ. კრუპსკაია. — რასაკვირველია — ბავშვის განვითარებისათვის საჭიროა სწავლა მშობლიურ ენაზე“².

ლენინური ტიპის კემმარიტი ინტერნაციონალისტი ნ. კ. კრუპსკაია აბსოლუტურად შეურიგებელი იყო ეროვნული ჩაგვრის ყოველგვარი გამოვლინების. იგი იბრძოდა ყველა იმის წინააღმდეგ, რაც მიმართული იყო ხალხების ნაციონალურ თავისებურებათა გაქრობისაკენ, მათ უფრო ძლიერ, თუნდაც, დაწინაურებულ ერში გათქვეფისაკენ, მათთან ასიმილიაციისაკენ. იგი მიუთითებდა, რომ ხალხთა ასიმილიაცია იმპერიალისტური ბურჟუაზიის მიზანია, მათი პოლიტიკაა, „ჩვენ კი, — წერდა იგი, — მაგალითად არ შეგვიძლია ვიაროთ ბურჟუაზიული ამერიკის გზით. ამერიკა თავის მიზნათ ისახავს სხვა ეროვნებათა „ასიმილირებას“, სხვა სიტყვით, რომ ვთქვათ წაშალოს მათი ნაციონალური თავისებურება, გათქვეფოს ისინი გაბატონებულ ერში“³. „ჩვენ, რასაკვირველია, არ გვსურს არავის „ასიმილირება“, ჩვენ გვძაგს თვით ეს სიტყვა“⁴.

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 275.

² ნ. კ. კრუპსკაია, პედაგოგიური თხზ., მ., 1958 წ., ტ. 2, გვ. 431.

ნ. კრუპსკაია პედ. თხზ., 1958 წ., ტ. 2, გვ. 431.

ნ. კ. კრუპსკაია იმდენად გულისხმიერი იყო ყოფილ დაჩაგრულ მოსახლეობაში, რომ იგი არა მარტო ახალი თაობის სასკოლო განათლებაში იცავდა ლენინური ნაციონალური პოლიტიკის მტკიცედ გატარებას, ე. ი. მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლებას, — კორენიზაციის პრინციპს, არამედ იგი მოითხოვდა თვით მოზრდილთა კულტურულ-საგანმანათლებლო, და სახელმწიფო დაწესებულებების გაეროვნულებასაც; ამასთან დაკავშირებით იგი ფარდას ხდიდა ამერიკის ბურჟუაზიის მოხერხებულ, და მზაკვრულ ნაციონალურ პოლიტიკას. „ამას წინად მე წავიკითხე, — წერდა იგი, — იმის შესახებ თუ როგორ აკომპლექტებენ ამერიკის შეერთებულ შტატებში იმიგრანტების ბიბლიოთეკას. ბავშვებისა და ყმაწვილებისათვის, რომლებიც გაცილებით ადვილად შეიძლება იქნენ „ასიმილირებული“ ბიბლიოთეკები უმთავრესად ინგლისურ ენაზე ეწყობა ამერიკული წიგნებიდან, ხოლო უფრო ხშირთათვის, რომელთა „ასიმილირება“ ადვილი არ არის ბიბლიოთეკები ეწყობა მშობლიურ ენაზე. „ლდე, — ამბობენ ამერიკელები, — მათ იკითხონ ის წიგნები, რომელთა კითხვასაც შეჩვეული არიან თავის სამშობლოში და ადიდონ ქვეყანა, რომელმაც მისცა მათ ამის საშუალება. ამერიკის ბურჟუაზია ჭკვიანურად მოქმედებს, მაგრამ მხოლოდ მათი ბურჟუაზიული მიზნის განხორციელებისათვის“¹. ჩვენ არ შეგვიძლია ვიაროთ ამერიკის გზით ამბობს კრუპსკაია. „უშეველია, ვასწავლით რა მშობლიურ ენაზე ჩვენ რაც შეიძლება მეტი უნდა გავაკეთოთ ამ ენებზე პრესის განვითარებისათვის, ამ ენებზე ახალი ლიტერატურის უსწრაფესი განვითარებისათვის, ამ ენებზე ახალი საუკეთესო წიგნების, საუკეთესო რევოლუციონური ნაწარმოებთა თარგმნისათვის“². ნ. კ. კრუპსკაია აქვე მიუთითებს, რომ მშობლიურ ენაზე უნდა ეწყობოდეს რადიო-გადაცემები, კინო-ფილმების ჩვენება და მშობლიურ ენაზე უნდა სწარმოებდეს საერთოდ მოზრდილთა სასწავლო და პოლიტსაგანმანათლებლო მუშაობაც, მშობლიურ ენაზე უნდა მიმდინარეობდეს სახელმწიფო დაწესებულებებში საქმის წარმოება.

იგი თავის სტატიას, „ნაციონალური კულტურის საკითხისათვის“, ამთავრებს ასე: „ჩვენ განსაკუთრებული ყურადღებით უნდა ვსწავლობდეთ ჩამორჩენილ ეროვნებათა არა მხოლოდ ცარიზმის დროინდელ ცხოვრების პირობებს, არამედ მათ პირობებს რევოლუციონურ პერიოდშიც. უამისოდ ჩვენ ვერ შევძლებთ როგორც საჭიროა ჩვენი სასკოლო და პოლიტ-საგანმანათლებლო მუშაობის ინდივიდუალიზირებას, ვერ შევძლებთ როგორც საჭიროა წარვმართოთ ჩვენი აგიტაცია და პროპაგანდა. სახელმწიფო დაწესებულებათა მხოლოდ კორენიზაცია (ე. ი. მიმოწერის მშობლიურ ენაზე წარმოება — გ. კ.) ცოტაა. უნდა შეგვეძლოს მთელი ჩვენი მუშაობა შეუფუთოთ ნაციონალურ ყოფას, ყოველთვის ორიენტაცია გვქონდეს მასებზე, ვზრუნავდეთ მათ ორგანიზაციას, მათ შეიარაღებაზე ახალი წყობილებისათვის საბრძოლველად“³.

¹ ნ. კრუპსკაია, პედ. თხზ., მ., 1959, ტ. 2, გვ. 431.

² იქვე, გვ. 432.

³ ნ. კრუპსკაია, პედ. თხზ., ტ. 2, მ., 1958, გვ. 433.

მშობლიურ ენაზე სწავლის საკითხს კრუპსკაია ხალხთა მეგობრობის განმტკიცების ამოცანებთან აკავშირებდა. ამიტომაც, ამ საკითხს იგი ეხებოდა სწორედ მოსწავლეთა ინტერნაციონალური აღზრდის ასპექტში. იგი თვლიდა, რომ ესა თუ ის ენა არის ამა თუ იმ ერის ნაციონალური კულტურის ფორმა. სწორედ ამ ფორმით, მშობლიური ენის მეშვეობით შეიძლება, — მისი აზრით, — სოციალისტური შეგნების უფრო ადვილად და წარმატებით შეთვისება. „როცა სკოლას, — წერდა იგი — ჩვენ უყურებთ, როგორც ისეთ ორგანიზაციას, რომელიც ბავშვებს აძლევს განვითარებასაც და მის გარემოსადაში შეგნებულ დამოკიდებულებას, ჩვენ უნდა ვაღიაროთ, რომ... საკითხი მშობლიურ ენაზე სწავლების შესახებ იძენს კოლოსალურ მნიშვნელობას.

ბავშვმა ცხოვრების პირველ პერიოდში ხომ იმ ენის საშუალებით უნდა ისწავლოს გამოხატვა თავისი განცდების, თავისი გრძნობების, რომელიც მას ოჯახში დედისაგან ესმის. დედა-ენა შვილის მას გამომხატოს თავისი თავი, თავისი აზრები, თავისი განწყობილებები და აი წარმოიდგინეთ: ექვსი წლის განმავლობაში ბავშვი, რომელიც თავის თავს გამოსახავდა ხოლმე დედა-ენაზე, შემდეგ მიდის სკოლაში — იქ კი გაუგებარი უცხო ენაა. გასაგებია, რომ ჩვენ ამით ბავშვს ვაყენებთ წარმოუდგენელ წამებას. მისი მისწრაფება გამოავლინოს თავი (და ეს მისწრაფება ბავშვებში უაღრესად ძლიერია) ბრკოლდება, მხოლოდ სახლში შეუძლია გამოთქვას თავისი აზრი მშობლიურ ენაზე, იქ კი მან იგი უნდა გამოხატოს მისთვის უცხო ენაზე, უცხო სიტყვებით¹. ამიტომ კრუპსკაია ფიქრობდა, რომ მშობლიურ ენაზე სწავლების გარეშე „ნატუმცირესობათა ბავშვები ჩამორჩებიან თავის განვითარებაში დიდი ხალხის ბავშვებს“. კრუპსკაიას მიაჩნია, რომ მშობლიურ ენაზე უნდა ვასწავლოთ ბავშვებს, თუ გვსურს, რომ ჩვენ ისინი ყოველგვარი შეფერხების გარეშე დავაუფლოთ სოციალისტურ კულტურას, კომუნისტურ იდეოლოგიას და ამით აღვზარდოთ მათგან ყოველმხრივად განვითარებული საბჭოთა მოქალაქეები.

ხალხთა შორის მეგობრობის დანერგვისა და განვითარების, მათი ინტერნაციონალური აღზრდის საშუალებათ მან დასახა, აგრეთვე, სსრკ-ში გაერთიანებულ მოკავშირე რესპუბლიკების, ავტონომიურ რესპუბლიკებისა და ოლქების ხალხებისათვის რუსული ენის შესწავლა. იგი ებრძოდა რა თავგამოდებით თვითნებური ხალხის კარჩაქეტილობას, განკერძოების ტენდენციას, რომელიც ხელს უშლის და აბრკოლებს ამ ხალხების ყოველმხრივ (პოლიტიკურ-ეკონომიურ და კულტურულ) წინსვლას მოითხოვდა რუსული ენის დაუფლებას, რადგან რუსული ენა, მისი აზრით, არის ამ ხალხთა ჩამორჩენილობის მდგომარეობიდან თავის დაღწევის, მათი კულტურული დონის ამაღლების, მათ შორის მეგობრობის განმტკიცების ერთერთი მძლე საშუალება. „ახლა ყველა სკოლაში შემოდის რუსული ენის, როგორც საგნის სწავლება, — წერდა იგი, — გარდა მშობლიური ენისა ერთი საერთო ენის — რუსული ენის — ცოდნა კიდევ მეტად დაახლოვებს სსრკ-ში გაერთიანებული ხალხებს. რუსულ ენაზე ძალიან ბევრი

¹ 6. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხ., მ., 1957, გვ. 274 — 275.

წიგნებია, რომელიც მოგვითხრობენ რევოლუციის შესახებ, მისი მტრების შესახებ, რომელთა წინააღმდეგ საჭიროა ბრძოლა, იმის შესახებ თუ როგორ გარდავექმნათ ახლებურად ცხოვრება. რუსულ ენაზე ბევრი სახელმძღვანელოებია, ბევრი მეცნიერული ნაშრომი, ხელმისაწვდომი უნდა გავხადოთ ეს ლიტერატურა ყველა ეროვნებათათვის, დავეხმაროთ მათ მალე აითვისონ მეცნიერება“¹. ამრიგად კრუპსკაიას ერთა შორის მეგობრობის და სხვა ყოველგვარი კავშირის განმტკიცებისათვის საჭიროდ მიაჩნდა, როგორც რუს ბავშვების მიერ — ადგილობრივი ხალხთა ენის, ისე არა რუს ბავშვთა მხრივ — რუსული ენის შესწავლა. ურთიერთ ენის შესწავლა არის ერთმანეთისადმი ყოველგვარი არანორმალური დამოკიდებულების აღმოფხვრისა, მათი დაახლოებისა და სულიერი დაკავშირების საიმედო გზა.

მეექვსე პედაგოგიური მითითება, რომელიც მან მოგვცა არის ქმედითობის პრინციპი ინტერნაციონალურ აღზრდაში. ინტერნაციონალიზმი კეთილი სურვილების ფარგლებში დარჩება, თუ არ ვავარჯიშეთ ბავშვები ინტერნაციონალურ მოქმედებასა და ქცევაში. ზნეობრივ აღზრდაში მას ვარჯიშის მეთოდი ერთერთ მთავარ მეთოდად მიაჩნდა. „საზოგადოებრივი მუშაობის გარეშე ჩვენ ვერავითარ ლენინელებს ვერ აღვზრდით“, — ამბობდა ხოლმე იგი. უნდა იცოდეთ, თუ როგორ აშენოთ ახალი ცხოვრება, მაგრამ არა მარტო უნდა იცოდეთ, არამედ უნდა შეგეძლოთ კიდევ მისი შენებაო. თავის წერილში „ბავშვთა, ინტერნაციონალური აღზრდა დაწყებით სკოლაში“, იგი წერდა — „უფროს კლასებში უკვე საჭიროა შემოვიღოთ საზოგადოებრივი მუშაობის ზოგიერთი ფორმები. მოვაწყოთ მაგალითად, — ბავშვთა ბავშვის, საბავშვო მოედნების დასახმარებლად გაერთიანებული ბავშვთა (იგი გულისხმობდა სხვადასხვა ეროვნების ბავშვებს — გ. კ.) შაბათობანი, რათა მოვრთოთ კლუბი, დავეხმაროთ ბიბლიოთეკას და სხვა; განსაკუთრებულად უნდა იყონ მოწყობილი ბავშვთა ეს შაბათობანი, — ისინი უნდა ეწყობოდნენ ისე, რომ ბავშვები არ ილღებოდნენ, რომ მუშაობა იყოს საინტერესო, არა მომჭანცავი. მთავარია მიზნის დასახვა. შეიძლება მოვაწყოთ სკოლების ურთიერთ დახმარების შაბათობები; მაგ. სკოლა სადაც რუსი ბავშვები სწავლობენ გააკეთებს რაიმეს იმ სკოლებისათვის სადაც სწავლობენ თათრის ბავშვები და პირიქით“².

ნ. კ. კრუპსკაია ბავშვთა ინტერნაციონალურ აღზრდის ამოცანების წარმატებებით განხორციელებებისათვის იძლევა მითითებას აგრეთვე სისტემატურობის პრინციპის გამოყენების აუცილებლობის შესახებაც. „ინტერნაციონალური აღზრდა უნდა იყოს ყოველდღიური საქმე, — ამბობდა იგი, — არ უნდა იქნეს იგი დაყვანილი ინტერნაციონალურ მიტინგებამდე და ზეიმებამდე. მით უნდა იყოს გაჟღენთილი მთელი აღმზრდელობითი მუშაობა“².

მთელ რიგ მის გამოსვლებსა და მოხსენებებში, სტატიებსა და შრომებში იგი კიდევ უფრო კონკრეტულ გზებს უთითებდა ბავშვთა ინტერნაცი-

¹ ნ. კ. კრუპსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 511.

² იქვე, თხზ., მ., 1957, გვ. 489.

ონალურ აღზრდისათვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით შესანიშნავია მისი სტა-
ტია, რომელიც მან მოათავსა 1935 წელში ჟურნალ „პროსვეშჩენიე ნაციო-
ნილნოსტი“-ში — სახელწოდებით „ინტერნაციონალური აღზრდა დაწყებით
სკოლებში“. ამ სტატიის მოცემულია ინტერნაციონალური აღზრდის მრავალი
მეთოდი. ამ მეთოდთა შორის პირველყოფისა იგი მოიხსენიებს დარ-
წმუნების მეთოდს, როგორც მთავარ მეთოდს; დარწმუნების ფორმად მას მიაჩ-
ნია თხრობა, მოყოლა ბავშვებისათვის სხვადასხვა ხალხთა ცხოვრების შესა-
ხებ, მათი წარსულისა და აწმყოს შესახებ, განსაკუთრებით მათი გმირული
წარსულისა და მათი ხასიათის დადებითი თვისებების შესახებ, მათი კულტუ-
რისა და ზნე-ჩვეულებების დადებითი მხარეების შესახებ. „ზოგჯერ ბავშვებს
გონიათ, — წერდა იგი, — „ებრაელები — ეს ბურჟუაზიაა“, ისე რომ შეიძლება
არც კი ესმოდეთ ამ სიტყვების მნიშვნელობა ... რომ აღმოფხვრათ ებრაელე-
ბთან ცუდი დამოკიდებულება საჭიროა მოუყვეთ ბავშვებს სოციალიზმის საქ-
მისათვის ცალკეულ მეზობელ ებრაელების გმირობის შესახებ, მათი გამძლეო-
ბისა და შეუპოვრობის შესახებ შრომაში და ა. შ.“.

რუსული მხატვრული ლიტერატურის გამოყენება ინტერნაციონალური
აღზრდის მიზნით კრუჰსკაიას აზრით აგრეთვე მეტად ეფექტიურია. მაგრამ
ამასთან ამ საქმეში თვითდინება მას მიაჩნია ზოგჯერ სახიფათოთაც. მაგალი-
თად ლ. ტოლსტოის მოთხრობა „კავკასიის ტყვე“ მიუხედავად იმისა, რომ
ფართო საშუალებას იძლევა ბავშვებში ხალხთა მეგობრობის გრძნობის გამო-
წვევისა და გაღვივებისათვის, იგი შეიძლება, ვთქვათ, თათარმა ბავშვებმა
სწორედ ვერც გაიგონ და მათში მან რუსებისადმი სიძულვილიც გამოიწვი-
ოს, თუ მასწავლებელმა მას არ წარუმძღვარა საჭირო წინასიტყვაობა და
ამით ბავშვების აზრებსა და გრძნობებს არ მისცა სწორი მიმართულება. იგი
ასევე საჭიროდ თვლის აგრეთვე, არა რუს ხალხთა ნაციონალურ-მხატვრულ
ლიტერატურის ყველა ერის ბავშვებისათვის გაცნობას.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ნ. კ. კრუჰსკაიამ პედაგოგიკაში წამოაყე-
ნა ხალხთა შორის მეგობრობის გრძნობის აღზრდის განსაკუთრებული მეთო-
დი. ეს მეთოდია, საერთო საქმის, საერთო მიზნის გარშემო დარაზმი-
ვის გზით სხვადასხვა ეროვნებათა ბავშვების ერთმანეთთან დაახლოე-
ბისა და დამეგობრების მეთოდი. მისი აზრით, იგი, ეს მეთოდი, შეიძლება
განხორციელდეს სხვადასხვა ფორმებში. ასე მაგალითად: ა) სხვადასხვა ეროვ-
ნებათა ბავშვების ერთად შრომა, ვთქვათ, როცა ტექნიკურ სადგურებში,
ბავშვები ერთად აშენებენ რაიმე მოედელს, — წერდა იგი, — ან მუშაობენ იმაზე,
რომ მოამზადონ, რაიმე საჭირო ნივთი — აახლოვებს მათ ერთმანეთთან. კო-
ლექტიური შრომა, — ერთად თამაში, ერთად გასეირნება — უღვიძებს მათ მის-
წრაფებას შეისწავლონ ერთმანეთის ენა, ბ) კინოში ერთად სიარული, რევო-
ლუციონური ღღესასწაულების ერთად ჩატარება, გ) ერთად მოწყობა: ექსკურ-
სიის, თვითშემოქმედებითი საღამოების, წრეების მეცადინეობის და სხვა სახლის
ეზოებში ერთად თავმოყრა და გართობა, რაიმე საზოგადოებრივი დავალე-
ბის ერთად შესრულება და ა. შ. აქ სავსებით იყენებდა იგი ხალხურ თქმუ-
ლებას „ერთხელ ნახვა — ცნობა, ორჯერ ნახვა — ძმობა“. მას მიაჩნდა, რო-

გორც უკვე აღვნიშნეთ, რომ სხვადასხვა ეროვნებათა ბავშვების ხმა-
ვედრა და რაიმე საერთო მიზნის განხორციელების საქმეში მათი ჩაბმა, მათი
ზნე-ხასიათის, კულტურის, ჩვევების და გარეგნობის სხვადასხვაობის მიუხედა-
ვად ერთმანეთს აჩვენეს, ისინი ამ გზით საერთო მიზნით იმსპვალებიან, ამყა
რებენ ერთმანეთთან შინაგან კავშირს, უზნდებათ საერთო ინტერესები, აზრე-
ბი, განცდები და გრძნობები. „უნდა მივცეთ ბავშვებს, რაც შეიძლება მეტი
რალაც საერთო განცდები, — წერდა იგი, — აი, ისინი ხედავენ ძლიერ სურათს,
ისინი ძალაუვნებურად ერთმანეთს გამოელაპარაკებიან, რალაც მოხდა — ისინი
ერთად განიხილავენ საკითხს. და აი ამით მოივლდება ერთმანეთს შორის გვა-
როვნული სიძულვილი“ ¹.

კრუჰსკაია ხშირად მოიხსენიებდა ხოლმე ამის შესახებ კონკრეტულ მა-
გალითს თავისი საკუთარი ბავშვობის პერიოდიდან. ერთერთ თავის საუბარ-
ში მოძმე რესპუბლიკათა საბავშვო ბაღის მუშაკებთან ნ. კ. კრუჰსკაია მოგ-
ვითხრობს: „აი, მამა ჩემი ზრუნავდა იმისათვის, რომ ბავშვობიდანვე აღე-
ზარდა ჩემში მეგობრული გრძნობა სხვა ერებისადმი, მან გამონახა სწორი
გზა ამისათვის. ერთ დროს იგი მუშაობდა პოლონეთში. მე მახსოვს, როცა
ჩვენ ვცხოვრობდით ვარშავაში, და მე მაშინ 5 წლის ვიყავი, იგი ყოველ-
თვის მგზავნიდა ეზოში ბავშვებთან სათამაშოდ. იქ კი იყვნენ პოლონელი,
ებრაელი და თათარი ბავშვები. მე ვმეგობრობდი რომელიღაც ებრაელ ბიჭ-
თან, რომელიც მიმასპინძლდებოდა ქონწასმულ პურით, მერე თათრის ბავ-
შვები ცხენის ხორციით, მე არ მახსოვს მათ რით უმასპინძლდებოდი, მაგრამ
ვცხოვრობდით ჩვენ ძალიან მეგობრულად; არ იყო ისე, რომ ეს ებრაელის
ბიჭია, ეს თათრის ბიჭია და ეს კი პოლონელის“ ².

ამიტომ იყო, რომ ნ. კ. კრუჰსკაია თავის ავტობიოგრაფიაში წერდა:
„მე ადრე შემიზნლდა ნაციონალური ჩავრა, ადრე შევიგნე, რომ ებრაელი,
პოლონელები და სხვა ხალხები არაფრით ნაკლები არ არიან რუსებზე, და
ამიტომ მე როცა დიდი გავხდი მთელი ჩემი სულით და გულით შეუერთდი
რუსეთის კომუნისტურ პარტიის პროგრამას, სადაც ერის უფლებებზე ნათქვა-
მია — იცხოვროს, განავოს თავის თავი ისე როგორც სურს: ერის თვითგა-
მოკვლევის უფლების აღიარება მე მეჩვენებოდა სავსებით სწორად“ ³.

ნ. კ. კრუჰსკაია მოუთხრობდა აგრეთვე იმის შესახებ, თუ როგორ
ზრდიდა ლენინის მამა ილია ნიკოლოზის-ძე პატარაობიდანვე ვ. ი. ლენინში
ინტერნაციონალურ გრძნობას, — განსაკუთრებით დაჩავრული ხალხისადმი
თანაგრძნობას და მეგობრობას „ვ. ი. ლენინის მამა იყო ქ. ციმბირსკში სა-
ხალხო სკოლის დირექტორი, — წერდა იგი, — ის სხვა ეროვნებათა ბავ-
შვებს მორდვინელებს, ჩუვაშებს და სხვა დიდი მზრუნველობით ეკიდებოდა.
ვ. ი. ლენინი ხედავდა ამას და მოსწონდა, და როცა იგი გიმნაზიის უფროს
კლასში იყო მთელი წელი ამეცადინებდა ჩუვაშ ამხანაგს — ოგოროდნი-

¹ ნ. კ. კრუჰსკაია, რჩ. პედ. თხზ., მ., 1957, გვ. 357.

² იქვე, გვ. 357.

³ ნ. კრუჰსკაია, პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I, 1957 წ., გვ. 11.

კოვს, ეხმარებოდა მას უმაღლეს სასწავლებელში შესასვლელად და ნაწილობრივ დაეხმარა — მან ძალიან კარგად ჩააბარა გამოცდა“¹.

ნ. კ. კრუპსკაიას როდი გამორჩენია მხედველობიდან ბავშვთა ინტერნაციონალური აღზრდის საქმეში გაკვეთილზე მეცნიერებათა საფუძვლების სწავლების მნიშვნელობა. აქ ის მოითხოვდა აღმზრდელობითი სწავლების პრინციპის მტკიცედ გატარებას თანადროულობასთან ანუ ცხოვრებასთან კავშირის დამყარების გზით. იგი წერდა: გეოგრაფიის გაკვეთილზე საჭიროა მოუთხროთ ბავშვებს იმის შესახებ თუ სად, რომელი ხალხია დასახლებული. გავაცნოთ მათი გეოგრაფიული გარემო, მათი ცხოვრების პირობები. ისტორიის, საზოგადოებათმცოდნეობის გაკვეთილზე უნდა მოუყვეთ მეფის თვით-მპყრობელობის პოლიტიკის შესახებ, და აგრეთვე საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკის შესახებ ცალკეულ ეროვნებათა შორის თანასწორუფლებიანობის გატარების საქმეში. ნაციონალურ რესპუბლიკებში ამას უფრო მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოს, ვიდრე ეს არის მითითებული საერთო პროგრამებში. ცხადია ისტორიაში უნდა ვერიდოთ სხვადასხვა რთულ ფორმულირებებს, ლოზუნგებს, და ა. შ. მოთხრობა უნდა იყოს ბავშვებისათვის, კონკრეტული, ძალზე ცხადი და განსაკუთრებით მიმზიდველი².

ინტერნაციონალური აღზრდა უნდა დაიწყოს საკითხებიდან, რომლებიც ეხებიან სსრ კავშირის შიგნით სხვადასხვა ეროვნებებს. ამით ყველა საკითხი შეიძლება გაგზადოთ ბავშვებისათვის თვალსაჩინო, ახლობელი და მისაწვდომი. მაგრამ მხოლოდ ამით ვერ დავკმაყოფილებით, — უთითებს კრუპსკაია, — მათგან უნდა გავდვით ხიდი ინტერნაციონალურ აღზრდაზე მსოფლიო მასშტაბით. საჭიროა ბავშვებს მოუყვეთ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მიერ სუსტი ერების ძარცვის ფაქტები, უნდა მოუყვეთ, როგორ ძარცვავენ ისინი ჩინეთს, მოუთხროთ მათ კოლონიურ პოლიტიკაზე, და აქედან იმპერიალისტურ ომის გამჩალებლებზე, ამ ომის დამანგრეველ შედეგებზე, ბოლშევიკების სამშვიდობო პოლიტიკაზე, რომელიც მიმართულია მძარცველური ომების წინააღმდეგ; ამით უნდა მიეყვანოთ ბავშვი ყველა ქვეყნის მუშათა კლასის გაერთიანების მნიშვნელობის შეგნებამდე, „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით!“ ლოზუნგის ღრმა შეგნებამდე.

კრუპსკაიას საჭიროდ მიაჩნდა სასკოლო და საბავშვო ბიბლიოთეკების სათანადო მხატვრული ლიტერატურით დაკომპლექტება;

იგი მოითხოვდა, აგრეთვე რომ საბჭოთა კავშირში უცხოელი მუშების ჩამოსვლის ყველა შემთხვევა ყოფილიყო გამოყენებული, — მოწყობილიყო მათთან შეხვედრა სკოლაში და პიონერულ კლუბებში. მას არ რჩებოდა ყურადღების გარეშე არც ის, რომ პიონერულ გაზეთებში ხშირად მოთავსებულიყო წერილები საზღვარგარეთის შესახებ, ესწავლათ ბავშვებს გაზეთის კითხვარუქის გამოყენებით, რათა გაეღვიძათ მათ საერთაშორისო მდგომარეობისადმი ინტერესი და სხვა.

¹ ნ. კრუპსკაია, პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. I, 1957 წ., გვ. 512.

² იქვე, გვ. 490.

ქართული
საქმიანობა

სოციალისტური ინტერნაციონალიზმის განუყრელ ნაწილად კრუპსკაია საბჭოთა პატრიოტიზმს. სოციალისტური სამშობლოსათვის თავდადება, მისი ძღვევამოსილებისათვის შეუპოვარი ბრძოლა კრუპსკაიას, აზრით, ამავე დროს წარმოადგენს ისეთი რევოლუციონური კერის განმტკიცებისათვის ბროლას, რომელზედაც ემყარება მშრომელთა საერთაშორისო რევოლუციური მოძრაობა, „ახალი წყობილების ჯარისკაცებში, — წერდა იგი — 1918 წ. ჟურნ. „ნაროდნოე პროსვეშჩენიაში“ — უნდა აღეზარდოთ უსაზღვრო ერთგულება თავის სოციალისტურ სამშობლოსათვის, მსოფლიო სოციალიზმისათვის, აღეზარდოთ უნარი დაიცვან იგი უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე, სკოლამ უნდა აღზარდოს მტკიცე რწმენის საქმისათვის ბოლომდე თავდადებული სოციალისტები“¹.

ნ. კ. კრუპსკაიას რევოლუციონური მოღვაწეობა, მისი ზრუნვა ხალხთა კულტურის ამაღლებისათვის განმქვალული იყო საბჭოთა პატრიოტიზმისა და პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით. კრუპსკაიას პედაგოგიური მოძღვრება მარქსისტულ-ლენინური პედაგოგიკის ძვირფასი საუნჯეა. მთელი მისი სპეციაკი სიცოცხლის მაგალითი ეხლაც აღვიძებს მშრომელებში რევოლუციონურ აზრს, რაზემაც მთელ ჩვენს ხალხს მშვიდობის, დემოკრატიისა და სოციალიზმისათვის საბრძოლველად.

¹ ჟურნ. „ნაროდნოე ობროზოვანიე“, № 1 — 2, 1918 წ., გვ. 42.

აღ. ნამოკაძე

პროფესორი გრიგოლ იასონის ძე ნათაძე

(ცხოვრება და მოღვაწეობა)*

ხუთი წელიწადი შესრულდა, რაც გარდაიცვალა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი პირველ მშენებელთაგანი, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გრიგოლ იასონის ძე ნათაძე.

დაბადებული ლიტერატორის ოჯახში, აღზრდილი თბილისის ქართულ სათავადაზნაურო სკოლაში, კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტი-რევოლუციონერი, დევნილი ძველი რეჟიმის პირობებში, 24 წლის ახალგაზრდა პუბლიცისტი—გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ თანამშრომელი, მხურვალე, თავდადებული პატრიოტი—აღსაყვამი სამშობლოსადმი უანგარო სიყვარულით, ჟენევის უნივერსიტეტის თავისუფალი მსმენელი, შემდეგ იმავე ქართული გიმნაზიის საუკეთესო პედაგოგი, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების აქტიური წევრი, 1905 წლის რევოლუციის აქტიური მონაწილე, თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის რექტორი, ამიერკავკასიის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის დეპუტატი, მსოფლიო ისტორიის პირველი პროფესორი ჩვენს უნივერსიტეტში, მრავალი სამეცნიერო შრომის ავტორი, ახალი სამეცნიერო კადრების საუკეთესო აღმზრდელი და მსოფლიო ისტორიის სამი ახალი კათედრის ფუძემდებელი—აი მოკლედ ის ფრიად ნაყოფიერი, მრავალმხრივი და ღრმაშინაარსიანი გზა, რომელიც განვლო სამშობლოს სამსახურისათვის მგზნებარე პატრიოტმა, ღვაწლმოსილმა მსოფლიანმა მეცნიერმა, განსვენებულმა გრიგოლ იასონის ძე ნათაძემ.

1919 წლიდან მისი მთავარი მუშაობა ძირითადად ქართულ უნივერსიტეტში გაიშალა.

ამასთან, მას სხვადასხვა დროს უხდებოდა მუშაობა საქართველოს სხვადასხვა სასწავლო და სამეცნიერო დაწესებულებებში: საქართველოს ცენტრალურ არქივში, სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალში, ამიერკავკასიის კომუნისტურ უნივერსიტეტში (10 წელი), მარქსიზმ-

* წაკითხულია მოხსენებად 1956 წლის მაისში ი. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში პროფ. გ. ნათაძის გარდაცვალებიდან 5 წლისთავისადმი მიძღვნილ საჯარო სხდომაზე.

ლენინიზმის ინსტიტუტში, პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო დაგოგოურ ინსტიტუტში, საქართველოს კომუნისტურ უნივერსიტეტში, საქართველოს პედაგოგიკურ მეცნიერებათა ინსტიტუტში და სხვ. იგი ხშირად გამოდიოდა საჯარო მოხსენებით სახელმწიფო უნივერსიტეტში, საისტორიო-სათნოგრაფიო საზოგადოებაში, თბილისის სახალხო უნივერსიტეტში და ბევრ სხვა დაწესებულებაში. იგი კითხულობდა ლექციებს მასწავლებელთა გადამამზადებელ კურსებზე და ერთ დროს თავმჯდომარეობდა საისტორიო სატერმინოლოგიო კომისიას.

მნიშვნელოვანი სამეცნიერო და პედაგოგიური მუშაობისათვის საქართველოს ცენტრალურმა აღმასრულებელმა კომიტეტმა პროფ. გ. ი. ნათაძე ორჯერ დააჯილდოვა საპატიო სიგელით, ხოლო 1941 წელს მიანიჭა მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის საპატიო წოდება. სსრკ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმმა კი 1945 წელს გრ. ნათაძე დააჯილდოვა მედლით „1941—1945 წლების სამამულო ომში მამაცური შრომისათვის“.

უადრესად დიდი და მნიშვნელოვანია პროფ. გრიგოლ ნათაძის ღვაწლი და დამსახურება სამშობლოსა და ჩვენი ქართული უნივერსიტეტის წინაშე, რომლის პირველ მშენებლებთან ერთად მან მძიმე ტვირთი ზიდა მისი ზრდისა და წინსვლისათვის.

მაელი თავისი შეგნებული ცხოვრება პროფ. გრიგოლ ნათაძემ შესწირა მშობლიური მშრომელი ხალხის სამსახურს. ზედმეტი დატვირთულობისა და მოქანცულობისაგან იგი დაავადმყოფდა, უკანასკნელი 12 წელიწადი მძიმე ავადმყოფობაში გაატარა და 1951 წლის 24 მაისს გარდაიცვალა.

გრ. ნათაძის მოღვაწეობაში ორი პერიოდი აღინიშნება: პირველი 1919 წლამდე, ვიდრე იგი დაიწყებდა მუშაობას ახლადდაარსებულ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, და მეორე, 1919 წლის შემდეგ, როდესაც იგი მიწვეულ იქნა თბილისის უნივერსიტეტში სამუშაოდ. თუ პირველი პერიოდი მისი მოღვაწეობისა უმთავრესად სამწერლო ლიტერატურულ-კრიტიკულსა და პუბლიცისტურ ხასიათს ატარებდა, სამაგიეროდ მეორე პერიოდი უმთავრესად სამეცნიერო ხასიათისა.

* * *

გრიგოლ (გიგო) იასონის ძე ნათაძე დაიბადა 1878 წლის 16 იანვარს სოფელ კასპში (ყოფილი თბილისის გუბერნია, გორის მაზრა), ლიტერატორის ოჯახში. მისი მამა იასონ ივანეს ძე ცნობილი ხალხოსანი, გაზეთ „დროების“ თანამშრომელი იყო. იგი თბილისში ცხოვრობდა, ხოლო პატარა ვაჟი-შვილი გიგო ექვს წლამდე დატოვებული ჰყავდა სოფელ კასპში.

დედა, მარიამ დიმიტრის ასული, მღვდლის—დიმიტრი ხმიადაშვილის ქალიშვილი, ფრიად ნაკითხი ადამიანი იყო, ზეპირად იცოდა „ვეფხისტყაოსანი“ და კარგად იცნობდა ქართულ მხატვრულ ლიტერატურას, მშობლიურ ისტორიას. მან თავის სამივე ვაჟიშვილს (გიგოს, ლეოსა და შალვას) დაამთავრებინა უნივერსიტეტი.

მშობლებს ექვსი წლის გიგო თბილისში ჩამოუყვანიათ და ერთი წლის შემდეგ (1885 წელს) მიუბარებიათ არა სასულიერო სასწავლებელში, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო (ვინაიდან პაპასაც და მამასაც სასულიერო განათლება ჰქონდათ მიღებული), არამედ თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში, რომელშიც თავდაპირველად გამოჩაყლისის სახით, შემდეგ კი საერთო წესით გლეხების შვილებსაც იღებდნენ.

გრიგოლ ნათაძის მამას—იასონს, როგორც მღვდლის შვილს, დამთავრებული ჰქონია სასულიერო სემინარია და სკოლასტიკური განათლების წინააღმდეგ განწყობილს არ მოუსურვებია თავისი შვილისათვის იგივე სასულიერო განათლება მიეცა.

სათავადაზნაურო სკოლაში პატარა გიგოს 1885 წლიდან 1892 წლამდე უსწავლია და შემდეგ გადასულა თბილისის მეორე გიმნაზიაში, რომელიც მას 1898 წელს დაუშთავრებია;¹ ამავე წელს იგი ჩარიცხულა კიევის უნივერსიტეტში ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტის მსმენელად და თავის სპეციალობად დასავლეთ ევროპის ისტორია აურჩევია.

აქ მისთვის იმთავითვე ყურადღება მიუქცევია გამოჩენილ რუს მეცნიერს, ისტორიკოს ი. ვ. ლუჩიკის. იგი თავის ახალგაზრდა სტუდენტს გრ. ნათაძეს იწვევდა თავის ბინაზე, აძლევდა რჩევა-დარიგებას და საერთოდ ხელმძღვანელობდა მის მეცადინეობას. მაგრამ გრ. ნათაძეს მეცადინეობა უხდებოდა მღელვარე პირობებში. სტუდენტთა რევოლუციურ გამოსვლებში აქტიური მონაწილეობის გამო იგი ორჯერ გარიცხეს კიევის უნივერსიტეტიდან². მან ამ უნივერსიტეტში ოთხი წელი (1898—1902 წწ.) დაჰყო, მაგრამ აღნიშნული გარემოების გამო ვერ შეძლო მისი დამთავრება.

დარჩა რა უნივერსიტეტის გარეშე, იგი 1902 წლის შემოდგომაზე გაემგზავრა შვეიცარიაში და თავისუფალ მსმენელად მოეწყო ჟენევის უნივერსიტეტში³, მაგრამ ერთი წლის შემდეგ ნივთიერი ხელმოკლეობის გამო ისევ

¹ იხ. მოგონებანი შიო აღექსის ძე ჩიტაძის შესახებ, დაწერილი გრ. ნათაძის მიერ. ხელნაწერი ინახება საქართველოს განათლების მუზეუმში (ს. გ. მ.) 1739 № 40. როგორც ამ მოგონებიდან ჩანს, გრ. ნათაძეს და შიო ჩიტაძეს 1893 წლიდან უსწავლიათ თბილისის მეორე გიმნაზიაში, სადაც შიო უფროს კლასში ყოფილა. 1898 წელს, როდესაც გრ. ნათაძე კიევის უნივერსიტეტში შევიდა, მას იქ შიო უკვე უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული დაუხვდა, რომელიც იქვე მასწავლებლობდა ერთ-ერთ გიმნაზიაში.

² პირველად 1901 წელს, ხოლო მეორედ—1902 წელს. 1901 წელს სტუდენტები გამოვიდნენ პროტესტით არპირაქციონერ მურავიოვის (Муравьев Вешатель) ძეგლის დადგმის წინააღმდეგ პოლონეთში. 1902 წელს კი კიევის უნივერსიტეტის სტუდენტებმა მოაწყვეს დიდი დემონსტრაცია ყაზახების მიერ პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტების დარბევის წინააღმდეგ.

³ ამის შესახებ თვითონ გრ. ნათაძე შემდეგს აღნიშნავს: „1907—1903 წლებში მე და ჩემი ცოლი—ოლა ივანეს ასული ერთად ვსწავლობდით ჟენევის უნივერსიტეტში, ერთად ვმუშაობდით იქაურ წიგნთსაცავებში, ერთად ვუსმენდით ლენინის და პლენანოვის საჯარო მოხსენებებს. საუნივერსიტეტო მუშაობაში ძლიერ მიწყობდა ხელს ჩემი მეუღლე, რადგან მან კარგად იცოდა ფრანგული და გერმანული ენები“. იხ. გ. ი. ნათაძის „მოგონებანი“ ს. გ. მ., 1773, გვ. 6.

თბილისში დაბრუნდა და დაიწყო მუდმივი თანამშრომლობა გაზეთ „ენიკონის“ ფურცელში“. მაგრამ მარტო რედაქციაში თანამშრომლობით იგი ნივთიერად ვერ უზრუნველყოფდა თავის ოჯახს და ამის გამო იძულებული იყო კერძო გაკვეთილებიც აეღო.

ჟენევიდან დაბრუნებული გრ. ნათაძე დააპატიმრეს 1905 წლის რევოლუციაში მონაწილეობის გამო, მაგრამ შემდეგ 17 ოქტომბრის მანიფესტის ძალით გაათავისუფლეს.

კიევის უნივერსიტეტში იგი ვეღარ დაბრუნდებოდა. ამიტომ მოსკოვის უნივერსიტეტში მოეწყო ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ექსტერნად სახელმწიფო გამოცდების ჩაბარების უფლებით. აქ იგი მუშაობდა ცნობილი პროფესორების—ვიპერისა და პერტუშევსკის ხელმძღვანელობით. თავის საკანდიდატო (თანამედროვე ტერმინით—სადიპლომო) ნაშრომს იგი წერდა პროფ. ვიპერის უშუალო ხელმძღვანელობით საფრანგეთის საგლეხო მიწათმფლობელობის საკითხზე. თემა—„საგლეხო მიწათმფლობელობა საფრანგეთში 1789 წლის რევოლუციის წინ“ გრ. ნათაძეს საკანდიდატო შრომისათვის მიღებული ჰქონდა, ჯერ ისევ კიევის უნივერსიტეტში ყოფნის დროს, პროფ. ლუჩიცკისაგან, რაც შემდეგ დადასტურებულ იქნა პროფ. ვიპერის მიერაც.

პროფ. ვიპერს მაღალი შეფასება მიუძღია გრ. ნათაძის საკანდიდატო ნაშრომისათვის და გადაუწყვეტია მისი დატოვება მოსკოვის უნივერსიტეტში საპროფესოროდ მოსამზადებლად, მაგრამ მას არ შეეძლო დარჩენილყო მოსკოვში სამეცნიერო მუშაობისათვის, აი რას წერს ამის შესახებ თვითონ გრ. ნათაძე თავის მოგონებებში: „პროფ. ვიპერს ჩემი დატოვების განზრახვა ჰქონდა, მაგრამ ჩემი მოსკოვში, დარჩენა იმ დროს შეუძლებელი იყო, ვინაიდან ჩემი ძმის შალვას¹ ციხიდან გაქცევის გამო, მე ათასი. თვალი დამტრიალებდა გარშემო. აუცილებელი იყო, რომ ამ თვალებისათვის როგორმე გზა კვალი აშერია. ერთადერთი გზა ამისი იყო მოსკოვიდან საჩქაროდ წასვლა. მაგრამ სად? სამშობლოში? ეს მოდარაჯე თვალები იქამდის ადვილად გამომყვებოდნენ. გზა კვალის ასახვევად საჭირო იყო ჯერ სხვაგან სადმე წავსულიყავი და იქ მეცხოვრა ერთხანად incognito“².

მას ამისათვის აღრჩევია ყირიმი და 1907 წელს, უნივერსიტეტის დამთავრებისას, იქ გაუტარებია ორი თვე. იქიდან მას გამოუგზავნია თბილისში სათანადო საბუთები მასწავლებლის თანამდებობაზე მოსაწყობად თბილისის ქართულ სათავადაზნაურო გიმნაზიაში, რომლის დირექტორად იმ დროს იმყოფებოდა თრიალ ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე ალექ-

¹ შალვა იასონისძე ნათაძე დაიბადა 1882 წელს, მან წარჩინებით დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტი ისტორიის სპეციალობით. იგი რუსეთის ცენტრალური ლიბერალური გაზეთების მუდმივი თანამშრომელი იყო. მას ეკუთვნის ბროშურა: „Как грузинские крестьяне боролись за свободу“. რევოლუციური მოღვაწეობის გამო იგი დაპატიმრებული იქნა, მაგრამ ციხიდან გაიქცა და გარდაიცვალა ემიგრაციაში 1911 წ. (ქ. სტამბოლში) სისხლის მოწაპვლით.

² გრ. ი. ნათაძე, მოგონებანი (1905—1916 წ.), გვ. 1. ს. გ. მ. 1773.

სანდრე ბესარიონისძე მდივანი¹. ამ გიმნაზიის მასწავლებელთა კოლექტივი კარგად იცნობდა გრ. ნათაძეს და დაუყოვნებლივ გადაუწყვეტია მისი მოწვევა.

დასტურის მიღებისთანავე გრ. ნათაძე დაბრუნდა თბილისში და შეუდგა იმ საქმეს, რომელზეც იგი ასე გულწრფელად ოცნებობდა.

თავისი მოწაფეების მიმართ როგორც საშუალო სკოლაში, ისე უნივერსიტეტში იგი იყო, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, ყოველთვის „გულახდილი, გულწრფელი ღირსებებისა და ნაკლულევანების შეფასებაში და წამახალისებელი მუშაობაში“².

გრ. ნათაძე პედაგოგი იყო თავისი მოწოდებით, თავისი ბუნებით. იგი ჯერ კიდევ 10—12 წლისა იყო, როდესაც საკუთარი ინიციატივითა და სურვილით წერა-კითხვას ასწავლიდა გლეხის ბიჭებს³. „ჩემს პედაგოგიურ მუშაობაში,—აღნიშნავს თვითონ გრ. ნათაძე,—ღრმა კვალი გაავლო წინანდელმა მუშაობამ გაზეთების რედაქციაში⁴... პედაგოგიური მუშაობისადმი ბუნებრივი, მემკვიდრეობით გადმოსული (ჩემი ბიძებისაგან) მიდრეკილება უნდა მქონოდა, რაც ჩანს იქიდან, რომ გიმნაზიაში ყოფნის დროს წარმატებით ვასწავლიდი“⁵.

თბილისის ქართულ გიმნაზიაში იგი ასწავლიდა უფროსი კლასების მოსწავლეებს დასავლეთ ევროპის შუა საუკუნეების ისტორიას, ახალ ისტორიას და ნაწილობრივ რუსულ ლიტერატურას. იგი თავდადებულად მუშაობდა, ვინაიდან გულწრფელად დაინტერესებული იყო მეტი ცოდნა მიეცა თავისი მოწაფეებისათვის. მოწაფეებსაც უყვარდათ იგი, დიდად აფასებდნენ და დიდ პატივსა სცემდნენ მას.

მან იმთავითვე შექმნა მოსწავლეებისაგან შემდგარი ისტორიის შემსწავლელი წრე, რაც მანამდე აზრად არ მოსვლია ისტორიის არც ერთ მასწავლებელს აღნიშნულ სასწავლებელში.

ეს წრე იკრიბებოდა კვირაში ერთხელ—კვირა დღით ანდა რომელიმე სასწავლო დღეს—გაკვეთილების შენდეგ. მეექვსე გაკვეთილის შემდეგ კიდევ ერთი საათით ან საათ-ნახევრით სასწავლებელში დარჩენა მძიმე დატვირთვის შეადგენდა ისედაც საკმაოდ დატვირთული მოწაფისათვის, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, წრის წევრები დიდი ხალისით რჩებოდნენ წრეში სამუშაოდ. გ. ნათაძის ხელმძღვანელობით მოსწავლეები წერდნენ და კითხულობდნენ რეფერატებს დასავლეთ ევროპის ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე, აღრმავებდნენ

¹ ამჟამად ალექსანდრე ბესარიონისძე მდივანი მუშაობს ლექტორად თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. იგი სპეციალობით ისტორიკოსია. მისი ნაშრომებიდან აღსანიშნავია: „მსოფლიო ისტორიის განზოგადოებანი“, „შუა საუკუნეების ისტორია“, „ახალი ისტორია“ და სხვა, რაც დღევანდლამდე დაუბეჭდავი რჩება. ორი უკანასკნელი წიგნი ისტორიის სახელმძღვანელოა, განკუთვნილი საშუალო სკოლისათვის.

² გ. ი. ნათაძე, მოგონებანი (1905—1916 წწ.), ს. გ. მ. 1773, გვ. 1.

³ იქვე, გვ. 2.

⁴ ამაჲ იგი უმაღლის გიორგი ლასხიშვილს. იქვე, გვ. 3.

⁵ გრ. ნათაძე, მოგონებანი, გვ. 2. ს. გ. მ. 1773.

თავიანთ ცოდნას ისტორიაში და ერკვეოდნენ ისტორიულ მოვლენებში სხვა ასპექტით, და მიდგომით, ვიდრე ეს მიღებული იყო იმდროინდელი სახელმძღვანელოებით, სათანადო პროგრამებით და არსებული სასწავლო რეჟიმით, რომლის მიხედვით სამოქალაქო ისტორიის შესწავლა უმთავრესად მშრალი ფაქტების გაზეპირებით ამოიწურებოდა.

წრის ხელმძღვანელი გრ. ნათაძე მთავარ ყურადღებას აქცევდა ისტორიის სოციალურ-ეკონომიურ მხარეს და თავის მოწაფეებს აჩვენებდა გარკვეულიყენენ ამა თუ იმ ისტორიული მოვლენის სოციალურ მნიშვნელობაში და, საერთოდ, კლასობრივ ბრძოლაში. ეს ახალი რამ იყო მაშინდელი სკოლისათვის. სამოქალაქო ისტორიას, ამგვარად, სულ სხვა ხასიათი და შინაარსი ეძლეოდა. აქედან გასაგებია ის ხალისიც, რითაც ეკიდებოდნენ მოსწავლეები წრეში მეცადინეობას გრ. ნათაძის ხელმძღვანელობით.

გრ. ნათაძე ცდილობდა მეცნიერული ხასიათი მიეცა ისტორიის სწავლებისათვის უფროს კლასებში, ამასთან, თავის მოწაფეებს უნერგავდა საუკეთესო გრძნობებსა და მისწრაფებებს, თავდადებულ სიყვარულს წარსულში მრავალტანჯული სამშობლოსადმი. მან შეაყვარა მოსწავლეებს თავისი საგანი, შეაყვარა თავისი თავი და ღრმა აღმზრდელობითი გავლენა მოახდინა ნათზე, მაგრამ დიდხანს ვერ დარჩა იგი თბილისის ქართულ გიმნაზიაში, რადგან ამიერკავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა (რუდოლფმა) იგი არ დაამტკიცა მასწავლებლის თანამდებობაზე, როგორც პოლიტიკურ საქმეებში შემჩნეული და პოლიტიკურად არაკეთილსაიმედო პიროვნება.

ამის შემდეგ გრ. ნათაძე ქუთაისში გაემგზავრა, რათა მოწყობილიყო მასწავლებლად იქ არსებულ ქართულ კერძო სასწავლებელში, ე. წ. „მკურნალის გიმნაზიაში“¹. მას ჟრჩიეს და დაარწმუნეს, რომ იქ უეჭველად მიიღებდნენ მასწავლებლად და დამტკიცებასაც მოუხერხებდნენ².

ასეც მოხდა, იგი მოეწყო მასწავლებლად „მკურნალის ქართულ კერძო გიმნაზიაში“³, მაგრამ აქ იგი დიდხანს არ დარჩენილა, რადგან მალე იქი-

¹ მკურნალის ვინაობის შესახებ გრ. ნათაძე აღნიშნავს შემდეგს „კოტე მკურნალი თავის თავს იტალიელად სთვლიდა მისი სიტყვით, მისი პაპა ყოფილა იტალიელი ჰერცოგი, გვარად კოჩნარო. ის რაღაც მიზეზის გამო იტალიიდან გამოქცეულა და სემერგელოსათვის შეუფარებია თავი. მისი შთამომავლობისათვის ქართველებს გვარი თავისებურად გადაუგვებიათ და დაურქმევიათ „მკურნალი“... კოწია მკურნალს, ასე ეძახოდნენ მას მისი მახლობლები, განათლება აკლდა, მაგრამ ნიჭით დაჯილდოებული იყო... ჰქონდა ჟნარი ფართო საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ წრეებთან კავშირის დაპერისა. ეს არის ოდონდ, რომ ამ წრეებს არ არჩევდა, კარგი იყო თუ ცუდი, მისაღები იყო მასთან კავშირი თუ არა“ (გრ. ნათაძე, „მოგონებანი“ გვ. 29. ს. გ. მ. 1773). როგორც ჩანს, კ. მკურნალს თავისი გიმნაზია 1905 წლის რევოლუციის შემდგომ წელს დაუარსებია.

² გრ. ნათაძე, მოგონებანი (1905—1916 წწ.), გვ. 8, ს. გ. მ. 1773.

³ „სწავლის დაწყებისას, — აღნიშნავს გრ. ნათაძე, — თურმე მკურნალმა წარუდგინა ჟანდარმერიას ოფიციალური საბუთი, რომ მე სამი თვე ქუთაისში ვცხოვრობ და არავითარ ჯკანონო საქციელში არა ვარ შენიშნული. ამ საბუთის საფუძველზე მასწავლებლობის ნებაც მომცეს. ასე ადვილად მოწესრიგდა ქუთაისში ის საქმე, რომელიც თბილისში ვერ მოწესრიგდა“ (გრ. ნათაძე, „მოგონებანი“ გვ. 9, ს. გ. მ. 1773). თბილისშიც შეეცადნენ ქართული სათავადაზნაურო-

დან მიიწვიეს ქუთაისის ქართულ სათავადაზნაურო გიმნაზიაში¹ მასწავლებელად, ამავე გიმნაზიის პედაგოგიური საბჭოს დადგენილებით².

ამ ფაქტის შემდეგ გრ. ნათაძეს თავი დაუწებებია მკურნალის კერძო გიმნაზიისათვის და სამუშაოდ მთლიანად გადასულა ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში, რომლის დირექტორად იმ დროს იმყოფებოდა ფრიად ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე ი. ოცხელი.

ქუთაისში გულთბილად მიიღო გრ. ნათაძე ქართულმა მოწინავე საზოგადოებამ. აქ მან დაყო სამი წელიწადი (1909—1912 წწ.) და ამ მოკლე დროის განმავლობაში საერთო სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახურა.

ქუთაისის ქართულ სათავადაზნაურო გიმნაზიაში³ იგი ასწავლიდა აგრეთვე მსოფლიოს ისტორიას და რუსულ ლიტერატურას. გარდა თავისი პირდაპირი მოვალეობის შესრულებისა, იგი მონაწილეობას იღებდა ადგილობრივ სალიტერატურო გამოცემებში, კითხულობდა ლექციებს ადგილობრივ სახალხო უნივერსიტეტში⁴, მონაწილეობას იღებდა ქუთაისის დრამატული საზოგადოების მუშაობაში, როგორც ამ საზოგადოების გამგეობის წევრი და, საერთოდ, აქტიურ საზოგადოებრივ მუშაობას ეწეოდა.

1912 წელს იგი ისევ თბილისში გადმოვიდა. გამომწვიდობებისას ქუთათურებმა დიდი ზეიმი მოუწყეს მადლობისა და პატივისცემის ნიშნად.

მოკლე ხანში (სამი წელი) თუ როგორი სიყვარული და საერთო პატივისცემა დაიმსახურა გრ. ნათაძემ ქუთაისის მოწინავე საზოგადოებაში და

გიმნაზიის პედაგოგები, მისი დირექცია, პირადად თვით ამ გიმნაზიის დირექტორი ალ. ბ. მდივანი და თბილისის კერძო გავლენიანი პირები თავდა-აზნაურთა წრიდან, მაგრამ პოლიტიკურ საქმეებში მონაწილის დამტკიცება მასწავლებლის თანამდებობაზე, რა თქმა უნდა, უფრო ადვილი იყო ქუთაისში (მეტადრე ისეთი მოხერხებული პიროვნების წყალობით, როგორიც იყო კოტე მკურნალი), ვიდრე თბილისში, საქართველოს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ცენტრში (გრ. ნათაძე, „მოგონებანი“, გვ. 6—8).

¹ გრ. ნათაძე, მოგონებანი, გვ. 42. ს. გ. მ. 1773.

² იქვე, გვ. 43. „ჩემი მიწვევა ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიაში,—წერს გრ. ნათაძე, თავის „მოგონებებში“,—ჩემს ზეიმად მიწაჩნდა. რადგან მოწვევა მოხდა თვით პედაგოგიური საბჭოს ინიციატივით, ჩემი თხოვნის გარეშე, ისე რომ ჩემი მოწვევის ამბავი მე სრულიად შემთხვევით გავიგე“.

³ საქართველოში მხოლოდ ორი ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზია იყო: ერთი—თბილისში და მეორე—ქუთაისში. ეს ორივე გიმნაზია,—ამბობდა თურმე ი. ოცხელი,—„ჩვენი დედა-სამშობლოს ორი ძუძუა... რომელნიც ჰყვებოდნენ და ზრდიან ქართველ ახალგაზრდობას“ (ინ. გრ. ნათაძე, „მოგონებანი“, გვ. 42. ს. გ. მ. 1773).

⁴ „სახალხო უნივერსიტეტები,—აღნიშნავს გრ. ნათაძე,—უნდა ჩათვალოს 1905 წლის რევოლუციის ერთ-ერთ კულტურულ ნაშთად. ფართო მასებში მუშაობა იქამდის აუცილებელი გახდა, რომ მთავრობამ ვერ გაუწია წინააღმდეგობა ამ მძლავრ მოთხოვნილებას და ამჯობინა მისი ლეგალიზაცია და გარკვეულ აკადემიურ ჩარჩოებში ჩაყვება“. თბილისის სახალხო უნივერსიტეტი მუშაობდა უკვე 1907 წელს, ხოლო „ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტი უფრო გვიან დაარსდა, მაგრამ მან ერთბაშად უფრო უკეთესად მოაწყო თავისი ორგანიზაცია, ლექტორთა გარკვეული კადრი შეიძინა და ლექციებმა სისტემატური ხასიათი მიიღეს“ (გრ. ნათაძე, „მოგონებანი“, 1773. გვ. 36). ქუთაისის სახალხო უნივერსიტეტში გრ. ნათაძეს წაუკითხნეს საჯარო ლექცია ლევ ტოლსტოის შემოქმედების შესახებ (იქვე, გვ. 37).

მოსწავლეთა შორის, ეს ჩანს სილოვან ხუნდაძის წერილიდან და მოსწავლეთა მიმართვიდან გრ. ნათაძისადმი.

ფრიად ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე სილოვან ხუნდაძე გრიგოლ ნათაძეს წერს:

„ძვირფასო გიგო!“

საპატიო მიზეზები ნებას არ მაძლევენ შენს გამოსათხოვარ სადილს დავესწრო. ნება მომეცი—წერილობით გითხრა ის, რაც პირადად მეწადა მეტქვა.

მცირე ხანია, რაც ჩვენს ამხანაგობაში შემოხვედი, მაგრამ, ნიუხედავთ ამოსა შენი წასვლა ჩვენს საერთო გულის ტკივილს იწვევს. ზოგიერთისაგან საყვედურის ხმაც კი მოისმის—და, გაგიტყდები, ჩემს გულშიაც ჩაისახა ეს გრძნობა...

მაგრამ სყვედურიც არის და საყვედურიც! ილია ერთს თავის ლექსში ამბობს: „კარგი გული კი მაშინვე სცნობს, ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია“—ო, ჩვენც ვიტყვით: შენი გული ადვილად იგრძნობს, ჩვენს საყვედურში რაოდენი სიყვარულია შენდამი...

გული გვტკივა, რომ გვშორდები... და განა ჩვენს გულის ტკივილს მცირე მიზეზი აქვს? გვშორდები წრფელი, კეთილშობილი აზრებით გამსჭვალული, შრომისმოყვარე და კარგი საამხანაგო ადამიანი—და ჩვენმა გულმაც ტკივილი იგრძნო...

ნუგეშათ ისლა გვრჩება, რომ შენი კეთილი გული, საცა უნდა წახვიდე, თან წაგყვება და ყველგან მატარებელი იქნება იმ კეთილშობილი გრძნობებისა და საქმიანობისა, რომელსაც ჩვენს შორის იჩენდი ამხანაგობის სასიამოვნოთ და ჩვენი საზოგადოების საკეთილდღეოთ.

დავშთები მარად შენი მოყვარული ძმა და მეგობარი

სილოვან ხუნდაძე

ქუთაისი, 1912 წლის 26 აგვისტოს¹.

ქუთაისის ქართული გიმნაზიის მოწაფეები სინანულით აღსავსე წერილებს უკზავნიდნენ გრ. ნათაძეს თბილისში და უჩიოდნენ თავიანთ ბედს, რომ აღარ ეყოლებათ მათ მათი საყვარელი მასწავლებელი გიგო².

იმავე გიმნაზიის მერვე კლასის მოწაფეებს თბილისის ქართული გიმნაზიის მისამართით გრ. ნათაძისათვის შემდეგი შინაარსის დეპეშა გამოუგზავნიათ: „Глубоко огорчены Вашим отъездом. Сожаеем, что, не могли доказать Вам нашу искреннюю привязанность и любовь. Осиротелые восьмиклассники“³.

1912 წ. 5 აპრილი⁴

¹ სახალხო განათლების მუზეუმი (ს. გ. მ.) № 182.

² ს. გ. მ., № 1800, 179 და სხვ.

³ ამ ხანაში ტელეგრაფი არ იღებდა ქართულ ენაზე, თუნდაც რუსული ასოებით დაწერილ დეპეშას.

⁴ ს. გ. მ. № 178.

თბილისში დაბრუნებისას იგი კითხულობდა ლექციებს სახალხო უნივერსიტეტში, მუშაობდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში და 1919—1920 წლებში იყო სახალხო უნივერსიტეტის რექტორი.

1919 წელს გრიგოლ იასონის ძე ნათაძე მიიწვიეს მსოფლიო ისტორიის ლექტორად ახლადდაარსებულ საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

1918 წელს დაარსებული საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი, რომელმაც შემდეგში „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის“ სახელწოდება მიიღო, გაიხსნა იმავე წლის 8 თებერვალს (ძვ. სტ. 26 იანვარს) მხოლოდ ერთი ფაკულტეტის შემადგენლობით, სახელდობრ, სიბრძნისმეტყველების, ანუ ფილოსოფიური ფაკულტეტის სახით, რომლის ერთ-ერთ კათედრას შეადგენდა მსოფლიო ისტორიის კათედრა. სწორედ ამ კათედრის ხაზით იქნა მიწვეული გრ. ი. ნათაძე 1919 წლის 9 მაისს საქართველოს სახელმწიფო უნივერსიტეტში სამუშაოდ.

1919—1922 წლების განმავლობაში იგი იმყოფებოდა ლექტორის თანამდებობაზე.

1921 წელს მან დაამთავრა სადოქტორო გამოცდები და 1922 წლის 22 ივნისს იგი დამტკიცდა უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს დადგენილებით მსოფლიო ისტორიის კათედრის დოცენტის თანამდებობაზე¹.

1922 წლის 30 ივნისს დოც. გრ. ნათაძე აირჩიეს სიბრძნისმეტყველების განყოფილების მეცნიერ მდივნად².

1923 წლის 30 მარტს პედაგოგიური ფაკულტეტის³ საბჭოს დადგენილებით დოც. გრ. ნათაძე არჩეულ იქნა იმავე ფაკულტეტის³ პრეზიდიუმის წევრად⁴.

სადოქტორო დისერტაცია გრ. ნათაძემ დაიცვა 1924 წლის 8 ივნისს თბილისის უნივერსიტეტში თემაზე: „უძველესი საბერძნეთის სოციალურ-ეკონომიური მდგომარეობა, როგორც კილონის აჯანყების საფუძველი“.

1926 წლის 15 დეკემბერს გრიგოლ იასონის ძე ნათაძე არჩეულ იქნა თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორად.

¹ იხ. ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობის სხდომის ოქმი № 22, 1922 წლის 22 ივნისის.

² იხ. აღნიშნული განყოფილების 1922 წლის 30 ივნისის სხდომის ოქმი.

³ სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტს შეუერთდა 1921 წელს მათემატიკა-ბუნებისმეტყველების ფაკულტეტი, ჩამოყალიბებული 1918 წლის შემოდგომაზე და შეიქმნა ერთი ფაკულტეტი, სახელდობრ, პედაგოგიური ფაკულტეტი, რომელიც შეიცავდა ორ განყოფილებას: სიბრძნისმეტყველებისა და მათემატიკა-ბუნებისმეტყველების განყოფილებებს. 1921 წლიდან მსოფლიო ისტორიის კათედრა შედიოდა პედაგოგიური ფაკულტეტის სიბრძნისმეტყველების განყოფილებაში, როგორც ერთ-ერთი შემადგენელ კათედრათაგანი.

⁴ იხ. ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამგეობის სხდომის ოქმი № 62, 1923 წლის 5 აპრილს.

უნივერსიტეტის დაარსების პირველ წლებში გრიგოლ იასონისძე ნათაძე ერთადერთი ისტორიკოსი იყო მსოფლიო ისტორიის სპეციალისტი, მელიქ ერთ დროს მარტო უძღვებოდა უნივერსიტეტში იმ საქმეს, რასაც ამჟამად სამი კათედრა ემსახურება — (ანტიკური ისტორიის კათედრა, შუა საუკუნეების ისტორიის კათედრა და ახალი ისტორიის კათედრა).

ახლადდაარსებულ უნივერსიტეტში გრ.ნათაძემ პირველმა წაიკითხა მსოფლიო ისტორიის სხვადასხვა კურსი და სათანადო გეზი და მიმართულება მისცა მომავალ ლექტორთა მუშაობას. იმ პირველ წლებში იგი უკითხავდა სტუდენტებს საბერძნეთისა და რომის ისტორიას, შუა საუკუნეების ისტორიას, ახალ ისტორიას, ისტორიოგრაფიას, წყაროთმცოდნეობას, ისტორიის სწავლების მეთოდიკას, სხვადასხვა სპეცკურსებს და ამასთან, ატარებდა სათანადო სპეცსემინარებს.

გასაგებია, თუ რა მძიმე მუშაობა დააწვა პროფ. გრ. ნათაძეს უნივერსიტეტის არსებობის პირველ წლებში, ვინაიდან სათანადო სპეციალისტები ჯერ არ მოგვეპოვებოდნენ. გასაგებია ისიც, თუ რა მწვავედ იდგა იმ პირველ ხანებში სამეცნიერო კადრების მომზადების საკითხი — ეს იყო უნივერსიტეტის ზრდისა და წინსვლის საკითხი. გრ. ნათაძე მთელი თავისი ენერგიით შეუდგა ამ მეორე მძიმე საქმესაც და წარმატებით გადაწყვიტა ეს ფრიად პასუხსაგები ამოცანაც.

პროფ. გრ. ნათაძის პირადი თაოსნობით, მისი უშუალო ხელმძღვანელობით და დაუღალავი მუშაობის წყალობით თანდათან აღიზარდნენ მსოფლიო ისტორიის ახალი სამეცნიერო ძალები, რის შედეგადაც მტკიცე საფუძველი ჩაეყარა სამ ახალ კათედრას, რომელნიც მალე ცალკე დამოუკიდებელ კათედრებად გამოეყვნენ მსოფლიო ისტორიის კათედრას, მსოფლიო ისტორიის ამ სამივე კათედრას, სახელდობრ, ანტიკური ისტორიის კათედრას, შუა საუკუნეების ისტორიის კათედრასა და ახალი ისტორიის კათედრას პროფ. გრ. ნათაძემ მისცა დამოუკიდებელი არსებობის საფუძველი. სამივე კათედრა მისი ქმნილებაა, ამ სამივე კათედრის ახლანდელი ხელმძღვანელები მისი ყოფილი მოწაფეები არიან. მისი ხელმძღვანელობით დაიწერა და დაცულ იქნა ოთხი სადოქტორო და 18 საკანდიდატო დისერტაცია. მის ხელში აღიზარდა მსოფლიო ისტორიის ახლანდელი სამივე კათედრის (ძველი, შუა და ახალი ისტორიის კათედრების) თითქმის ყველა წევრი და ბევრი ამჟამად ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, რომლებიც სხვადასხვა დარგში მუშაობენ.

გრ. ნათაძის დამსახურება ქართული მეცნიერების წინაშე მნიშვნელოვანად და მრავალფეროვნად აღიბეჭდა აგრეთვე მისი სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის გამოც. რა მოგვეპოვებოდა ჩვენ უნივერსიტეტის დაარსებამდე დასავლეთ ევროპის ქვეყნების ისტორიიდან ქართულ ენაზე? თითქმის არაფერი, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდ ბროშურას ანდა ჟურნალ-გაზეთებში გაფანტულ ცალკეულ სტატიებს, რომელნიც ინფორმაციული და ნაწილობრივ პუბლიცისტური ხასიათისა და შინაარსისანი იყვნენ. ქართველი მკითხველი სრულიად მოკლებული იყო საისტორიო ლიტერატურას დასავლეთ ევროპის შესახებ. საჭირო იყო ეს ხარვეზი ნაწილობრივ მაინც შეესებულყო, პირველ რიგში უმაღლესი სკოლისათვის შექმნილიყო დასავლეთ

ევროპის ისტორიის სახელმძღვანელო. მართალია, ხარვეზი ისევ რჩება, ვინაიდან დასავლეთ ევროპის საისტორიო ლიტერატურას ადგილობრივ ნაციონალურ ენაზე ერთი ადამიანი ვერ შექმნის, — ამას ისტორიკოსთა რამდენიმე თაობა სჭირდება, — მაგრამ ისიც დიდია ჩვენთვის, რაც ამ მიმართულებით გააკეთა და მოგვცა პროფ. გრ. ნათაძემ თავისი მოღვაწეობის სულ მოკლე ხანში (მან თავისი ცხოვრების უკანასკნელი თორმეტი წელიწადი ხომ მძიმე ავადმყოფობაში გაატარა).

პროფ. გრ. ნათაძის ფართოდ გაშლილი სამეცნიერო და პედაგოგიური მოღვაწეობა ძირითადად მიმდინარეობდა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ.

„პროფ. გრ. ნათაძე პირველთაგანი იყო საქართველოს პირობებში, რომელიც თავიდანვე დადგა მარქსისტულ მსოფლმხედველობაზე და ყოველმხრივ ცდილობდა მარქსიზმის პრინციპების დაცვას“, — აღნიშნავდა პროფ. გ. ტივაძე მსოფლიო ისტორიის სამი კათედრის გაერთიანებულ საჯარო სხდომაზე, რომელიც მიეძღვნა გრ. ნათაძის გარდაცვალების ხუთი წლის-თავს¹.

იმავე სხდომაზე წარმოთქმულ სიტყვაში ანტიკური ისტორიის კათედრის გამგე დოც. მ. ალექსიშვილი აღნიშნავდა: „პროფ. გრ. ნათაძის პედაგოგიური და მეცნიერული მოღვაწეობის დახასიათებისას განსაკუთრებით უნდა გაესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ ჩვენში ძველი თაობის ისტორიკოსთაგან იგი ყველაზე პირველად და ყველაზე მტკიცედ დადგა მარქსიზმის მსოფლმხედველობის ნიადაგზე. რა თქმა უნდა, აქ მას ჰქონდა და არც შეიძლება არ ჰქონოდა ზოგიერთი ზიგზაგი და მარქსიზმისაგან დაცილების წერტილები, მაგრამ აქ მაინც მთავარი ის გარემოებაა, რომ მარქსიზმის მსოფლმხედველობაზე მისი ეს დადგომა იყო გულწრფელი, გამომდინარე საგანთა ლოგიკის მისი გაგებიდან და ამიტომ ნაკარნახევი მისი საკუთარი სინდისით, რაც მტკიცდება მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის მეცნიერული შესწავლით. მისი მისვლა მარქსიზმთან იყო გულწრფელი და ამიტომ ნაყოფიერი“.

* * *

გრ. ნათაძის კალამს ეკუთვნის ორმოცამდე ნაშრომი დასავლეთ ევროპისა და საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა საკითხზე, მოცემული სულ მოკლე დროის განმავლობაში.

შევხვით ჯერ მისი ახალგაზრდობის დროის ლიტერატურულსა და პუბლიცისტურ მოღვაწეობას. სამეცნიერო-ლიტერატურული და პუბლიცისტური მოღვაწეობა პროფ. გრ. ნათაძემ დაიწყო ჯერ ისევ სტუდენტობის დროს,

¹ მსოფლიო ისტორიის სამი კათედრის (ძველი, შუა და ახალი ისტორიის) გაერთიანებული საჯარო სხდომა, მიძღვნილი პროფ. გრ. ნათაძის გარდაცვალების ხუთი წლისთავისადმი, შედგა 1956 წლის 24 მაისს. მოხსენებებით გამოვიდნენ: მ. ალექსიშვილი, გ. ტივაძე, კოტე გრიგოლია და ალ. ნამორაძე.

როდესაც იგი 24 წლის ახალგაზრდა იყო¹. გრ. ნათაძის მოღვაწეობის პირველი პერიოდი, რომელიც მისი სტუდენტობისა და მასწავლებლობის პირველ წლებს ემთხვევა, ნაწილობრივ, ლიტერატურულ-კრიტიკული და, ნაწილობრივ, მეცნიერულ-პუბლისტიკური ხასიათისაა.

1902 წელს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაიბეჭდა მისი ვრცელი სტატია, სათაურით „ნიკოლოზ ბარათაშვილი, როგორც ისტორიული ტიპი“ — განნარიძის“ ხელმოწერით. სტატია დაიბეჭდა სამ ფართო ნაწილად აღნიშნული გაზეთის სამ ნომერში (№ 1842—3—4). აქ გარჩეულია ნ. ბარათაშვილის ზოგიერთ შესანიშნავ ლექსთან ერთად („ჩემს მერანს“, „ვბოვე ტაძარი“, „ბედის ვარსკვლავი“, „დამქროლა ქარმან“, „ბუღბუღი ვარდზე“, „ხმა იღუმალი“ და სხვ.) აგრეთვე ფრიად ცნობილი პოემა „ბედი ქართლისა“. სტატიაში მოცემულია საქართველოს სოციალისტურ-პოლიტიკური ვითარება რუსეთთან შეერთების შემდეგ და ამ ვითარებით გამოწვეული ნ. ბარათაშვილის სულისკვეთება. ავტორი შემდეგ იხილავს იმ კრიზისს, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ქართული საზოგადოების აზროვნებაში 1832 წლის შეთქმულების შემდეგ. შეთქმულების ლიკვიდაციით ხალხი უნდა დარწმუნებულიყო, რომ შეთქმულთა „წრის იმედები ტყუილია, რომ იმათი სურვილის განხორციელება შეუძლებელია“. ამ მიზეზით ნ. ბარათაშვილსაც წარსულისათვის თავი უნდა დაენებებინა და მომავალში ეძებნა თავისი „ბედის ვარსკვლავი“. მაგრამ მისთვის მომავალიც გამოუცნობი იყო. მან „ისიც კი არ იცოდა, სად უნდა მომხდარიყო ეს ცვლილება, რომლის ნიადაგსაც გრძნობდა კიდევ, თუმცა გამოურკვევლად („ხმა იღუმალი“)“ და ნ. ბარათაშვილი მიდის ცხოვრების ამაოების რწმენამდე.

სტატიისათვის აღებული თემა გრ. ნათაძის მიერ შემთხვევითი არ არის. აქედან ნათლად ჩანს, თუ როგორ წუხდა სამშობლოსათვის გრ. ნათაძე თავისი სტუდენტობის წლებში. სტატიის ავტორს აინტერესებს სამშობლოს წარსული და მომავალი. მისთვის ნ. ბარათაშვილი ისტორიული ტიპია, ე. ი. ნამდვილი წარმომადგენელი თავისი დროისა. იგი, გრ. ნათაძის მიხედვით, ბოლომდე იმედის მაძიებელი რჩება².

ერთი წლის შემდეგ (1903 წელს) იმავე გაზეთში და იმავე „განნარიძის“ ფსევდონიმით ორ ნაწილად დაიბეჭდა აგრეთვე ვრცელი სტატია სათაურით — „ბურჟუაზიული დემოკრატიზმი“. საფრანგეთის ისტორიის ანალოზის საფუძველზე აქ გრ. ნათაძე არკვევს ბურჟუაზიის კლასობრივ არსს და განმარტავს ბურჟუაზიული დემოკრატიზმის ცნებას. ამასთან, იგი გარკვევით აღნიშნავს, რომ „არის ბურჟუაზიული დემოკრატიზმი და არის კიდევ სხვა, არაბურჟუა-

¹ „მე უკვე 1902 წლიდან დავიწყე, — აღნიშნავს გრ. ნათაძე — სამეცნიერო გამოკვლევების წერა და ვცდილობდი საგაზეთო პუბლიცისტური ხასიათის სტატიებისათვისაც, ჩემი შესაძლებლობის დაგვარად, მეცნიერული დასაბუთება მიმეცა“. იხ. გრ. ნათაძის „მოგონებანი“ (1905—1916 წწ.). ს. გ. მ. 1773, გვ. 6.

იხ. გაზეთი „ცნობის ფურცელი“, 1902, № 1844.

ზიულის დემოკრატიზმი“¹ მაგრამ ამ უკანასკნელზე იგი გარკვეულად დადებითად აღიქვამდა იმდროინდელი საცენზურო პირობების გამო.

„1905 წლის (რევოლუციის) შემდგომი რეაქცია, რომელიც გამეფდა არა მარტო რეალურ პოლიტიკაში,—აღნიშნავს გრ. ნათაძე,—არამედ პოლიტიკურ აზროვნებაშიც, ლიტერატურაშიც, ხელოვნებაშიც“, მეტად მწვავედ იგრძნობოდა ყოფილი რუსეთის იმპერიის ყველა კუთხეში². „რუსეთის რეაქციის რეალური საფუძველი,—განაგრძობს იგი,—რასაკვირველია, 1905 წლის რევოლუციის დამარცხება იყო, მაგრამ ამ პერიოდის რეაქციულ აზროვნებას უდავოდ კოლორიტი და ფორმა მისცა ევროპამაც, სახელდობრ მისმა კაპიტალიზმის უმაღლესმა სტადიამ, მისი ზეკაცობაზე ოცნებით და ხალხის მასებისადმი ზიზღით“³.

1905 წლის რევოლუციის დამარცხებას, რევოლუციისა, რომელზედაც დიდ იმედებს ამყარებდნენ, გრ. ნათაძის სიტყვით რომ ვთქვათ, არ შეეძლო არ გამოეწვია „მასებში სულის დაცემა, უმოქმედობა, უცხო ძალებისადმი შემაცქერლობა და ან კიდევ სრული სასოწარკვეთილება“⁴.

„იმდენად საშიში არ იყო რეაქცია ზევიდან, თვითმპყრობელი მთავრობის წრებიდან,—შენიშნავს იქვე გრ. ნათაძე,—რამდენადაც სულიერი რეაქცია თვით მოსახლეობაში, ხალხის მასებში“⁵. ამ ნიადაგზე ვრცელდებოდა პესიმისტური სულისკვეთება როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში. მხატვრულ ლიტერატურაში ფეხს იკიდებდა პესიმიზმის სხვადასხვა სახით ამსახველი მოდერნისტული მიმართულება—ფუტურიზმი, იმპრესიონიზმი, სიმბოლიზმი და სხვ. ეს იყო დეკადანსის, დაცემის ხანა მხატვრულ შემოქმედებაში. განსაკუთრებით საერთო თავყვანისცემაში იყვნენ ისეთი მწერლები, როგორიცაა: ბოდლერი, ოსკარ უაილდი, ჰიბსენი, ჰაუპტმანი, ვერჰარნი, მორის მეტერლინგი, ლეონიდა ანდრეევი, მერეჟკოვსკი და სხვები.

აღნიშნული მწერლებიდან ყველა თავისებურად ცდილობდა შეექმნა მთაბეჭდილება, „რომ ყოველი ბრძოლა სიკეთისათვის, ყოველი ცდა იდეალების განხორციელებისა ფუჭი და უნაყოფოა. ადამიანის ცხოვრებაში მეფობს სრულიად უაზრო და უმიზნო, ყოველსავე კანონზომიერებას მოკლებული და გაუგებარი, უგვანო პირობები ცხოვრებისა... ყოველი ბრძოლა მათ წინააღმდეგ ფუჭი და უშედეგოა. ან უნდა ყველა ამას ადამიანი დაემორჩილოს და შეურიგდეს ან უნდა თვითონ მოშორდეს ამ ცხოვრებას“⁶. ერთი სიტყვით, ადამიანის საზოგადოებრივი ცხოვრება უაზრობაა და ამ საზოგადოების გაუმჯობესების ყოველგვარი ცდა უნაყოფოა.

პესიმიზმმა თითქმის მთელი საზოგადოება მოიცვა, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა. გრ. ნათაძე, ეხებოდა რა იმ ხანას, როდესაც იგი ქუთაისში

¹ იხ. გაზ. ცნობის ფურცელი“, 1903, № 2062. 7/11.

² გრ. ნათაძე, მოგონებანი, ს. გ. მ. 1773, გვ. 10.

³ იქვე, გვ. 10.

⁴ იქვე, გვ. 10.

⁵ იქვე, გვ. 12.

⁶ გრ. ნათაძე, მოგონებანი, ს. გ. მ. 1773, გვ. 18.

მოღვაწეობდა, აღნიშნავდა თავის „მოგონებაში“, რომ „ახალგაზრდობაში ვადა დიოდა რეაქციის ბანაკში და პესიმიზმში ვარდებოდა“¹, რომ ამ წინადადებაზე გრცელდებოდა თვითმკვლელობა ახალგაზრდებს შორის როგორც რუსეთში, ისე საქართველოში.

გრ. ნათაძე ებრძოდა უნივერსიტეტის პესიმიზმის ყოველგვარ გამოვლინებას, ამხელდა ამ მიმართულებას როგორც მწერლობაში, ისე თავისი ლექციებით სახალხო უნივერსიტეტში და თავისი საჯარო მოხსენებებით. ამ მიზნით დაბეჭდა მან სტატია სათაურით—„სიმბოლიზმი“ კრებულ „სხივში“, რომელიც გამოიცა ქუთაისში 1916 წელს, ხელმოწერით—„გიგო“.

იმავე მიზნით დაბეჭდა გრ. ნათაძემ სტატია ლეონიდ ანდრეევის შესახებ ლუარსაბ ბოცვაძის ჟურნალში—„განათლება“².

ორივე ნაშრომის მიზანს შეადგენდა ბრძოლა მხატვრულ ლიტერატურაში და ცხოვრებაში ფესვებგადგმული მახინჯი ანტისაზოგადოებრივი და რეაქციული მოვლენების წინააღმდეგ.

უთუოდ იმავე ხანებში და იმავე მიზნით დაიწერა მისი ოთხმოქმედი-ბიანი პიესა „პირიმზისაკენ“ რომელიც მხოლოდ 1926 წელს დაიბეჭდა ჟურნალში—„თეატრი და ცხოვრება“. ეს არის პიესა-ზღაპარი, რომლის მთავარი გმირი, რკინის კაცი, სახავს იმ გზას, რომლითაც უნდა იაროს კაცობრიობამ თავისი ხსნისათვის. აქ მოცემულია იმედი და იდეალი და არა უიმედობა და უიდეობა, რკინის კაცი მიილტვის დამყაყებული, დაჭაობებული ბარიდან მთის მწვერვალისაკენ, მზის მახლობლად. იგი თან გაიყოლებს დამშეულს და ბარში დაბეჩავებულ ხალხსაც. რკინის კაცი ანგრევს კლდეს, ათანაბრებს მთას და ბარს და მოუპოვებს ხალხს მიწას, თავისუფლებას და ლალ ცხოვრებას³. პიესა დაწერილია საუცხოო მხატვრული ენით.

* * *

უნივერსიტეტში მუშაობის დაწყებისთანავე გრ. ნათაძეს მძიმე ჯანდასაღად დააწვა. იგი დღე და ღამე ასწორებდა, გინაიდან ყველაფერი სულ ახლად უნდა დაწყებულიყო და საქმე კი დაყოვნებას არ ითმენდა.

იგი უკითხავდა სტუდენტებს შუა საუკუნეების ისტორიას, ახალ ისტორიას და ერთ ხანს—ანტიკურ ისტორიასაც. ამავე დროს ატარებდა სტუდენტებთან სემინარულ მუშაობას და ხელმძღვანელობდა ასპირანტებს. ჯერ თვით

¹ გრ. ნათაძე, მოგონებანი, ს. გ. მ. 1773, გვ. 22.

² აღნიშნული ნაშრომი, თვით გრ. ნათაძის სიტყვით, ლიტერატურულ-კრიტიკული ხასიათისა იყო და ვერ მოთავსდებოდა ჟურნალ „განათლებაში“, მაგრამ რამდენადაც ამ შრომით მე, — განმარტავს გრ. ნათაძე, — მიზნად ვისახავდი პედაგოგიურ ამოცანებსაც, რომ მოსწავლე ახალგაზრდობაში ამომეფებრა გამეფებული პესიმიზმი და მცდარი ანტისაზოგადოებრივი მიმართულება, იმდენად ამ ნაშრომმა მოიპოვა ადგილი ლუარსაბ ბოცვაძის ორგანოში (იხ. გრ. ნათაძის „მოგონებანი“, ს. გ. მ. 1773, გვ. 23).

³ იხ. ჟურნალი „თეატრი და ცხოვრება“, თბილისი, 1925, № 13, 1926, № 14, 15 და 16. გრ. ნათაძე, პირიმზისაკენ, დრამატული ზღაპარი 4 მოქმედებად და 5 სურათად.

საღეჭი კურსების ჩამოყალიბება როგორც ანტიკურ ისტორიაში, ისე მუშა საუკუნეებისა და ახალ ისტორიაში, შემდეგ თვით ლექციების კითხვა ამ სამივე დარგში დიდ დროსა და დამატულ მუშაობას მოითხოვდა და გასაოცარია, თუ კიდევ პოულობდა განსვენებული მეცნიერი თავისუფალ დროს საშუალო და უმაღლესი სკოლის სახელმძღვანელოების, შედგენისათვის, კვლევითი სამეცნიერო მუშაობისათვის და პედაგოგიური და მეთოდოლოგიური ხასიათის საკითხების დამუშავებისათვის.

იგი დიდი ყურადღებითა და მზრუნველობით ეკიდებოდა ჩვენს ნორჩ თაობას, მონაწილეობას იღებდა საბავშვო ჟურნალებში და აქტიურად მუშაობდა სწავლა-აღზრდის საკითხებზე.

1917 წლის რევოლუციის დაწყებისთანავე ისპობოდა ძველი სკოლა; რევოლუციური ხელისუფლების დამყარებისთანავე სწავლა-აღზრდის საქმე მოითხოვდა ძირითად ცვლილებას, ახალ საფუძვლს, ახალ პრინციპებს და ახალ მეთოდებს. ძირფესვიანად უნდა გადამუშავებულიყო სასწავლო სისტემა, დამუშავებულიყო ახალი სასწავლო გეგმები და სათანადო პროგრამები, შემოღებულიყო ახალი საგნები და შექმნილიყო ახალი სახელმძღვანელოები. ყოველივე ეს მოითხოვდა ვეებერთელა შრომას, ფართო სათანადო ცოდნასა და დიდ გამოცდილებას.

სკოლის ახალ ლიანდაგზე გადაყვანა, ახალი სკოლის მშენებლობა დიდ პასუხსაგებ საქმეს წარმოადგენდა; გრ. ნათაძე იმთავითვე გამოეხმაურა მას და აქტიურად ჩაება ამ დიდსა და საპატიო საქმეში. შემთხვევითი როდი იყო, რომ გრ. ნათაძემ რევოლუციის დაწყებისთანავე დაიწყო მუშაობა პედაგოგიკასა და მეთოდოლოგიაში. იგი რევოლუციის დაწყებამდე, თავისი ახალგაზრდობიდანვე დაინტერესებული იყო პედაგოგიური მოღვაწეობით და პედაგოგიკით როგორც სამეცნიერო დარგით. მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის მარქსისტული მეთოდოლოგიის დანერგვის მხრივ როგორც ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში, ისე, კერძოდ, სწავლა-აღზრდის საქმეში.

ახალი სასწავლო გეგმების მიხედვით, საშუალო სკოლაში სამოქალაქო ისტორიის მაგივრად შეტანილ იქნა სოციოლოგიის მაგვარი საგანი — „საზოგადოებათმეცნიერება“. საჭირო იყო დამუშავებულიყო ის საკითხი, თუ როგორ უნდა ესწავლებინათ ეს საგანი ოთხწლედსა და შვიდწლედში. „ბავშვების უშუალო დაკვირვება და კვლევა-ძიების საჭიროება, — აღნიშნავდა გრ. ნათაძე, — ჩვენ გვაიძულებს, რომ ამ საგნის მასალა ადგილობრივი პირობების მიხედვით დამუშავდეს. ჩვენი ქვეყანა კი იმდენად მრავალფეროვანია, რომ ამისათვის სათანადო თვალსაზრისი მასალა საკმაოდ მოიპოვება“¹. თუ პირველ ოთხწლედში ბავშვები შეისწავლიან ჯერ კლასის ოთახს და ნივთებს, მერე მთელი სკოლისა და შემდეგ გლეხის კარმიდამოს მოწყობილობას, იმას, თუ საიდან აკეთებენ სამუშაო იარაღს, ქოხებსა და სხვა, სამაგიეროდ შვიდწლედში ისინი გაეცნობიან თეორიულ საკითხებს, თუ რა არის ინდივიდუალუ-

¹ ჟურნალი „საქართველოს განათლების მუშაკი“, 1924, № 3—4 და № 7—8. გრ. ნათაძე, საზოგადოებათმეცნიერება შრომის სკოლის პირველ ოთხწლედში.

რი და ჯგუფური მეურნეობა, რა არის წარმოება და მოხმარება, რა პირობებში იმყოფებოდა პირველყოფილი ადამიანი და სხვა. ყოველივე ეს შეთვისებული უნდა იყოს მოსწავლეების მიერ თანდათანობით, კონკრეტული მაგალითების საშუალებით. „სვანეთის, ხევსურეთის, თუშეთისა და საქართველოს სხვა ჩამორჩენილი კუთხეების შესწავლა,—აღნიშნავდა გრ. ნათაძე 1924 წელს,—ორნაირად გავგიადვილებს მხარეთმცოდნეობის ნიადაგზე აშენებას შვიდწლედის სასწავლო გეგმისას“¹, რის შემდეგ მოსწავლეებს შეუძლიათ უშუალოდ გადავიდნენ საქართველოს ისტორიის შესწავლაზე.

ამავე საზოგადოებათმეცნიერების ანუ საზოგადოებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიური და მეთოდიკური საკითხები მას განხილული აქვს სპეციალურად და უფრო ფართოდ ცალკე ნაშრომში, რომელიც გამოცემულ იქნა თბილისის პედაგოგიკის მიერ 1931 წელს².

დიდი ხანია უკვე უარყოფილია ჩვენში საზოგადოებათმეცნიერება, როგორც სასკოლო სასწავლო საგანი, და მის მაგივრად კვლავ შემოღებულია სამოქალაქო ისტორიის სწავლება იმ სახით, რომ უმთავრესი ყურადღება მიექცეს ხალხს, დოვლათის შემქმნელ მშრომელ მასას. მაგრამ იმ დროს საზოგადოებათმცოდნეობის საკითხი აქტუალური საკითხი იყო და გრ. ნათაძე დაინტერესებული აღმოჩნდა ამ საკითხის დამუშავებით იმდენად, რამდენადაც იგი გულწრფელად დაინტერესებული იყო ჩვენი ახალი თაობის სვე-ბედით და მისი სწავლა-აღზრდის საქმით.

ზემოაღნიშნულ წიგნში გრ. ნათაძე განიხილავს რიკერტის თეორიას ისტორიულ კვლევა-ძიებასთან დაკავშირებით, რევოლუციურ დიალექტიკას და ისტორიის კვლევის წესებს, საქართველოს ისტორიის საერთო მეთოდოლოგიის საკითხს, მისი სწავლების მეთოდებს და მეთოდიკის საკითხებს.

საშუალო სკოლის მოსწავლეთა და მოსწავლეებელთა დახმარების მიზნით მან 1920 წ. გამოსცა სახელმძღვანელო „პირველყოფილი კულტურა“, რაც, თუ არ ვცდები, პირველი სახელმძღვანელო იყო ქართულ ენაზე ამ დარგში, განკუთვნილი საშუალო სკოლის პირველი კლასისათვის³.

საზოგადოებათმეცნიერების მეთოდოლოგიისა და მეთოდიკის მიხედვით გრ. ნათაძე იხილავს აგრეთვე იმ საკითხს, თუ რა სახით და რა ფარგლებშია შესაძლებელი მარქსისტული მსოფლმხედველობის დანერგვა საშუალო სკოლაში, მაგრამ ამის შესახებ მას განვითარებული აქვს აზრი კიდევ ორ სპეცია-

¹ ჟურნალი „საქართველოს განათლების მუშაკი“, 1925, № 2. გვ. 16—25. გრ. ნათაძე, საზოგადოებათმეცნიერება შვიდწლედში.

² გრ. ნათაძე, საზოგადოებათმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდიკის საკითხები, ნაკვ. I, თბილისის პედაგოგიკის გამოც., 1931, გვ. 120.

³ გრ. ნათაძე, პირველყოფილი კულტურა, პირველი კლასის კურსი სურათებით, თბ., 1920, გვ. 118.

ლურ სტატიაში: „მარქსიზმი შრომის სკოლაში“¹ და „მარქსიზმი და ეროვნული სკოლა“².

სტატია „მარქსიზმი და ეროვნული სკოლა“ დაიწერა იმ ახალ სასკოლო სასწავლო გეგმებთან დაკავშირებით, რომლებიც მუშავდებოდა საქართველოს განათლების კომისარიატის მიერ საშუალო სკოლის სამივე საფეხურისათვის. აქ გრ. ნათაძე არკვევს საკითხს, თუ რას უნდა ითვალისწინებდეს გეგმები საერთოდ და კერძოდ სკოლის პირველ ოთხწლედში სწავლის უკეთესი დაყენებისათვის; ამასთან ავტორი ეხება საკითხებს, თუ რამდენად შესაძლებელია ეროვნული სკოლა მარქსიზმთან, ინტერნაციონალიზმთან.

მას მიზანშეწონილად მიაჩნია ახალი გეგმის მიხედვით სასწავლო საგნების სამ ჯგუფად დაყოფა: ჯერ ბუნება, მერე—შრომა და შემდეგ—საზოგადოებრივი ურთიერთობა. ამასთან, ყოველ დარგში დაცულ უნდა იქნეს ტერიტორიული პრინციპი ე. ი. ბუნების შესწავლა, საერთოდ, უნდა იწყებოდეს საქართველოს ბუნების შესწავლით, გეოგრაფიის შესწავლა უნდა იწყებოდეს საქართველოს გეოგრაფიიდან და მსოფლიო ისტორიის შესწავლა — საქართველოს ისტორიის შესწავლიდან. სასწავლო გეგმა აგებული უნდა იყოს მხარეთმცოდნეობის პრინციპზე, სწავლა უნდა იწყებოდეს მშობლიური კარ-მიდამოს შესწავლით. „ქართველი, აღზრდილი სამშობლო კვების შესწავლის ნიადაგზე, შევა მსოფლიო მამულიშვილთა წრეში, როგორც ქართველი მთელი თავისი განცდებით“ (გვ. 13). რევოლუციის შემდეგ, შენიშნავს გრ. ნათაძე, გაიგივდა სახალხო სკოლა და ეროვნული სკოლა. მარქსიზმი არ ერიდება ეროვნულ ნიადაგზე შექმნილ სკოლას, „ვინაიდან კულტურის მრავალსახეობის ნიადაგზე აღმოცენდება კულტურის საუცხოო ერთსახეობა“ (გვ. 13).

სტატია „მარქსიზმი საშუალო სკოლაში“ იმავე სასკოლო გეგმებს ეხება იმ მხრით, თუ როგორ უნდა განაწილდეს საგნები ამ ახალი სასწავლო გეგმის მიხედვით, რაც არცთუ ისე იოლი საქმეა, რადგან კარგი გეგმების შედგენა უფრო ადვილია, ვიდრე მათი გატარება და განხორციელება. საგნების წესიერი და მიზანშეწონილი განაწილებისათვის საჭიროა, ავტორის მიხედვით, კომპლექსური მეთოდი და მხარეთმცოდნეობითი მიდგომა, ხოლო გეგმების ტენდენციურობის თავიდან ასაცილებლად კონკრეტულ მასალას უნდა მოსდევდეს სინთეზი, ე. ი. გეგმა უნდა ითვალისწინებდეს გადასვლას კონკრეტული მასალიდან ზოგადისაკენ, და ახალი სასკოლო სისტემის ქვაკუთხედად მიღებული უნდა იქნეს მხარეთმცოდნეობა.

მხარეთმცოდნეობითი მიდგომა, გრ. ნათაძის მიხედვით, გამოსაყენებელია არა მარტო საშუალო სკოლისათვის, არამედ აგრეთვე სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობისათვის. „მხარეთმცოდნეობის მიდგომა, — აღნიშნავს გრ. ნათაძე, — არა მარტოდენ სასკოლო მუშაობისათვის არის ხელსაყრელი და მიზანშეწონილი. ამგვარი მიდგომა მკვლევარსაც დიდ დახმარებას უწევს ახალი

¹ გრ. ნათაძე, მარქსიზმი შრომის სკოლაში. კრებული „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, № 2, გვ. 82—88.

² კრებული „ჩვენი მეცნიერება“, 1925, № 3—4, გვ. 1—3.

მიღწევებისათვის¹. იგი შეეცადა დაემტკიცებინა ეს თავისი ამგვარი კვლევის ერთ-ერთი ნიშნით, რომელიც მან მოხსენების სახით წაიკითხა მოსკოვში 1928/29 წ. ისტორიკოს-მარქსისტთა კონფერენციებზე: „Опыт применения краеведческого подхода к специальным историческим исследованиям“, რომელშიაც იგი ავითარებდა აზრს, თუ რამდენად შესაძლებელი და სასურველია მხარეთმცოდნეობის გამოყენება სპეციალური საისტორიო კვლევა-ძიებისათვის².

* * *

ახალი ისტორიიდან გრ. ნათაძის პირველ გამოქვეყნებულ ნაშრომს ეწოდება „ინგლისის მოკლე ისტორია“, რომელიც 1919 წელს გამოიცა. ამ წიგნში მოცემულია ინგლისის ისტორია მისი დასაწყისიდან XIX საუკუნემდე. XVIII საუკ. მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის ისტორია აქ მოცემულია მოკლედ და ამის გამო სამრეწველო რევოლუციაც სქემატურად არის წარმოდგენილი. ავტორი უმთავრესად ჩერდება XIV—XV და XVI—XVII საუკუნეების მეურნეობის ფორმების ცვლილებებზე, რაც გადამწყვეტ მომენტს წარმოადგენდა ინგლისის ისტორიაში. „ინგლისის მოკლე ისტორია“ ამჟამადაც ერთადერთი დამხმარე წიგნია როგორც მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის ისე მასწავლებლებისა და თვითგანვითარების მსურველთათვის.

ამ წიგნს მოჰყვა სხვა ნაშრომები ახალი ისტორიიდან, რომელთაგანაც აღსანიშნავია: 1) „რამდენიმე მომენტი საფრანგეთის რევოლუციისდროინდელი საგლეხო კანონმდებლობიდან“, 2) „ნაპოლეონის მემუარები და ანდერძი“, 3) „ნაპოლეონ პირველის დაწინაურების მიზეზები“ და 4) „საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუცია“.

საგლეხო კანონმდებლობა საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის აგრარული კანონმდებლობის ფრიად საინტერესო მომენტს შეადგენს. ეს ნაშრომი დაწერილია კონსტიტუანტის და ლეჟისლატორის ოქმებისა და დადგენილებების საფუძველზე, რაც, როგორც ოფიციალური ანგარიშები, იბეჭდებოდა Moniteur-ში.

ფეოდალურმა კომიტეტმა სადეკრეტო პროექტის შემუშავებისას სენიორული გადასახადები ორ კატეგორიად გაყო: 1) rentes foncières და 2) les droit casuels. პირველი დაკავშირებული იყო მიწის საკუთრებასთან და ეკონომიურ ურთიერთობასთან, მეორე კი—მემამულესა და გლეხს შორის არსებულ პირად დამოკიდებულებასთან; პირველი კატეგორიის გადასახადები უფრო მრავალი იყო და მძიმე, მეორე კატეგორიისა კი—მცირე რაოდენობისა და ფაქტიურად მოსპობილი იყო დროთა განმავლობაში.

¹ იხ. ნათაძე, საზოგადოებრივმცოდნეობის მეთოდოლოგიისა და მეთოდის საკითხები, ნაკ. 1, გვ. 89.

² იხ. Труды первой Всесоюзной конференции историков—марксистов 28 декабря 1928 года и 4 января 1929 года, т. II, гв. 341—359.

ნაციონალურმა კრებამ მოსპო მეორე კატეგორიის გადასახადები, ე. ი. იურიდიულად დააკანონა ფაქტიურად შექმნილი მდგომარეობა, ხოლო პირველი კატეგორიის გადასახადები ისევ ძალაში დატოვა.

ავტორს გამოაქვს დასკვნა, რომ გლახობა ვერ იქნა დაკმაყოფილებული, ვიდრე რევოლუციამ არ მიიღო ისეთი მიმართულება, რომ ფეოდალიზმის მოსპობის საკითხი თავისთავად გადაწყვეტილიყო.

ნაპოლეონის მემუარებისადმი გრ. ნათაძე დაინტერესებას იჩენდა იმ მხრით, თუ რამდენად სანდო საისტორიო წყაროს წარმოადგენს აღნიშნული მემუარები. ავტორს ხელთ ჰქონია ნაპოლეონის მემუარების 1823 წლის ორნაირი გამოცემა, გამოცემული სხვადასხვა პირის მიერ და სხვადასხვა ქალაქში (ფრანკფურტში და პარიზში), ხოლო მესამე გამოცემა, რომელიც მას აგრეთვე ხელთ ჰქონია, 1830 წელს ყოფილა გამოცემული.

ნაპოლეონის მიერ პირადად შედგენილი და დამუშავებული მემუარები არ არსებობს, მოიპოვება მხოლოდ მისი გენერლების მემუარები, დაწერილი წმინდა ელენეს კუნძულზე, რასაც საფუძვლიანად თანამედროვე მეცნიერები უნდობლობის თვალთ უყურებენ.

ავტორის აზრით, საისტორიო წყაროდ გამოდგება მემუარების მხოლოდ ის ადგილები, რაც ააშკარავებს ნაპოლეონში ადამიანურ ზრახვებს და არ აბრმავეს მკითხველს ნაპოლეონის ზეკაციური თვალის მომჭრელი შარავანდედით.

ავტორის მიხედვით, უკეთეს წყაროს წარმოადგენს ნაპოლეონის მემუარების პირველი გამოცემა, როგორც უფრო ნაკლებად გადამუშავებული და როგორც უფრო დაახლოებული მის საკუთარ ნაწერებთან და ნაქარნახევთან.

გრ. ნათაძის სამი ნაშრომი: „საგლახო კანონმდებლობა“, „ნაპოლეონის მემუარები“ და „ნაპოლეონ პირველის დაწინაურების მიზეზები“ კვლევითი ხასიათის ნაშრომებია. ამათგან, ნაშრომი „ნაპოლეონის დაწინაურების მიზეზები“ ეხება იმ პირობებს, რომლებმაც ხელი შეუწყო ნაპოლეონის კარიერას. ავტორი ეკამათება ცნობილ ფრანგ ისტორიკოსებს: ოლარს, ვანდალს, ტიერს, ტენს, მიშლეს, რუს ისტორიკოს ტრაჩევსკის და სხვებს როგორც რევოლუციის დროის საფრანგეთის სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ვითარების შეფასებაში, ისე თვით ნაპოლეონის პიროვნების დამახასიათებელი მხარეების გარკვევაში. ავტორი საკმაოდ ჩერდება ნაპოლეონის საქმიანობის შესახებ კორსიკაზე და მის დამოკიდებულებაზე კორსიკის დიდ პატრიოტთან პასკალ პაოლოსთან, რომელიც სათავეში ედგა კორსიკელებს დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად ბრძოლაში.

ავტორი იხილავს აგრეთვე ნაპოლეონის მიერ ჭაბუკობიდან შეთვისებული პრინციპების სიმტკიცეს და სიღრმეს. მისივე სიტყვით, იგი ისახავს მიზნად მხოლოდ იმას, რომ გამოარკვიოს, თუ რამდენად გულწრფელი იყო ნაპოლეონი იმ ხანებში, როდესაც იგი თავის პოლიტიკურ გეზს არკვევდა, და რამდენად ეთანხმებოდა მისი იაკობინობა იმ გარემოებას, რომ შემდეგში მან თავი დიქტატორად გამოაცხადა და იაკობინობა მოსპო.

ავტორი იხილავს თვით ნაპოლეონის ნაშრომებს, მის მიერ წარმოდგენილ იტალიის კამპანიას, 13 ვანდემიურს, ტულონის აღებას, 18 ბრიუმერს, როგორც თავისთავად შემზადებულ აქტს, და დაასკვნის, რომ ნაპოლეონი ისტორიულ მომენტთა ცვალებადობას მისდევდა და თითქოს ზღვის ზედაპირზე აღმართულ ხან ერთ ტალღას აჰყვებოდა, ხან მეორეს, ან უკეთ რომ ვთქვათ, ხან ერთი აიტაცებდა. ხან მეორე. ამ პირობებში კარგი მოცურავე ისარგებლებს, ტალღას ქედზე მოექცევა... უხეირო მოცურავე კი დაიღუპება. „რევოლუციური საფრანგეთი, — დასძენს ავტორი, — ამ მღელვარე ზღვას წარმოადგენდა და ნაპოლეონი — კარგ მოცურავეს“.

საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის შესახებ ნაშრომი დაწერილია დაუსწრებელი პედინსტიტუტის მსმენელებისათვის, როგორც დამხმარე სახელმძღვანელო. ეს ნაშრომი სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა და, გარდა საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციისა, ეხება აგრეთვე ნაპოლეონ პირველის დიქტატურას, რესტავრაციის ხანას და სულ მოკლედ — 1830 წლის ივლისის რევოლუციას.

აქ ახლებურად არის განხილული საფრანგეთის ვაჭრობა-მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის ვითარება. ახლებურად არის გათვალისწინებული აგრეთვე ძირითადი კლასების ინტერესების წინააღმდეგობანი 1789 წლის რევოლუციის წინ.

საერთოდ, ე. წ. l'ancienne régime-ის ვითარების ანალიზი, ურომლისოდაც გაუგებარი დარჩებოდა თვით რევოლუცია, მოცემულია ფართოდ და მარქსისტული მეთოდოლოგიის მიხედვით. წიგნმა თავის დროს დიდი სამსახური გაუწია საშუალო და უმაღლესი სკოლების მოსწავლე ახალგაზრდობას და ამაჟამადაც სახელმძღვანელოს წარმოადგენს მათთვის.

გრ. ნათაძესვე ეკუთვნის 1871 წლის პარიზის კომუნის დოკუმენტური მასალის გამოცემა ქართულ ენაზე, რაც ერთგვარად აადვილებდა სემინარული მეცადინეობის ჩატარებას სტუდენტებთან.

* * *

გ. ნათაძე იძულებული გახდა დროებით მიეტოვებინა კვლევა-ძიება ახალ ისტორიაში და შედგომოდა სახელმძღვანელოების შედგენას უმაღლესი სკოლისათვის ქართულ ენაზე, რასაც მომენტი ასე აუცილებლივ და გადაუდებლად მოითხოვდა.

პირველ რიგში იგი შეუდგა შუა საუკუნეების ისტორიის სახელმძღვანელოს შემუშავებას. მან დაბეჭდა კიდევ იგი ლითოგრაფიულად, რასაც შემდეგ ახალი ისტორიის სახელმძღვანელო უნდა მოჰყოლოდა, მაგრამ მძიმე და ხანგრძლივმა ავადმყოფობამ მას ამის საშუალება აღარ მისცა. შუა საუკუნეების ისტორიის სახელმძღვანელო უმაღლესი სკოლისათვის გამოცემულ იქნა 1926 წელს თბილისის უნივერსიტეტის მიერ ორ ნაკვეთად: პირველი — 118 გვერდის, ხოლო მეორე ნაკვეთი — 165 გვერდის მოცულობით.

პირველ ნაკვეთში განხილულია რომის იმპერიის დაცემის საკითხი; გერმანელების საზოგადოებრივი წყობილება და ყოფა-ცხოვრება. მეორე ნაკვეთში მოცემულია ოსტგოთების, ანგლების და საქსების პოლიტიკური და საზოგადო-

ებრივი წყობილება და განხილულია ფრანკთა მონარქიის ისტორია მეროვინგების დროისა. სახელმძღვანელო მთავრდება მეროვინგების ხელისუფლების დაცემით. წიგნს ბოლოში დართული აქვს კაპიტულებების და სხვადასხვა-გვარი დოკუმენტების ლათინური ტექსტები. იგივე სახელმძღვანელო საგრძნობი შემოკლებით გამოიცა 1933 წელს იმავე სახელწოდებით—„დასავლეთ ევროპის ფეოდალიზმის ისტორია“.

შუა საუკუნეების ისტორიიდან კვლევითი ხასიათისაა გრ. ნათაძის შემდეგი ნაშრომები: 1) „ახალი პრობლემები ევროპის ფეოდალიზმის ისტორიაში“, 2) „სასოფლო მეურნეობის ორგანიზაცია და ტექნიკა ძველ გერმანიაში“, 3) „მსხვილი მამულის ორგანიზაცია და მართვა მეროვინგების მეფობის ხანაში“, 4) „დოჰშის თეორიის კრიტიკა და თანამედროვე ფაზიზმი“ და სხვ.

ევროპის ფეოდალიზმის ახალი პრობლემების სახით იგულისხმება ბენეფიციუმისა და იმუნიტეტის საკითხის გადაწყვეტა. ისმის საკითხი, თუ როდის შემოვიდა სამეფო ბენეფიციუმი, მეროვინგებისა თუ კაროლინგების დროს? დოჰშის აზრით, იგი წარმოიშვა არა კაროლინგების დროს, არამედ გაცილებით ადრე, მეროვინგების დროს. ამის შესახებ ვაიცი სხვა აზრისაა, როტიც სხვა აზრისა და დელბრუკიც თავის საკუთარ მოსაზრებას იძლევა.

დოჰში იხილავს ტერმინს „largitas“, რომელიც ხმარებაში იყო მეროვინგების დროს და რომლითაც აღნიშნავდნენ იმას, რასაც შემდეგში გარკვევით ბენეფიციუმს უწოდებდნენ. თვით სიტყვა „largitas“ თარგმნილია დოჰშის მიერ როგორც „die Milde“, რაც ნიშნავს „წყალობას“, „ქველმოქმედებას“ და, როგორც ტექნიკური ტერმინი, გულისხმობს მეფის მიერ მიწის გადაცემას ბენეფიციუმის სახით.

გრ. ნათაძე ერთგვარი ანალიზის შედეგად ძველი სკოლის საწინააღმდეგოდ ამტკიცებს, რომ ბენეფიციუმი არსებობდა მეროვინგების დროს, მაგრამ სულ სხვა სახით, ვიდრე ეგონათ. ხოლო, ახალი სკოლის საწინააღმდეგოდ, გრ. ნათაძის აზრით, „ეს წესი შემოვიდა სწორედ მეროვინგების დროს და პირველი მისი სახე სწორედ კულტურული განუვითარებლობის შედეგი იყო, ვინაიდან გაურკვევლობა საკუთრების საკითხში ბადებდა აგრეთვე გაურკვევლობას თვით ბენეფიციუმის შესახებ და ქმნიდა მას გაურკვეველ ინსტიტუტად“.

საინტერესო გამოკვლევას წარმოადგენს აგრეთვე გრ. ნათაძის ნარკვევი „სასოფლო მეურნეობის ორგანიზაცია და ტექნიკა ძველ გერმანიაში“. აქ იგი ეკამათება დოჰშსა და პეტრუშევსკის. საკითხი ისმის კერძო საკუთრების არსებობის შესახებ კეისრისა და ტაციტის დროს. დოჰშის აზრით, კერძო საკუთრება არსებობდა როგორც ტაციტის, ისე კეისრის დროს, ხოლო იმ გარემოების გამო, რომ კეისრის დროს გამლდმებული სიომარი მდგომარეობა სუფევდა, გერმანელებს დროებით მოუსპიათ კერძო საკუთრება მიწაზე, რასაც დოჰში უწოდებს სახელმწიფო სოციალიზმს (Staatssozialismus). შემდეგ კი როდესაც ტაციტის დროს მშვიდობიანობა დამყარებულა, გერმანელებს კვლავ აღუდგენიათ კერძო საკუთრება. ამავე აზრისაა პეტრუშევსკი, მხოლოდ იმ

განსხვავებით, რომ გერმანელების ყოფა-ცხოვრების ამ თავისებურებას იგი უწოდებს არა სახელმწიფო სოციალიზმს, არამედ სამხედრო კომუნიზმს.

გრ. ნათაძის აზრით, „არც ცეზარის დროს და არც ტაციტის დროს არ არსებობდა მიწაზე კერძო საკუთრება. ტაციტის დროს მხოლოდ ოდნავ შეცვლილი იყო მდგომარეობა კერძო საკუთრების განვითარების მიმართულებით... ასევე ოდნავ წინ წასული იყო აგრეთვე კლასობრივი დანაწილების პროცესი, მაგრამ ჯერ კიდევ შორს იყო როგორც კერძო საკუთრების წარმოშობა, აგრეთვე კლასობრივი განვითარების ჩამოყალიბება“.

ჩვენ მიერ აღნიშნულ მეოთხე ნაშრომში გრ. ნათაძე იძლევა დოკუმენტური კრიტიკას. სადავო საკითხებს შეადგენს დოკუმის დებულებები, რომ: 1) დასავლეთ რომის იმპერიამ მიიძინა ისე, რომ არ განუტღია ნგრევის ქარტეხილი, რის გამოც იმპერიასა და შუა საუკუნეებს შორის არავითარ ცეზურას, არავითარ წყვეტილობას ადგილი არ ჰქონია; 2) რომის იმპერიის ტერიტორიაზე შესვლისას გერმანელთა ტომები კულტურული განვითარების უკვე ერთგვარ საფეხურზე იდგნენ და, მაშასადამე, ისინი არ დაანგრევდნენ და არ მოსპობდნენ რომის იმპერიასა და კულტურას, პირიქით, მათ მიიღეს რომის მემკვიდრეობა, მთლიანად გამოიყენეს იგი და განაგრძეს მისი განვითარება; 3) როგორც რომის იმპერიაში, ისე შუა საუკუნეების ხანაში იყო მსხვილი საკუთრება მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ რომში ამუშავებდნენ მონებს, რომელნიც შუა საუკუნეებში ყმებად გადაიქცნენ; 4) შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში არსებობდა „ნატურალურ-მეურნეობითი“ კაპიტალიზმი. ამ ოთხივე შემთხვევაში გრ. ნათაძე არ ეთანხმება დოკუმს და საკუთარ დებულებებს იძლევა.

ნაშრომის ბოლოში იგი კვლავ უბრუნდება ბენეფიციუმის საკითხს, რაც მას სპეციალურად განხილული აქვს ჩვენ მიერ ზემოთ დასახელებულ სტატიაში.

მისი ნაშრომებიდან შუა საუკუნეების შესახებ აღსანიშნავია კიდევ: „სალიკური კანონი, როგორც წყარო ევროპის ეკონომიური ისტორიის შესასწავლად“, „Capitulare de villis“. ერთი ნიმუში ფორმალური მიდგომისა ისტორიულ კვლევაში“ და კიდევ ბევრი სხვა, რომელნიც აგრეთვე სოციალურ-ეკონომიური და მეთოდოლოგიური ხასიათის ნაშრომებია.

* * *

გრ. ნათაძე კვლევითს მუშაობას ეწეოდა ანტიკურ ისტორიაშიაც. 1923 წელს უნივერსიტეტის სამეცნიერო ჟურნალში დაიბეჭდა მისი ორი ნარკვევი: „გლეხების გადასახადები“ და „ვალი და გირაო ძველ საბერძნეთში“, ხოლო 1924 წელს იმავე ჟურნალში — „გვარობრივი წყობილება და მისი გავლენა საბერძნეთის ისტორიის პირველ ნახევარზე“.

შემდგომ წლებში ცალკე ეტიუდების სახით ამას მოჰყვა მთელი რიგი გამოკვლევებისა იმავე ძველი საბერძნეთის ისტორიიდან. ამ გამოკვლევებით იგი ამზადებდა კვლევითი ხასიათის მონოგრაფიას კილონის აჯანყების შესახებ, რომელიც 1924 წელს სადოქტორო სადისერტაციო ნაშრომად წარად-

გინა შემდეგი სახელწოდებით: „უძველესი საბერძნეთის სოციალურ-ეკონომიური მიურო მდგომარეობა როგორც კილონის აჯანყების საფუძველი“.

ეს ნაშრომი, რომელმაც მის ავტორს დოქტორის ხარისხი მოუპოვა, ფრიად საინტერესო ნაშრომია საკითხის თავისებური დაყენებით და ფრიად სერიოზული—პრობლემის სათანადო ანალიზის მიხედვით.

კილონის აჯანყებას ძველ საბერძნეთში, მართალია, არავითარი უშუალო პოლიტიკური შედეგები არ მოჰყოლია, მაგრამ კვლევისათვის საინტერესოა იგი იმ მხრით, რომ მისი შესწავლა ცხადყოფს, თუ რა მდგომარეობაში იმყოფებოდა გლეხობა სოლონის რეფორმის გატარებამდე.

კილონი შთამომავლობით არისტოკრატი იყო, იმ მიზნით, რომ ძალაუფლება ხელში ჩაეგდო, მან დაიკავა აკროპოლი და თავისი მომხრეებით იქ გამაგრდა, მაგრამ იგი, ალყაშემორტყმული და შიმშილის წინაშე დამდგარი, დამარცხდა და ძალაუფლებურად დანებდა მოპირდაპირეს. ეს ცნობები დადგენილი და უდავოა. უდავოა ისიც, რომ ბრძოლას მის წინააღმდეგ ხელმძღვანელობდა ალკმენოიდების გვარის წარმომადგენელი მეგაკლე, რადგან კილონის აჯანყება სწორედ მისი საგვარეულოს წინააღმდეგ იყო მიმართული. ყველა ეს ფაქტი უდავოდ მისაღებია, აგრეთვე მისაღებია, თვით ავტორის მიხედვით, ის გარემოებაც, რომ კილონის აჯანყება, მართალია, დაკავშირებული იყო ტირანიის შექმნასთან, მაგრამ ათენში იმ დროს ტირანია ვერ დამყარდებოდა, რადგან ამისათვის სათანადო პირობები არ მოიპოვებოდა.

პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიური ვითარების გარკვევა კილონის აჯანყების საკითხთან დაკავშირებით უაღრესად რთულსა და ძნელ საქმეს წარმოადგენს სათანადო მასალების მეტისმეტი სიმცირის გამო.

თანამედროვეთა მოწმობა საერთოდ არ მოიპოვება და თუ გვაქვს, ესაა ძველი მწერლების—თუკი დიდეს, ჰეროდოტეს, პლუტარქეს და არისტოტელეს ცნობები,—რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში გაზვიადებულია და დამახინჯებულია. რაც შეეხება ახალი დროის ისტორიკოსებს, მათ შორის აზრთა მრავალფეროვნება სუფევს.

ავტორი კრიტიკულად იხილავს როგორც ძველი დროის მწერლების, ისე ახალი დროის ისტორიკოსების შეხედულებებსა და თეორიებს. იგი ეხება ბიუხერს, ედუარდ მაიერს, პოელმანს, ლიხტენბერგს, ბელონს, ფიუსტელ დე-კულანეს, ჰუგო ლანდერს, კაუერს და რუს ისტორიკოსებს—ვიპერს, ბუზესკულს, მაქსიმ კოვალევსკის, კარეევს, ხვოსტოვს და სხვებს. ავტორი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ზოგიერთი დასახელებულ ისტორიკოსთაგანი ძლიერ უახლოვდება კილონის საკითხის სწორად ახსნას, მაგრამ შის სიმპტომატურ მნიშვნელობას კი ისინი ვერ ხედავენ და ვერ არკვევენ. კილონის აჯანყების ეკონომიური და სოციალური წინაპირობების გასარკვევად ავტორი იხილავს ჯერ უძველესი საბერძნეთის მეურნეობას, რომელიც მას, მსგავსად კარლ ბიუხერისა, ჰერმეტულად კარჩაკეტილ მეურნეობად არ მიაჩნია, შემდეგ ჰექტემორობის ვინაობას, გლეხების გადასახადებს, მსხვილ მიწათმფლობელობას და გვაროვნულ წყობილებას ძველ საბერძნეთში.

კილონის აჯანყების შესწავლისათვის უნდა გადაჭრილიყო საკითხი, თუ რა სოციალურ ეკონომიურ ვითარებასთან იყო დაკავშირებული აღნიშნული აჯანყება და ამასთან, უნდა გარკვეულიყო როგორც ამ აჯანყების ზოგადი ხასიათი, ისე მისი დათარიღების საკითხი.

ამ მონოგრაფიის მთავარი პრობლემების სიძნელე და სირთულე განპირობებული იყო არა მარტო იმ გარემოებით, რომ მათ გადასაწყვეტად ძალიან მცირე რაოდენობის წყაროები მოიპოვება და ისიც არა მთლიანად სანდო და გარკვეული, არამედ იმ გარემოებითაც, რომ ამ პრობლემების შესახებ მკვლევართა ხანგრძლივი კამათის შედეგად მრავალი აზრი გამოითქვა, ხშირად ურთიერთისაღმე დიამეტრალურად საწინააღმდეგო, რამაც უფრო გაართულა ისედაც რთული პრობლემების შესწავლა-გადაწყვეტა.

კილონის აჯანყება, ავტორის აზრით, დაკავშირებულია ჰექტემორებისა და პელატების არსებობასთან და, მაშასადამე, ამ აჯანყებასთან დაკავშირებული მთავარი საკითხები, ისე როგორც მისი დათარიღების, საკითხი უნდა გადაწყვეტილიყო ჰექტემორების საკითხთან დაკავშირებით¹. ამგვარად, ჰექტემორების საკითხი ერთი მთავარსაკითხთაგანია აღნიშნული მონოგრაფიისა, მაგრამ საისტორიო ლიტერატურაში თვით ჰექტემორების შესახებ მრავალგვარი სადავო საკითხია აღძრული.

ვინ იყვნენ და რა სოციალურ კატეგორიას ეკუთვნოდნენ ჰექტემორები? არისტოტელეს მიხედვით, ჰექტემორები (მეექვსედელები) მოიჯარადრეები იყვნენ, რომელნიც წლიური შემოსავლის ერთ მეექვსედს მიწის პატრონს უხდიდნენ და ამიტომაც მეექვსედელები ეწოდებოდათ, მაგრამ, იმავე არისტოტელეს მიხედვით, ჰექტემორები მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. თუ ჰექტემორები შემოსავლის ერთ მეექვსედს იხდიდნენ, რაც არც თუ ისე მძიმე სახის იჯარაა, ამ შემთხვევაში ჰექტემორები არ უნდა ყოფილიყვნენ მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში. თითქოს აქ წინააღმდეგობასთან გვაქვს საქმე. აქედან გამომდინარე, ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ ჰექტემორები უთუოდ თავიანთ შემოსავლის ხუთ მეექვსედს აძლევდნენ მიწის პატრონს და თვითონ მხოლოდ ერთ მეექვსედს იტოვებდნენ, რის გამო ისინი მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენო.

გრ. ნათაძე უარყოფს ამ მოსაზრებას, ვინაიდან ასეთი მძიმე პირობების საფუძველზე არავინ შეძლებდა და არავინ არ მოისურვებდა იჯარით მიწის აღებას. ამავე დროს შემოსავლის ხუთი მეექვსედის გადახდა საიჯარო მიწაში სრულიად ეწინააღმდეგება მრავალ ისტორიულ მაგალითს. მეორე მხრით, თუ ჰექტემორები ისეთი შეღავათიანი პირობებით იღებდნენ მიწას, რომ შემოსავლის მხოლოდ ერთ მეექვსედს იხდიდნენ, ამ შემთხვევაში ისინი არ უნდა ყოფილიყვნენ მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში, მაგრამ თუ ეს ასე იყო, მაშინ რა უნდა ყოფილიყო მათი აჯანყების მიზეზი?

¹ იხ. გრ. ნათაძის პასუხი სიმ. ყაუხჩიშვილის რეცენზიაზე, გვ. 177, მოთავსებული კრებულიში „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი 1925, № 3—4 და ს. ყაუხჩიშვილის რეცენზია კრებულიში „ჩვენი მეცნიერება“, თბილისი, 1924, № 2, გვ. 137—140.

გრ. ნათაძის მიხედვით, საქმე გვაქვს მოჩვენებით წინააღმდეგობასთან, როდესაც ვხვებით არისტოტელეს ცნობებს ჰექტემორების შესახებ. მისი აზრით, ერთი მეექვსედის გადამხდელები არ უნდა ყოფილიყვნენ მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში, მაგრამ ისინი, გარდა აღნიშნული გადასახადისა, ვალდებული იყვნენ ეხადათ კიდევ ბევრი სხვა გადასახადი მემამულეებისათვის, რომელნიც ამავე დროს ხელისუფლებიც იყვნენ.

გრ. ნათაძის მიხედვით, ძნელია კილონის აჯანყების თარიღის დადგენა არსებული არაზუსტი წყაროების მიხედვით და სჯობია დადასტურდეს ეპოქების თანმიმდევრობა კილონის აჯანყებისა, სოლონის რეფორმებისა და პიზისტრატეს ტირანობისა.

ავტორის ვარაუდით, კილონის აჯანყებას ადგილი ჰქონდა მეშვიდე საუკუნის მეორე ნახევარში ახალ წელთაღრიცხვამდე, როდესაც გვაროვნული წყობილება საბერძნეთში თავის რღვევას განიცდიდა. ეს იმიტომ, რომ არაკლასობრივი, გვაროვნული წყობილების პირობებში კლასობრივ ბრძოლას ადგილი ვერ ექნებოდა.

გრ. ნათაძის აზრით, „ჰექტემორები უმთავრესად დავალიანების ნიადაგზე ერთი მეექვსედის გადამხდელნი იყვნენ ადათის მიხედვით, ხოლო დროთა ვითარებამ ისინი მუდმივად ვალდებულ გლეხებად გადაქცია, ვინაიდან ძირითად გადასახადს დაემატა კიდევ სხვადასხვა სახის გადასახადი მემამულეების სასარგებლოდ“. ამგვარად, ისინი მძიმე ნივთიერ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ.

* * *

პროფ. გრ. ნათაძე ფრიად ნაყოფიერად მუშაობდა აგრეთვე მშობლიურ ისტორიაში. მისი გარდაცვალების ხუთი წლისთავის აღსანიშნავად¹ წარმოქმულ სიტყვაში საქართველოს ისტორიის სპეციალისტი დოქტორი კ. გრიგოლია აღნიშნავდა: „პროფესორ გრ. ნათაძის ღვაწლი და დამსახურება თვალსაჩინოა საქართველოს ისტორიის ფარგლებშიც. მსოფლიო ისტორიის სპეციალისტი ჩინებულად იცნობდა მშობლიურ ისტორიასაც. ახლად ფეხადგმული ქართული საისტორიო მეცნიერების წარმატებანი, მისი განვითარების გზები და პრობლემატიკა ყოველთვის იყო განსვენებული მეცნიერის ცხოველი ინტერესის საგანი. თავისი დიდი ცოდნით, ფართო ერუდიციით და ნათელი გონებით პროფესორი გრ. ნათაძე ცდილობდა მიეღო მონაწილეობა საქართველოს ისტორიის შესწავლის წინსვლაში; იგი იკვლევდა საქართველოს ისტორიის ცალკეულ საკითხებს და გარკვეული წვლილი შეჰქონდა მშობლიური ქვეყნის მდიდარი წარსულის მეცნიერულად შესწავლის საქმეში“.

საქართველოს ისტორიას გრ. ნათაძე იკვლევდა უმთავრესად სოციალურ-ეკონომიური ვითარების ასპექტში და ამ ვითარებას იგი იხილავდა მარქსისტული მეთოდოლოგიის მიხედვით.

მას, როგორც მსოფლიო ისტორიის სპეციალისტს და დიდი გამოცდილებით მის მკონეს ევროპის ქვეყნების ისტორიის კვლევა-ძიებაში. ზედმიწევნით ჩახედულს ევროპის ისტორიის ისტორიოგრაფიის მთავარ სადავო საკითხებში, კარგად ესმოდა, თუ როგორ უნდა დასმულიყო და რა სახით გადაწყვეტილიყო საქართველოს ისტორიის ამა თუ იმ მოვლენის ან რომელიმე ინსტიტუტის (ვთქვათ, ფეოდალიზმის) საკითხი. ამასთან, იგი ფიქრობდა საქართველოს ისტორიის ისტორიოგრაფიის დამუშავებას, ეხებოდა აგრეთვე ქალაქ თბილისის ისტორიას და საარქივო საქმის დაყენების საკითხს.

მის ნაშრომებს შორის საქართველოს ისტორიიდან აღსანიშნავია: 1. „საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა“, გამოსული 1925 წელს ორ წიგნად, 2. „Сулхан Баратов, как историк Грузии (1934 г.) 3. „Крестьяне“ „Сахасо“, в Восточной Грузии в конце XVIII столетия“ (1937 г.), 4. „შავშეთ-კლარჯეთის ეკონომიური მდგომარეობა და კლასობრივი ურთიერთობა 9—10 საუკუნეებში გიორგი მერჩულის ცნობებისა და სუმბატის ქრონიკის მიხედვით“ (1929 წ.), 5. „К вопросу об экономическом положении Грузии в конце XVIII столетия“ (1930 г.). 6. „დადიანთა არქივი და სამეგრელოს ავტონომიის პრობლემა XIX საუკუნის დასაწყისში“ (1926 წ.), 7. „სახელდახელო ცნობები რსფსრ-ს არქივების მდგომარეობის შესახებ“ (1929), 8. „საარქივო მასალების მხარეთმცოდნეობითი შესწავლისათვის“ (1932 წ.), 9. „საქართველოს ცენტრარქივის XVIII საუკუნის მასალების კლასიფიკაციისათვის შინაარსის მიხედვით“ (1930 წ.), 10. „ძველი თბილისი თანამედროვეების ცნობების მიხედვით“ (1929) და სხვ.

„საქართველოს ისტორიის მოკლე სოციოლოგიური მიმოხილვა“, როგორც თვით სახელწოდებიდან ჩანს, სოციოლოგიური ხასიათის ნაშრომია, რომელიც ეხება საქართველოს ისტორიის მხოლოდ ცალკეულ მომენტებსა და მხარეებს.

ავტორის მიხედვით, ისტორიული ფაქტების დადგენა ძვირფასი და აუცილებელი სტადიაა კვლევა-ძიებისა, ურომლისოდაც ისტორიკოსი ერთ ნაბიჯსაც ვერ გადადგამს წინ, მაგრამ ეს მხოლოდ პირველი საფეხურია საისტორიო კვლევა-ძიების პროცესისა, ეს მხოლოდ საშუალებაა და არა საბოლოო მიზანი.

ფაქტის ცოდნა დააკმაყოფილებს ცნობისმოყვარეობას, მაგრამ დამთავრებულ ცოდნას ვერ მისცემს ადამიანს, ისტორიის ნამდვილი სათანადო ცოდნისათვის საჭიროა თვით ამ ფაქტების და მოვლენების მნიშვნელობის, აზრის, არსისა და გენეტიკური კავშირის გარკვევა და გამომჟღავნება, ე. ი. საჭიროა ფაქტებისა და მოვლენების სოციოლოგიური ახსნა-განმარტება და განზოგადება.

ფაქტების დადგენა საისტორიო კვლევა-ძიების პირველი სტადიაა, რაც მთავარ სახეებში უკვე განვლო საქართველოს ისტორიის კვლევა-ძიების საქმემ. ამის შემდეგ შესაძლებელი და საჭირო ხდება საქართველოს ისტორიის სინთეზური დამუშავება, დადგენილი ფაქტების შინაარსისა და მნიშვნელობის გამორკვევა, ე. ი. ისტორიის სოციოლოგიური გაშუქება.

ამ თავისი ნაშრომით იგი, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ, იძლევა იმდენ ინფორმაციას, თუ როგორ უნდა იქნეს შესწავლილი საქართველოს ისტორია მსოფლიო ისტორიასთან და საზოგადოებათმეცნიერებასთან დაკავშირებით.

ავტორი, როგორც, თვითონ აცხადებს, საქართველოს ისტორიის სპეციალისტი არ არის და არც ფიქრობს ახალი ფაქტების დადგენას. თავისი სოციოლოგიური განზოგადებისათვის იგი იღებს მხოლოდ საბოლოოდ და ურყევად დადგენილ ფაქტებს. იგი ეყრდნობა როგორც დიდ ავტორიტეტს აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს და ხშირად იშველიებს მის ცნობებსა და მოსაზრებებს¹.

აღნიშნული ნაშრომი სრულიად არ ეხება იმ ხანას, რომელიც წინ უძღოდა ქართველთა ტომების დასახლებას საქართველოში. საქართველოს ისტორია ამ ნაშრომში დაწყებულია ქართველთა ტომების დასახლებით ახლანდელ ტერიტორიაზე და მოტანილია XIX საუკუნემდე. განხილულია საქართველოს ისტორიის მთავარი მომენტები, თუმცა ყოველი მომენტი არ არის თანაბრად ვრცლად მოკმეული.

საქართველოს ისტორიას გრ. ნათაძე იკვლევს არა მარტო ეკონომიური და სოციალური თვალსაზრისით, არამედ აგრეთვე მხარეთმცოდნეობის პრინციპების გამოყენებით და მიდგომით, რის შესახებაც მან შემდეგში მოხსენება გააკეთა მარქსისტ-ისტორიკოსთა პირველ საკავშირო კონფერენციაზე მოსკოვში 1928 წელს².

სოციოლოგიური განზოგადების შედეგად გრ. ნათაძე ხშირად ახალ, ფრიად საგულისხმო და ორიგინალურ დასკვნებსა და დებულებებს იღებს, რასაც ვერ უარყოფს ვერც ერთი სინდისიერი მკვლევარი.

შემდეგი ნაშრომი — „სულხან ბარათაშვილი როგორც საქართველოს ისტორიის მკვლევარი“ დაწერილია გრ. ნათაძის მიერ იმ სამეცნიერო-კვლევის მუშაობასთან დაკავშირებით, რომელსაც იგი ეწეოდა საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ამიერკავკასიის ფილიალში. ამ ფილიალს მიზნად ჰქონდა დასახული კრიტიკულად შესწავლილიყო საქართველოსა და ამიერკავკასიის ქვეყნების ფეოდალური და ბურჟუაზიული ისტორიოგრაფია.

გრ. ნათაძეს როგორც ამ ფილიალში მომუშავეს განზრახული ჰქონდა მოეცა XIX საუკუნის საქართველოს ისტორიკოსების ნაშრომების კრიტიკული განხილვა. მას მიზნად ჰქონდა დასახული განეხილა შრომები დიმიტრი ბაქრაძისა, სულხან ბარათაშვილისა, ვახუშტი ბატონიშვილისა, თეიმურაზ ბატონიშვილისა და სხვა ისტორიკოსებისა. გრ. ნათაძე თავდაპირველად შეეხო სულხან ბარათაშვილს, უთუოდ იმ ინტერესით, რომ ეს უკანასკნელი ცდილობდა გამოეყენებინა იმდროინდელი ევროპული სოციოლოგიური თეორიები საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის.

¹ საზოგადოებათმეცნიერების მეთოდოლოგიისა და მეთოდის საკითხები, ნაკვ. I, თბილისი, პედინსტიტუტის გამოცემა, 1931, გვ. 120.

² იხ. ზევით, გვ. 18, შენიშვნა 2.

მის შესახებ გრ. ნათაძე წერს: Общие методологические установки историка С. Баратова носят настолько эклектический характер, что о нем мы и не считали бы нужным говорить, если бы, с одной стороны, в его книге среди массы противоречивых мыслей не попадались в высшей степени плодотворные догадки, а с другой стороны, если бы его книга не представляла первую попытку дать систематический научный курс истории Грузии, на основании довольно разнообразных источников¹.

„Его курс истории Грузии представляет собой, главным образом, перефазировку грузинских летописей“².

შემდეგ ავტორი გადადის ს. ბარათაშვილის პოლიტიკური და სოციალური სიმპათიების ანალიზზე, მისივე ნაშრომების მიხედვით, დაასკვნის რომ: „Концепцию Баратова, в конечном итоге, можно назвать феодально-буржуазно-националистической. В этом именно направлении он и внес кое-что новое в историографию Грузии“³.

ნაშრომი „Крестьяне“ „Сахасо“ в Восточной Грузии в конце XVIII в“. შესრულებულია გრ. ნათაძის მიერ, როდესაც იგი მუშაობდა სსრკავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალში⁴.

ამ ნაშრომში გრ. ნათაძე იკვლევს „სახასო“ გლეხების ეკონომიურ მდგომარეობას და პოლიტიკურ მნიშვნელობას, რათა გაითვალისწინოს აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის კლასობრივი სტრუქტურა. „სახასო“ გლეხები აღმოსავლეთ საქართველოში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, გრ. ნათაძის მიხედვით, გლეხობის ყველაზე მრავალრიცხოვან კატეგორიას შეადგენდნენ, რაც დამახასიათებელ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობისათვის. აქედან გასაგებია ის გარკვეული მნიშვნელობაც, რომელიც ეძლევა „სახასო“ გლეხობის პოლიტიკური და ეკონომიური ვითარების გამოკვლევას.

ტერმინის „სახასოს“ ფილოლოგიური გარკვევის შემდეგ გრ. ნათაძე ადგენს, რომ ტერმინი „ხასი“ გულისხმობდა ან მამულს, ან ადამიანს, ანდა ორივეს ერთდროულად და რომ იგი როგორც თავისი ფილოლოგიური, ისე საზოგადოებრივი მნიშვნელობით დაკავშირებულია ფეოდალურ ფორმაციასთან.

თუ „სახასოს“ სახით იგულისხმებოდა ფეოდალური მამული, ამ შემთხვევაში იგი ასახავდა იმას, რასაც ასახავდა ევროპაში „terra dominica“. საერთო სახელმწიფოებრივი მასშტაბის მიხედვით, „სახასო“ აღმოსავლეთ საქართველოში აღნიშნავდა სამეფო და საუფლისწულო გლეხებს. იგი იხი-

¹ გრ. ნათაძე, ს. ბარათაშვილი როგორც საქართველოს ისტორიის მკვლევარი, გვ. 104.

² იქვე, გვ. 102.

³ გრ. ნათაძე, ს. ბარათაშვილი როგორც საქართველოს ისტორიის მკვლევარი, გვ. 104.

⁴ იხ. „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვეთი V, თბილისი, 1937, გვ. 325—365.

ლავს აგრეთვე „ბოგანო“ გლეხების მდგომარეობას, რომელნიც შეადგენდნენ და შეიძლებოდა გამოყენებული ყოფილიყვნენ მხოლოდ სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ ამა თუ იმ ადგილების დასასახლებლად. ახლად დასახლებულებს მიაკუთვნებდნენ სამეფო ანუ „სახასო“ გლეხების კატეგორიას. „სახასო“ გლეხები სამეფო გლეხებია. ცენტრალური ხელისუფლება ცდილობდა მოემრავლებინა „სახასო“ გლეხების რიცხვი, ჩასახლებინა ისინი სახელმწიფოს ყველა რაიონში, რათა დაესუსტებინა ფეოდალები და გაეძლიერებინა თავისი ძალაუფლება.

ციფრობრივი მონაცემების მიხედვით, ავტორი ამტკიცებს „სახასო“ გლეხების სიმრავლეს აღმოსავლეთ საქართველოში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში.

შავშეთ-კლარჯეთის ეკონომიურ მდგომარეობას და კლასობრივ ურთიერთობის IX—X საუკუნეებში გრ. ნათაძე, იკვლევს გრ. მერჩულის ცნობებისა და სუმბათის ქრონიკის მიხედვით¹.

„ჩემი ამოცანა, როგორც მსოფლიო ისტორიისა და არა საქართველოს ისტორიის სპეციალისტისა, მხოლოდ იმაშია, — აღნიშნავს, გრ. ნათაძე, — რომ არსებული შესწავლილი მასალა დავალაგო და გავაშუქო სოცოლოგიური და მსოფლიო ისტორიული თვალსაზრისით, ბუნებისა და შრომის დაპირისპირებით გამოვარკვიო კლასობრივი ბრძოლის ფორმები და ამ ნიადაგზე აშენებული საზოგადო ცხოვრების ორგანიზაცია და მისი დიალექტიკური განვითარება“. იგი ითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ IX—X საუკუნეების ტაო-კლარჯეთის ეკონომიური ვითარების შესასწავლად ჯერჯერობით არ არსებობს წმინდა ეკონომიური ხასიათის საბუთები, გარდა გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებისა, რომელიც ლიტერატურულ ნაწარმოებს წარმოადგენს და ქართული ეკლესიის ცხოვრებას ახასიათებს. მიუხედავად ამისა, ეს წყარო, გრ. ნათაძის თქმით, ძვირფას ცნობებს იძლევა ტაო-კლარჯეთის საზოგადოებრივ-ეკონომიური ცხოვრების შესახებ, მაგრამ აღნიშნული წყარო ამ მხრით არ არის გამოყენებული პროფ. ნიკო მარის მიერ, რომელსაც სრულიადაც არ მოსდის აზრად, რომ ეს წყარო შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ძველი ტაო-კლარჯეთისა და ამის საშუალებით საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობის დასახასიათებლად.

არაბების მიერ აკლებული ტაო-კლარჯეთი ხელახლა მშენებლობას იწყებდა IX—X საუკუნეებში და ამ მშენებლობის ხანაში იწყებოდა იქ სამონასტრო მოძრაობა; სწორედ ეს ხანა აქვს დახასიათებული გრიგოლ ხანძთელს თავის ნაწარმოებში. „სამონასტრო მეურნეობა, მისი ჩასახვა, ზრდა, წარმატება, ბუნების ექსპლოატაციისა და შრომის ფორმები, — დასძენს გრ. ნათაძე, — ყველა ეს აუცილებლად დამახასიათებელია საერთოდ ხალხის მეურნეობისთვისაც“.

აღნიშნული ორი მთავარი საისტორიო წყაროს მიხედვით გრ. ნათაძე არკვევს ტაო-კლარჯეთის ბუნებას, მის ნიადაგს, მეურნეობის ფორმებს, მი-

¹ იხ. ჟურნალი „მნათობი“, 1929, № 2—3, გვ. 202—232.

მოსვლის გზებს, ვაჭრობას, სავაჭრო გზებს, მიწათმფლობელობის ფორმებს, სოციალურ და ეკონომიურ ურთიერთობას და დასკვნის, რომ IX—X საუკუნეების ტაო-კლარჯეთში შექმნილი პირობები და ვითარება სრულიად არ არის დამახასიათებელი განვითარებული ფეოდალური წყობილებისათვის. ტაო-კლარჯეთში შექმნილი ვითარება „უფრო ფეოდალიზმის წინა დროს შეფერება, როდესაც ახლად დაიწყო მსხვილი მიწათმფლობელობის განვითარება თემური წყობილების დარღვევის შემდეგ და როდესაც ხალხი ჯერ კიდევ გადასახლების პროცესში იყო, რის გამოც ალაგ-ალაგ მოსახლეობა ძლიერ თხლად იყო დასახლებული“.

„ახოს აღება და ზერელედ დამუშავება მიწისა, — წერს გრ. ნათაძე, — დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს შავშეთ-კლარჯეთის ისტორიის პირველი პერიოდისათვის, — და დასძენს, რომ — ეს არის ტიპური ექსტენსიური მეურნეობა, რაც ზედმიწევნით დასურათებულია ზემოაღნიშნულ წყაროებში“.

სამეგრელოს ავტონომიის საკითხს გრ. ნათაძე იხილავს დადიანების არქივის მასალების მიხედვით, რომელიც მოიპოვება ზუგდიდის მუზეუმში¹. იგი ეხება იმ ურთიერთობას, რომელიც დამყარდა სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანისა და რუსეთის იმპერატორს ალექსანდრე პირველს შორის.

სამეგრელოს მთავრები ცდილობდნენ დაეცვათ სამეგრელოს დამოუკიდებლობა რუსეთის მეფისაგან, რათა სამეგრელოსაც არ გაეზიარებინა საქართველოს დანარჩენი ნაწილების ბედი, „მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ გრიგოლ დადიანმა გადასცა სამეგრელო რუსეთის ტახტს ავტონომიის ან ვასალური დამოკიდებულების პირობებით, ალექსანდრე პირველი სცნობს მის მემკვიდრეს (ლევან დადიანს) სამეგრელოს მთავრად მაინც მხოლოდ იმიტომ, რომ მას სამსახური გაუწევია რუსეთის სამეფო ტახტისათვის“ და არა მემკვიდრეობის უფლების მიხედვით. რამდენი თავისი დამცირება და სამსახური, რამდენი თავგანწირვა და პირფერობა დასჭირდებოდა იმავე ლევან დადიანს, რომ თავი შეენახა სამეგრელოს ტახტზე“. ამ სამსახურის და პირფერობის მატიანეს წარმოადგენს დადიანთა არქივის თითქმის ნახევარი*, — შენიშნავს გრ. ნათაძე.

სტატიაში გარკვეულია ლევან დადიანის „უცნაური არანორმალური და ორქოფი ურთიერთობა საქართველოს მთავარმართებლებთან და მის მოხელეებთან“, გარკვეულია იმავე ლევან დადიანის დამოკიდებულება იმერეთის ამბოხებისადმი. „ლევან დადიანი რუსეთის იმპერატორის წყალობის დასამსახურებლად ლალატობს საქართველოს აჯანყების საქმეს, ლალატობს იმერეთს და იარაღსაც კი ხმარობს მის წინააღმდეგ; იგი ლალატობს აგრეთვე თავის ძმას გიორგის, რომელიც სამეგრელოში ამბოხების მომხრეებს ჩაუდგა მეთაურად. საბუთებიდან ჩანს, რომ ლევანი თავისი ძმის გიორგის წინააღმდეგ გალაშქრებულა და დაუმარცხებია“ (გვ. 88).

¹ იხ. ჟურნალი „ჩვენი მეცნიერება“, 1926, № 17—18. გვ. 80—90.

ლევანს მისი ერთგულებისათვის დაუმტკიცეს შვილი დავითი მემკვიდრედ, მაგრამ თვით დავითის შვილი კი უკვე აღარ დაუმტკიცებიათ მემკვიდრედ. 1867 წელს სამეგრელოსაც მაინც ის ბედი ეწვია, რაც საქართველოს დანარჩენ კუთხეებს.

პროფ. გრ. ნათაძემ და პროფ. მ. პოლიევქტოვმა 1929 წელს გამოსცეს კოლექტიური ნაშრომი ჩვენი დედაქალაქის—თბილისის ისტორიის შესახებ¹. ეს წიგნი, როგორც გრ. ნათაძე აღნიშნავს შესავალ სტატიაში, მიზნად არ ისახავდა პირველწყაროების მეცნიერულ დამუშავებას და განკუთვნილი იყო ექსკურსანტებისა და საშუალო და უმაღლესი სკოლების მოსწავლეობისთვის. წიგნში მოტანილია უცხოელი მწერლებისა და მოგზაურთა ცნობები მოყოლებული X საუკუნიდან XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე. გრ. ნათაძის მიერ შეტანილია ორი დოკუმენტი—ქ. თბილისის მოურავის შემოსავალი 1783—1790 წლებში (ორივე დოკუმენტი ამოღებულია შემოკლებული სახით გამოცემიდან „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II).

გრ. ნათაძის შესავალი სტატია „Краеведческому изучению Тифлиса“ საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ავტორი აქ ქ. თბილისის ისტორიის შესწავლის შესახებ აზრს ავითარებს მხარეთმცოდნეობითი მიდგომის მიხედვით. ანალოგიური აზრი გატარებული აქვს მას ეტიუდებში „Этюды по истории Тифлиса на основании рельефа его территории“, რომელიც მოთავსებულია „თბილისის გზამკვლევი“.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გრ. ნათაძე დაინტერესებული იყო საარქივო საქმის დაყენების საკითხით, საერთოდ, და, კერძოდ საქართველოში. 1928 წლის დეკემბერში მოსკოვში ისტორიკოს-მარქსისტთა კონფერენციაზე ყოფნისას გრ. ნათაძე გაეცნო მოსკოვის არქივებს, რის შედეგსაც წარმოადგენს მისი სტატია: „სახელდახელო ცნობები რუს-ს არქივების მდგომარეობის შესახებ“².

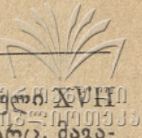
იგი ეხება უმთავრესად მოსკოვის შვიდ არქივს და გაკვრით—ლენინგრადის ერთ არქივს, სახელდობრ, ცენტრალურ ისტორიულ არქივს. მას აინტერესებდა, თუ როგორ იყო დაყენებული საქმე მოსკოვისა და ლენინგრადის არქივებში და რა მასალები მოიპოვებოდა იქ საქართველოს შესახებ.

აღნიშნულ არქივებში, ამბობს გრ. ნათაძე, „მასალების განაწილების პრინციპი, ასე ვთქვათ, თემატიკურია, მაგრამ, როგორც ყოველთვის ხდება, ისე აქაც მთლად თავიდან ბოლომდე ვერ მოხერხებულა ამ პრინციპის დაცვა (გვ. 63). თუ რატომ ვერ მოხერხებულა, ამის შესახებ გრ. ნათაძე თავის მოსაზრებებს იძლევა.

მოსკოვის სიძველეთა საცავში (მოსკოვის ძველი აქტების არქივში (Древлехранилище) სისტემატურად თავმოყრილია ხელნაწერები დაწყებული XII საუკუნიდან პეტრე პირველის დრომდე.

¹ Проф. Полиевктов и проф. Г. Натадзе, Старый Тифлис в известиях современников, госиздат Грузии, 1929.

² ცენტრარქივი, „საარქივო საქმე“, წიგნი I, თბილისი, 1929.

საქართველოსა და რუსეთის ურთიერთობის მასალები, დაწყებული XVII საუკუნიდან, მოიპოვება ნაწილობრივ ამ სიძველეთა საცავში (როგორც, მაგალითად, იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ფიცის წიგნი, 1651 წ., მინდობილობის ქაღალდი ერეკლე მეორისა თავად გარსევან ჭავჭავაძისადმი და თავად ბაგრატიონისადმი რუსეთში წარმომადგენლობის შესახებ) და ნაწილობრივ საგარეო პოლიტიკის არქივში (როგორც, მაგალითად, სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის თხოვნა, რათა მიღებული ყოფილიყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში, აგრეთვე მისი ფიცის აქტი და სხვ.).

ავტორი, ეხება რა არქივის გამომცემლობას, სხვა გამომცემთა შორის აღნიშნავს 1848 წლის რევოლუციის საბუთების გამომცემას. მისი მიხედვით, „ყველაზე მნიშვნელოვანი, მდიდარი, მრავალფეროვანი და უკეთესად დალაგებული არის ორი არქივი: რევოლუციის არქივი, და ოქტომბრის რევოლუციის არქივი“. და შემდეგ ამ არქივების მოკლე აღწერილობით ძირითადად ამთავრებს თავის სტატიას.

გრ. ნათაძე, ეხება რა საქართველოს ცენტრარქივის მასალების დალაგებას, რომ ამის საფუძველი მასალების ფონდობრივი დალაგებაა, მაგრამ, თუ მასალის ამგვარი დალაგება სავსებით აკმაყოფილებს დამხმარე დისციპლინების სპეციალისტს, სამაგიეროდ იგი ვერ დააკმაყოფილებს ისტორიკოსს. მაგრამ, რადგანაც მასალების ფონდობრივი დაცვა ურყევი პრინციპია და იგი ასევე ურყევად უნდა დარჩეს საარქივო საქმისათვის, არქივს მაინც აქვს საშუალება, რომ მასალების ფონდობრივი დაცვის ხელუხლებლად სისტემატიზაცია მოახდინოს თემატიკურად ცალკე საძიებელთა საშუალებით, მკვლევარი ისტორიკოსის მეთოდოლოგიის მოთხოვნების თანახმად.

გრ. ნათაძე იძლევა XVIII საუკუნის მასალების განაწილების შემდეგ სქემას: ა) ეკონომიური მდგომარეობა; ბ) სოციალური ურთიერთობა; გ) პოლიტიკური სტრუქტურა და დ) პარტიები და პოლიტიკური იდეალები საქართველოში აღნიშნულ საუკუნეებში.

პირველი კატეგორიის მიხედვით, მასალა განლაგებული უნდა იყოს შემდეგი სახით: 1. მიწის მობილიზაცია; 2. სასოფლო მეურნეობის ინტენსიფიკაცია; 3. ვალის წიგნები; 4. ყმა, მამულის აღწერა და გადასახადების ნუსხები; 5. ვაჭრობა-მრეწველობა და შრომის ფორმები.

მასალების მეორე კატეგორია განლაგება შემდეგი თემატიკის მიხედვით: 1. გლეხების ნივთიერი და უფლებრივი მდგომარეობა; 2. მემამულეების ძალმომრეობა და გლეხობის პროტესტი; 3. გლეხთა აჯანყებები და 4. მიწათმფლობელობის დაყოფა ორ კლასად.

მესამე კატეგორიის მასალები დაჯგუფდება შემდეგი სახით: 1. ბრძოლა ცენტრალიზაციისათვის და მოხელეობის ქსელი; 2. თანამდებობათა განაწი-

¹ გრ. ნათაძე, საქართველოს ცენტრარქივის XVIII საუკუნის მასალების კლასიფიკაციისათვის შინაარსის მიხედვით, ცენტრარქივი. „საარქივო საქმე“, წიგნები II და III, თბილისი, 1930, გვ. 118—132.

ლება და ფუნქციები; 3. გადასახადების აკრეფის წესები და ამ წესების გან-
ვითარების ტენდენცია და 4. შემამულებთა და ხელოსან-ვაჭართა ოპოზიცია.

საარქივო მასალები, გრ. ნათაძის მიხედვით, შესწავლილი უნდა იქნეს თითოეულ მხარესთან დაკავშირებით, თითოეული კუთხის განსაკუთრებული თვისებების გათვალისწინებით და საარქივო მასალების ამ თვისებებთან შე-
ფარდებით¹. მხოლოდ მაშინ იქნება სათანადოდ ახსნილი, განმარტებული და გაგებული თითოეული საარქივო საბუთი. ეს, დასძენს გრ. ნათაძე, განსაკუთ-
რებით საჭიროს ჩვენს ქვეყანაში, რომელიც, მიუხედავად პატარა ტერიტო-
რიისა, მეტად მრავალფეროვანია თავისი ბუნებრივი და, რაც უმთავრე-
სია, საწარმოო ძალთა განვითარებით და წარმოებითი ურთიერთობითაც“
(55 გვ.).

იგი მოითხოვს, რომ საარქივო მასალის დამუშავებას მხარეთმცოდნეო-
ბითი ხასიათი ჰქონდეს, ე. ი. დოკუმენტური მასალა უნდა დამუშავდეს მხა-
რეთმცოდნეობის ნიადაგზე. რომელიმე ფორმაციის ამა თუ იმ საფეხურის
საარქივო მასალა დაღებულ უნდა იყოს ცალკე მხარეების მიხედვით. ამ
შემთხვევაში მნიშვნელობა უნდა მიეცეს სამეურნეო თავისებურებას და ამ
ნიშნით უნდა იყოს გამოყოფილი ესა თუ ის მხარე. ამის შემდეგ შეიძლება
დაიწყოს შესწავლა გარკვეული მხარის ბუნებისა, წარმოებითი ურთიერთო-
ბისა, საწარმოო ძალთა განვითარებისა და ადმინისტრაციული მართვა-გამგე-
ობისა. სამეურნეო დანაწილებას უმეტეს შემთხვევაში ემთხვევა ისტორიული,
ადმინისტრაციული და გეოგრაფიული დანაწილება.

მხარეთმცოდნეობითი შესწავლა მოითხოვს, რომ ამა თუ იმ კუთხის
შესწავლა წარმოებდეს მთელ სახელმწიფოსთან ერთიანობის და მისი განსხვა-
ვების გათვალისწინების საფუძველზე.

ფრიად საყურადღებოა და საინტერესო გრ. ნათაძის ცდა გაითვალის-
წინოს „ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით მოძღვრება სახელმწიფოს შესახებ,
მაგრამ როგორც ამ ნაშრომს², ისე მის სხვა ნაშრომებსაც აქ უადგი-
ლობის გამო ვერ შევხებით.

განსვენებული მეცნიერის დამსახურება დიდია აგრეთვე მშობლიური
ისტორიის წინაშე. ჩვენ საშუალება არ გვქონდა სათანადო ზედმიწევნით-
ბით განგვეხილა ის ნაშრომებიც, რომელთაც ჩვენ შევხებით.

პროფ. გრ. ნათაძის მიერ დასმულ ბევრ პრობლემას მსოფლიო ისტო-
რიაში და განსაკუთრებით სამამულო ისტორიაში ამჟამად ვერ მოუპოვებიათ
სათანადო გამოხმაურება და შეფასება, რაც, ვფიქრობთ, მომავლის საქმეა.

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ახალი ისტორიის კათედრა

(შემოვიდა რედაქციაში 17/X 58).

¹ გრ. ნათაძე, საარქივო მასალების მხარეთმცოდნეობითი შესწავლისათვის, იხ. „საარქი-
ვო საქმე“, ცენტრარქივი, წიგნი IV—V, თბილისი, 1932.

² გრ. ნათაძე, მოძღვრება სახელმწიფოს შესახებ „ვეფხისტყაოსანში“, პუშკინის სახ. პედ-
ინსტიტუტის შრომები, ტ. 3, 105—131.

აბ. კიკვიძე

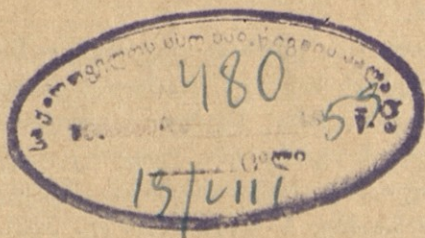
მხიკა შენიშვნა

ჟურნალ „საბჭოთა ხელოვნებაში“ (№ 1, 1957 წ.) დაბეჭდილია ი. უზნაძის წერილი — „ხეზე კვეთილობა საქართველოში“. ავტორი სარგებლობს რიგი შრომებიდან და სხვათა შორის ჩემი ერთერთი ნარკვევიდან სააღმშენებლო ხელოვნების შესახებ საქართველოში. არაფერს ვიტყვი იმის შესახებ, რომ ჩემი დასკვნები „შუა—სახლისა“ და „კოჩაბანდის“ შესახებ ავტორს თავის დასკვნებად აქვს წარმოდგენილი. მაგრამ არ შემიძლია გავჩუმდე წერილის ერთი უაზრო ადგილის გამო, რომელიც ი. უზნაძეს ეკუთვნის და რატომღაც მე მომაწერს:

„კოჩაბანდი“ წარმოდგენს ხის სვეტებიან საწოლს, რომელიც გასდევს კედლის სამ მეოთხედ ნაწილს. სვეტები კოჩაბანდში და სვეტის ზედა ნაწილი მთლიანად ჩუქურთმებითაა შემკული“². ა. კიკვიძე — შუა სახლი რაქა-ლეჩხუმში. ენიმკის მოამბე, 1940 წ. („საბჭოთა ხელოვნება“, № 1, 1957 წ., გვ. 71).

გამოდის რომ კოჩაბანდის შიგნით ყოფილა სვეტები. რომ ასე იყოს, კოჩაბანდში არ შეიძლებოდა ვინმე დაწოლილიყო. მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. თურმე ეს სვეტები მთლიანად და ნაწილობრივ მოჩუქურთმებული ყოფილა. ამ უაზრობის გამო პასუხისმგებლად ავტორი მე მხდის იმით, რომ მიუთითებს ჩემს ნარკვევს, საიდანაც თითქოს ციტატად აქვს ამოღებული საკუთარი „შემოქმედება“.

მაგრამ ვნახოთ, რას ვწერ მე ციტირებულ ნარკვევში: „კოჩაბანდი წარმოდგენს ხის სვეტებიან საწოლს, რომელიც გასდევს კედლის სამ მეოთხედ ნაწილს... კოჩაბანდის წინა სვეტები თაღებიანია, ისე რომ თაღები უწყვეტად ერთიმეორეს აგრძელებს. როგორც თაღები, იმგვარადვე სვეტების ზედა ნაწილი მთლიანად ჩუქურთმებითაა შემკული“. („შუა სახლი“ რაქა-ლეჩხუმში, ენიმკის მოამბე, V—VI, 1940, გვ. 363).

შეკვეთა № 184.

ტირაჟი 500.

შე 01551.

გადაეცა წარმოებას 26/I-59 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 7/VII-59 წ. ანაწყოების
ზომა 7×11 . ჭალაღდის ზომა 70×108 . ნაბეჭდ ფორმათა რაოდენობა 33,9. სააღრიცხ-
ვო-საგამომცემლო ფორმათა რაოდენობა 28,2.

შპსი 18 815.

სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის სტამბა
ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.

Типография изд-ва ТГУ им. Сталина, проспект И. Чавчавадзе, 1.